EESTI KIRJANDUS

LUGEMIK

X KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

Archers.

A-21615

EESTI KIRJANDUS

LUGEMIK X KLASSILE

Koostanud E. Leibak

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
Tartu Riiklik Ülikool
Raamatukogu
41926

ANNA HAAVA

(1864—1957)

NÕMMELILL

Kanarbikus kasvasin,
sambla süles sirgusin,
kaste külm mind kaisutas,
pilve puhkel paisutas:
olen nõmmelill.

Tuli päike, tulisilm,
teiseks, teiseks läks kõik ilm,
laasi hakkas hiilgama,
õhud õrnad õõtsuma,
ilutsema ma.

«Luuletused» I, 1888

EI SAA MITTE VAIKI OLLA

Ei saa mitte vaiki olla,
lauluviisi lõpeta':
vaikimine oleks vale,
sunniks südant lõhkema.

Tahan õige tasa laulda,
tasa kannelt helista';
et ei sind, mu kõige kallim,
lauluga ma tülita.

Aga kui torm minu kandlelt
kostab siiski kõrvu sull',
siis sa ise oled süüdi:
miks nii armas oled mull'!

«Luuletused» II, 1890

ESIMESE LUME AJAL

Esimese lume ajal
tuli ta mind vaatama.
(Kasuema kudus sukka,
silmitses mind salaja.)

Varsti ta mu juurde tõttas,
ühest, teisest kõneles.
(Kasuema sukavarras
teises kambris helises.)

«Esimese lume ajal
läh'me sõitma?» küsis ta.
(Kasuema juba köhis.)
«Kes veel?» küsisin talt ma.

«Kes? eks meie kahekesi . . .»
Aga äkist' vaikis ta —
teravalt mu otsa vaatas:
«Keda veel siis tahad sa?»

Ütles, tõusis, ära sammus. —
Oh kuis toht'sin ütelda,
et ma kas või ilma otsa
oleks sõitnud temaga!

«Luuletused» III, 1897

EI TULE LUULE TUULEST

Luule, see ei tule tuulest
ega kuku käisest ka . . .
Ära sunni, ära keela —
kõik see oleks asjata.

Luule, see on leekiv tõde,
veri sinu südamest,
seda pead sa ilmutama,
hoolimata enesest.

«Luuletused» III, 1897

MÕÕK ÜHES, PIIBEL TEISES KÄES

Mõõk ühes, piibel teises käes
ja ahnus südames —
nii ristirahvas usutööd
teeb paganate seas.

Ees astub armuõpetus
ja kannul kaubakavalus,
ja soldatid ja surujad
kõik rändavad ja rühivad:

«Arm, rahu olgu teiega!
Kuid andke meile linnad, maa
ja õigused ja kasud kõik,
siis taevas teil on parem paik.

Või veel ei taha? Tundke siis,
et vägivald on meie viis!»
— — — — — —
Ja vereojad voolavad
ja maad ja rahvad oigavad.

*

Kõik muutub eluvoogudel,
ei ajalugu lõpe veel —
ei võlgu jäeta tehtud süüd,
kas olnud ammu see või nüüd.

*

Pilv tõuseb, kõue läheneb,
Euroopa kõigub, väriseb;
siis tuleb aru anda tõest'
sul, ristirahvas, oma tööst.

Mis külvasid, siis lõikad sa —
kas head või kurja — kuhjaga.
Kuis välgub kättemaksja mõõk!
Ja enda keskel vaenuleek!

Siis heitlemas on rahvad, maad,
ja paigast lähvad piirid, ra'ad,
kui tähed mõned langevad
ja elukirjast kustuvad.

«Lained», 1906

KANDIMEES

Sääl see kehva kandimees
seisab küürus, kübar käes —
vilets on vennike vaadata —,
tahab härraga kõnelda.

«Aulikud härräd, ma tulin su palvile . . .»
«Mees, rummalast sina rääkima:
sa härrale «Teie» ütlema!»

«Tulime, härrä, teie palvile,
et avita jälle meid õrrele:
teopäevi veidigi vähenda,
et suaks na kõrvalt ka teenida.

Sest aast' oli halb — kõik ikaldas,
ja külm ka kartulid rikendas,
leib lihavõtteks ju otsa sai
ning oder veel vähem ette lõi.

Ja suvel nüüd tuleb suurem töö,
ja jõud ei kunagi ette löö,
kui — kõht on tühi. —
Kui härräd ei usu, katsugu ise
sedäsi tööd . . .»

Oh sa vilets kandimees,
seisad küürus, kübar käes,
lähed veel kõnega keksima,
hakkad härrat vist pilkama! . . .
Välja!

«Lained», 1906

VALITUD KUNST

Kõik sile — kõik riimid ja rütmus,
kõik silbid ja sõnade käik:
kõik valitud «kunst», kõik helin —
kõik virved ja värvide läik!
Kui ainult hinge neil oleks! . . .

«Põhjamaa lapsed», 1913

KUI PUHUS MU KATUSEKAMBRI TUUL

Kui puhus mu katusekambri tuul,
all, soojades tubades kuuldus see — «luule».
(Ja kaebasin tasa, ma lauliklind,
et leivata jättis mind kodumaa pind.
«Liig hell sa oled!» nad tröötsisid mind.)
Ka jumal ise, kes loonud on tuule,
ka temagi naeris ja vastas mulle:
«Haa! toas sul tuulesümfooniad?
Siis tunned ju taevalähedat!
Ja lehvivad vaikselt seal reumalilled,
su ümber hallad, jäised vined —
siis, laulik, need on ju looduseimed!
Ja katab ka kahvatu nälgus su lauda,
suur mahajäetus sind meelitab hauda —
siis, laulik, see sulle kui loodud on maja!
Muid mõnusid, neid on teistele vaja.

Loo lugusid, laulik! Loo, kirjuta,
kuid kirjuta südameverega!
Sest inimesed, nad ihkavad «maitsta».
All, soojades tubades muidu neil külm,
ja jäässe tarretaks ilus maailm,
kui luulet ei oleks,
kui luulet su südameverest ei heleks! —
Ent kisendab tõtt su luuleviis,
sealt helab su enda kõik elu piin!
Ja õnne nad sinule soovivad siis! . . .

Ning jätad kord maha sa maise töö,
kuis hüüab sind igaviku kõla,
siis tuleb ka inimlus, pärjad käes,
ja maksab su haual kõik oma võla.»

Ja puhus mu katusekambri tuul,
ja lehvisid vaikselt seal reumalilled,
mu ümber jäised hallad-vined.
All, soojades tubades kuuldus see — «luule».

«Meie päevist», 1920

JUHAN LIIV

(1864—1913)

VARI

Lugu lähemast minevikust

1.

Meie seisame saarel. Mitte just saarel, sest vett pole ümberringi ja Peipsi on veel hoopis kaugel, metsa taga, aga siiski saarel. See saar on ainult mõnisada sammu pikk, looga sarnane liivaseljandik soo sees. Soos ei kasva midagi, liivikul, puhtas valges liivas, vast õieti mitte midagi. Keegi pole ka iial nõudnud, et siin midagi kasvaks — siin? Mis siin kasvab, kasvab iseenesest: mõni pihutäis kanarbikku seal, kus liiviku selja äärest soo hakkab, mõni igav, üksik rohukõrrekene, mis oma seltsimehe järele hüüab, ja saare ühes otsas jändrik mänd. See on jumal teab kuidas siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju olevat, et ta siin on. Eemal soos näeme tillukesi, imelikke kaski ja mändisid, mis aga pöidlajämedustel juurtel salgamata oma küpset vanadust näitavad, et mõni mitte ei arvaks, et nad poisikesed on, ei, vaid on vanakesed, kes aastasadade kestel küllalt juba on näinud ja sedavõrd lugupidamist nõuavad. Seal, vindunud juurikal, on see kõik küllalt selgesti kirjutatud. — — —

Ja ometi ei ole see soo, millesse raiped ja muud ülejäänud asjad visatakse, mitte ilma eluta, mitte tühi. Selle keskel, kõvera looga sarnasel saarekesel, liivikul, on — linn! Kukulinn. Linn! tõesti linn. Ei kusagil, ei rahva suus ega kirjas, kui Kukulinna üleüldse ka kirja pannakse, ei ole sel teist nime. Ta pole suurem kui üksteistkümmend hütti, üksteistkümmend sauna. Kõik ühesugused, ühesuurused. Üksi esimesel on vastu lõunat laud-, vastu põhja puukatus, teisel katust polegi, kolmas on upakil, neljandal ja viiendal jälle kas seina nurk lagunemisel või maja ise küllakil jne. Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõtelda, kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukse-esised oma kurva tühjusega, kui sealt kõle sügistuul vingudes üle puhub ja liiva sinna-tänna keerutab — kuni narudega kaetud aknaauguni, kuni paljaks, varatuks jäänud rooviklattideni. Tühi, tühi — huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav, ja ruttab üle soo kaela kuusemetsa, kus koguni mõnus on mühistada. Siin, see on lõuna pool küljes, kuhupoole on ka saunade aknad-uksed, on seespool liiviku loogarõngast linna — kaevud, veesopikesed, mõnel koguni rakkedki ning kook peal, see on teivas pika raudnaelaga. Natuke ülemal, looga kõveral turjal, juba selgel liivikul, seisab ilmatu suur kõrge kivi, mille üks nurk on õige pikk. See on kaunisti hobuse pea sarnane ja vanast kõietükist on talle päitsed tehtud, mis tunnistab, et siin ka lapsi on, mõnigi sohu visatud saapapea, kausitükk, vikatikand kõlbab nii mõnusasti mänguasjaks ja neid näikse kivi ligidal küllalt olevat.

See on kogu vallale kuulus linn — Kukulinn.

Kukulinn — mispärast? Mine küsi! Linnas eneses ega terves vallas ei teata seda, mispärast just Kukulinn ja mitte mõni muu linn. Küsid sa seda kellegi käest, siis jääb ta su otsa vahtima, nagu tunnistama, kas ta õieti kuulis, ja mõtleb küll iseeneses: Jumaluke, kui veidralt see küsib! Olgu nüüd kuidas on, Kukulinn on Kukulinn, olgu et nimepanijal just see sõna käepärast oli, olgu et juhtumisi mõni seda nõnda nimetas või et paremat meelde ei tulnud. Linna saamine ise ei ole aga sugugi teadmatu asi. Vallas, mõisas ja mõisa ümber oli vaeseid inimesi, kes kellegi päralt ega kellegi teenistuses ei olnud ega ka kedagi teenida ei võinud; olgu et üks ühe käega, teine ühe jalaga, kolmas poolpime või muud oli. See nüüd oli hea küll, et nad kellegi teenistuses ei olnud, sest keegi neid ka sinna ei tahtnudki. Kellelgi, ei mõisal ega vallal, polnud nendega just midagi tegemist. Muidugi, nemad arvasid enesel mõisaga või ka vallaga tegemist olevat — kerjasid ja manusid leiba. Mis sa teed ära, inimene on inimene. Aja ta kord ära, ta tuleb jälle tagasi, — ta elab. Seal tuli mõisas ühel heal tunnil kas opmanile, aidamehele, kutsarile, toa- või tarepoisile mõnus mõte: Paneme need leivamanujad ja kõrvase himustajad Soku soo liivikule! Soo ei ole kellegi päralt, nemad ei ole kellegi päralt, ja sedaviisi saavad nad üksteise päralt. Kuidas mõeldud, nõnda tehtud. Mõis kinkis ehitusmaterjaliks vana heinaküüni, metsast palgiotsukesed, mis mujale ei kõlvanud, valla

rahvas ehitas üles ja nõnda sündis Kukulinn, kus inimesed elavad, kes kellegi päralt ei ole, ja linn ise ei ole ka praegu õieti kellegi päralt.

Uue linna korterid olid juba enne ära jaotatud, kui linn ise katuse alla sai. Siin oli lesk ema kolme, seal nelja väetima lapsega, kellele kodaniku õigused anti; siin peast ogaraks läinud külakarjane, seal vana, kakskümmend viis aastat teeninud, nüüd juba vanaks jäänud soldat, ja seal Käe-Madli, kes ka enese õigusi ei lase käest võtta. Mitmest üksikust vaesest tehti kokku üks perekond. Talurahvas, kui neil loomalaut väike on, panevad mõnikord soku, oina ja kuldi ühte aeda — mis sa teed ära, kui ruumi ei ole. Mõisa käest sai iga vaene kaks kolmandikku rukkeid, kaks naela rasva ja kohtumehe käest kolm rubla raha, mille eest aga kohtumehele 20 kopika eest viina tuli osta. Muidu võis järgmisel aastal armuraha kaduda. — — —

Kukulinnast ei tahtnud keegi hea meelega olla. Küll oli Kuuse peremees ise Kukulinnas üles kasvanud, aitas hea meelega vaeseid kui võis, aga seda ta ei tahtnud kuulda; isegi siis mitte, kui ta laupäeva õhtul saunast tuli ja tal valge särk seljas oli. Kubjas ütles kord kohtumehele, kelle talu Nurme külas vastu Kukulinna esimene oli, õieti üksi väljas seisis, ta olla Kukulinna agulist. Kohtumees oli kupjaga selle eest kaks aastat vihane ega leppinud enne, kui kubjas poole kruusi viina ostis. Kukulinn oli ja jäi kohaks, millest keegi lugu ei pidanud, mis millalgi suuremaks ei kasvanud, sest et igaüks sealt põgenes, kui jõud vähegi kandis, mis aga millalgi väiksemaks ei jäänud, sest et ikka jälle armetuid leiti, kellele varju vaja — ühe sõnaga, see oli Kukulinn, üksi iseenese sarnane Kukulinn.

2.

Oktoobrikuu on lõpul. Taevas on paksus pilves ja vinge põhjatuul puhub Peipsi poolt. Sooloikusid, mida sügisvihmad suuremaks paisutanud, katab jää, kaikad ja kivid seal peal tunnistavad, et see juba lapsi kannab, kes siin juba oma tralli on ajanud.

Kurikas käes, seisab vanaldane naisterahvas esimese Kukulinna hüti ligidal sooloigu ääres, madal pesupingike ees, mille peal ta üht riidetükki ümber keerab ja sellele tublisti pihta annab. Ta ei hooli kõledast tuulest, millest käed ja nägu õhetavad, pilvis taevast, kust paksu lund maha hakkab tulema. Üks hoop teise järele sajab triibulise riidetüki selga. Ise vaatab ta korrati hoolitsedes sauna poole, nagu oleks seal üks armas asi, mis selle riidetükiga ühenduses on, sest lähem pilk, saunalt ära pöörates, on riide jaoks. Ometi sunnib kange tuul teda korraks sirgu ajama ja külmast kangeks jäänud käsi puhuma ja riideid, mis põlvini märjad, tuule vastu kaitseks kõvemini ihu ümber tõmbama. Hästi ei taha see küll korda minna, selleks on need liiga narused, käed liiga kanged. Jalas on porised lapid, ühel king, teisel saapapea otsas. Viimane on nii katkenud, et punased varbaotsad välja paistavad. Viimaks ometi on ta tööga valmis ja rahul olles vaatab ümber, kuhu pesu kuivama panna. Sauna

seina ääres on kaks teivast, üks otsapidi palgi lõhe vahele löödud, teine maa sees püsti, ja mõlema otsad on ristamisi õlesidemetega kokku seotud. See on ju ennegi pesunööri ehk lati aset täitnud ja sinnapoole pööras naine nüüdki sammud. Ta laotas riide laiali, vaatas korra katusele, kas sinna mõnd kivi tuulehoidjaks vaja ei ole, ja puhub käsi. Ise on ta selle juures krabe ja kärmas ning pikkade mustade ripsmekarvade alt vaatavad kaks elavat musta silma, kord pilvedesse, kust ikka rohkem lund hakkab tulema, kord Nurmeküla poole, kas seal inimesi liikvel on. Tuul tõmbab ta räti peast lahti, aga sellest pole viga. «Uhujuuh!» hüüab ta rätist kinni rabades nagu mõnele teisele inimesele, «sel pole ka enam aru raasugi!» Sellega ühtlasi muutub ta kärme tüse keha nagu tugevamaks, et millelegi vastu panna. Rohkesti krimpsunud lahke nägu läheb ühtlasi murelisemaks. «Näe, seal on ometi tuul katuse lahti kangutanud!» Tükk kanarbikku ja paar kivi katavad tehtud augu. Nüüd viimaks on aeg sauna sisse minna.

Suits tuleb ukse peal vastu. Naine kummardub ja vaatab tunnistades tagumisse nurka, kus midagi voodi või lava sarnast suitsenud seina äärest vastu kumab.

Saunal on üksainus aken, väike kui silm, vastu lõunat. Aga sellel on haruldasel korral klaasid ees, mida tervest Kukulinnast enam ei leita. Üks ruut on küll juba katki, ennegi kolm veel olemas, aga klaasitükid, näe, on seina vahel, ootavad aga aega, mil neid kokku seada ja tagasi panna saadakse. Puuduva ruudu asemele on vana lauluraamatu laudne kaas pandud, mille nahk küll juba nii hapraks on läinud, et kaas ära on tulnud. Akna all põrandal seisavad kaks puupinki, esimene küll söögilauana, teine istepingiks. Akna vastas ukse kõrval on ahi, mille lõukal praegu ühe potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu välja ajab. Ahju kõrval seisab must, suitsenud vokk, selle kohal ahjukapis paar värtnat, lõngakera, kannikas leiba, tohust soolatops, paar kulbisuurust lusikat, tõrvane peahari ja ühe kaanega lauluraamat, kuna ta teise aknale klaasiks on pidanud andma. Voki taga seinal ripub meesterahva kampsun, ühe luunööbiga ja kahe puupabulaga. Näha on aga, et kampsunil enam peremeest ei ole, sest ta on tagasi lõngakeraks hakanud saama. See ripub ta kohal all maas ja pooleli harutatud käisest jookseb lõng alla kerasse — seda mööda rändab kampsun viimati küll kõigeni kera kõhtu. Kesk tuba on üks kolmejalgne järg maas.

«Ema, süüa tahan.»

Hääl tuleb nurgast, mis toas kõige pimedam on. Aegamööda harjub silm ka siit asju nägema: pikad õled ühel laval, mis teivastest ja laudadest kokku raamitud. Teivaste või, kuidas tuleb öelda, sängisammaste otsas on paar pooleli nõelumata sukki. Kesk õlgi laval mustab midagi — õige! ühe lapse pea, mis undruku seest nagu kupp välja paistab. Aga ainult pea. Kuid selles peas on midagi, mis, ei tea öelda, kas võõrastama või imestama paneb, mis nagu omal kohal poleks ja siiski jälle nagu on. See on, et see lapse pea peab olema, ja kogu järgi, mis undruku sees varjul, võib see laps ainult viie, palju

kui kuue aastane olla. Pea ise aga oleks nagu kahekümne — nagu kuuekümne aastane. Aru ei või saada, kumb suurema õigusega. Nägu on nõnda tõsine, nõnda tumerahuline, lahja ja ühtlasi tüse, suu nõnda kiusakas-tõsiselt kinni, lõual nii tugev kont nagu kuuekümne-aastasel. Otsaesine aga, enam paled, on nõnda pleekinud, et kenal kombel kahekümne-aastane välja tuleb. Nüüd aga ütleb selles näos midagi, et siin ei kuuekümne- ega kahekümne-aastane, vaid laps meie ees on. Need on silmad. Kaks süsimusta silma. Need pole sugugi selle tuima näo päralt — nad on uus mõistatus selles imelises peas. Nad otsivad rahutult midagi taga, mis siin toas ei või ollagi, — nad otsivad midagi kusagilt kaugelt, mis hoopis tagapool siinseid seinu võiks olla ja mida ta nagu ei taha näha saadagi . . . Süsimustad juuksed on sassis, üksi otsaeest on nad märja käega siledaks tõmmatud.

«Ema, kas saab juba süüa?»

Nüüd alles on eide silmad ära näinud, et kõik vana viisi korras on. Tunnistuseks lööb ta käe korraks undruku kupu külge, mille üks äär veidi kõrgem on. Kui aga ühe kana kõk-kõk! siit vastu kuuldub, jääb ta rahule. See on haige jalaga kana; laps ei ole mitte üksinda kupu sees. Kana jala on Kupu-Kaie poeg eile katki visanud, see suur poisi-võrukael! Villule seltsiks, kes praegu paraku ilma särgita on, sest et see alles parsil kuivab, on ema ta sängi pannud. Kupu-Kai ei näe just hea meelega, et Käe-Madli, Villu ema, ühe osa tema leivast ära võtab. Tema oskab niisamuti kätt katsuda, või veel paremini kui Madli.

«Ema, kas saab juba süüa?»

«Oota ometigi, mustlane. Ma lähen enne külasse. Kuuse Peetri naine, jumal andku temale tervit, lubas kampsoli eest pütitäie haput piima anda. Hea piim. Kuuse omadel on ikka hea piim. Näe, pudru ongi juba valmis. Panen õige veel kaane alla hauduma, kuni tagasi tulen. Küll siis sööme. Ära sa kuku, Villu. Ära kana jalale haiget tee.»

Emakene, nähes et suits välja läinud, lükkas ukse kinni ja läks üle soo külasse. — — —

(Videvikutunnil koob vanaema nobedasti sukka ja mõtleb möödaläinud päevadele. Villu aga unistab pükstest ja saabastest. Sellega seoses kerkib talle pähe küsimus: «Ema, kas mul isa ka on?» See valus küsimus äratab vanaemas nukraid mõtteid Villu ema kurvast saatusest. Kui Villu ema võeti mõisa koolipreiliks, lootsid tema vanemad sellest tütrele suurt õnne. Õnnelik elu oli aga üürike: ta võrgutati Sillu mõisa ülem-metsahärra poolt ja kihutati seejärel ka mõisast minema. Õnnetu naine suri Villu sündimisel. Villu jäi vanaema kasvatada, kes oli paigast paika rännates jõudnud viimaks Kukulinna hurtsikusse. Saabub talv. Kuigi teised lapsed on väljas kelgutamas, ei saa Villu välja minna, sest vanaema on haige. Kuuse peremees ja perenaine on tulnud neid vaatama ja toonud süüa. Haige seisukord on lootusetu. Kuuse pererahvas püüab haige viimseid tunde kergendada. Nad lubavad Villu võtta endale kasulapseks.

Viiendas peatükis kirjeldatakse Villu karjapoisipõlve Kuuse talus. Kuuse pererahvas askeldab koduste töödega, kui saabub Salu-onu, mõisa vahimees. Ta toob teate, et pererahvas peab homme karjapoisiga mõisa minema.)

Opmani toas peetakse kohut. Opman on kirjutajaks ja ühtlasi peakohtumeheks. Ka hallid kuued on igatahes seal ja nende kandjaid endid leitakse ka nende seest, kui terasemini vaatama hakatakse. Opman aga on otsusetegija, ülekuulaja ja maksmapanija. Kuulatakse, kuulatakse. Asi on selgem kui selge. Kuuse talu karjapoiss on paelad maha pannud, metsavaht ise on seda näinud, aga need sinna jätnud, et süüdlast süüteolt kätte saada. Ja teisel päeval leiab metsavaht jänese paeltest, jääb aga põõsa taha vaatama, kuni Villu tuleb jänest ära võtma. Ja ta tuleb. Ja Aru peremees, kes puukoormat koju viib, näeb ka, et see nii on. Küsitakse Aru peremehe käest. Tõsi! Peremees ei tahaks küll tunnistada, seda tunnistab ta kohmetu nägu, aga — ei, kuidas tohib ta mõisa vastu olla? Otsus on teada, kuidas see tuleb.

Veel ikka seisab poiss väljas, veel ikka joob ta hing himukalt neid hääli, mis ülevalt lustmetsa aiamajakesest tulevad.

«Poiss, mis sinu vaatab?»

See on sügav mehehääl. Villu pöördub ümber. Tema ees seisab kõrge, sirge noormees, mantel üle õlgade, õlgkübar musta lindiga peas ja raamat käes. Uurivalt vaatavad ta mustad silmad, lõuga katab ilus must habe, nägu on nii selge, usaldatav, et Villu kohkumine varsti kaob.

«Kes sinu oleb?» küsib jälle noormees, kes juba kogu selle aja ühe sirelipõõsa varjul talupoissi tähele pani, kuidas see liikumata nagu kivikuju muusikahääli kuulas, kuidas ta kahvatas ja kuidas ta silmad särasid. See on Murumäe mõisa noorhärra, kes Tartu suurkoolist eile koju on tulnud.

Sel silmapilgul viib üks mees vitsu kohtutuppa, mida ta kaevukünast välja võtab, ja kaks meest, teine neist kasaka abi, tulevad Villut tooma.

Poisi silmad hiilgavad imelikult ...

«Mis see poiss tegema?» küsib noormees meestelt.

Mehed võtavad mütsid peast ja kasaka abi, kes ju peeni kombeid mõistab, ütleb: «Kuidas härrad käsevad. See poiss on jänese püüdnud ja kohus mõistis talle kolmkümmend.»

Noormehe silm vaatab küsides ümber, kohtutoa, meeste, vitste, poisi peale, ja ta astub kohtutuppa.

Kohtumehed tõusevad püsti ja kummardavad aupaklikult — opman kõige rohkem.

«Kuidas, kas see poiss olema süüdlane?»

«Jah, aus härra,» vastab opman, «ta on mõisa jäneseid püüdma hakanud. Valu niisugustele talupoja —»

«Mina küsin kohtumehelt!»

«Jah, aus härra, opmani-isand räägivad õigust,» vastab peakohtumees ütlemata vaga näoga. Temal on see anne, et ta nägu väga vagaks läheb, kui ta suuremate inimestega kõneleb.

«Temale on tarvis nii anda, et eluaeg mäletab,» ütleb opman, kes

noorhärrale iseäranis head meelt tahab teha, sest vanahärra sõitis tunni aja eest ära Saksamaale ja mõisa ülemvalitsus jäi poja hooleks.

«Vaja on temale nii anda, et temal —»

«Vait!»

Opman ehmatab, imestab, aga kohtumeeste ees ei taha ta mitte oma au kaduda lasta.

«Armuline härra — eksivad — vanahärra laskis niisuguseid mehiselt parkida, kui ta kätte sai. Ükskord pani ta —»

«Vait!»

«See poiss —»

«Vait, inimene, ükskord jääma. See oleb minu papa jänes. Kui minu tahab, et peab jääma peks, siis ei peksa peks. Oleb minu jänes, siis oleb minu asi.»

Opman, aga veel enam kohtumehed ei teadnud oma kõrvu uskuda. See oli saks, härra enese poeg, kes nõnda rääkis; talumeeste südames algas parema aja lootus, opman aga mõtles: «No, no, kollanokk, lase saad koolipingilt enne ära, oled veel õelam kui vanahärra ongi.»

Väljas jäi noor üliõpilane poisi ette seisma. Midagi näis ta meeles liikuvat, mis nüüd niisama ta hinge ülendas, nagu see, kui professor vaimustatud sõnal maailma rahvaste saatusest kõneldes noorte kuulajate südameid kaasa kiskus ja vana Rooma ning vana Kreeka aja kui elavaks, praeguseks tegi. Kõigil läks see südamesse, vähestel jäi ka sinna.

«Poiss, kas sina oskama lugema?»

«Jah.»

«Oskama ka kirjutama?»

«Jah.»

«Imelik poiss olema. Keegi siin maal ei oskama, koolmeistrid isegi veel ei oskama. Kust õppima?»

«Mõisa toapoisi käest.»

«Toapoisiga tuttav olema?»

«Minu kasuveli.»

«Kust õppinud toapoiss?»

«Mõisa noorhärra õpetanud, ütleb ta. Noorhärra pidanud ükskord mustlaste käest naha peale saama. Sellest hädast päästnud teda minu kasuveli, kes aga ise mustlaste parkida jäänud, ning ka noorhärra pilt, mida ta mustlastest tahtis teha, läinud kaotsi. Selle tänuks õpetanud noorhärra temale kirjutamise selgeks ja ka mõne sõna saksa keelt.»

«Soo, soo! See noorhärra siis vist üks hea härra olema?»

«Mina ei tea. Mina ei ole kuulnd, et keegi härra hea oleks olnud.»

«Aga kui üks noorhärra, nagu see, kellest me kõneleme, toapoisi lugema õpetab, kas see ei olema headus?»

«Kui temal nahk terveks jäänud, toapoisil mitte, siis on see tasumine.»

«Hm — terane poiss! Mis nimi olema?»

«Villem.»

«Hea küll, Villem. Kui sinu härra või — seltsimees mustlastega riidu minema ja need ta kallale kippuma, kas sina ei avitama oma härrat?»

«Muidugi, aga mitte enne, kui asi selge oleks olnud.»

«Mis asi enne selge olema?»

«Kellel õigus, kas härral või mustlastel,» vastas Villem kindlasti.

«Hm, tark poiss, tark poiss! Aga et see härra maa oli, mille peal mustlased asusid, siis oli õigus härra pool?»

«Siis löögu ta oma tarkusega mustlased kallalt minema, mitte aga toapoisi rusika abil.»

Ikka rohkem meeldis noormehele julge terane talupojapoiss. Ta vaatas mõttes raamatu peale, mis käes oli.

«Säh, võtma see raamat ja lugema. See olema maakeele kirjutatud. Maamees ka kirjutada oskama, maamees ei olema rumal. Ja siin see teine raamat kirjutama saks, aga maamehi armastama. Ütlema isale, et mõisa tulema, minu tahtma temaga rääkima.»

Lõi mantli õlgadel koomale ja läks.

Imestades vaatasid kohtumehed ja opman kohtutoa ukse ees, kuidas noorhärra tüki aega talupoisiga nagu omasugusega kõneles. Peakohtumehe vaga nägu paistis nii rumal ja imestav, opmani oma häbi pärast nagu kupatatud kurk, üksi kasak oli päris rõõm ise, et temal täna vaja polnud kisa kuulda ega peksta. Ta ei tea isegi kuidas, aga on ikka nagu hale, kui ta inimese ihu peale peab lööma. Viskaks selle ameti hoopis käest, aga naine ja lapsed tahavad toita, ei saa kuidagi! Kiriku juures hoiavad kõik temast nagu eemale; see on siis niisamasugune halva tundmuse ärataja, nagu see, kui ta juba kätt tõstab, et lüüa. Jah, mõnikord laseks ta parem ennast lüüa, kui ta selle eest teiste löömisest lahti pääseks. See oleks kergem kannatada. Ükskord rääkis ta seda kirikhärrale, aga see arvas, et karistus tuleb jumalast ja et karistaja on jumala käsu täitja. Aga see ikka nagu ei tahtnud aidata, ega ole ta oma ametiga mitte täiesti rahul. — — —

7.

«Käi, Küüt!»

«Punu, vagu!»

«Astu!»

«Nõõ, nõh!»

See on mõisa põllul. Kõrvetavalt paistab juulikuu päike, tulipalav on muld. Teomehed künnavad kesa. Higi tilgub inimeste otsaeest, vaht hobuste ja härgade selga mööda maha. Kubjas kõnnib, kepp käes, ühe juurest teise juurde, kiidab, laidab, kirub, ähvardab. Korra ilmub ka kirjutaja või opman õlgkübaraga välja serval nähtavale, vaatab, kaob jälle. Südamed tuksuvad, kui õlgkübar eemalt valendab, hingavad kergemini, kui ta kaob.

Õhk on raske kui saunaleil. Maa on kõva kui paepank, ammu juba oodatakse igatsusega vihma. Siin murdub ader, mida kohe

parandama hakatakse, kuna kubjas kirub, seal aga — vaatab teomees, kuspool kubjas kõnnib, et nii tasakesi lasta kui võimalik: aega orjal, aega härjal! See on aga üksi seal võimalik, kus künd jaopärast pole. Kus vakamaa kätte mõõdetud, ja seda on enamasti kõigil, kui põld niisugune on, et mööta saab — seal ei saa pikaline olla.

Täna ometi on üks niisugune õnnepäev, mida teomees niisama ootab nagu jõulupühi. Kitsas põlluriba heinamaa ääres on sakiline ja sopiline, nii et seda vakamaadesse panna ei saa, sellepärast on ta huupi kätte antud. Siin on nüüd aega ja võimalik «venida», nagu teomees ütleb, see on siis, kui kubjas juures pole. Muidugi teatakse, teavad teopoisid ja mehed ka täna, et niisuguse venimise peale tihti keppi antakse. Aga mis sest! Keppi saab muidugi, veni või ära veni. Ole kui usin, kes teab, kust küljest siiski kepp tuleb. Ja — kuidas mina ruttu künnan, kui teine kõrval pikaline on ja hobuseid hoiab. Kas tema maad, mille eest ta orjab, väiksemad on? Parem siis ise venida ja — ennast venitada lasta, kui see just peab olema.

Siin, mõisa poolt tulles, põlluriba viimases tipus, metsa serval, künnab kolm teomeest. Need on Räpsi-Rein, Veni-Villem ja kolmas on Villu. Kaks esimest on aga teoseltsile nii tähtsad, tervele vallale nii palju räägitavad, et me niisugustest meestest ükshaaval peame rääkima.

Räpsi-Rein, oma kõbusa, kärme oleku pärast nõnda nimetatud, on peremees ühel metsakohal, — koguni kehv mees, aga temast räägitakse rohkem kui kõige rikkamast. Juba Reinu välispidine mood on isevärki: Tilluke mehike, tedretäheline nägu ja nösi-nina, mille ots nagu sarv ülespoole üle pea püüab vaadata, pisikesed hallid silmad, mis nagu kes teab kust ilmast välja vaatavad ja nagu ühtelugu vigureid täis on, ümmargune, käbe keha ja lühikesed jalad, kuna ta ruttu käies ka natukene lonkab. Kui Rein teiste sekka tuleb ja ühe sõna ütleb, on kohe naer lahti. Mitte et Reinu naerdaks — hoidku, seda pole veel terves ilmas keegi teinud, vaid see on juba loodud asi, et Reinu kõne, nagu rahvas ütleb, «vigureid täis» on. Reinu meelest on terve ilm ainult nalja pärast olemas ja naljaga segane on kõik ta jutt, häälgi, mida ta nii mitut viisi oskab muuta. Ja Reinul on hea hääl. Rein räägib kartulitest, mis ta jaanipäeval maha pannud ja mis «nõnda üles tulid, et maatükid seljas tantsisid ja aega ei saanud maha kukkuda». Rein räägib — nagu ainult Rein räägib. Mõnikord pole ometi Reinu sõnades vähematki nalja, aga et Rein neid ütleb, siis naerdakse neid ometi. Nagu keegi Reinu ei pilka, nii Reinu ka keegi ei vihka. — Reinu vihata? Seda pole veel kellelegi meelde tulnud. Rein saab oma naljaka olekuga, käbedusega igal pool läbi, ka seal, kus kõige tähtsam mees vallas kimpu jääb. Sagedasti jääb ta kupjale nagu kahe silma vahele, kui teiste käsi halvasti käib. Ja keegi ei vihka teda selle eest, see on ju — Rein. Isegi Reinu kärmus on naljakas. Kui mõnikord vihm heinaajal seisma sunnib ja teolised mõisale vihtu ja luudi teevad, paistab nii, nagu teeks Rein selle aja sees kümme vihta, kui teine viis saab.

Hakkab aga keegi teraselt tähele panema, siis leiab ta, et Rein viis, aga teine kümme on teinud. Keegi pole kade, kubjaski mitte, see on ju — Rein. Mõtlemine ja täidesaatmine sünnib Reinu juures ühel ajal. Siis öeldakse ka: Oh, Rein. Kui aga kedagi eemalt oodatakse ja kui tulijast ära paistab, et see Rein on, öeldakse: Ah, Rein!

Kuidas Rein oma «räpsi» nime kärmusest, nõnda on Veni-Villem oma nime aeglusest saanud. Kõik on Villemi juures veniv, tasane, nagu magama panev. Vahest tuli see sellest, et ta nii tugev on, nagu Koljat, tugev kontide ja keha — iseäranis aga paksuse poolest. Ükskord lõid Sepa-Mart ja Mõniste-Mihkel käed selle peale, et Villem nii jäme on kui neljavakane jahukott. Raskuse poolest polnud Villem, isegi mõista, tagasi. Kui kord opman heinakoormat laskis kaaluda, pani ta Villemi teise kaalulaua peale istuma, katsudes, kas heinad on üle seitsme puuda. Mõtlemise poolest oli Villem veel aeglasem. Kui ta seda teada tahtis, kas ta homme villased või linaselabased jalga peab panema, siis istus ta maha ja mõtles mitu tundi, kui aega oli. Kui ta aga seda teada tahtis, kas ta tuleval suvel sulase või tüdruku peab võtma, siis käis see üle Villemi jõu. Kevad tuli kätte, Villem polnud ikka veel otsusel, ja kui mitte naine poleks otsustanud, ei oleks ta kunagi saanud. Kord küsiti magasivilja andes Villemi käest, kas ta rukkeid või otri tahab. Villem mõtles nii kaua, et ta mõlemast ilma jäi. Ja niisugune tugev mees pidi tänase palava päevaga mõisa kesa kündma, sest talvel oli ta jälle nii kaua mõtelnud, et sulane võtmata jäi; naist polnud seekord enam nõuandjaks. Ja ometi ei olnud Villem sugugi sihuke mait, kes tööd ei oleks teinud. Igatahes tegi ta rohkem kui Räpsi-Rein, aga unise oleku pärast ei paistnud see välja.

Niisugused olid Räpsi-Rein ja Veni-Villem.

Päike paistis sulatavalt. Teomehed olid aeglased, aga nad olid ka tõesti juba väsinud. Mõisa söögivahe on pikk ja lõuna oli ju oodata.

Mida mitmed kartsid, sündis. Mõisa poolt tuli kubjas põlluriba mööda alla; ta kätega ja kepiga vehklemisest oli näha, et head oodata ei olnud. Kubjas oli ise heinaliste juures käinud ja töömehed olid vähem ja sandimini kündnud kui muidu. Asi lõppes sellega, et kõik kordamööda keppi said, oli keegi õige või kõver. Igaüks ootas oma korda. Ikka lähemale jõudis kubjas meie kolmele kündjale.

Rein vaatas, vaatas.

«Ei, hobusekene,» ütles ta hobuse rangisid lahti tehes, «siin on juba kurjad päevad, lähme aga metsa.»

Ja Rein kargles hobu nina all nagu süte peal, et ära oodata, kas peksmine ehk järele ei jää. See, mis ta nägi, ei võinud vist rahuloldav olla, ja üks, kaks, kolm oli Rein hobuse seljas.

«Mis teie veel ootate?» hüüdis ta Veni-Villemile ja Villule.

Veni-Villem mõtles, mõtles, astus hobuse rangide juurde ja jäi kaaluma: kas teha lahti või ei.

Ühe teise järele võttis kubjas läbi ja jõudis ikka lähemale.

Räpsi-Rein tõmbas ohelikust.

«Kas teha lahti või mitte teha?» mõtles Veni-Villem.
Kuus kündjat oli veel peksmata.
Rein ütles: «Nõõ!»
«Kas teha lahti või mitte teha?» mõtles Villem.
Kolm kündjat.
«Kas teha lahti või mitte teha?»
Kaks.
Villem seisis liikumata.
Üks.
«Kas teha lahti või mitte teha?»
Sel silmapilgul lõpetas kupja kepp Villemi mõtlemise. Nüüd oli aeg Reinul ära sõita. Kui ta juba parajas kauguses arvas olevat, jäi ta peatuma.
«Ära mine, ära mine!» hüüdis kubjas talle järele. «Tule tagasi!»
Rein aga arvas: parem on parem, ja sõitis veel tüki maad.
«Tule tagasi, ma ei tee sulle kedagi.»
Nüüd arvas Rein paraja aja olevat rahutingimisi ette panna.
«Kas ei tee kedagi?»
«Ei tee.»
«Kas tõesti ei tee kedagi?»
«Jah, tõesti ei tee kedagi.»
Rein sõitis tagasi ja — kubjas ei teinud midagi.
Villu üksi oli veel.
«Poiss, võta kamsol maha!»
Villu seisis sirge kui küünal.
«Poiss, võta kamps maha!»
Põlgav vaatamine.
«Ohoo, see poiss suurustab! Oota sa — säh.»
Üles tõstetud käsi langes kepiga tagasi. Villu vaates oli midagi, mille üle kubjas kohkus ja kindluse kaotas. Aga ainult silmapilguks. Teisel silmapilgul tõstis kubjas uuesti löömiseks kätt. Aga alla jõudes ei olnud see enam vaba, Villu oli käest kinni rabanud, ja enne kui kubjas aega sai silmapilku aru pidada, oli kepp käest ära kistud, pooleks murtud ja eemale põllule visatud.
Kubjas tõstis kära, teomehed, kes ligemal, jäid vaatama.
Sel silmapilgul astus, püss seljas, linnukoer järel, Hugo metsast välja.
See oli kupjale nagu kutsutud.
«Mis siin on?» küsis noorhärra.
«See poiss hakkab vastu.»
«Kuidaviisi?»
«Ta kiskus mu kepi käest ja murdis katki, kui ma teda lüüa tahtsin.»
«Mis eest?»
Kubjas jäi vaatama — tõepoolest, seda ei tulnud tal eneselgi meelde.
«Mis eest sa tahtsid teda lüüa?»
«Armuline härra — selle eest, et — et teomehed tänase lõunavahe

puhtani ära on laiselnud, kui ma ise heinaliste juures metsa taga olin, kõik teolised ja see poiss ühes.»

«Kui muud kaebust ei ole — see poiss ei laiskle, seda ma tean. Jäta ta rahule. Ah, — õieti on hea, et ma siia juhtusin — ma olin hoopis ära unustanud. Sina oled seesama poiss, keda ma kahe aasta eest opmanitoa juures nägin?»

«Jah.»

«Miks sa seekord mõisa ei tulnud, nagu ma käskisin?»

«Kasuisa arvas, et seda tarvis ei olla.»

«Hm — kasuisa? Ja kes on su päris-isa?»

Villu vaikis ja vaatas maha.

«Veider poiss — ka minu õele ei ole sa oma vanematest midagi ütelda tahtnud. Saladus?»

Villu pea langes alamale.

«Olgu. Selle järele ma ei küsi. — Kas sa neid raamatuid lugesid?»

«Härra — nende eest olen ma teile südamest tänulik, ehk nad küll — mind õnnelikumaks ei ole teinud,» ütles Villu kibedusega.

«Ma arvan — kubjas — teie minge oma töö juurde! — et sinusuguses seisukorras inimene mitte õnnelikumaks ei saa, kui ta mõtlema hakkab. Hm — ometi, katsume sellele asjale abi leida. Tule homme pärast lõunat mõisa. Ma tahan sinu pärast enne papaga rääkida.»

Ta sammus edasi mõisa poole.

Villu kündis rahulikult edasi, nagu poleks midagi sündinud, aga ta seespool kääris ja kees. Juba teist korda langes ta mõisameeste kimpu, aga juba teist korda päästis teda see noormees, noor tulevane mõisahärra. Teist korda tõusis ta rinnas lootus nendele soovidele täideminekut leida, mis juba varakult ta rinda täitsid, aga nüüd mitte enam see nimetu tume aimus endisest ajast polnud, vaid ikka kindlamat kuju võtsid. Kuidas — kas tahtis saatus tema vastu armulisem olla kui tuhandetele teistele, ja kas tohtis ta seda vastu võtta, pealegi sealt küljest?

Lõuna tuli kätte, teomehed võtsid hobuseid lahti. Villu sidus hobuse ohelikkupidi vankri külge, mis põllu ääres ühe põõsa kõrval oli, andis heinamärsi ette ja sõi ise silku, leiba ja haput piima. Ka võid oli talle hea kasuema andnud, mis sel ajal väga harva teomehe leivakõrvane oli. Siis viskas ta teiste teomeeste kombel vankrisse pikali, õhtupoolse söömavahe tarvis puhkama.

Aga uni ei tahtnud tulla. Ta mõtles võõraste maade peale, millest kingitud «Näddalaleht» nii imelisi lugusid jutustas, mõtles «valmide» või «luggemissed pero valgusel» peale, mis üks krahv kirjutanud — tõepoolest, imelik krahv, kes sellele rahvale hakkas kirjutama, kellele teised nagu pilvist alla vaatavad, — mõtles kure võõrsilkäigu, rebase ja kaarna, konna ja hiire, maja- ja põldhiire ja teiste imeliste lugude peale, mis nii sõnakalt ja selgelt selles raamatus seisid. Ikka kaugemale, imelikumaks läksid mõtted, nagu pool-unes, pool-ilmsi või nende mõlemate vahel kudusid nad kirju-

maid kangaid. Ta on nagu üksi õndsasse metsalaande maha jäänud, rändab ja rändab, aga lõppu laanele, teed ega rada ei tule kuskil. Seal jälle viibib ta kui armsate omaste keskel, kõik on nii kodune, armas, hea. Mered, mäed, lillelised vainud lähevad silmade eest mööda, ta on nagu reisil, kui ära eksinud. Seal paistab midagi kui valendavat, nagu tantsiksid murueide tütred jälle ta ees, siis oli, kui tuleks päris ilmsi kenam, ihaldatavam nendest ta poole, kui lehviks see ime-kogu kuristiku kaldal, vaataks ütlemata hellal sinisilmal ta peale ja pakuks temale õitsvat roosioksa ... Ta tahab seda põlvili laskudes vastu võtta ja hõisata, aga lilleandja nägu on kahvatu ... tõsine, ja nagu kõlaks ta selja taga kaebav leinahelin — — — — — — — — — — — —

Till, tall, till, tall!

See on mõisa kell. Ta äratab magajaid tööle.

(Kaheksandas peatükis kõneldakse õitsilistest. Et aeg kiiremini läheks, teeb Veni-Villem ettepaneku hakata jutte vestma. Veni-Villem esitab loo «Metshaldjas», Toru-Jaagu sulane Enn omalt poolt «Ähne sepa» ja Juhmi-Juhan tänapäeval kõigile tuntud «Orjakivi». Esimese on autor andnud Peipsi lõunapoolses murrakus, teise — mulgi murdes.)

9.

«Ma olen ikka öelnud ja ütlen veel — nõnda ei lähe! Sestsaadik, kui mina sinule voli andsin mõisapidamises kaasa rääkida, on asi niisugune. Vili jääb aasta-aastalt kehvemaks, sissetulek vähemaks, teomehed laisemaks, lugupidamine vähemaks ja — viimati oleme kõrvuni sees! Leo v. K. kõrvuni võlgades! Säh sulle hollandi kari! Säh sulle inglise adrad! Säh sulle prantsuse sead, — säh sulle hotentoti — säh sulle see uuenduste pudru puhas kõigega tükis! Ääh!»

Ja nagu marutuul jooksis vana halli peaga Murumõisa pärishärra toas edasi-tagasi, millega paks keha koguni nii väga nõus ei olnud, ja vehkles kätega iga «säh sulle» juures, nagu viskaks ta midagi kümme versta enesest kaugele. Härra oli äkiline ja põles kui kadakas, kui vihaseks sai. Aga see hoog läks harilikult ruttu üle, ja kui ta lühikesed hallid harjasjuuksed jälle madalamale langesid, käed vagusamaks jäid, võis temaga õige mõistlikku juttu ajada — mõnikord laskis ta enesele veel rohkem öelda, kui mõni teine oleks kannatanud.

«Teie, noored inimesed, ei tea, mida tahate. Jah, jah, ei tea. Teie ilm on trükimust ja «uus aeg» on teile kangesti pähe hakanud kui vana tubakas. Pealegi sinusugune rikkiläinud mõttetark — ehk keda küll see Saksamaa uue aja kunstsõnnik ei riku, mida nad seal üheksateistkümnenda aastasaja valguseks nimetavad. Selginud aeg, uus aeg! Haha! Uus aeg! Millal ei ole uus aeg? Igaüks arvab selle uue aja olevat, milles ta elab, ja alati ikka selle kõige selgema. Mõistagi. Arvad, et ma noores põlves mitte niisama ei mõtelnud kui sina, kui ülikooli uks mu selja taga kinni kukkus! Kuhu see jäi? Elu s i i n maal, selle rahva seas viis ta ära. Siinne olek

peab just nõnda olema, kuidas ta praegu on, teisiti seda seada võimalik ei ole. Ei, ei. Ei sugugi võimalik! Muidugi teada tuuakse seda tarkuse ja vennastuse unenäokaupa ka siia. Ka Riias maapäeval on ju tulipäid, kes teoorjuse raharendiks muutmisest, talukohtade ümbermõõtmisest ja koguni — kuule ometi — päriseks müümisest unistavad. Üks samm veel edasi ja — Jüri ja Jaan, kes sa nüüd oled, astu sisse ja võta mõis enesele, härra astub aupaklikult köögi kaudu välja. Nii näivad need härrad soovivat.»

See, kellele seda meeleparanduse jutlust peeti, seisis vagusi akna all, käed vaheliti, nagu see, kes säärast asja mitte esimest korda ei kuule ja kes teab, et siin vasturääkimine asjatu oleks.

«Mis sa nüüd ütled selle kohta?» küsis vanahärra, kes sellega ka rahul ei ole, et temale midagi ei vastata.

«Ma näen, et sina üleüldse selle rahva peale mitte kui r a h v a, vaid kui mõisa s u l a s t e peale vaatad. Niisugusel korral ei tea ma midagi vastata.»

«Ja seda nad tõesti on. Kui nad rahvas oleks, see on rahvas mitmesuguste seisustega, siis oleks ise-asi. Ja, jah, siis oleks ise-asi!»

«Kui neid aga lastakse olla ja selleks saada. Meie ei jäta mitte üksi neid aitamata, kui nad rahvaks püüavad saada, vaid tõmbame neil veel sillagi jalgade alt ära. On see õige?»

«Täiesti, rahvaste ajaloolise käigu peale vaadates, ja üksi selle järele peame siin otsustama, on see täiesti õige.»

«Haruldane —»

«Ei sugugi haruldane!» hüüdis vanahärra ja ta käed kippusid jälle liikuma, kuna ta alles hiljuti oli maha istunud. «Nimeta mulle üks rahvas» — ta hääl paisus — «kes oma õiguse priitahtlikult oleks teisele kinkinud? Ütle, missugune rahvas on teise juurde tulnud ja öelnud: «Ole heaks, võta minu õigusi vähemaks, mina neid enam ise ei taha!» Ja õigus on kord niisugune asi, mille juures mitte ei mõõdeta, kuidas nad kord saadud, vaid kuidas nad käes on. Ei, neid on nad iseenesele kätte võidelnud või nad on neile kõige ülematest paikadest antud.»

«Ja seda sünnib ka nendele — on antud ja antakse veel. Pea võib aeg tulla, — praegu kirjutatakse 1850, aga juba on paljugi muudetud, — mil siin tähtsad uuendused tulevad. Seda mina just tahtsingi ütelda!»

«Aga meie peame omast kinni, seni kui see veel pole sündinud. Seda tahtsin m i n a ütelda!»

«Ma mõtlesin, kasulikum oleks meile, kui me neile nüüd kingiksime, mis me pärast võib-olla neile sunduse järele p e a m e andma, papa — see pole mitte ükskõik —».

«Metsa sellega! — See on üheksateistkümnenda aastasaja kunstsõnnik.» Ja nüüd hakkasid käed tõesti vehkima, ägedamini kui enne. «Vaata — mis ma tahtsin õieti öelda — näe, näe — seal on jälle tükk tehtud! Jälle sinu pehmus! Ööse l on hobused Kirsimäe rukkipõllu puha ära purustanud, teomehed — äh! — ise pooleni — äh! keskhommikuni maganud — äh, äh! — ilus kord — rumal see küll!»

Põrand värises paksu härra saapakontsade all. Põrades viskas ta ukse kinni ja kadus suurest trepist alla opmanitoa poole puude vahele.

Noormees jääb sügavates mõtetes akna alla seisma. Nii on nende kõne, kui see selle asja kohta puutus, papa ja tema vahel ikka lõppenud. Papal näib mõnes tükis ometi õigus olevat — on see võimalik, et ta ise eksida võib? Et endine vali kartus mõisa põllul vähenemas on, see on tõsi, aga — ja ta süda paisub jälle kõrgemale mõttele — on see rahvas siis üksi kartuse, üksi mõisapõllu jaoks? Ta ei tahagi neile ühe hoobiga vabadust anda, ei — ta nõuab üksi inimlikumat ümberkäimist, nõuab, et talupoeg enese põllu ja perekonna jaoks elaks ja et ta selle põllu aegamööda päriseks saaks — kõigepealt, et mitte sellele rahvale üksi hariduse uks lukus ei seisaks, kuna ümberringi rahvad haritud, vabad, õnnelikud on. Tema pole ainukene, kes seda nõuab, neid on hulk teisi, kõrgema vaimuga mehi, aga tuhanded seisavad neile veel vastu. See kisendav vaesus talu suitsuonnides — kui valusalt kaebab ta nende kõrgesti haritud mõisapidajate peale!

Hugo, tema see on, vaatab aknast välja. Nüüd alles võib tähele panna, et ta priske lahke nägu palju tõsisemaks on läinud. Kõik on küpsem, aeglasem, aga tugevam ta silmis, näol. Aga suu ümber — mis see on? Seal on nagu sala valujoon, mure näha! Ja nagu midagi rõhuvat on ennast ka ta silmade taha ära peitnud? — — —

(Helene ja Adelheid on läinud vaidlema luuletuste pärast, mis Helene sai Villu käest. Helene on kindel, et need on Villu tehtud, kuid Adelheid seda ei usu. Nad tahavad teada Hugo arvamust selle kohta. Helene loeb ette luuletused «Mets kohas» ja «Puude all». Hugo on ühel arvamusel Helenega.

Vanaparun on vihast meeletu. Ta saadab Hugo üksinda jaama külalistele vastu, et ise sel ajal õiendada arveid teomeestega. Helene palub, et Hugo kaitseks Villut. Ta hoiatab ka Villut ennast.)

12.

«Anna talle! — Anna talle! Nii — nii! Hästi, ahah, kas maitseb! Vaata hobuseid! vaata hobuseid! Nii — nii! Hästi soolaselt!»

See on vanahärra hääl. Vali oigamine kuuldub selle vahele.

Opmani hoovis, puuriida kõrval, on õnnetu, paljaks kistud teomees pingil pikali. Riida tagapool oigavad valus need, kelle kord juba läbi, õues ootavad kubjaste ja vahimeeste keskel teised, mil nemad käsile võetakse.

«Anna talle! Anna talle! Nii — nii! Tublisti — nii!»

Ja härra ise lööb iga «anna talle» juures peaga takti juurde.

Ta seisab vitsamehe selja taga, kupjad ja teomehed temast aupaklikus kauguses eemal.

«Anna talle!»

«Härra von K...! härra von K...!» hüüab lõõtsutamisest lämmatatud hääl ta selja taga.

See on Villu. Ta tuleb praegu joostes hooviväravast sisse.

Kui välk keerab vana paks härra enese ümber. Ta punane nägu lööb tumesiniseks, juuksed tõusevad harja . . .

«Pidage, — teomehed on —»

«Kus sa olid — säh! — Säh — veel! — Veel! Ve —»

Hele naisterahva hirmukarjatus kuuldus ülevalt mõisa rohtaiast.

Enam ei saanud härra hüüda. Ta langeb — kätest tõugatud — vastu puuriita, siis tõuseb ta vihast värisedes üles, sõrmejämedused sooned on ta otsaees. Viimaks pääseb hääl suust:

«M a h a j a k u u s k ü m m e n d!»

Kupjad kohkuvad esiti, siis — täidavad oma kohust. — — — —

Õhtul on mõisas suured sõidud. Isamajast ilma jäänud poeg sõidab, pärast seda kui vanahärra toas tema ja isa vahel raske sõnavahetus olnud, praegu alles siia jõudnud võõrad sõidavad, arsti järele sõidetakse, et ehk veel Helene elu päästa, kes palavikus jampsib. Kõigil on rutt. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

13.

Palju aastaid on mööda läinud. — — — — — — — — — — — — — —

Ja V i l l u? Kukulinna esimese sauna asemel on pärnade varjul väike valge majake. Siin üksi on nõrgameelne vagune, siia viimaks on Hugo oma sõbrale aseme leidnud, kus pime vari, mis ta hingele langenud, teda ei vaeva — kus ta rahule jääb. Kui aga Peipsi sügav, vägev kohin metsa tagant, mida kirves ikka harvemaks teeb, ta kõrvu ulatub, siis tuleb ta ukse ette pingile istuma, ja kuna tuul ta halliks löönud juukseid liigutab ja ta silmad metsast läbi kohinani tahaksid tungida, liiguvad ta huuled:

«K u i s e d a m e t s a e e s e i o l e k s! . . .»

NÕIA TÜTAR

1. Ema õpetus

Aia talu oli üks jõukamatest külas. Et nüüd Mihkel kosja sõitis, siis pidi see teadagi kõigile naabritele tähtis olema, kelle ta võttis. Ka Aia vanad ise tundsid selle silmapilgu tähtsust. Nad vaatasid üksteise otsa, mis niipalju tähendas kui: Aiale tulevad suured ajad, suured saajad. Tõepoolest, suured pidid pulmad olema, veel suuremad kui Pihleka Pärt mullu oma pojale tegi. Ütle, mispoolest on Pärt neist rikkam? Mitte kuidagi. Aga vanade tänane peamurdmine oli esiteks ikka see, kes nende tulevane minia võis olla. Et ta laitmata vanemate laps pidi olema, see oli muidugi esimene peatingimus. Aia omad ütlesid küll, kui Mihkel kosja läks: «Ära vaata rikkuse peale,» ise olid nad aga sealjuures mõelnud: no rikkam oleks ometigi parem. Seda juba sellepärast, et neil sellest valla rahva ees suurem au oleks. Õieti ei olnud siin rikkuse ja rikkuse vahel küll mitte palju vahet. Kõik Veola valla talunikud olid

veel rentnikud, aga näe, ühte kiideti rikkaks ja ta tütart ihaldati, teist ei. Vahe oli see, et rikka talu tütar kaks lehma kaasa sai, vaese oma ühe, või mõlemale utt või oinas veel rohkem anti. Siiski helises ühe rikkus.

Aia vanad arvasid järele. Nad olid juba kuuskümmend. Mihkel kakskümmend aastat vana. Oleks tal veel natukene varagi naist võtta, aga saab naine, seisab poiss pühapäeviti paremini kodus. Jääb ka mõni kopik tagasi, mis nüüd paiasi-õlle eest välja läheb. Saab aga naine koju, noh, küll see kari peale paneb. Ja nad on vanad, töötegijaid just hädasti tarvis.

Teisi lapsi neil enam ei olnud kui Mihkel. Leena oli, aga see oli kasutütar. Oli neile natukene kaugelt sugulane. Ta vanemad olid varakult ära surnud. Lapsele ei olnud muud varandust jäänud kui üks hõbetaalritega sukk, aga see sukk oli hõberublatükke täis... Aga ei sukast, Leena vanematest ega Leena lapsepõlvest räägitud Aia peres ilmaski midagi, mitte kunagi. Kui keegi jutuga selle peale tuli, siis tegid Aia vanemad teist juttu, — kas ilmast, viljakasvust või millestki muust.

Leena kasvas kui kõrkjas. Ei uskunud kasuvanemad isegi, et väikesest tütarlapselallikesest nii kena neiu pidi sirguma — neiu kui orav terane, paled muudkui punetasid aina. Ja silmad olid tal nagu rõngad, ütlesid nad. Aga keegi tal kosjas ei käinud, sest ta oli ju vaenelaps.

Ei tea, kas üksi sellepärast?

Kui nad veel väikesed olid, Mihkel ja Leena, siis oli nendel kaklust ja vanematel kohtumõistmist küllalt. Kord kaebas Leena emale, et Mihkel tema pudi ära söönud, kord Mihkel jälle, et Leena teda löönud. Mihkel oli poisikesena natuke aeglane, Leena aga kärme ja terane kui välk ja peksis tõepoolest palju suurema kasuvenna läbi, kui seda tarvis oli. Koolis käisid nad kui õde-venda kunagi, sõid ühest leivakotist ja kasuveli aitas kasuõele poiste seast «meest», kasuõde kasuveljele «naist» valida. Mäng nõudis nõnda. Pärast, kui nad ju leeritud ja täisinimesed olid, siis tuli muidugi iseaeg. Mine võta kinni, kuidas Leena Mihklit häbenema hakkas, mine saa aru, kuidas Mihkel Leena vastu araks läks. Mine võta kinni!...

Vanad istusid praegugi veel laua ääres ja mõtlesid kõiki neid asju järele. Leena oli oma voki eemale tõmmanud, sinna kohta, kuhu lambi vari langes, ajas korrati vokki ümber, korrati toetas voki käsipuu najale ja mõtles.

Perenaine istus Leena vastu. Tuli see sellest, et ta vastu istus, tuli tal vahest hõberubladega sukk meelde — ta müksas peremehele külge ja sosistas talle salakesi kõrva sisse:

«Ega tal vahest oleks vaja olnudki, sel Mihklil, omast majast välja minna, kui —»

«Ah, lase olla,» vastas peremees, köhatas ja vaatas vargsi Leena poole.

Leena toetas voki käsipuu najale.

«Leena, mis sul täna õhtul viga on?» küsis kasuema.

«Mu pea valutab,» vastas Leena ja hakkas vurinal ketrama.
«Heida siis pikali, kui pea valutab.»
Ta heitis pikali, kuidas kästi. Ta jäi magama ja nägi unes, et ta Mihklile ühe musu andis, ja kui ta palaval ihul ärkas, tulid tal pisarad silmi.

4. Nõia tütar

«Nõia tütar?» Raske ohkamine tuli Leena rinnust. Jah, ta oli nõia tütar. Ehk küll kodus sellest iial ei räägitud, ka väljas talle seda keegi veel polnud öelda julgenud — ta oli siiski nõia tütar. Üksi oma mõistlikkude kommete, lahke avaliku meele ja ausa elu läbi oli ta ennast seni selle sõna kuulmise eest kaitsnud, sest temast peeti lugu. Tema oli tark ja mõistlik noor tütarlaps. Tema õpetas teistele enesevanustele neidudele peenemaid näputöid, ja kus ta pidule või pilgariõhtule tuli, tegi ta mis teisedki, ega iial ei leitud tema kombeis kusagil unustamist, sõnas puudumist või seda, mis noorel tütarlapsel pilgates järele oleks võidud öelda. Noormehed pidid temast lugu pidama, ta oma seltsilised tütarlapsed teda austama.
Ja siiski oli ta nõia tütar!
Ta kandis pead püsti, kus seda tarvis arvas, andis teravad vastused, kus leidis, et see oli ära teenitud, võttis tantsule kutsuja üksi siis vastu, kui sellel paiase pärast mitte kübar teise kõrva peal ei olnud ega tubakajunn suus.
Anti see talle andeks? Ei. Et ta nii tagasihoidlikult elas, sellega tahta ta enam olla kui nemad, need rikaste peremeeste tütred. Et temaga noormehed tegemist tegid ja teinekord koguni peretütreid istuma jättes temaga tantsima läksid, seda ei võinud nad temale, nõia tütrele, mitte andeks anda.
Nad pistsid pead kokku ja rääkisid temast — kellest siis muust pidid nad rääkima? Üks teadis öelda, et ta ei kuulvat madalast, teine, ei nägevat selgesti, kolmas teadis veel pahemat, mõnda naiste viga — tüdrukute jutt ja asi! Viimaks uskusid kõnelejad isegi, et see tõsi olla, kui nad asju juba teise või kolmanda käest tagasi kuulsid. Mõni ehk mõtles ka sealjuures korraks, et see ligimese laimamine on, aga siis tuli tal jälle meelde, et või ta ilmaasjata seda tegi. Leena oli uhke mis hirmus, ei hoidnud nende seltsi, oli suureline, et temast lugu peeti, ja ei pannud neid tähelegi — ega nad siis ilmaasjata kõnelnud. Ja üks asi oli ikka peaasi, nõia tütar ei tohtinud enam olla kui nemad.
See nõia tütar oli vaenelaps.
Nelja-aastaselt kaotas ta surma läbi oma ema ja pea pärast seda ka isa. Isa oli vanas põlves abielusse heitnud. Ta ema, ka vaenelaps, peres ja mõisa väljal kõigi torgata ja tõugata, läks haigele vanakesele ometi, kuigi see nõid oli. Ja nõid ta oli, seda ei salanud ta ka ise, inimesed veel vähem. Hammaste vahel pani ta varastatud asju tagasi tooma, kui ta «tegi», hobuse jalad, keha venitami-

sed, ussi hammustamised ja kõik niisugused asjad arstis ta. Ja ikka sõnadega, see on tegemisega. Rohi oli muidugi esimene asi anda, aga inimesed uskusid rohkem sõnade kui rohu võimu, ja tema siis andis sõnu ka. Mis eest ta siis nõid oli?

Öeldi, et ta rikas olnud. Mine tea. Majakene tal oli, aiakene ka, olgu ka, et mõlemad renditud. Kui talle tütar sündis, jooksid vanakese silmad rõõmuvett — põlatud nõial oli nüüd ometi üks olevus, kes tema oma liha, tema oma armastus oli ja kellelt ta sedasama vastu lootis. Mis sa teed? Ta oli enne ka jõukam olnud, taluperemees siit kaugel, aga seal laastas tuli ta varanduse, ja kerjaja, kes häil päevil kord loomaarsti korteris oli pidanud, oli mõndagi õppinud. Veolasse tulles oli ta rendihärra hobuse ja kohtumehe jala terveks teinud — sellest tuli kõla, ta olla tark. Ja kui ta juurest abi tuldi otsima, taheti ka sõnu, ja kui ilma sõnadeta abi ei ustud, täitis ta soovi. Nii leidis ta ülespidamist, viimaks peavarju.

Veel praegu teati sellest kõnelda, kuidas ta oma tütrekest oli armastanud. Isegi külasse tulles olnud tal väike pattjalg käekõrval — sel polnud ju enam ema, kelle hooleks ta oleks jäänud. Ja kui ta veel oma vana viiuli võttis ja väikesele ette mängis, viru valtsi lõi, kuni väike rõõmu pärast kilkama hakkas ... siis tõmbas ta tütrekese vastu rindu ja nuttis.

Ja seal aiakeses, otse mõisa šalu all mäe rinnakul oli väikesel hea tema käe otsas — oh kui hea! «Isa, hobe, hobe!» näitas käekesega, kui saksad alt teed mööda sõitsid. Vanake laskis siis luuvalust hoolimata neljakäpakile, ja kui tütar «hobuse» selga ronis ja väikesed käekesed ta kaela ümber pani, tantsis isa: upadi, upadi!

Kui nüüd ka tema ära oli surnud, ei olnud vaesel lapsel ühtegi tuge enam. Aia peremees ja perenaine, kellel rohkem lapsi ei olnud kui üksainus poeg, võtsid väikese tütarlapse endale kasvandikuks. Osalt sellepärast, et ta ema perenaisele kaugelt sugulane oli, osalt, et laps nii imearmas terane laps oli, osalt — et tal hõbetaalritega sukk oli.

«Näe ikka kui priske, nagu õun,» ütles perenaine tihti peremehele, sirguva tütarlapse peale näidates, ja see vastas: «Noh, leivakannika otsas kasvab, miks ei või priske olla.» Seda rääkisid mõlemad, et iseenese kiitusega enesele ka natuke head meelt teha.

«Sest saab pojanaine,» ütles perenaine ja ohkas.

See ohkamine ütles: nõia tütar!

Ja mis ikka nõid, see nõid, mõtles mõnigi tütre-ema külas, kui kirikhärra ühel kevadel kooli katsumas käies Leenale hõbehaakidega lauluraamatu kinkis. Tema laps oskas niisama, aga vaat — nõia tütar oskab südameid ära teha.

«Või kes on näinud, et kasutütrele saapad ostetakse, aga oma ainus poeg pastaldega koolis käib,» kädistab Plärälärä Leenu, «kes seda enne on näinud?»

Sukast, millel rublatükid sees, Leenu muidugi ei teadnud.

Õde ja vend ise ei vaadanud selle peale, kellel saapad või kellel kingad olid. Ei olnud aegagi: Kui mäng, siis mäng; kui kak-

lus, siis kaklus. Kas Leena seda võis jätta, et Mihkel tema titad kirstu alt aidast üles otsis — oh seda nina küll! — ja nad ojasse viis. Ja kuidas veel! Ta jättis nad kõige ilma nähtavale ja läks kõneles ise teistre Jaanile: Need on meie Leena titad! Taevas, kuidas siis kõik külapoisikesed naersid ja titasid, jalad ülespidi, käes väntsutasid! See-eest lõi Leena Mihkli puuhobusel ühe jala maha ja laskis teda nõnda longata.

Siis oli vaja tapelda, kui muidu läbi ei saanud.

Aga kõik see lõppes juba enne Leena leeri minekut. Leena ei löönud enam lehepilli, nagu poisikesed, ega lasknud Mihklit ennast enam kiigutada — ei enam! Kasuema ütles Leenast vahest «imelik» ja mõnikord koguni söögilauas: «Ära ole edev!»

Siis toetas Leena vahest aia peale, kui ta koplis vasikaid käis jootmas, toetas ja jäi vaatama. Mõtles kas palju või ei mõelnud mitte midagi, vahtis nii kaua ja nii imelikult õhtuvidevikku, kuni teda õuest pidi ära hüütama. Mõnikord tulid tal silmad vett täis; ei tea, mispärast...

Viimaks teadis ta, see oli kaua aja pärast — sõnnikuveo ajal. Ta läks Mihklile vett viskama. Mihkel võttis ta piha ümbert kinni — Leenal hakkas palav. Ta jooksis aita. Kuidas ta Mihklit sel silmapilgul vihkas... ta oleks ta maha löönud!

Sestsaadik oli Leena jälle endine. Ei olnud emal enam asja öelda «imelik» ega «edev». Kõik läks nõnda edasi, nagu ühes taluperes talu kasulapsel peab minema.

Nõnda ütelda, kõht täis ja riie seljas.

Kui nüüd tänavu sügisel Mihkli naisevõtmisest kõneldi, torkas igakord kui ohakas Leena südamesse, ja kui juba kosjaviinad koju toodi, oli Leena mõnel silmapilgul näost kahvatu.

Viha pärast, et mis see temale korda läks.

Ta ei tahtnud seda enesele tunnistada, et see temasse puutus, ja siiski ei saanud ta sellest mõttest mitte lahti. Päev-päevalt pakitses ta süda rohkem — ei olnud see viha üksi, see oli ka valu, äraütlemata terav valu, mis Mihkel temale tegi.

Ja ometi ei teinud Mihkel temale mitte midagi, otsustas ta teisel silmapilgul. Mitte põrmugi ei teinud talle Mihkel viga, kõik see õnnetu asi tuli sellest, et Mihkel temasse puutus.

Ja kuidas puutus ta temasse? Ta leidis, et see — et tal nii ütlemata haledus peale tuli selle mõtte juures, et Mihkel kosja läheb. Kõik, kõik tuli siis Leenale meelde: kuidas nad Mihkliga kiikusid, kui lahke Mihkel temale mõnikord oli olnud ja — kui kena mehine mees Mihkel ise oli.

Ja viimane mõte oli see kõige teravam ohakas, kui kahjutundmus sinna juurde tuli.

Kui nüüd Mihkel ennast kosjariidesse seadis, värises Leena jalg voki tallamise laual ja ta katsus uskuda, et Mihkli kosjaskäik sugugi temasse ei puutu, et tal kibedasti vaja on kedrata. Ja värisedes katsus ta oma kohust täita ja ennast salata, et teised midagi ei märkaks. Teised aga ei mõelnudki, et tema sel silmapilgul kamb-

ris oli. Alles siis, kui ta ütles, nagu ikka öeldakse, et «mine verista ühe kõrv ära», mis nii palju tähendab: kui märgi ära! nagu perenaised märgi pärast lamba kõrvad ära veristavad, siis kuuldi ka, et tema toas on. Ka see tähele panemata jätmine oli talle kibe.

Aga mis teistel siis temast oligi? Just see oli kõige kibedam. Kui nad teaksid, mis ta süda praegu sees teeb! Oh, kui üks kaastundlik nägu nüüd ta otsa vaataks! Aga nad on nii tuimad, ja kõige haledam on see, et ka Mihkel teistesugune on — täna ei näegi ta teda enam.

Ja nüüd veel see unenägu, mis teda kohutas . . .

Ta nuttis ärgates.

Sel ajal klõbistas ukse link ja käimist oli kuulda. Mihkel ja Andres tulid tagasi.

Ema, kes erevil voodis oli oodanud, ajas välja ja tõmbas tule üles. Ta oli kõige selle aja oodanud, küll esiti üleval olnud ja lugenud, pudi teinud ja ajaviiteks söönud, küll sukka kudunud, küll kapi ees pühapäevariideid läbi vaadanud — aga ikka ei läinud aeg kuidagi edasi ega tulnud kosilased tagasi. Viimaks oli ta voodi heitnud, aga uni ei tulnud. Nüüd ometi viimaks olid kosilased tagasi ja ta võis tule lambi külge panna, et õnneliku, häbeneva poja nägu näha . . .

«Noo — oh?»

Vaikus kui surnuaias.

Isa, kes voodis sel kombel hingas, nagu oleks ta maganud, ise aga üleval oli ja imeks pani, kuidas kosilased nii ruttu tagasi jõudsid, pidas hinge kinni, kui see ema «noohh?», milles kõik lootus ja uudishimu koos oli, kuuldus.

Aga piinlik vaikus.

«Kuidas te nii ruttu tagasi saite?» ütles ema, kes armsamini küll kohe küsinud oleks, kes ja kus, aga praegu pidi ta ometi selle ohvri tooma.

Vaikus.

Leena süda peksis kui haamriga. Ta meeled olid veel enam pingul kui vanematel. Oh kui —?

«Kas te ei käinudki kusagil?» Seda küsis ema ainult sellepärast nii, et siis tulijad sunnitud oleksid kohe õige vastuse andma.

Andres köhatas.

«Või, no vist teie ikka ei käinudki!» küsis ema, kes isegi seda kartma hakkas.

Leena süda ähvardas lõhki karata.

«Ei!»

See kõlas tumedalt Mihkli suust, kes räntsatades tooli peale laua juurde maha lasi.

Andres jättis jumalaga ja läks ära.

«Taevas, mis sul viga on?» küsis ema.

Isa ajas sängis istuli.

«Kas sa haigeks jäid?» päris ema.

«Ei.»

«Kas läks saan katki?»
«Ei.»
«Või ei võetud teid vastu?»
«Meie ei käinudki kusagil.»
«Miks?»
«Ma ei võtagi naist.»
«Miks?»
«Ma — ma ei taha.»
Leena ei olnud Mihkli imeliste vastuste pärast mitte vähem hirmul, aga siiski pidi ta enesele tunnistama, et need teda rõõmustasid.

5. «Mis meie Mihklil viga on?»

— — — Viiul tuleb mõnikord ette, et ta niisugused asjad, millest ta kellelegi ei mõtle kõnelda, teisel silmapilgul — ei tea, kuidas — ära kõneleb. Kohe ei saa kõnelemata jätta.
«Anna,» algab ta, «sa tead muidugi, et Mihkel mulle — meelejärele on. Ta on ilus poiss, vanemad jõukad, isa vallavanem — Mihkli võtaksin ma küll vastu, kui ta kosja tuleks. Ta on ütlemata lahke ja hea mees. Juba koolis mõtlesin vahest Mihklist — mis sest salata, sina tead isegi kõik. Juba mineval talvel ootasin ma Mihklit kosilaseks, aga ei tea, mis see on, Mihkel on viimasel ajal nõnda iseäraline. Ta ei tule enam õhtuti teiste seltsi, või kui tuleb, siis ei tantsi, ehk kui tantsib, siis on ta nõnda — veider. Kuule» — ta pani oma pea Anna kõrvale ligemale — «Andres kõnelnud meie sulasele, et ta Mihkliga talvel juba kosja sõitnudki ja meile pidanud tulema, aga seal keeranud ta hobuse ümber — ei tea miks. Kas mõni minust õige halba on kõnelnud või mis. Mu süda valutab kohe — mine usu nüüd inimesi.»
«Ka minul tuleb see veider ette,» mõtles Anna.
Sel silmapilgul urises koer sohva ees, kargas üles ja ajas harjased püsti.
Eeskojas oli kolinat kuulda, uks läks lahti ja Plärälärä Leenu astus sisse.
«Tere, tere, tulin ka peretütart vaatama,» ütles ta ja kobas lähemale, «ennäh, kohtumehe tütar ka siin!»
Tüdrukud andsid Leenule tooli. «Kas peate ju homse õhtu tantsupidu üle aru? Noored lapsed, eks taha ikka tantsida. Aga mis ilusad puhtad toad teil ikka!»
Leenu nihutas pakutud istmele, vahtis ümber ja pani käed kokku. Tüdrukud tegid oma tööd edasi.
«Võe ikka võe, kas teate, mis lugu Mihkliga on?»
«Mis lugu?» hüüdsid tüdrukud ühest suust ja tõstsid pead üles.
«Oh sina imekene küll, mis kõik ilmas ära ei sünni. Kes oleks seda uskunud. Võe ikka võe.»
«Mis tal siis on?» küsis Anna. «Kas naist hakkab võtma?»
«Jah, hakkab! Hähähäh — hakkab. Kui ta saaks hakata.»

«Ütle ometi kord, mis talle siis on juhtunud?» ütles Anna kannatamatult, kuna Viiu nagu tegemistki ei teinud.

«Eks ta ole ära tehtud,» paugatas Leenu.

«Kes tegi?»

«Noh, ikka Leena, kes muud. Ei saa enam kodunt kuhugi kosja minna — Leena on ta ära teinud.»

Anna ja Viiu vaatasid üksteise otsa.

«Kuidas, ah Leena on ta ära teinud?» küsis Anna.

«Jah, Leena — nõia tütar ikka nõia tütar. Mihkel tahtnud talvel kosja minna, aga tulnud teelt tagasi, kõnelnud Andresele, et ta Leenat tahtvat — et Leena ta juudasitaga ära teinud. Jah, oh sina imekene seda ilma! Nüüd Mihklil ei enam asu kusagil, ei lähe töö ega puhkamine. Võe ikka võe. Ei saa enam kusagilt naist võtta, Leena ei anna rahu. Tahtnud teine Leenat võtta, aga isa ei luba. Isa lubaks ehk veel — kardavad inimeste juttu. Või inimestel aru peas, mis kõnelevad. Oh sina imekene küll seda vaest Mihklit. Perenaine ütleb ikka: «Mis meie Mihklil viga on?» ja jälle: «Imet, mis sel meie Mihklil ometi viga on!» Jah, mis viga. Ära tehtud, vot mis viga! Perenaine ise teab küll, mis viga. «Leena, mu tuike!» ei ole nüüd enam tuike, vaid hundiroog, aga kes käskis nõida majasse võtta!»

Nõnda patras Leenu vahetpidamata edasi. Tüdrukud kuulasid pärani silmi. Mihkli veider olek oli neile nüüd mõistetav — Mihkel pidi Leenat armastama, mis seal veel muud võis olla.

«Perenaine lubas pätsikese leiba, Viiu. Ei tea, kas on kodus?»

«Mine aita, ema on seal,» vastas Viiu, häbi pärast lõkendaval näol.

Leenu oli tüdrukutele kõik uudised ära toonud ja läks neid omakorda nüüd perenaisele arutama.

Tüdrukud jäid nii vait, et igaüks iseenese hingetõmbamist võis kuulda.

«On sul Mihklist kahju?» küsis Anna tüki aja pärast.

«Mihklist?» küsis Viiu kõige suurema imestusega. «Mihklist? Mõni poiss see Mihkel. Suu kõver, käib kui vana tatarjalg, vaene kui kirikurott. Hähäh, niisuguse peale ma ei vaatagi.»

«Ega ta ei ole küll suur asi.»

«Mitte tenga väärt.»

«Leenale üsna paras.»

«Paar kui loodud.»

«Üks kõvera suuga.»

«Teine sassis juustega.»

«Üks nõid —»

«Teine kirikuvarga poeg.»

«Ja vanamoor —»

«Tulehark.»

«Kõneleb läbi nina.»

«Mis imet ometi sel meie Mihklil on?» kihistas Viiu läbi nina. Et häält paremini järele teha, hoidis ta näpuga ninasõõret kinni.

Anna naeris, nii et ümber veeretas.
«Ütle veel!»
«Mis imet ometi sel meie Mihklil viga on?» tegi Viiu uuesti.
Mõlemal olid pisarad silmis kange naeru pärast. Mihkli ema kõneles ka tõesti sestsaadik läbi nina, kui ta kord redelilt maha kukkus ja otsaesise lõhki lõi.
«Ütle ikka Leenat, või niisugune mõte!» sõnas viimaks Anna.
«Nõial nõia kongud.»
«Ja inetu nõid.»
«Silmad kui soel.»
«Imet ometi, et need poisid ta ümber keevad. Mina ei tea, mis nad leiavad?»
«Tühja, kes teda siis nii tähele paneb. Temaga tantsitakse üksi siis, kui meil südameid tahetakse täita.»
«Aga ka kooli Kristjan peab temast lugu,» arvas Anna.
«Vist on ta selle ka ära nõidunud,» vastas Viiu südametäiega.
Nüüd alles hakkasid nad üksteise võidu Leenat tõmbama.
«Oleks ise seda olema, mis näitab. Minev' aasta käis Kelgu Juhaniga puhmas.»
«See on õigus küll, et ta seda teeb, minev' pühagi läksid Juhaniga koplist vaarikusse ja vaatasid ise mõlemad tagasi,» lisas Viiu.
«Ah sina nägid?»
«Ei — näinud. Sina nägid?»
«Ei näinud ka.»
«Aga ta võis küll puhmas Juhaniga käia.»
«Ja võis ka vaarikusse minna.»
«Võimata see ei ole.»
«Ei sugugi.»
Viimaks uskusid mõlemad isegi seda, mis nad kõnelesid.
«Kuule!» ütles Anna tüki aja pärast.
«Noh?»
«Kas me seda jätame?»
«Mitte sugugi.»
«Teeme nii, et ta enam jalga kuhugi teiste sekka ei saa tõsta.» Seda ütles Anna. Kui Viiu vaikis, seletas Anna edasi:
«Homme õhtul on ta ka muidugi siin, Mihkel muidugi ka. Teeme riidu, ja kui ta jälle kõrgistama hakkab, nagu oleks tema see ainukene ingel maa peal, siis ütleme: «Uhujuuh, nõia tütar, kuidas sa Mihkli ära tegid!»»
«Oi, seda teeme. Seda teeme nimelt. Kuidas me enestega ometi nii kaua sedaviisi mängida oleme lasknud, sellest ma ei või kuidagi aru saada.»
Nad rääkisid veel ühte ja teist, kuidas seda kõike tuleks toimetada, jõid meele kindlustuseks kõva kalja ja lahkusid selle kindla tõotusega, et sõna pidada.

Kirsi kambrist kuuldus kära ja pillimäng. Siin peeti pilgarit. Siin uhuti tantsu, joodi kodutehtud õlut, suitsetati, mängiti, aeti juttu.

Mida valjem kõne, mida kõvem pillimäng, mida ägedam tantsu uhtumine, seda lõbusamasse tujusse said noored inimesed.

Siin olid perepojad ja sulased, peretütred ja teenijatüdrukud; siin olid, kellel meheleminekulootus veel nagu juuksekarva otsas rippus, ja need, kes alles mullu nukud nurka olid visanud. Ei tuntud vahet midagi, kõik näisid ühesuurused, üheausad. Aga ainult välispidi. See, kelle isa kohtumees või nõumees, kui palju ta sellest enam oli, kelle isa seda mitte polnud. Teenijatüdrukud, kes rikast peremeest teenisid, pidasid enesest enam lugu kui need, kes vaestel olid. Üks tüdruk arvas, mis see või see perepoeg temast praegu mõtleb, ja seda, mis ta siis mõtleks, kui ta nii või nii palju rikkam või nii mitu aastat noorem oleks. Teine mõtles, et ta sellele või sellele läheks, kui seal mitte nii palju poisi õdesid ees ei oleks; kolmandal polnud õdesid ees, aga seal oli ema liig noor. Neljas ei armastanud seda või teist toitu, mis seal peres söödi. Viies tahtis just täna õhtul teada, kas ta ihaldatav temast vähematki hoolib, või on kõik lootus tühine. Ta arvas järele, kuidas ta paremini meeldiks — kas ta peab libe ja lahke või külm ja hoolimatu olema. Mõni arvas, et tal sugugi veel viimast lootust ei maksa ära heita, teine jälle, keda see või see tahtis, arvas seda väheks: kui ta veel kahe aasta pärast mehele ei ole saanud, siis läheb ta alles sellele, kes teda praegu tahab.

Mihkel ja Leena olid mõlemad tulnud. Esimene, et tal mujale polnud minna, viimane jonni pärast. Ta teadis, et teised viimasel ajal temast halba rääkisid — just sellepärast tahtis ta siin olla, et näidata, et ta neid mitte ei karda. Jääks ta tulemata, siis räägitaks temast veel rohkem. Sellepärast — ta tuli. Kui nad Mihkliga ühel ajal sisse astusid, oli suurem jagu noori juba koos. Pill mängis; ühed tantsisid paaris, teised istusid. Mõni noor alaealine jäi aralt ukse juurde teiste selja taha ega tulnud enne tahapoole, kui keegi kutsuma läks. Teised tahtsid, et neid juba õuest pidi kutsutama ja vägisi sisse lükatama — enne nad ei tulnud. Keda rohkem kutsuti ja kes tuppa tungimisele kauemini vastu pani, see oli enese meelest seda ausam.

Praegu tuli mitu tükki, nende seas ka mõisa toapoiss ja kohtumehe tütar. Nende auks peeti väikene vaheaeg. Tüdrukud silusid päid, poisid istusid pinkidel ja keerasid tubakast ja paberist junnisid suhu. Mõnel oli valmis paberosse kaasas. See pakkus neid teistele. Sealjuures oli ta palju sirgem kui muidu, eks see olnud ju au, et ta pakkuda võis. Et ta nad ju nädala eest oli koju toonud ja ise ilma olnud, kes seda teadis.

Pill hakkas mängima ja tantsijad lõid paaridesse. Pillimees, Alupere Peep, mängis nüüd seda viisi, mis ta kevadel Vihtla valla

poiste käest õppinud, kui ta seal pulmas oli. See oli üks niisugune tah, tah, et nagu ise juba jalgu tõstis. Kooli Kristjan võttis enesele Leena, Andres tantsis Poti Minnaga ja üks võõras poiss, kes Mäe Mihkli võõraks oli ja siniseid prille kandis, tantsis Kirsi Viiuga, siis Kassi Annaga. Sulased tantsisid enamasti teenijatüdrukutega, aga Oti sulane, kes talve oli kihelkonnakoolis käinud, Alupera Eevaga ja üks noor teenija Mai, keda aga ju pooleldi kasutütreks peeti, Kõgedi küla Tootsi perepojaga.

Mihkel ei võtnud sellest tantsust osa. Mitmed tüdrukud olid teda oodanud, aga kui ta ei tulnud, veel viimasel silmapilgul teise tantsija võtnud. Mihkel jäi nende sekka istuma, kes meelejärgset tantsijat ei leidnud või, mis pahem, kes ei osanud tantsida. Üks viimastest, üks pika punase ninaga poiss ütles, et talle tohtri poolt tantsimine on ära keelatud, ise aga oli ta terve. Mihkel suitsetas ja jõi õlut.

Kohtumehe Anna ja Kirsi Viiu jäid teise tantsu ajal nimelt Mihklit ootama. Kui ta aga ei tulnud, rabas Anna viimasel silmapilgul Raismiku sulase tantsijaks, Viiu aga jäi kõigist ilma. Võõras prillidega poiss tantsis sellel korral Leenaga.

Viiu südamesse torgati nagu ohakaga.

Kui vaheaega peeti, pistsid mitmed tüdrukud pead kokku ja kõnelesid isekeskis — ikka seal, kus Leenat ligidal ei olnud. Kõnelejate seas olid ka Viiu ja Anna.

Viimaks tantsis ka Mihkel. Esiti Annaga, siis Viiuga. Siis mõlemaga natukene nagu kombe pärast. Siis jäi ta jälle laua äärde õlletoobi juurde istuma.

Tuli vaheaeg, mil aru peeti, mis mängida. Kas «Hiirt ja kassi» või «Kes aias», «Saks läks lindu laskema», «Hanevarast», või jälle mõnda istemängu, nagu «Ma olen sinuga vihane» või muud.

Sel ajal oli üks jagu tüdrukuid nurka voodi ja pinkidele istunud. Nad kihistasid, lükkasid üksteist, lõid küünarnukkidega üksteisele külge: «Ütle sina, ütle sina!»

Aga keegi ei öelnud midagi. Uus kihin, tonkimine, naer. Viimaks öeldi teiste selja tagant nagu iseenesele, siiski nii, et kõik võisid kuulda:

«Üks olla teise ära teinud.»

Keegi ei teadnud, kes ütleja oli, aga kõik hakkasid naerma. Üksi võõras prillidega poiss vaatas küsides ümberringi, siis Leena otsa, kelle kõrval ta istus, aga selle vastuvaade oli niisama küsimus, nagu temagi oma. Üks aga teadis veel küll, mis see ütlus tähendas, aga see üks ei naernud.

Mihkel istus käsipõsekil laua ääres. Ta nägu jumestus silmapilguks, siis vaatas ta ähvardavalt tüdrukute poole. Silmapilguks jäi kihin vait, siis läks ta seda suuremaks — Mihkli vaatamine osatas veel.

Sel silmapilgul visati Viiule Leena selja tagant lõngakera sülle. Viskamine oli kaunis kõva, sest Viiu karjatas, siis aga tõusis ta üles ja tuli Leena ette.

Viiu tulek oli nii äge, et kõik vaatama jäid.
«Miks sa viskasid?»
«Mina?» küsis Leena imestades.
«Sina jah.»
«Mina ei ole visanud.»
«Aga mina nägin, et sina viskasid.»
«Siis tahad sa valetada.»
«Mina valetan!» Ja Viiu kerkis kehast kõrgemaks — tema pidas Leenat tõesti viskajaks — vaatas ümberringi ja hüüdis:
«Mina valetan! Ega ma mõni nõia tütar pole. Kas sa mind ka tahad ära teha, nagu sa Mihkli ära tegid?»
Surmavaikus tuli selle peale. Kella tiksumine oli ainus hääl.
Viiu vaatas uhkel võidurõõmul ümberringi.
Hirmus oli nende sõnade mõju Leena peale. Ta nägu lõi surnukahvatuks, must vari lõi ta silmade ette, ta oleks pingilt seliti ümber kukkunud, aga võõras poiss toetas teda — ta sai enne Leenast kinni kui Mihkel, kes ka appi kargas.
Toas olijatel olid minutid aasta pikkusteks saanud. Ükski ei rääkinud, ükski ei nihkunud paigast. Ainult üks oli, kes rusuvale vaikusele otsa tegi ja see oli — Leena. Kust ta selle jõu praegu võttis, seda ei oleks ta homme kellelegi seletada saanud, aga nüüd tõusis ta järsku üles ja seisis sirgelt oma vastase ees.
«Olen mina nõid?» küsis ta surutud häälel.
«Oled.»
«Ja Mihkli ära teinud?»
«Jah, et sa teda enesele tahad.»
«Tee sina teda enesele — mina — mina ei taha teda mitte iial — iial, kas kuuled!» Siis vaatas ta korra teiste poole ringi ja ütles: «Kes nõidumisi usuvad, need on vanad naised, nüüd on nende seas ka Kirsi Viiu.»
«Uhujuuh, nõid, nõid —!» ta ei julgenud enam edasi öelda.
Mihkli silmad põlesid, lõug vabises, ninaäärsed sooned värisesid. Enne kui Viiu edasi sai öelda, tuli võttis ta kasuõe käest kinni ja käskis karmilt:
«Lähme koju!»
Ta hääl kõlas tume, ähvardav.
Leena tundis ainult ühte — seda, et ta käsi selle mehe käes oli, kelle pärast ta nii põhjatumat südamevalu kannatas. See käsi rõhus vangistavalt teda, nagu tume käskiv «lähme koju!». Ainult selle inimese käsule veel ei võinud ta sel silmapilgul vastu panna, aga muust kõigest maailmas ei hoolinud ta enam.
Ja sellel mehel ei olnud teiste karistuseks mitte ühte sõna! Mis mõtles ta küll siis, kui nad ju ukse juures olid ja tema, ukse link pihus, veel korra tagasi vaatas, siis aga kübara pähe vajutas ja teda enesega ühes välja kiskus? Oli tal kahju teiste seltsist lahkuda või tahtis ta neile viletsatele midagi karistuseks öelda? Mis mõtles ta siis?
Ja mis mõtles ta nüüd, kui nad kahekesi sõna lausumata, üks-

teisele silmi vaatamata, kodu poole kõndisid? Kas tal mitte ühtainustki troosti- ega kaastundmuse sõna ei ole? Ja ometi oli ta tervet elu, ta ainust vara, au, mõne silmapilgu eest ära purustada tahetud või ka juba purustatudki — ka tema ei kahetse seda.

Aga ta kõndis selle karmi käe kutsele järele, mis ka ise värises ja mille omanik nii tume, nii ärritatud oli. Mis ta mõtles?

Mis mõtlesid nad mõlemad?

8. Mis nad mõtlesid

Aia peres algasid rasked ajad, kurvad ajad, tumedad ajad. Perenaine nuttis iga päev oma peatäied, peremees oli äkiline kui püss. Kui ühel päeval Leenu sinna komberdas ja inimeste kurje keeli hakkas kaebama, viskas ta tema uksest välja ja lõi ukse nõnda kõvasti kirudes kinni, et seinad mürisesid. Mihkel peksis hobuseid, kord koguni karjapoissi, Leena käis kui vahakuju talu talituses ümber — ei olnud ju kellelgi õiget tööhimu ega südamerahu.

Ja kuidas siis võib himu olla? «Sarvik ise on inimeste sisse läinud,» pahandab peremees ja läheb vahest külameeste seast meelelahutust otsima. Aga väljas käies saab ta alles uut südametäidet juurde. Seal panevad kaks inimest pead kokku, kui tema mööda läheb, ja vaatavad tema poole — muidugi kõnelevad nad temast. Ja kus nad rääkida ei saa, seal pilgutavad nad vähemalt üksteisele silmadega — midagi ometi tehakse, mis temasse puutub.

Läheb perenaine pühapäeval teiste naiste sekka kiriku, seal kuuldub talle sosin ju suurelt kaugelt vastu; jõuab ta aga nende juurde, kaob kõik ära. Mihkliga ei ole lugu sugugi parem. Puutub ta külapoiste sekka, irvitavad need, hambad laiali, kui koerad!

Need peade kokkupistmised, silmapilgutused ja tähendused olid torkavad nõelad isale, emale, pojale.

Ja Leena?

Kirsi talus peetud tantsuõhtust saadik oli temaga iseäralik muudatus sündinud. Töö juures liikus ta masina kombel, tundide kaupa võis ta enese ette vahtida ja töötegemisel kukkusid näpud töö juurest lahti. Ta käis ümber kui unenägija. Küsiti temalt midagi, siis vaatas ta nagu praegu üles ärgates küsija otsa ega saanud aru, mis see oli; ta ei olnud midagi tähele pannud, mis ta ümber sündis. See tarretanud olek tegi teda tuimaks kõige vastu. —

Aia pere kambri otsas kasvasid mõned jändrikud kased, paar jalakat ja mõned pähklipuu põõsad. Selle kõrvale rajatud uude viljapuuaeda olid noored viljapuud istutatud.

Siia, kahe kõvera kase juurika vahele sarapuu põõsaste keskele oli Mihkel pingi pannud. Siin oli pühapäeviti hea vilus istuda. Siin olid ka endisel ajal Leena ja Mihkel kahe kase vahel õõtsunud ja Hani-Peetrit mänginud. Pärast, kui Mihkel suureks sai ja külapoisid Aiale hakkasid käima, mängiti siin murul maas kaarte, maadeldi või veeti vägipulka. Mõnikord lauldi koguni ja tehti ringmängusid, kui ka tüdrukuid kokku oli tulnud. Oli aga Aial mõnikord suveajal

midagi pidulikku, nagu talgute õhtud või nii, siis oli lustipidamise paigaks kambriotsne sarapik.

Siin pingil istus Leena ühel õhtul pärast päevalooja, silmad ehavalge poole pööratud. Ta nägu oli valge kui lubi, silmadest paistis isevärki võõrastav läige. Nendes võis elu näha, muidu oli tüdruk nagu tarretanud kivikuju. Õhtul läks vilumaks, kaste heitis ta näole, aga ta ei tundnud seda. Ta jäi ühteviisi liikumata paigale, salaline, varjav leek silmis...

Siis — sügav ohkamine tõusis ta rinnast — tegi ta oma sukapaela lahti ja vaatles seda... vaatas ümberringi... silmad hiilgasid iseäralikult...

Veel üks vaade paelale, siis...?

Aga käed langesid tagasi, istuja peab nagu aru, siis laseb ta paela maha kukkuda.

Sel silmapilgul kuuleb ta kambri poolt sammusid, mis temale lähenevad. Ta võtab ruttu paela ja peidab selle ära oma põue.

Tulija jõuab ta juurde — see on perenaine. Ta on enesele räti üle pea visanud, murelisele näole on hallid juuksesalgud langenud, mis räti alt välja on jäänud. Näha on, et ta voodist on tõusnud.

Kui ta Leenat siin näeb, tahab ta tagasi pöörduda, siis jääb ta seisatama, tuleb tagasi ja istub Leena kõrvale pingile. Siis nihutab ta ennast istudes küll ühte-, küll teistpidi; näpib sõrmega nina, seab rätti, vaatab korra ruttu Leena otsa, siis maha.

«Ütle ometi, lapsuke, kas sa oled ta ära teinud?» küsib ta viimaks.

Leena ihust käib värin läbi. Ta tahab suud lahti teha, aga hing jääb kinni; pisarad purskavad jõena ta silmist.

«Kuidas teed sa meile vanadele inimestele nii suurt südamevalu, et meid rahvajutu alla saadad! Kas meie ei ole armastanud sind nagu oma last ja kas me ei saanud üksteisega kõige paremini läbi —»

Nuuksumine kuuldus ta kõrvu; ta vaatas Leena otsa.

«Ära nuta, lapsukene, ega ma halva pärast kõnele. Vaata, meil oli isegi mõte sinust enestele miniat saada, aga nüüd — miks sa pattu tegid? Kiri ütleb: ei su seast ei pea leitama nõida, ega valuvõtjat —»

«Oh jumal!»

«Ega teadmameest. Ja sina teed pattu!»

«Issand jumal, ma suren.»

«Sa oled kurjust täis, muud midagi,» ütles perenaine korraga üles tõustes teisel häälel, kui ta tundis, et haledus temale peale tahtis kippuda. Ja eks see haledus olnud nõiutud haledus!

Tüki aega jäi Leena liikumata oma asemele.

Siis — nagu oleks teda isesugune vägi täitnud, tõmbas ta põuest sukapaela välja ja tulise kiirusega seadsid sõrmed selle silmusesse ja — — —

Põõsad kahisesid, ja teisel silmapilgul heitsid kaks tugevat kätt Leena ümber ja värisev sügav mehehääl hüüdis:

«Leena, Leena!»

Ahastus ja rõõm segamini olid selles hääles — Leena tundis

ainult, kuidas teda tormiliselt rinna najale tõmmati, kuidas kuumad pisarad ta otsaesisele langesid, kuidas üks kare mehenägu ta nägu otsis ja kuidas kaks kuuma musu ta huultele suruti... ta silmad vajusid kinni.

«Leena, Leena! Ära tee enesele kurja — ma kuulsin kõik, mis ema ütles — anna talle andeks, ta on ebausu kammitsas, oh, anna andeks. Ka mina olin, aga laupäeva õhtul langes kate mu silmilt — Leena, Leena, anna mulle andeks!»

Ja Mihkel nuttis kui väeti laps ja rõhus värisevat Leenat uuesti oma rinna vastu. — — —

Leena rääkis enne küll tõsisest südamest Mihklile täiesti vastu, aga selle mõttega, et — ei tea, kuidas viimati siiski lugu läheb. Ta ei tahtnud sellega küll mitte Mihkli ihkamist suurendada, aga kui Mihkel teda armastas ja takistused ära tahtis võita, siis —? Edasi ta enam ei mõelnud. Ja nüüd see palve: jää minu omaks! Nagu ei oleks ta südames juba aastate kaupa tema oma, kas ei kista teda nagu nõiasidemetega Mihkli külge? Ta ei saagi temast enam kuidagi lahti, kui ta ka tahakski.

«Leena, varem ehk hiljem, olgu kannatada mis on, aga luba, et sa mitte mehele ei lähe. Ükskord annavad vanemad ometi luba, ja külarahvale jutu jätku anda — see teeks mulle otse rõõmu. Leena, jää mind ootama!»

«Ma jään!» vastas ta ja nüüd laskis ta seda sündida, et Mihkel ta uuesti kaissu tõmbas ja suudles.

«Ah, sa teed lahkumise mulle raskeks,» ütles Leena viimaks.

«Lahkumise?» küsis Mihkel kohkudes.

«Jah, lahkumise, sest nüüd ma lähen muidugi siit ära.»

Veel üks suudlemine selle peale. Teisel päeval läks Leena majast välja. Enne oli veel poja ja vanemate vahel riid olnud.

Leenat ei keelanud keegi minemast.

9. Murtud süda

Kaks aastat on sestsaadik mööda läinud.

Need olid rasked aastad olnud niihästi maamehele kui linlasele. Esimesel oli viljasaak kehv, siis tuli talv kange külmaga ja tormidega, siis veel rõugehaigus, mis linnas kui maal palju ohvreid päris. Vaene aeg, raske aeg, kaebasid inimesed maal, seda rohkem veel linnas; kopikas ei tahtnud kustki tulla, aga oli vaja elada ja olla; vaja oli turul iga päev raha välja anda, aga turul oli vähe saada, ja mis oli, see oli üleliia kallis.

Ja seda tunnevad praegu linna kodanikud iseäranis rõhuvalt, alamal rahval on päris kitsas käes.

Väikeses pool-lagunud majakeses, ühes linnaosas, kus pea üksi juudi plekksepad, kübarate ja tanude tegijad elavad, paistab südaööl tuli. Teistes majades on see sellel ajal siin linnajaos ju ammu ära kustutatud.

Majakene on juba viimastes elupäevades. Tuul kohistab ta loha-

kile jäänud aknaluukidega, mida hoolitsev käsi ei ole parandanud ja mis juba oma värvist viimse jälje on kaotanud, torm mängib lumeebemetega ta väikeste madalate akende taga ja kõdunenud seinad ohkavad ning vabisevad.

Aga majakese seespoolne on ometi elamiseks kõlvuline — tuul ja lumi peavad veel ootama, enne kui nad sisse pääsevad, olgu küll, et majakese teine ots juba nende voli all on.

Elamiseks tarvitatava toakese akna all on valge, peene pitsilise linakesega ületõmmatud laud, sellel põleb lamp ja valgustab väikest ruumi. Palju asju ei ole näha: paar lihtsat tooli, aga niisama helevalgete üleriietega kaetud, ühes nurgas kapp, mille uks aga juba uuesti on paigatud ja millel üks katkiläinud päraga võti ees on, teine sein on enamasti ühe riidega varjatud, mis kardinaks on pandud, pea tervet seina täidab ja ainult nii palju ruumi üle jätab, et veel ühele naisterahva kummutile ruumi on saadud anda, mille kohal üleval ühe pommiga seinakell tiksub.

Laua ääres istub noor, pool linna-, pool maariides tütarlaps ja laseb virgasti nõela läbi sameti käia, mida ta õmbleb. See samet peab võõras olema, sest mitte enesele ei õmble ta sametit, seda tunnistavad ta lihtsad riided, veel enam ta nägu, kust kannatuse ja puuduse jäljed paistavad.

Tugev tuulehoog, mis luugi august üles laele puhub ja pööningul kolinat teeb, paneb teda silmapilguks pead tõstma, siis aga laseb ta veel virgemalt nõela läbi riide käia — ta tahab tööga seda pisarat tagasi hoida, mis varsti ta teise silma tahab tulla.

Kardina tagant kuuldub nõrk köha ja oigamine. Õmbleja viskab töö käest ja pühib põlle nurgaga üle silmade — pisar tuli tõesti välja — ja astub kardina taha.

Valgetel voodiriietel ja patjadel on üks kõhetu naisterahva kogu. Pea, käsivarred ja natuke rinda on kattest lagedad: nendest paistab kurvastus ja häda, haigus sisselangenud palgeist. Silmad on auku vajunud ja kuivaläikelised. Kurb-tänulik naeratus liigub ta huulte ümber, kui teine ta juurde astub ja kaastundlikult ta peale vaatab.

«Kas tunned ennast veidi tervema?» küsis tulija pehmelt ja seadis haigele vaipa paremini ümber.

«Jah,» vastas haige ja katsus naeratada. Seda vastust ei olnud teine mitte oodanud.

«Ära karda, mul ei ole viga —» köhahoog ja valus oigamine ei lase teda edasi kõnelda. Palavikuhoog tuli talle peale, ta hakkas sonima ja palged lõid punetama. Ilma sõna lausumata seisis tütarlaps ta voodi ees. Kui haige tüki aja järele uuesti magama jäi, läks ta väikesse kööki ja pani teemasinasse süsi, et haigele pärnaõie teed keeta.

Ta ei olnud sellega veel valmis, kui juba oma nime kuulis hüütavat. Ta astus haige juurde tagasi.

«Leena,» ütles haige ja ta nägu oli vagune ja hääl nagu tervel inimesel, «Leena, ma tunnen, et mu surmatund ligidal on, ja ma tahaks sulle veel midagi kõnelda — ära nuta! — kõik läheb veel

sinu elus hästi. Mind ei või aga keegi enam aidata. Ma pean lahkuma. Meie oleme ju ligi kaks aastat ühes elanud; ma ei taha oma elu ainust saladust sinu eest mitte varjata — ainult sinu eest mitte. — Ära nüüd nuta! — Ma tean, mis sul kannatada on, ja sellesama pärast olen ka mina kannatanud. Veel raskemini, sest minu lugu oli haledam, mind põlgas ka tema. Sa viisid minu kirja posti peale. See oli esimene kiri mul kellelegi kirjutada. Ma saatsin ta ühele inimesele, keda ma veel enne surma tahaksin näha, kes mind ilma enese teadmata — õnnetuks tegi.»

Leena oli voodi äärele istunud ja võitles pisaratega. Haige võttis ta käe oma lahjade sõrmede vahele ja kõneles edasi:

«Kümne aasta eest olin ma rõõmus ja lustiline tütarlaps. Ma olin küll üksik, ilma vanemateta ilmas, aga mul olid head perevanemad, kes mind kasutütre asemel pidasid. Need olid Võidla talu omad. Küll oli siis mõnikord lusti ja lõbu, kui Võidla koplis pühapäeviti mängida sai. Ah, kuidas see kõik nii kurvalt lõppes! Mind tahtsid mitmed noormehed, aga ma ei läinud ühelegi. Teie üleaedne Andres oli sel korral noor kena poiss. Meie ajasime tihti pühapäeviti juttu, Andres ja mina; Andresel olid nõnda rõõmsad ja lahked silmad, nagu heal ja lahkel inimesel ikka. Ma ei tea isegi, kuidas ma temast aegapidi iseäralist lugu hakkasin pidama ja neid tundisid taga igatsema, mil tema jälle meile tuleks.

Ühel pühapäeval olin ma üksi kodus ja mul oli igav olla: ma mõtlesin, kui nüüd Andres meile tuleks! Imelik, nagu oleksin ma ette aimanud, sest Andres tuli ka tõesti. Siiski aga ehmatas mind seekord tema tulek, ma ei saanud isegi aru, mispärast: mul oli nii hea, kui ma teda nägin. Meie olime seekord iseäranis rõõmsad ja Andrese lahke naeratamine puutus kohe mu südame külge. Seal tuli ta nädal hiljem tagasi — aijeh! ja sõimas mind kõigi kuuldes, et mina olevat tema ära teinud!»

«Ära teinud!» ütles Leena, kelle enese südant see meeldetuletus haavas.

«Jah, ära teinud! See oli hirmus tund minu elus. Ma tundsin, nagu oleks korraga üks raske asi mu puruks löönud, aga ma elasin, see oli ainult tundmine nii. Enne pidasin ma ennast nii vaeseks, et mul midagi kaotada ei ole; nüüd tundsin ma, kui määratu rikas ma olin — mul oli minu au! Selle olin ma nüüd kaotanud. Aijeh! — Minu au purustamisega tapeti ka mind ennast. Ära nuta! — Aijeh! — Hirmus oli see piste, mis mind veel praegu pistab. Siis aga läks kõik mu silmade ees korraga mustaks. Laps, laps, see on hirmus, kui kellelgi inimesel tema au ära määritakse. Oleks mind seekord ära tapetud, see ei oleks nii valus ülekohus olnud kui au tapmine. Ja kes seda tegi? See, kes mulle nii armas oli, et ma oma elu tema eest oleksin andnud, see võttis ta. Ma ringutasin taeva poole käsi, ma palusin jumalat — oh, ei kusagilt, ei kusagilt antud mu au enam mulle tagasi. Aijeh! Igal pool pandi pead kokku ja naerdi, kuhu ma ka läksin, ja igal niisugusel korral tungis laimu mõõk mu südamest läbi.»

«Vaene, vaene Maali! ära nuta, ära eruta ennast!» palus Leena haige pead silitades. Aga kuna ta teist trööstis, voolasid ta enese silmad vett. «Sa oled süüta, Maali, oh ära nuta!»

«Jah, süüta. Aga ilma ees olen ma süüdlane. Ma põgenesin linna ja sain viimaks kauaaegse nälgimise ja kannatamise järele köögitüdruku koha. Aga mu elujõud oli murtud, ma ei saanud seda pidada. Tohter ütles, pikaline rinnatõbi ja südame viga. Viimaks sain sellesse majakesse korterisse ja toitsin ennast näputööga. Veel korra taganes haigus, aga ei taganenud meelekibedus. See nahakaupleja, siin meie vastas, tahtis mind kolme aasta eest kosida. Ta on aus ja jõukas mees, aga ma lükkasin ta käe tagasi. Ma ei võinud mehele minna. Sööja valu-uss mu südames ei olnud mitte surnud; ta magas ainult ja salvas uuesti. Ta salvas uuesti. Ta salvas päeval ja kui magama heitsin, kui öösel silmad lahti lõin, kui hommikul üles tõusin: mu au! Oh jumal, anna jõudu, et ma elu viimasel tunnilgi seda unustada saaksin, mis ma ilmaasjata olen kannatanud. Aijeh!»

Haige, kes seni kõike oma jõudu kõnelemiseks kokku võttis, langes nüüd jõuetult patjadele. Uni halastas ta peale. Leena kohendas, mis ta juures tarvis oli, ja nägi, et rasked higitilgad ta otsaesisele tulid.

Leena tõi teemasina tuppa. Aga et haige magama jäi, ei tahtnud ta teda mitte äratada. Ta tõi oma näputöö siia ja katsus siin töö ära teha, aga ei saanud. Ta mõtted käisid kodus kasuisa majas, viibisid Mihkli juures.

Kui päike hommikul aknast sisse vaatas, leidis ta haigevalvaja tukkumas — loodus nõudis oma õigust.

Haige oli ärganud. Ta oli küljeli voodis, silmad ukse poole — ukse poole?

«Leena!» hüüdis ta viimaks tasa. Kui Leena jahmatades ärkas, küsis haige temalt:

«Kas ta peaks tulema?»

«Kes?»

«Tema.»

Leena arvas, et haige sonima hakkab. Ta tahtis uuesti küsida, aga sel silmapilgul oli ukse taga kobinat kuulda.

Nõrk puna lehvis üle haige näo — see oli viimne elu, viimne nooruse ehapuna. Aga juba teisel kahvatas nägu valgeks, haige surus käe südamele ja keha kokkutõmbamisest võis tunda, et valuhoog ihust läbi käis.

Uks läks lahti, Andres astus sisse: tume, kohkunud, nõtkudes. Oma nööridega pühapäeva-kuue oli ta täna hooletult lahti jätnud, juuksed olid sassis, silmis häbi, valu ...

«Andres!» hüüdis haige.

See hääl värises; selles hääles oli ehmatus, õrnus, lepitus, palve — see oli sõna, mida süda kümme aastat oli hüüdnud. Nüüd kõlas ta kõigest sellest, mis ta vaheajal oli kannatanud.

Tume verehoog tungis Andrese näkku, viha ajas ta sinna —

viha iseenese peale; ta seisis ju iseenese ohvri ees. Pikkamisi, kartes astus ta lähemale, kohmetult jäi ta voodi ette seisma — ta ei teadnud muud teha, ta oli nõutu ...

Leena vaatas imestades mõlema otsa, siis läks ta kööki — tal oli sinna asja ...

Andres astus veel sammu kaks lähemale ...

Maali hingas raskesti:

«Ma kutsusin sind... ma tänan, et sa tulid... ma tahtsin ütelda, et ma sind mitte ära ei teinud... vaid — sind armastasin... ma ei võinud ilma selle tunnistuseta surra... aita Leenal mu surnukeha mu oma kihelkonna surnuaeda muretseda ...»

Andresel oli, nagu oleks ta kuski kõrgelt maha kukkunud, nagu uimaseks löödud, asjata katsus ta häält teha ... rind rõhuti kinni ...

«Maali, Maali!» tuli karjatus viimaks ta suust ja tume mütsak kuuldus Leena kõrvu kööki. Kui ta selle peale sisse astus, oli Maali hing ihust lahkunud, Andres oli voodi ees põlvili ja rasked pisarad voolasid ta silmist. Ta kiskus oma juukseid peast, nimetas ennast kõige pahemate, Maalit kõige õrnemate sõnadega, aga Maali ei kuulnud neid enam. Ta oli hilja tulnud. Teine kosilane, surm, oli temast ette jõudnud.

Kaua aega jäi Andres sellesse olekusse paigale. Ta oli raputatud, kõik ta meeled nõnda läbi põrutatud, et ta midagi mõelda, midagi teha ei teadnud. Ta oli oma surnud mõrsja ees... ta oli kohutav kosilane. Leena seisis nõutult kesk tuba ...

— —

See oli haruldane seltskond, kes kolmandal päeval linnast välja Võhela poole läks. Kaks hobust vankritega, kaks meest, üks puusärk ja üks noor tüdruk. Need olid kaks mõrsjapaari; üks peigmees viis oma mõrsjat puusärgis, teine oma enese kaenlas. Inimesed vaatasid küsivalt nende peale, aga mis läksid inimesed teekäijatele korda.

Leena ja Andres olid Maali vähese kraami ära müünud ja selle eest nii palju saanud, et nad surnu viimast soovi said täita; nad said puusärgi raha ja haudapaneku toimetusest jäi veel ülegi. Isegi raudrist võidi osta. Nemad hoolitsesid kõige eest.

Kes oleks hoolitsenud, kui mitte nemad seda poleks teinud?

«Nii oleks ka sinu käsi käinud,» ütles teel Mihkel Leenale, «kui ma ebausu kammitsast mitte aegsasti lahti poleks pääsenud.»

10. Nõiduse vägi

— — — Ühel pühapäeva hommikul — Leena heegeldas aias — istusid isa, ema ja Mihkel laua ümber. Mihkel istus selg vastu seina, üks jalg pika säärega saapas risti teise peal, ja keeras tubakat paberisse; peremees luges, prill nina peal, Piiblit ja ema aitas huulte liigutusega tasa järele, kus tuttavad kohad olid. Viimati pani isa Piibli kinni, kõhatas, seadis piibu põlema, põristas sõrmedega

vastu lauda, nagu see ta viis oli, kui ta mõtles. Ta vaatas ema otsa, Mihkli otsa, siis ema ja isa üheskoos Mihkli otsa.

Mihkel suitsetas rahulisti oma tubakajunni.

«Mihkel, poeg,» ütles isa ja köhatas jällegi.

Mihkel vaatas ümber.

«Kas oled juba rääkinud?» Kaks köhatust.

Mihkel ei saanud aru.

«Isa arvab,» seletas ema, «kas sa Leenaga juba rääkisid?»

Mihkel ei taha aru saada.

«Mis?» küsib ta.

Isa köhatas, tõmbas piibust õige suure suitsu ja ütles siis:

«Nõnda — seda, mis noored inimesed ikka räägivad — seleta sina, ema,» ütles ta, kuna ta ise korda ei saanud.

«Kas ta sulle naiseks tuleb,» seletas ema nüüd selgelt ja lühidalt.

«Olen rääkinud,» ütleb Mihkel vagusi.

«Millal?»

«Kahe aasta eest.»

«Soo!» tegi vanamees. «Ja nüüd ei ole?»

«Ei.»

«Soo!»

«Mul ei ole enam midagi rääkida.»

Vanamees lõi rusikaga vastu lauda.

«Siis — siis ei ole sa minu poeg, kui sa Leenat kosida ei mõista.»

«Olen seda ju kahe aasta eest teinud.»

«Poiss, võrukael, nii oled sa mulle armas!» Seda öeldes viskas vanamees piibu lauale ja keksis välja — tema tahtis see olla, kes Leenale rõõmusõnumi viib.

«Eks nüüd vist küll ole!» mõtles Leena, kui vanameest niisuguse ajuga nägi tulevat.

See tuli, võttis ta käest kinni ja tõi ta kambri, et Leenalgi raske oli nii ruttu järele saada, kui vanamees tahtis.

Nad jõudsid kambri. Vanamees tegi enese naljakas-tõsiseks ja ütles nagu oksjonil:

«Siin küsin ma sinult oma poja nimel — kel enesel julgust ei ole — kas sa tahad seda võrukaela endale meheks — no miks ei taha — eh? See, mis ta kahe aasta eest ütles, ei maksa täna enam midagi.»

Mihkel tuli, võttis Leena rinnale ja suudles teda südamlikult.

«Nii, nii!» kilkas vanamees.

«Jumal õnnistagu teid!» ütles ema rõõmu silmaveel. «Leena — mu armas tütar!» Kui siis Leena peenema kombe järgi äiale ja ämmale kaela hakkas ja otsa ette musu andis, pühkis vanamees oma habet ja ütles naljakalt:

«On aga sul kurjategijal silmad küll — need teevad veel minugi, vana inimese, viimaks ära.»

EI LAULA!

Seik[1] Abdallal oli ilus tütar kui roosiõis. Kui ta laulis, jäi oja vulin peatama, jäi tuuleõhk palmidel kuulatama.

Kaliif[2] Abdrrahman kuulis imelisest lauljast. See laulgu mulle! Kui vürstid ja kuningad kokku tulevad, mul au sellest.

«Sinul, laps, ei ole muud teha, kui iga päev mulle kord lauda. See rikkus kõik siin on sinu.»

Ja kaliif imestas ise oma suurmeelt.

Teine päev tuli ta tagasi.

«Laula, mu laps!» ütles ta.

«Lase mind enne vangist vabaks,» kostis Suleika.

Ja ta ei laulnud.

Mitu käiku lõppesid nõndasama.

«Põrgu!» müristas kaliif. «Mina olen valitseja ja — sina ei laula! Kas minu valitseja sõna ei ole üle kõige laulude laul! Nuuti sulle!»

Ta sai nuuti, aga ta ei laulnud.

«Kas ta veel ei laula, Selim?»

«Ei, usklikkude valitseja.»

«Imelik!» ümises kaliif.

Ta sai veel nuuti, aga ta veel ei laulnud. Veel ja veel, ikka mitte ei laulnud.

Ta suri, aga ta ei laulnud.

«Imelik!» ümises kaliif.

1909

LAULIKUTELE

Mis minu põues pakitseb,
mis mu meele kurvaks teeb,
mis mind ära ehmatab,
kogunisti kohutab:

Et nõnda palju ilu
on suure ilma sees,
et nõnda palju valu
on elus elades,

et nõnda palju ilu
on mere lainetes,
et nõnda palju ilu
on taeva tähtedes,

et nõnda palju elu
on armusilmades,
et nõnda palju soojust
on noores südames,

et nõnda palju elu
on rinnas sügavas,
et nõnda palju valu
on põues palavas:

on ilu, elu, valu
nii palju ilma sees, —
ja sellest kõik nii vähe
on teie lauludes!

1896

[1] Seik — vanem, hõimu juht (araablastel).
[2] Kaliif — valitsejatiitel islamimail.

EMALE

— — — — — — — — — —

Käi minu järel! õpetasid,
käi minu järel, pojake!
Ei ma sinu järel käinud, —
neiu jälil, emake!

Kelle jälil olen käinud,
oh ei seda tea ma,
emakene, — enda jälil,
vahest võiksin ütelda. — — —

Karja jälil mina käisin,
tuule järel, emake, —
karjas ainult metsakaja, —
luule jälil, emake!

Vaene oli meie talu,
vaene ilma otsata,
pilgata sain palju, palju, —
vahel mõnda lugeda!

Rehkendada ma ei mõistnud
koolis, ega — eluski,
rehkendada numbritega,
mesikeelel — samuti! — — —

Seda tean, kuis isatalu
vanast võetud võimuga:
härra tema mõisa külge
kiskus kavalusega;

kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas sealtki ära aeti —
sööti vaja mõisale!

Seal siis nutsid, emakene:
kuhu lähen lastega!
Seal siis põdesid ja kurtsid,
seda kõik sain näha ma.

Oh, ei sindki mina tundnud,
kallis, kallis kodumaa!
Kus siis lagund talumaja
ennast mõistab vaadata!

Kõrget, suurt ma leidsin üles,
sind ei leidnud, kodumaa.
Palju tähti taeva süles —
sind ei siiski näinud ma.

Kui nad mulle haiget tegid,
pilkasid su madalust,
emakene! — siis mu süda
võttis Eesti armastust!

1908

OMAKASU

Mina istun toas muredes...
Omakasu läheb mööda teed,
omakasu haugub õue all,
omakasu vahib väraval,
omakasu läheb kohtumajasse,
omakasu läheb kihkel kiriku,
omakasu läheb koolimajasse,
omakasu istub lastega lauale,
omakasu käib läbi külateed,
omakasu läeb vallast valda,
omakasu läeb linnast linna,
omakasu läeb ilmast ilma. — —

Tema vahib su silmi, su lusika,
tema istub su südame äärella:
vereke, vereke, ära tuksu sa,
tema, omakasu, võib ära ehmata! — — —

Kargab siis krapsti kohtumajasse,
kargab siis kopsti kohtulauale,
vaatab, mis ta sult jälle kasu saab, —
omakasu ju ikka — läbi a'ab.

1889—1897

KES MEELDIDA TAHAB

Kes meeldida tahab, peab roomama,
«jah» üteldes «ei» peab mõtlema,
mis teine tahab, peab tegema,
peab ahelaid kandma ja — tänama!

Peab kandma lõpmata palju veel,
peab tundma, kuidas tal murdub meel,
peab kummardama kulla eel —
peab nuttes naeratama veel.

Ja kes ei taha, ei meelita ta,
ei taha, ei taha, ei tahagi ta!
Vaid külmalt elugi pakub ka —
tall' enesel katsutaks meeldida!

Ja jääb ta nüüdki veel muutmata,
ta tõe-armastus puutmata,
üks peab nüüd kahest sündima:
ta peab nüüd tõusma või langema!

«Juhan Liivi Luuletused», 1910

RÄNDAJA

Tulin linnast. Lumesadu.
Tööd ei leidnud kusagilt —
lumesadu. Jalad väsind.
Läbi, läbi näljane.

Koputan ja astun sisse —
lahkelt lahti tehakse.
Tüdruk võtab ahjust leiba,
sooja leiba — mõtelge!

Kuskil teed, ei tulekiiri,
aeg ju hiline.
Ennäe, tulukene siiski
vilgub viimati.

Soe saun ja lõhn nii armas —
tühi kõht. — «Kas soovite,
külamees, vast sooja leiba?»
Murdis tüki minule.

Suure tüki sooja leiba!
Oh küll maitses magus see!
Soe leib ja soe süda,
perenaine tasane.

«Kust sa tuled, kuhu lähed?
Kas sul naine, võõras mees?»
Sealt ma tulen, sinna lähen,
olen vaene reisimees.

«Mitu venda sul või õde?
Isa, ema elavad?»
Mina üksi! Kibe tõde,
kõik nad ära surivad.

«Tibi-tibi, tibi-tibi, —
suurem neist on kukeke —
mul on neli kanapoega,
jutt neid ajas ülesse...»

1905

KUI TUME VEEL KAUAKS KA SINU MAA

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski sa
su soovide siniranda, —

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast,
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast,

ja liigub, ja loob, ja lehvitab,
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab,
ning põlvest põlveni kajab.

1894

EILE NÄGIN MA EESTIMAAD!

Raudteel.

Eile nägin ma Eestimaad!
nägin hurtsikuid, saunasid,
nägin bagaaži ja paunasid,
väljul kivivõsa aunasid, —
eile nägin ma Eestimaad!

Eile nägin ma Eestimaad!
Talud — nad olid nii õutud,
majakesed nii jõutud,
väljakesed nii nõutud, —
eile nägin ma Eestimaad!

Eile nägin ma Eestimaad!
Põõsastikud ja võsad kõik
suikumise ja näotuse paik,
vaimuilm nii hämaras, vaik, —
eile nägin ma Eestimaad!

1904

MEEL PAREMAT EI KANNATA!

Tuisk jookseb võidu tuisuga,
ja tume taevas, tume maa
nii armas, armas mulle ta —
silm paremat ei kannata.

Ja väli must ja murelik —
see vanemate minevik:
kuussada aastat läinud ta,
ei ainust tähte näha saa.

Kuussada aastat läinud ta,
ei ainust tähte näha saa:
nii armas, armas mulle ta —
m e e l paremat ei kannata!

1900

TULEN, TULEN!

Paju otsast patsatas
lobjakuda,
lepa otsast latsatas
sula lunda.

Hüüti õhus üleval:
kuulen, kuulen!
Mina tulen — kevade —
tulen, tulen!

1896

ÜKS SUVEPÄEV

. . . Siin perenaise käsi hoolel tegev,
hulk kistud rohtu eemal hunnikus.
Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid. Siin hool ja õnnistus.

Seal ajab kõrvits ennast laiali
ja küüslauk peenra äärel nagu muru,
seal kaalik, porgand kasvab priskesti,
siit rohi kistud, kohendatud puru.

Ta hoolas olnud hommikuses vilus.
Nüüd vaevatasuks hiilgavam tal kroon:
tööusinus siin viljakandvas ilus,
seal lillekuhi eemal nagu troon. — — —

1896

METS

Sa mets oled must ja tume
ja muremõtetes!
Su üle on hallid pilved
ja sügis su ududes.

Siis olid sa selge ja ilus
ja helkisid kaugele,
ja taevaäärega ühte
kui sulasid viimate.

Siit suve unenägu
on toona läbi käind,
siin helinal hüüdnud kägu,
luht palju õnne näind.

Nüüd oled sa must ja tume
ja muremõtetes.
Su üle on hallid pilved
ja sügis su ududes.

1896

NÕMM

Igav liiv ja tühi väli,
taevas pilvine;
jõuan tulles metsa äärde,
tuleb nõmmetee.

Männi roheline samet,
üksik metsatee,
pedak heleroheline,
kask kuldkollane.

Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse.

1903

TALI

— — — — — — — —

Vaikne talveõhtu.
Eha punab veel,
töö on lõpetatud
lauba-õhtu eel.

Hämariku jume
kaob koomale —
korstnatest suits tõuseb
otse ülesse;

tõuseb mustas tombus,
seisab õhu sees:
vaikus ümberringi
kõigis taludes.

1904

*

Üks õunapuu akna kohal
kui valge siidi sees;
öö vaikib tema üle
ja tema oksades.

Öö viibib tema üle
ja tema oksades;
ta seisab mu akna kohal
kui pehme siidi sees.

Tähediamandid,
hõbe-äärne kuu,
sini-mustjas taevas
ilus . . . ääretu.

KÜLM

Mets härmatises surnuvaik,
koit idas veripunane,
õhk kristallisid pisardab,
õhk põhjast — tuleleil on see!
Loom koiduvalgel kisendab,
hunt, põder, metskits ägavad.
Kord-korralt külm seal
plaksatab,
siis jällegi kõik surnuvaik . . .
Koit idas veripunane.

«Juhan Liivi Luuletused», 1910

VALIK SENTENTSE

1. Kes laulab kõlavais sonettides,
raudriides lõbutseb see lilledes.

2. Mõtted käivad üksipidi,
riimid aga ristamisi,
kinni käe alt hoiavad.

3. «Kes laulu t e e b, — ei luuleta.
Kes o t s i b luulet, — ei leia ta.»
Noh, t e g e m a t a ka laulu ei saa.
Ei otsi sa t e d a, — ei iial sind ta.

4. Kui kullaorjus läilaks läeb,
siis vaimul jälle sõna jääb.

5. Kui laulsid riimi pärast —
said peksa riimi pärast.
Kui laulsid südamest —
said nüüdki tänu sest.

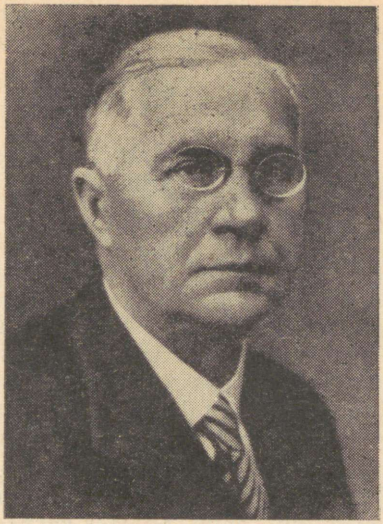

EDUARD VILDE

(1865—1933)

KÜLMALE MAALE

(Katkendeid)

2.

Väljaotsa saunas pesitses popsi terve viletsus.

Ta põrnitses toas ja jõllitas kambrikeses. Ta haudus niiskel savipõrandal ja kükitas suitsenud parsil. Ta irvitas aidas ja luuras laudas.

Nagu mutimulla mustav hunnik lömitab hurtsik peremehe põldude serval vainu ääres. Valendav, siretav lumeümbrus teeb ta veel tuhmimaks ja tahmasemaks, kui ta juba muidugi on. Ta suitsenud katus seisab tortis ja sassis taeva poole, ta länguvajunud seinad vaatavad nagu kurtes ja nurisedes ringi, et kas keegi ei tuleks ja inimesed ta põdurast sisikonnast välja ei ajaks, sest aeg on käes, et elatanud pesake väsinult ja jõuetult kokku langeb, — ta ei jaksa ju enam seista! Aga keegi ei tule. Elanikud käivad sisse ja välja nagu putukad prakku. Ja kurvalt, vaikse ahastusega seisab hurtsik paigal, viimse jõuga langemisest hoidudes. Viltu seisab ta, aga ei lagune. Tal on hale meel putukatest, kes ta õõnsuses pesa peavad. Ta on nendega ju nii kaua tuttav, ja nemad temaga. Nad elavad sõpruses. Nad armastavad üksteist. Elanikud palees ei tunne seda

tumma armastust palee vastu ja palee mitte nende vastu. Neil ei ole teineteist nii väga tarvis. Hurtsik aga mõtleb: Kuhu nad väetikesed poevad, kui ma lammudes ümber kukun? Ja putukad ohkavad: Peaks ta veel seisma, peaks ta ikka veel seisma, — jumal andku talle pidet!

Kummargil pead sisse astuma madalast, längus uksest, üle kõrge läve. Et sa päikese- või lumevalguse käest tuled, siis ei näe sa tükil ajal midagi. Küll on hurtsikul oma silm, aga see on liiga väike ja liiga rähmane: tillukesel aknal on küll kaks ruutu, aga üks neist on tahmast ning vanadusest läbipaistmatu ja teisest püsib ainult üks serv järel, kuna lahtist auku vanad püksinärud täidavad. Künklikul ja auklikul põrandal komistab su jalg. Parred su pea kohal ripnevad ja läigivad põlisest tahmast. Paar kitsast, võõpamata laudsängi nurgas, aganateks purunenud sasiga täidetud; puust valge laud akna all, siin ja seal pikemad ja lühemad järid põrandal — see on kõik, mis majariistadest silma paistab. Toaruumi kõrval olevas tillukeses kambris seisavad veel vana kõrge pruun kirst ja värvimata laud, mille peal mõned raamatud ja ajalehed riidas on.

Noa laevaga on hurtsikul selle poolest sarnasust, et inimestega ühes ruumis ka loomad pelgupaika peavad — küll mitte veeuputuse, aga talvise külma eest varju leides.

Seal roomab pisuke Liisi põrandal vana kasuka peal ja tema kõrval ruigab rõõmsalt valge süütu kesikuke, Liisikese südamesõber ja mänguseltsiline. Mikk, väike kõhna ja kurva näoga poisike, istub ahju ees, musta ute kaelast kinni hoides ja tõsiselt suurde, pool-lagunenud ahju vahtides, kus peened pikergused haosõed hõõguvad otsekui parmas helendavaid usse. Mannike on tallega koguni kambris. Ta kõneleb temaga sosinal, silitab ta pehmet villa ja laseb teda endal kätt lakkuda. Tall määgib kambrist, utt määgib toast vastu. Niihästi toas kui ka kitsukeses kambris hulguvad nokitsedes kõõrutavad kanad, keda kukk vahel tikutades kutsub, kui ta ivakese arvanud leidvat; enamasti petab ta aga iseennast ja oma naisi. Ja põrsaohtu kesik ruigab ning vahel sekka kiunub.

Lammastelt langenud kohvi-ivad, sigudiku mustavad käkid, kanade kahekarvalised lasengud katavad konarlikku ja künklikku savipõrandat. Rooja ja loomade keha hais, mis tihkelt ja vängelt õhku tiinestab, ei pääse uksest ega aknast muul ajal välja kui ahjukütmisel. Sest soojus on kallis, teda ei tohi välja lasta. Kui haod otsa saavad, kes uusi annab? Siis nälgi ja külmeta veel pealegi.

Ning ses õhus, ses ümbruses, selles roojas elavad inimesed, kellele nende tervis ainus vara on. Tööinimesel peab tervist olema, muidu on ta kadunud.

Siinse hurtsiku elanikkudel ei ole teda palju. Kui vapustavat keelt ei kõnele see kolletanud, närtsinud naisenägu sealt õlekoikust toanurgas! Üdini põdurad on ta lõdvad liikmed, kurnatud ta hing, tuimaks ja tõntsiks pitsitatud ta vaim. Missugune tühi ja õõnes vaade! Ja siiski on selles vaates kõik loetav. Ta jutustab sulle terveni selle naise eluloo, pikad peatükid vaesuse viletsusest, muljuvatest mure-

dest ja tööst, raskest, higisest, ilmlõpmata tööst. Elurõõmu ja lõbupõlve päike ei ole selle sauna elanikke kunagi püsivamalt soojendanud. Siin mindi tihti näljase, enamasti pooltühja kõhuga magama, siin tõusti alati õhates üles, siin nuteti palju härdaid pisaraid.

Ja kõigest sellest jutustab tummal kaebamisel saunanaise pilk. Aga ta ise ei teagi, et ta silm kaebab, millist keelt ta kahkjas nägu kõneleb. Ta on kõigega juba võrdunud ja panetanud, ta ei ole paremat iialgi maitsenud, ta ei oska paremat ihaldadagi. Viletsus on talle nagu loomulikuks elualuseks saanud. Nõnda peab see ju olema! Ja kuigi ta kaebab, siis kaebab ta tummalt, teadmatult, mitte meelega. Tõrkuv, vastupanekule ärritatud loodus on temas kaebuse tõstjaks, mitte ta ise.

Haigus ja surm on siin kodukeses sagedased külalised olnud. Vägivaldselt on nad siin valitsenud. Tõve viimane piinaohver oli Jaan. Peale kahe kuu vaakus ta elu ja surma vahel pureva soetõve käes — noor, tugev, priske mees. Ta oli ühe jalaga juba hauas, ja ta oleks surnud, aga ta ei tohtinud: oli ta ju perekonna ainus toitja. Mis oleks põdurast emast ja kolmest alaealisest lapsest saanud! — Ja kui Väljaotsa Mart kahe aasta eest mõisa viinavabrikus laeluugist alla kukkudes reieluu murdis, pöörles ja karjus ta kaks nädalat kah siinsamas, seal viletsal õlgasemel, kuni ta oma ahastava perekonna keskel hinge heitis, sest arstliku abi puudusel lõi reide põletik.

Paar kuud pärast isa surma sündis Väljaotsa Kaiele veel üks tütreke. See oli tal juba seitsmes laps ilmale tuua. Kui mitte muud õnnistust, siis ometi lasterikkust puistab taevas raiskavalt popsipaaride peale. Nelja last nägi Kai elavate seas, kolm veeti kirstukeste sees, mis isa ise leitud lauakestest kokku kopsis, surnuaiale. Nad surid, nagu vaeste inimeste lapsed surevad. Neil puudus ema hool, sest ema käis igapäevase palukese eest tööl. Üks neist kukkus ema äraolekul keeva vee patta. Laenatud lapsehoidja oli ta hälliga tule äärde, mis õues suvises köögis põles, üksinda jätnud, ning väetike, püüdes üle hälli serva ronida, sulpsas patta ega kosunud enam põletushaavadest. Õrnemas eas suri ka järgmine laps. Ta närtsis ning kõdunes ja heitis hinge. Keegi ei teadnud, mis tal viga olnud. Arstid on rikastele, vaesed surevad ilmagi. Emasüda aimas küll, kus tõde, aga emasüda ei julgenud seda tunnistada ega uskuda: pojake sulges liiga vähese ja rikutud toidu pärast suu ja silmad, sest põdev ema oli teda oma kasina ning seejuures mürgitatud rinnapiimaga imetanud. Kolmas võsuke ei võtnud vaevaks popsilapse elu maitstagi, — ta tuli surnult ilmale. Ema oli raske tööga enesele ja temale liiga teinud.

Õnn, kui sauniku laps kõige õrnemast east üle pääseb. Siis on suuremad ohud möödas. Vaesus tuleb siin loodusele appi ja aitab väetikest haiguste ja tõbede vastu panetada: alasti või poolalasti, palja jalu ja palja peaga — nii kasvab popsilaps üles vihmas ja lumes, tuules ja tormis, kuivas ja märjas. Kükitagu talvel särgi-

TRÜ Raamatukogu

väel lumehanges või jooksku suvise kuumusega ringi — ta on kõigega harjunud, ta nahk on kõige vastu pargitud, ta elu ja tervis on nüüd juba looduse kindlustuskassas tagatud. — — —

3.

Suur Virgu päriskoht, mille krundil noore popsi saun seisis, oli jõuka peremehe ja kohaliku vallavanema Andres Vadi omandus. Virgu Andres oli jumalakartlik mees. Ta pidas külarahvale oma nägusas avaras majas tihti piibli- ja palvetunde ja tegi seda kutse peale ka teistes taludes. Tema piiblitunnid olid kuulsad ja rahvast tuli igakord kokku mis kihas. Tema sõnal oli väge ja võimu. Ta oskas palvet teha. Ja kõik voolas südamest ja tungis südamesse. Tema lugemisel nuteti palju ja õhati palju. Ja nutjate seas oli Andres isegi, sest tal oli üpris hale süda. Ta oma vagad sõnad liigutasid ja härrastasid teda, sest ta oli kõige oma hingega selle sees, mis ta rääkis.

Oma majas pidas ta kindlat kristlikku korda, teades, kuidas hea eeskuju mõjub. Nagu jumalakartliku pereisa kohus, pidas ta igal hommikul ja õhtul perele palvet ning ühtegi söömaaega ei alustanud ilma jumalasõnata. Ta käis igal pühapäeval kirikus, sundides ka oma perekonda seda tegema, samuti orjasid, kui just kibe töö neid ei keelanud. Ja nagu jumalakartliku pereisa kohus, sallis ta ainult vaimulikke raamatuid, ainult kiriklikku ajalehte oma majas ning vihkas iga tühist ilmalõbu. Ta hoidis oma majast kõik eemal, mis tema hoolele ustud hingedele — olgu oma laps, olgu võõras teenija — hukatust võis tuua.

Seda vaga meest oli Jaan Vapper palju aastaid truuisti teeninud. Ta oli lapsena tema veiseid ja pudulojuseid hoidnud, oli sulasena tema põldu kündnud, ta heina niitnud, ta vilja peksnud. Ja nüüdki veel tegi ta seda tööd, aga mitte enam kindla palgalisena, vaid kui päeviline ja pops. Möödunud jüripäeval laskis peremees Jaani sulaseametist lahti.

See sündis mõjuvatel põhjustel.

Esimene oli see:

Peale isa õnnetut surma oli Väljaotsa saun lese kätte edasi jäetud, sest sellel jätkus tol ajal veel tervist ja jõudu kasutatava maapisku eest peremehele päevi teha. Aga seal hakkas saunaema oma tervise ja tööjõuga allamäge minema. Tekkis töövõlga, kohustused kippusid tal üle pea kasvama, vaesus võttis saunas võimust, lähenes olukord, kus Jaani sulasemoon ja -palk kogu perekonna elatamiseks oleks pidanud piisama.

See olukord aga ei tahtnud Virgu peremehele kuidagi meeldida. Sest ta ei mõistnud mitte ainult palvetada, vaid ka rehkendada. Ta rehkendas välja, et Jaani sissetulek küll ühte hinge võis toita ja katta, mitte aga viit. Või kui kolm last üheks täiskasvanud inimeseks arvestada — siis ikka ühte ja mitte kolme. Ja Virgu peremees jõudis otsusele, et see kuidagi võimalik ei ole. Vähemasti mitte õigel teel. Küll aga siis, kui kusagilt lisa tuli. Ja kui lisa

tuli, siis tuli seda ainult ülekohtusel teel. Virgu peremees oma terase mõistusega teadis aga selgesti, et patune inimene väga tõrges on surra tahtma, liiati näljasurma. Seepärast oli niiöelda otse loomulik, et Jaan kusagilt salamahti «lisa» hakkab nõutama. Ja kust siis mujalt kui peremehe aidast, rehest, põllult, aasalt?... Oma inimene, iga urka ja nurgaga, iga ukse ja lukuga tuttav — päris ime, kui ta seda mitte ei teeks!... Andresele ei läinud küll õnneks sulast varguse pealt tabada, nii teraselt kui ta teda ka silmas pidas, aga oma umbusalduse teadis ta korralikult põhjendatud olevat. Ja mitte üksnes Jaani perekonna viletsusega.

Jaan oli ka ilmalaps.

Peremehe kõvast keelust hoolimata pidas ta teiste ülekäte läinud noorte meestega koos ilmalikku ajalehte ja luges juturaamatuid. Salamahti muidugi. Aga ega niisugune raske patt võinud kotti jääda. Asi tuli ühel heal päeval ilmsiks. Ja kui peremees Jaanile hukatuseteed püüdis kirjeldada, millele ta oli sattunud, ja kui ta selleks oma pühas vihas mõne sügavama sõna valis, siis ilmutas Jaan pealegi nii kangekaelset, patust pööramatut meelt, et ta ennast õigeks tunnistada katsus. Muidugi pidi peremehe kannatus nüüd lõppema. See oli Jaani lahtilaskmise teine põhjus.

Kolmandaks oli Anni.

See üleannetu laps — Virgu Andrese kolmest tütrest kõige noorem — heitis silma oma rikka isa vaese sulase peale. Andres ei suutnud aru saada, kust niisugune kõlvatu vaim tütre sisse oli tikkunud. Kaua ei tahtnud ta koduste ja väliste kõrvapuhujate märguandeid uskuda, aga nagu iga suur süü, nii tuli seegi päevavalgele. Ja kui valusalt veel! Annike seletas isale, kui see teda üle kuulas, kõige ülbema julgusega, et ta enda ihu ja hingega Jaanile tulevaseks kaasaks oli lubanud, ja et ta oma sõna tahtvat pidada, langegu kas või kuu taevast talle potsti pähe...

Anni jumalakartlik isa oli selle tunnistuse üle keeletu. Puruvaene sulane ja tema tütar! Näljane popsipoeg temale koduväiks! Ta jäi Anni vaimutervise kohta kahevahele ja kutsus Jaani ette. Kui see aga umbes samasuguse ilmutuse andis, pääsesid Virgu peremehe keelepaelad jälle lahti — väga lahti! — ja Jaan sai kuulda, et teda Virgu sulaseks enam ei sallitud, ning ühtlasi pidi ta Väljaotsa saunast kadunud olema — muidugi mitte üksi, vaid kogu pesakonnaga! «Kas kuuled, kogu sinu pesakonnaga!»

Pärast muutis aga peremees viimast otsust niipalju, et ta sauna veel aastaks Jaani kui vabadiku kätte jättis. «Aga mitte mingil tingimusel kauemaks!» Mis põhjused selleks olid mõjunud, ei olnud õieti teada. Kas pidas ta oma uue popsi tugevatest käsivartest, tema tööoskusest ja töövirkusest lugu, või ütlesid talle ta vaga meel ja tark pea, et väeti sauna-pesakonna äkiline peavarjuta jätmine palvemehe ja vallavanema lugupidamisele rahva seas võis kahju teha — ükskõik, Jaanile anti aasta armuaega. Tal olevat ümberasumiseks «kosumist» vaja.

Jaan täitis peremehe juures popsikohuseid niisama ustavalt,

nagu ta seni poisi- ja sulasekohuseid oli täitnud. Tarvitatavate maaribade ja lehmamullika karjaskäimise eest tegi ta peremehele päevi, ikka päevi, ja tervest tööajast muidugi kõige paremaid päevi. Mis tal ja ta omastel ihukatteks ja kõhutäiteks veel vaja oli, selle eest tegi ta teistele päevi, ja ka need nõudsid kõige paremaid ja kõige pikemaid. Kellele ta neid tõotada ei võinud, need talle ka midagi ei andnud. Kõik vajasid teda ainult kibedal tööajal, ja see aeg on nii lühike ja aasta nii pikk; ja inimene ei söö mitte üksnes tööajal, vaid aasta ümber. Ema aitas Jaanil päevi teha, niipalju kui tema põdurus ja kodune vilets olukord — väetid lapsed — seda lubasid.

«Kosumisest» ei võinud muidugi juttu olla, vaid hoopis vastupidi, ikka julgemalt asus viletsuse-tont saunahurtsikusse elama ja valitsema. Nagu luupainaja istus ta elanikkude rinnal, nende hinge mattes, igasse nurka sirutas ta oma kondised koivad välja. Suvi ja sügis läksid mööda — pikk tööta talv algas. Ja siis tuli Jaani pikk ning raske haigus veel pealekauba.

Peale tervenemist hakkas noor vabadik palju väljas rändama. Kodus ei olnud ju midagi tegemist, ja mured, need puresid teda seal, kus ta pidi tööta istuma — oma viletsuse keskel —, iseäranis julmalt. Sest tal oli seal liiga palju mahti mõtelda, ja iga tema mõte võis ainult piin olla. Juba vara hommikul kobis mees tasahiljukesi magavate laste ja poolunes oigava ema juurest välja külma, värske õhu kätte ja tuli sagedasti alles hilja õhtul koju. Kus ta käis? Siin ja seal. Kuhu jalad ise teda kandsid. Teatud sihti tal ei olnud. Mõnikord astus ta tööd kuulates kuhugi sisse — nii kombe pärast — aga tuli tühjalt tagasi, nagu ta ette oli aimanud. Ja pärast ei teinud ta sedagi. Ainult kordadel, kui ta kibeda häda sunnil külasse läks midagi laenama, oli ta luusimisel viimaks veel otstarve. Tihti ei teinud ta sedagi mitte. Ta ei suutnud oma häbist jagu saada. Sagedamini toimetas seda ema, ja enamasti Jaani teadmata. Pärast tunnistas küll üles — siis ei olnud enam midagi parata. Aga kui tihti ei jäänud need laenukäigud asjatuks! Mille peale neile laenata? küsiti teades, et tasuks äranähtaval ajal lootust polnud. Ja Väljaotsa pops oli pealegi mineja, kes ei teadnud, kust mõne kuu pärast endale ja oma hoolealustele katust pea peale saada.

Kõiges selles mures ja härmis oli Jaanil aga midagi, mis teda toetas ja kinnitas ja tõstva, karastava uhkusega täitis. See oli Anni armastus. — — —

Kuid nägemata pilkudel, salamahti ja pimediku kaitsel käis Anni tihtipealegi Väljaotsal. Tal oli sinna rohkem asja, kui ainult Jaani näha saada. Iseäranis viimase pikaldase, raske haiguse kestel lendas ta hämarikul kui nahkhiireke hurtsikusse, ja naljalt kunagi ei tulnud ta tühja käega. Ta kandis nagu linnuke mitmesugust kõhutäidet poegadele pessa, ilma et saunarahvas seda isegi palju oleks märganud: ema leidis aga siit ja sealt nurgast, mis sinna salaja oli pillatud. Jaan oma heitluses palavikuga ei märga-

nud muidugi mitte, kui palju «häbi» Anni temale tegi, kui tihti ta saunaema kotikesi ja pütikesi käis täitmas. Nüüd, mil Jaani silmad saunas ringi käisid, julges ta seda harvemini, tundes tema õrnust niisuguste armuandide kohta. Nüüd oli vaja kavalus appi võtta, et saunaemale midagi nurka sigitada, ja ta leidis mõnegi abinõu selleks.

5.

Noor pops viibis parajasti hurtsiku otsas, ahjukütteks haoriismeid kokku korjates, kui ta seadusemehi tänavalt nägi lähenevat. Ta oli naabruses sündinud vargustest kuulnud ja teadis siis ametnikkude kärmast käiku niisama vähe imeks panna kui nende lähenemist tema saunale, sest ta arvas, et nad temalt teateid tulevad pärima, kas ta varguse suhtes vahest midagi ei ole näinud või kuulnud. Muud nõu ei võinud neil olla.

Seadusemeestel olid muidugi väga tõsised ja väga ametlikud näod ees. Iseäranis valjult vahtis vallavanem, Jaani peremees. Noormees astus neile vastu ja teretas viisakalt. Kas tervis vastu võeti, seda ta ei kuulnud. Äkki tundis Jaan üllatust ametnikkude külma, karmi oleku üle, mis talle nende ilmest kui põhjatuul vastu puhus.

«Mine eel ja näita meile seestpoolt oma maja,» käskis kordnik.

Jaan ei saanud kohe aru. «Minu maja —?» küsis ta.

«Ruttu, meil on vähe aega,» korrati käsku.

«Siis te tulite —?» kogeles Jaan.

«Ära mõistata ühtigi,» tähendas vallavanem noomivalt, «sa näed küllalt, mispärast me siin oleme.»

«Siis tahate minu majast vargust otsida?» hüüdis noor pops ja ta kehast jooksis kõigile nähtav võbin läbi.

«Justament,» naeris vallavanema abi.

Jaan oli tükk aega keeletu. Veri tungis tal kuumalt palgeisse, nõrgus aga niisama ruttu tagasi ja mees oli nüüd valge kui lumi ta jalge ees.

«Minult tulete vargust otsima? Minult?» kordas ta viimaks paigast liikumata.

«Taga hullem, miks siis sinult ei või tulla vargust otsima?» küsis Andres Vadi; ta tahtis veel midagi juurde lisada, aga Jaan karjus kui pöörane vahele:

«Kes teid juhatas siia? Kes julges öelda, et siit vargust on leida? Kes oli see häbemata lurjus, kes mind nõnda tohtis teotada? Ütelge mulle seda, ja ma kisun tal keele suust!»

Ta oli viha pärast meeletu, vaht seisis tal suu ääres, silmad kippusid aukudest välja.

Ametnikud vaatasid üksteisele otsa. Nähtavasti olid nad kahevahel, kas inimene tõesti nii osavasti kometit oskab mängida. Ja kometimäng pidi see ülevoolav, vahutav viha olema, ainult silmakirjaks, sest kui poiss enda ja enda omaksed teadis süütud olevat,

miks ta siis maja ei lasknud vagusi läbi otsida, nagu seda kõik teised saunikud teevad?

«Kes meid siia juhatas? Meil pole juhatajaid vaja,» ütles kordnik. «Meie läheme, kuhu ise heaks arvame minna, ega ole ühegi hinge käest nõu küsinud.»

«Ja arvasite siis heaks minu poole tulla!» hüüdis Jaan. «Ja Andres, sina — sina tuled ka minu juurde — vargust otsima! Kas sa mind siis ei tunne? Ma olen sind lapsepõlvest saadik teeninud — olen ma sul nööpnõelagi varastanud? Sina tuled mind vargaks tegema — sina — just sina — —»

Virgu Andrese rahu oli kõikumatu. «Armas poeg,» ütles ta manitsevalt ja vaga pehmusega, «minu rõõm oleks ju suur, kui su hing puhas on ja maja puhas, aga sa teed enda ise kahtlaseks oma upsaka hooplemisega. Sa ei saa asjast arugi. Meist pole ju veel keegi öelnud, et sa varas oled. Tuleme ainult sinu elumaja läbi vaatama — muud midagi.»

«Siis tulite ju ikka vargust otsima.»

«Jah, aga kui me midagi ei leia, siis ei ole sa ka mitte varas.»

«Aga mispärast teie siis just minu juurest tulete vargust otsima? Kas minust keegi võib tunnistada, et ma kunagi olen vargil käinud või vargust varjanud? Miks te siis Reinu Aadu või Kadaka Jüri juures ei käinud vargust otsimas, kust praegu mööda tulite?»

«Need on peremehed ja jõukad inimesed,» vastas Andres õpetlikult.

«Või siis sellepärast, ainult ja üksi sellepärast tulite minu juurde, et ma pops ja vaene mees olen!» naeris Jaan vihaselt.

«Nojah; meie otsisime ka mitu teist sauna läbi ja otsime veelgi. See on meie ametikohus, seda tead sa väga hästi.»

«Või sina, Andres, arvad siis, et iga pops varas ja kelm on,» trotsis Jaan kähiseval häälel edasi, vaates kiiskav tigedus. «Ja minust arvad sedasama! Ütle mulle ka ära, kust sa selle arvamise võtad, mis põhja sa talle annad. Teil peab ometi miski käepide olema, ega huupi minda teise inimese elumaja läbi tuustima.»

«Kulla poeg, ära viida asjata meie aega,» püüdis Virgu peremees, aeglase käega oma lihavat põske silitades, jutule otsa peale teha. «Igale lapsele on selge, et vargust enam vaeste kui jõukate juurest otsitakse, ennem saunikute kui kohaomanikkude majast. Kõik teavad, et sul suur perekond on toita, aga keegi ei tea, millest sa õieti elad ning ennast ja omakseid katad. Kas pole siis iseenesest selge, et meie kui valla- ja politseiametnikud varguste kordadel kõigepealt sinusuguste majad peame läbi vaatama? Ma ütlesin juba, et sina mitte ainus vaene ei ole, kellel me külas käisime ja veel läheme.»

Vaheaegu oli Väljaotsa ema kohkunud nägu saunauksel nähtavale tulnud; vali sõnavahetus õues oli eide välja kutsunud. Kordniku mundrit ja mõõka ning mõlemat vallaametnikku nähes jäi ta kohmetult piida najale seisma. Jaan silmas teda seal ja hüüdis talle mõru naeruga vastu:

«Ema, meilt tullakse vargust otsima! Virgu peremees ütleb,

kõik vaesed inimesed olla vargad, sellepärast tuleb ta ka Väljaotsa sauna läbi otsima. Mine ruttu ja mata ära, mis meil varastatud kraami majas on! Tead ju, meil on seda õige rohkesti. Sest Virgu peremees küsib, millest meie siis muust eladagi kui vargusest!»

«Talitse oma keelt, mees,» manitses kordnik tõsiselt, «muidu on sul ehk pärast kahju.» Ja oma suurt ametlikku nina vallavanema poole pöörates küsis ta tasakesi suudmööda: «Ehk hakkame kord peale?»

Väljaotsa Kai astus nõrgal sammul ligemale. Ta kolletanud näost paistsid ehmatuse totrus, ebamäärane hämmastus ja uudishimu. Ta vahtis ühe pealt teise peale, kuna ta silmad viimaks paluvalt Virgu peremehe siniroosakale näole püsima jäid.

«Mis vargusest te õieti räägite?» küsis ta siis. «Peremees, kas teil ehk ka vargad käisid? Oh jumal, ilm on ju nii hukkas, ühtepuhku muudkui vargus ja vargus!»

«Saa ometi aru, ema: m e i e oleme vargad!» karjus Jaan. «Peremees tuleb meilt varastatud kraami kätte pärima!»

«Meie vargad?» Eit lõi käed risti. «Halastaja jumal, seda kuulen elus esimest korda! Eks otsige meid läbi, küll siis näete, et meil vargust majas ei ole. Mitte vitsaraagu, mitte heinapepre —»

«Jah, aeg on käes, et jutu lõpetame,» ütles Andres Vadi emast ja pojast mööda astudes. «Tühja asja pärast tehakse niisugust kära, nagu oleksime mõned timukad, kes kohe elu tulevad võtma! Meie vaatame majas veidi ringi, ei muud midagi. — Läheme, mehed!»

«Minge aga jumala nimel,» naeris Jaan ja taganes nende eest mitu sammu kõrvale. Siis hakkas ta ema külmast, värisevast käest kinni, eite meestele järele ukse poole talutades, ise aga istus lävele. «Kui tahad, siis näita neile kätte, mis sul näidata on; ma arvan, et see palju aega ei võta.»

Saun oli varsti läbi otsitud, ilma et midagi kahtlast oleks nähtavale tulnud. Virgu Andres tundis oma hoonekeses iga pragu, nii et otsimisel midagi keerulist ei olnud, ja kraam, mis talle näppu puutus, oli kogult ja arvult nii vähene ning armetu ja talle kui popsi omandus nii tuntud, et vähematki kaalumist vaja ei olnud. Ainult laut ja vahest ehk kartuliaugud jäid veel uurida.

Jaan oli kogu aja käsipõsekil ukse peal istunud. Esialgse ägeda viha asemel oli närvetu tuimus ta peale tulnud. Ta mõtles ja mõtles. Ikka veel näris teda küsimus, miks nad t e m a juurde olid tulnud, tema juurde, kes oma aususest nii suurt lugu pidas, seda oma ainsa varandusena tundes, mida ükski maailmas ei tohiks puutuda... Kas nad vahest Kõverkaela ja Luha Mardi öisest siinkäigust olid haisu saanud? See võis ju kahtluseks asja anda, ehk küll üksnes arvatavaks. Aga miks nad sellest sõnagi ei lausunud? Miks nad oma ettevõtet sellega ei põhjendanud? See oleks ju nii mõjuv põhjendus olnud, et terve sõnavahetus tulemata oleks jäänud. Virgu Andres vähemasti oleks mõne võrdava sõnagagi asjale

külge tipsanud. Et ta seda aga mitte ei teinud, siis oli kaunis kindel, et mõlema kelmi külaskäigust Väljaotsa sauna midagi ei teatud. Nad tulid siis ilma mingisuguse näivagi põhjuseta, ainult sel paljal eeldusel, et ega niisugused inimesed, nagu need seal Väljaotsa saunas, ilma varguseta saagi elada — ega neil au ega häbi ole... See mõte torkas end Jaani hinge sisse nagu nüri, hambuline nuga.

Ta kähvas istmelt üles ja astus sauna. Ta tahtis vähemasti Virgu Andrese pikka nägu näha asjata otsimise üle.

Ametnikud olid nähtavasti tööga juba valmis, sest nad seisid keset tuba tühjade kätega koos ja näisid isekeskis tasakesi nõu pidavat. Ema istus nurgas ja püüdis nutvat last vaigistada, kuna ta arglevad silmad ühtelugu meeste poole piidlesid, nagu kardaks ta nende sosinast uusi ohtusid.

Jaan oli vaevalt tuppa astunud, kui piitade vahel veel üks inimesekogu nähtavaks sai. Esmalt ulatus ruuge naisterahvapea suure räti sees sisse, kaks laia silma vahtisid üle ruumi, siis ilmus kogu keha järele ja paari sammuga seisis Virgu Anni toas.

Isa vahtis talle laia imetlusega vastu; möödus mõni pilk, enne kui ta hüüda märkas:

«Mis sina siit otsid?»

«Ja mis sina siit siis otsid?»

See vastuküsimus tuli nii tabaval toonil tütre suust, et Andres jällegi vahet pidas, enne kui ta sõna leidis. Ta astus tüdrukule sammu lähemale.

«Kas sind keegi kodunt minu järele saatis?»

«Ei.»

«Mis sa siit siis tahad?»

«Ma tulin teile meelde tuletama, et teil käsk oli Mädasoo Mihkli ja Joosti sauna läbi otsida, mitte seda maja siin... Siit te ju ka midagi ei leia...»

Virgu peremehe suu oli lahti, liikus ka paar korda, aga sõna ei tulnud kuuldavale. Pärani lahti olid ka ta terasekarva silmad. Ta astus tütrele veel sammu ligemale, siis veel sammu. Anni aga jäi paigale. Ta vahtis isale silma ja lisas juurde:

«Ma ei saa aru, miks sa käsust mööda läksid ja tee kõveraks tegid. Mädasoo ja Joosti on ju hoopis teises küljes. Sa ju muidu tühist tööd ei armasta. Väljaotsa sauna kippusid aga nii väga, et käsu ise unustasid ja ka teised enda järele vedasid. Kui nüüd päris vargad haisu saavad, et otsijad kohe hakatusel võõriti teele on sattunud —»

«Vait!» kärgatas Andres järsku kui püssist; ta lihav nägu oli tumesiniseks tõmbunud ja silmade veered veripunaseks. Ta sirutas käe tütre õla järele välja, Anni astus rahulikult kõrvale.

«Vallavanem, vallavanem,» vaigistas kordnik vanamehe käe alt hinni hakates. «Õigem on, kui edasi läheme, tütrega kõnelge kodus.»

Ja Andresel oli jõudu oma viha talitseda. Ta mõõtis tütart oma

kiirgavate silmadega veel korraks, siis tähendas ainult käega ukse poole, Annile märguandeks, et ta kaoks.

Aga tüdruk ei kadunud. Ta tegi, nagu ei paneks ta isa käenäitamist tähelegi. Ta lähenes Väljaotsa emale, andis talle kätt ja hakkas väikese Liisikese pead paitama. See oli avalik vastupanu isa käsule, ja Andrese paremat kätt nähti käises võpatavat. Aga midagi karistavat ei sündinud.

«Lähme,» ütles vanamees lühidalt ja astus käh'ku ukse poole. Ainult pilk, mis ta silmist riivamisi tütre poole välkus, ei tõotanud midagi head.

Pentsikul viisil jätsid ametnikud lauda ja kõik muud välised urkad läbi otsimata. Nad sammusid, nagu Jaan aknast nägi, otsekohe vainu poole ja käänasid siis teele, mis küla teise külge, peale muu ka Mädasoo ja Joosti sauna poole viis.

Kolm inimest tares olid hulk aega vait.

Kai vahtis ainiti Virgu Anni peale ja pani imeks, kui valge ta täna näost oli ja kuidas ta sõrmed värisesid. Jaan oli akna kõrvale järi peale kössi vajunud ja vahtis oma jalge ette maha nagu sonija. Viimaks astus Anni ta juurde ja ta käsi lihkus paar korda kergesti ta juustest üle.

«Ära kurvasta!»

Jaan väristas ainult tasakesi pead.

«See on minu isa temp. Ta tahtis sind teotada. See oli tal juba ammu nõuks võetud. Ta põles selle käigu peale. Täna läks ja vedas teised poolvägisi kaasa. Keegi ei olnud käsku ega näpunäidet andnud siia tulla. Ta mõtles: kui leian, on hea, kui mitte — häbi olen talle ikka teinud. Kui nähakse, kelleks Jaani arvatakse, vahest see siis ka tütre meelt pöörab . . . Ta eksis muidugi.»

Jaan vaatas Annile silma. Ta võttis tema käe pihku. Ta ei lausunud sõnagi. Ema vaatles neid koiku juurest ja vilkeks käis nagu päikese kuma ta kurvast näost üle.

«Ütle ometi, kuidas sa siia tulid ja miks?» kogeles Jaan viimaks Annilt küsida. «Sa ju teadsid, et isa siin on, nagu ise räägid.»

«Teadsin küll. Sellepärast just tulin.»

«Kuidas sa julgesid? Sa tulid isa nagu siit ära ajama.»

«Ajasingi. Ma poleks aga naljalt lootnud, et ta tõesti läheb.»

«Aga mis ta sinuga nüüd kodus teeb?»

Isevärki tõsine naeratus liikus tüdruku suu ümber.

«Mis ta mulle võib teha?» ütles ta mõtlikul vaatel. «Ta on jumalakartlik mees — ega ta mind maha ikka tohi lüüa. Noomitustega aga olen harjunud.» Ja Anni naeratas jälle.

«Sa ütlesid isale, et tal käsku ei olla minu sauna läbi otsida. Kust sa seda teadsid?»

«Ma kuulsin kogemata kõrvalt, mis kordnik talle ütles. Aga isal oli nõu juba ammu valmis, nagu tähendatud, ja ta kinnitas oma sõnadega, et siit midagi leida olla; ta olevat seda ja teist märganud, olla jälgi leidnud ja ei tea, mis veel. Ta seletas teistele ette, kuidas ajaviitmine teiste saunade läbiotsimisega seda kahju võivat

tuua, et sa varguse ehk eemale saad toimetada. Kordnik andiski viimaks järele ja nad tulid kõigepealt siia.»

«Sinu isa ütles aga, et nad teistes saunades juba ennemalt käinud.»

«See pole tõsi; sel puhul olid sina esimene... Aga õigust öelda — kas tead, mispärast ma isa järele õieti siia jooksin? Ma kartsin sinu eest. Mul oli hirm, et sa nendega tülli lähed, neile vastu hakkad ja oma vihas ei tea mis veelgi teed. Ma tean ju, kui teravad sõnad isal on, kuidas ta inimesi oskab haavata ja ärritada, ja tean ka sinu õrnust, kui sinu ausust puudutatakse, — mu hirm oli tõesti suur. Sellepärast hüppasin siia. Tahtsin isa kartlikuks teha ja tuletasin talle kreisiülema käsku meelde. Jumalale tänu, et kõik õnnelikult möödas on... Ära siis nii kurvasta — sinu au ei saanud nad ju ära viia.»

«Minu au ei saanud ära viia?» kordas Jaan maha vahtides. «Võib olla. Aga midagi viisid nad ometi ära. Ma ei tea, mis see on, aga ma tunnen, nad viisid midagi ära.»

Ta käsi kiskus rusikasse, ja pilgus, mille ta nüüd järilt tõustes aknakesest välja üle särava lumelagendiku saatis, hõõgus ja põles ja kustus midagi.

6.

Paaril järgmisel päeval ei julgenud Väljaotsa pops kodunt välja minna. Tal oli häbi. Ta kartis teisi inimesi. Tal oli häbi neile silma vaadata ja õud nende pärimiste ees. Sind käidi läbi otsimas! Sind peeti vargaks! kumises mõte tal järjest pealuus, torkas tal südames.

Aga Jaan ei tarvitsenudki välja minna, nad tulid talle koju oma pärimistega. Esimene oli naaberpops Kiisa Joosep.

«Teil käisid majaotsijad. Kuidas läks?»

«Mis siin minna oli?»

«Noh, kas leidsid midagi?»

Jaan kahvatas. Ta vahtis punduval silmal teise otsa.

«Kuidas?»

«Kas panid midagi paha protukulli?» parandas Joosep oma küsimust.

«Ei.»

«Said vist enne pesa puhastada?»

Jaan pööras näo kõrvale. Ta ei tahtnud oma pisaraid näidata, pisaraid, mida südamest keev häbiviha talle silma pressis. Tal oli tundmus, nagu põletaksid piisad, mis ta palgele veeresid, ta ihunahka, nii kuumad ja nii kibedad olid nad.

«Kas sa mind siis vargil oled näinud käivat?» küsis ta.

«Vargil? Kes seda ütles!» kostis külaline. «Aga eks vaesel vabadikul juhtu ikka midagi hurtsikus olema, mida igaüks ei pruugi näha saada... Kes siis just vargusest räägib!»

«Minu hurtsikust ei leitud midagi, pane seda tähele!» karjus Jaan mehe näkku, nii et see kohkudes tagasi põrkas. «Minu hurtsikus pole kibet tolmugi prao vahel, mis mitte minu oma ei oleks! Sinu

maja võib vargust sarikateni täis olla — mina olen puhas! Ma olen puhas — kas mõistad!»

Ta jättis mehe keset sauna seisma ja astus uksest välja.

Paar tundi hiljem tuli teine pärija. See oli üks naine külast. Ka tema küsis, «kuidas lugu läinud», ja näis suuresti imeks panevat, et ühtegi asja ei olevat kahtlaseks peetud. Igast kimarast ta näos piidles umbusk. Aga see uudishimuline tõi ise palju uudist kaasa. Joostilt ja Mädasoolt olevat vargust leitud. Seal olnud liha ja riideid ja kangaid ja mõnda muud. Joosti popsi peetavat vargaks, Mädasoo vanameest aga ainult varguse varjajaks. Asi protokolli, mehed kinni. Naised-lapsed toitjata. «Rasked ajad,» öelnud va Mädasoo Mihkel oma vesiseid silmi pühkides, kui teda viidud. Naine ja lastekari jooksnud teisele tüki teed ulgudes järele ... Jutustaja kirjeldas lugu suure sõnarikkusega pikalt ja laialt.

Või vaene Mädasoo Mihkel! mõtles Jaan, ja talle tulid viimane kirikuskäik ja Mihkli nelikümmend kopikat meelde, mis mehikesel pühakojas olid ära varastatud ja mille järele ta nii härdaid pisaraid oli nutnud. Või nii ruttu ja nii suure kasuga püüdis kahju tasa teha! Veel enam pani aga Jaan imeks, mis ta Joosti mehest pidi kuulma. Joosti Hindrek varas ja lukulõhkuja, — see vanaldane vaikne mees, kelle aususes enne keegi ei oleks võinud kahevahel olla! Kuidas oli temake nii võinud langeda? Vist oli ta halba seltskonda sattunud, vahest ka sooja peaga teistele kaasa läinud ... Võib aga ka viimaks välja tulla, et ta süütu on — niisugused asjad on vahel imelikud. Ja Jaanil oli korraga raske uskuda, et Joosti Hindrek võiks varas olla. Mine tea, kas eide mõga taga suuremat oligi.

Aga veel rohkemgi uudist teadis üleaedne vesta. Virgul olnud eile õhtul raksuv riid isa ja noorema tütre vahel. Ei teata aga õieti, mis asja pärast. Andres viinud tütre üksikusse kambrisse ja noominud teda kaua tasase häälega ja teda kuuldud palvetavatki. Korraga hakanud hirmsasti kärkima. Karjunud kui metsaline. Tütar jooksvat vargapoisile järele, kelmile, kaabakale, hukkaläinud inimeseloomale, ja siis andnud tütrele õige ropud nimed. Anni öelnud vist jälle mõne sõna vastu — seal käinud pliks ja plaks, nii et kamber lajatanud ...

Jaan lõi näost valgeks. «Ja siis?»

«Mis siis muud veel?» vadistas naine edasi. «Andres lubanud tütre kambrinurka ahelasse panna, kui ta meelt ei paranda. Anni aga olnud vagune, nagu poleks midagi juhtunud. Astunud tulipunaste, õhetavate põskedega kambrist välja, ja mitte piiska ei ole nutnud. Muudkui silmad olnud suured nagu haigel. Vahtinud ühe otsa ja teise otsa ja ei ole tükk aega nagu midagi oimanud. Isa öelnud veel: «Sinu sees valitseb kurat ise, aga küll ma ta välja ajan, oota aga!» Seda öelnud ta nimelt sellepärast, et tütrel nii kõva süda on, et nuttagi ei suuda ega võta ennast isa ja jumala ees alandada, sest ta pole tahtnud isaga kambris palvetada, ei temalt andeks paluda ega ole ka tõotanud meelt parandada.»

Jaan tõusis kähku istmelt üles, pani kuue selga ja mütsi pähe ning tõttas saunast välja. Ta meelest oli, nagu lämmataks tema rinnal lasuv koorem ta ära. Ta oimud tuksusid palavikul, ta silmade ees virvendas ja kõikus kõik, nagu pöörduks soetõbi, mis tast hiljuti oli lahkunud, uue jõuga tagasi.

Sihita tõttas ta üle lume edasi. Kui talle keegi oleks vastu tulnud ja temaga kõnelema hakanud, Jaan oleks temast sõna lausumata mööda läinud nagu kuutõbine. Tal oli ainult umbne teadvus, et ta liikus, aga kuhupoole, kas otse edasi või samas paigas sõõri, sellest polnud tal taipu.

Kui kaua ta nõnda oli lentsinud, seda ei mäletanud ta pärast isegi. Korraga leidis ta enda Lehtsoo kõrtsi eest. Tunnistas hoonet tükk aega, enne kui ära tundis.

Jaan pidas aru, kas sisse, mööda, või tagasi minna. Äkki tuli tal himu midagi karastavat, elustavat või, mis veelgi parem, midagi uimastavat juua. Et see kõrbemine põuest, see hõõgumine ajust vähegi kaoks!

Kõrtsist kajas naer ja trallitamine. See sai talle üsna äkitselt kuuldavaks, nagu oleks korraks ust või akent avatud. See kuuldus aga süütas Jaani rinnas sedamaid elava igatsuse seltsi järele, rõõmsate, mureta inimeste järele. Ja olgu need ka lakardid, hulgused, päevavargad, olgu kas või kurjategijad. Ta meelest oli, nagu leiaks ta praegu ainult ja otse niisuguste killast seda, mida ta himustas; nagu ei oleks tal asja neid põlata ja ennast neist kauemini paremaks pidada; nagu oleks ta säherdusele seltskonnale kõigiti sünnis liige... Miks ka mitte? Kui ta ennast paremaks arvas — kes uskus seda? Kes tegi vahet tema ja Mädasoo Mihkli või Joosti Hindreku või Luha Mardi vahel? Mitte keegi. Kes uskus, et ta eluajal õlekõrtki ei ole varastanud? Ei ükski. Mitte ta põline leivaisagi, kelle silma all ta üles oli kasvanud. Ei pops, ei peremees. Temalt otsiti vargust nagu igalt teiselt saunikult; polnud kedagi, kes oleks tulnud, pead raputanud ja öelnud: «Miks te sellele tublile mehele häbi teete? Kas te ei tea, et Väljaotsa Jaan mees on, kes vargusest ja igast muust ülekohtust puhas on, kes ausust oma suureks varaks peab, mida temalt keegi ei suuda võtta, mida kaitstes ta kas või elu jätab?» Mitte kusagilt ei ilmunud seesugust rääkijat... Hea küll, majaotsimine oli tagajärjetu olnud, kohtu kätte ei võidud teda anda. Aga kes pidas seda muuks kui tema heaks, kogemata õnneks! Ta oli kas «pesa puhastada» saanud, nagu Kiisa Joosep ütles, või tal ei juhtunud sel silmapilgul midagi onnis olema. Ainult sel silmapilgul mitte. Vahe tema ja Mädasoo Mihkli ja Joosti Hindreku ja saja teise nendesuguse vahel oli siis ainult see, et nemad lõksu langesid, tema aga pääses — neil õnnetus, temal õnn...

«No mis sa seal nii kaua kaela venitad! Eks sa näe, et hoone ees seisab, kuhu iga ristiinimene peab sisse astuma!»

Hüüe tuli rämedast kõrist kõrtsi ukselt. Piitade vahel seisis tugev, tursunud näoga mees punase voodriga nahkses jakis. Käed olid tal püksitaskutes, ümariku kõhu ajas ta õieli ja jämeda tõmp-

nina värskesse õhku püsti. Ise nohises valjusti ja ägises iga räägitud lause järel.

Jaani otsus oli valmis. Tal oli lehma hinnast viimane rubla taskus. Aga mis sellest. Natuke võib ju ära näpistada. Paarkümmend kopikat ees või taga. Mis see puuduse suuruse kohta ikkagi piisas.

«Tere, kõrtsmik,» vastas ta. «Tahtsingi just sisse astuda. Sul kuuluks rõõmsaid külalisi olevat.»

«Kunas minul neist puudus on,» nohises kõrtsimees naerda. «Eks sa tea, Lehtsoo kõrtsi hüütakse ju rõõmu allikaks.»

Ta astus Jaaniga sisse.

Kõrts oli pisuke, pime ja räpane. Eesruumis, kahe suitsenud ja poolkustunud akna all, seisis pikk laud, mille peal paar teekäijat suure suuga sõid. Trallitamine ja naermine tuli pisemast letikambrist. Seal istusid purjutades kolm meest pudelitega kaetud väikese laua ümber. Kahte tundis Jaan kohe häälest ja kuum hoog käis tal kehast läbi, halb tundmus torkas südamesse: Kohi-Kaarel ja Kõverkaela-Juku! Kolmas oli talle võõras. — — —

Kui Jaan lauas hakkas istet võtma, vahtis võõras Kaarlile küsivalt silma. See pilutas vastu ja tähendas suudmööda: «Nii, nii — võib ehk asja saada ... hm, hm.»

Nüüd siis istuski Jaan rõõmsas seltskonnas. Viinaklaas käis ringi ja Kõverkaela üllatuseks tõmbas «Väljaotsa misjonär» hea lonksu. Ja see oli pealegi «meeste märjuke»! Juku avaldas temale oma kõige suuremat rahulolemist seeüle. — — —

Mida rohkem alkohol Jaani üle võimust sai, seda jutukamaks muutus ta muu seas. Ta hakkas teistele ette laduma, mis tal just kõige elavamini meeles mõlkus, mis ta südant näris. Ta jutustas pikalt ja laialt oma majaotsimisest, siunas ja sajatas.

«Mis maksab inimese ausus veel,» hüüdis ta rusikaga lauale lüües, «kui kõik arvavad, et teda ei olegi! Kas on inimesel ülepea ausust vaja? Mitte põrmu! Milleks? Need, kel teda ei ole, saavad palju paremini läbi. Võid sa ausust süüa või juua või selga panna? Võta näpust! Nälga jätab su. Süüa ja juua ja ihukatet saad üksi siis, kui kõige selle aususe-kupatuse peale käega lööd. Kas on tõsi või ei?»

Teised tõendasid takka. Kohi-Kaarel pahvatas suure häälega naerma.

«Mis vaim siis sinu sisse korraga on pugenud?»

«Kas teate, ma otsisin teid peaaegu taga,» tunnistas Jaan.

«Mis sa meist siis tahtsid?» küsis Juku.

«Tahtsin kord lõbusate poistega rõõmus olla. Tahtsin ... tahtsin teiega sõbraks saada.»

Kohi-Kaarel pilutas linnamehele salaja silma. Tähenduslik naeratus tuksus ta paksude huulte ümber.

«Sõbraks?» kordas ta. «Sõpru on mitmesuguseid. Igaüks ei kõlba sõbraks.»

«Mina kõlban!» hüüdis Jaan lällaval keelel ja täitis vaaruva käega agarasti klaase. «Jooge, vennad, meie sõprus elagu! Hurraa!»

«Kas tahad meiega koos midagi ette võtta?» küsis Juku umbusklikult irvitades, kuid Kaarel hoiatas teda pilguga.

«Sõprus on hea asi,» ütles viimane pikkamisi, «aga — õigust öelda — sa — sa oled minu arvates veel liiga poisike; mine tea, kas sind võib igas asjas uskuda —»

«No eks katsume järele,» vastas Jaan ettevõtlikult.

«Aga kuidas?»

«Mulle ükskõik. Ma ütlen teile, mulle on ilmas kõik ükstapuhas.»

«Ehk võiksid neljapäeva õhtul jälle siia tulla,» tähendas Kohi-Kaarel mõminal, «meie oleme siis jälle koos.»

«Tulen,» vastas Jaan kähku. «Ja siis?»

«Siis? Noh, küllap saame näha, mis ette tuleb. Vaja aru pidada.»

«Misüle?»

«Teenistuse üle muidugi.»

Jaan vaatas järgemööda kõigile silma ja lõi siis pilgu maha. Veri voolas tal kiiremini soontes ja kuumalt tungis see talle praegu pähe. Ta süda tuksus peaaegu kuuldavalt.

«Kas tuled?» küsis Kaarel.

«Ei tea, kas aega on.»

Kõik hakkasid naerma.

«Seal su sõprus ongi!» ütles Kaarel pead vangutades haletsemisi. «Pakub mehi'ke ennast sõbraks, aga kui talt midagi nõutakse, siis kohe põiklema nagu jänes ja — «ei tea, kas aega on».»

«Noh, või see mu viimane sõna oli,» vastas Jaan, kuna ta klaasi õlut ühe sõõmuga ära jõi. «Võite julged olla, et tulen.»

«Käsi selle peale?»

«Säh!»

Õhtu oli juba käes, kui Jaan lauast tõusis, et rõõmsast seltskonnast lahkuda. Ta ei oleks seda vahest veelgi teinud, kui tal mitte tume aimus ei oleks olnud, et ta raha otsas on. Saigi ainult kaks kopikat tagasi, kui kõrtsmikuga tellitud jookide üle aru tegi.

Küll ei tundnud ta praegusel pilgul, kus ta pea udune ja meel rõõmus oli, raisatud viimsest rahast kahju. Aga siiski kipitses tal südames, nagu ei võiks ta sel viisil koju ema ette minna. Ta kutsus näpu-tõmbamisega Kohi-Kaarli nurka ja sosistas talle: «Ää pane pahaks, vennas, — ehk võiksid mulle mõne päeva peale rubla raha laenata.»

«Miks mitte,» kostis teine ruttu ja hakkas 'krabinal raha otsima; talle hakkas kusagilt taskust kolmerublane pihku. «Võta kolm, meil ju seda prügi ikka on.»

Jaan andis jumalagajätmiseks kõigile soojalt ja vennalikult kätt. Nad püüdsid teda küll minemast keelata, aga Jaan, kelle rinnas mingi tajutu kartus iseenese ees maad hakkas võtma, kiskus enda lahti ja puges soodsal pilgul uksest välja. Ta käik oli tuikuv, seda ta tundis, ning pea kihas ja veri soontes voogas kuumalt ja ruttu. Väljas oli kaunis pime. Jaan komistas tihti ja korda paar kukkus hange otsa kõhuli, suud-silmad lund täis. Vandudes ajas ta enda jälle üles. Muidu aga oli rõõmus mees, laksutas keelt, hõikus metsa sisse ja raidutas laulda.

Piivamäe naabervallas, Mulluksel, elas keskmise suurusega päriskoha omanik Joosep Vahi, kellest küll teati, et ta oma maksude õiendamisega kehvade aegade mõjul tihti kitsikuses oli, keda aga üldiselt ausaks ja korralikuks meheks peeti. Suurt tähelepanu äratas seepärast naabruses lugu, et politsei tema majast hulga varastatud kraami leidis, muu seas osa sellest kaubast, mis omal ajal Piivamäe kaupmehe Juhan Leegi poest oli varastatud. Joosep Vahi sulane oli nimelt purjus peaga mõne sõna pillanud, mis kahtlust äratas. Asi puutus politseile kõrva, talu võeti läbiotsimisele ja saak oli käes. Leegi kraami kõrval tuli ilmsile ka mõnda võõrast, mille omanikud varsti leiti. Sealt toodi nähtavale uut sitsriiet pakkide kaupa, rätte, saapanahku, suhkrut, kohvi, aga ka kodukootud riiet, villu, lõnga, vaha ja mõndagi muud, mis talude aitadest pimedail aegadel ära oli kadunud. Piivamäe kraam tunti kõige ennem ja kõige selgemini ära.

Joosep Vahi oli nähtavasti veel vilumatu oma ametis. Vähemasti oli ta nii nõrk, et juba esimesel ehmatusel, vähese mannetu puiklemise järel vargad üles tunnistas, kelle saaki ta hea sõna ja tulusa tasu eest oli varjanud ja müütada aidanud. Salgamine ei oleks küll ka midagi aidanud, sest ta enese naine, kellega ta riiurikast abielu elas, ja juhm sulane, kes õnnetuse talle kaela oli toonud, andsid iseeneste nahka hoides liiga selged tunnistused nii varastest kui ka tervest asjaloost. Nelja meest tunti kui varastatud kraami toojaid või kui isikuid, kellel ta kohta õigusi oli. Need olid tuntud kelmid Kaarel Lind ja Juhan Melberg, siis keegi Hans Mutsu, kes viimasel talvel siin nukal liikumas oli olnud ja mõlema esimesega sõprust pidanud, ning Jaan Vapper Lehtsoo vallast, keda Joosep Vahi sulane kui oma leerivenda näolt ja nimepidi tundis. Juba politseiline ülekuulamine tegi selgeks, et Kaarel Lind ja Jaan Vapper tol 24. märtsi ööl Piivamäe kraami hobusega Vahi talusse olid toonud. Mõlemad teised olid järgnevatel õhtutel kas üksinda või selle ja teisega seltsis ilmunud ning endid osameestena tunda andnud. Sulase suu olid nad muidugi aegsasti pideva plaastriga kinni pitserdanud. Varastatud rahasumma, mis jaotamisel mitmesse harusse oli sattunud, jäi politseile esiotsa teadagi kättesaamatuks, kui sellest üldse veel midagi alles oli. Nüüd oli siis Piivamäe varastest üks seni puudunu käes — Hans Mutsu, kuna aga see, kelle kohus ühe agara tunnistaja eestkostmisel juba vabaks oli mõistnud, siiski lõa kaela sai. Uute kaebealustena esinesid siis veel Vahi peremees naise ja sulasega.

Kavalasti küllalt olid kelmid oma saagi varjaja valinud. Kellele võis meelde tulla peremehe, päriskoha omaniku, ausa ja laitmatu nimega mehe juurest, nagu Joosep Vahi, Piivamäe vargust otsima minna! Mitte raasu kogu kraamist ei olnud nad popsisaunadesse või kõrvalistesse kõrtsidesse peitnud. Peremehe nimi üksi juba hoidis, nagu kurjategijad õieti olid eeldanud, otsijad Vahi talust

eemale. Kuidas ja kunas nad kitsikuses elava mehega ühenduse olid sobitanud, et teda eneste kullatud võrku meelitada, — kes teab? Algav protsess heidab asja peale muidugi valgust. —

Kui seaduse kare käsi Jaani ta õnne-unenäost äratas, vahtis ta nagu surija oma vana emakese otsa. Ta ei teadnud küll, mis väljaspool vaheajal sündinud oli, aga aimus, mis ta hingest läbi sähvatas, oli sarnane välgule, mille eredal paistel ta kogu oma sündmuseks saanud õnnetust nägi.

Ta oli kui halvatud ametnikkude ilmumisel. Ta ei kostnud ühegi küsimuse peale. Ta tardunud pilk aitas neid juhtida, kui nad ta pisukesest korterist kuritöö jälgi hakkasid otsima, kui nad ta pühapäevakuue varnast võtsid, selle voodri lahti lõikasid ja sealt viiekümne rubla ümber paberraha välja tõmbasid. Ta ei seletanud, kust ta selle raha oli saanud. Ta pööras näo hirmunud emakese eest nurka ja ootas ainult, millal ta siit ära viiakse.

Otsas! Kõik otsas!

Ja kuna ta ametnikkude vahel üle õue sammus, surus ta mõlemad käed kõrvade ette, et hädakisa mitte kuulda, mis talle laste suust järele kajas ja mitte ema viimast kiljatust...

Talle tuli nüüd meelde ta vahva päästja, kes teda valevandega iseenese ja maailma ees oli püüdnud puhtaks pesta. Kuidas kujuneb selle langus kõrgeilt õnnepilvedelt? Mida peab see noor, süütu hing oma puhtuses siin ilmas veel uskuma, kui teda nii kaljune usk pettis — nii nurjatult pettis? Kuidas käib tema käsi valetunnistuse süü pärast? Kas neid ühise katuse alla viiakse, ühesugusesse häbiriidesse pannakse, selle seltskonna sekka lükatakse, mille peale mõeldes Jaanil ihukarvad püsti tõusevad? Tema, see õrn, tundeline hing, kellel oma eksitusest ega selle suurusest õiget aimugi ei või olla — tema vangikojas raske kaebuse all, hävitava karistuse ähvardusel!... Otsas ka tema noor elu, kadunud iga tulevik, lahti ainult rada hukatusse...

Kui Jaan arestihoonesse oli jõudnud, langes ta uimaselt ja oimetult kuhugi pingi peale maha. Teda toibutati külma veega, kuid iga vastuse jäi ta ülekuulajaile siingi seks päevaks võlgu.

Samal puhul oli prokurör ka Anna Vadi lasknud üles otsida ja valevande süüdistusel ülekuulamisele tuua.

See imelik tütarlaps tõendas ikka veel, hoolimata päikeseselgeist vastutunnistustest, et ta omal ajal kohtu ees õigust rääkinud. Ta ei tahtnud mingi hinna eest uskuma jääda, et Jaan Vapper kusagil vargil võiks käinud olla. Kui talle viimaks selgeks jõuti teha, et kaebealune terve varguse öö Lehtsoo vallast, Väljaotsa saunast ja Virgu talust paarkümmend versta eemal oli olnud, tol tunnil seal, sel tunnil teal, siis hüüdis tüdruk otse vihaselt:

«Ja kui ta meil ei olnud ja kodus ei olnud, siis ei olnud ta vargil ka mitte — seda ei suuda jumal taevaski tõeks teha!»

«Aga miks te seda siis sugugi ei taha uskuda?»

«Sellepärast, et mina seda siis ka teaksin; ta oleks mulle kõik öelnud, ma oleksin tema näost juba kõik ära lugenud.»

Ja tüdruk jäi kindlaks lootuses, et tõde varsti päevavalgele tuleb, kui aga kohus asja hoolega järele kuulab.

Kuid aeg tuli, mil ta siiski pidi uskuma hakkama, mil tõde talle armuheitmata vasaraga uimastavaid hoope andis, kus ta ära nägi, et elus asju juhtub, mille soetavasse aluspõhja iga kergeusklik tütarlaps ei küüni tungima. Jaan — tema Jaan varas, kurjategija, just niisama alatu inimene nagu Kohi-Kaarel ja Kõverkaelgi — mitte tolli parem! See tõde pidi tahes või tahtmata viimaks ta vaesesse ajusse mahtuma.

Annile oli ka viimse pilguni taipamatuks jäänud mõte, et tema ise mingit kurja oli teinud, mispärast teda võidi vangi panna, kutseliste kelmide ja kurjategijate kilda heita. Ja et see hirmus, ilmseletamatu ime siiski oli sündinud, siis kaotas ta tükiks ajaks oma senise inimliku tundeilma, oma mõtlemis- ja otsustamisvõime iseenese, oma ümbruse, terve ilma kohta. Ta meelest oli, nagu viibiks ta elusalt hauas või viirastustega täidetud, lõppeda tahtmatus unenäos. Ta ei söönud ega maganud; ta aju ja kogu keha üle oli hämar, tardunud uimastus heitnud. Ta nägi ainult nagu läbi paksu udu oma ümbrust, kuulis hääli, mis ta kõrva puutusid, nagu kaugelt teisest ilmast ja seletas oma kaaslaste kujusid ja nägusid nagu moonutavast nõiapeeglist, neid tontlikuks kummituseks pidades.

Pikkamisi, alles pikkamisi hakkas ta kõigega harjuma, hakkas ta mõistus selgima, aru ja otsust andma. Tema seltsilised äratasid ta unest. Nad kiilusid talle oma toorustega teadvuse pähe, et ta vangis istub. Teda piinati ta umbuse pärast, mida kas lolluseks või uhkuseks peeti. Talle õpetati vangielu, millesse ta nagu pilvedest oli sadanud, selle õigetest külgedest tundma. Ta pidi ülbusi ja jõledusi nägema, millest tal seni vähem kui aimus oli puudunud. Teda nõelati ja naerdi, teda pilgati ja pigistati. Nad katkusid ta juukseid ja näpistasid ta ihu, kuni ta nii kaugele ellu virgus, et ta vastu hakkas panema, et ta neid mõistma õppis, nende kui murdjatega ühes ulguma hakkas, kuigi vastu tahtmist, silmakirjaks, et neilt rahu saada, neid arvama pannes, et ta nende sarnaseks ja vääriliseks on saanud.

Tõesti, kui ta kauem nende sekka oleks jäänud, selle kitsa, tühja, pruuniks võõbatud surnukirstu sisse, milles toorusepori tal suu ja silmad mattis, ta iseenda ees nagu haisema pani, ta mõistust ja puhtusetunnet vägivaldselt halvas, — tõesti — ta aimas seda umbkaudu — ta oleks siin aegamööda sellekssamaks saanud, mis kõik need teised olid, ta oleks hukka läinud ihu ja hingega ...

Ta mõtles ühtelugu Jaani peale, isa peale. Millise näriva valuga oli ta seda esimesel ajal teinud! Aga needki elavamad tundmused alanesid siin hukatusehauas ainult tuimendavateks kipitusteks, mis ikka kaugemale nihkusid, ruumi tehes tuimuvale ükskõiksusele. Ta oli ahastusega ka valusat küsimust veeretanud: mis saab minust endast? Aga seegi hirmuhüüe hakkas ta hinges raugema, loidus aeglaseks, tumedaks oigeks, millel enam veristavat okast ei olnud. Vängelt haisev mürgiõhk, mis teda ööd ja päevad piiras, kustutas

ta peast viimaks mõtted, ta rinnast tunded, muutes kõike ühiseks uimaseks vindumiseks.

Jaani käsi ei käinud paremini.

Tema tundis vangipõlve küll juba esimesest prooviajast. Kuid see oli liiga lühike olnud, kui et ta korterikaaslased teda oma täieõiguslikuks seltsimeheks oleksid pidanud. Nüüd aga võtsid nad ta käsile. Tema värskus ja naiivsus, ta kurbus ja lein ärritasid neid. Nad hakkasid teda õpetama, koolitama ja koolutama. Kui ta vastu puikles, siis ülendas see ainult nende lõbu, tegi neile nalja, õhutas neid ikka peenematele toorustele. Teda piinata oli nende mõnus ajaviide. Mida enam ta nende käes vingerdas ja siputas, seda suurem oli nende nauding. Nad vaevasid teda kehaliselt ja hingeliselt, ning piinade väljamõtlemises oli üks ikka nõukam ja leidlikum kui teine. Süütus oli neile vihatud. Kes nendega tahtis elada, pidi nende õpetused vastu võtma, nende mõtteviisi, kombed ja riukad omandama ning selles valju eksami alt läbi käima. Kes ei oleks seda teinud? Kauem kannatamine, kauem vastupanek ja endakaitse oli siin võimatu. Jaan palus alla, kui tal paar korda jalataldu oli pekstud ja talle puupindusid sõrme- ja varbaküünte vahele torgitud. Ta hakkas nendega kaasa toorustama, püüdes nende eksamit rahuldavalt läbi teha.

Ka tema kaotas siin muredepesas esialgse põleva südamevalu viimaks tuimusele. Mõtted ema, laste ja mõrsja kohutavast saatusest paadusid temas nagu kärnaaluseks vananenud ihuliseks põdemiseks. Ta püüdis nende oma ainsate armsate peale ikka veel mõelda, aga ta kurnatud hingeolu ei lasknud varsti enam mingit mõtet ega tundmust kujuneda, valdavaks saada. Ta elas kidura taime elu.

Nõnda jõudis viimaks suur kohtupäev kätte. See tõi vaheldust, tõi elule uue kindlama järgu. Jaanile oli Anni vangisolek kergesti saadud teadete järgi tuttav; ta kuulis viimaks ka, et nende protsessid samal kohtupäeval arutusele võetakse. Võib olla, et ta teda mööda minnes nähagi saab. Ta ei saanud isegi aru: igatses või kartis ta seda.

Lühike ja ladus oli seekord protsessi käik.

Kui Kaarel Lind ja Juhan Melberg endid ikka veel süüdlasteks ei tunnistanud, siis tähendas see visa kinnihoidmist vilunud kelmide põhimõttest asja viimase silmapilguni segada, lootes, et ehk mõnest tumedast täpist siiski veel kasu tuleb; karistuse kergendust ei olnud ju nii hilisest süütunnistusest ometi enam oodata. Ja kui Jaan Vappergi nende eeskuju järgi tegi, siis mõtles ta ainult neile omal ajal antud tõotuse ja nende õpetuse peale järele andmata salata, see olevat kõige targem ja tulusam igas süüasjas. Vahest kartis ta veel ka piinasid, mis teda vangikojas ootaksid, kui ta nõrkus sealgi tuttavaks saaks. See oleks ju halb näide olnud sellest, kui vähe seal läbitehtud kool temasse oli jõudnud mõjuda.

Iga salgamine oli siin aga muidugi tühine suukulutus. Asjaseis

oli juba liiga selge, tunnistused liiga masendavad. Kõik punktid rääkisid iseeneste eest.

Selgelt ja siledalt kooris kohus terve, esiotsa kaunis keerulise süüasja paljaks ja kõigile nähtavaks. Seal seisid neli varast, kes ühisel jõul, ettekavatsetud plaani ja pikemate ettevalmistuste järel nõuks olid võtnud majas, mille elanikud nad teadsid kodunt eemal olevat, murdvargust toime saata. Nad võisid kindlasti arvata, et majasse hoidjaid oli jäetud, aga nad lootsid neist ähvarduste ja vägivalla abil jagu saavat. See läks neil ka täiesti korda. Nad said püütava saagi kätte. Kolm meest varastest on vilunud, enne karistatud kurjategijad. Neljas, seni kombeliselt laitmatu noormees, oli alles hiljuti nende võrku ja nende mõju alla sattunud, osalt suurest vaesusest, millesse ta haiguse ja muude vastikute eluolude tõttu oli sattunud. Vargad on oma saagi varjaja juurde peitnud, kelle nad hea tasuga oma nõusse meelitasid, ühtlasi ka teiste teadjate vaikimise ära ostes. Varastatud kraamist on suur osa kätte saadud, rahast aga ainult 52 rubla ühe varga juurest; teised on oma osa vististi juba ära raisanud. See oli asja tuum.

Kui Jaan pärast kogu selle kohtuliku käsitluse peale tagasi mõtles, oli kõik ta meelest nagu uudne unenägu. Ta ei mäletanud enam midagi ustavamalt, mis ta seal oli näinud, kuulnud, mis teised ja ta ise olid rääkinud. Ainult mõned näod olid meeles: Kaarel, Juhan ja Hans, ta endised seltsimehed, siis Joosep Vahi, leerivend Jüri Muhk, kaupmees Leegi sulane, ning too vanapiiga, kes teda kätte oli hammustanud. Ja ta kõrvus kumises ainult tõlkija mingil kombel isepärane hääl, kes kohtualustele, nende seas ka temale, kohtunikkude küsimusi eesti keelde ümber pani.

Jaan ärkas oma rammestusest alles siis korraks, kui talle kuulajate-ruumist äkitselt valus nool südamesse lendas: ta silmas seal oma vaest ema mõlema lapsega. Kai istus kössis ja küürus, arg ja hirmunud nagu tagakihutatud hirv, kusagil pingiotsakesel ja tema ees seisid Mikk ja Mann ning vahtisid oma süütute lapsesilmadega täis aukartust veripunase kohtulaua, suurte kuldraamides säravate keisripiltide ja võõras keeles validalt kõnelevate kohtuhärrade poole.

Jaan tundis enesel hinge palavalt kurku tõusvat. Ta püüdis pealekippuvaid pisaraid kõigest jõust tagasi rõhuda ja suule karjumist keelata. See nähtus seal jäi talle surmani meelde.

Kui vanaks oli emake selle lühikese ajaga jäänud! Tõesti, ta juuksed on kõrvade ümbert hallid, — esimest korda näeb Jaan seda. Ja kui hauakarva on ta kortsus pale, kui nõdralt vahib ta kaebav silm! Riiete poolest on ta kerjaja. Ja närus ja nadis on ka mõlemad lapsed. Nad tuubivad endid kolmekesi hunnikusse kokku, nagu kardaksid igalt poolt sõimlemist, hurjutamist, äraajamist: on nad ju sandikesed, õiguseta olevused — linnud oksa peal. Eide värisevad käed hoiavad nagu kaitstes ja varjates laste ümbert kinni — ta ainus vara ilma peal, ta ainus kurb rikkus. Sest see seal, see mees hallis vangirüüs, kes nende endine toitja ja ainus kaitsja oli — ta on nad maha jätnud. Tal ei olnud jõudu või osavust oma ülesannet

täita. Ütlevad ju targad inimesed, et see, kes eluvõitluses langeb ja hukkub, selles ise süüdi on. Leiba on ilmas küllalt, kõigile küllalt; kes puudust kaebab või võõra vara järele käe välja sirutab, on väeti käpard või laiskleja ...

Jaan ei tundnud iseäralikku põnevust kohtuotsust oodates, niisama vähe märkas ta ehmatada teda kuuldes. Ta kolme seltsimehe nimed puutusid talle kõrva ühenduses lausega: «Kõigi seisuseõiguste kaotamisega Siberimaa kaugematesse kohtadesse asumisele.» Siis mainiti teda ennast, ta õiguste kaotamist ja Siberi ligemaid kohti. Teiste suhtes räägiti vangiroodust või vangistusest pikema ja lühema ajamääraga. Seejuures puutus Jaani põske Kohi-Kaarli kuum hingeõhk, ta kuulis Juhan Melbergi ohkavat, Hans Mutsut hambaid kiristavat ning Vahi perenaise kramplik nuuksumine, mis varsti valjuks ulgumiseks muutus, kostis talle veel kõrvu, kuna nad mõõgamehe sunnil süüpingist ühte kõrvalolevasse ruumi kobisid, kustkaudu neid vangikotta tagasi pidi viidama.

Siin ehmatas ta aga rängasti.

Ta seisis korraga oma endise päästja ees, kes siin järge ootas, et oma valevande eest vastutusele minna.

Nende silmad puutusid kokku — kaks paari küsivaid ja kostvaid silmi, kummaski ahastusega täidetud kurnatud hing otsekui nägu peeglis. Jaan uuris janunedes seda nägu, hirmu ja värinaga, kõik ta sisemine tuimus oli äkki kadunud. Mis talle kuulutati? Kui sügavasti mõisteti teda hukka, kui väga põlati teda? Ta seisis siin alles oma päris kohtumõistja ees, oma süü täie, mahamuljuva teadvuse ja tunnistusega, kõige oma paljastatud häbiga. Ta ei söandanud kohtuotsuse kergendustki paluda, veel vähem armu. Aga mis see siis tähendas? Mõistis ta seda laia, selget vaadet ehk võõriti? Ta luges sealt kõike, kuid mitte põlastust, mitte hukkamõistmist. Sealt kurtis küll tasane, hinge põhjani kurb etteheide, aga see ei näinud muud küsivat kui: Miks sa mind ei usaldanud? Kas ma ei olnud seda väärt? Aga mis sealt välja voolas — kuumalt, piiritult —, see oli ilmlõpmatu kaastundmus, see oli kõike unustav, kõigest ületungiv halastus ja arm.

Jaani rind paisus, ta norgus pea tõusis. Temale oli otsus mõistetud, mis talle uut elujõudu soontesse kallas. Ta oli süütuks mõistetud, ehk ta küll süüdlane oli. Talle oli armu kuulutatud, ehk ta küll armu ei väärinud. Ja ta silm säras, ta nägu kumendas kohtumõistjale niisugust tänu vastu, et selle kahvatanud põsed vilkeks õilmele lõid ja et ta käe häbelikult tõrjudes välja sirutas.

Jaan hakkas sellest käest kinni ja surus teda. Ja talle suruti vastu. See oli lepitus — täielik lepitus. Jaan ei mõistnud sõnuti muud avaldada, kui sosistas: «Ma ei raatsinud — usu, ma ei raatsinud!»

Ja Anni kostis samuti sosistades: «Ma mõistan ... Ära kurvasta, ära mind unusta.»

Neid eksitati ja nad lahkusid.

Kui Jaan ühes kaaslastega toast välja oli viidud, vahtis Anni hulk aega pärani silmi ukse poole, mille taha nad olid kadunud.

Siis vapustas kramplik värin ta keha, ta lõi käed näo ette, langes lähema pingi peale ja nuttis esimest korda elus nii südantlõhestava härdusega.

Kohtulaua eest lahkus Anni sama otsusega, mis sellele osaks saanud, kelle heaks ta seaduse vastu oli eksinud: ta oli õiguste kaotamisega Siberi lähematesse kohtadesse elama mõistetud.

18.

Õhtune rong seisab jaama ees ärasõiduks valmis. Platvorm kihiseb tihedast rahvahulgast nagu puudutatud sipelgapesa, sest praegu helises esimene kellamärk. Õhk on helge ja rõhuv sügisese aja kohta; sini-mustad, lõhestatud pilverünkad annavad taevavõlvile nagu mägestiku näo. Vaevalt jõuavad gaasileegikesed jaama laternates tõrvakarva pimedusest läbi tungida.

Rongi on pikk rida vaguneid lükitud, mitmest liigist. Neil mõlemal seal eesotsas, mis kohe tendrile ja pakivagunile järgnevad, on ainult kaks kõrget, pisukest akent kummaski küljes, teine teises otsas, raudsete trellidega, mille tagant inimeste näod hallide nokata mütside alt välja vahivad — pea pea küljes kinni. Akende pärast näikse neis vagunites äge võitlus valitsevat, sest tihti kerkib uus pusklev pea teiste sekka, neid nagu talvaga koost ära ajades, kuni ta ise jälle uuele vaheletikkujale peab ruumi andma. Esimese vaguni ühest aknast vahivad ka naisterahva pead välja ja seesama võitlus väljavaate ja vaba õhu pärast paneb neid päid nähtavale kerkima ja jälle kaduma.

Siberisse saadetavaid vange veetakse nende vagunitega lähema tapijaama poole.

Uudishimulike seas, kes seisatama ja vahtima on jäänud, seisab siin ja seal ka mõni kahvatanud näoga kurb saatja, mõni nutja isa või ema, õde või vend, poeg või tütar, mõrsja või armuke. Sest need hallid kujud seal trellide taga, nagu kiskjad loomad kindlas puuris, — nad olid kord ka inimesed, ühiskonna liikmed, vere ja armastuse ja sõpruse sidemetega välise ilmaga ühendatud. Neid kõiki on emad ilmale toonud, imetanud ja kasvatanud, kuni elu nad oma pöörisesse kiskus, ühe sinna, teise tänna virutas.

Paljudele puutub vangide saatjate seast üks nutja ema kahe lapsega silma, kes visalt oma paika trellidega vaguni akna all pealetungijate vastu kaitseb; ikka jälle asub ta sinna seisma, kui voolav rüsin ta taoti pisut kõrvale on vedanud. Veel vahvamalt näikse üks noor vang trellide taga oma seisukoha eest rübelevat. Kuigi ta pea sealt vahel kaob — uuesti kerkib ta varsti nähtavale.

Ema ja poeg — nad ei mõista teineteisele enam midagi öelda; ainult näha tahavad nad teineteist veel, on see ju viimne kord. Nad tunnevad seda mõlemad, ja kuigi nende suud seda ei väljenda — tumm valu nende märjas vaates kõneleb selget keelt. Lahkumine surmani! Jaani meelest on, nagu avaneks ema selja tagant pimedu-

sest haigutav haud: vanake tarvitseb oma põdurate liikmetega veel vähe vankuda, ja ta langeb väsinult sisse... Mis saab siis küll nendest seal, neist linnupojakestest, kes nii hirmunud silmadega üles trellide taha, lahkuva venna poole vahivad? Kas neid vahest ka mitte kord niisuguses veerevas puuris kuhugi ei veeta?... Jaani keha raputab värin, ta kisub enda süngest mõttest vägisi lahti ja hüüab ema poole alla:

«Vaata ka, mis mu naine teeb, ja ütle talle, et ta nii väga ei nutaks.»

Ema on juba paaril korral ka selle akna taga seisnud, millest Anni välja vaatab. Ta täidab poja soovi ja poetab enda rahvatungist läbi uuesti naisvangide vaguni juurde.

Jaani noor naine ei nuta. Ta süda ja silm on sisemisel palavusel kuivaks kõrbenud. Asjata otsis ta seni inimeste kihinast ühtki nägu, mis talle kallist kodu veel kord elavamalt oleks meelde tuletanud. Mitte ainust! Ta isa ja õed — nad ei ole sellele viimselegi jumalagajätmisele ilmunud. See põdur naine seal all oma suure armastusega on ka tema ainus saatja, ta ema, ta kõik, mis tal siia maha jääb. Ja kui mõlema emale ei oska ta temale lahkumiseks muud öelda kui: «Mõtle meie peale, palveta meie eest, nagu meie sinu eest tahame palvetada!»

Teine kellalöök. Erutatud kihin.

Veel pilk pojale, teine miniale.

Oma nõrga jõuga tõstab eideke esmalt nutva Manni, siis kartuses väriseva Mikukese kõrgemale, et vend neid läbi trellide viimset korda paitada saaks. Ka Anni tahab neid sel kombel jumalaga jätta, aga juba kajab kolmas kell üdist läbilõikava manitsusega üle rahvahulga, konduktorid lagendavad rongi ääre inimestest ja juba liiguvad rattad.

«Jumalaga, ema!»

«Jumalaga, poeg, jumalaga, minia!»

Kaie silmad läigivad nagu palavikutõbisel, ta sirutab mõlemad käed kaduvale rongile järele, nagu tahaks seda veel vilkeks peatada; siis hakkab ta valju häälega nii südantlõhestavalt nutma, et kõik lähedalolijad seisma jäävad ja tema ümber sõõri kogunevad.

Sel silmapilgul sähvab hele välk, pika täkilise tulejoaga mustavaid pilvemägesid lõhestades. Kõu kärgatab nii, et maa vangub ja jaamahoone paljud aknad põrisevad. Ühtlasi algab raske vihmahoo tume pahin. Ruttu tühjeneb vaksaliesine, igaüks otsib ulualust, — nutja naine ainult jäetakse sinna seisma voolava vihma, piksemaru ja ta suure valu kätte.

Rong aga tormab edasi nii õnnetute kui õnnelistega, keda ta kannab. Linna vilkuvad tuled nihkuvad kahvatades ja kadudes ikka kaugemale, muudkui äike salvab aplamisi sinist eredat valgust ta kõrgete tornide ja hallide müüride üle. Ikka kohutavamaks läheb piksemäng. Raksatus käib raksatuse järel, veerev, kõmisev ja tümisev mürin paneb õhu värisema, maapinna vabisema; kogu taevaruum on nagu elavat väävlituld täis ja lõhestatud pilvedest paiskub

päris uputus alla. See on mäss, mis maad ja taevast ähvardab hävitada, kõik maha murda, purustada, kildudeks teha, mis nii kindlalt ja kõikumatult paigal on püsinud.

Välgu sähvatusel tulevad vangide kahvatanud näod trellide taga nähtavale. Jaan vahib üksisilmi linna poole, mida hirmus tulevärk sageli täiel pildil otsekui peeglist näitab ja pagevale raudteerongile nagu lähemale toob. Pikk vingerdav tulemadu lookleb äkitselt läbi helgelt mustava õhuringi, kõledalt lajatav toon väriseb talle järele. Selle kannul kohe käib teine samasugune vahedalt käristav lajatus. Lähemal pilgul on, nagu nilpaks veripunane keel ühe suure, mitmekordse, linna võimsalt valdava iidse kivihoone aknast välja. Ning ühtaegu näib, nagu süttiks praginal leekidesse ühe kiriku sihvakas torn.

Aga varsti raugeb ja vaikib loodusemäss. Ja kui rong järgmisele linnale läheneb, ruskab koit võidurikkalt täiel nooruseilul loita ja emalik päike oma ilmlõpmatu armastusega peletab pimedust ja udu enese eel ning koob sügisese sureva maailma ümber kuldvõrgu — hiilgav ja õnnestav nagu suur magus elulootus.

1896

MAHTRA SODA.

(Valitud peatükke)

Vahimees, kus vitsad?

Sedaaegu, kui tallis süüdlasi karistatakse, sünnib mõisa puiestikus väike etendus.

Seal jalutab Vaitla prantsuse koolipreili parun Heideggi neljateistkümne-aastase tütre ja kümneaastase pojaga. Preili Juliette Marchand[1] on alles lühikest aega siin ja üldse Eestimaal. Ta tuli Peterburist. Pärit on ta Prantsuse Sveitsist.

Preili Marchand juhtis parajasti laste tähelepanu sügisese looduse ilule, näitas neile, kui maalimisväärt kaunis on mets oma mitmevärvilises ülikonnas ja kui kosutavalt mõjub tema karge tõsidus inimese hingele. Seal korraga kahvatas noor daam, võpatas tagasi ja asus nagu kaitset otsides või seda pakkudes tütarlapse ja poisikese ümbert kinni. Ta suured mustad silmad vahtisid sügavas jahmatuses mõisa poole — sinnapoole, kust praegu üks hääl kostis, mis tal näis vere soontes tarduma panevat.

«Mu jumal, mis seal on?» karjatas ta.

Paruni lapsed vaatasid teineteise otsa ja naeratasid.

«Seal tapetakse kedagi! Appi, appi!»

Ja preili Marchand tahtis jooksu panna, lapsi enese järele rebides.

Kuna väike Kuno preili ehmatuse üle naerma hakkab, tallist tuleva kisa vastu aga näpud kõrva topib, ütleb Ada von Heidegg koolipreilile vaigistades:

---

[1] *Marchand* (loe: maršaan).

«Ärge muretsege, see pole midagi.»

«See pole midagi? Seal karjub ju üks inimene, kellele vist elu kallale kiputakse!»

«Ei, keda karistatakse. See on keegi, kes midagi paha on teinud ja kellele papa laseb vitsu anda.»

«Vitsu? Aga see ei ole ju mitte lapse hääl?»

«Miks peab ta siis lapse hääl olema? ... Ah soo,» lisab preili Ada juurde, «teie arvate, et ju tavaliselt lastele vitsu antakse. Ei, meil saavad ka täiskasvanud vitsu, kui nad paha on teinud.»

Preili Marchand vahib tütarlapsele otsa, nagu arvates, et see temaga nalja heidab. Preili von Heidegg aga on üsna tõsine.

«Ja suuri inimesi lüüakse nii, et nad karjuvad — et nad n õ n d a karjuvad?» hüüab prantslanna.

«Jaa, preili Marchand! Mida teie siis arvate? Neid ei lööda ju mitte naljapärast, vaid neid karistatakse süü eest.»

«Aga kas teil siis kohtuid ei ole?»

«See o n kohus, preili Marchand.»

Välismaalanna vahib tütarlapse peale, kes nii rahulikult kõneleb, ja ta nägu peegeldab arusaamatust, uskumatust ning ikka selgemini esiletikkuvat õudu.

«Preili von Heidegg, kas teie siis ehmatust ei tunne? Kuno, miks sa ei põgene? Kas see kisa siis teie närve ei põleta?»

«Preili Marchand,» kostab tütarlaps, «meile ei ole see ju mingi uudis. Meie oleme seda küllalt ennegi kuulnud. Meie peaksime küll mamma tahtmist mööda toas olema, kui tallis inimesi nuheldakse, et meie seda inetut kisa ei kuuleks; aga täna meile sellest ette ei teatatud, mida papa vist unustas. Nüüd aga, preili Marchand, ruttame küll koju!»

Kuid preili Marchand polnud põgenemise peale nii valmis. See üdi küpsetav ja hinge lõhestav valukisa, mis läbi vaikse puiestiku lõikas ja linnud okstelt lendu hirmutas, näis neiu jalad maa külge naelutavat. Ta tõstis ristis käed üles ja hüüdis paluvalt Ada von Heideggi poole, kes venna eeskujul oma kõrvu kätega hoidis:

«Kas te ei võiks oma isa juurde joosta ja selle inimese eest paluda?»

Ada väristas pead.

«Kuhu te mõtlete, preili Marchand! Papa ei salliks iganes, et lapsed oma nina tema asjusse topivad.»

«Aga mida võiks see inimene siis olla teinud?»

«Taevas teab. Vahest hooletu või laisk või vastane olnud, vahest ka varastanud. Inimesed on ju nii hukas, nagu papa ja valitseja alati ütlevad. Ilma kepita ja vitsata ei saa sugugi läbi. Ja nõnda on lugu igas mõisas, mitte üksi meil, preili Marchand.»

Preili Ada seletas seda vana inimese asjaliku tõsiduse ja rahuga, kuna ta ilusast näost nagu murelik tusk paistis inimeste ilmparanemata halbuse pärast.

Kisa lõpeb korraga. Preili Marchand tõmbab kergemalt hinge. Ta äigab käega oma helevalge otsaesise üle, millel külm higi seisab.

Preili Ada ja Kuno on näpud kõrvust võtnud. Viimane naerab ja ütleb kelkivalt:

«Küll teie aga olete arg, preili Marchand! Vaadake m i n d — kas mul on hirmu? Mitte põrmu. Nojaa, teie olete ju ka naisterahvas!»

«Kuno, sa meeldiksid mulle enam, kui sa sellesarnast kuuldes ka hirmu tunneksid,» vastab õpetajanna rõhutud rinnast.

Nad hakkavad kiiresti mõisa poole sammuma. Kiirustaja on preili Marchand. Ta hoiab laste kätest kinni ja tõmbab neid enesega kaasa. Ta tõttab, kas tahtes või tahtmata, otsekohe sinnapoole, kust hädakarjumine oli kostnud. Nad on aga vaevalt sada sammu edasi jõudnud, kui koolipreili jalg äkitseb peatub ja ta nägu uus kahvatus katab.

«Veel üks õnnetu!» sosistab ta. «Ja — naisterahvas!»

«Lähme ruttu koju, preili Marchand!» hüüab nüüd ka Ada von Heidegg kartlikult, sest koolipreili ehmatus näib talle külge hakkavat.

«Ada, kas siis ka n a i s t e r a h v a i d vitstega pekstakse?» küsivad prantsuse neiu veretuks valgunud huuled.

«Jaa, preili Marchand.»

«Kes neid peksab?»

«Vahimees.»

«Meesterahvas!»

«Jaa.»

«Ja kus teie isa on?»

«Seal juures vist.»

«Vaatab pealt, kui naisterahvast lüüakse? Palja ihu peale lüüakse?»

«Jaa, jaa, jaa!» hüüab Ada-preili kärsitult ja ta maasikpunased huuled lähevad mossi. «Ma ei saa aru, mis siin nii palju küsida on! Papa on ju kohtumõistja ja tema käsul karistatakse süüdlast, olgu see meeste- või naisterahvas.»

«Preili Marchand,» küsib Kuno, kuna ta oma kepikesega rohulatvu ja lillepäid tee kõrval niidab, «kas teile ei meeldi, et pahad inimesed vitsu saavad?»

«Ei, ma ei ole sellega mitte harjunud.»

«Kuidas teie kodus siis pahu inimesi karistatakse?»

«Neilt võetakse mõneks ajaks vabadus või nad tasuvad oma süü rahaga.»

«Võetakse vabadus?»

«Jah, nad pannakse üksikusse tuppa elama, kus nad teistest inimestest eraldatud on.»

«Ei muud midagi?»

Kuna väike Kuno kasteheinapäid peksab, on preili Marchand tema õe piha ümbert kinni hakanud.

«Ada,» ütleb ta pool-paluvalt, «kas me ei võiks neid inimesi näha saada, keda praegu löödi?»

«Näha saada? Mistarvis?»

«Ma tahaksin nendega paar sõna rääkida.»

«Millest siis?»

«Neilt küsida, mis süüd nad on teinud.»

«Seda saame papa või valitseja käest paremini teada.»

«Ada, ma tahaksin nende enestega kõnelda, kolm sõna paljalt!»

Ada von Heidegg kehitas õlgu nagu inimene, kes teisest põrmugi aru ei saa. Siis jäi ta preili kahvatanud näole vahtima ja naeratas. Guvernantidel on enamasti ikka oma pentsikud iseäraldused ja veidrad tujud. Tal oli peaaegu himu seda Juliette Marchand'ile öelda, aga ta sai veel sõna sabast kinni ning tähendas selle asemel:

«Noh, kui see teile just nalja teeb, siis võime neile ju tee peale vastu minna. Aga papa ei tohi meid seejuures mitte näha.»

Nad pöördusid põigiti läbi puiestiku mõisa kaugemate kõrvaliste hoonete poole, kust tee küla poole mööda viis. Pekstava naisterahva kiljumine oli vaheajal vaikinud, talli poolt ei tulnud enam mingit kahtlast häält. Nad jõudsid puiestikust välja aida ja viinaköögi vahele, kui esimene karistusalune, viieteistkümne-aastane teopoiss, sealt juba mööda oli läinud. Seevastu lähenes neile talli poolt nuheldud tüdruk. Ta nuuksus kramplikult, pühkis silmi ja lonkas. Preili Marchand, Ada ja Kuno hoidusid aia äärde, suurte remmelgate varju. Kui tüdruk mööda oli minemas, hüüdis teda Ada-preili eesti keeli. Ent Kai ei võtnud seda kuuldavaks, kätega nägu varjates tahtis ta neist mööduda. Kuno aga jooksis ta juurde ja hüüdis karedalt:

«Kuule sina, preilid tahavad sinuga rääkida!»

Tüdruk vaatas oma nutust tursunud silmadega ümber, ning nähes, et pikk sirge preili hellalt kutsuval ilmel mõne sammu tema poole astus, jäi ta alandlikult seisma.

Ada hakkas prantsuse neiule tõlgiks.

«Koolipreili tahab teada saada, mis paha sa oled teinud, et täna vitsu said.»

«Kubjas lõi mu veriseks, ja ma ütlesin talle «mõrtsukas».»

«Miks kubjas sind lõi?»

«Mu silmad olid natuke kinni läind — olin väga väsinud.»

Preili Marchand laskis küsida, kas tal väga raske töö olnud. Kai vastas, et ta kaks päeva ja kaks ööd järjest olevat magamata töötanud.

Preili Marchand pigistas käed kramplikult risti ja heitis tüdruku peale niisuguse pilgu, et see nagu koer, kes head inimest aimab, tema juurde jooksis ja ta käist suudles. Preili Marchand ei märganud oma kohmetuses muud teha, kui paitas ta poriseks nutetud põske. Siis lonkas Kulbi Kai küla poole edasi.

Varsti lähenes ülevalt talli poolt hiiglasuur, karuturjaga talupoeg. Ta tõmmu nägu punetas, silmadel olid veripunased punsunud ääred ning suu oli ta nii kõvasti kokku litsunud, nagu ei peaks sealt mõnel ajal enam sõnakestki välja tulema.

Seda meest pidasid kolm ootajat tolleks esimeseks peksetuks, kes nii kohutaval viisil oli karjunud, kuna nad eel äraläinud vaimupoissi ep olnud näinud. Ada tundis Võllamäe Päärnat, sest see oli ju toatüdruk Maie vend ja käis vahel mõisas õde vaatamas.

«Päärn, miks sa täna peksa said?» hüüdis tütarlaps heleda häälega.

Noor talupoeg ei peatanud sammu, ei lausunud sõnagi, aga ta heitis tee ääres seisva peene seltskonna peale pilgu, mis preili Marchand'i südame silmapilguks tuksumast seisma pani. Sellest pilgust välkus midagi välja, mille sarnast Juliette'ile veel kunagi inimesesilmast vastu polnud lennanud. Nagu kaitstes ja ühtlasi kaitset otsides hakkas noor neiu Ada ja Kuno ümbert kinni ja kiskus nad tee äärest tagasi.

Tummalt, sirgelt, kangelt sammus Võllamäe Päärn nendest mööda.

Mitte asjata ei kutsutud seda meest kangekaelsete kuningaks.

Odav tööjõud

Eesti rahva nooremasse minevikku tagasi vaadates on huvitav näha, kui osavasti rüütel endale talupoja odavat tööjõudu oskas alal hoida ja temale ühtlasi «vabadust» anda. Ta tegi üht kui teist nii põhjalikult, et tal odavast tööjõust tänapäevani puudust pole tulnud, kuna teda ennast ohvrimeelse vabastajana austatakse.

Pealiskaudselt vaadates peab imeks panema, kui kergetel põhjustel Eestimaa rüütel talupojale aastal 1816 priiuse kinkis. Valitsus tahtis pärisorjusele Eestimaal samasuguse seadusliku kuju ja aluse anda, mis sellel oli Liivimaal. Seks oli vaja arendavaid komisjone ametisse panna ning mõisate maad üle mõõta. Sellest tekkivat rahalist kulu kartes oli Eestimaa rüütelkond valmis oma omanduseõigust talupoja isiku kohta ohverdama ja aastal 1811 valitsuselt pärisorjuse täielikku lõpetamist paluma, mis siis 1816 ka seadusandlikuks teoks sai. Et see kingitus nii kergest südamest tuli, siis võib küll järeldada, et ta liiga kallis polnud. Või olid siinjuures vahest vabameelsed, inimsõbralikud aated otsustavad? Ei tarvitse salata, et Eestimaa rüütlite seas leidus ka heatahtlikke, heldemeelseid mehi, kellesse õhtu poolt tulnud humaansed mõtted olid mõjunud. Kuid nende käes oli väeti vähemik. Enamiku poolt aga tuli vabaduse nime all kingitus, mille odavuse üle kinkijad ise vististi rõõmuga käsi hõõrusid, — see tähendab, kui üldse võib midagi kingituseks nimetada, mis andjale kasu, saajale aga kahju toob.

Kasu asemel tõesti kahju sai balti talupoeg kingitud vabadusest, vähemasti hulgaks ajaks.[1] Sest mida hakkab inimene priiusega

[1] Üks Baltimaa rüütel ise, Otto von Rutenberg, peab oma Läänemere kubermangude ajaloo raamatus tunnistama: «Kui keiser Aleksander I kolme Läänemere kubermangu pärisorjadele meie (XIX) aastasaja teisel aastakümnel esimese ja pühama inimõiguse, priiuse oli tagasi andnud, sattusid priikslastud seepeale olekusse, mis oli peaaegu kibedam kui pärisorjus ise.» — Teine balti mõisnik, Axel von Gernet Eestimaalt, ütleb oma raamatus «Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland» otsekohe Tallinnamaa olude kohta: «Et talupõjaseisus (1816. a. antud) seaduse läbi vaimse ja majandusliku kultuuri olukorra järgi küllalt kaitstud ei olnud, siis langes ta astmelt astmeni alamale: ta jäi vaeseks, tema majanduslik kindlus hakkas kõikuma, side, mis teda ta kolde külge köitis, läks lõdvaks. Talurahva langus ilmus nähtavale samal ajal, kui mõisniku majandus õitsema lõi...»

peale, kui tal midagi pole suhu pista? Rüütel ütles: Sa oled prii, aga kui elada tahad, pead mind orjama nagu ennegi, sest maa, kus sa elad, on minu. Ja sa pead mind rohkemgi orjama kui seni, sest nüüd ei määra sinu töökoormat enam vakuraamatugi nõrk seadus, vaid nüüd panen sulle «vastastikuse vaba lepingu» näol ise peale tingimused, mida pead vaidlemata vastu võtma, sest kuhu sa hingega lähed! Uus seadus annab sulle küll õigusi, mida sul enne ep olnud, aga oleme hoolt kandnud selle eest, et sa neid ei saa tarvitada. Seadus, mis need õigused sulle annab, võtab nad sinult ka ära. On ju kõik valitseja- ja peremehe-õigused sinu kohta ikka veel meie käes, ja sinu priiuse tuum on ainult see, et meie sind enam ilma maata ega ükshaaval müüa ei tohi nagu enne.

Õigus talupoega m a a g a müüa oli mõisnikule tõesti alles jäänud. Et maapinnal ilma teoorjuseta siin peaaegu mingit väärtust ei olnud, siis ostis ostja maapinnaga kõigepealt õiguse teoorjuse kohta. Mõisnikud, kes vallarahva pearaha tasumise vastutusest olid lahti saanud, kes enam kohustatud ei olnud ikaldusaastail talupoegi toitma ja õnnetuse kordadel neid aitama, olid õiguse saanud talupoegi täiesti saatuse hooleks jätta. Nad teadsid, et talupojad ilma maata ei või elada, et nad neilt pidid rentima maad tingimustel, mis nemad ise määrasid, ja et mõisniku põllud seepärast mitte kesasse ei tarvitsenud jääda. Nõnda polnud neil vaja talupoegadest enam midagi hoolida, nende tööjõudu mitte hoida, kuna enne nende oma tulu neid oli sundinud selle eest muretsema, et talupoeg mitte nälga ei sureks, sest muidu oleksid nad pidanud raha eest uusi talupoegi ostma. Üks Liivimaa rüütel, kes pärisorjuse eest seisis, tunnistas kõige suurema südamerahuga: «Mõisahärra võib ilma suurema kahjuta välja kannatada, kui temal mõni talu või koguni suurem osa talusid ilma rentnikuta jääb, sest ta võib maid ise tarvitada, seks on tal jõudu; aga renditalupoeg ei või mitte ilma taluta elada, tal pole jõudu oma hobuseid ega muid loomi ülal pidada, ta on sunnitud oma kapitalist elama ja saab lühikese ajaga kerjajaks. See sunnib teda kõige raskemail tingimustel maad rentima, et ellu jääda, ja sagedasti ei suuda ta oma kogukondlikke kohuseidki täita.»

Ka «vabas» põlves jäi siis talupoeg täiesti mõisniku meelevalla alla, ja mitte vähemaks ei jäänud viimase poolt selle meelevalla kurjasti tarvitamine, vaid arenes koguni veel sagedamaks. Talupoeg ei saanud nimelt mitte vabadust, vaid üksnes vabaduse välise kuma. Mitte pärisorjus, mitte orjapõli ei hävinud, vaid ainult sõna, millega seda nimetati. Priius andis talupojale õiguse mõisahärraga vabatahtlikke lepinguid teha. Et aga talupojal kõik vahendid puudusid härralt kergemaid tingimusi välja pingutada ja ta ses suhtes otse mõisniku armu alla oli antud, siis ei jäänud ta töö- ja maksukoormad mitte ainult endisesse suurusesse, vaid neid veel kõrgendatigi märksa. Vanad, 1805. aastal seatud vakuraamatud kaotasid oma maksvuse ning vaba leping rentnikuga, kes maad iga hinna eest vajas, tegi mõisnikule kergeks rohkem renti nõuda, kui talunik ennast kahjustamata suutis anda.

Priius andis talupojale õiguse oma kubermangus ühe mõisniku alt teise alla minna. Aga talupoeg õppis varsti nägema, et mõisnikkude rendi-, see on orjusetingimused olid igal pool ühekõrgused, nimelt liiga kõrged, sest kes neist ei pidanud oma tulu silmas. Mujaleasumine ei toonud talupojale siis mingit kasu, vaid ennem kahju. Ta jäi parem endise koha peale ning maksis töö ja põllutoodetega rohkem renti, kui et teist peremeest hakkas otsima. Et aga mõisnikul ka õigus oli talupojale rendikontrahti üles öelda, siis kasvas sellest veel hädaoht, et teda hurtsikust, kus ta oli sündinud ja põliselt elanud, välja visatakse, kui ta mõisniku tingimusi pimesi vastu ei võta; siis oleks ta nurmedelt, mida ta isa ja isaisa verise higiga olid väetanud, pidanud lahkuma ja naise-lapsega otsima teist isandat, kes ta vahest veelgi raskemail tingimustel oleks vastu võtnud. Nii sundisid teda olud kõigega rahul olema, mida temalt nõuti, ja tegid ta veel rohkem rõhutud orjaks, kui ta pärisorjuse ajal oli olnud. Kaevata ta seeüle kuhugi ei võinud, sest kontrahid kokkulepitud tingimustega olid ju seaduspäraselt siduvad. Nii polnud talupojal ka õigusest — oma asupaika vahetada tohtida — mingit kasu.

Siis oli talupoeg priiuse kaudu veel õiguse saanud maid ja muud kinnisvara omandada, teenistuse, rentimise ja mitmesuguste tööde kohta igaühega priitahtlikke lepinguid sõlmida, oma isiku ja omandusega igal teistelegi riigialamatele lubatud kombel tegutseda. Kuid talle oli keelatud linnadesse elama asuda, linnades liikumata varandust omandada, linnaelanikkude teenistusse astuda ja linnakrunte rentida! Teise sõnaga: talupojal oli võimalik ainult lepinguid teha, mis teda põllutööst ei lahutanud, ta võis lepinguid teha ainult maal, Eestimaal ja Eesti kubermangu mõisnikkudega. Nõnda oli senine feodaalisand oma «odavaid tööjõude» endale ka edaspidiseks osanud tallel hoida.

Aga veel enam oli ta ses suunas teinud. Talupoeg, kes Tallinnamaalt omavoliliselt ära läks, anti selle priiuseseaduse järgi valla kasuks soldatiks. Seda rõhuvat määrust oli mõisniku seisukohalt vaadates tarvis, sest härrad nägid ette ära, et nende päratud koormatused isegi kannatliku, iga surumise ja pigistamisega leppiva eesti talupoja võiksid sundida kodumaalt lahkuma ja naaberkubermangudes ulualust ja peatoidust otsima, hoolimata tema suurest armastusest oma kodukolde vastu. Kuid sellest määrusest polnud veel küllalt. Sama karistus pandi ka neile talupoegadele peale, kes õiguse ja seaduse põhjal julgesid passe paluda, et ainult teises vallas või maakonnas maad või teenistust võtta. Valdades, mille hingekirjas nad seisid, tunnistati nad «äraolijateks». Valla volinikud võtsid sääraste eest liisku ja nad läksid soldatiks, sest seadus ütles: kui liisk niisuguse vallaliikme peale langeb, kes vallast välja on läinud (kuigi loaga), ja ta võõras vallas suhetesse astub, mis seaduse järgi soldatiksminemisest vabastavad, siis peab ta siiski oma valla eest soldatiks minema. Seeläbi polnud Eestimaa talupoeg mitte ainult oma kubermangu, vaid ka oma valla külge köidetud. Ei tahtnud ta lähemal nekrutivõtmisel soldatiks saada, siis pidi

ta valda jääma, mille hingekirjas ta seisis, pidi oma härrale odavaks tööjõuks olema.

Nii sündis siis, et priius talupojale, kes juba muidugi vaene oli, aegamööda veel suurema vaesuse tõi. Rüütli plaan talupoega priiks lasta, aga valitsust ja meelevalda tema üle leivakotis enda kätte jätta läks nii hästi korda, et Eestimaa mõisad iga aastaga hinnas tõusid, sest et nad iga aastaga enam tulu tõid, ilma et nende omanikud selleks mingisuguseid tähtsamaid parandusi majandusviisi või tööriistade alal oleksid ette võtnud.[1] Et talurahva arv esimestel aastatel pärast priiuse andmist üsna ruttu kasvas, siis said mõisnikud odavaid tööjõude ikka veel juurde, ja mida rohkem neid oli, seda odavamaks nad muidugi läksid.

Uus seadus väljas!

Kui uus «Eestimaa Talurahva Seadus» 1857. aasta jooksul saksa ja eesti keelde oli tõlgitud, ilmus «Eestimaa Kubermangu Ajalehes» 21. apr. 1858 vene keeles ametlik kuulutus, et seadus sama aasta jüripäevast, 23. aprillist peale maksvusse astub. Talurahvale teatati uue seaduse ilmumist kirikutes kantslist ja juhatati talitajaid kihelkonnakohtusse, kus neile seaduseraamatud kätte pidi antama.

Talurahva pärastistes eksiarvamistes ja visas umbusalduses oli osalt süüdi see kindluseta ja ühtluseta viis, kuidas temale uue seaduse ilmumist teada anti. Kirikutes pidi seda, nagu vanastigi harilik, kolmel pühapäeval järgemööda tehtama. Seda ei sündinud aga. Õpetajad olid mitmes kihelkonnas esimese «mahaütlemise» järel märkuse saanud — kuulutust järgmistel pühapäevadel mitte enam korrata. Teistes kihelkondades määrasid kirikõpetajad ette ära pühapäeva, millal nad kogudust uue seadusega avalikult ja pidulikult tahtvat tutvustada. Oodatud pühapäev jõudis kätte, rahvast voolas murruna kirikusse, kuid seal teatati kõigi võõrastuseks, et järgmisel pühapäeval kihelkonna-kohtuhärra oma ametikohas seadust ilmutab, ja nimelt mitte kõigile, vaid üksnes talitajaile. Kuid seegi tõotus ei läinud igal pool täide, vaid juba öeldi järgmisel pühapäeval kirikus jälle, et uut seadust mitte kohtus ei seletata, vaid edaspidi kord talitajate koosolekul — vist siis vallamajades. Nii jäeti ka seaduse kuulutamine kõigest pidulikkusest ilma. Kihelkonnakohtunikud ei võtnud enamasti vaevakski vallavanemaile uue seaduse kohta mingit seletust anda, kui nad neile raamatud kätte andsid, vaid juhatasid neid, kui nad ise kõigest aru ei saavat, kirikuõpetajate juurde seletust pärima. Nõnda sündis ka Juuru kihelkonnas. Oli aga ka hingekarjaseid, kes enne seaduse mahaütlemist piduliku jumalateenistuse pidasid ning ülendavas tänupalves mõi-

[1] Üks mõis, mis 1820. a. ümber 6479 rubla hõbedat maksis, müüdi mõni aasta hiljem 15 760 rbl. eest; teine osteti 23 000 rublaga ja müüdi neli aastat hiljem 31 300 rbl. eest; kolmas maksis ostes 35 700 rbl., kümne aasta pärast müües juba 70 600 rbl.

savanemate peale taeva õnnistust maha palusid nende suurte õiguste ja eesõiguste eest, mis nad talurahvale oma armust olid kinkinud. Et aga talupoeg neid õigusi ainult keisri poolt oli oodanud, pealegi mõisniku tahtmise vastu, siis kõngutati säherduste kiidujutluste üle kahtlevalt pead. Kui palju oli neid kihelkondi, kus juba kantslist teati öelda, et mitte terve seadus 23. aprilliga maksma ei hakka, seda pole teada; talurahva üldine kindel arvamine aga oli kohe see, et ammuoodatud seadus täielikult jõusse on astunud. Alles palju hiljem avaldati seletus, et need punktid uues seaduses, mis teorendi kohta käivad, alles siis maksma hakkavad, kui talumaad on mõõdetud ja hinnatud. Enne seda aga oli ametlik leht «Maavalla Kuulutaja» kindla teadaande toonud, et uus seadus 23. aprillist peale täies ulatuses on maksma hakanud ja et vana seadus niisama täiesti maksvuse on kaotanud. See aitas segadust teadagi suurendada.

Uue seaduse teatajate seas oli ka J. V. Jannseni «Perno Postimees», mis 1857. aastal oli ilmuma hakanud. Et aga sellel eriti Tallinnamaal, kus rahvas vaimuvalguse poolest väga madalal seisis, hoopis vähe lugejaid oli, siis ulatus tema hääl ainult mõnda vähesesse kihelkonda. Kuid ääriveeri mööda, suust suhu kuuldi siiski, et ka see rahvaleht teatas, nagu oleks uus seadus kuulutamisest peale täiel jõul maksmas.

Uus seadus väljas! Ometi kord väljas! See rõõmusõnum lagunes esimeste avalikkude teaduste järel nagu kulutuli laiali. Rahva rusutud rinnast tõusis kergendusohe, ta muljutud selg lõi sirgemaks, ta kustunud silmast tungis lootuse koiduhelk. Keiser on meie hädast kuulnud ja meile appi tõtanud! Ei aidanud midagi, et mõisnik vastu pani, et ta seadust meie eest püüdis varjul pidada! Nüüd on ta meil käes, ja mis ta käsib ning annab, üksnes seda tahame teha ja vastu võtta!

Vaevalt olid talitajad uued seaduseraamatud kihelkonnakohtust koju toonud, kui nende juurde algas igal pool päris rahvarändamine. — — — —

Peremeeste koosolekud talitaja juures kestsid järgmisil õhtuil edasi. Viidi kõik kaasa, kes mõistsid osavamini lugeda, ning innukalt jätkati uue seaduse uurimist. Küll teda pigistati, et ta veel mõne kergenduse välja annaks! Küll teda sõõrutati, aga piima ei tulnud siiski enam!

Mitte ainult need ei tundnud pettumust, kes kuldseist mägedest olid soninud, vaid lõpuks ka kainemad ootajad. Uus seadus kohendas ja korraldas talupoegade üldisi asju; kogukondlikke olusid, kohtu, politsei, kooli jne. kohta käivaid seadlusi, kuid isiklikke tulusid üksikuile ei pakkunud see mitte, ehk olgu siis, et seks loeti talupoja laiendatud liikumisõigust, mille järgi ta nüüd kogu Vene riiki võis elama asuda. Kuid seegi õigus oli kõrvalmäärustega liiga väga kitsendatud. Väljarändamiseks oli niihästi mõisahärra kui ka valla luba vaja, ja välja rännata pidi aasta jooksul ainult nii palju inimesi tohtima, et nende arv vallaliikmete hulga kohta üle 5 protsendi

ei ulatu. Peale selle pidi väljarändaja palju tunnistusi muretsema ja palvekirju kirjutama ning 80 rubla hõbedat pidi tal taskus olema. Et vallapolitsei mõisapolitseile alludes täiesti viimase meelevalla all seisis, siis võis mõisnik väljarändamist ka lubade keelu kaudu takistada. Otseseid ja isiklikke kasusid üksikuile ei sisaldanud aga seadus sellepärast mitte, et mõisnik enesele ikka veel ülisuure meelevalla talupoja kohta oli kätte jätnud, et viimane varaliselt ja poliitiliselt ikka veel rüütli ülemvalitsuse alla pidi jääma. Mõisniku ja talupoja majanduslik vahe jäi veel «priikontrahi» alusele, kuna priius ainult mõisniku pool oli, ning talupoja kohtumõistjaks jäi ikka ainult mõisnik ise. Kui peremehed esimeselt koosolekult veel sellegi rõõmunatukese nagu valguskiireks oma pimedaisse hurtsikuisse võisid kanda, et uus seadus teoorjust veidi kergendab, et vaimupäevad ja kümnisemaks kaovad, siis sammusid nad lähemail õhtuil norus pea ja tühja põuega kodu poole.

Seal toodi ühel päeval sõnum valda: kihelkonna-kohtuhärra laskvat peremeestele teatada, et nad nüüd, kus uus seadus väljas, mõisahärradega selle seaduse põhjal uusi lepinguid võivad teha — olgu teoorjuse, vilja- või raharendi peale. Varsti pärast seda, maikuu algul, kogunesid Vaitla talupojad mõisa. Nad nõudsid noore paruni järele, kes ju jüripäevast peale oli peremeheks saanud. Kuid noore asemel viidi nad vana parun Heideggi ette, — noor olevat Tallinna sõitnud, teatas Tohver meestele.

Et parun Rüdiger Heidegg oma perekonnaga ikka veel siin viibis, tuli sellest, et tema uue mõisa härrastemaja aprillikuus jaolt maha oli põlenud. Praegu ehitati maja kallal, ja kuni selle valmissaamiseni, umbes jaanipäevani, pidi vana parun poja juurde jääma.

Mehed ei läinud mitte hea meelega tema jutule, seda vähem, et neil ju temaga kontrahte polnud teha. Aga parun Heidegg oli neid käskinud sisse astuda, ja kolm, neli peremeest täitsid tema käsku, kuna teised välja ootama jäid. Harilikul viisil, käed püksitaskutes, selg pooleldi meeste poole, kulm validalt kortsus, nii võttis parunihärra mehi vastu.

«Mis tarvis?»

«Tulime noore parunihärraga uue seaduse järele kontrahtisi tegema,» võttis meeste seast talitaja sõna.

«Mis uue seaduse järele?»

«Parunihärra teavad, nüid on ju jüripäevast soati uus seadus väillas, ja kihelkonna-kohtuhärra ütles, et võib uue seaduse järele uusi kontrahtisi teha.»

«Soo, mis siis vanadel viga?»

«Eks seal ole veel see abitegu sees, ja see on ju nüid kadunud,»

«Abitegu kadunud? Misuke abitegu teil kadunud on?»

«Noh, need vaimupäevad ja teise inimese päevad ja leikusepäevad — eks parunihärra tea ise paremini kui meie.»

Parun keeras kannapealt ringi ja jäi põrnitsedes talitajat vahtima.

«Kas sa lolliks oled läinud või? Ise tahad talitaja olla ega teagi, mis seaduses seisab!»

«Tean küll, parunihärra,» vastas mees tasa ja alandlikult. «Seaduses seisab 127 numbri all, et kel üheksa tiinu põllumoad on, see peab mõisa 250 hobusepäeva ja 250 inimesepäeva tegema, mõisa rehed peksma, kedruse kedrama ja veiked kohtumaksud maksma. Aga vaimupäevi ja abivaimupäevi ega muud abitegu seal ei seisa.»

«Soo! Kes selle siis ära teeb?»

«Eks parunihärra pea inimesi palkama,» ütles Uuetoa Jüri vahele.

«Või nii! Härra peab raha eest inimesi palkama, ja teie magate kodus!» Ning parun Heidegg hakkas laial pilkel naerma.

«Keisri seaduses seisab sedasi,» kaitses ennast Jüri. «Meie kõik voatasime järele.»

«Sul on vist himu vallakohtus naha peale saada!» kooldus parun karjudes Uustalu peremehe poole.

Jüri vaikis. Tal polnud vähematki himu naha peale saada, ei vallakohtus, mõisas ega haagikohtuniku juures. Tema asemel julges aga Tõntsu peremees sõna võtta.

«Meie oleme küll rumalad taluinimesed, parunihärra, aga ses uues seaduses seisab tõesti, mis talitaja praegu ütles, ja kohe täpptäpilt, ja keiser on selle seaduse ometi teind . . .»

«Selle seaduse oleme meie, teie mõisavanemad, teinud,» nähvas parun, «ja keiser on meid selle eest kiitnud ja tänanud, sest meie oleme teile laiskvorstidele enam lubanud, kui teie väärt olete!»

«Noh, siis on jo saksad meile ikke kergendusi luband! Kas ehk parunihärra ei taha seda lubamist täita?»

«Jaa, aga sinna läheb veel aega — vähemast kümme aastat.»

Meeste laienevad silmad pöörduvad vastakuti. Tume vaikus valitseb hetkeks.

«Aga on ju kuulutud, et uus seadus jüripäevast käima hakkas,» tähendab teiste selja tagant Mullika Mats, «ja üksi need kohtuasjad, mis vana seaduse ajal peale hakkasid, mõistetakse veel endist viisi.»

«Ja kihelkonna-kohtuhärra and ju teada, et peremehed võivad mõisahärradega uue seaduse järele kontrahtisi teha,» lisas Tooma Tõnu.

«See on vale, et kihelkonna-kohtuhärra seda on öeld,» kärgib parun Heidegg, «ja vale on ka, et teie uue seaduse järele tegu hakkate tegema. Teie, oinad, pole ju seadusest aru saanud! Teie ei tee mitte üksnes abitegu endist viisi edasi, vaid kõik teie orjus jääb veel kümme aastat sekssamaks, mis ta praegu on! Ja kas teate, mispärast? Teil on ju palju rohkem maad käes, kui seadus lubab. Seepärast mõõdetakse teie kohad kümne aasta sees üle, ja mis rohkem on, võetakse ära!»

Säh sulle uudist! Nõnda seletatakse uut seadust siin paigas! Mehed seisavad kui soolasambad. Nad heidavad ehmatanud, abi ja armu otsivaid pilke valju seletaja peale. Rääkida ei märka ega oska

enam ükski. Ruumi täidab vaikus, et võiks nööpnõela kukkumist kuulda.

«Noh, mis te vahite?» hüüab parun. «Kui teil muud midagi polnud rääkida, siis kasige minema!»

Meestesse sigineb pikkamisi jälle pisut elu, pool-uimaselt kobivad nad üksteise järel uksest. Eeskojas vaatavad neile niisama kohkunud näod vastu, nagu neil enestelgi on, sest paruni räuskamist oli sinna selgesti kuulda. Terve salk jääb kokku seisma, ilma et tükil ajal ükski sõnakest räägiks. Siis pilgutab üks ühele, teine teisele silma, et vaja siit kardetavast kohast minekut teha, ning peaaegu kikivarbail, ehk küll pastlad müra ei tee, liigub paljastatud peadega meestesalk ukse poole. Alles mõisa õues julgetakse vana kulunud ja tulitanud viltkaabu, mis on raske ja suur kui vettinud ämber, pikkade sugemata juuste peale tõsta. Varsti kaovad meeste takused kintspüksid, mustad vasknööbilised kamsikud ja torukübarad puude ja põõsaste taha. Mõisaõues ei julge nad oma asja hakata arutama. Mitte ainult täna, vaid alati täidab neid siin nende ähvardavalt kõrkide hoonete vahel isesugune rõhuv või halvav tundmus.

Nende seast puudus üks. See oli Huntaugu Mihkel. Niipea kui mehed olid toast välja astunud, puges Mihkel, kes eeskojas kuulajate seas oli seisnud, kohe ukse vahelt vargsi paruni juurde.

Juba aegsasti kõverdus mees sügavasti küüru. Vaikides ootas ta, kaabu pihus, kuni härra rääkima hakkab.

«Mis s i n a tahad, Mihkel?»

Mihkel pani kübara põhjuli põrandale, lidutas paruni ees ja kaapas mitu korda ta põlvi.

«Eks tuld parunihärrasid uue koha eest tänama. Käisin juba kord mõisas, aga siis põld vana ega noort parunihärrat kodu.»

Ja jälle paitab ta mõisniku pehmeid pükse.

«Hea küll! Hea küll!» tõrjub Heidegg tagasi meest, kelle käed on räpased ning kelle habemest ja riietest tõuseb piibu, tahma ja higi hais. «Mine seisa seal ukse juures!»

Mihkel poeb pool-upakil ukse juurde.

«Kohaga oled siis rahul?»

«Jah, parunihärra. Eks ta ole moade poolest ikke vähe mõistlikum kui Huntaugu, ja suurem koa.»

«No vaata, kuidas sinu härrad su eest hoolt kannavad. Aga teie, talupojad, pole ilmaski rahul... Kas sina vahest ka nende killast oled, kes arvavad, et mõisale enam pole vaja vanaviisi tegu teha?»

«Oh ei, parunihärra! Kus nüüd minusugune seda julgeb arvata! Eks tee, mis saks nõuab. Eks saksad tea seadust kõige paremini.»

«See on mõistlik, Mihkel,» kiidab parun, käed ristluil, edasi-tagasi liikudes. «Ütle neile teistele, et nad on lambapead. Ja ärgu keegi julgegu vaimu välja saatmata jätta — kohe läheb haakenrihtri juurde! Küll see siis vitsad ja kepid tantsima paneb.»

«Küll ma ütlen neile, parunihärrad!»

«Ja sina paned tähele, mis nad isekeskis räägivad ja mis nõu nad peavad, ja tuled siis mõisa ja ütled mulle.»

«Küll, küll, parunihärrad!»
«Võid nüüd minna.»
Jälle sügav küürutamine, jälle põlvepaitus, ning uus kuuepäeva-peremees poeb toast.
Mihkel on jüripäevast saadik tõesti uue koha peal. See võeti ühe vaesuse ja võlgade sisse sattunud peremehe käest ära. Niihästi opman kui ka parun on Mihkli vastu sõna pidanud ja mees oskab selle eest tänulik olla.
Huntaugu talu käis Võllamäe Päärn enesele kauplemas. Aga vana parun, kelle käes veel peremehevoli oli, näitas talle ust, sest opman, kes Päärna nõu tundis, oli temast paruni ees mõne laitva sõna pillanud, ja et parun seda meest ka ise mitte kõige paremast küljest ei tundnud, siis oli sellest küllalt. Heidegg andis talu ühe oma valla peremehe pojale.
Kuna endine Huntaugu, nüüdne Ristmäe peremees opmani poole sisse astus, et seda head meest ka tänada ja tütart vaatama minna, sammusid teised peremehed rõhutud meelel küla poole.
Vinge kevadine tuul puhus piki halli aasa, üle lagedate, madalate väljade, kõigutas kaskede raagus oksi, pani männid salapäraselt sahisema ja mängis mulluse rohu koltunud tukkadega. Kalgi, sumeda läikega vaatas päike sinihallist taevast ärkamise ja vabanemise eest võitleva looduse peale alla. Õhus oli midagi teravat ja lõikavat, ses külmas, kaledas päikesehelgis midagi haavavat ja piinavat. Ja kogu maastik, nii kaugele kui silm ulatus, näis nagu tummas haleduses ujuvat. Seal polnud midagi, mis vaadet oleks rõõmustanud, lohutanud. Näis, nagu lasuks mõne saladusliku vande võim aasal ja nurmel, metsal ja võsal.
Küla kõhnad põllud olid veerjad ning kive täis, mis otsekui hambad surnupealuust irvitasid. Ühelt poolt piiras neid võseriku ja mätastega kaetud heinamaa, millel hiljuti lahtilastud külakari rohuliblekesi ja kulusalgukesi otsis. Vaesed loomad! Talv oli nagu pikk tõbi neist üle käinud, lahjad, et loe küljekondid ükshaaval ära. Näljaaplusega närisid väetikesed rohutüügaste kallal, et aga midagi kõhtu saada.
Paremal käel levis küla kesaväli, pahemal hiljuti hange alt tulnud, kahvatult haljendav rukkioras. Kesapõllud polnud paremad kui keskel olev suviviljaväligi, kive ja künkaid täis. Ühel künkal kasvas suur kahar mänd, mille all rahva jutu järgi keegi reisija oli tapetud. Külapoolses servas oli maapinnal mõnest kohast nagu nahk võetud: seal ei tärganud peale kidurate ohakate midagi haljendavat. Külamehed viisid sealt rahku ja kruusa teetegemiseks ja põrandate täitmiseks.
Mehed sammusid tummalt maha vahtides üksteise kannul mööda porist, veeloikudega kaetud ja sügavate rööbastega läbistatud teed. Mis nüüd peale hakata — ajab seaduse valeks! oli ühe kui teise mõte ja ohkamine.
«Vaja õieti ära kuulata, mis noor ütleb, kui koju tuleb,» tähendas talitaja viimaks.

«Mis ta ütleb! Saks on saks. Mis üks ütleb, seda ütleb teine koa.»

«Jah, ega isa oleks võinud nii julgesti reakida, kui ta teaks, et pojal teised mõtted on.»

«Noh, peab ikke ära ootama, mis noor arvab.»

«No kas põleks kurat lahti, kui vana seadust veel kümme oastat tahavad edasi nihutada! On nad seda uut seiemaale salaja pidand, eks siis peavad veelgi edasi. Ega keiser sest midagi tea.»

«Ega tea neh, kui nad ei taha. Voadake mehed! Seaduses seisab, et see moa, mis 9. jaanikuu päeval 1846 talurahva käes oli, peab olema talumoa. Teame jo kõik, milla seda uut seadust landstoa peal tegema hakati. Sest on just nii palju aega. Ja kuulda oli jo poari oasta eest, et keiser seadusele käe alla pand. Eks see ole kümme oastat! Ja tema ütleb nüüd, et seadus hakkab alles kümne oasta pärast käima! Need kümme oastat, mis keiser meile veel vana põlve jättis, on jo ammu mööda!»

Seletus oli meeste meelest tõenäoline. Sest mis otstarbeks siis rahvale uut seadust kuulutatakse, kui see alles kümme aastat hiljem maksma hakkab!

«Noore paruni juures käime ära, ja kui see sedasama laulu laulab, siis õpetaja ja kihelkonna-kohtuhärra juurde,» pani talitaja ette.

Mehed olid nõus.

Nad lähenesid külale.

Nagu mutimullahunnikud paistsid madalad, vildakud, pigimustad hurtsikud. Korratult segi seisid nad oma õuekeste, lohakile langenud lautade ja längu vajunud aitadega poollagunenud roigasaedade vahel. Küla keskel oli vainu paarikümne sülla pikkuse porilombiga, milles kevadel krooksusid konnad, suvel pöörlesid sead. Mühavalt võrsuv roheline sammal hoonete katustel andis märku, et neil juba pikk iga seljataga on. Siin ja seal olid nad õõnsaks vajunud ja ungaste ümbruses paistsid roovlatid ja sarikate otsad välja. Katuste varesed olid jaolt mädanenud: need kohad, kus taeva vesi püüdis sisse tungida, nähti olevat parandatud linaluude, õlgede ja sasiga, millele roikaid, puuhalgusid ja vanu äkkeid vajutiseks peale oli pandud, et tuul parandusi ei lõhuks. Tarede seinad olid koerakaelanurkadega üles raiutud; rehealustel vaevlesid osalt õlest, osalt tahutud laudadest tehtud väravad ees.

Raskeks oli välisele valgusele tehtud neisse hädaurgastesse sisse pääseda. Kambri seintes näikse paar augukest olevat; ühele on tükk klaasi, teisele puust varvad ette pandud, et kassid sisse ei poeks. Talvel, kui sissekippuv külm ähvardab kaljaastja haani külmetada, maetakse aknaauk nadidega kinni. Aiad, mis viletsaid hoonekesi piiravad, on veel parandamata. Naised on neid talvel tublisti lõhkunud, et paja alla puid saada.

Peremehed jäid vainule veel pisut seisatama, nõu pidades, millal noore paruni juurde minna ja kes sinna läheb, — kas kõik, või «katseks» mõni üksik. Nad toetasid seljad aiaroigaste najale ning otsisid piibunossid, põiest tubakakotid, taela, kivi ja tuleraua välja ning said alles kauema koksimise järel vängelt lõhnava tubaka

oma õlist lurisevates piipudes tossama. Nende tõsised, murelikud pilgud rändasid aeglaselt ja mõtlikult üle tahmase küla, üle lagedate väljade ja kahvatanud karjamaade kuni kaugelt mustava kuusemetsa palistuseni. Küla asetses laial seljakul ja vaba vaadet kogu ümbrusele eksitasid siin ja seal ainult madalad lepikud ja noored kasetukad.

Nõõ ja nõõ! kostsid külapõldudelt maad kordavate kündjate hüüded, millega kaasas käisid laksuvad piitsalöögid. Aga mis mõjus kõik nõõtamine ja piitsutamine neisse kurvalt kõrvu lingutavaisse tööloomadesse! Nad olid ju paljas luu ja nahk. Seda nahka kattis vana karv nagu topiline, pulstunud vaip. Armetute puusahkade taga tuigerdasid täiskasvanud meeste seas ka lapseealised poisikesed, kes oma väeti jõuga ummistunud sahka vaevalt tõsta ja pöörata suutsid.

Paaris kohas pandi kartuleid. Pruunikalt mustavail põllusiiludel liikusid naised ja tüdrukud takuseis määrdunud seelikuis, mille alt poriga kaetud sääred ja jalad paistsid, pead takuste rätikute sisse seotud, pikkamisi edasi, pillates poolekslõigatud musti kartuleid värskeisse vagudesse, mida poisid lõpmiseni väsinud hobustega ajasid.

Meeste silm ulatub ka mõisa väljadeni, mis seal lõuna pool, kirikuteest saadik, külapõldudega kokku jooksevad. Ka seal töötavad n e n d e inimesed ja n e n d e loomad. Nagu hall ahel liigub kartulipanijate lai rind mööda mustavat lagendikku edasi, kuna siin ja seal kündjad oma söömavahetükkide kallal higistavad. Keppidega mehed seisavad nende juures ja enam kui üks kord päevas vuhisevad nende hoobid ühe või teise tööorja seljale. Veider vabadus, mida need inimesed juba peale neljakümne aasta maitsevad!

Peremehed oma arupidamises arvavad viimati sündsamaks, et kõigi asemel väike saatkond noore paruni jutule läheb, ja nimelt juba ülehomme, sest toapoiss Tohver öelnud talitajale, et uus härra homme õhtul linnast koju tuleb. Mis see kolmele, neljale ütleb — nii järeldavad mehed —, seda ütleks ta ju kõigilegi. Kuid keegi ei taha ennast hea meelega lasta saadikuks valida. Käik viidab aega — täna ongi kallis tööpäev asjata kaotsi läinud — ning teiseks on nad kartlikud: mõisa nimi juba mõjub neisse peletavalt. Pakuti tänagi juba vitsu — kes teab, kas seda tunahomme tõeks ei tehta. Viimaks jõutakse siiski ühendusele: talitaja kui valla pea ja kolm kõige vanemat ja aulikumat peremeest, vanad kulupead, peavad mõisa minema.

Selle otsusega lahkuvad mehed koost ja igaüks kaldub aeglasel, nukral kõnnakul oma suitsuhurtsiku poole. Nad viivad rasked, musta murega täidetud südamed koju. Uudiseks on neil kaasas valju peremehe sõna: Peate veel kümme aastat vanaviisi edasi orjama! Ja kes seisab sellegi eest, et kümne aasta pärast sama sõna ei korrata.

Neljapäeva hommikul, 29. mail 1858, ilmus mõisa kubjas külasse ja andis talitajale haagikohtuniku nimel käsu teisel hommikul kell seitse kõigi peremeestega Habaja mõisa minna. «Sina, Ants,» lisas ta, «tuled hommikul vara mõisa ja istud opmani kõrva vankri peale, teised peremehed mingu läbi soo otsekohe.»

«Mis sinna Habajale siis minnakse?» küsis talitaja.

«Ei mina tea,» oli kupja vastus.

Ants aimas muidugi, et see head ei tähenda, kuigi tal vahest teada ei olnud, et haagikohtunik oli Mahtra mehi juba teisipäevaks asjata kohtusse oodanud.

Järgmisel hommikul vara hakkas peremehi Sepa talu juurde kokku kogunema. Nad tahtsid talitajaga ja isekeskis ettevõetava teekonna üle veel aru pidada. Mõned neist olid juba ääri-veeri mööda kuulda saanud, et Kose kihelkonda salk sõjaväge oli sisse marssinud ja et haagikohtunik Habajal talupoegi, kes abiteo vastu tõrkusid, peksta lasknud.

Mehi oli juba hea salk talu väravas koos, kui talitaja toast nende juurde ilmus.

«Noh, mis sa arvad, kas lähme või mitte?» küsisid mehed. «Ega küll aagrehi käsule vastu tohi panna, aga eks ole koa teada, et seal naha peale soame, kui oma õigusest tahame kinni pidada.»

Talitaja ei võinud ka midagi paremat arvata ega öelda.

«Kas tahate siis ikke õigusest kinni pidada?» küsis ta.

«Muidugi,» oli vastus. «Sest kui alla anname, mis meil siis veel loota on? Keiser on meile õiguse and, saksad tahavad meid sellest ilma jätta — kas peame seda siis ristis kätega pealt voatama?»

«Noh, siis peame koa aagrehi juures hoobid vastu võtma.»

Arupidamine Sepa talu väravas jätkus ses suunas, kui korraga keegi punapärjaline noor tüdruk meeste juurde astus ja talitaja järele küsis.

«Näeh, see jo Habaja inimene,» ütles Ants Tertsius tüdrukut nähes. «Miina, mis sa meie poolt otsid?»

Tüdruk oli nähtavasti suure tõttamisega tulnud, sest ta lõõtsutas tugevasti. Punetavast higisest näost ja rahutult vahtivaist silmist paistis tal suur ärevus välja. «Otsin just sind,» vastas ta talitajat ära tundes. «Peremees soatis sulle hea tuttava poolest sõna, et teie mehed mitte Habajale ei tuleks; teie vald olla jo tänaseks sinna kutsutud.»

«Soo, mis teil seal siis on?»

«Oh, sa taevane isa, kes seda kõik jõuab ära reakida!» hüüdis tüdruk niiskel pilgul ja kogu kehast värisedes. «Seal jookseb verd, et koerad võivad lakkuda! Soldatisi püssidega kõik kohad täis — kuussada meest!»

Mahtra mehed vahtisid mõistmisi üksteise otsa; ikka ligemale koguneti hirmunud tüdruku ümber kokku.

«Reagi, Miina, reagi!»

«Eks aagreht pea meil nende valdade üle kohut, kes mõisa abitegu ei taha teha,» jutustas Habaja käskjalg. «Eile oli mitu valda kokku aetud. Mõisaõues pandi soldatid rahva ümber seisma. Põristasid trummisi ja puhusid vilet, et mitme versta peale võis kuulda. Siis veetud meie talitaja kõige esite kohtutuppa ja küsitud: «Kas vannud vana seaduse peale?» Talitaja vastanud: «Ei vannu!» Kohe kistud raha tal rinnast, löödud mees raudu ja visatud põranda alla keldrisse. Siis kutsutud veel viie valla talitajad ette ja küsitud jälle igaühelt: «Kas vannud selle seaduse peale, mis peale neljakümne aasta on old?» Ka need vastand, et ei vannu. Jälle rebitud rahad rinnast, pandud käed raudu ja aetud mehed keldrisse. Nüid viidud kiriku vöölmölder, Poe Joan, kohtu ette. Küsitud jälle, kas vannud vana seaduse peale. «Ei vannu!» Kohe toodi mees väillä mõisa ette. Seal oli juba peksupink valmis. Kaks soldatit seisid vitstega teine teisel pool. Poe Joan seoti pingi peale kinni ja peksmine algas. Nägin seda koledat asja oma silmaga. Kui soldatid kõigest jõust kordamisi lööma hakkasid, pandi trummid põrisema ja moosekandid mängima ja külarahvas voatasid pealt. Anti Joanile viiskümmend hoopi. Küll jooksis verd kivide peale! Oli viiskümmend hoopi antud, tehti mees lahti ja küsiti jälle: «Kas vannud vana seaduse peale?» Joan tõstis pead, pigistas hambad kokku ja ütles: «Ei vannu mitte!» Uueste seoti vaeseke pingi peale ja anti jälle viiskümmend hoopi. Jälle põristati trummisi ja aeti vilepilli. Siis küsiti veel kord, kas vannub alla. «Ei vannu!» Kolmat korda tõmmati mees maha, lisati veel kümme hoopi juurde, peasteti jälle pingi pealt lahti ja kästi alla vanduda. Aga Joan, ise näost kollane kui surnu ja verine kui tapetud loom, — Joan hüüdis: «Mitte ei vannu! Pekske mind või tükkideks, misukese tüki külge suu jääb, see ütleb: «Ei vannu!»»

Mahtra meeste sõõr tüdruku ümber püsis liikumatuses otsekui kivine sammastik, tuhkjatest nägudest vahtisid silmapaarid imelikult tuhmilt, kõigil oli käsi lõua küljes. «Vaata, kus mees oli!» ümises viimaks Matsi peremees. «Sada kümme hoopi, ja ei vannu alla!»

«Küll ta teadis, et õigus tema pool on,» tõukas keegi teine umbsest kurgust.

«Siis jäeti Joan järele,» jutustas Miina edasi, «ja võeti teised mehed käsile. Joani kole peksmine oli aga teised nii hirmu täis ajand, et kõik alla vandusid. Nad pandud toas kohtukulli ette põlvili maha, ja nii pidand vanduma. Siis antud sulg kätte, et kirjutagu alla, mis vandusid. Kes kirjutada ei osand, sel hoind kirjutaja käe ümbert kinni ja kirjutatud niiviisi nimi ja liignimi paberile. Siis võtt kirjutaja käe ära ja mees pidand nimele oma käega kolm risti taha tegema... Teised peremehed aga pidasid nüid õues nõu, mis teha, kui neid koa ette kutsutakse. Ütlesid kõik, et nad ei vannu ega nime alla ei kirjuta ja peksta ei lase endid koa mitte. Kõik tahavad vasta hakata ja kära nii suureks ajada, et asi keisri kõrvu ulatab; siis ometi peab viimaks abi tulema. Kirjutad aga alla ja vannud, noh, siis võivad saksad öelda, et rahvas ise vana seadust

tahab... Seda soatis peremees mind teile ütlema. Täna on Habajal teie meeste peksukord. Ärge siis parem sinna tulge, kui peksu ei taha soada ja vana seaduse peale vanduda.»

«Soldatid muidugi täna koa seal?» kuuldus kellegi suust ülearune küsimus.

«Kuda siis! Peame neid söötma ja jootma, et jää ise nälga. Kõik vallad ümberkaudu on keemas nagu kiislipada. Oleme nagu sõjas.»

Mehed istusid korraga üksteise järel murule maha, nagu ei jõuaks jalad neid kanda, ning silm jäi silmalt nõu küsima. Kas minna või mitte minna? Hirm minna, hirm minemata jääda. Õigustest ilma jääda ei tahaks ükski, veristust kannatada ei tahaks ka ükski. Mis siis teha? Kui ometi kuskilt öeldaks — taevast või maapõuest —, mis teha! Kell oli juba seitse, päike seisis suurel kõrgel, ja ikka veel istusid Mahtra peremehed vaakuval arupidamisel koos.

«Kuulge, mehed,» ütles siis Adra Hindrek pikema tumma vaheaja järel. «Mina arvan ikke, et meie mitte ei lähe. Teame jo nüüd selgeste, mis meid ootab. Parem siis, et me mitte ise otsekohe tulde ei joose ja oma tervist nii kaua hoiame, kui enam midagi parata põle. Ehk peaseme koa õnnekaupa kuidagi lõast.»

«Seda arvan mina koa,» tähendas Matsi Priidik. «Kui teistel nii palju julgust oli, et endid õiguse eest nülgida lasid, siis peab meil niigi palju südant olema, et aagrehi käsule vastu paneme. Viimaks läheb asi ikke nii suureks, et nad kõiki vastupanijaid peksta ei jõuagi, ja siis ulatab kära juba seaduse andja kõrvu. Mehed, jääme koju!»

«Mina enese nahka turule küll ei vii,» otsustas Tilli peremees. «Ennem jätan koha maha ja olen pool oastat metsas redus.»

Sedasama kinnitasid nüüd teisedki peremehed. Ainult talitaja vaikis. Ta vahtis sügavas mõttes kord meeste erutatud nägudele, kord kaugele sinava hommiku sisse või ikka kõrgemale kerkiva päikese poole, mille seis talle näitas, et minek juba hiljaks kippus jääma.

Mehed näisid tema otsust ootavat. Keegi tõukas talle viimaks külge ja küsis: «Noh, Ants, mis siis sinu viimane sõna on? Mis talitaja ees teeb, eks meie tee seda järele! Tunned jo seadust paremini kui meie.»

«Mis seadus ütleb, seda teate niisama hästi kui mina ja kõik teised,» kostis Sepa Ants. «Aga mina arvan koa, et meie ei pruugiks ennast lasta jumalamuidu veriseks peksta. Mõni meist vannub ehk vitsakimbu all koa alla, ja mis siis viga sakstel öelda: näe, nad on vana seadusega rahul!»

«Antsul on õigus!» hüüdsid hääled helkjal kõlal. «Habajale me ei lähe, see oleks rumalus! Aga mis peale hakata, kui nad meid rahule ei jäta? Ja ega nad rahule jäta, neil on soldatid abiks!»

«Mis muud, eks hakkame kõik üheskoos vasta, kui vägivallaga tulevad!» kostsid teised hääled.

«Vasta hakkame jah! Kui juba muu miski ei aita ega muud ei taheta, siis olgu sõda!» anti mitmelt poolt nõu.

Jälle pidas talitaja vaikides iseenesega aru. Ta ilmest oli mär-

gata, et ta põue täitis sisemine võitlus — võitlus äärmuseni ärritatud tundmuste ja ettevaatusele manitseva mõistuse vahel. «Mehed,» ütles ta viimaks. «Ma arvan koa, et meie õiguse eest kui üks mees peame väilla astuma — kartmata ja järele andmata, aga püiame seda targu teha, katsume enne kuidagi heaga läbi soada.»

«Aga kuda? Kuda võib siin veel heaga läbi soada?» küsiti mitmest suust.

«Lähme enne veel kirikhärra juurde,» vastas Ants, «kaebame sellele oma häda ja palume, et tema meid aitaks.»

«Kas see siis tahab meid sakste vasta aidata? Ja kui tahabki — kas ta julgeb?»

«Eks katsume. See jo midagi ei maksa. Ehk tal on vene keeli seaduseroamat ja ta ütleb meile, mis seal sees seisab. Ja kui ta seda ei tee, siis ehk kirjutab aagrehile, et meie hirmu pärast Habajale ei läind ja et meid peksmata jäetaks.»

Suurt lootust õpetaja abi peale meestel nähtavasti ei olnud ja seda ei olnud vist nõuandjal eneselgi, sest ta lisas sellele ettepanekule varsti teise juurde. «Mehed,» ütles ta. «Meie peame aga koa teadma, mis teised vallad asjast arvavad. Nemad otsivad jo sedasama õigust mis meiegi. Kui me enam kuskilt abi ei leia, kui kirikhärra meid koa aidata ei taha, siis oleks hea, et teised vallad meie nõus on ja meiega ühes teada annavad, et nemad koa seda uut seadust nõuavad. Kui siis meile soldatid kaela soadetakse, tulevad nad meile ehk appi ega lase meid peksta.»

See ettepanek võitis sedamaid kõigi meeled. Õige küll — kõik nad võitlesid ühiste huvide eest, ja mida rohkem neid oli ja mida kindlam üksmeel nende seas valitses, seda enam lootust jäi võiduks.

«Mingem, mehed, ja kutsugem kõik Juuru kihelkonna talitajad kella kaheks kiriku juurde kokku,» ütles Sepa Ants. «Kes ise ei taha minna, soatku mõni kodune inimene. Aega veel on, aga viita ei maksa minutitki. Juurus lähme siis kirikhärra juurde, ja kui sealt midagi ei soa, siis peame vähemast üheskoos nõu, kuda oma nahka võiksime hoida.»

Selle otsusega hüppasid mehed murult ja läksid lahku. Ülesanne saadeti imestamisväärt ruttu ja kõige parema tagajärjega täide, sest määratud ajal, kell kaks pärast lõunat, olid kõik Juuru kihelkonna vallavanemad kirikukõrtsis koos, peale nende muidugi ka kõik Mahtra peremehed kui need, kellesse asi kõige enne puutus.

Sepa Ants ostis teistele ametivendadele toobi viina ja hakkas neile seletama, mis otstarbeks ta nad siia kutsunud. Kõigepealt jutustas ta neile, mis sõnumeid tüdruk öösel oli Habajalt toonud. «Juba on soldatid laetud püssidega kihelkondas,» lõpetas ta, «ja kes vana seadusega rahul põle, seda ootavad kepid ja vitsad. Kas teist keegi tahab vana seaduse peale vanduda ja uut õigust lasta käest ära võtta?»

«Ei, ei!» kostsid hääled.

«Siis pidage silmas, et mis eile Habajal tehti, seda tehakse homme meil ja tunahomme teil. Kas tahate sellega leppida?»

Jälle eitavad vastused.

«Siis aidake teie meid, et Mahtrasse soldatid ei tuleks, sest siis on peksmine lahti. Ja kui nad siiski tulevad ja peksta tahavad, siis tulge meile appi, et meie neile suurema jõuga võiksime vastu panna. Aga enne lähme veel kirikhärra juurde ning küsime tema käest nõu ja abi. Palume teda, et ta valla ja aagrehi vahel lepitavaks vahemeheks oleks ja aagrehile kirjutaks, et soldatid mitte seie ei tuleks, sest muidu on sõda karta. Läki, mehed! Mina lähen eel, tulge teie mulle ükshaaval järele, minuga ühes mitte rohkem kui viis või kuus meest, muidu ehk kiriksand ehmatab, kui suures summas lähme.»

Neli Mahtra peremeest ja Maidla ning Atla talitaja seltsisid Sepa Antsuga ja saatkond läks kõrtsist kirikumõisa. Vaevalt aga olid mehed väravast sisse astunud, kui neile õues kihelkonna-kohtuhärra kogemata vastu tuli. Et Ants teiste eel kõndis, siis sai ta temaga kõige ennem vastamisi. See kokkujuhtumine kohtuhärraga oli Antsu meelest nagu saatuse heatahtlik näpunäide.

«Tere, tere, aulik kohtuhärra,» algas ta sedamaid, «see on päris õnn, et kohtuhärraga siin kokku soame.»

«Mis siis?»

«Mehed kutsuti täna Habaja mõisa, aga üks tüdruk tõi ööse sõna ja ütles, et seal kuussada soldatit püsside ja trummide ja viledega mõisaõues rahva ümber koos seista ja et rahvas sunnitud selle seaduse peale vanduma, mis nüüd enam ei maksa, ja kes ei vandunud, need seotud pingi peale ja peksetud veriseks, ja viie valla talitajad löödud juba raudu ja pandud keldri kinni. Ei meie julge sedasi Habajale minna.»

«Aga te peate ometi kohtu käsku täitma,» ütles kihelkonna-kohtuhärra. «Ega teid muidu sinna kutsutud, kui teil süüdi ei ole.»

«Meil põle muud süid, kui et ei taha uuest õigusest ilma jääda,» vastas Mahtra talitaja.

«Aga mis te siit kirikumõisast siis otsite?»

«Tulime kirikhärra palvele, et ta aagrehihärrale kirjutaks, et soldatid Mahtrasse ei tuleks. Rahvas peavad kurja nõu, tahavad vasta hakata ja sõda teha, siis soavad soldatid tapetud ja mõis põletud.»

«Ära räägi nii hirmsaid asju!» hüüdis kohtuhärra, kelle pilk esmalt uurides Antsu näol viibis ja siis tema järel tulevate meeste poole lendas.

«Ärgu saksad nii hirmsaid asju tehku,» vastas talitaja südilt. «Meil kõigil on jo üks keiser, kes seadusi annab, ja ta on meile uue seaduse and, aga saksad sunnivad meid peksuga vana seaduse peale vanduma. Meil on küll üks keiser, aga siin on iga viie versta peal ise kuningas.»

Talitaja sõnadest kuuldus midagi, mis kohtuhärra mõtlema pani. Kui talupoeg ähvardada julgeb, kui ta vastupanust söandab rääkida, siis peab tal midagi selja taga olema, mille najale ta toetub. Kohtuhärra nägi veel teisi talitajaid lähenevat ja sealt värava tagant kerkis hulk talupoja-nägusid nähtavale. Ainult väga tõsine ja väga sundiv asi võis nii palju inimesi kibedal tööajal liikuma panna.

«Lähme tuppa,» ütles ta Antsule.

Kuna Sepa peremees kohtuhärraga eel kirikumõisa sisse astus, tulid teised mehed varsti järele, ja mitte üksnes need, kes Antsuga kohe olid kaasa seltsinud, vaid ka palju neid, kes kõrtsis koos olid olnud — kokku peale kahekümne talupoja.

Õpetaja Berg astus imestaval pilgul nii suurele meestehulgale vastu. Kihelkonna-kohtusaks, Juuru härra parun Stackelberg, seletas talle saksa keeli lühidalt, mispärast mehed tulevad, ja käskis seepeale Mahtra talitajat oma palve ette kanda. Ants Tertsius jutustas kirikuõpetajale kõnekal sõnal ära, mida Habaja tüdruk öösel oli rääkinud ja kuidas Mahtra mehi lastud hoiatada Habajale minemast. Paljaste peadega seisid teised peremehed ukse all ja kuulasid pealt. Nii kohtuniku kui ka hingekarjase pilgud lendasid sagedasti murelikult selle «järelväe» poole, kes näis südi õiguseotsija seljatagust katvat.

«Habajale meie siis täna ei läind,» kõneles Mahtra talitaja edasi, «ega taha sinna ülepea mitte minna, sest meie põle midagi kurja teind, et peame endid peksta laskma, raudu kandma ja keldris istuma. Meie palume õpetajahärrat ja kohtuhärrat Habaja mõisa kirjutada, et soldatid Mahtrasse ei tuleks.»

Õpetaja ja parun vahetasid teineteisega paar sõna saksa keeli, siis ütles esimene oma pehmel ja lepitaval viisil: «Armsad mehed, kes teie kõik minu koguduse hinged olete, meie näeme kohtuhärraga suures kurbtuses, et teid raske karistus on ootamas, ja me tahaksime teid hea meelega selle alt päästa. Aga see on rohkem teie kui meie võimuses. Ärge püüdke mõisavanematele vastu hakata, täitke oma härrade käskusi, tehke orjust vana seaduse järele edasi, siis tahame meie kohtuhärraga haakenrihtrihärrale kohe kirjutada ja teda paluda, et ta teid ei laseks nuhelda. Siis poleks sellest ühtigi, et teie täna Habajale ei läinud. Ütelge, kas tahate mõisa orjust vana-viisi edasi teha?»

Ilma pikema arupidamiseta kostsid mehed, et nad seda ei taha.

«Jah, siis ei või meie ka mitte kirjutada! Siis tulevad soldatid Mahtrasse või teid viiakse vägisi Habajale ja seal saate raske trahvi.»

Kuna peremehed pead kokku pistsid ja isekeskis hakkasid sosinal nõu pidama, esines nende vahva ja visa eestvedaja õpetajale uue ettepanekuga. Ta soovis, et vaimulik mees kohtusaksa kuuldes ametlikust «Maavalla Kuulutajast» ette loeks, mis seal uue seaduse maksma-hakkamisest on teada antud. Lehes seisis, nagu talitaja väga hästi teadis, et uus talurahvaseadus selle aasta 23. aprillist täiel võimul on maksma hakanud ja et endine, 1816. a. kinnitatud seadus on kõrvale heidetud. Üksnes enne seda tähtaega tekkinud kohtuasju pidi veel vana seaduse põhjal otsustatama. Kuulutus oli järelikult selle poolest puudulik, et temas senise teoorjuse tähtajalist edasikestmist selgel sõnal ei mainitud.

Kas oli see kirikuõpetajale tuttav ja kartis ta selle tõttu kuulutust ette lugeda, või polnud tal ametlikku lehte käepärast, või jälle andis

kohtuhärra talle märku, et ärritatud meestele ettelugemine sel hetkel sünnis ei oleks — olgu, kuidas oli: õpetaja ei täitnud Sepa peremehe soovi.

Viimane päris seepeale seaduseraamatu venekeelset eksemplari taga, mida ta seni kõikjalt asjata oli püüdnud saada. Et õpetaja kihelkonnas see mees pidi olema, kes kihelkonna-kohtuhärra juhatust mööda talupoegadele uut seadust pidi seletama, kui need sellest ise aru ei saa, siis arvas Sepa Ants muidugi, et õpetajal ka vene keeli raamat peab olema. Kuid sellegi palve lükkas vaimulik isand tagasi, olgu, et tal soovitavat raamatut ei olnud, olgu mõnel muul põhjusel. Ta kinnitas Antsule ainult — mis ka õige oli —, et venekeelsel raamatul on täpilt seesama sisu, mis eestikeelsel ümberpanekulgi. Manitsedes pöördus siis õpetaja Berg veel kord meeste poole:

«Olge mõistlikud, minu armsad, ja ärge kukutage endid oma kangekaelsuses mitte suure õnnetuse sisse! Ja miks tahate oma mõisavanemaid vastupanemisega kurvastada? Kas teie ei tea, et jumal ise neid teie ülemateks on seadnud oma targa tahtmise järele? Ja nad on teile helded ülemad ja armulised leivavanemad, sest kes on siis selle uue seaduse teinud, mis teile edaspidi nii suuri kergendusi annab ja teie elu igaviisi parandab? Kas ei ole seda teie mõisavanemad ise teinud? Ja mispärast on nad selle seaduse teinud? Sellepärast, et nad oma talurahvast armastavad, et nad teile head soovivad, et nad teie eest isalikult muret kannavad. Ja nüüd tahate nende vastu tänamata meelt üles näidata! Teie ei taha enam oma ülemate sõna kuulda, te tahate neile vastu hakata, ja olete seda juba teinudki! Ei, kallid vennad, see ei või taevase isa meele järele olla, sellega teete rasket pattu, ja jumal ei jäta seda mitte karistamata . . .»

Õpetaja silm jälgis seejuures järjest meeste nägusid, et nende pealt oma kõne mõju lugeda. Aga mehed piilusid mõjutamatu rahuga oma agara juhataja poole ja näisid sellelt otsustavat vastust ootavat. Sepa Ants seisis nagu tammekänd oma madala, tugeva koguga keset ruumi. Ta ei kostnud hingekarjase tungiva noomituse peale sõnagi, ja see võis ta kõvalt, kalgilt otsaesiselt selgesti näha, kui vähe tal oli korda läinud seda meest tema sõnu uskuma ja usaldama panna.

«Nagu näha, on kogu liikumine selle mehe sünnitus,» pöördus õpetaja saksa keeli paruni poole, kes pahaselt laua kõrval istus. «Ta on terasem kui teised, osav rääkija, julge ja visa loomuga. Ta võib veel palju paha teha, kui meil korda ei lähe teda meelemärkusele pöörata.»

«Ta ei võta ju midagi kuulda,» urises kohtuhärra, «kõik põrkab ta raudse pea küljest tagasi.»

«Katsume veel midagi,» pani õpetaja ette. «Ma kutsun need teised ettetuppa ja tahan neid seal manitseda. Teie, parunihärra, püüdke siin selle mehe kohta oma ametimõju maksvaks teha.»

Kuna õpetaja Berg teised talitajad ja Mahtra peremehed suurde tuppa viis ja nendega seal veel manitseval sõnal uuesti kõnelema

hakkas, neid iseäranis Sepa Antsu ässituste eest tungivalt hoiatades, jäi viimane kohtuhärraga üksinda kirjutuskambrisse. Antsul polnud selle vastu midagi. Ta kandis siin ametnikule veel kord palve ette, et see õpetajaga Mahtra meeste asjus haagikohtunikule kirjutaks ja neid ähvardavast karistusest vabastada aitaks. Aga kui parun küsis, kas Ants sel puhul tahtvat muret kanda, et peremehed mõisa sõnnikuveole lähevad ja tõrkumata kõik endise töö ära teevad, pöördus talitaja tusaselt ukse poole, et teistele järele minna.

«Pea!» hüüdis parun, tõusis toolilt ja pani ukse Antsu eest kinni. Mida ta veel kõnelda või teha tahtis, jäi teadmatuks, sest talitaja kiskus ukse, mille käsirauast parun kinni hoidis, vägisi lahti, lükkas kohtuhärra uksega tagasi ja astus ettetuppa. Seal jättis ta õpetajaga lühidalt jumalaga ja sammus uksest välja.

Ta läks kuni Atla tee ääres oleva Eeru kõrtsini, kuhu teised Mahtra mehed talle varsti järele tulid. Võõraste valdade talitajaist aga olid mitmed kadunud. Nagu pärast kuuldus, olnud nad Sepa Antsu kokkukutsumise üle pahased: vist pidasid mehed otsustatud ettevõtet pärast kirikuõpetaja hoiatusi liiga kardetavaks.

«Mehed,» ütles Ants kõrtsis oma valla rentnikkudele, «nüid teame, et meie siit õigust ei soa. Teie aga minge koju ja tehke kõik, mis teile peale pannakse, siis soate vähemast aagrehi karistusest lahti. Õpetaja lubas teid jo, kui mõisa käsku täidate, peksust peasta.»

«Kas sina's koju ei tule?» küsisid teised.

«Ei tule,» vastas talitaja ja ta nägu ilmutas, et ta tüdimatu vaim vaheaegu juba mingile uuele otsusele oli jõudnud. «Mina lähen Kärusse vene papi juurde kuulama, kas sakstel on keisri poolt luba meiega nõnna teha. Teile annan aga veel kord nõu: ärge hakake vasta! Kui seda siiski teete, siis põle see minu süi.»

Tehti minekut. Ants läks Matsi Priidu, Adra Hindreku ja Tilli Otto seltsis natuke maad edasi ning käänas siis paremat kätt Atla küla poole, kuna teised murelikul vaikimisel Mahtra poole sammusid. «Viige mu naisele ja lastele palju tervikseid, ja ärgu nad minu pärast mures olgu!» hüüdis Ants neile veel järele, siis kadus ta puude ja põõsaste vahele.

Ta peas oli tõesti kindel kavatsus küpsenud pikka teed Liivimaa piiri taha ette võtta, et aga seadusele selgust nõutada. Hingekarjane, kelle palvel ta praegu oli asjata käinud, oli saks nagu iga teinegi ja mõisnik nagu iga teinegi; mida Ants ette kartnud, oli tõeks läinud: õiguse asemel andis see mees neile odavaid noomitusi, kergenduse asemel kuulutas ta neile orjuse edasikestmist. Mis mõisnik nõuab, on õige, ja kes mõisniku käsku täidab, täidab jumala käsku ... Nii ei võinud aga lugu ometi olla. Uus seadus oli ju keisri poolt selleks antud, et piinatud talupoja ülejõulist koormat kergendada. Ja tõesti seisid kergendused, nii vähe kui neid ka oli, seaduses sees. Aga näe, ei anta kätte! Vene preester ei ole saks ega ole mõisapidaja, ta on kroonu leivas ja peab siis õigust rääkima. Temalt saab ehk teada, mis ses vene keeli raamatus seisab,

mida siin keegi ei tihka näidata, ja ta ehk võib, kui saksad ülekohut teevad, sellest keisrile teatada.[1]

Atla külasse jõudes astus Ants kõigepealt oma vana tuttava Koka Madise tallu sisse. Tal oli nõu Madist — see oli talitaja abimees — endale Kärusse kaasa kutsuda. Leidiski sõbra kodunt ja oli talle asja parajasti seletamas, kui nad kirikuõpetaja kutsarit vankril nägid eemalt talu poole kihutavat. Antsule torkas kohe aimus pähe: See ehk soadeti mulle järele! Kihelkonna-kohtuhärra, kelle käest poolvägise minema panin, tahab mind ehk lasta tagasi viia!

Ta andis sellest Madisele märku ja puges ruttu peitu. Kutsar jõuabki lõõtsutava hobusega õueväravasse.

«Kas Sepa Ants on siin?»

«Misuke Sepa Ants?» küsib Koka Madis, nagu ei teaks maast ega ilmast midagi.

«Mahtra talitaja.»

«Põle minu silmad teda näind.»

«Aga Mahtra mehed ütlesid praegu teel, et ta sinu poole on läind.»

«Tühi lori! Aga mis sa temast siis tahad?»

«Õpetaja ja kihelkonna-kohtuhärra, kellega ta meil koos oli, soatsid teda tee pealt tagasi tooma — ei mina tea, mispärast. Ajasin enne Mahtra poole, sain teised mehed, kes koa meil käisid, kätte, aga nende hulgas ta ei old.»

«Siin põle teda ammugi.»

«Kust ma teda siis veel leian!» toriseb kutsar tusaselt ja sõidab Juuru poole tagasi . . .

Koka peremees oli valmis Antsuga ühes Kärru minema. Viimane magas Koka talu aida peal pärastlõuna ära ja ronis alles siis alla, kui juba pime oli.

Siis läksid mõlemad tasahiljukesi teele.

See sündis reedel, 30. mail.

Järgmise päeva hommikul vara ilmus Mahtra kubjas külasse ja andis peremeestele käsu sedamaid mõisa minna. «Kes vasta paneb,» lisas mees, «seda lubati nii peksta, et sooled välja tulevad.»

«Kes need peksjad siis õieti on?» küsisid kokkurutanud peremehed.

«Eks te soa näha. Küllap teate, et soldatid kaugel põle. Aagrehi süda olla teie peale hirmus täis, et miks te Habajale põle läind. Küll tema juba peksjate eest hoolt kannab.»

Mehed vahtisid jumet vahetades üksteise otsa.

---

[1] Nagu Tertsius pärast kohtu ees tunnistas, olnud tal veel teisi põhjusi Kärusse minekuks; ta kartnud Mahtra opmani Rosenbergi viha, kes teda teiste peremeeste ülesässitajaks pidanud ja teda selle eest kättemaksuga ähvardanud. Ühtlasi tahtnud ta kõrval olles ära oodata, kas õpetaja Berg tahab ja suudab Mahtra valda aagrehi karistusest ja sõjaväest päästa. Tertsiuse ülestähendatud mälestused aga vaikivad neist põhjustest.

«Kas keegi teab, kus Sepa Ants on? Kodunt ma teda ei leind,» küsis kubjas.

Ei teadnud keegi, vähemasti ei vastanud ükski.

«No küll tema saun ka kuumaks köetakse!» tähendas kubjas ja tegi minekut, kui ta antud käsku peremeestele veel kord oli meelde tuletanud.

Viimased seisid nagu kivistunud nägudega koos. Nad ei kahelnud pilkugi, et lugu nüüd kipub tõsiseks minema, sest kõige heldemgi haagikohtunik ei lase ennast nii jämedasti narrida, ja praegusest haagikohtunikust teati ju Habaja sõnumite järgi, et ta nalja ei mõista. Kirikuõpetaja oli armuheitmise-palve muidugi saatmata jätnud, kuna mehed talle tõotust ei andnud, et nad mõisa nõudeid tahavad täita.

«Mis nüid heaks nõuks võtta?»

«Mis muud kui redusse!»

«Redusse jah! Loomgi hoiab oma nahka, miks siis mitte inime!»

Ja tõesti pistsid mehed jooksu igaüks oma talu poole, et seal veel naisele-lapsele mõnda juhatavat sõna öelda, ning siis algas üldine põgenemine küla ümber olevate metsade, heinamaade ja rabade poole. Noored ja väledad, vanad ja väetid — kõik jätsid oma kodud saatuse hoolde ja otsisid nagu tagakihutatud loomad metsapadrikus ja võsatihnikus urgast, kuhu oma hirmunud pead ja ahastavat hinge peita.

Hauavaikus laotus mahajäetud küla üle. Tummalt, mustalt, nagu meeleheiteks tardunud viletsus, kükitasid armetud suitsuhurtsikud heledal päikesepaistel madala liivase seljandiku peal. Palavas, virvendavas õhus, ses surmavaikuses ümberringi haudus midagi raskesti rõhuvat, mis nagu tahtis karjatada — seal haudus õnnetus, ning eemalt aasadelt kerkis peenike põuaudu — otsekui viimne palve surevast hingest...

Mõisa pool aga, seal, kus suured laiutavad majad kõrgi puiestiku alt välja vahtisid, hakkas õhk korraga välkuma ja sätendama. Soldatite püssitikud murdsid seal oma haljal terasel päikese palavaid kiiri. Ja maa müdises saja ähvardavalt astuva raske saapa all. Sest Mahtra mõisa on jõudnud viiskümmend meest jalaväge kahe ohvitseriga, koorem keppe, teine vitsu, kakskümmend paari jalaraudu ja kolmkümmend paari käeraudu. Täna peab Mahtras kohut peetama. Palju punast verd tõotab selle mõisa õues liiva ja kive värvida.

Küla aga on surnud.

Päike paistab nagu suurde musta hauda.

Äikesepilved

Mahtra mõisas oodati laupäeval, 31. mail sinna kutsutud peremehi asjata. Mitte ükski ei ilmunud. Kõik olid rabavõsastikus sõjaväe eest redus. Soldatitele tapeti lõunasöögiks kaks lehma ära ja

mõisa viinaait andis neile isuäratavat keelekastet. Mõlemad ohvitserid olid valitseja Rosenbergi külalised. Ka asetäitja kohtunik oli kohale jõudnud, et vastupanijaid sedamaid karistamisele võtta. Aga kui ta nägi, et talupojad nüüdki ülemuse käsu täitmata jätsid, tegi ta valitsejale ülesandeks kubjas uue kutsega külasse läkitada: kõik peremehed tulgu esmaspäeval, 2. juunil mõisa kokku ja pangu endid ka selle vastu valmis, et nad kohe hakkavad sõnnikut vedama.

Õhtu eel jõuab kubjas külasse ja astub kõigepealt Sepa peresse sisse. Kas Ants on juba koju tulnud? Perenaine Tiiu kostab, et ta mehest midagi ei tea. Olevat reedest saadik, mil õpetaja juures käis, jäljeta kadunud. Kubjas rändab edasi talust tallu — ei ainustki peremeest kodus! Kõik kadunud nagu talitajagi. Naised-lapsed hirmu täis, majapidamine ui-ai, nuttu ja ohkamist kõik kohad täis. Kuhu peremehed on läinud? Kes seda teab! Ja kui teakski: kes seda ütleb! Otsigu ise metsast ja rabast! — — —

Mahtra külas ei maganud sel ööl vist keegi. Kõrtsis valitses palavikuline elu ja liikumine kuni koiduvalgeni, ja kes meestest naiste ja laste meelitusel koju läkski, ei püsinud seal sängi heita, vaid saatis öö ärkvel, murelikus ärevuses mööda. Kerge ja lõbus ei olnud homne ettevõte ühegi meelest, kellele viin veel natuke aru pähe jättis. Nii mõneski hurtsikus valas naine, ema, õde või mõrsja hirmupisaraid, nii mõnestki piinatud rinnast pigistasid kohutavad aimused valuohkeid ja hädapalveid välja. Aga see pidi ju olema! See sündis ju seaduse ja õiguse eest! See oli lubatud enesekaitse ähvardava vägivalla vastu. Ainult see südame põhjani ulatuv, kõikumatu teadmine andis neile vagusaile, roomavaile, sõnakuulmise ja käsutäitmisega põliselt harjunud orjadele selle julguse, millega nad olid homse ettevõtte otsuseks teinud, ja selle kindluse, millega nad seda tahtsid täide saata.

Vaikne suvine öö kaisutas küla. Õhk oli mahe ja pehme nagu soe piim, aga rõhuv, halvav. Ainuski leheke ei liikunud. Tasa, unenäoliselt imbus aasadelt rammestavaid rohu- ja lillelõhnu hauduvasse õhustikku. All lepikus lõi ööbik oma nuuksuvat lugu, kaasikust kajas taoti rukkiräägu särisev saagimine ja kasteniiskes heinas andsid sirtsud hilist kontserti. Nahkhiir lendas üle küla, kuulmatult tiibu lüües, rahutult loovides ja tiireldes, sünge ja salalik nagu varitsev õnnetus.

Mahtra poole viivatel teedel algab salapärane öine elu. Vaikivaid mehi, hobusega ja jala, ükshaaval ja paarikaupa, näikse ühise eesmärgi poole rühkivat. Ei küsita, ei peeta enam aru, ei viideta aega sõnadega, teretataksegi aina tummal viipel. Ja lüli liitub lüliga, rühm rühmaga, ning kui koidu kumavast rüpest päikese esimene tera ilmale sünnib, siis juba mustavad teeharud rahvast ning kõrtsides algab elu, mille sarnast neis tööpäeva hommikul enne pole nähtud.

Võõrad vallad on sõna pidanud, nad tõttavad Mahtra meestele appi. Kõik need hulgad lähevad Mahtra sõtta. Nad tahavad keelata, et Mahtrast Habajat ei tehtaks, et seal keppide ja vitstega ei sunnitaks õigust jätma ja ülekohut võtma. Nad tahavad Mahtra mehi

peksust ja uue seaduse rikkumisest päästa. Sest kõigi meelest on kindel: vannuvad Mahtra mehed täna alla, siis pannakse homme meidki alla vanduma; võidavad aga Mahtra mehed, siis võidame meie nendega ühes. Sõda ei jää salajasse — küll seaduseandja sellest kuuleb ja meile abi saadab . . .

Kõrtsides aga võetakse julgust. Kaine talupoeg on arg mehike; tal pole sõnu suus, ei jõudu käes. Ja täna läheb ehk mõlemat tarvis — suud ja kätt. Vaja sakstele suuga vastata, kui nad seadust taas võõriti seletavad, ja vaja neile käega vastata, kui nad kepid ja vitsad välja toovad. «Kui juba muu miski ei aita, siis olgu sõda!»

«Jooge, vennad, kes teab, kuniks elu on!» hüütakse ühes ja hüütakse teises kõrtsis. Klaasid ja peekrid käivad ringi, jagades meestele vahvust ja vahvusega vaimustust. Vägisõnad lendavad suust suhu, kiitluskõned on käimas, julged ergutavad argu. Sõbrad kaelustavad sõpru, vihamehed pakuvad üksteisele vennakätt. Nad kõik on ju ühise asja eest väljas, nagu kõik lähevad ühisele vastasele vastu.

Juba pühapäeva õhtul oli Mahtra mõisa ümber võõraid mehi näha; mida kõrgemale aga päike esmaspäeva hommikul tõuseb, seda suuremaks läheb pilv, mis siia kokku valgub. Varsti mustab mõisa ümbrus rahvast, ja ikka veel tuleb väge juurde — vankril ja jala. Tolmupilved tõusevad, rattad ragisevad, hobused hirnuvad, piitsad plaksuvad.

Teomehed mõisate väljadel jätavad töö seisma, nabivad hobuse adra eest, kihutavad koju, rakendavad looma vankri ette ja sõidavad sõtta. Teised ajavad sõnnikuvankrites Mahtra poole, teel jalamehi peale võttes. Kolmandad ratsutavad, neljandad jätavad hobused omapead põllule ja jooksevad jala. Ei kuula ükski enam sundija sõna, iga keeld ja käsk läheb tuulde. Määratu ärevus asub aga alles siis kõigisse, kui Mahtra poolt esimesed püssipaugud kõmmuvad. Metsik jooksmine, kihutamine saab üldiseks; kellel hing sees ja jalad all, see on teel Mahtra poole. —

Ka Vaitla vallas teatakse, mis päev täna on.

Mehed, kes kirikus käisid, tõid sõjasõnumeid ja kandsid hoolt, et need kellelegi teadmatuks ei jäänud. Uuetoa Jüri saatis teomehele vaimupoisiga sõna: ärgu homme teole mingu, tulgu parem sõtta, tugevaid mehi olla vaja; tema ise minna juba täna Mahtrasse, et teistega sõjanõu pidada.

Päärna selg on veel kange ja valus haagikohtuniku hoopidest, aga see ei takista teda külasse jooksmast ega sõjaväge kogumast — see mitte üksnes ei takista teda, ei, vaid see ergutab teda otse takka. Ta raputab oma suurt rusikat taeva poole ja vannub, et ta neid hoope ei unusta, vaid nende eest sakstele tasu tahab anda — iga hoobi eest kaks vastu, ükskõik kus ja kellele. On sõda homme Mahtras, siis võib ta tunahomme siin olla; kahju ainult, et ta siin mitte juba täna ei ole!

Kuid tulemata ta ei jää. Teevad Vaitla mehed ju sedasama, mis Mahtra mehed tegid ja mispärast neid homme nuhelda tahetakse.

Esmaspäeval peab mõisas sõnnikuvedu algama, peremeestel on käsk käes; aga ükski ei lähe, välja arvatud vahest Ristmäe Mihkel. Kõik on ühisel kindlal otsusel — abiteole vastu panna kas või sõjani. Asjata ootavad parunid ja sundijad homme valda, asjata läkitavad kupja käskudega külasse — kõrvad, mis kuulamas, on kurdid, ja mida kuulamas ei ole, on sõjas. Päärn loodab aga, et terve vald ilma ühegi erandita sõjas on, ja selleks teeb ta perest peresse käies vihase õhinaga tööd.

«Mehed!» hüüab ta igal pool. «Lõugadega oleme juba palju ära teind, kätega mitte kanapesagi. Homme peame näitama, et me mitte üksi lõuamehed ei ole, vaid ka töömehed. Mahtra mehed paluvad meid appi. Neil on homme peksupäe. Habajal on verd juba küll joost — kas peame lubama, et Mahtras veel enam jooseb? Kas tahate, käed vahelite, pealt voadata, kuni peksukord teie kätte jõuab? Küll see varmalt tuleb, ennem ehk veel, kui arvate. Iga sõnnikukoorem, mis homme vedamata jääb, võib tunahomme soada vitsakoormaks. Kui teie nahk ei sügele siis läki sõtta! Homme on Mahtras sõda, mehed! Kes tõeste mees on, paneb hobuse ette ja läheb aegsaste teele! Koju jäägu see, kes muud ei ole kui lõuamees!»

Ja Päärna sõnad idanesid. Nad idanesid seda paremini, et ta mitte peremees ei olnud, kes oma aineliste huvide eest välja astus ja keda hädaoht ähvardas, vaid teomees, teise sulane, kel midagi ei olnud võita, küll aga palju kaotada. Tahab juba teomees võõraste eest oma naha turule viia, miks ei peaks siis peremehed peremeestele appi tõttama!

«Lähme jah! Aitame neh! Rahuga oleme küll juba katseid teind, katsume siis nüid sõjaga!»

Need olid vastused, mis Päärn peaaegu kõikjalt sai. Osa mehi hakkas juba pühapäeva õhtul teele minema, teised läksid neile öö ja hommiku jooksul järele. Päärn ise kuulus esimeste minejate sekka.

Enne oli tal aga kodus emaga olnud äge lahing lüüa. Hirmunud vanake, kellele Päärn oma mineku üle oli tõtt tunnistanud, hakkas poega jumalakeeli paluma, et ta mitte meelega surma suhu ei jookseks. Mõisa vastu sõda pidama — taevane halastus, kas tal siis veel aru peas on! Kas ta juba küllalt ei teadvat, mis kepid ja vitsad on! Kas ta tahtvat nüüd veel ka raudu kanda, vangitorne näha ja viimati tühjale maale rännata?

Asjata kõik. Päärna pähe ei pääsenud ükski hoiatav sõna. «Kõik teised lähvad — mina lähen koa!» seletas ta lihtsalt. «Sina ära minu eest karda, ma põle poisike, vaid tugev mees. Ja meid on mitu tuhat. Ma tahaks näha, kes meist jägu soab.»

Eide palumine ja nurumine oleks vahest kauemgi kestnud, kui mitte Uuetoa ema poleks Päärnale appi tulnud. See oli nimelt oma poja pärast suures mures ja lootis sellest head, kui Päärn Jürile seltsiks läheb. Kuid ka tema palus, et mõlemad ohtudest, olgu need missugused tahes, võimalikult hoiduksid.

«Pearn, too mu poeg tervelt tagasi!» hüüdis ta sulaselg veel järele, kui see juba vankril istus ja õueväravast välja sõitis.

«Pearn, too minu toitja tervelt tagasi,» lisas saunaema omalt poolt.

Ja siis vahtisid mõlemad tudid sõitjale järele, kuni ta pimedusse kadus, ja mõlemal veeresid pisarad üle põskede.

Aga Päärnale tuli veel üks järelehüüdja. Vaevalt oli ta Ristmäe talu väravast möödunud — ta sõitis siinkohal hea iiliga, et teda kaks teatud silma ei näeks —, kui talu õueaiast väle neiu välja hüppas, vankrile järele jooksis ja valjusti sõitja nime hakkas hõikuma:

«Pearn, pea kinni! Pearn, pea kinni!»

Aga olgu, et Päärn ta häält vankrimürinas ei kuulnud, olgu, et ta seda meelega kuulda ei tahtnud — ükskõik, ta sõitis edasi ilma kordagi tagasi vaatamata — jah, ta andis kõrvile veel tublisti piitsagi, nagu oleks tal mõni kullerisõit käsil...

Ka Päärn viitis hommikupoolse öö teeäärseis kõrtsides teiste «sõjameeste» seas, ka tema jõi julgust ja jõudu oodatava raske päeva vastu. Kell võis kuus või pool seitse olla, kui ta suure salga seas Mahtra mõisa väravatesse jõudis.

Mõisaõue piiras aia ja väravate taga nüüd juba määratu rahvavall ilma vähema kui vaheta. Ja ikka veel voolas uusi rühmi juurde, kogu tee mustas veel tulijaist. Paika täitis tume sumin, mille sekka taoti kajasid üksikute joobnute kisavad hüüded. Paljudel olid käes malgad ja porgud, kaugelt suurem osa aga oli paljaste kätega, päris sõjariistu polnud naljalt ühelgi kaasas — ei püssi ega pussi. Mõisaõue ümber tõmbus nagu liikumatult püsiv must vöö. Veel tõrkus rahvas mõtte eest — väravatest õue tungida ja seega oma nõu ilmutada; aga juba hakati seeüle aru pidama, juba rõhuti väravate vastu, juba kajasid ergutavad hüüded igast küljest.

Viivitamise põhjus paistis igaühele silma. Härrastemaja ees seisid soldatid korrapärases võitlusrinnas juba valmis, sirged ja liikumatud kui tikud. Nende püssid ja täägid ning ohvitseride mõõgad särasid päikese käes, veripunased pagunid mustal kalevil torkasid igaühele silma ning puude all puristasid tähenduslikult kaks sadulas hobust.

Nagu näha, oldi siingi sõja vastu valmis.

«Mahtra sõda»

Korraga äratas miski rahva elavat tähelepanu. Maanteel tulid kaks ratsalist nähtavale. Nad kihutasid tuhatnelja, nii et pikk tolmupilv otsekui hall loor neile järele jäi heljuma. Kui nad olid ligemale jõudnud, nähti, et nad sõjaväemundreid kandsid. Eelsõitja näis kõrgem ohvitser olevat, tema kaaslane aga oli lihtsoldat, vist väeülema teenija.

Mõlemad ratsalised lõõtsutavate, vahuga kaetud hobuste seljas,

ise paksust tolmust üleni hallid, peatusid lähemas väravas, sest läbipääs rahvamurrust oli võimatu. Ohvitseri silm käis mureliku vaatega üle ootamata suurest massist, kes mõisat selle kahe värava juurest ning hoonete ja aia tagant piiras. Umbkaudsel hindamisel võis siin paar tuhat talupoega koos olla.

Vanaldane habemik ohvitser oli major Laiming, kes Uuemõisast Kose kihelkonnast oli Mahtrasse tõtanud. Talle oli siinsete ähvardavate olude üle Habajalt teade saadetud. Väeülema ilme avaldas kõigepealt kohkunud üllatust. Ta oli küll trobikonda talupoegi arvanud eest leidvat — Mahtra valla oma mehi mõne uudishimuliku naabervalla inimesega —, pidi aga nüüd nägema, et siin oli sõjavägi koos, kellest silm ei tahtnud üle ulatuda! Tema tõsist muret äratas pealegi hingeline meeleolu, mis ses piiramisväes esile tuli: ta võis nende inimeste nägudelt selgesti lugeda võitlushimu, vihast ärevust ja trotslikku kangust — nähtus, mida temale murru seast vastukajavad, julgelt ässitavad hüüded aina kinnitasid. Kui major Laiming Kose kihelkonna valdades oli tähele pannud, et rahutud talupojad sõjaväe ilmumisel kohe araks lõid, kõrvale pugesid ja iga vastupanumõtte sedamaid unustasid, siis pidi ta siin nägema, et mitte ainult tema tulek rahva kohta täiesti mõjuta ei jäänud, nii et tema eest teedki lahti ei tehtud, vaid et ka mõisaõues püssi all seisev väesalk kellelegi hirmu peale ei ajanud. Tõsteti teibaid, karjuti ja naerdi. Need kõik olid väga halvad märgid.

«Tee lahti! Tee lahti!» karjus majori teener vene keeli, kuna ohvitser ise hobuse otsekohe rahva sekka ajas. Väga aeglaselt ja vastumeelselt tungiti värava eest veidi lahku, ainult samm-sammult nihkus ohvitser edasi.

«Mehed, ärge laske neid läbi! Mingu tagasi, kust tulid!» rõkkasid üksikud hääled, kuna suur kogu tumedalt vaikis.

Nii kulus tükk aega, enne kui major Laiming värava vahele jõudis ja sellest oma kaaslasega läbi pääses. Korraks hakkas üks käsi juba hobuse ratsutist kinni ja teine kiskus looma sabast; siiski suutis ohvitseri vali keeld neid liigjulgeid taganema ning tee kinnipanijaid ruumi andma sundida. Niipea aga, kui väeülem oli väravast mõisaõue jõudnud, voolas inimestemurd talle rüsinal järele; sedasama sündis teise, vastas oleva värava kaudu. Paari minutiga oli avar õu mustavalt kihava rahvaga täidetud.

Paremal pool asetsesid reastikku mõisa aida-, lauda- ja tallihooned ning härrastemaja ise — kõik õlgkatusega puuehitised; pahemal käel seisis kivist viinaköök kahe tiigikese ääres, kuna hoonete vahe ja läänepoolne osa õuest lage oli. Härrastemaja ja kõrvaliste hoonete tagust piiras rohuaed. Püssi all seisvad soldatid aga asusid härrastemaja ees, mille aknad hommikuse päikese paistel kullaselt särasid.

Õues oli suur virn aiateibaid. See sai talupoegadele sõjariistade laoks. Niipea kui rahvas oli väravatest sisse voolanud, asuti kõigepealt selle teibapinu kallale ja kahmati tüsedad malgad kätte. Siis valgus rahvapilv mürinal väeosa ümber kokku.

See andis tema juurde ilmunud majorile parajasti au. Kapten Bogutski ja teine noorem ohvitser lähenesid, käed mütsi ääres, ülemale, kes neil teretades kätt pigistas. Tõsiselt vaatasid kõik kolm üksteisele otsa ja astusid sedamaid nõupidamiseks pisut kõrvale.

«Kust see päratu rahvahulk on tulnud?» küsis major Laiming surutud häälega. «Need inimesed ei või ometi kõik kohalikust vallast olla!»

«Muidugi mitte,» kostis kapten Bogutski. «Siinsed talupojad on, nagu ma kuulen, teised vallad kogu kihelkonnast endile appi kutsunud, ja paraku on nende kutset täidetud.»

«Meie olukord võib seetõttu väga hädaohtlikuks minna,» ütles Laiming. «Ma nägin teel, et siia rahvast ikka veel juurde on voolamas, ja kõik need inimesed näikse väga kardetavas tuhinas olevat; ka on nende seas rohkesti viina läbi julgeks läinud isikuid. Vaevalt pääsesin neist puutumatult läbi.»

«Ma läkitasin eile õhtul Habajale käskjala nõudega, et sealne poolrood viibimata siia marsiks,» tähendas kapten. «Seni olen aga lisasalka asjata oodanud.»

«Ta on teel, kuid küsitavaks jääb, kas ta enne siia jõuab, kui meile liiga hakatakse tegema,» ütles major, kes murega nägi, missuguse julge pealetikkuvusega talupojad piirava vöö nende ümber ikka kitsamalt koomale tõmbasid. «Meie jõud selle määratu ülevõimu vastu on liiga väeti, hoolimata meie viiekümnest püssist, — me satume nagu merre! Mis te arvate — kas me ei peaks katsuma neid endil nii kaua heaga kaelast hoida, kui abi tuleb?»

«Aga mil kombel?»

«Oleme kõigepealt kannatlikud nende väljakutsuvate sõnade ja väiksemate puutumiste vastu. Ma püüan ka kõige julgemaid neist jootrahaga taltsaks teha.»

«Ma usun, see on hea nõu.»

Väike väesalk seisis tõesti nagu tilluke laid mühavas meres. Mida tähendasid viiskümmend eestlaetavat püssi selle ilmatu teibametsa vastu! On esimesed paugud antud, ilma et pealetikkujad tagasi kohkuvad, siis ujutab see meri väeti salgakese nii kähku üle, et püsside laadimiseks aega ei jää, ja siis on ta kadunud . . .

Vägivalda ei olnud aga, nagu näis, talupoegade poolt esiotsa veel karta. Nad seisid küll soldatitega rind rinna vastu ja katsusid kätega koguni nende püsse, aga külgetikkumisele ei mõelnud veel keegi. Seevastu hakati soldatitega kaupa sobitama, kas nad mitte Mahtrast ära ei läheks ja siinseid talupoegi rahule ei jätaks. Muidugi raskendas kauplemist see, et ohvitserid ja soldatid mitte eesti ning talupojad mitte vene keelt ei mõistnud.

Kõige julgemad, nende seas mitu nokastanud meest, tikkusid rüsinal ohvitseride ümber sõõri.

«Mistarvis te seie tulite?» hakati neilt pärima. «Meie põle midagi kurja teind, et meile püssidega kallale tullakse ja meid kepikoormate ja vitsavirnade ning käe- ja jalaraudadega ähvardatakse. Kas teie, kroonu-ülemad, siis ei tea, et saksad meile ülekohut tahavad

teha? Teie peaksite meile abiks olema ja mitte neile. Minge siit ära, ja meie ei tee teile midagi! Tahate meid aga peksta, siis teeme teid pihuks ja puruks! Vaadake, kui palju meid siin koos on! Teid aga on näputäis. Kuningamehed, minge Mahtrast ära!»

Ohvitserid vaatasid küsivalt üksteisele otsa, kuna nad ei taibanud, mida mehed seletasid.

«Kas teist keegi kõneleb vene keelt?» hüüdis siis major Laiming valju, kõlava häälega üle rahvahulga.

«Mis ta karjub?» küsisid mehed isekeskis.

«Tahab meid vist ära ajada,» vastasid teised.

«Mehed, seiske paigal, ärge nihkuge poolt tolligi tagasi,» kisendasid kolmandad.

Kapten Bogutski kordas niisama valju häälega majori küsimust. Nüüd leiduski rahva seas mees, kes vene keelt oskas: Peeter Olander Kaiust, väljateeninud soldat, tungis ettepoole.

«Ohvitserid küsivad, kes meist vene keelt reagib,» seletas ta rahvale. «Laske mind läbi, ma küsin siis, mis nad tahavad!»

«No-jah, laske Peeter läbi, ta oskab vene keelt!» karjuti ümberkaudu. «Peeter, ütle neile, et nad kohe menema koliksid, kui elu neile armas on!»

Nõnda jõudis Kaiu mees varsti ohvitseride juurde. Teistele tegi nalja, kuidas ta käe kõrva äärde tõstis, kannad kokku lõi, silmad pungi ajas ja nii sirgelt püüdis seista, kui ta kanged talupojakondid vähegi lubasid.

«Sina oskad siis vene keelt?» küsis major.

«Natuke, teie kõrgestisündinu,» tõnkas Peeter vastu.

«Siis tõlgi meile, mis need mehed meiega kõnelevad. Näe, need siin!»

Peeter seletas, mehed nõudvat, et soldatid Mahtrast ära läheksid.

«Siis vasta neile, et meie ära minna ei või, sest meil on käsk siin olla, ja oma ülemate käsku peame täitma.»

Peeter tõlkis. Vihased hüüded kuuldusid. Siin ja seal tõsteti kaikaid ja malku.

«Meie mehed ütlevad, et nad soldatitele vasta hakkavad, kui need ära ei lähe,» seletas tõlk ohvitseridele. «Neid on palju, soldateid aga väga vähe.»

«Siis vasta neile, et nad mitte meelega õnnetusse ei jookseks. Kes meisse puutub, on surma laps. Ja kuigi nad meist viimaks võitu saaksid, siis ei tähendaks see midagi, sest varsti tuleks mitu tuhat uut soldatit meie asemele, ja siis ei jääks neist ükski ellu.»

Ähvardus ei heidutanud aga rahvast sugugi. Ässitavate ja nöökavate hüüete seas sai pilav naer majorile vastuseks.

«Ohoo, eks me soa näha!» karjuti igalt poolt. «Kes on kuuld, et keiser lubab oma alamaid kõmmutada, kes oma õigust nõuavad. Ega keiser teid seie ole soat — saksad on teid seie kutsunud! Mehed, ärge kartke! Hoidke koomale, ärge neile nii palju moad andke, et püssa soavad palge panna! Nihkuge ligemale, pigistage nad kokku, et nad liigutada ei soa!»

Ära nähes, et hoiatamine ja ähvardamine midagi ei aita, hakkasid ohvitserid õnne katsuma sõbrustamise ja meelitamisega.

«Meie teisse ei puutu, kui teie meisse ei puutu,» laskis kapten talupoegadele öelda. «Meil pole teie vastu midagi vaenu, me oleme teie sõbrad ja peame siin ainult käsu tõttu olema, et mõisas vahti pidada.»

«Aga te tahate meid jo peksta!» karjuti vastu.

«See pole õige. Meie ei taha teid mitte peksta. Kohus võib teid peksta, mitte meie. Meil on ainult mõis valvata ja kaitsta. Kui te vagusad olete ja mõisa elanikkudesse ning hoonetesse ei puutu, siis ei tee meie teile midagi paha.»

See vaigistas rahvast ainult vähe; parem tagajärg oli juba jootraha andmisel. Major Laiming kutsus mõned ninakamad ja ettetikkuvamad kisajad — need olid enamasti kõik pooljoobnud — meelitades enda juurde ja pistis neile mõned hõbedased vargsi pihku. See oli õli maruvaile lainetele. Vaesed talupojad, kes rahast ainult öösel und nägid, ei suutnud kiusatusele vastu panna. Kingituse eest nõudsid ohvitserid meestelt, et nad teisi keelaksid sõdureid puutumast ja väesalgale aitaksid läbi rahva teed teha. Major Laiming ja kapten Bogutski tahtsid nimelt oma meeskonda natuke soodsamasse, rohkem kaitstud paika viia, kuna ta siin oli igast küljest mitmekordselt ümber piiratud.

Mehed, kes kingitusi olid saanud, täitsidki seda soovi. Nad aitasid inimesi tagasi rõhuda ja hoiatasid neid «kuningameestesse» puutumast, kellel rahvaga mingit kurja nõu ei olevat ja kes siit viimati vist rahulikult lahkuvad, kui neid vihale ei ärritata. Nõnda sai ohvitseridele võimalikuks oma salgake härrastemaja juurest alla talli ette viia.

Kuid soldatite kitsik seisukord seega palju ei paranenud. Mürinal valgusid talupojad, keda äraostetud vaigistajad ainult hetkeks olid suutnud mõjutada, neile sinna järele, ja sedamaid olid nad sealgi ümber piiratud. Igatsedes vahiti alla maantee poole, aga seal ei tahtnud oodatud lisavägi ikka veel nähtavale tulla. Kapten Bogutski laskis majori nõuandel soldatid nelinurka rivisse astuda, nõnda et nad nägudega igast küljest vastaste poole seisid, millega nende seljatagune kallaletikkumise eest varjatud oli.

Talupoegade olek aga läks minut-minutilt väljakutsuvamaks. Ja neid tuli pealegi ikka veel juurde, väga rohkel arvul sõites. Mõnel vankril oli kaks, mõnel koguni kolm hobust ees ja suured kobarad mehi peal. Kihutati suurustleva käraga mõisaõue, karjuti käsi ja kaikaid tõstes sealolijatele tervist. Ühtlasi näis joobnute ja pooljoobnute arv kasvavat, ning mitte üksnes juurdetulijate, vaid ka selle läbi, et paljudel viina pudelitega kaasas oli, mida virgasti rüübati. — — —

Nüüd aga sündis midagi, mida nähes rahvahulk hingetõmbamise unustas, mis näod kahvatama ja südamed tuksumast seisma pani.

Jüri Tork sammus ilma malgata otsejoont kapten Bogutski ette,

asus mõlema käega ta pagunitest kinni ja kiskus need krauhti maha. Siis langes ta määratu rusikas raske hoobiga väeülemale pähe.

See kõik oli lühikese silmapilgu töö; enne kui keegi märkas endale sündmusest õieti aru anda, oli kõik möödas.

Aga niisama rabavana tuli pahateo hirmus tagajärg. Mitu püssi tõusis, paugud käisid, ja Jüri Tork'i hiiglakeha langes silmili liiva sisse — kaks surmavat kuuli rinnas.

Sõda oli esimese ohvri nõudnud.

Ta oli peale hakanud.

Silmapilkne sügav vaikus järgnes sündmusele. Ehmatuse kohmetus köitis keeli ja meeli. Siis aga tuli elu tardunud rahvamassi tagasi. Metsikult plahvatas põlema vihane võitlushimu. Mürisev hurraa rohkem kui kahest tuhandest kõrist pani õhu värisema, terve mets teibaid kerkis üles ja mässav laine oli soldatite pisukese salga üle kokku löömas.

Veelgi püüdsid väeülemad tõsisema verevalamiseta läbi saada. Major Laiming andis soldatitele käsu lasta, aga mitte rahvamurru sisse, vaid õhku. Kakskümmend viis pauku raksatas korraga. Suitsupilv varjas laskjaid ja heljus siis pikkamisi üle mässuliste hulga. Rahvas püsis paigal. Taheti näha, kuidas kogulask oli mõjunud. Suurem hulk ei teadnud, et soldatid olid õhku lasknud. Vahiti langenute järele. Kui neid ei leitud, rõkkasid uued hurraahüüded, jälle tõusid teibad ja rahvameri sattus julgemini võimetu vastase poole liikuma.

Juba hakkasid malgahoobid soldatite sekka sadama. Peeter Olander laskis oma püssi nende peale lahti, Taniel Schmiedeberg Mahtrast tormas major Laimingi kallale ja tahtis mööka tal käest kiskuda. Jüri Mursa Harmist kiskus nooremagi ohvitseri pagunid õlgadelt. Väesalga juhatajad nägid ära: nüüd ei aita enam paljas hirmutamine, vägivallale pidi vägivallaga vastu astutama, verevalamist ei suutnud ükski võim enam keelata.

Soldatid said uuesti laskmiskäsu; seekord sihtisid nad püssid otsekohe rahva sekka. «Tuld!» mürises majori komando, ja jälle kõmmus kakskümmend viis tuleriista korraga.

Kui suitsupilv seekord hajus, nähti igal pool voolavat sooja punast verd. Ja iga verelombi juurde oli tolmu sirutatud inimene, kes veel praegu oli jalul seisnud, teivast tõstnud ja täiest kõrist hurraa hüüdnud. Ühed olid otseti kukkunud, malka kramplikult käes hoides, teised selili, kolmandad küljeli; mõned põlvitasid, kätt rinna või külje vastu surudes, kuna neil veri sõrmede vahelt nõrgus, teised seisid veel püsti, aga tuikusid — tuikusid ja vajusid nõtkuvate põlvedega pikkamisi maha. Üht haavatut nähti naeratavat — üllatatult, umbusklikult; ta tundis, et temaga on midagi sündinud, ei uskunud aga, et tal surm ihus on. Alles siis, kui ta oma riiete seest nägi verd tilkuvat, tõmbus ta näost tõsiseks ja langes tummalt kummuli . . .

Esimese tardunud vaikuse järel kajas rahvamurrust umbne, lämblik sumin. See oli haavatute oigamine ja surijate viimne ägamine.

Siis tuli nagu mere kohin kuuldavale. See oli vihalaine, mis rahvast üle käis. Kõik aga kostis ainult hetkeks kõrva. Taplusemüra, mis kohe seepeale algas, mattis sootuks iga nõrgema hääle.

See esimene tõeline tuleandmine ja voolav veri mõjusid kahte viisi rahva kohta: ühed pöördusid metsikul rüsinal põgenema — see oli väike vähemik; teised tungisid vihase vaprusega, teibaid keerutades, karjudes ja vandudes soldatite kallale. Lähemal pilgul algas kibe käsitsivõitlus; nagu mässav uputus lõi pisukese väehulga üle kokku ja mattis ta enda alla. Nähti ainult tõusvaid ja raksatavaid teibaid, vehklevaid ja torkavaid püssitikke, rüselevaid inimkeresid, kukkunute otsa hunnikusse langevaid võitlejaid. Ainust pauku ei käinud enam. Püssid olid soldatitel tühjad, laadimiseks ei antud neile mahti. Meeleheitliku jõuga, surm silma ees, püüdsid nad tääkide ja püssipäradega määratule ülevõimule vastu seista, aga nad olid varsti nagu müüri sisse kiilutud, nii et nad sedagi võitlusviisi enam mõjuvalt ei saanud tarvitada. Mitmed neist olid teibahoopide all juba langenud, mõnedel kisti püssid käest ning siin ja seal oli neid hirmsas rüselemises maha rabatud, nii et nad võitlejate jalge alla jäid . . .

Ka Võllamäe Päärnale ja Uuetoa Jürile oli sõjapalavik külge hakanud, kui nad haavatud talupoegi vere sees maas nägid. Eks need olnud ju nende vennad ja seltsimehed, kes seal olid maha tapetud, ja sama saatus võis iga silmapilk neile enestele osaks saada. Võitluseviha, see pimestaja, mis aragi soldati lahingusse ajab, ning loomulik endakaitsesund selle juurena käskisid mõlemat sõpragi oma teivaste ümbert tugevamalt kinni hakata ja esimestena võitlejate ridadesse tungida.

«Tule, Jüri! Tulge, mehed!» müristas Päärn, kui esimesed surmavad paugud olid langenud, ning paisunud veresooned ta otsaesisel ja vaht ta suuäärtes näitasid, kui vihane ärevus teda täitis. «Hoidke kokku, mehed! Pange tee kinni, kui põgeneda tahavad! Meid tapetakse — tapame neid koa! Siin on igamees oma elu eest väillas! Kõik veri, mis jooseb, tulgu sakste hinge peale!»

Ta tuiskas eel, temale järgnes sedamaid Jüri mitme oma valla ja paljude võõraste meestega, kes veel olid nõutult seisnud. Raske jõuga hakkas Päärna malk sõdurite sekka sadama; keda hoop tabas, see tuikus ja langes võitlejate jalgu, kuna ta lähedal seisnud seltsimehed metsikul rüsinal pahemale ja paremale poole lahku lõid.

Ainult vähe aega kestis väesalga vastupanu. Siis tuli peatu ja korratu põgenemine. Soldatid murdsid meeleheitliku täägivõitlusega rahvavallist ühest kohast läbi ja tormasid värava poole, mis viis Atlasse minevale teele. Seda teed mööda olid juba eel jooksmas need talupojad, keda püssipaugud olid pakku ajanud.

Ohvitserid Laiming ja Bogutski ei püüdnud soldatite põgenemist takistada. Nad nägid ära, et siin muu nõu enam ei aita. Aga nad poleks seda takistada võinudki, sest see sündis nii äkitselt ja nii kabuhirmulisel rüsinal, et ükski nende käsusõna poleks kuulnud ega tähele pannud. Pealegi oli neil iseenese elu kaitsmisega nii väga

tegemist, et neil väesalga juhatamiseks enam mahti ei olnud. Nad vehklesid, samm-sammult taganedes, mõõkadega. Major Laiming oli haavatud; murru seas oli ta selja tagant tugeva teibahoobi pähe saanud. Kuna tal mööda põske ja kaela jooksev veri mundri peale tilkus, püüdis ta, endale mõõgaga teed raiudes, eemal sadulas seisvate hobuste juurde pääseda. Selsamal sihil võitles ka kapten Bogutski, kes imelikul viisil veel veata oli, ehk ta küll ägedas teibarahes oli seisnud.

Kolmas, kõige noorem ohvitser, oli võitluse eel majorilt käsu saanud võimalikult salamahti rahva seast välja pugeda, hobuse selga hüpata ja oodatavale lisaväele vastu sõita, et selle tulekut takka kiirustada. Kuid nõu aeti nurja. Rahva seast oli noor leitnant või lipnik õnnelikult välja pääsenud ja härrastemaja ees seisvate hobuste juurde jõudnud. Aga kui ta parajasti hakkas hobuse selga hüppama, kisti ta jalgupidi jälle maha. Mitu talupoega oli talle järele hiilinud. Nähtavasti aimati tema nõu. Talle ei tehtud aga mingit muud paha. Mehed piirasid ta ainult ümber ja keelasid teda ära sõitmast.

Major Laiming ja kapten Bogutski aga lõidki endid õnnelikult hobuste seisupaigani läbi, hirmutasid siin seisvad vähesed talupojad mõõkadega kõrvale, hüppasid sadulasse ja kihutasid mõisaväravast välja, põgenevatele soldatitele järele. Ka leitnant pääses nüüd kuidagi hobuse selga ja ajas mõlemale tuhatnelja järele. Temaga ühes ratsutas majori teener, kes seni oli hirmust lõdisedes hobuste juures vahis olnud.

Atla poole minev kaskedega piiratud puiestee ja ümberkaudne heinamaa pakkusid nüüd kummalist vaatepilti. Igal pool, kuhu silm küündis, nähti jooksvaid inimesi. Eel põgenesid need talupojad, kellele esimesed rahva sekka vinguvad kuulid ja haavatute ägamine olid hirmu peale ajanud. Nende kannul ja osalt nende seas vehkisid plehkupistnud soldatid väikeste salkadena või ükshaaval. Nende järele jälle tormasid talupojad, kes olid soldatid pagema löönud ja neid nüüd kaigaste ja vemmaldega taga ajasid.

Rübelevale rinnutsivõitlusele, mis mõisaõues oli möllanud, järgnes siin taplus kauge maa pealt. Joostes laadisid soldatid oma püsse, ja kellel tagaajajaid mitte otse kannul ei olnud, need pöördusid ümber ja lasksid järelejooksjate peale. Kuul kuuli järel vihises üle tee ja heinamaa ning mõnigi mees, kes esimesest võitlusest elu ja tervisega oli pääsenud, langes siin haavatult maha. Kes märkas, otsis puude tagant varju. Julgemad ja vihasemad aga tormasid soldatitele püsimata järele. Siin ja seal tekkisid uued rübelemised. Saadi soldat kätte, kelle tuleriist oli tühjaks lastud, siis algas võitlus teiba ja täägi vahel. Kahekesi ja salgakestena nähti vastaseid kõikjal võideldes koos olevat. Mõnes kohas hoidis soldat püssipärast, talupoeg aga täägist heideldes kinni. Verejäljed värvisid maantee tolmu ja aasa rohupinda. Siin oigas lõhkise peaga soldat vereoja sees, mitte kaugel temast talupoeg, kuul või pistehaav rinnus. Kes jõudis, puges põõsa või puu taha varju, et särgiribaga oma haava

siduda. Ja ikka veel vihisesid kuulid üle tee ja heinamaa ning väsimatul tasuhimul jooksid talupojad võidetud väesalgale järele...

Tagaajajate seas olid ka Jüri ja Päärn. Viimasel oli praegu olnud äge võitlus ühe soldatiga, kes oli tema peale püssi tühjendanud, aga ilma märki tabamata. Vihaselt haaras Päärn kinni püssitikust, millega soldat ennast nüüd kaitses. Ta oli aga endakohase vastase leidnud. Soldat, tugev kui Simson, ei lahkunud püssist ja tõmbas viimaks tiku Päärna käte vahelt niisuguse jõuga ära, et peopesast nahk ja liha kaasa läksid. Vist oleks ta talupoja nüüd täägiga läbi pistnud, kui mitte Jüri poleks juurde jõudnud ja talle malgaga vägevat hoopi pähe andnud. Oimetult langes mees tee kõrvale maha. Paarkümmend sammu temast kükitas puu all elutult Matsi Jaan Mahtrast, kelle keegi teine soldat oli rinnust püssitikuga läbi torganud...

Kuna Jüri ja Päärn siin kemplesid, jõudis üks noor peremees Mahtrast, Adra Mihkel, paari teise mehega neile järele; nende eel põgenes üks musta habemega soldat ja laadis joostes püssi. Et Päärnal omal haavatud kätega tegemist oli ja Jüri maha löödud soldatit kaastundlikult aidata püüdis, siis ei pannud kumbki põgenevat soldatit tähele.

«Hurraa, moameeste võit!» hüüdis Adra Mihkel, kuna ta rõõmsalt oma teivast keerutas.

Sel silmapilgul pöördus soldat, kes püssi täites siit praegu oli mööda lipsanud, äkitselt ümber ja hüüdis kõige selgemas eesti keeles Mihkli poole:

«Küll ma sulle näitan, kelle võit on! Säh!»

Püss paukus ja Mihkel langes surnult maha.

Seda nähes hakkasid Jüri ja Päärn laskjat taga ajama. Viimane oli teistest soldatitest tüki teed maha jäänud. Aga tal olid jooksmiseks niisama väledad jalad, kui tal laskmiseks osav silm ja kindel käsi olnud. Jänese kombel põõsaste vahel põigeldes ja ikka sügavamale heinamaa sisse sibades kadus ta tagaajajail varsti silmist. Need aga jooksid uisapäisa ikka edasi, seda enam, et teisi põgenevaid soldateid nende eel veel küllalt oli.

Nende juurde seltsis teisigi lõõtsutavaid ja higistavaid tagaajajaid, tuttavaid ja võõraid. Karu Antsul Kaiust oli omatehtud oda käes — teivas otsakinnitatud vikatiteraga, mille ta kodunt oli kaasa toonud. Seda algupärast sõjariista, mille peale ta mitte vähe uhke ei olnud, hoidis mees joostes õieli nagu kasakas tormijooksul. Tema kõrval putkas teine Kaiu mees, Aadu Trost, toomingase tubinaga. Teel said nad Peeter Olanderiga kokku. See oli ühe soldati käest, kellelt püss oli ära kistud, padrunid saagiks võtnud ja katsus parajasti, kas need tema jahipüssi ei mahu. Kui see ei läinud, purustas mees padrunite kestad ja puistas palja rohu püssi sisse. Kuid topi ettepanemiseks ei saanud ta nii pea aega, sest põõsaste vahel vihisevad kuulid sundisid teda kõhuli heitma, mida teisedki tegid, kes jämedamat puud varjuks ei leidnud.

Kui pauke enam ei tulnud, joosti jälle edasi. Varsti äratas ühe

kadakapõõsa tagant tulev valus oigamine meeste tähelepanu. Seal nähti üht haavatud talupoega käpakil roomavat. Ta nihkus põlvedel ja küünarnukkidel maad mööda edasi, punast vereteed rohule jättes. See oli Jaan Kroon Maidlast. Paari minuti eest oli ühe põgeneva soldati kuul ta maha rabanud. Kuhu ta õieti minna tahtis, seda ei teadnud mees isegi. Roomas ainult valu ja ehmatuse pärast. Möödajooksjate seas leidus keegi, üks Maidla mees, kes ta peale armu heitis ja teda aitama jäi.

Paarsada sammu eemal lamas teine õnnetu. See oli noor, tugev soldat, kes purustatud peaga vereojas selili oli. Kuum päike paistis talle näkku. Pead toetas ta püssipärale. Lähenejaid nähes hakkas ta nõrga, härda häälega midagi paluma — kas armu või midagi muud, sellest ei saadud aru. Viimaks tõstis ta suure vaevaga käe ja näitas oma suu peale. Nüüd mõisteti, et ta juua tahab. Aga kust võtta vett, või kellel on selle muretsemiseks aega! Eemal põõsaste vahel tempas jälle jooksvaid soldateid nähtavale, kes põmmutama hakkasid. Igaüks otsis oma elu peale mõeldes kähku puude ja põõsaste tagant varju.

Nõnda kestis hull jaht edasi kuni Mahtra ja Atla vahelise jõeni, mis põigiti üle tee ja läbi mõlemal pool haljendava heinamaa voolas. Jõgi, õigemini oja, polnud lai, aga mõnest kohast kaunis sügav. Tee kohal viis temast kitsas sild üle. Suure rüsinaga olid eel põgenevad talupojad ja neile järgnevad soldatid, kes teele olid jäänud, silla peale jooksnud. Seal aga tekkis nii äge rüsklemine, et mitmed üle ääre jõkke kukkusid. Teised, kes nägid, et sillast sel kombel küllalt kähku üle ei saa, hüppasid ise vette ja ujusid läbi. Heinamaa sees, kus oja paiguti kardetavalt mustas, sattusid soldatid, kes vee sügavust ei tundnud ja ujuda ei mõistnud, suurde kitsikusse, kui nägid tee eest kinni olevat. Tagant ähvardasid neid talupoegade teibad, ees neelav vesi. Mõned kargasid seepärast hea õnne peale sisse, teised, kel püssid laengus, kõmmutasid tagakihutajatele vastu, et neid maha sirutada või eemale kohutada, ning kolmandad, kelle püssid tühjad, täitsid neid laskjate selja taga meeleheitliku rutuga.

Vaevalt lähenes see tagakihutajate salk, milles ka Jüri ja Päärn olid, hurraa karjudes ojale, kui neil kuulid kõrvade ümber hakkasid ulguma. Jälle otsiti kiiresti varju. Üks neist aga, Aadu Trost, tuikus korraga jalgadel, jäi lahtise suu ja päraniaetud silmadega vahtima, nagu imestaks ta millegi üle üpris väga — siis lõi käe vastu kõhtu ja istus pikkamisi rohu peale maha, tundes särki kõhu eest märjaks minevat. Katsub käega ja katsub — tõmbab pihu tagasi ja vaatab — verine! Nüüd siis teab ta, et tal kuul kõhus on. Mees langeb maha ja minestab...

All ojas on põgenevad soldatid kaelast saadik vees, jõuavad õnnelikult teisele kaldale ja vehivad edasi.

Soldat aga, kes Adra peremehe Mihkel Teini maha laskis — ainus eestlane väesalgas —, jäi kadunuks. Rahva jutu järgi olevat ta all heinamaal, mitte kaugel ojast, hirmutuhinas otsekohe Õrde

ehk Ulme allikasse jooksnud ja seal, pead ohtlikkudel silmapiirkudel vee alla tõmmates, nii kaua peidus olnud, kui tagaajajad põõsaste vahelt enam nähtavale ei ilmunud. Siis tulnud ta jääkülmast veest tardunud liikmetega välja ja lipanud plagisevate hammastega edasi. Kuid selle külma sauna eest püüdnud mees «moainimestele» tasu anda. Nagu ta ise pärast kiidelnud, lasknud ta, oma kütiosavust kasutades, kolmveerand versta kauguselt ühe naisterahva peale, kes seal rahulikult teed käinud. Nagu pauk käinud, nii naine või tüdruk kukkunud. Õnnetu leitud sealt raskesti haavatuna maast.

Kui Päärn, Jüri ja nende seltsilised eesti keelt rääkivat soldatit metsas pikemat aega asjata olid taga otsinud, et temale Adra peremehe surma kätte maksta — see vihane püüe oligi nad nii kaugele soldatite järele ahvatanud —, pöördusid nad viimaks ümber, et Mahtra poole tagasi minna. Nad tahtsid teadagi näha saada, mis seal vaheajal oli sündinud ja mida veel sünnib. Sinna oli rahvast küllalt maha jäänud ja võis oletada, et kaugemate valdade inimesi veelgi juurde voolas, sest aeg oli praegu alles keskhommikus. Teel mõisa taga nähti vaatepilte, nagu neid sõjaski peale taplust nähakse: surnuid ja haavatuid vereojades, kergesti vigastatuid seotud käte ja peadega, joobnud võidumehi, kes oma vägitükkidega hooplesid, ning sõjaväljahüääne, kes langenud vaenlaste taskuid tühjendasid.

Ühes padrikus paistis neile järgmine pilt silma. Neli meest ja üks poisike olid seal kuulide eest redus. Mitte kaugel neist, lagedal, istusid kolm haavatud soldatit, kes suure rutuga üksteise haavu sidusid. Tihnikus olevad mehed luurasid põõsaste varjust, nagu kipitaks neil südames mingi kuri nõu. Sosistades pistsid nokad kokku ja tähendasid käte, peade ja pilkudega saladuslikult soldatite poole.

Nad olid parajasti nõu pidamas, kui tihnikus, sada sammu neist eemal, kolm pead põõsaste seest vargsi üles kerkisid. Nagu näha, oli siin veel teisi talupoegadest põgenejaid peidus. Jüri ja Päärna seltsilised tundsid neid kolme: need olid Kaiu mehed Prits Vader, Jüri Kütsin ja Tõnu Illistom. Nad olid kohe, kui mõisaõues esimesed paugud langesid, jäneseväledusega metsa poole pakku pannud ja nähtavasti endid seni siin redus hoidnud.

Need kolm pugesid ettevaatlikult põõsastest välja ja hiilisid pehmet soomaad mööda kuulmatul sammul viie varitseja poole, kes põnevusega soldatite tegevust jälgisid. Need ei kuulnud ega näinud lähenejaid.

«Mis te siin luurate?» küsis üks neist otse meeste selja taga enam nalja kui kõnetoonil.

Näis, nagu oleks pikne varitsejaid rabanud. Esmalt tuksatasid kõigi pead sortsti rohu sisse, siis vibasid kõik korraga püsti ja tahtsid üle pea ja kaela plehku pista. Alles ehmatajate naer julgustas neid niipalju, et tagasi vaatasid ja seisma jäid.

«Mis nõu te siin pidasite?» kuuldi juurdetulijaist ühte küsivat.

Argpüksid tähendasid sisistades eemal kükitavate soldatite poole.

Siis aga astusid mõlemad salgad nõupidamiseks kokku. Mida nad kõnelesid, ei olnud kaugemale kuulda, aga seda võis märgata, et nad viimaks milleski, mis haavatud soldatitega ühenduses pidi seisma, ühisele otsusele jõudsid.

Äkki tormasid kõik kaheksa — poisikegi meeste kannul — võsastikust välja ja suisa soldatite poole. Need püüdsid põgeneda, saadi aga kätte. Nüüd algas lühike rüsin, mis sellega lõppes, et soldatitel püssid käest rebiti. Haavatud sõjamehed pidid võitluspaigalt paljaste kätega lahkuma. Longates ja tuikudes, kätega veriseid päid hoides panid nad Atla poole plagama. Kui kaugele jalad neid kandsid, jäi teadmatuks. Taga neid ei aetud, sest võitjad olid oma saagiga rahul. Nähtavasti oligi pealetikkujate himu just püsside peale käinud. Võidetud tuleriistadest oli üks laetud. See paugutati rõõmu pärast põgenejate suunas lahti.

Kõige kohutavam sõjapilt ootas Jürit ja Päärnat aga puiesteel, umbes kolmsada viiskümmend sammu Mahtra mõisast Atla poole. Nad mõlemad olid enamasti mööda padu ja võsa jooksnud, seepärast ei teadnud nad teel juhtunud sündmustest midagi. Vaevalt olid nad teed palistavate noorte kaskede vahele jõudnud, kui neile pilku hakkas suurem rahvarühm, kes ühes paigas koos seisis. Seal pidi midagi iseäralikku sündinud olema. Ja oligi.

Kroonu väesalga juhataja, staabikapten Johann Bogutski, oli sõjas surma saanud. Seda teatati lähenejaile juba enne, kui nad pärale jõudsid. Vanaldane ohvitser, kes Krimmi sõja oli läbi teinud, pääsedes sealt eluga, kuigi vigastatud jalaga, pidi siin talupoegade teivaste läbi oma elutee kuulsuseta lõpetama.

Vaade, mis juurdetõttajaile silma paistis, oli vapustav. Kapten Bogutski surnukeha, lõhkilöödud verise pea ja näoga, millest teine silm oli välja jooksnud, lamas põigiti üle tee, punaseks poriks pahtunud tolmus. Ta lähem ümbrus oli üksainus verine lomp. Seljas polnud tal enam mundrit, ei mütsi peas, ei saapaid jalas. Tapjad ise või teised sõjalised olid ta paljaks riisunud. Ihu katteks olid talle jäetud ainult särk ja aluspüksid, mis üleni hangunud verega koos olid. Natuke maad temast eemal, tee ääres, oli ta kõrb hobune surnult maas. Malgad ja kaikad olid temagi pea purustanud.

Verisest võitlusest, mis siin oli olnud, ei teadnud paigalolijaist keegi lähemalt rääkida. Sõjalistel enestel, kes väejuhi üle olid võidu saanud, oli tungivaid põhjusi suu pidada, sest et nad sõjasaaki pidid varjama, ja sama põhjus köitis keeli ka pealtnägijail, kes olid saagist osa võtnud. Võib aga olla, et üksainus mees ohvitserile surmava hoobi andis ja et keegi seda ligidalt nägemas ei olnudki; sel puhul rööviti surnu riided ja tühjendati ta taskud osalt hiljem pealetulnud inimeste poolt, sest Bogutski omandust leiti pärast mitme talupoja käest. Kohtulik uurimine ei toonud nimelt kapteni surmaja või surmajate kohta selgust; tapmise kahtluse alla sattus kindlamalt ainult üks mees, Üleallika peremees Jüri Purilast. Rahva arvamised väeülema mahalööja kohta läksid juba mässupäeval lahku. Üleallika Jüri kõrval nimetati ka sõjaliste vahvamat tegelast Peeter Olan-

derit. Veel muidki mainiti. See arvamiste lahkuminek oli arusaadav, sest soldatite pagemine ja nende tagaajamine sündis kiirel rüsinal, meeletus segaduses. Polnud ühelgi aega kuhugi pikemalt seisatama ja vahtima jääda. Jüri peale langes kahtlus iseäranis sellepärast, et teda, nagu mõned pärast tunnistasid, kõige ennemalt surnud ohvitseri juures oli nähtud, kus tal kapteni mantel käe peal olnud. Mantel, ärapeitmiseks ja äraviimiseks liiga suur, leiti pärast tee äärest heinamaalt ja kaeti sellega surnukeha kinni.

Ka Bogutski kuub tuli juba mässupäeval nähtavale. Sellega oli kentsakas lugu. Jaan Liiv Mahtrast oli ohvitseri mundrikuue purjus peaga endale selga tõmmanud ja mängis sellega mõisaõues uhkesti väeülemat. Vaade, mida pikajuukseline talumees kintspükste ja pasteldega ses punasega palistatud ja kuldpagunitega ehitud mundririides nägijaile pakkus, pidi kõige tõsisemalgi tunnil igaühele naeru peale ajama. Uus väeülem valis endale natuke hiljem ülesandeks malgaga mõisa aknaid purustada. Tema tore välimus äratas aga teise Mahtra mehe kadedust. Matsi Priidik, priinimega Kastan, tikkus parajal pilgul Liivi kallale, tahtes temalt «kuningakuube» ära võtta. Mõlema viinastanud sõjamehe vahel arenes sõjasaagi pärast palav võitlus, mis Matsi Priidiku võiduga lõppes ...

Kapten Bogutski muud riided, rahapung, mõned nööbid jne. tulid alles hiljem läbiotsimiste ja ülesandmiste kaudu nähtavale.

Väeülema surma kohta räägib rahvasuu muu seas, et mees kallaletikkujatega oma elu pärast kaua kaubelnud. Ta olnud soldatitest täiesti lahku ja keset vaenulikke talupoegi sattunud. Ta hobune saanud hirmsa kaikahoobi pähe ja langenud. Mõõk löödud ohvitseril käest, nii et ta oma vigase jalaga kaitsetuna vaenlaste ees seisnud. Oma hädas tõmmanud ta rahapunga ja pakkunud pealetikkujaile kuldraha. Need mõelnud aga: kui me su maha lööme, on su pung kõige täiega meie ning muud asjad veel pealekauba. Ja nõnda hukkunud ta nende teibahoopide rahe all.[1] —

Uuetoa Jüri ja Võllamäe Päärn ei peatunud surnu juures kaua. Nad tõttasid mõisa poole tagasi, et näha, kuidas lood seal olid kujunenud. Soldatite tagaajamiselt olid kõik teisedki sõjalised tagasi pöördumas. Metsik jaht oli umbes kolmveerand versta kauguseni ulatunud. Siis väsiti ja tüdineti ning mindi tuldud teed tagasi.

Nüüd alles võisid laialipillatud soldatid kogunema hakata. Salgake pakkus armetut pilti. Paljud olid verised, lõhkikistud mundritega, üleni tolmu ja higiga kaetud, mitmed kiivrita, püssita või täägita, paljudel pead või käed mingi kiiresti rebitud riidelapiga seotud. Mitmed raskemalt haavatud olid maha jäänud, mõned ka muidu veel kadunud. Üldse oli kuni viisteistkümmend meest tõsisemaid haavu saanud, nende seas, nagu juba tähendatud, major Laiming ise. Tema olid ainult ta hobuse väledad jalad talupoegade teivaste alt päästnud. Tuhmilt, kahvatanud näoga ratsutas ta nüüd oma löödud salgakese ees Atla mõisa poole.

[1] Kask, mille all kapten Bogutski surma sai, on veel praegu ristiga märgitud. Kasvab rist välja, siis uuendatakse seda.

Kuhu oli oodatud abivägi jäänud?

Ta oli teel. Varsti silmas major Atla mõisa juures teelt tõusvat suurt tolmupilve, ja soldatite püssid ja kiivrid lõid päikesepaistel sirama. Abi tuli, aga ta tuli hilja — õnneks hilja. Sest kuidas oleks lahing alles siis kujunenud, kui viiekümne soldati asemel veel viiskümmend oleks võitlusse astunud! Talupoegade käsi oleks kahtlemata halvemini käinud, aga sõjaväe võit oleks, talupoegade määratu arvu peale vaadates, ometi kahtlane olnud, seda enam, et võitlus siis palju vihasemaks ja visamaks oleks muutunud: ohvrite arv mõlemalt poolt oleks mitmekordseks tõusnud.

Et major Laiming ka lisaväe abil võidu peale julge ei olnud, näitab lugu, et ta sellega mitte Mahtrasse tagasi ei pöördunud. Kui mõlemad väesalgad umbes pool versta Atla mõisast Mahtra poole olid kokku saanud, ühendati nad ja major laskis nad Habajale marssida, kust lisasalk praegu oli tulnud. Habajalt saadeti nad Kose Uuemõisa. Major ise aga läks Atla mõisa oma haava siduma ja ravitsema.

Pärast sõda.

Kesknädalal, 4. juunil ilmus tohutu hulk sõjaväge — Ants Tertsius kõneleb oma mälestustes tuhandest mehest, kuid see arv on vist liialdatud — Mahtra mõisa ja sealt pärast külasse. Kartes üldist verist mässu kogu Tallinnamaal, olid mõisnikud nimelt kubermangu ülemuse kaudu enestele viibimata suuremat sõjaväelist kaitset palunud. Et Eestimaa kubermangus olev sõjavägi mässu mahasurumiseks nende arvates ei ulatunud, lasti Peterburist veel lisa paluda, ja sedamaid läkitatigi Kroonlinnast neli pataljoni jalaväge suurtükkidega ning siis veel suurem väejagu Uraali kasakaid Eestimaa poole teele. Kiirmarssidel jõudis vägi paigale ning jaotati suuremate ja väiksemate üksuste kaupa maad mööda laiali.

Juuru ja osalt ka Kose kihelkonnas sai sõjaväele ülesandeks Mahtra mässajaid tabada, ühtlasi teisi ümberkaudseid mõisaid kallaletikkumise eest kaitsta. Viimane kartus oli aga täiesti asjatu. Talupoegadest ei mõelnud keegi enam Mahtra tegude kordamisele. Palju enam hakati vallaametnikkude ning muude araks läinud elanikkude poolt süüdlasi priitahtlikult üles andma ja peitupandud sõjasaaki kätte juhatama. Äraandjaid leidus nendegi seas, ja pealegi palju, kes ise olid sõjast ja riisumisest osa võtnud.

Üks esimestest, kelle soldatid Mahtra vallas vangi võtsid, oli talitaja Ants Tertsius. Saksad pidasid teda mässu peategelaseks, selle vaimseks sünnitajaks ja juhtijaks, hoolimata sellest, et Tertsius Kärusse minnes oma valla peremehi selge sõnaga oli käsutäitmisele manitsenud ja neid vägivalla eest nii kauaks hoiatanud, kui seaduse tumeduste kohta kindlus käes on. Seda kindlust läks ta ise veel kord muretseda püüdma.

Ants Tertsius jutustab oma vangivõtmise lugu ise järgmiselt.

Tema läheb kesknädala hommikul mõisa vaatama, mis sinna ilmunud sõjavägi hakkab ette võtma. Kohe nabitakse mees kinni ja viiakse «tuhande soldati keskel» jalamaid lähedasse Atla mõisa, kus on sõjaväe asukoht ja moonajaam. Soldatid seavad endid vangiga mõisa peatrepi ees üles. Härrastemajas on juba koos ametnikud ja kohtusaksad kohalikust kõrgemast ülemusest, nende seas ka abikuberner Tallinnast. Kohtusaksad astuvad välja trepile, et kardetavat mässuperemeest vastu võtta. Antsu kästakse ametiraha rinnast võtta ja trepist üles minna. Mees täidab käsu. Üleval trepil ütleb abikuberner, üks Eestimaa parun, talitajale:

«Kas puudel metsas oksi ei olnud, kuhu sa ennast oleksid võinud üles puua? Et sa nüüd elusalt siia oled tulnud, siis peame su väljal püssidega maha laskma.»

Soldatitele antakse märku, nad tõmbavad Antsu käed kõiega selja taha kinni, nii et mehel rinnaluud raksuvad ja tuli silmist käib, seovad ta jaladki kokku ja veavad ta kolinal trepist alla. Kahe soldatirea vahelt läbi talutatakse Ants, kelle kõidikutest soldatid kinni hoiavad, alla peretuppa, kus ta kööki kinni pannakse, mille ukse sisse valvamiseks neljanurgeline auk saetakse.

Mõne aja pärast algab ülekuulamine kuskil härrastemaja toas. Enne lastakse vangil pealisriided seljast võtta ja otsitakse ta hoolega läbi. Ants jutustab kohtusakste nõudel kõik ära, mis ta uue seaduse seletuse asjus seni on teinud ja kõnelnud — kuidas ta on seaduseraamatu kihelkonnakohtus kätte saanud, kuidas inimesi kästud kirikuõpetajalt seletust pärida, kui nad mõnest asjast aru ei saa, ja kuidas temagi seda teinud, ja kuidas ta siis Kärusse läinud vene preestrilt nõu küsima. Ka annab ta hulga inimesi üles, kes on teda Käru teel näinud ja kes võivad tunnistada, et ta Mahtra sõja ajal koduski polnud.

Antsu tunnistused pannakse protokolli, siis seotakse ta käed jälle selja taha ja veetakse teda oheliku otsas saja soldati ja kahekümne muusikandi saatel Kuimetsa mõisa poole edasi. Kui Atla küla vahelt läbi minnakse, mängivad pillimehed ja põristavad trumme, et külarahvas kokku jookseks suurt kurjategijat vaatama.

Kuimetsa mõisa on abikuberner ja kohtusaksad juba ette jõudnud: nende seas näeb Ants ka Mahtra mõisa opmanit Rosenbergi. Saksad tulevad vangile vastu ja ütlevad:

«Sa oled kogu kubermangu keema pannud nagu hernepaja — küll sa nüüd näed, mis palga sa endale oled teeninud!»

«Ei mina ole midagi keema pand; kui kubermang keeb, siis olete teie, saksad, seda ise teind,» vastab vang.

Kaebealune viiakse tuppa ja hakatakse teda seal usutlema.

«Sina oled mässajate peamees,» karjutakse talle vastu, «sina andsid teistele nõu sõda teha. Kui sina poleks talupoegi ässitanud, siis poleks keegi soldatitesse ega Mahtra mõisasse julgenud puutuda.»

«Mina põle kedagi ässitand,» püüab talitaja end kaitsta. «Mina just olin see, kes teile ette teada andis, mis võiks sündida, aga teie

ei pand minu juttu tähele, vaid tulite kohe vitsa- ja kepikoormatega. Sellega ajasite ise rahva viha keema.»

Vahepeal on mõned teisedki Mahtra mehed vangi võetud ja soldatite keskel seotud kätega siia toodud. Talitaja viiakse toast rohuaeda vahi alla. Lähedal õue peal näeb ta teisi mehi seisvat. Viimaste juurde läheb toast opman Rosenberg ja Ants Tertsius kuuleb teda meestele ütlevat:

«Teie ärge kartke midagi, teil pole süüd; Ants üksi kaob, kui aga ütlete, et te tema käsu järele olete teinud.»

Mehed haaravadki sellest pääsemisvõimalusest kinni, ja kui nad tuppa ülekuulamisele kutsutakse, tunnistavad kõik, et Ants neid käskinud teha, mis nad teinud.

Tunnistus on aga abikuberneri meelest nähtavasti veidi kahtlane. Mehed aetakse jälle mõisaõue ja tuuakse Ants rohuaiast nende juurde — nad pannakse suu suud vastu. Abikuberner parun Rosen küsib meestelt, kas nad võivad kiriku altari peale vanduda, et talitaja Ants Tertsius neid käskinud sõda teha, et nad ainult tema nõuandel mässama hakanud? Kes selle peale võivat vanduda, öelgu jah, kuid igaüks, kes valet vannub, mõelgu, et tal viimsel kohtupäeval jumala kohtulaua ees iga veretilga eest on vastutada, mis ta süüta laseb valada.

Meestel igühel enda elu armas — nad kostavad kooris: jah! Kuid Ants ennast südilt kaitsema.

«Te valetate!» hüüab ta meestele. «Teie loodate opmani peale, et see teid peastab. Kui mina aias olin, tuli opman teie juurde, ja ma kuulsin, kuda ta teile ütles: «Lükake kõik süü Antsu peale, siis ei tehta teile ühtigi!» Teie teate kõik, et ma reede hommiku kodunt ära läksin ja alles esmapäe õhta Mahtrasse jõudsin, kui mõis põlend oli. Kuda võisin mina teid käskida sõtta minna?»

Ants viiakse seepeale keldrisse ja peetakse seal kogu öö kange vahi all kinni. Hommikul palub vang lähemat vahti, et teda «oma asjale» lubataks minna. Soldat teatab seda ülemale. Lastakse väejagu kahte ritta astuda ja kardetav mässumees peab nende vahelt läbi minema. Vaevalt on Ants poole õueni jõudnud, kui üks kohtusaks, kes teda aknast näeb, toast välja astub ning pärib, kuhu vangi viidavat. Antakse seda talle teada.

«Viige ta kohe tagasi,» käsib kohtusaks. «Ta võib oma asja seal toimetada, kus ta kinni on.»

Vang viiakse keldrisse tagasi. Natukese aja pärast kutsutakse ta kohtutuppa ja kohtusakstest ütleb keegi temale:

«Sinu süü on nüüd ära kaalutud. Sa saad tuhat viissada hoopi kadalippu. Kui veel hinges oled, siis pannakse post rehe otsa püsti ja puuakse sind üles... Kas oled ka jumalat palunud, et ta su vaese hinge peale armu heidaks?»

Võllast hakatakse Antsu nähes sedamaid üles seadma. Ta ise pannakse mõisa trepi alla istuma. Sealt võib ta ka pealt vaadata, kuidas soldatid kahte tegelikku peamässajat, Aadu Andreid ja Pee-

ter Olanderit, peksavad — ikka kolm hoopi vitste latvadega ja kolm hoopi tüvedega.

Vahepeal on Antsul hakatud pead paljaks pügama ja jalgu raudu lööma. Korraga ilmub üks väeülem — Ants nimetab teda «kaheteistkümne kindrali kindraliks» —, kes vangi kallal tegutsejaile midagi ütleb, mis asjale teise pöörde annab. Antsul on pahem jalg juba rauas, parem lahti ja käärid juustes, aga töö seisab nii kaua, kui kindral toast jälle välja tuleb. Ja nüüd needitakse Antsu jalarauad kinni, ta pool pead aetakse habemenoaga paljaks, rinna ette tõmmatakse kriidiga kolm risti ja öeldakse talle, et ta linna viiakse ja seal püssidega maha lastakse. Ants istub vankrile, Peeter, Aadu ja teised, kokku kuus meest, käivad jala järel, kuna neid kõiki sada soldatit piiravad. Küladest läbi minnes põristatakse trumme ja puhutakse pille, et rahvas kokku jookseks mässajaid hirmuvärinaga vahtima. Trummipõrinal ja pillihelinal marsitakse ka Tallinna sisse. On just pühapäev ja rahvast palju uulitsail liikumas. Joostakse siingi murruna kokku «Mahtra sõjamehi» vahtima. Alles Viru väravas, kustkaudu linna sisse minnakse, vaikib muusika ja trummipõrin. Vangid viiakse üles Toompea turule. Seal võtab kuberner ise nad vastu, silmitseb uudishimulikult mässu peameest, paneb talle paar küsimust ette ja laseb mehed siis vangikotta viia ning üksikkongidesse asetada.

Kõigi muude kinnivõetud süüdlaste esialgne ülekuulamine ei olnud aga mitte Atlas või Kuimetsas ega viidud neid ka seda maanteed mööda, Kose kihelkonna kaudu, Tallinna, vaid kaugelt suurem osa vangistatuid koguti Juuru kihelkonna läänepoolsesse serva, Purilasse. See mõis, Mahtra härra von Helffreichi isa omandus, oli valitud kinnipüüdmist juhatavate ametnikkude ja sõjaväe peakorteriks ning seega ühtlasi vangide kogumispaigaks. Paar nädalat järgemööda, sedamööda, kuidas rahvast redupaikadest kätte saadi, veeti siia soldatite vahel vange suuremate ja väiksemate salkadena vahi alla. Siin püüti süüdlasi süütute hulgast välja leida, löödi kohtu alla antavad raudu ja saadeti viimaks kõik üheskoos Tallinna.

Mitte ainult Mahtra rahvast polnud pärast sõda kihinal-kahinal pakku pannud, vaid seda sündis igas vallas, millest elanikke oli mässust osa võtnud. Kõikjal valitses arvamine, et külad nüüd tühjaks röövitakse ja maha põletatakse. Kuna aga osa Mahtra rahvast seda teiste valdade poolt kartis, räägiti muudes kogukondades, et mõisnikud sõjaväele riisumis- ja põletamiskäsu andnud. Kartus põhjenenud osalt sellel, et üks mõisasaks esimeses vihases ärevuses külade mahapõletamisega mitme inimese kuuldes otse ähvardanud.

Põgenemine algas siingi kohe, kui rahvas päeval pärast Mahtra sündmusi viinapohmelusest pisut oli toibunud. Kõik vara, mida toas ja aidas iganes suudeti liigutada, tassiti ja veeti metsa, võsasse ja rappa. Paljud talud olid kraamist sootu tühjad, niisama nagu terved külad kõigist hingelistest tühjad olid. Mehed, naised, lapsed, isegi haiged elutsesid tihnikutes lageda taeva all kaks, kolm ja rohkem päevi. Mõisates seisis töö kas täiesti või suuremalt osalt,

sest et teomehed kadunud olid. Purilagi mõisas oli Antsu pere teomees Ants Velt paar päeva üsna üksi töös; tema julge ilmumine aitas teda siis ka kahtlaste liigist päästa.

Sõjavägi lasti põgenenud mehi otsida ja varitseda. Soldatid tungisid küladesse, kolasid seal kõik urkad ja unkad läbi ning usutasid naisi, kus neid eest leiti, meeste redupaikade ülesandmiseks. Seejuures oli soldatitel voli talupoegade omandust võtta, kus seda veel leidus, iseäranis aga nende kulul kõhtu täita. Aidauksed löödi sisse ja leitav toidukraam söödi või viidi ära. Siis mindi mehi pelgupaikadest otsima. Keda kuskil nähti, see võeti kinni, olgu süüdlane või süütu. Nii mõnigi kord nõudis kinnivõtmine enne kibedat tagaajamist üle puu ja paku, läbi vilja ja heina. Ujuti jõgedest läbi ja otsiti rukkiväljad läbi. Igal pool peeti jahti surmahirmul jooksvate inimeste peale.

Kinnivõetud mehed, keda iga päev salkade kaupa Purilasse toodi, pisteti esiotsa ühte pisikesse pimedasse loomalauta kinni. Laudas võis kaheksale loomale ruumi olla, aga sinna tuubiti aegamööda sada meest või rohkem hunnikusse sisse ja pandi väravad kinni. Kas nad üksteist vigaseks tallasid või lõhki pigistasid, kes selle järele küsis. Kuumus tahtis tappa, hais hinge matta. Vange, kogu seda suurt inimestehulka, ei lastud välja oma loomulikku tarvidust toimetama, vaid see pidi laudas sündima. Tervelt kaks päeva ja ööd peeti neid ses võimatus vangikongis kinni. Ning selle kahe päeva ja öö jooksul ei antud neile raasukestki süüa ega tilkagi juua. Niisama vähe sai keegi neist ses piinakitsikuses und silma... Kui mõisnik talupoega karistab, siis peab see nii mõjuma, et järeltulevadki põlved seda veel mäletavad.

Ka kõik haavatud sõjalised tassiti Purilasse kokku. Haavade arstimisest ei olnud juttugi. Mõisa viinaköök oli haavatute asupaigaks määratud. Seal võisid nad abita ägada, nii palju kui tahtsid.

Vangide ülekuulamist toimetati siin ainult pealiskaudselt. Pandi mehi tunnistama, kas nad Mahtras üldse käinud, küsiti, kui keegi salgas, teistelt järele, ning lasti eriti mõisate sundijaid tunnistada, kes töörahvast sõjapäeval töölt puudunud ja kellest kuulda olnud, et nad Mahtras käinud. Kõige rohkem süüdlasi teadsid muidugi üles anda Mahtra mõisa sundijad, opman ja aidamees, iseäranis esimene, kes veel Mahtra sõja mälestusmärke ihu küljes kandis.

Kardetavaiks tunnistajaiks talupoegadele said ka soldatid, kes mässupäeval Mahtra mõisast põgenema olid löödud. Nad kõik — peale nende, kes raskete haavade pärast veel haigemajas põdesid — toodi Purilasse kinnivõetud talupoegade seast nägude järgi süüdlasi välja otsima. Vangid seati ritta ning soldatid sammusid tunnistades neist mööda. Esiteks lasti mehi silmitseda peakatteta, pärast kaabudega. Keda üks või teine soldat mälu järgi süüdlaseks arvas, see pidi reast välja astuma. Vaieldi muidugi ihust ja hingest vastu. Kellel korda läks soldateid kahtlema ajada ja kelle süü kohta ka teisalt tunnistust ei saadud, sellel muidugi oli õnn lahti pääseda; süüdlastest polnud ju ka puudust — üks või kaks ees või taga!

Nagu juba tähendatud, polnud mässajate eneste seas äraandjaist puudust. Iseäranis põlastusväärt osa nendest mängis Purila mees Päärn Valk, üks kombeliselt langenud inimene, kes varguse pärast oli kohtulikult karistatud. Mahtras oli ta ise olnud üks tooremaist märatsejaist nii mõisa lõhkumisel kui ka opmani peksmisel ja piinamisel. Ta oli üks esimestest, kes valitseja Rosenbergi kallale tormas, teda lõi ning tõukas ja aias jalust vedas. See mehike püüdis pärast oma nahka seeläbi päästa, et ta süüdlaste otsijaile ja süü uurijaile vabatahtlikult käsilaseks heitis ning mitmekaupa oma ja võõraste valdade mehi üles andis. Üks noor agar ohvitser — vist Baltimaa saks, sest ta kõneles selgesti eesti keelt — käis järjest Päärn Valk'i seltsis ringi ja laskis endale süüdlasi näidata. Päärn läheb ühe juurde ja teise juurde ja hüüab: Sina tegid seda ja seda! Mees puikleb muidugi vastu, aga kes seda usub. Aetakse reast välja, ja ongi rauad oodata. Kahest oma valla mehest teadis Päärn, et need mahalöödud kapten Bogutski saapad ning püksid koju viinud ja rehe juurde haopinusse peitnud. Need mehed olid Ants Laur ja Ants Käsper. Ainult joobnud pea oli nad riisujaiks teinud, sest mida pidid talupojad ohvitseri läiksaabastega, mis neile jalgagi ei läinud, ja tema peenest kalevist ning punaste triipudega mundripükstega õieti peale hakkama? Kanda või kellelegi müüa nad kumbagi asja ei võinud, seda nägid mõlemad kainena väga hästi ära. Hirmuga peitsid nad saagi siis võõraste silmade eest hagude alla. Päärn Valk aga oli seda näinud või sellest teada saanud. Mehed nabitakse kinni ja hakatakse neid soldatite vahel mõisaõuest välja viima. Ei öelda neile teel midagi, kuhu neid talutatakse. Alles rehe juures tähendab noor ohvitser järsku:

«Tooge saapad ja püksid välja!»

Mehed kahvatavad ja hakkavad lõdisema. Püüavad ka natuke salata, aga Päärn Valk, kes nagu koer ohvitseri järele jookseb, annab neile otsekui vasaraga pähe, kuna ta hüüab:

«Teie peitsite saapad ja püksid haopinusse — ärge ajage tagasi!»

Ega muud, kui mehed toogu asjad välja. Aga nad on kas ehmatusest uimased või sündis asjade varjamine joobnud olekus, nõnda et nad peidukohta enam ei mäleta — ükskõik, nad ei leia neid haovirnast. Terve pinu laotakse koost, enne kui saapad ja püksid nähtavale tulevad.

Meeste süü on päevavalgel. Võimetus vihas vahivad nad irvitava äraandja peale, kellele ohvitser «maladets» ütleb.

Kui aga Päärn oli lootnud, et ta oma denuntsianditeenetest kasu saab, siis eksis ta. Ka teda ootasid mõisas rauad ja peale kohtumõistmist kibe karistus: ta sai sada vitsahoopi, läks kuueks aastaks sunnitööle ja pidi lõpuks Siberisse eluajaks asuma jääma.

Kuna Purila mõisa iga päev kinnipüütud talupoegi üksikult ja salgakeste kaupa soldatite vahel kokku toodi, sündis sama valla külas iseloomulik kurbmäng, mille peategelaseks oli noor peremees Üleka Jüri.

Teda arvati sõjas surmasaanud staabikapten Johann Bogutski

mahalööjaks või vähemasti üheks tema mõrtsukaist. Ülesandjate tunnistust mööda oli teda ohvitseri surnukeha juures, selle mantel käe peal, kõige ennemalt nähtud. Teadagi, et väeülema tapjat iseäraliku rutu ja õhinaga tabama mindi. Teda ei leitud aga kodunt. Nagu teisedki, nii hoidis ka tema ennast redus. Talu läbiotsimisel tuli asju nähtavale, mis Jüri süü kindlaks tegid. Kõigepealt leiti ohvitseri mundrikuub majast ja siis veel kapten Bogutski rahapung.

Kohe pärast sõjapäeva, kui Jüri oli oma viinastanud pea selgeks maganud, sattus ta nii rõhuvasse kartusse, et ta ivakest ei söönud ega kellegagi sõna ei rääkinud. Hirm kinnivõtjate ja karistuse ees kippus ta mõistust segama. Tumedais mõtteis vahtis ta istudes ainiti enda ette maha või liikus ringi tummalt ja kahmetult nagu surnukuju. Naise trööstimistel polnud tema kohta mingit mõju. Korraga kadus ta kodunt ära. Naine oletas muidugi, et ta on redusse jooksnud, nagu kõik teised, ja selleks oli ta ise talle nõu andnud. Jüri oligi redus, aga ta ei tulnud enam nähtavale, nagu kõik teised. Purila jõe kaldalt leiti tema kaabu ja kuub. Ta oli need sinna nagu märgiks pannud, kust teda tuleks otsida. Ta surnukeha leitigi mõne aja pärast jõe põhjast. Nii oli see õnnetu sõjamees enesele ise kohut mõistnud, valides kõige raskema nuhtluse — nuhtluse, millest teised mässupeamehed keiserliku armu läbi pääsesid. Jüri, umbes kolmekümne-aastane mees, kuuepäevakoha rentnik, jättis leinama naise nelja lapsega, kellest kolm olid võõraslapsed — Jüri oli lese kosinud — ning üks tema pärislaps. Vaevalt võis oletada, et tema kui kaunis väheldane ja mitte tugev mees omast jõust üksi ohvitseri ja selle hobuse maha nottis, vaid arvatavasti oli tal seejuures kaaslasi olnud. Kes aga, selle saladuse viis Üleka Jüri endaga jõkke. —

Purila mõisal oli neil päevil päris sõjaleeri nägu. Kõik kohad kubisesid soldatitest, nende seas liikusid väeülemad, adjutandid tulid ja läksid, meeleolu seisis elevil. Jalaväele lisaks ilmus varsti veel ratsaväge, kasakaid. Osteti loomi ja muud toidumoona mõisast ja küladest üles, jahvatati jahu veskitel, niideti rohtu hobustele, tapeti elajaid, küpsetati, keedeti, söödi ja joodi. Kümme vedru ja rohkem joodi päevas viina ära — mõisaaidas oli ju seda märjukest küllalt!

Soldatite olek kohaliku talurahva vastu oli üldiselt heatahtlik, isegi sõbralik. Venelase lihtlapselik südameheadus tikkus tihtigi esile. Soldatite seas oli märgata otsekohest kaastundmust nende vaeste rõhutud ja hirmunud inimeste vastu, kellega nad siin, neile võõras riiginurgas, kokku puutusid. Sellest teadis rahvas mõndagi lookest jutustada. Nii nähti, kuidas soldatid teomeestega oma paremat sööki ja viina jagasid, neid nende töös aitasid ning külas vanade inimeste ja lastega õrnalt ümber käisid. Seevastu pandi tähele, et soldatid mõisasundijate peale, kelle karedus ja kõrkus talupoegade vastu neile ju saladuseks ei jäänud, mitte just hea silmaga ei vaadanud. Räägitakse, et nad ühele või teisele neist kiusupärast nii mõnegi väikese ninanipsu mänginud. —

Suurt kahinat tõi Purila sõjaleeri ja kogu mõisa ühel päeval kind-

ralkuberner vürst Suvorovi sinnatulek Eestimaa kuberneri von Grünewaldi saatel. Vangid toodi Balti kubermangude kõige kõrgemale ülemale ette, kes nad lühikese ülekuulamise alla võttis, et seepeale varsti jälle mõisast lahkuda.

Nüüd algas kaebealuste raudupanemine. Käe- ja jalaraudu oli sõjavägi koormate kaupa kaasa toonud. Purila mõisa sepp Mihkel Aaver toimetas lageda taeva all raudade neetimist. Alasi seisis murul, ja mees mehe järel pistis jala sepa kätte, et siis kõlisevate ahelatega teiste sekka jälle tagasi astuda.

Siis tuli lahkumine.

Naisi ja lapsi oli küladest hulgakaupa kokku tulnud. Eks need olnud ju enamasti kõik perekonnatoitjad, kes seal püsside vahel ahelaid kõlistasid ja kellest keegi ei teadnud, kuhu nad viiakse ja mis nendega tehakse. Sakste valjust tundes oli talurahva üldine oletus, et vange enam kellegi silm näha ei saa. Läbi pisarate vahiti neid veel, nuuksuva suuga hüüti neile viimseid kogelevaid sõnu järele. Haavatud laoti küüthobustele, terved võeti soldatite vahele. Nõnda hakkas kurb rong Purila mõisa õuest liikuma. Naised ja lapsed, õed, vennad ja vanemad — nad jooksid oma kallimaile nuttes veel tüki teed järele, siis pandi pillid hüüdma, trummid põrisema. See lämmatas kõik muud hääled. Ja lõpuks aeti kõik saatjad tagasi. Nad jäid nagu kari lambaid teele seisma — liikumata, ühe koha peal hunnikus. Seal vahtisid veel, ikka veel rongile järele, kuni viimase soldati läikiv tääk nende silmist kadus.

1902

UUEL TEEL

(Paroodia)

Mul oli tol ajal harjumuseks oma suletõid enne trükkisaatmist tuttavaile ette lugeda. Muidugi tuttavaile, kel ilukirjanduse kohta otsust on, kuigi nad oma maitsesihis üksteisest vahel lahku lähevad. Nende kriitilisi arvamusi kuuldes saan siis juba kohe aimu, missugune vastuvõtt mu tööle hiljem osaks võiks saada nii publiku kui ka avaliku arvustuse poolt.

Noil päevil olin jälle maha saanud väikese luulelapsega ja ootasin tuttavaid katsikule. Minu põnevus oma töökese muljet kuulda ja näha saada oli täna iseäranis elav. Ma olin nimelt, et ajast mitte maha jääda, teinud argse katsekäände uuele teele, mis pidi mu viima kõrgemale ja kaugemale. Kuis see mul oli õnnestunud, pidi nüüd selguma.

Esimesena juhtus minu poole tulema härra Kask. Et meie tutvus oli veel noorevõitu ja vahekord seepärast liiga võõrik-viisakas — härra Kask rohkendas enda isikuga alles lühemat aega meie linna eesti emigrantide-hulgakest —, siis pidasin tarvilikuks teda paluda, et ta avaldaks mulle oma arvamuse etteloetava luuletuse kohta julge avameelsusega, ka siis, kui see arvamus läbi ja läbi halb peaks olema. Ta tõotas seda, ja ma lugesin:

Sinkjana,
vinkjana:
tokerjad
tääbuvad,
tokerjad
hääbuvad;
singutades
hinge roovilt,
vaide,
vaide,
tõuseb
küütuvuste käide,
võikneb südame
vaikselt surmale.
Säravana,
tinasena,
heljetel:
tokerjad
tugevad,
tokerjad
mugevad, —
huuvi, huuvi
vinetuse puikamuses,
sõõru koonutuste peitel,
vaarduvad,
vaiguvad,
tarduvad —
hauda —
hauda . . .

Ja lõhna tunnen —
kollast ja soodavat;
mäe kedurjast kurgust
ta ilmendes simpab,
mind limpab.
Too lõhna sallin.
Ta umbilma kereselt
salaja vimpab,
ning
timpab.
Ja sinedaid raakmeid õhtuses udus —
noid kuulan,
nad Jumaluse partele
simuralt siivavad, —
mind piiravad
sala . . .
ala . . .

Krõbedana tilgutina, suisa-suisa, sargneb määratumas pöörangus, kosmose kopetanud urvuses, teadmatuse vuhang põiki tukeldust elu mõnituste turbunud salvede poole. Kuid tema peab hulvima, üksnes tema paiknema ja libamisi roomama ühes diametreeriva täiuse sihil, saagiks udumuse purevaile murdjaile. Paistab õkva, kui purgeldaks põrguste potentside rusuvus talle hirmsate vorpidega tänkjastiigesse mälu-orkusesse. Ära nuusi: ses on kõige veerevuse jumalik tuum! Ära kraabitse ega küünitse: see on sinu aimavuse fundus, sinu Igavese Kõigevägevama Suigutaja Virivillus! Kougi, aina kougi!

Too tõvetleb sinu intellekti undusi! Ära ole tõrges ja võigas igatsema, mis tuuldunud jumalate pudenenud ragamusest sulle padupunga on tuubitud! Rüsele tolle tondi vastu nagu puldrik Achillese vastu: sest too varitseb su viimaste ajuebemete järele, ta ei tunne hiiruvust! Valva ja kougi, veli! — — —

Tasa toodeldes käib kuu
läbi virvade,
üle koltunud
kurnade
taevani hõhvatud
helid!
ürgilma helid . . .

Pilje,
hilje,
sügavana,
mustavana,
piki peerengite põrmu,
lähimeelsel vidinal —
loiklevad,
tuiklevad
aralt, nii uniselt
mõtted . . .
mõtted . . .
mõtted . . .

Jumala eest, ei ole vannetumat, mõrtsukalisemat; ei sarvik ega tokerjad ole sugusikkudele alandavamat loogamust kaela muljunud, kui tasakaalu tehes Uuriva Võimingu Igavesest Mürtsust! Tahaks matta kõik ja imeda! Nii hää oleks kõike matta ja siidimeelselt imeda!

Vakka:

valjud hääled,
kalgid keeled,
ilmade keerul,
mägede veerul,
pilvede takka.

Takka:

sädelev voog,
haarates päkka
ikka ja pikka,
siivub ja soeb
ja poeb.

Lakka:

luule tiirust,
kunsti niirust;
paiska vakka,
leina takka,
ole vakka
nagu ikka . . .

Aga kratt külmetas katusel, puhus pihku ja nuttis: «Huu hu huuu!» Ja tema nutt oli nii, kui jookseksid jänesed plekktoru mööda Igaviku poole, murumunad suus. «Hu hu huu!» nuttis kratt ja sõneles nii: «Inimesed sõitlevad, sajatavad, sõimavad ja murravad kõdunenud ahervartel üksteise sääreluid. Aga vaata, mina kükitan katusel, külmetan ja nutan, hu hu huuu! Sest mis võib olla jaunim ja ülevam, mis võib olla sinimeelsem ja sügavam, mis võib olla sala-, algu- ja omapärasem selles inferioorses ilmas, kui katusel külmetada ja nutta! Nutta elu mõtte pudenenud rusudel, millele planeetide nõgine lumi on helbnenud!»

Aga kratt nuttis, ja tema nutt oli nii, kui jookseksid jänesed plekktoru mööda Igaviku poole, murumunad suus — —

Võiguna,
tuhkruna,
raudjana,
läbi
muha,
üle
tuha,
mööda
juha;
kuristiku
puhevusest
pirvitades, —
nagu
hurdake,
sume,
tume,
kume,
vägevana
oma
kires
kesavaimses;

suremata
oma
tõves,
tusaaimses;
küündimata
kuljuvas
kõrves — —
matkustab mardus murismaale, —
neitsilik mardus,
kikaslik mardus . . .
Sind armastan,
mardus!
Su mesist põske
ma himuralt himpleksin,
kimuralt kimpleksin! . . .
Pilkuse põue,
madariku õue
kannaksin
sind!
Mardus, oota mind!

Kui pagedes pauna ja togides tõrusid me toidame ihu — me patused; valetame, varastame, võltsime, petame, salgame surma — me tõlbid! Kuid peatu, mu suu, ja tõrgu, mu sulg! Veel vaibumas vaimud ja tukkumas töö — mu küdevas hinges veel tormitseb öö! Mis tähendab see? — Kas olen ma kukeks siis ilmasse loodud, et kelluke kaelas mul kuliseb puhte?! Oh õgi, maailm! Veel hõõgub mu keel — veel pideneb pingul mu raudane meel! . . . Aa — haa! Ma kudurjuse kupitsad juurteni katkestan! Ma kõrvetuse tõrded uurteni purustan! Mu Jumal on ahing, mu Elu on lahing, mu Mõte on mõõk! Ma õngitsen lõbu rõngasmadu mürgitusest — ma hingan õnne põrgukoera purevusest. Ma elan! Ma elan! . . .

Kuid:
Tokerjad tääbuvad,
tokerjad hääbuvad;
tokerjad loituvad,
tokerjad koituvad,
tokerjad vaarduvad, vaiguvad,
tarduvad, —
tokerjad ahavasse hauda
marduvad . . .
Ah — ja!
Ha — ha!
Na — na! . .

See on minu luuletus, mille andsin härra Kasele nautida.
Härra Kask oli mind sügava vaikimisega kuulanud. Ei ta köhatanud kordagi, ei liigutanud kätt ega jalga. Ta vaikimine kestis

siiski veel edasi, kui olin käsikirja juba näpust pannud ja temalt ta arvamust küsinud. Agarasti lugedes polnud ma kordagi tema peale vaadanud, nüüd aga lõin pilgu talle näkku.

See nägu oli mulle üsna võõras.

Iialgi pole ma nii kohmetanud, nii häbelik-kohmetanud nägu näinud! Härra Kask ei teadnud nähtavasti, kuhu silmad pöörata. Tume puna värvis ta põski ja laupa.

«Noh, teie ei lausu ju musta ega valget?» tähendasin imetsedes.

Aga härra Kask võttis endale vastamiseks veelgi aega, ja mitte liiga veidi. Ja kui ta viimaks vastas, polnud ta laused midagi vähem kui hästi ette valmistatud.

«Ja — noh — hm —» algas ta haletsemisväärt kitsikuses, — «vaadake, kulla härra Vilde — vaadake — või õigemini, vabandage — sest, nagu lugu kord on — — juba kolmat aastat võõrsil — võhivõõraste rahvaste hulgas — Rootsis — Norras — Prantsusmaal — —»

«Lubage: kuidas seisab see ühenduses minu luuletusega?» küsisin vahele.

«Ja — noh — — inimene unustab keele — emakeele — —»

«Kes siis emakeele on unustanud?»

«Eks mina, — muidugi mina, — ainult mina — —» ja ta nägu imbus veelgi tõmmumaks.

«Aga härra Kask, teie kõnelete ju kõigiti head eesti keelt!»

«Jaa — k õ n e l e n ... Aga kirjakeel — vaat see — see ununeb paraku — —»

«Aga ma tean ju, härra Kask, et teil on ka kirjutades praegu veel hea keel! Ma lugesin hiljuti teie reisikirjeldust ajalehes.»

«Minu? — — Minu nüüd! — — Mis siis m i n u s t! ... Aga kaege — see peenem kirjakeel — — see luulekeel — see, mida teie oskate — mida teie tarvitate — — see kurinahk — —»

«Kas te ehk minu luuletuse keelega hästi rahul ei ole?» küsisin võimalikult kergesti ja pehmesti, et teda julgustada.

«Rahul? — hm — miks ma ei peaks rahul olema? — Ma olen teie keelega ikka rahul olnud —»

«Teile ei meeldi vahest mõni üksik kääne või sõna — — öelge aga julgesti ära!»

«Ei — ei tea — ei mäleta midagi öelda — — mitte midagi — — mitte kõige vähemat ... Ja siis — kallis härra Vilde — — vabandage lahkesti —: Filosoofia on minu nõrk külg — filosoofiline spekulatsioon — — metafüüsika — terve transtsendentne[1] sohikraam — — sellega pole ma kunagi tegemist teinud — — mitte kunagi — —»

«Mina ka mitte, härra Kask.»

«Soo? — Või nii! — Ja-aga — —» ta nilpas õhu järele ja hingeldas, kiskus siis kella taskust, ütles ennast praegusel hetkel kuskil oodatavat, palus vabandada ja läks ...

[1] T r a n s t s e n d e n t n e — mittemaine, sealpoolne.

Pentsik mees, see härra Kask! —

Aga veel samal päeval tuli mulle teine pealtkuulaja mõrda. See oli härra Mägi.

Natuke närvlik, aga kõigiti mõistlik ja vaimukas inimene.

Kuna ma temale oma töökest ette lugesin, nihutas ta end väga rahutult istmel, ja kui ma lõpetasin, tähendas ta, tema ei olevat minu mõttekäigust aru saanud. Minu ettekanne ei olevat mitte kõige parem, minu paatos eksitavat teda. Tema saavat vaimutöösse kõige paremini süveneda, kui ta ise ja endamisi lugevat.

Ma andsin käsikirja tema kätte ja ta hakkas lugema.

Aga varsti seletas härra Mägi, ka minu juuresolek, minu vahtimine ja kõhatamine eksitavat teda. Kas ma ei võiks teise tuppa astuda ja teda üksinda jätta, mida ma muidugi heal meelel tegin.

Praokile jäänud ukse vahelt nägin siis, kuidas ta minu kirjutuslauda istus, pea käte vahele pigistas ja lugema hakkas.

Lugema? Ei — u u r i m a. J a k u i d a s uurima! Hernesuurused higitilgad tekkisid tal otsmikule ja ninale ning kukkusid nina otsast käsikirja peale maha. Ja küüned lõi ta endale karvu, ja silmad tikkusid tal pea seest välja. Nii innukat tungimist ühe vaimutöö sisusse olen tõesti harva näinud. Et ta iga kaugemagi kõbina eest kaitstud oleks, tõmbasin vaheukse täiesti kinni ning püüdsin tagatoas tasa olla nagu hiir.

Aga Mäe-härra uurimistungile ei tahtnud lõppu tulla. Juba olin sohval pikutades kolm ajalehte läbi lugenud — teises toas jäi ikka veel vaikseks. Ootasin veerand tundi, ootasin pool tundi — ei midagi. Viimaks katkes mul kannatus, ma avasin tasahiljukesi ukse — — härra Mäge ei olnudki enam toas! Käsikiri oli põrandal maas, suured higitilgad hiilgasid peal — kõik muud jäljed puudusid uurijast.

See oli juba teine arvustaja, kes jättis mu arvustusest ilma. Ei tea, kuhu t e d a just sel silmapilgul oodati. —

*

Järgmisel päeval tuli mulle aga külaline, kelle peale suuri lootusi panin: seltsimees Lembach. Ta kõneles vähe, aga mis ta kõneles, käis pihta, ja enne kui ta kõneles, kaalus ta kainelt oma sõnu. Ka olime teineteisega niivõrd tuttavad, et ma temalt täiesti õiglast otsust võisin oodata.

Vagusi kuulas ta minu ilulugemist pealt ja ma tundsin meelitava mõnuga, kuis ta silmad tõsisel tähelepanekul minu suu küljes rippusid. Lugemise lõpetanud ja temale otsa vaadates märkasin, et ta oli kahvatanud. Mõju näis olevat sügav. Ta ütles alles mõne aja pärast:

«Palun veel kord lugeda!»

Lugesin veel kord. Tema isu täitis mind rõõmuga. Jälle üles vaadates nägin, et ta veelgi valgemaks oli kahvatanud. Ja ta hääl oli sisemisest vapustusest üsna kõlatu, kui ta tähendas:

«Palun kolmat korda lugeda, ja veel selgemini!»

Kui olin kolmat korda lugenud — kõrge, üleva paatosega, leidsin

enese vastas istumas murtud mehe. Lembachi kogu oli vajunud kössi, ta nägu hallendas tuhakarvalisena, ta silm vaatas klaasiselt.

«Jumala pärast, Lembach, mis teil on?»

Ta vastas alles tüki aja pärast madala, tumeda häälega:

«Minu saatusekell on löönud, — mida ma ammugi kartsin, on tõeks saanud!... Seltsimees Vilde, kas teate, mis on peaaju pehmenemine?»

«Tean, — aga mis siis sellega —?»

«Ja teate ka, et see on pärilik?»

«Olen kuulnud —»

«Noh siis: minu vanaema sai peaaju pehmenemise, — minu vanaisa õde sai peaaju pehmenemise, — üks minu lell teisest põlvest suri peaaju pehmenemisse... Kas näete — otsas!» Ja ta lõi enesele laksti vastu otsmikku.

«Aga millest te siis märkate —?»

«Millest ma seda märkan? Teie luuletusest!... Ma olen teie töid ikka mõistnud — iga lauset, iga sõna, vähemat kui varjundit nendes. Kõik oli mulle selge nagu päike — kõige keerulisemad mõtted, kõige kaudsemad, peenemad puudutused. Nüüd aga äkitselt — —:

Tokerjad tääbuvad,
tokerjad hääbuvad,
tokerjad hääbuvad,
tokerjad tääbuvad...»

Ta tõusis üles, vankus uksest välja, ja kuna ta trepist alla kobas, kuulsin teda lällaval keelel edasi skandeerivat:

«Tokerjad tääbuvad,
tokerjad hääbuvad...»

Ja alt uulitsaltki veel kostis lahtise akna kaudu mulle heledalt ja nutlikult üles:

«...hääbuvad,
«...tääbuvad,
«...tääbuvad,
«...hääbuvad...»

Oli nüüd siiamaani kuis oli, aga et ma «Tokerjate» pärast oma parima sõbraga riidu läheksin ja et enda vihameheks teeksin, seda poleks ma naljalt võinud ette arvata.

Sõber Hindrekson ilmub nimelt, ja ma hakkan talle oma teosekest ette kandma. Vaevalt olen jõudnud sinna kohta, kus jänesed plekktoru mööda Igaviku poole jooksevad, kui see äkiline inimene üles kargab ja karjub:

«Kurat, narrida ma ennast ei lase!»

«Kes sind siis narrib?»

«Sina!»

«Mil viisil?»

«No ega see soga siis paberil seisa!»

«Miks ei seisa!»

Ta kahmab paberilehed mu eest ära — loeb, loeb, vajutab nad käte vahel kägarasse ja viskab mulle vastu pead. «Kurat, ka seda-viisi ei lase ma ennast narrida!»

Nüüd kargas aga minugi kops üle maksa.

«Et sinusugune kõlupea kunstist, tõsisest kunstist lugu ei oska pidada, see ei anna sulle veel mitte õigust minu käsikirja ära rikkuda — see läheb trükki!»

«Trükki?» Ta pistis kähinal naerma. «Trükki, ütled!... No kas tead» — ta silmad kiiskasid nagu tigedal kassil —, «kui see kama trükki läheb, kui sina sellele sodile kirjastaja leiad, siis tahan mina kolm kuud järgemööda vanu saapaid süüa!»

«No siis hakka neid aga aegsasti korjama! Esimese paari võid minult saada!» karjusin talle vastu.

Ta pani veel mõne musta ja tulise, sülitas paremat ja pahemat kätt ning läks. Ma viskasin talle oma vanad saapad eeskotta järele.

*

Sama päeva õhtuks jõudis minu teinepool maalt mõnepäevasest külaskäigust koju. See rõõmustas mind, sest temaga tahtsin lõplikku katset teha enne käsikirja ärasaatmist. Ma tean, et naisel on sügavam, tundelisema luule kohta enamasti vastuvõtlikum hing kui mehel, ja ma olin seepärast julge mõistva otsuse peale. Ilma juba esinenud arvustajaist midagi lausumata — see oleks ehk tema enese arvamist mõjutanud — tutvustasin eite pärast õhtusööki kohe oma seni nii kahevääriliselt vastuvõetud väikesega, kelle kortsutatud mähkmed ma jälle hoolsasti siledaks olin triikinud.

Ma ei eksinud oma lootuses. Mulle sai ilus palk osaks.

Kui ma luuletuse kõige oma hingelise jõu ja mõnuga, pikkamisi ja selgesti, kuuldavale olin toonud ja parajasti viimaseid raskemeelseid sõnu ütlesin, kukkus mulle paar sooja piiska käele. Ma lõin pilgu üles — minu naise silmad seisid pisarais.

«Misüle sa nutad?» küsisin silmakirjaks imetsedes.

«Sinu luuletuse üle,» vastas tema.

Rohkem ma ei küsinud. Sest oli mulle küllalt. Sest minu naine ei nuta mitte tühja asja pärast.

Tema liigutus osutus nii sügavaks, et ta oli lähemal paaril tunnil peaaegu tumm. Tumm ja mõttes. Siis — magamaminemise eel — algas ta pehme, peaaegu meelitava häälega:

«Eedi, sa peaksid tööst mõneks ajaks hoopis loobuma... Vähemalt kaheks-kolmeks kuuks... Ja mägedesse minema...»

«Mispärast siis?»

«Seda sa oled oma tervisele võlgu — tõepoolest —»

«Aga, kullake, ma olen ju üsna terve! Ükski liige ei tee mul häda!»

«Ja noh — liige!... Aga vaata — need emigrandipõlve mured ja pitsitused — need — need hakkavad sul — niiöelda — hinge peale käima... Need tekitavad teatava hingelise surve — —»

«Millest sa seda märkad?»

«Millest... millest...? Noh — sinu näost — sinu olekust... See on nii rahutu — nii — nii pingul...» Ta ohkas vargsi.

«Tühi jutt kõik! Minu kordaläinud tööst nägid ju kõige paremini, kui täielik on minu hingeline tasakaal. Kes nõnda luuletab, ei või ihult ega hingelt haige olla!»

Ta jäi vait. Ka teisel hommikul ei teinud ta asjast enam juttu. Aga ma panin tähele, et ta pidas mind salaja silmas. Murelikult ja alatasa... Veidrad arvamused, mis neile naistele vahel pähe poevad!

Samal hommikul saatsin oma luuletuse ühele Tallinna ajalehele ja hakkasin tema ilmumist ootama. Aga ta ei ilmunud. Sellevastu leidsin mõne aja pärast «Kirjavastustest» oma nimetähtede tagant toimetuse teate: «Meile mitte kohane — läkitasime, olles kindlad teie nõusolekus, parajasse paika edasi.»

Parajasse paika? Missugune see küll võiks olla?

Kuid kaua ei saanud ma seeüle pead murda, sest juba samal ööl tuli mulle Tartust järgmine kiirtelegramm:

«Väga austatud kaasvõitleja! Teie modern novell «Tokerjad» tegi meile nii lootustäratava mulje, et võtsime otsuseks Teile ergutuseks viivitamata oma rahulolu avaldada. Me soovime Teile õnne, et olete vaimset jõudu ja valgust leidnud selga pöörata vanadele, ajast ja arust läinud luuleradadele ning jalga tõsta meie leitud uutele, kõrgematele kunstiteedele. Et Teile julgust teha edasipüüdmiseks ja meile järele jõudmiseks, trükime Teie töö sedamaid ära ja oleme valmis Teid oma liikmeks vastu võtma. Teist enesest ripub, kui kõrgele Te jõuate lennata tiibadega, mis meie kunstiaated Teile laenavad.

Ametivennalikult tervitades
Noor-Eesti.»

SEADUSEMEES

See võib ju olla ainult pöörane, äraräkimata pöörane eksimus, mis peab selgeks saama! Ega niisugune ülekohus siis kuigi kaua kotis seisa! Vaikse küla kallale tikkuda, hulka inimesi kinni võtta ja püsside vahel minema viia — tule taevas appi, õigus peaks ju maa pealt sootuks kadunud olema, kui see ei ole verine eksitus, mis peab ilmsiks tulema! Kui mitte enne, siis sõjakohtu ees. Ei, juba ennemini — juba poole tunni pärast! Kõige hiljemalt poole tunni pärast! Sest kas ei viida meid kirikualevi ja mõisa poole? Muidugi! Noh, eks komissarihärra, või maakonnaülema noorem abiline, või ka mõisasaks ise — eks nad ju tea, kas me oleme mässajad või mitte! Kas me oleme liiga teinud ühelegi ametnikule, või mõisnikule, või kirikuõpetajale! Kas me oleme kellegi varasse puutunud!

Kas me oleme keisripilti või kohtukulli teotanud! Ei midagi säärast... Mis mujal on sündinud, nagu lehed räägivad — Lätimaal, kus valitsusele sõjariistus vastu hakatud, Tallinna ligemal, kus mõisaid põletatud ja rüüstatud — mis on meil sellega tegemist! Meie naabruses paaris vallas olevat küll ka midagi ette tulnud, millega ülemus ei või leppida: vanad vallaametnikud lastud lahti ja valitud teise hääleõigusega uued, monopol ja paar õllekõrtsi pandud vägisi kinni, keiser võetud vallamaja seinalt maha, kogukonna rahaga otsustatud muretseda sõjariistu ja ei tea, mida veel... Aga meil — mitte kõige vähemat! Mitte sõrmegi pole me liigutanud... See on jõle eksitus, mis ei või selgumata ega karistamata jääda! Sest muidu oleks see meeletu vägivald, päris röövlite tegu, ja meie ei ela ju mitte Hiinas ega Türgimaal!

Ja ta tõstab, kuna see mõttevool mässates ta ajust läbi mühab, parema käe kõrvale, et naisi ja lapsi vaigistada, kes nuttes ja ulgudes rongile järele jooksevad, ja hüüab neile valjusti, et see olevat ju eksimus, mis varsti selgeks saavat. Pahema käega äigab ta oma otsmikul üle suure veripunase muhu, mille lõi vihane tragun talle püssipäraga, kui Kadaka Jaan aru ei tahtnud saada, et ta on tema vang, kes teistega peab ühes minema. Ja kui ta uimaselt naise kaenlasse tuigerdas, murdsid soldatid kapi lahti ja võtsid sealt ta raha ära ja andsid talle toibutamiseks veel ühe võmaku, millest ta sai kuklasse veel teise muhu.

Kõik, mis meil tehti, kui anti vabadused, oli kõnelemine — harutab hämmastunu oma mõtteid edasi. Et meile kooskäimiseks ja kõnelemiseks õigus oli kingitud keisrihärra armuliku käsukirja läbi, siis tegid inimesed ka suu lahti ja igaüks kõneles, mida arvas õigeks, ehk see minu meelest vahel küll oli võõriti... Pea — kas ehk kõned?...

Ta peatab äkitselt sammu, nii et järel tulija tema vastu põrkab. Aga siis peaksid kõnelejad üksi olema püsside vahel, aga mitte ka tummad pealtkuulajad. Ja mitte ka pealtkuulajad, kes kõnedega nõuski ei olnud! Kuidas tulen näiteks m i n a vangide hulka? Miks on m i n u l muhud peas ja miks võeti m i n u raha ära? Kuidas sattus Kadaka peremees mässajate kilda?

Ühe käega katab ta lauba-, teisega kuklamuhu, sest tal on tundmus, nagu seisaks ta pea pragisevais leekides ja nagu soritaks ta aju tuletangidega.

Kõigepealt m i n a. Mina, Kadaka peremees... Kõnet ma ei pidanud, sest avalikult hulga rahva ees ma kõnelda ei saagi. Pole ma koosolekuil niuksatanudki. Minu arvamine on aga teada. Mida ma hulkadele ei öelnud, seda olen öelnud üksikuile. Ma olen seadusemees. Läbi ja läbi seadusemees. Alati olen olnud palumise poolt, mitte iialgi nõudmise või kättevõitlemise poolt, liiati kättevõitlemise poolt vägivallaga! Truualamliku palumise poolt olen olnud, ma mõistan hukka iga vägivalla, kardan ja austan valitsust ja iga ülemust. Ja ma olin ikka selle poolt, et palutaks v õ i m a l i k k e asju, et paludes peetaks targu m õ õ t u, ja tormajaid olen hoiatanud ja

neile öelnud, et nad annaksid valitsusele ometi aega, ega kõike või korraga saada, vabadusi ja õigusi ei või pimesi pihust puistata... Ja inimesed teavad ka, et olen liiga suure vabaduse vastane, sest see kasvataks kõiksugu vallatust ja üleannetust, ja viimaks ei tea enam, kes on peremees, kes sulane ja kes peab sõna kuulama, kui kõik tahavad käskida ja valitseda...

Ei, see eksitus, see õnnetu eksitus — ta tuleb ju välja! Poole tunni pärast. Kõige hiljemini poole tunni pärast. Kadaka Jaaniga pole neil midagi pistmist. Kadaka Jaani nad kinni ei pea. Sest võhivõõrad vene soldatid ei tunne ju inimest, ei tunne ühtegi hinge külas, ja rääkida ei saa nendega ka mitte — umbkeelsed kõik ja pooljoobnud...

Ning jälle viipab ta käega — seekord oma naisele ja pojakesele, kes tema ligidale on jõudnud, sõrkides tragunite hobuste kõrval sügava lume sees — ja valju häälega kuulutab ta, et eksitus tulevat ilmsiks, nad olgu üsna rahul ja mureta, Kadaka Jaani kinni ei peetavat — t e d a mitte!...

Aga ka teisi käsi kerkib üles rahustama ja vaigistama ja ka teised kahvatanud suud paistetanud ja kriimustatud nägudes kogelevad eksimusest, millele järgnevat varstine selgumine, p i d a v a t järgnema; ja ainult vallakirjutaja, kes rääkis oma kõnedes nõudmisest, ja metsavaht, maatainimeste kõnemees, kes välja astus kättevõitlemise eest, sammuvad tummalt ning hämaralt rongis, ehk küll ka nende naised-lapsed on järeljooksjate ahastavas salgas, ning mõned noored mehed, kes on tegemist teinud kihutavate lendlehtedega, vaatavad tühjal pilgul üksteise otsa ja hoiduvad ligistikku kokku, ning üks neist kiristab kuuldavalt hambaid, kui tragunihobuse puristamine tema põske niisutab.

Eksituseuskujaid ja naistetrööstijaid ei lasta aga kaua käsi tõsta ja hõikuda. Poliitilised kurjategijad peavad keeletud ja kurdid olema, ainult süda võib neil karjuda, niipalju kui tahab. Püssi päradelt sajab hoope igasse külge, ja uued muhud ning kriimud seltsivad endistele juurde, ja siin neelab keegi verd suust ja ninast, ja seal sülgab teine oma hambaid lumme.

Ei hõika varsti enam keegi ega tõsta kätt. Ka Kadaka rentnik mitte.

Sest sel on nüüd veel kolmas muhk ja poolik nina.

Eksitus kestab edasi — sedapuhku pole teha midagi.

Aga varsti hõiguvad jälle. Karjatavad. Ulguma panevad. Seisma jäävad. Käsi ringutavad.

Ka seda veel!

Mitte ainult, et tikutakse vaikse valla kallale, võmmitakse inimesi püssipäradega, röövitakse nende raha ja tehakse nad vangideks — ei, nende küla pistetakse ka veel põlema!

Kahe talu õlgkatusest pahvatavad üles nõgised sambad, mustad nagu põrgu vanded, veriste vöötidega nagu kuradite keeled. Säherdusi põrgulippe nähti eile õhtul paaris naabervallas lehvivat,

ja siis ütles Kadaka peremees üleaedsetele: ennäe, mis tuleb mässamisest! Kes käskis seadusi rikkuda! Vaata nüüd!

Ametlikud tulesüütajad, salgake traguneid, kõik joobnud, jõuavad nelja ajades rongile järele, huilgavad läbisegi ja näitavad üksteisele lõbusat tulevärki.

Ja talupojad vahivad üles taeva poole, käed ristis ja ahastav ootus silmis, nagu peaks hall vaip kärisema ja mingi keelav ning õigust mõistev ilmutis välja raksatama. Aga taevas näitab neile tumeda türanni jääkülma kinnist palet. Tuhmilt ja sapiselt haub ta kõige häda üle nagu kuri südametunnistus. Ainult lumi vägistatud väetite tuikuvate jalgade all kriuksub kaastundlikult ning vihaselt ja külmetunud maapinnast hoovab üles nagu emalikku ägamist, ja üks vares saadab heledal kraaksumisel halli hulka, milles on näod talle viimaseni tuttavad.

Nad jõuavad kirikualevi lähedale, pöörduvad aga paremat kätt kõrvale — teed mööda, mis viib mõisa juurde.

Noh, eks parunihärra tea, ja ametnikud pole kaugel, ja hingekarjane, kui peaks tarvis olema, ka mitte.

Ta pole küll talurahva sõber, see mõisasaks, ja mitte pehme isand, kuid ega ta või salata. Ja valetada ammugi mitte. Seks on asi liiga tõsine.

Ja nõnda jõuavad nad mõisa juurde usalduse ja haljendava lootusega. Kõik vaikivad. Naised ei nuuksu enam ja lapsed kuivatavad silmi. Hingetu põnevus nöörib nende kurgud kinni.

Jõuk kasakaid peatub mõisaõues — parunihärra ihukaitsevägi, siia kutsutud juba rahutuste algul. Nende punsunud näod vaatavad ükskõikselt vangide rongile vastu; selles aga läbib külm võbin kehad peast jalgadeni — hoolimata süütusest ja kindlast usust, et eksitus saab ilmsiks. Ilmsikstegijaist, päästjatest, ei ole aga ühtegi näha, ka parunihärrat mitte. Ainult üksikuid mõisateenijaid, silmad suured ja näod valged, piilub nurkade tagant välja; neetutele läheneda nad ei julge.

Rong juhitaks loomalauda ja hobusetalli vahelt puiestiku taha, kus see on plankaiaga lagedast väljast lahutatud. Tragunid hüppavad sadulast, noor ohvitser sammub kõlisevail kannuseil üles härrastemaja poole, kasakad lähenevad jalutades.

Vangide ja nende omaste hulk, kokku rudjutud, hunnikusse rüsitud, on seisma jäänud — äkitselt, ühe nõksuga, nagu oleks elu kõigist neist kehadest k o r r a g a põgenenud, nagu oleksid kõik südamed, kõik veresooned ühel ja samal sekundil tuksumise lõpetanud... Surnud, tardunud, rühm seisvaid laipu... ja hauavaikus — see vaikus, mis sunnib elavaidki vaikima...

Puusärgid!

Viis — kuus — seitse puusärki.

Hööveldamata laudadest suurte naeltega toorelt kokkuklopsitud kirstud.

Ja vitsad ning kepid, korralikult pinusse laotud, kaks kihti kõrvuti, natuke maad eemal kirstudest...

Mitte elu, mitte liikumine, mitte ringivoolav veri ei pöördu tardunud inimestehunnikusse tagasi, aga üks toon rebeneb lahti tema keskelt, tema ühisest suust, ta kokkukasvanud kehast — toon nagu tagakihutatud ja äkitselt kuristiku äärele jõudnud jahilooma summutatud, korisemiseni tasandatud möire — ehmatuse ja surmaviha ühiskisa, koondatud peaaegu hääletuist häälist...

Sellest pilgust peale algab unenägu.

Unenägu, millest sa unes tead, et see on unenägu.

Ja mida sa edasi unistad, sest et sa tema võimusest ei suuda vabaneda.

Sest et ärkamine ei taha tulla...

Unes ütleb Kadaka peremees enesele, kui ta kirste ja keppe küllalt on tunnistanud: «Eksitus läheb ju ikka suuremaks!... Mitte pokri pista ei taheta meid, vaid peksta ja maha lasta!... Otsekui mässajaid!... Otsekui inimesi, kes on mõisaid põletanud ja sõjaväele vastu hakanud... Nagu nad teevad lätlastega ja Tallinna poolt mässajatega... Ja siin peab see sündima — siin, mõisa külje all? No kas siis parun sellest midagi ei tea? Ja politsei?... Kus see sõjakohus peaks olema? Kas ehk ülal mõisamajas?... Noh, küllap me paruni käest kuuleme...»

Äkki tuksatab ta kobavast ajust läbi ja nagu nähtamatu valgusejuga puudutab see paljusid teisigi:

Vigur!... Hirmutamisvigur! Et ka meie mässama ei hakkaks... Ehk ka, et me arvatavad ülesässitajad eneste hulgast üles annaksime... Vigurdamine kõik see siiaajamine ja kõik need kepid ja puusärgid!...

Ja halvatud hunnikusse sigib natuke elu, hangunud kehasse ilmub pisut liikumist... Ainult vallakirjutaja seisab paigal nagu tulp, ja metsavaht vahib silmi pilgutamata, ja noormehed, kel lendlehed süüks, seisavad õõnsa vaatega koos, ja üks neist, kes silmitseb kirste ja keppe, kiristab kuuldavalt hambaid.

Unelm kestab edasi. Eksitus suureneb.

Või on see ainult vigurliku naljamängu järg, ta teine vaatus?

Noor traguniohvitser ilmub jälle näitelavale. Ja temaga ühes kirikuõpetaja ametikuues. Veel üks kolmas härra — paruni vilajas kogu tuntakse ära — läheneb härrasmaja poolt, jääb aga vaatepaigast natuke maad eemal seisatama.

«Kordon sulgeda!»

Veltveeblile ja lipnikule annab ohvitser hiljukesi käskusid, mis näikse käivat teatavate ettevalmistuste kohta, sest mõlemad astuvad vitsa- ja kepihunnikute juurde.

«Kindralkuberneri-härra käsul —»

Vaeh, noor tragunileitnant oskab korraga eesti keelt!

Aga kui nad temaga külas püüdsid kõnelda, tõrjus ta neid vene keeli tagasi nagu mõni umbkeelne! Kodumaalane siis! Võsuke omade härraste hõimkonnast...

«Kindralkuberneri-härra käsul saate teie mässamise eest ihunuhtlust ja seitse meest teie seast (ta loeb nimed sedelilt ära —

need on metsavahi, vallakirjutaja, kooliõpetaja ja nende nelja omad, kes on levitanud lendlehti) lastakse siinsamas maha.»

Hingetu vaikus.

Kas peaks ka see veel vigurdamine olema?

Ei, ei!

Õpetaja-härral on liiga pühalik nägu, ja ohvitserihärral liiga kale pilk, ja parunihärra läheneb nii huvitatult... Politseid aga pole nähagi — see on andnud ametitalitused nähtavasti sõjaväe hoolele. Sõjaväe ja mõisniku hoolele.

Ei, see ei või enam mäng olla.

Ja ka eksitus ei või see enam olla.

Ainult ü k s inimene on veel, kes veel ei kaota usku eksitusse. Hoolimata sellest, et kaks seletuseandjat ja päästjat seisavad nende juures ja kuulavad kohtu otsust pealt, ainust seletavat sõna lausumata. Und nägev Kadaka peremees on see üks. Oma verekriimu silmnäoga, millest lihatu ninaluu välja valendab, astub ta ohvitseri ette ja ütleb:

«Meie ei ole mässajad, aulik härra, meie oleme süütud... Eksitus on, aulik härra, — kõik puhas eksitus...»

Aulik härra teeb, nagu ei näeks ega kuuleks ta teda.

«M i n a, Kadaka peremees, m i n a pole mässaja — ma olen seadusemees! Ma vannun seda kolmainsa jumala nimel!» Ja vanaldane mees langeb noore ohvitseri ette põlvili.

Otsekui niidetud kõrred laskuvad ka kõik teised vägevale jalgade ette, üksnes mitte metsavaht, vallakirjutaja ja see noormees, kes kiristab hambaid. Ja nad kordavad kooris:

«Meie ei ole mässajad, auline härra, me oleme süütud!» Ja seda vannub endast igamees veel üksikult!

Pahaselt, varjund suursugust jälkust suu ümber, taandub aadlik timukas nendest. Aga nad nihkuvad põlvedel temale järele ning püüavad ammu-unustatud orjakombel tema reisi kaabata. Ja nendega seltsivad põlvitades ja anudes ka naised ja lapsed.

«Armu, kõrgeauline härra! Jeesukese nimel armu!»

Vaene kooliõpetaja, kel jooksevad läikivad pisarad üle põskede, palub jumalakeeli, et ta antaks sõjakohtu kätte — ainult seda!

«Sõjakohus olen m i n a!» müristab noormees talle vastu.

Vallavanem, üpris allaheitlik mees, suudleb vägeva saapanina ja ägab hambaid lõgistades paluda, et viidagu tema kui hallpea peksu asemel pigemini vangi.

«Sõjakohus» aga tõmbab oma lakksaapa tema suu eest ära ja tõukab ta sellega põlglikult tagasi.

Noorim surmamõistetud poistest tuleb palvega, saadetagu tema Siberi kaugemaisse paigusse: suremiseks — võtku kõrge härra seda armulikult tunda — suremiseks olevat ta ju liiga noor.

Elu ja surma üle otsustama pandud noorisand hoiab teda mõõgaga endast eemal.

Kadaka peremees anub vaid ülekuulamist, üsna väikest ülekuulamist siinsamas kõrge, armuliku härra enese poolt. Eksitus, õnnetu

eksitus pidavat siis kohe selguma, eriti mis puutub temasse. Kunagi pole ta mässumõtteile oma peas ruumi andnud, ei kunagi sihukest sõna suust pillanud, ammuks siis säärast tegu teinud või teha kavatsenud. Alati hoidunud ta keisri ja tema seaduste poole, austanud iga liiki ülemust ning alistunud selle korraldustele. Seda võivat igaüks kogukonnas tunnistada ja selle peale vanduda. Tema, Kadaka peremees, olevat truu ja ustav seadusemees läbi ja läbi...

Ning lumes lamav, põlvedel nihkuv rahvahulk, kes nurus ühega sõjakohut, teisega vangipõlve ihunuhtluse asemele, nuuksub nüüd Kadaka peremehega koos ülekuulamist, üsna väikest ülekuulamist siinsamas kõrgeaulise armulise härra poolt, keda nimetavad paljud oma hädas kindralihärraks.

«Rahu! Mulle on küllalt teie armulise mõisahärra ja politsei tunnistustest!»

Naiivsed rahvahulgad teritavad kõrvu. Naiivsed ja mitteteadjad, need, kes ei ole kursis sündmustega kaugemal ega ole veel kuulnud, mäherdust osa mängivad parunid «kohalikkude rahutuste summutamises», või kes seda ei tihka uskuda. Ka Kadaka peremees jääb kuulatama... Või siis see mees, kelt nad lootsid eksituse selgitust, kaitset, päästet, — otse see on tunnistanud nad mässajaiks, tõugates neid kepi ja püssipära, kuuli alla! Ülekohtuselt, parema teadmise vastu!... Ja ta seisab nende ees kui õige mees kunagi — rahulikult, uhkelt, ühe inimese iseteadvusega, kelle tunnistus teeb ülearuseks kohtuliku ülekuulamise, — kelle tunnistusest piisab, et seitsme inimese elu kustutatakse täiesti ja sajal pea-aegu!... Ta seisab nende ees näoilmega, nagu oleks ta korda saatnud hea ja kasuliku teo!...

Järsu nõksuga tõstab Kadaka peremees üles oma parema jala — ta põlvitab ainult veel vasakul. Siis järgneb seegi, ja mees taarub otsejoont mõisniku poole... Temale järele sõgedal, märatseval võisturoomamisel kõik need ikka veel naiivsed!

Ja nüüd, kus ta märkab nende tahet, ehib see õiglase näoga mees oma nägu ka veel helduse ilmega ja tuleb neile vastu. Ta ei ole kõrk, ta võtab nad jutule.

«Jaa, armsad inimesed,» algab ta, «leeme, mis te enestele keetsite, peate nüüd ära sööma. Ei saa osa võtta mässulistest mürgeldustest ja jääda karistamata...»

«Härra,» kostab Kadaka peremees, «kas meie oleme puutunud teisse või teie omandusse —?»

«Küllap te oleksite puutunud, kui mul neid seal poleks olnud,» — ja ta näitab põidlaga üle õla kasakate poole.

«Ei, seda me poleks mitte teinud, sihukest mõtet meil kellelgi ei olnud —»

«Teil oli ju veel palju pahemaid mõtteid,» naeratab heldemeelne leplikult. «Kas te eneste miitinguil mitte täie tõsidusega ei nõudnud, maavalitsus ja ka riigivalitsus mingu rahva, see on talupoegade, tööliste ja kõiksuguste pättide kätte?»

«Meil kõneldi üldisest valimisõigusest, parunihärra.»

«Ja kas te ei tahtnud mõisnikult tema vanad seaduslikud õigused ning kirikuõpetajalt ta kirikumõisa ära võtta?»

«Ühetaolisest õigusest kõigile olen kuulnud kõneldavat, härra, ning eesõiguste kaotamisest.»

«No kas sellest siis küllalt ei ole? Kas te seda mässuliseks ei peagi?... Ja vägivallaga tahtsite seda läbi viia, kui muidu ei saa —»

«Mina pooldasin palumist, truualamlikku palumist,» pudendab kooliõpetaja nuttes vahele.

«Jaa, aga, kas siis mässulisi asju himustada ei tähenda mässuline olla? Jäta sihuke põidamine ja jõhvipoolitamine, kulla mees!... Oma palvetega olete riigivalitsust muide juba küllalt tülitanud. Küünrapikkuse palvekirja saatsite kolme kuu eest Peterburi, täis ülekohtusi kaebusi mõisahärra ja maavalitsuse üle, ja selle kirja koostajad olid vallakirjutaja ja sina!»

«See sündis ju ministrihärra soovil, ja mitte üksnes meie, vaid enamasti kõigi valdade poolt —»

«Pidi aga sündima üksnes nende valdade poolt, kel tõesti asja on kaevata — nälgivate v e n e talupoegade poolt. Aga teie — tule jumal appi! — mis häda on siis õieti teil, — kõhud on teil kõigil täis?»

Heldet mõisavanemat, kes suvatses talupoegadega vaidlusse laskuda, ei söanda ses punktis keegi vastulausega tusastada... Meest, kel käsutada sõjaväge kuulide ja keppidega, ei maksa targu ärritada... Seepärast piirdutakse vaid enesekaitsega.

«Vägivalda, parunihärra, — vägivalda pole meil keegi tahtnud appi võtta,» haarab sõna vallavanem, võbisedes kõigest kehast, käed rinnale risti pigistatud.

«Soo-oh? Aga kõnemeestele, kes teid üles kutsusid vägivalda tarvitama, — sellele ässitajale linnast ja me metsavahile ja kirjutajale — neile plaksutasite ometi kuuma kiitust — eh?»

«Ei, seda me ei teinud!» hüüavad paljud rahva seast.

«Aga olite nendega täitsa nõus.»

«Ei! Ei!»

«Kuidas? — Ja keegi ei vaielnud neile vastu?»

«Ei saa ju igamees avalikult kõnelda, härra!»

«Ohoo, aga minuga saate vaielda küll... Pea lõuad! oleks teist igaüks osanud hüüda — eks?»

«Pidi ju olema kõnevabadus, parunihärra.»

«Rumalus! Kõnevabadus pole ässitajate ega mürgeldajate jaoks, vaid korra-austajaile ja käsutäitjaile... Ja teie ei visanud neid rüüste-apostleid mitte uksest välja, ei toppinud neid mitte kotti, ei hassetanud mitte koeri nende peale, ei löönud seda mässulist linnavurlet mitte kaigastega surnuks — ega, teie vaesed süütud?»

«Meie hülgame iga vägivallategu, armuline parunihärra.»

«Vägivallategu?... Mässajat hävitada ei tähenda mitte vägivaldset tegu teha, vaid korda kaitsta! Mässajat sallida ja säästa tähendab aga korda põlata, ja korra põlgajaid kutsutakse mässa-

jaiks... Siin te kohtuotsus ongi — sähke!... Aga teil on veel enamgi patte soolas... Need poisid seal, kes teile kätte sokutasid mässulisi lendlehti ja raamatukesi — kas andsite nad politsei kätte või klobisite läbigi? Võta näpust! Hoopis vastupidi. Te võtsite kihutuskirjad vastu, lugesite ära ja sallisite nende levitajaid, neid võllaroogi, otsekui korralikke kaasinimesi eneste seas!... Ja Tartu kongressile, kus vastu võeti need tulipunased otsused, sinna läkitasite teiegi omad saadikud — vallakirjutaja ja metsavahi...»

«Meie neid otsuseid ei teostanud, parunihärra.»

«Selle eest ka see pehme karistus teile: tinanööbid ainult ninameestele, teistele punased püksid, nagu nad mässajaile omased... Jah, armsad inimesed, teil oleks asja küllalt oma mõisavanemat tänada selle — selle armuandmise eest...»

Otsegu räpane käsi laksatab see künism inimestele näkku: nad võpatavad tagasi ja vaikivad. Üksnes Kadaka peremees jääb visaks. Pidevalt und nähes on ta rumaldunud. Ta kuulis juba kõik, aga õieti taibanud pole ta veelgi. Üsna ligidale pealekaebaja ette nihkub mees; oma õudse näo verise ninajäänusega tõstab ta laialt ta poole üles, vahedalt lööb ta silma tema silma ja ütleb:

«Härra, mina olen korra-austaja ning käsutäitja. Kui karistate mind, siis karistate s e a d u s e m e e s t!»

Rahulikult vaatab junkur talle otsa, aeglaselt vastab temale:

«Noh, loodetavasti teeb karistus sinust veelgi suurema seadusemehe... Muide: mispärast sa siis õieti nii suur seadusemees oled? Kas tegid midagi, mis teised jätsid tegemata, ja jätsid midagi tegemata, mis teised tegid?»

Kadaka peremehel pole midagi ette tuua. Kõnelejaid ta maha ei karjunud, maha ei löönud samuti mitte, ei viinud proklamatsioonide levitajaid seotult politseisse ning märgukirjale, mis saadeti kohalikkude agraarolude üle ministeeriumile, oli temagi alla kirjutanud.

«Kas näed? Veel natuke enam seadusemehelikkust ei teeks sulle kahju — mis?» arvab parun.

Ja ta tahab talle selja pöörata. Kuid talupoeg tõstab jala talle ette. Veel kauem peab ta nägema tema veriselt irvitavat lõusta.

«Härra, ma olen juba raskesti küllalt karistatud: vigaseks on mind löödud, mu raha on röövitud, mu maja põlema pistetud...»

«Jaa, vaata, kulla mees, need on nii-öelda karistuse mittelõbusad kaasnähtused, millega peab juba leppima...»

«Härra, ma olen nigel ja põdur mehike. Peks teeks mu eluaegseks sandiks. Surmgi poleks võimatu. Ja ma olen nelja väeti lapse isa... Härra, siin ma põlvitan su ees ja palun sind oma süütute laste ja vaese naise nimel: jäta mind nuhtlemata! Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis jätad mu nuhtlemata!»

Ja kuumas, kiimalises kooris kostab kõikjalt ja tõuseb otsekui pilv anuvat häda põlvitajate tihnikust:

«Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis jätad meid nuhtlemata!»

Ning surmamõistetute omaksed — noori naisi hälbiva vaatega, raugalisi isasid ja emasid tudisevate peadega, vendi ja õdesid külmunud pisaratega veretuil nägudel — nad trügivad kallis kasukas mõnuleva mehe juurde, ja nagu palve kõigekõrgema poole paiskub nende tukslevailt huulilt:

«Kui sa inimene oled, härra, ja sul on süda rinnus, siis kingid neile elu!» ...

Aga kui nad seejuures hingetul põnevusel üles vaatasid, oodates innukalt ta suust inimlikku sõna, haarab neid äkki nimetu jälestus. See inimene nende ees naeratas. Endamisi, vaevu märgatavalt. Ta oli lasknud pilgu käia üle maharõhutud, põrmusse tallatud rahvahulga ja — naeratas ... Kõvade, puremisvalmite hammaste põgus välgatus ... Ja nüüd pole see enam inimlik nägu, mis vaatab nende peadele maha, vaid see on murdja nägu ... Jäleda murdja nägu ... Klassimurdja nägu ... See on see murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi ...

Ja et neil selle juurest midagi ei ole otsida, siis pöörduvad nad selle poole, kes on hakanud vahemeheks jumala ja inimese, inimese ja inimliku murdja vahel — lootusnõrgal südamel, kuid püüdega kasutada pääsuks kõiki vahendeid, kas või õlekõrt.

Kuid see püha maakler[1], see piirivalvur hea ja kurja vahel, see armu ja armastuse apostel — ta tõstab näo ette lähenematu üliväärikuse maski ning deklameerib jäise paatosega, kuna ta pilgud maiste võimude kiitust kosivad:

«Mitte teie ihude jaoks pole ma siin, vaid teie hingede jaoks! Teie patuste ihude üle otsustab ilmlik õigus, minu ülesandeks on muretseda teie vaeste, eksinud hingekeste eest.»

Ning ilmlikud võimud, kes esindavad maist õigust — junkur ja sõdur, — nad noogutavad talle mõistmisagarat pooldust ja maine õigus asub tegevusse ...

Kadaka peremehe suust vallandub tasane karjatus. Karjatus otsekui pimeda suust, kes äkki on nägijaks saanud.

Ta ärkas. Unelm oli otsas.

Uskmatu usub ...

Ja tema paksus, hämaras unikolbas idaneb ja tärkab võimsasti, võimsasti.

Mitte minule, mitte sinule — mitte Jürile, mitte Jaanile — see on määratud m e i l e! ... See on määratud neile, kes lõid astla vastu üles, — see on määratud neile, kes seda teha tahtsid, — see on määratud neile, kes seda edaspidi veel võiksid teha ... See on määratud meile — massile — massidele ... Astel ja ike — nad peavad j ä ä m a. Kes neisse puutub, selle sööb murdja nahka. See murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi, kes ei tunne armu ega halastust ...

Need seitse siin, need tundsid murdja varemini ära kui mina ja võitlesid ta vastu. Mina aga olin rumal ja sõge ja uinusin. Ja kuna

[1] M a a k l e r — kaubavahendaja.

uinusid teisedki minutaolised, sai murdja võitjaks ja nüüd murrab ta ärksad ning tahab uinujaile ajada verise ähvarduse, igavese hirmu liikmeisse...

Ja Kadaka peremees sülgab verd, sappmõru, ta viskab metsa lume, millega ta jahutas oma haava, ja ta käed krambivad rusikaiks.

Roomasin ja kiunusin nende ees kui koer. Nad aiva irvitasid, põlglikult ja pilksalt. Nagu koer seda on pälvinud... N e e d sellevastu, need nägijad ja võitlejad — metsavaht ja kirjutaja, isegi poistest teine — seisavad uhkesti ja sirgelt, alandamatult. Nad ei nõtkutanud oma põlvi tapjate ees, ükski palvetoon ei pagenud nende huultelt. Ja surm istub neil juba kukil. Ning neil on naine ja lapsed nagu minulgi, või isa ning ema... Uhkesti seisavad püsti, teades, et nad õieti on teinud, ja et nad endid ei ole roojastanud nagu mina — nagu kõik teised... Oi, kuis nad võivad koeri põlata!...

Peied algavad. Elavate surnute peied. Seitse laipa juhitakse eraldatult nende puusärkide juurde ja kirikuõpetaja matab nad elusatena fraasikruusa ja sõnaliiva künka alla. Leinalaulu nuuksuvad nende mahajäänud omaksed, orelimängu teevad tragunite mõõgad, kannused, puristavate hobuste suurauad... Üksnes koolmeister ja kaks poissi võtavad surisakramendi vastu, teised hülgavad. Ja usklik Kadaka peremees leiab, et need teevad õieti: sest mehelt, kes seisab viha teenistuses, kuna ta kiitleb, et ta teenivat armastust, ei võtaks temagi vastu lunastaja püha ihu.

Tragöödia lõppvaatus algab. Seitse surmalast viiakse pisut eemale, puiestiku äärde, ja seatakse seisma lattaia najale. Kuna teised oma silmad lasevad siduda, tahavad metsavaht, kirjutaja ja see noormees, kes kiristab vihases võimetuses hambaid, kustuda nägevate silmadega. Need kolm seisavad ka sirgelt ning kindlalt jalul, kuna nelja teist, kes tikuvad tuikudes lõdvalt kössi langema, köitega kinni peab seotama. Need surmatavad ongi juba surnud.

Tardunud ja hangunud on kõik inimlikud helid ringi. Rinda tardunud, kurku lämbunud on iga nuuksatus, iga õige toon ja ühestki silmast ei piiska enam pisar. Hukatavad on tummad, liikumatud, ka nende jäsemeist näib iga elu välja nõrgunud olevat.

Kuid ei! Sest niipea kui kajab ohvitseri komandosõna ja püssid praksatades tõusevad, niipea kui viimaste sinised rauad neile näkku sihivad, ärkab elu nende peas ja põues — visa, hävimatu elu, mis kolmest kurgust kähiseva võidukusena välja murdub:

«Elagu vabadus! Elagu vabaduse võitlus! Maha — —»

Prahvatav kogupauk matab lõpu... Põlved nõtkuvad... pead vajuvad... verejoad sööstavad esile... Põlved nõtkuvad... Pead vajuvad...

Kuid halvasti on sihitud. Visa eluga kolmest on ainult ühe suu kinni pandud: teised mõlemad täiendavad hüüdu — vihakuumalt, tasulõõmavalt keeb neil vahuste huulte üle:

«Maha mõrtsukad!»

Ja isegi pärast teist raginat seisab veel keegi püsti ja liigutab suud: metsavaht, maata inimeste, hoopis paljaste juht... Ta tahab midagi öelda, aga ta suu täitub sooja, soolase märjaga, ja kuna ta selle laseb laias auravas kaares välja voolata, sirutab ta käe ülespoole nagu vandudes ja paljud arvavad kuulvat, kuidas kõik kolm hüüdu vabisevad õhust läbi ja hõljuvad laiali üle kauge lumise lagendiku... Hääletu hüüdja aga variseb kummuli aurava purpuri sisse...

Surma vägeva vaikuse, mis selle sündmuse järel heidab verise vaatepaiga üle, käristab korraga lõhki lühike, röögatav möire.

Selle tõukas välja Kadaka peremees.

Ta on hüpanud suure kivi otsa, mis vitsavirnade kõrval lumest välja paistab. Tema ninata nägu, must paatunud verest, punane auk keskpaigas, sarnaneb õudsele maskile. Ta kaelasooned on paisunud, ta kiiskavad silmad tikuvad aukudest punades välja ja sasiste salkudena ripuvad juuksed tal üle otsmiku. Parema käe on ta aia poole sirutanud, mille ääres ja küljes lamavad ja kõlguvad tapetud.

Mida ta tahab, see inimene?

Keegi ei saa sest aru.

Kas ehk kõnelda?

Kõnelda ta ju ei oska!

Siiski! Kadaka peremees oskab kõnelda. Korraga oskab... Elu, hävitamata elu, välja pitsitatud nende ihudest seal aia ääres — ta on Kadaka peremehe sisse pugenud. Mässavalt käärib ta üles tema põue sügavusest, ta vihas voogavast hingest ja murrab endale hoolimatult ja hirmumatult tee valla:

«Elagu vabadus! Elagu vabaduse võitlus! Maha mõrtsukad!... Õige oli, mis nad kõnelesid, need keeletud seal aia ääres! Õieti kõnelesid surmas, õieti kõnelesid elus. Mina aga ei mõistnud seda, ja teie, mehed, teie ei mõistnud seda ka. Nüüd ma mõistan ja ka teie peate hakkama mõistma... Vabadust ihaldate ja õigusi? Ja arvate, et seda saate? Te usute, et seda teile antakse, kingitakse! Ei, ebausulised, teile ei kingita. Sest k e s peab kinkima? Need, kes teilt on riisunud selle kalli vara, et hoida seda enestele üksi? Need, kes teid külmavereliselt maha kõmmutavad, sest et teie julgesite ilmutada paljast soovi selle vara väikesegi osa järele? Valitsus, kes koosneb aina säherdustest?... Minge ikka, mehed, ärge unistage! Vabaduse peate endile kätte v õ i t l e m a, õigused peate endile v a l l u t a ma! Ja tasu andma tapjaile — silm silma vastu, hammas hamba vastu! Ja jala vajutama neile kaela peale, et nad teid inimesteks tunnistaksid ja õpiksid teie inimeseõigusi austama! Ja kõri peate neil vereimejail kinni nöörima, et nad kauemini ei saaks endid teie elumahlast nuumata!... Talupojad, põllutöölised — —»

Kolm pauku kõmmuvad, Kadaka peremees kukub kivi otsast.

Üks mõõgahoop lõhub ta pea pooleks.

Lööja oli uniformeeritud mõisnik isiklikult.

1906.

Istusin New Yorgi Central Pargis ja kirusin iseennast ja jänkisid. Ma olen elus juba palju lollusi teinud — Ameerikaga panin kõigele krooni pähe. Mis ma sõge siit õieti tulin otsima? Kus oli mu aru, kui viskasin Viinis raudtee- ja laevapileti eest terve varanduse välja? Nüüd istun viimase viie dollariga siin ja tasuks pean sisse hingama seda südant närtsitavat, meeli nürivat, aju kuivatavat brutaalsuseõhku, mida levitab selle hiiglalinna ja tema taga oleva maa määratu sisikond!

Saadana jänkid! Oma lipule on nad pannud tüki sinist taevast siretavate tähtedega. Nagu oleks neil midagi, mis viib hinge ülespoole, tõstab tundeid tähtede poole, kannab mõtteid mudapinnalt kõrgustele! Rusikas, suur rusikas pihku pigistatud dollarilipakatega — see sümbol peaks nende standardil[1] seisma, ja kui jääb veel ruumi, siis lisatagu juurde mõned mäletsevad pühvlipead, muidu jääksid lähemalt ära tähendamata selle cowboy-rahvuse intellektiline seisukord, tema vaimne võimine, tema nõuded aatelise vara kohta.

Kuhu sa silma iganes lööd, sealt vahib sulle laia hoolimatusega vastu jäme matsakus, mage snobism[2], haigutav luulelagedus, igasugune katmata korruptsioon[3]. Isegi nende loodus põeb neid vääromadusi. Vägivaldse survega lasub tinana õhukoorem mu õlgadel; mu kops ahnitseb asjata kosutust ja karastust. Minu ees õitsevad puud, aga nende õied ei lõhna. Minu ümber lendavad linnud, aga nende nokad ei laula. Ja need hallid elukad muruvaibal, need jämedad, rasvaläinud mõisarotid — need on jänkide oravad! Ei midagi sellest eeterlikust sulgkergusest, sellest sihvakast linnugraatsiast, mis on lahutamatud orava mõistest. Snoobideks nuumatud oravad! Vilistlasteks korrumpeerunud ja degenereerunud loomad! Et susi neid söögu!

Sülitasin paar korda ja võtsin siis hoogu hakata kaasatoodud õpperaamatust õppima jänkide riigikeelt. Kuid mine õpi keelt, milles «rebane» kirjutatakse, aga «hunt» loetakse! Mis sa õpid keelest, mida sa kunagi ei hakka kõnelema! Mu suu tõusis uuesti sappi täis, kui korraga väike automobiiliäpardus mu tähelepanu endale juhtis. Üsna minu lähedal läks ühel haisutõllal toss välja. Must juht ruttas viga parandama, ka peremees hüppas maha, aga kui töö kujunes kestvamaks, jalutas viimane paar korda edasi-tagasi ja võttis siis istet minu pingil.

Ma riivasin teda poole pilguga: habemetu vananaisenägu nagu kunagi. Mis annab füsiognoomiale[4] iseloomu, mis teeb näo ja näo

[1] Standart — lipp.

[2] Snobism — snoobina käitumine; *snoob* — end ülipeeneks ja tähtsaks pidav, kuid seesmiselt harimatu isik.

[3] Korruptsioon — altkäemaksuvõtmine, ameti-isikute äraostetavus (kapitalistlikes maades); *korrumpeeruma* — äraostetavaks muutuma.

[4] Füsiognoomia — näojooned, ilme.

vahel, tihti soo ja soo vahel huvitavalt vahet, seda jänki ei salli, selle kasib ta hoolega ära. Karakterita sarnasus, šablooniühtlus — see on tema ideaal. Pidin seda võõrale vanahärrale peaaegu suhu salvama, nii täis oli mu süda, kui juhtus midagi, mis hoidis mind kahju eest...

Minu naaber tõmbas püksitaskust natuke räpakalt välja briljantidega ehitud kuldse ninatubakatoosi, ühes sellega aga ka suurema kägara paberrahasid, mis lendasid osalt minu lahtisele õpperaamatule, osalt tema jalgade ette maha. Esimesed ulatasin talle jaheda käeviskega tagasi, viimased jätsin ta enda korjata. Ta kummardus aga viitsimata hooletusega ainult paari ligema lehekese järele, teised jättis tuulepuhangu kätte, mis pühkis nad üle muru põõsastesse.

Võõras härra tänas mind. Ma ei vastanud. Ta küsis minult midagi. Ma kehitasin õlgu. Nüüd riivas ta vilu pilk minu õpperaamatut.

«Aa, teie olete võõras?» tõnkas ta saksa keeli.

«Jaa.»

«Sakslane?» Ja ta mõõtis mind nii ülevalt alla.

«Ei. Aga ma oskan saksa keelt.»

«Mina ka. Natuke. — Kas olete juba kaua Ameerikas?»

«Kolmat kuud.»

«Kuidas meeldib teile Ameerika?»

«Oo, väga!» litsusin hammaste vahelt välja ja irvitasin.

«No vaadake!» Ja ta nihkus mulle ligemale. «Missugused Euroopa maad on teile tuttavad?»

«Peaaegu kõik.»

«Mäherdusi neist võiksite võrrelda meie maaga?»

«Mitte ühtki — jumal hoidku! Ameerika on võrratu!» muigasin sopilise suuga.

Ta nihkus mulle veelgi ligemale. Viisakalt pakkus ta mulle toosist tubakat. Kuna ta mulle sõbralikult vastu naeratas, välkusid ta suured kuldsed jänkihambad päikese käes. Iga teine, vähemalt aga iga kolmas hammas oli tal kullast. Kahel neist sätendasid pisukesed briljandid sees.

«Sir,» ütles ta siis, «teie meelitav kiitus on liiga üldine. Mind huvitaks kuulda saada, millega imponeerib minu suur isamaa teile eriti.»

Tema s u u r i s a m a a! Liigutav oli kuulda, kuis ta seda sõna toonitas. Kaastundmuse pärast kostsin võimalikult soojalt ja seekord ilma itsitamata:

«Imponeerivaid, imestust ja kadedust äratavaid külgi on teie ilusal isamaal nii palju, et nende loendamine nõuaks õige rohkesti aega. Ma näen aga, et teie auto on jälle korras —»

«Oo, mul on aega, ma olen lõbusõidul!» heitis tema elavalt vahele. «Kui teie ehk vaba olete ja kui see teile oleks meeltmööda, siis sõitke minuga lahkesti ühes; muidugi toon ma teid soovitud ajal siia tagasi või sõidutan teid koju, kui käsite.»

Mees hakkas mulle meeldima. Sisemine hääl ütles mulle, et inimesega, kes mahapillatud raha ei viitsi üles tõsta, kes aga metsast korjab võhivõõra inimese üles ja viib oma toredas tõllas lõbusõidule, tutvusesobitamist ei maksa põlata. Pidasin silmakirjaks natuke aru, siis tähendasin, et olen nõus. Pilguke hiljemini lendasime looklevaid teid mööda läbi mahuka puiestiku.

«Seal on näiteks teie isamaa luuleline loodus, et sellega peale hakata,» võtsin pateetilisel tõsidusel sõna. «Midagi peenetoonilist, õrnamaitselist, hingelist, ühendatud karastava värskusega ja tüseterve lopsakusega, ilutseb mulle siinseist maastikest vastu. Euroopa taime- ja loomamaailma kaine mage iseloom, nende haiglane, kurvameelne kidevus — see on siin tundmatu —»

«Aga meie lilled ja linnud — —»

«Tean, tean — need ei lõhna ega laula suuremat. Kuid selles näen algupärasust, ülihuvitavat vaheldust, looduse edupüüet mitmekesisuse poole. Milleks on tarvis, et lind laulab ja lill lõhnab? Kas te ei märka, mäherdune spiessbürgerlik[1] labasus peitub selles eurooplaste nõudes?»

«Kui vaimurikas!» sosistas minu kaaslane.

«Maitsevaene eurooplane nõuab, et orav olgu kerge nagu sulg, sihvakas, graatsiline — ta olgu tiivutu lind! Kas pole absurd! Loom, kes ei ole lind ega liblikas ega kiil, peab olema loom; tal ei tohi puududa teatav kehakus, teatav raskus, teatav iluline priskus. Midagi plastiliselt armsamat kui teie oravad, need hästitoidetud ümmargused hallid trullad, härra, pole ma iialgi näinud.»

Soojalt suruti minu kätt.

«Seesama nõiduv luulekuma heljub kõige ümber, mis mulle silma paistab teie elust, teie rahvuse loova geeniuse sünnitustest. See on südant kosutav, meeli teritav, aju viljastav inimsuse- ja paleuse-õhk, mida levitab selle hiigellinna ja tema tagamaa õnnistatud sisikond. Teie, suured jänkid! Oma lipule olete pannud tüki sinist taevast siretavate tähtedega. Mäherdune mõtterikas, märkitabav sümbol! Sest kas ei ole kõik, mida teie vaimselt ja aineliselt omaks nimetate, niisugune, mis viib hinge ülespoole, tõstab tundeid tähtede poole, kannab mõtteid mudapinnalt kõrgustele!»

«Sir, lubage, et ma end teile esitlen! Vabandage lahkesti minu unustust — James William Johnson.»

Vahetasime nimekaardid. Kätlemise asemel haaras mister Johnson mu piha ümbert kinni ja pigistas mind hellalt oma pehme külje vastu.

«Teie trustid, teie pilvelõhkujad, teie kuulsusega kroonitud dollarimajesteedid — kas need pole kõik taevani tungiva loomisvõime jumalikud ilmutused! Kas need pole kultuurilised kõrguse- ja suurusemärgid, mille kõrval kahvatama lööb kõik, mida vanamaailma kõdunev, loojaminev teovõim iganes on soetanud! Kaksteistkümmend Euroopa kuningat ühe Ameerika miljardäri peale! Rooma Peetri kirik, Milaano ja Kölni doom ühe New Yorgi pilvelõhkuja

[1] Spiessbürgerlik — väikekodanlik.

vastu! Kõik Euroopa pildikogud ühe New Yorgi või Chicago reklaamiseina eest! Kogu Euroopa sõjaväeline organisatsioon — ja üksainus Ameerika trustiorganisatsioon! Kui inimlik intelligents kuski pühitseb võidupidusid, kui *homo sapiens*'i vaimuvägevus kuski täiel majesteetsusel tiibu laotab, siis teie isamaal, mister Johnson!»

«Ja missugust tulevikku ennustate minu isamaale?» küsis mister Johnson, suured pisarad silmis.

Ma vahtisin unistades mõõtmata kaugustesse.

«Selle ära-aimamiseks, mister Johnson, on inimlik ettekujutusvõime liiga väeti! Niipalju kui minu nõder vaimusilm suudab seletada, näen ma tähtedelippu lehvivat põhjanabast lõunanabani ja Greenwichi kraadist Greenwichi kraadini, atlas on maise pinna poolest ühevärviline. Tuntakse ühtainust isamaad, ühtainust rahvust, ühtainust presidenti, ühtainust Valget Maja, kõneldakse ühtainust keelt. Mäherduseks kultuuriliseks imedemaailmaks aga Carnegie[2] ja Rockefeller, Gould ja Vanderbilt, Astor ja James William Johnson selle esimese tõsise maailmariigi ümber loovad, selle hiilgusepildi maalimiseks ei küüni piiratud ajakirjanikumõistus.»

Mister Johnson värises kõigest kehast.

«Aga sotsialism?» küsis ta poollämbunud häälel. «Kas teie sotsialismi võitu ei usu? Ta tõstab ju ka meil ikka julgemalt pead.»

«Võite täiesti rahustuda, dear sir! Nii head rohtu sotsialismi vastu kui teil pole ühelgi maal. Ma panen imeks, et teie seda rohtu ikka veel ainult neegrite vastu tarvitate . . .»

«Lynch law?»[3]

«Seesama! Kui tohiksin nõu anda: ärge selle abinõu tarvituselevõtmisega kauemini viivitage, muidu läheb töö teile raskemaks. Teie sotsiaalne ja riiklik tervis on nii turd ja tugev —»

«Euroopa heidab meile korruptsiooni ette,» viiksatas minu kaaslane.

«Laim! Õigemini: mõistmatus. Kui neil Euroopas tõsist kultuuri oleks, ei kutsuks nad seda nähtust korruptsiooniks, mille õige nimi on businessivaim, ärigeenius. Nad ei oska lihtsalt selle kõige tarvilikuma ja tähtsama eduteguri sotsiaalset ega poliitilist väärtust veel küllalt õieti hinnata. Kuhu satuks siinne avalik elu, kui mitte enam ei kaubitsetaks üldsuse tuluks ja isamaa kasuks valimishäältega, riigiametitega, seaduseandlusega, kohtumõistmisega? Rappa, ütlen teile, otsekohe rappa! Kes valitseb, sel on valitsemisõigus. Siin valitseb õnne ja õnnistust jagavalt kontsentreeritud kapital — vaba tee, piiramatud õigused temale!»

Mister Johnsoni põsed punetasid, ta silmad särasid. Nähtava vaevaga talitses ta oma tungi langeda mulle kaela ja mind suudelda.

«Olge täna, olge homme, olge terve nädal minu kallis külaline!» hüüdis ta nuuksatuste vastu võitleva häälega ja surus minu mõlemat kätt. «Sääraseid sõnu kuulda ühe eurooplase, ühe paljureisi-

[1] Homo sapiens — (lad.) inimene.
[2] Carnegie — (loe: kaanidž).
[3] Lynch law — (loe: lintš lo) — lintšikohus.

nud vanamaailma ajakirjaniku suust, see on ameeriklasele tõsine hingekosutus. Et teie minu isamaad, mille peale ma nüüd uhkem olen kui kunagi enne, igast küljest põhjalikult võiksite tundma õppida, tahan teile nõu ja teoga abiks olla. Üks minu salongvagunitest meie raudteil jäägu teile vabalt tarvitada. Soovituskirjad annan teile kaasa kõigisse tähtsamaisse paikadesse. Lähemal võimalusel esitlen teid president Taftile, saadikutekoja senati esimeestele ja kõigile ministritele.»

Meie lõbusõit venis pikale, sest härra Johnson tahtis mulle New Yorgi ja selle ümbruse tähtsusi näidata ning seletada. Siis sõitsime tema klubisse, kus ta mind tutvustas oma sõpradega ning võõrustas lõunasöögiga, mis saatis minu kõige julgemad gastronoomilised unenäod häbisse. Vahuviin voolas. Lauakõnesid peeti. Isamaid lasksime elada. Mind seati ühte ritta suurimate Ameerika kõmureporteritega. Iga vähegi kiitev käänak, mis ma Ühendriikide kohta pillasin, sünnitas prantsuse vaimustust. Kui tuletasin meelde Ameerika võitu hispaanlaste üle, tõusis terve klubi püsti ja laulis kuus korda rahvushümni: siis suudeldi mind ja tõsteti toolil lakke. Ja lõpuks küsiti, mäherdused vanamaailma suurriigid nad nüüd peaksid vitsutamisele võtma, milleks soovitasin kolme kõige vägevamat.

Klubist sõitsime 5. avenüüle: mister Johnson viis mind oma paleed vaatama. Kahetses väga, et ma tema perekonnaga veel mitte ei saa tutvuda, olevat suvitamas — muidugi Euroopas. Palee oli stiililt kaunis — plaan muidugi Euroopast. Ruumid hiilgasid raskest rikkusest — kogu sisustus muidugi Euroopast. Ka kujud ja maalid ei puudunud — ostetud muidugi Euroopast. Ja mister Johnsoni kokk, kelle kunsti ma õhtulauas küllalt kiita ei jõudnud — see oli ka Euroopast.

Järgmine päev tõi mulle lõbusa üllatuse. James W. Johnsonilt tuli kinnitatud kiri ja suurem pakk. Kirjas oli pangatäht viiesajale dollarile, pakis kallis päevapildiaparaat. «Minu kahel erasekretäril on käsk» — kirjutas lahke kinkija muu seas — «Teile igal hommikul varmalt teatada, kus mina päeva jooksul iganes mõtlen käia ning liikuda ja mis mu majas vähegi kirjeldamisväärilist ette tuleb. Kui jõuavad Euroopast koju minu abikaasa, kaks tütart ja poeg, siis saate muidugi ka nende kohta kõik tarvilikud näpunäited, muu seas nende uute garderoobide, ehte- ja iluasjade, rariteetide[1] jne. suhtes. Kaasasaadetud aparaat on uuemate täienduste viimne sõna. Ajalehtedele, milles seisavad Teie kirjeldused ja piltlikud ülesvõtted minust ja edaspidi minu perekonnast sees, vaatan huviga vastu, ka siis, kui keel on mulle võõras . . .» Masinakirjale sulega isiklikult alla kirjutanud «James W. Johnson».

Mister Johnsoni ihureporterina oleks minu käsi Ameerikas kahtlemata hästi käinud, kui mind mitte üks tema ihunuuskureist raske süü pealt poleks tabanud ja temale üles andnud: ma olin Ameerika lipust kuski kaetud päi mööda läinud.

1911

[1] Rariteet — haruldane ese, haruldus.

Ookean puhkas esimeste tähtede valvel, ma rinnutasin pau tagumisel reelingul ja kuulatasin tema soolast hingamist. Korraga sahises videvik minu kõrval ja ma kuulsin sosistatavat:

«Ta tuleb meile järele, ikka järele!»

«Seal ei ole midagi, usu mind!»

«Ta on laeva joomes ja tuleb meile järele, ikka järele!»

«Siin on ju veel teisi nägijaid: küsi neilt, kas meile tuleb midagi järele! — Härra — vabandage! — kas näete laeva joomes midagi, mis ujub meile järele?»

«Mis see peab olema?»

«Üks punane viir.»

Ma vahtisin ja eitasin.

«Vaadake teraselt ja hoolega!»

Ma tegin seda ja eitasin uuesti.

«Kas kuuled, Truude, seal ei ole midagi! Kõik ütlevad, seal ei ole midagi!»

Truude vaikis, aga tema silmad trotsisid: «On!»

«Kas sa ei tahaks magama minna, laps?»

«Ei.»

«Või salongis lugeda?»

«Ei, ema.»

«Siis vahi vähemalt mujale: teki poole, taeva poole, paremale või pahemale poole!»

Mu meelest oli, nagu päästaks tütarlaps oma penikoormapikkuse pilgu mõne pideme küljest vaevu lahti, kui ta reelingult taganes ja meist eemale teki poole liikus — sammudega, mis visad olid sigima. Ja oma näost ja kujust jättis ta mulle jooned maha, nii kitsad ja teravad, nagu oleksin näinud kedagi tõvevoodist tõusnut. Ma panin ka tähele, et Truude, kui ta siin ja seal veidi oli seisatanud ja silmakirjaks ringi vaadanud, lähenes vargsi ülateki trepile, mille poole ema selg oli pööratud. Ma ei varitsenud teda enam, olin aga kindel, et ta puges trepist üles ja sealt — vahest mõnest meile varjatud kohast — liitis oma tard-usklikud nägijasilmad selle nähtamatu külge, mis ujus punasena laevale järele.

«Õigust öelda — ma isegi näen teda,» ümiseti minu kõrval.

«Punast viiru? — teie ka?»

«Jaa — ma ei taha seda tema kuuldes ainult öelda.»

«Te näete seal laevavöödis —?»

«Mitte üksnes seal — ma näen teda ka mujal. Ma näen teda igal pool ja igal ajal, kui t a h a n. Truude aga näeb teda tahtmata, ja see on see õnnetu vahe! Ta nägi teda järgnevat laevale, mis tõi meid Alaskast Seattle'isse[1], ta nägi aknast teda järele kihutavat rongile, mis kandis meid Seattle'ist New Yorki — tuhandeid penikoormaid, härra, — ja nüüd saadab ta meid New Yorgist kolmat päeva

[1] S e a t t l e — (loe: siitl).

Hamburgi poole! Minust jääb ta ajuti maha, kui mu mõte kaldub mujale — minu tütrest ei jää ta mitte maha. See'p see õnnetu vahe on!»

Minu pilk püsis palgel, millele sumedalt nõrgus ühe elektrilambi kõrgelt tulev valgus. See oli neid noor-vanu nägusid, nagu neid ilmub Ameerika läänest ja lõunast — õige vanus elab neil silmis, ülearune nahas, mis on pärgamendiks muutunud. See pärgament siin oli veidi omapärane kriipsukeste peaaegu mustava sügavuse poolest: eriti otsaesine sarnanes praegu aparaadi alt tulnud telegraafikirja ribaga. Võõra silmad aga olid selged ja nende vaade karge.

«Te tulete Alaskast?»

«Jaa, Douglas Islandilt[1].»

«Kas sel saarel mitte kulda ei kaevata?»

«Jaa, seal kaevatakse kulda. Jää ja lume alt kaevatakse kulda. Minu meeski, kes sinna jäi, kaevas ja pesi kulda. Muidugi mitte endale, vaid neile härradele, kes elavad San Franciscos, Chicagos ning New Yorgis ja märkavad oma aktsiatest, et kuski tundmata maailmanurgas peab olema koht, kus kaevatakse neile kulda. Vahest on nad kogemata ka ajalehest lugenud, et talv kestab seal üheksa kuud ja külm ulatub kuuekümne kraadini — võib olla, ma ei tea. See aga, mis meile mõlemale järele jookseb, ei seisnud vististi mitte lehtedes, mida nemad loevad, seda teavad ainult suuremad neist — need, kes seda ise näevad, kord või paar aastas — ja need on nägematud; nad on keeletud ja kurdid.»

Oli, nagu mähiks end kivi ümber, mis kõneleja häälest kuuldunud, korraga midagi pehmet, kui ta mõne aja pärast minu tumma pärimise tõttu jätkas:

«Ta ei tahtnud ju esiotsa, ta läks üksi sinna, ta kannatas ka aasta ja mõne kuu vahvasti ära. Aga inimene, kes jääb seal vähegi inimeseks, see ei saa siis enam — ta sirutab käed välja: appi, appi, mu süda sureb jääs ja öös, tulge ja soojendage, tulge ja sulatage teda! — Ta ei kutsunud — ei! Otsekohest kutset ta kirjades ei olnud. Kuid ma lugesin neist ometi, et ta kutsus, ja Truudegi sosistas: «Isa hüüab meid!» — Ja kui ta viimaks kutsus, argselt ja järgmise reaga hoiatades, siis olime juba isegi valmis minema, Seattle'i olime jätnud salaja juba jumalaga. Ja kui ta meid seal vastu võttis ja käed meie mõlema ümber risti lõi, siis tilkusid tal silmad ja ta ütles: «Meie 'kolmekesi — see on jälle elu! Küll te näete, kuis me kokku hoidume — alles siin õpivad hinged kokku hoiduma!» Ja me hoidusime kokku esimesest tunnist viimaseni; üks soojendas kahte ja kaks ühte, kuna väljas paukus pakane ja maailm oli üksainus valge kõrb ja kinkude taga ulgusid hundid.

Aga mis s e e seal on? — Ma vaatan ja vaikin; see oli hommikul pärast esimest ööd. — «Ema, mis s e e seal on?» tuleb 'ka

[1] D o u g l a s I s l a n d — (loe: daglas-ailand).

Truude selsamal silmapilgul. — «Laps, ma ei tea mitte.» — Ja vaatame mõlemad aknast ja vaikime võidu, ja Truude sosistab viimaks: «Sest ta meile ei kirjutanud ega kõnelnud õhtul!» — «Siis pole see midagi!» — «Ema, ma lähen vaatan ligidalt.» — «Ära mine — küll ta räägib ise.» — «Ma ei lähegi.» — «Ja kui ta mitte ei räägi — ära küsi talt, Truude, ka mina ei küsi!» — «Ei, ema, ma ei küsi.» Aga ennast vabistab salaja viirg ja silmad imevad lume seest punast — seda isekarva punast, mida just lumi nii kergesti ning kindlasti aitab tunnetada.

See, härra, see oli meie punane triip. Ta tuli kaevanduste poolt lumme sõtkutud kõva rada mööda ja lõppes ühe suure hoone ees, mille sildilt võis lugeda, et see on haigemaja, ja selle kõrval seisis surnukuur ja meie hurtsik mitte kaugel kummastki, teiste omataoliste seas. Ja madal rebukarva päike paistis piimvalgest taevast, meri sinetas rohekate jäärahnude vahelt ja piki kumendavat lagendikku vingerdas see veripunane, võhivõõras kõis. —

Me pidasime sõna ega küsinud. Ja tema ei kõnelnud. Need esimesed õhtud ja ööd — ta tegi nad endale pühadeks. Me mõlemad aga ootasime pi'kisilmi värsket lund, ja tõesti — ühel ööl hakkab sadama ja hommikuks on punane viir kadunud.

Kuid mitte kauaks. Truude ja mina, me talitame köögis ja kambris, paar tundi on tööga möödunud, kui ootamatult karjatab Truude eestoas: «Ema — ta on jälle seal!» — Oligi jälle seal. Üsna värske, helepunane, sula — peaaegu aurav veel! Päike aga paistis ja lumi siretas.

«Jaa — sinna pole midagi parata, sellega peate harjuma,» ütleb isa viimaks, «sest see ei kao sealt kunagi.»

«Mitte kunagi?»

«Ei. Keegi pole näinud seda rada punase jooneta. Ikka leidub jälle mõni, kes vaapa uuendab. Aga sellega harjub. Püüd'ke teiegi harjuda.»

«Isa!» lõdiseb Truude.

«Ära karda, tütar, meid on palju! Valik on suur ja mul on õnne. Nüüd aga, kus teie mul nii ligidal, nüüd peab mul kümnevõrra õnne olema. Seks kutsusingi teid siia.»

Jaa, neid oli seal palju, härra! Nimetab ju The Treadwell Gold Mining Company[1] omaks kõige suuremat kaevanduskoda maailmas. Ja et ta raha ei raiska kaitsevärkide peale — need puuduvad tal peaaegu täiesti —, siis võib ta jagada seda kõrgemat dividendi, ja töölised elavad õnne peale — sõjamehe õnne peale. Nende julgus on, et neid on palju. Lahingu kuulirahestki tullakse ju tagasi. Punane viir aga ei puutu neisse, kes tagasi tulevad — seda hoiavad alal need, kelle õnn äkitselt äpardus. —

Sellega pidime harjuma — Truude ja mina. Me ei harjunud. Mina veelgi, mitte Truude. Nagu oleks ta teda nõidusega hukutanud ja

[1] The Treadwell Gold Mining Company — (loe: the triidvell gould maining kompani).

peibutanud, tema silmi kurja väega külge kiskunud — ma tabasin plikat ikka jälle aknalt, millest seda äpardunud õnne rada kõige paremini võis näha — päikese, kuu ja sähvivate virmaliste valguses, aga ka õhtusel pimedusel, kui meie otsatu lumekõrb end üksnes ise valgustas. Ja nõnda oligi enamasti Truude see, kes esimesena nägi, kuidas raamil ja purjeriidest katte all jälle ühte neist mööda kanti, kes punase joone värskendamist enam teiste hooleks ei saanud jätta. Seal ta nirises ja auras ja hangus, see hirmuga hoitud kallis mahl, ja kirjutas lumele küsimuse, mida igaüks püüdis kurku kugistada — küsimuse: 'kes on järgmine?

Ka Truude ei küsinud. Ta vaikis vahvalt kõik need kaheksa kuud. Aga ta kulus kitsaks selle vaikimise kätte ja tema vaates võttis miski aset, mis oli mulle võõras. Ja nõnda jõudis 'kätte öö, see päevvalge kuupaiste-öö, kus leidsin ta akna eest — ta seisis seal särgiväel ja lõdises ja kuulatas enam kui vahtis. Ka isa ärkas. — «Isa, ära täna mine! Ära mine täna!» — Raske oli teda rahustada, raske isal lahti saada tema käsi oma kaela ümbert.»

«Teie mees läks?»

«Ta läks ometi,» kostis Gertrudi ema mõne aja pärast. «Ta läks oma kümnekordse õnne peale, aga paari tunni pärast selgus, et ta oli järgmine. Ja järgmine neist, keda suurest hoonest ruttu kanta'kse hoiukuuri.»

Ema silmad otsisid tütart. Nad leidsid ta ülateki rõdult. Truude vahtis liikumata peaga.

«Ja nüüd?»

«Nüüd viin ta Reini äärde, ehk aitab Reini-isa, — mul on temast armas lapsepõline mälestus. Ka elab mul seal veel omakseid. — Truude! Truude!»

Truude pea tuksatas üleval. «Jaa, ema!»

«Head ööd! Ma loodan isa Reini peale. Head ööd!»

Ma jäin veel kauaks reelingule rinnutama. Sest nüüd nägin minagi teda. Ta ujus meile laevatee vahuvööndis pikalt ning punaselt järele, ikka järele, püsimatult järele...

1913

PISUHÄND

Komöödia kolmes vaatuses

(Lühendatult)

TEGELASED:

VANA VESTMANN
MATILDE } tema tütred
LAURA }
LUDVIG SANDER, tema väimees, ehitus-insener
TIIT PIIBELEHT
LIINA, Sanderite toatüdruk

Esimese ja teise vaatuse vahet on mõned kuud, teise ja kolmanda vahet paar päeva. Kõigi kolme vaatuse mängupaik on insener Sanderi töötuba.

Aeg: aasta enne maailmasõda.

ESIMENE VAATUS

Insener Sanderi töötuba. Tagaseinas lahtine tiibuks, mis viib saali, paremal pool eeskojast tulev kinnine uks, vasakul pool kaks akent vastu uulitsat. Akende vahekohal seisab joonistuslaud paberite ja tarbenõudega, parempoolses eesnurgas kirjutuslaud, vasakpoolses eesnurgas sohva ja paar tugitooli, tagaseinas kaks raamatukappi; istmeid siin ja seal, sohva kõrval suitsetamislauake, kirjutuslaua lähedal telefon jne.

(Ludvig Sander, äiaga jutus, seisab kirjutuslaua otsas, kätt selle servale toetades. Vana Vestmann, suvipalitu seljas, kübar ja hõbenupuga kepp käes, on minekul.)

VESTMANN. Aga sehkendus peab nädala lõpuks valmis olema.
SANDER. Ma teen ta sulle paari päevaga, papa.
VESTMANN. Na, na, siis võiks minu näitusepaviljongist kergesti koeraputka saada!
SANDER. Ma loodan, et sa tööga rahul oled.
VESTMANN. Koeraputka ongi ju see ülesanne tiplumeeritud insenerile, ja ma võiksin plaanikese niisama hästi mõnelt nooremalt koolipoisilt tellida; aga et mu tubli väimeespoeg suuremate ja temale kohasemate töödega mitte just üleliia koormatud ei ole —
SANDER. Hm —! *(Hammustab huult ja vaikib.)*
VESTMANN. Muidugi annaksin ehitusegi insenerihärra hoolde — mul enesel on tõesti küllalt rühkimist — aga mine tea, mis äpardusi ehk jälle võib juhtuda!
SANDER. Äpardusi —? Sellesamakesega —?
VESTMANN. Na jaa — müürisid tal ei ole, mis võiksid kokku langeda, pikka korstnat ka mitte, mille kurk kinni ummistaks, ja silda, mis vette sulpsaks, ta juurde ei vii. Aga siiski —
SANDER *(üiminal)*. Ikka needsamad vanad asjad!

VESTMANN *(teritatud häälel)*. Aga nad on iga kord jälle uued, kui ma su nägu näen! Kui ma sind s i i n lauas näen istuvat ja mitte *(joonistuslaua poole)* s e a l! Ja kui ma väljas kõrgeil tellingutel teisi näen liikuvat ja mitte sind!

SANDER *(tasa)*. Ma ei istu mitte just vabatahtlikult siin lauas — mitte enda algatusel — —

VESTMANN. Ja muidugi! Nüüd on Matilde süü, et insenerihärra! kutsekohast tööd ei ole! Midagi ometi peab terve inimene tegema! Ja mis sa nüüd teed, eks see ole siiski ikka parem kui mõne ehituseõnnetuse pärast omaste häbiks pogris sidida!

SANDER. Ega õnnetused käi kive ja kände mööda —

VESTMANN. Ei, vaid halbu insenerisid mööda!

SANDER. No, papa, kas sinugi ettevõtted siis a l a t i õnnestusid?

VESTMANN. Ja, pojuke — peale ühe: väimehe eest maksin liiga soolast hinda!

SANDER. Soo — hm — —

VESTMANN. Aga seegi käib vähem minu kui minu tütre arvesse. Muidu tuletan sulle meelde: Vestmann tuli vene saabastega linna, ja nüüd on ta Vestmann Vestmanni uulitsast!

SANDER. Sinu väimehel on elu veel ees — ka Sanderi uulits pole mitte täiesti võimatu.

VESTMANN. Siis peaks Vestmanni uulits pärast Vestmanni surma seks ümber ristitama. Kahtlen, et põhjust leitakse. Või loodad oma uue ameti peale? Oh, kullake! Küllap sekski natuke nuppu tarvis läheb — n u p p u, sõber, n u p p u! *(Koputab endale kepinupuga otsaette.)*

SANDER. Sa oled kurjas tujus, papa.

VESTMANN. Ei — k u r v a s, ütlemata k u r v a s tujus! Sest mis võib siis kurvemat olla, kui et vanal Vestmannil on väimees, kes paremat ei taipa teha kui ajalehe-õpipoistele ja külakoolmeistritele kongurentsi — nüüd, kus linn värskest tööstuseelust mühab, kus maapind kaardu lööb uute äriliste ehituste all, kus mul on omadegi kruntidega kõiksugu plaanid, mis inseneri nõuavad! Vee võtab silmast välja mõte, et sinu asemel teised taskuid täidavad ja endile nime teenivad — jah, et ma isegi mõne võõra ukse pihta pean koputama!

SANDER. Seda pole sul vaja. Ma olen ju ka l a i t m a t a tööd teinud.

(Tagatoas on Matilde ja Laura vaheaegu nähtavale tulnud. Esimene, kübara ja pealisriidega, laseb õde endal loori siduda. Laura, temast noorem, on kleidiväel; ta lonkab kergesti vasakut jalga.)

MATILDE. Juba kisute jälle! Papa, sa ei tohi Ludvigi meeleolu rikkuda, ta peab oma romaani kallal töötama!

VESTMANN. Mina t e m a meeleolu? Tema m i n u meeleolu!

MATILDE. Aga sa ei luuleta, papa.

VESTMANN *(rinnatoonil)*. Ei, jumalale tänu, mul on mehearu veel peas! *(Viskab kübara pähe ja pöörab minema.)* Lõunale ärge mind oodake — saan alles õhtuks linnast välja. Ärimehe töö-

päev on pikem kui luuletaja oma. *(Ust avades üle õla Sanderi poole äärmise põlgusega.)* L u u l e t a j a! *(Ära.)*

MATILDE *(astub eestuppa)*. Teie purelemine hakkab tõesti juba närvide peale käima!

SANDER *(nukra tusaga)*. Mitte sinule üksi!

MATILDE. Aga see lõpeks, kui sa tööga kord valmis saaksid. — —

SANDER. No jaa — kõik ripub ju oludest, paikene: ilmad — tervis — meelemõnu — hingeline tasakaal — õnnelik inspiratsioon — — —

MATILDE *(jalaga põrutades)*. See on skandaal! — Skandaal on see! — Meie v ä i k e s e d sulematsid kirjutavad paar romaani ja näitemängu aastas — sina ei saa kahega ühte ainustki! Teist aastat teab linn, et sa kirjutad, ma olen seda igal pool rääkinud, kõik ootavad sinu raamatut, kõik küsivad, ma ei mõista neile enam vastata, mõned ei usugi enam, et midagi tuleb, juba tehtavat pilkavaid märkusi — —

SANDER *(viiksatamisi)*. Ma palusin sind omal ajal —

MATILDE. Sa palusid mind vaikida — jaa! Aga kas ma siis suutsin! Kas arvad siis, et mul kerge ja lõbus on elada arvamise all: ta o s t i s endale mehe! — — Ostmine ei ole häbi — ma tean. Oma ausa raha eest võid osta, mis tahad! Aga k u i juba ostad ja kalli hinna eest ostad, siis peab see ka midagi olema, ja ma tahan näidata ja püüan korda saata, et ma raha mitte maha ei ole visanud, sest s e e on häbi!

SANDER *(pärast väikest vaheaega)*. Raamat ilmub — sa võid julge olla — —

MATILDE. Ta ilmub kolme kuu jooksul — nüüd määran m i n a tähtaja! *(Pöörab vuhinal eeskoja poole.)* — — —

TIIT PIIBELEHT *(astub aeglaselt sisse ja võtab käe vaikides vastu. Ta kannab kingi ja vormist läinud mustjat ülikonda; kokkutõmbunud käised ja püksisääred on lühikeseks jäänud, taskud välja veninud; vasakust kuuetaskust — ka teisest põuetaskust — paistavad ajalehed ja brošüürid välja, paremast hakkab ta vestlemise jooksul päevalille-seemneid suhu pistma. Kui ta istub, võib näha, et ta sokkidest üks must on ja teine punane. Piibeleht paistab kohmetu, tema murdesegane lakooniline kõne aga — ta vastab sõnakehviku kombel ikka alles mõne aja pärast — ilmutab kindlat kavatsust)*.

SANDER. Õiguse pärast peaksin sul naha täis sõimama: tema paganahing tallab juba mõnda nädalat meie tänavaid, aga nägu ei näita — ma pean teda juhtumisi tabama! — Sa teadsid ometi, et Sander siin elab?

PIIBELEHT. Es murra tolle peräst pääd.

SANDER. Soo? Najaa, on ju tükike aega, kui teineteisel silmist kadusime — kui sina läksid ja mina jäin koolipinki edasi soojendama. Aga kas nägid, kui vähe sa mul meelest oled läinud? — — — *(Soojalt.)* Aga sa eksid, Tiit, kui arvad, et mul unustatud on, mis sa minu heaks tegid — kõik need väikesed

avitused koolitöödes — need — iseäranis kirjalikkudes — isegi joonistamises — —

PIIBELEHT *(lööb kergelt käega ja pistab päevalille-seemne suhu).* Kama!

SANDER. Ja, jaa — sihukesi asju ma ei unusta, — ning siis veel see — kas tead, s e e — see hull tükk direktoriga ja selle haisupommiga — — Tema narr ei liiguta oimugi, kui kahtlus kaela langeb — võtab patu oma peale ja laseb enda «karjaaiast» välja müristada, et Meermani ja mind sisse jätta! — Kas tead, Tiit — see oli t e g u! See oli t e g u! *(Tahab tema kätt suruda.)*

PIIBELEHT *(kätt kuuetaskusse pistes).* Oleksin semestri peräst jo muidugi pidänd minemä — esäl lõpse raha otsa.

SANDER. Ikkagi, ikkagi — eks sa oleksid vastu vaest läbi ajanud nagu minagi, kes ma mitte palju jõukam ei olnud! — — —

PIIBELEHT *(pooliti ümber pöörates).* Jah, õige — ma pidin õkva küsima: mes sa miust nii väega tahtsid?

SANDER. Ja — peale selle, et vana koolivenda endise sõpruse pärast — nagu iseenesest mõista — hm — — mul oli tõesti veel üks asjake, Tiit — — *(läheb ja tõmbab vaheukse tiivad kokku)* — — üks kaunis keeruline ja kidane asjake — sihuke, mida ma ainult ja üksi s i n u l e võin ilmutada — — Aga istume parem, ja püüa mind õieti mõista. *(Võtavad, kui Piibeleht raamatu käest ära on pannud, sohval jälle istet.)*

SANDER. Sa leiad minu olukorrast, vennas, mis niisama haruldane on kui tõsine — t r a a g i l i n e, kui tahad!

PIIBELEHT *(seemet hammustades).* Tskae!

SANDER. Kõigepealt tunnistan sulle, et minagi sulemeheks olen hakanud. Jah, Tiit — ka mina! Ma kirjutan juba paar aastat oma esimese romaani kallal.

PIIBELEHT. Jummal annas!

SANDER. Lugu on aga nüüd nii *(summutatud häälel)* — ja selles sisaldub kõik —, et mul sest romaanist veel ridagi pole kirjutatud — mitte ainust kriimu rida!

PIIBELEHT. Kohe nu riäkse siss jäivä?

SANDER. Tähendab, mul on hea patsakas käsikirja juba valmis — nii paks! — aga see, vennas — see koosneb mõtteta ja sidemeta lausetest.

PIIBELEHT *(hammustades).* To läheks jo sümbolistliku romaani pähe.

SANDER. Jah, aga sihukese luule mõistjad on väga kokku kahanenud.

PIIBELEHT. No milleks sa tolle patsaka siss kirjutid?

SANDER. Ettenäitamiseks, Tiit — varuks ootamata revideerimise vastu. — Sa pead nimelt teadma, et ma mitte vabatahtlikult sulge näppu ei võtnud, vaid käsu peale. Käskija oli mu naine.

PIIBELEHT. Vai nii luulearmastaja tõne sul!

SANDER. Luulearmastaja pole ta sugugi, ta vilistab kogu luule peale. Aga luba, et ma otsast peale hakkan. *(Nihkub temale lige-*

male.) Vaata, Piibeleht — kui ma polütehnikumi lõpetasin ja õpitud ametiga algust tegin, siis olin kehv poiss, nagu sina praegu, aga elu mõistmise poolest mitte just pea peale kukkunud. Kindel aimdus ütles mulle: valitud kutse on hea asi, aga kui sa mitte just geenius ei ole, siis puhub sul nii mõnigi tuuleke jalge alt läbi, enne kui seisma jääd. Ja kui sa siis viimaks seestpoolt ja väljapoole nõnda oled paigutatud, nagu sa kui kultuuri-inimene õigustatud oled nõudma, siis on su pale ehk juba kortsus ja pea hõbedane otsas kõigest sest tööst ja vaevast. — Kas pole õige, vennas?

PIIBELEHT. Teadagi!

SANDER. Leiduski siis see, keda vajasin: sünnis ja meeldiv tütarlaps. Tuli küll võistelda, preilil oli diplomite vahel valida, aga ma võisin enda omale mõnda juurde lisada, mis teistel napipoolne — vilajama piha ja saksema nina näiteks. — No, ja nõnda klappiski. Ühel heal päeval olin jalaaluste tuulte vastu kindlustatud, selle linna immobiiliomanikkude hulka üles võetud ning raha-asutustes isikuks saanud, kelle veksliallkirja või žiirot nähes muretult ümisetakse: «Ludvig Sander — all right!» Sa viibid minu katuse all, Tiit.

PIIBELEHT. To saisap õge kõrgel — ma kai vällän.

SANDER. Teise sarnase oma mitte madalamal. See on muidugi alles hakatus, väike käsiraha sellest, mis siis järgneb, kui mu lesk äiapapa kord oma väga mitmekesised maised ärid Liiva-Annuse käsul likvideerib. On teisel küll veel üks noorem tütar kodus, aga jätkub sellele, jätkub meile! Nagu näed — siia-maani on asjad sirged ja ma võin enesega rahul olla. Aga —

PIIBELEHT *(hammustades)*. Aga need mõtteta ja sidemeta lausedʔ

SANDER. Jah — need! — Õnn armastuses ei tähenda veel mitte õnne ametis. Paar äpardust ehitustöös, natuke vaimset vääratamist ja ihulist lõdvenemist — inimene ei ole ju mitte masin — ja sa näed teenistust käte vahelt pudenema löövat. Siis muidugi kisa lahti: Ei oska — laiskleb — elab äia ja naise varast! — ja mis meie seltskonna talupojameel kõik veel välja ei mõtle! Seda on muidugi piinlik kuulata, iseäranis neil, kes sinuga ehk veidi liialdatud lootustel perekondlikku ühendusse astusid. Ja nõnda traavis siis minu Matilde peast see õnnetu peegasus välja! See pidi seda halba paralüseerima ja mulle ning neile teisel alal tasu tooma — vähemalt seltskondlikku.

PIIBELEHT. Ja sa ollid nõus?

SANDER. Mis parata, olin *(sügab kõrvatagust)* enda pandud paelus! Üks neist omadustest, millega ma kosilasena Matilde-preilile imponeerisin, oli nimelt veel mu luuleanne. Luuletaja armastus, armastus riimi ja rütmiga — see on kultus, kulla veli, ja kes naine ei meeldiks endale jumalaosas! — Pühendasin oma tulevasele siis virgasti sonette ja kantsonette, kuid need, vennas — need raiped olid laenatud . . .

PIIBELEHT. Siss ollid sehen — ma mõistan! Aga kas sinu perenaine siss es käse, et sa n o i d edesi teeksid, kuni saaks raamat?

SANDER. Jah, aga selle libeda peale ma ju ei tohtinud astuda. Neid laulukesi oli hea käputäis — juurdetehtav lisa oleks varsti pidanud valmis olema: mis muud kui anna raamat trükki; romaani kallal aga võid kaua eksitamata töötada. Laitsin tal siis laulud peast ning tõotasin romaanist palju suuremat efekti. Ma arvasin proosaga ka tõesti kuidagi hakkama saavat, kuni töö vältel paraku teisele arvamisele jõudsin. Ideesid mul oli — oo jaa, üsna kenakesi pealegi; aga kui ma neid katsusin paberile kinnitada, kuivasid teised kätte ära nagu veest võetud millimallikad.

PIIBELEHT. Tskae!

SANDER. Viimaks sai süda täis ja himu otsa, ja nüüd polnud enam muud nõu, kui poognaid silmakirjaks nende apokalüptiliste[1] tumedustega täita ning lootust Looja või mõne appitõttava ime peale panna.

PIIBELEHT. No kas su tõinepuul siss noid puugnaid vahel nähä ei küsi?

SANDER. Ei. — Õnneks selgus, et minu teos, niikaua kui see veel raamatukaupluste aknaid ei ehi, temale kuigi tähtis ei ole. Ühtlasi varjasin ennast, kui asi halvasti hakkas minema, iga uudishimu vastu seega, et kuulutasin oma loomistöö müsteeriumiks: luuletaja ei tohtivat, et oma vaimu salapärast sigitusjõudu mitte halvata, profaansele[2] maailmale midagi ilmutada enda intiimsest läbikäimisest emand muusaga.

PIIBELEHT *(hammustades)*. To olli kavalasti tettu.

SANDER. Jah, aga mis see kõik aitab! Silmus on mul kõvemini kaelas kui kunagi. Veerand tunni eest anti ultimaatum: romaan olgu kolme kuu jooksul ilmunud! Võiks ju tärmini veelgi edasi nihutada — neljat korda siis juba —, aga või päev sellepärast tulemata jääb, mil tõtt peab tunnistama! Sa näed, sõber, minu seisukord on säärane, et hüppa kas või vette!

PIIBELEHT. Tolle tühjä peräst!

SANDER. Jah, sa ei tunne minu naist, sa ei tunne minu äia! — — — Iseasi oleks — — iseasi oleks, Piibeleht — — iseasi oleks *(ringi vaadates, poolsosinal ja temale põlve peale vajutades)* — kui sina mind a i t a k s i d!

PIIBELEHT *(kergelt)*. Minä?

SANDER *(ikka summutatud häälel)*. Jah — s i n a! — — Jälle kord, nagu muiste koolis! — — Meie vana sõpruse pärast, Tiit! — —

PIIBELEHT. Mm — jaa —

SANDER. Sa armastad priiust, Tiit — vaba kirjaniku põlve — —

---

[1] A p o k a l ü p t i l i n e — ilmutuslik.

[2] P r o f a a n n e — asjatundmatu, võhiklik, rumal.

ma pakuks sulle pikemaks ajaks seda põlve — — istu lauda ja k i r j u t a, Tiit!

PIIBELEHT. Mm — jaa — .

SANDER. See lendas mul peast läbi, kui sind eile uulitsal silmasin. — Sina või ei keegi! — Ainult sinu vastu on mul usaldust. — Tiit, see oleks j ä l l e tegu, mis sinu vääriline!

PIIBELEHT. Jah, aga —

SANDER. Ma maksan sulle kahe- — ütleme kolme- — minu pärast neljakordse honorari! — Ja kui sul veel muid soove on, mille täitmine minu võimise piirides — minu käsi: ma täidan nad!

PIIBELEHT. Mm — aga kas minu tüü siss küllalt hää oleks Sandri nime all ilmuma?

SANDER. Ainult see mure on sul? — Vend — siis oled ju nõus!

PIIBELEHT. Piä'nd — piä! Sa tahaksid oma raamatuga jo vist ka meeldida — aga kui tu no maha tettas?

SANDER. Maha? Kes tohib teda maha teha?

PIIBELEHT. No miu senitseid töid — neid es kiideta. Ja kui keegi laituse sean veidi kiitse, tu kiitse nii vargsi, nii mokaotsalt tasahiljukesi, et mitte sisse kukkuda, kui peräkõrd vällä tuleb, et laituseks asja es ole.

SANDER. Jah, vennike, sinuga on hoopis teine asi! Sul ei ole seltskondlikku positsiooni, sul ei ole sidemeid, sul ei ole tutvusi arvustajate ja «auhindajate» hulgas, — sul ei ole ka äia, kellel ajalehtede aktsiaid oleks, ega ole sul neid endal! — Kas tead, Tiit, kui sinu tööd oleksid m i n u sulest — sa võiksid nende kriitikaga rahul olla!

PIIBELEHT. Ma olen mutt — tu om õige.

SANDER. Ei, sõber, s e l l e s t küljest pole mul mingit ohtu karta! Tuleb pisut arvesse võtta ainult arvustajaid, kes ise ilukirjanikud on. Nende kiitust peab kadedus kammitsas. Kuid sellegi vastu leidub rohtu: ähvardad nende asju vastukriitikaga ja näitadki tarbe korral, et sama matiga oskad mõõta. Mis arvustamisse puutub — sellega saab juba igaüks valmis.

PIIBELEHT *(vaheaja pärast)*. Mm — jaa, Sandri —: kui lugu säände om — mul oleks õkva midägi valmis —

SANDER *(põnevusel)*. Valmis — —? Sul on midagi valmis, Tiit — — ?

PIIBELEHT. Piä'nd — piä! — Aga tu ei ole suuremb asi, tu om mul ikaldanu —

SANDER *(istmelt hüpates, rõõmutuhinal)*. Temal on midagi valmis! — — Siin istub inimene, kel midagi valmis on! — — Mees, kas sa ütlesid: sul on midagi valmis?!

PIIBELEHT. Piä'nd — piä! — — Pidin tõsega prõlla kirjastaja manu menemä — raha hädästi tarvis, — kuid tagasi pöörsin, südä nakse pakitsema: kas tohib säärätsega lugija ette astu — mõtlin tõist paiguti ümber töötada — —

SANDER. Suu pea! Suu pea oma patuse loriga! — Temal romaan

valmis — temal surematu teos taskus, aga nohiseb siin ja ei viiksata sõnagi! — — Kurat — ingel — ninasarvik — — ma kuldan su ära — ma annan sulle musu — ma — —

PIIBELEHT. Piä'nd — piä! *(Võtab põuetaskust suurema kokkukäänatud käsikirja.)* Loe paremb läbi ja otsusta siss.

SANDER. Läbi lugema? — Läbilugemisega aega viitma? Ega ma põrund ole! — Siia anna — *(nähvab tal manuskripti käest)* — ma hakkan teda jalamaid oma käekirja ümber vihtuma, ja siis trükikotta temaga!

PIIBELEHT. Piä'nd — piä — —

SANDER. Vait oma pea'nd-peaga! Mõtle ometi — see on ju pääsmine, see on võit — raamat ilmub hooajaks — Matilde võib oma ultimaatumi sisse soolata! — — *(Surub tuksatades korraga häält.)* Aga, Tiit — — kas ehk keegi teab — nägi — luges — kuulis — —?

PIIBELEHT. Ei, tolle peräst võid mureta olla — endä leemepatta ei lase minä kedägi kaia.

SANDER. Punctum! — Mis on tema kahe- — vabanda! — kolmekordne hind? — Ma lisan kohe juurde: me võime ju veel edaspidigi ilusti koos töötada —

PIIBELEHT. Isamaa ja rahva heaks —

SANDER *(naerdes)*. Väga õige, — sest kui ma kord a ütlen, pean hiljem ka b ütlema. Aga mis ta nimi siis on — kuidas minu esimese pojukese nimi on? *(Loeb.)* «Pisuhänd»! *(Silmi tõstes.)* — «Pisuhänd»! Oi, vennas, s e e on hea — s e e on tore — see on sul tõsise luuletaja-instinktiga leitud! *(Õnnehooga.)* Pisuhänd — tulihänd — kratt — — kuule, Tiit, sellega toome Kirjandusseltsi esimese auhinna — selle nimega üksipäini!

PIIBELEHT. Aitass jummal!

SANDER. Pisuhänd! — See on ju jälle midagi, mis rahva psüühi selgitab, nimelt selle painajalikku, salapärastest võimudest piiratud ja luuleliku ebausuga põimitud külge.

PIIBELEHT. Jaa — mm, toda sõna tuleb aga nii mõistu mõista, tu tähendab mul midägi muud —

SANDER. Sinu pisuhänd ei funktsioneeri? — Kahju! — Hm, kas sa ei võiks tööd selle poolest täiendada?

PIIBELEHT. Aga jutt on reaalsest elust —

SANDER. Mis sellest, et reaalsest elust! Seda kõrgemal reaalelu harilikust jäljendamisest, kui reaalne pisuhänd sees on, seda selgitavam rahva psüühi kohta! — Torka pisuhänd sisse, Tiit, las teeb mõne tükikesegi ära!

PIIBELEHT *(seemet närides)*. Mmja — kui just käsid, võiks jo sisse panna — laiv purjetab jo nüüd sinu lipu all.

SANDER *(käsikirja lehitsedes)*. Sinu tegelased, Tiit — need on ometi positiivsed iseloomud?

PIIBELEHT. Nad on inimesed.

SANDER. Peategelane ka?

PIIBELEHT. Tu kah.

SANDER. Sellega tahad muidugi öelda, et tal on ka negatiivseid omadusi?

PIIBELEHT. No jaa.

SANDER. Need kraabi maha, vennas! Kraabi neid niipalju maha kui vähegi saad! — Mõistad isegi: ma tahaksin «akadeemiale» meeldida. — — Ja kui siin ehk irisemist sees on — ühiskondlikkude olude ja tegelaste kallal — sinu töödes leidub sellesarnast, ja see on kahtlemata üks põhjus, miks neid heaks ei võetud — — i r i s e m i n e, Tiit, see kitku kah välja!

PIIBELEHT. Aga kui käsikiri viimäte liiga õhukeses jääb?

SANDER. Võid ju positiivset kraami asemele panna, muu seas peategelast kangelasemaks kohendada — meil on veel aega. Aga ma unustasin hoopis: jutu tegevuspaik — kus see sul on? Ometi külas ikka?

PIIBELEHT. Külan ja liinan.

SANDER. Linnas kah? Mistarvis linnas?

PIIBELEHT. Tskae — jälle viga!

SANDER. See on tõesti viga. Kas sa siis meie kõige uuemat kirjandusvoolu ei tunne? Mis on kirjanikul linnaga tegemist! Mis kunstivääriliste ainet ta linnast saab! Keda huvitab linnainimese madal hingeelu! — — Kirjanik peab k ü l a s s e jääma, kulla mees! Ainult parsil elab luule, ainult vommil sigib suur idee, kõik meie omapärasus on laudas ja aganikus!

PIIBELEHT. Hm — see om siss küll halvasti. Miu päätegelasel saab külast villand — läheb linnast kultuuri otsima.

SANDER. Linnast kultuuri? — Siis ta, mehike, on eksiteel! Otse vastupidi oleks õige! — — Kuule, sõber, ehk saaksid sedagi pisut parandada. Sest hea oleks ju, kui me k õ v a s t i läbi lööksime — k õ v a s t i, Tiit!

PIIBELEHT. Mmja — tu parandamine kipub aga liiga keeruliseks minema — viimati tuleb suutuks uus jutt kirjutada, ja see ei saaks provva terminiks peräkõrd valmis.

SANDER. Hm — sul on õigus. Ajame siis vähemaga läbi. T u l e v a s e töö teeme enam aja nõuete järgi. — Aga kas tead? Lisa paar lehekülge lõppu juurde: lase meie kangelast linnakultuuri peale sülitada ja külasse tagasi minna!

PIIBELEHT. Oma maalapikese peaksime talle vist kah muretsema?

SANDER. Iseenesest mõista, kui tal isatalu ei ole.

PIIBELEHT. Kuule, Sandri, tolle lõpu võiksid õige esi kirjutada: minä teen niikavva pisuhända.

SANDER. Hea küll, ma katsun. — Aga sa pidid mulle hinna nimetama: ma võin sulle kohe raha anda. — — —

(Eesriie.)

Laudadel ning mõnel istmel, ka sohval üksikuid «Pisuhänna» raamatu ühekarvalisi eksemplare silmapaistvate kaantega, samuti ajalehti ja ajakirju üksikult ja korratute riidakeste kaupa siin ja seal. (Ludvig Sander, sigar suus, istub sohva peal, proua Matilde tema põlvedel. Sanderi olekust ja toonist kõneleb suur iseteadvus, Matilde on õrnus ise.)

SANDER *(hooletu käeheitega)*. Ei, kulla laps, mind ei huvita nii palavalt, mis need lehelüllid minust kõnelevad.

MATILDE *(näpuga ähvardades)*. Nii blaseerunud juba?

SANDER. Blaseerunud? — Kõik see kiidukahin ei üllatanud mind ju sugugi; ma ei kahelnud kunagi, et minu raamat laineid-löövaks sündmuseks saab. Sest kui Ludvig Sander lauda istub ja ütleb: ma k i r j u t a n midagi — siis k i r j u t a b Ludvig Sander midagi!

MATILDE. Nüüd pead aga ka teenitud palga vastu võtma.

SANDER *(üles tõustes)*. Jaa, jaa — kui sa juba nädalate kaupa saad lugeda kõiki neid arvustusi, neid kõnede ja läbirääkimiste referaate, neid följetone, neid —

MATILDE. Aga see'p see õndsus ongi! Oma pühitsetud nime igast lehest leida, igast suust kuulda *(ülevoolavalt)* — Ludvig, ma olen sinuga rahul!

SANDER. Seda ma arvan! Ka sina kannad ju Sanderi nime.

MATILDE. Ja rahul olen veel sinu pühendusega, mida siin täna kui «eesti perekonnameele kaunist ja kallist ilmutust» nii soojalt kiidetakse! *(Peast deklameerides.)* «Oma armastatud naisele ja oma kallile äiale abikaasa- ja pojatruuduses — Ludvig Sander»; tõesti, ses kahekordses pühenduses on «õnnerütmi ja rahumuusikat», nagu arvustaja nii luuleliselt tähendab!

SANDER *(kohase lõustaga)*. Või rahumuusikat! Kui ta mehike teaks, mis muusika siin enne «Pisuhända» mängis!

TOATÜDRUK LIINA *(tuleb külguksest, mõned postisaadetised käes)*. Post, härra! *(Paneb nad kirjutuslauale ja läheb tagasi.)*

SANDER *(võtab ajalehed ja kirjad, silmitseb viimaseid, tuksatab äkki)*. Kirjandusselts? *(Avab ühe kirja, loeb lendamisi ja ulatab ta siis suurepärase žestiga Matildele.)* Siin, madame!

MATILDE *(ärevalt lugedes)*. — — Kirjandusselts — «Pisuhänd» — — auhind — — kõige kõrgem auhind — — — oo! *(Laseb kirja kukkuda ja jääb tummalt mehe otsa vahtima.)*

SANDER *(kõrges poosis, vait, laseb ennast imestleda)*.

MATILDE *(läheneb temale viimaks pikkamisi ja lööb käed äkki tema kaela ümber)*. Minu Ludvig — — Minu poeta laureatus!

— —

SANDER *(tema peale maha vaadates, suurelt)*. Kas sul nüüd v e e l on mingit soovi südame peal?

MATILDE *(tema poole üles vaadates, sügavalt)*. Üks ainus veel!

SANDER. Ja see on?
MATILDE. Et «Pisuhänd» pääseks maailmakirjandusse!
SANDER. Tema paik on seal! Ma kahtlen ainult, kas leidub tõlkijat, kes niisugust teost mõistab ümber panna.
MATILDE. Ta peab leiduma! — — —
(Väike vaheaeg. Külguksest ilmub vana Vestmann, külmakohmetuid käsi hõõrudes — — —)
MATILDE. Papake, ma leian, et sa Ludvigi vastu ülekohtune oled, kuigi tahtmata. See tuleb sellest, et sa kirjanduse peale lugupidamata silmaga vaatad. Sinule oleks muidugi enam meeldinud, kui Ludvig oma auhinna mõnelt ehitusplaanide võistluselt oleks toonud. Minule, papa, aga seisab luule kõrgemal kui kõik muu maailmas.
VESTMANN *(naeratades, teravuseta)*. Hani sööb ka ennem muru kui pipstükki.
SANDER. Sa kõneled nii halvakspanevalt meist, luuletajatest — vahest on meil aga sinulegi midagi head ja kaunist öelda. Vasta, papa: kas oled «Pisuhända» lugenudki?
VESTMANN. Mina? *(Puhkeb naerma.)* Mitmes konjak see sul juba on? — — Ei, poeg, mina loen ajalehte, see on ainus kirjandus, mis mulle midagi mõistlikku ütleb. Aga sa eksid, kui arvad, et ma luuletajatest sugugi lugu ei pea. Kui mõni sihuke oskab lapsearuga inimestele nii osavasti pilli puhuda, et nad kepsu hakkavad lööma, siis ütlen talle *(lööb väimehele õlale)* heameelega: maladets, aga ega ma sellepärast iseennast lase ninapidi vedada!
MATILDE. Papa, ega sa sääraseid mõtteid ometi teiste haritud inimeste kuuldes ilmuta! Pea meeles, «Pisuhänd» on ka sinule pühendatud.
VESTMANN. Seda ma lugesin: «Kallile äiale pojalikus truuduses.» Oleks aga parem ära võinud jääda. Sõbrad küsivad juba, kas ma veel ühe maja väimehe nimele kirjutasin.
SANDER *(pool-endamisi)*. Spiesserlik meelemadalus! *(Joob oma konjaki ära.)*
MATILDE *(ärritatult)*. Sa andsid neile ometi nina peale?
VESTMANN. Tegin mis tegin — kes maailma suud jõuab sulgeda. Aga ma tulin asja pärast. Ludvig, varusta ennast teekonna vastu, õhtuse rongiga sõidad Peterburi. Praegu sain Rõnne käest telegrammi.
SANDER *(rõõmsa erksusega)*. Mis! Juba joones?
VESTMANN *(muigamisi)*. Joones! Vist on parunil hea käputäis «auveksleid» jälle protesti minemas — kohe hakkas õnge!
SANDER *(nagu ülemal)*. Ja minu saadad lepingut tegema? — —
TIIT PIIBELEHT *(ilmub; ta on uues ja heas riides, kummardab lähenedes kergesti pr. Sanderi ja Vestmanni poole)*.
SANDER *(kergitab teda silmates küsivalt ja pilvise ilmega kulme, astub aga siis talle kähku vastu ja pakub kätt; äritoonil)*. Tere! Ma olen kohe vaba. *(Esitledes, pealiskaudselt.)* Härra Piibeleht — minu abikaasa — minu äi, härra Vestmann.

MATILDE *(Piibelehe kätt võttes sõbralikult)*. Vist jälle mõni kirjandussõber, keda minu mehe romaan huvitab?
SANDER *(kähku)*. Härra Piibeleht on ärimees.
MATILDE. No on ju ärimehigi, kes luulet armastavad.
PIIBELEHT. Kahjatsen väega, provva, ent minu pää om nii äri täis, et luulet sinna enämb ei mahu. *(Pöörab Vestmanni poole.)*
VESTMANN *(soojalt tema kätt surudes)*. Vastus meeldib mulle. Tutvus rõõmustab mind. Mul on tõsine meelehea niisugusest noorest ärimehest —
PIIBELEHT. Kui ta mitte konkurent ei ole.
VESTMANN *(naljatoonil)*. Konkurendist pole ka häda, kui ta vähegi piiri peab. — — Kas ehk tohiks küsida, mis asja pärast —?
SANDER *(kähku)*. Härra Piibeleht tuleb ühe ehituse pärast.
VESTMANN. Soo, soo. Arvasin isegi juba. Jaa, ehitusasjanduses on meil hoogu märgata — — Ärge pange pahaks: kõditaks nagu teada saada, mis liiki ja laadi —?
PIIBELEHT *(naljavärvil)*. Saladus, härra Vestmann!
VESTMANN. Aa! Kinnisest suust tunned õiget ärimeest. Jaa, jaa. Olgu siis minugi suu pärimistele lukus. *(Talle kätt andes.)* Auru ettevõttele ja nägemiseni, härra Piibeleht! — Tütreke, sa võiksid mind tagapool pisut kehakinnitusega võõrustada — siin oleme nii-kui-nii üleliigsed.
MATILDE. Jah, papa, tule aga! Ma tahaksin siis kohe välja minna.
VESTMANN. Usun küll, sul on ju nüüd jälle uudist külasse viia.
MATILDE *(Piibelehele määratult)*. Sa mõtled «Pisuhänna» auhinda, papa? — — Head päeva, härra Piibeleht! — — *(Minnes.)* Oh, see ei tulnud meile ju mitte nii ootamata. Ma teadsin ette: kui Ludvig lauda istub ja ütleb: ma k i r j u t a n midagi, siis ta ka k i r j u t a b midagi. *(Mõlemad saali kaudu ära. Sander tõmbab seepeale uksetiivad kokku.)*
SANDER *(tagasi tulles, heal tujul)*. Sa oskad ju üsna ilusti näidelda, vennas!
PIIBELEHT. Mul om hää näitejuht.
SANDER. Toeta kuhugile! Ma pole sind ammu enam näinud. *(Võtab tugitoolis istet.)* Noh, mis sa «Pisuhänna» kriitikast arvad?
PIIBELEHT *(istub sohvale ja pistab taskust jutlemise jooksul taoti päevalille-seemneid suhu)*. Need om vennalikud —
SANDER. Välja arvatud paar näägutust lehtedes, mida parem seltskond ei loe.
PIIBELEHT. Jah, pääle nende om kõik harmoonia, ennegi moodu peräst siin ja sääl noodike dissonantsi vahel. Minule komponeeriti suutuks vastupidi.
SANDER. Mis ma sulle ütlesin!
PIIBELEHT. Aga tu polegi s i n u «Pisuhänd», midä nemä arvustevä.
SANDER. Kuidas nii?

PIIBELEHT. Ei, nemä om egaüts esi omale «Pisuhänna» tennü ja arvustevä palgehigin sedä.

SANDER *(teda mitte taibates)*. No, kuis nad siis ühtemoodi võivadki kirjutada — ega nad kokku ole rääkinud! Ja täiesti teise sõnu korrata, see ei lähe ju ka mitte.

PIIBELEHT. Ei, siss ei saaks tõist toote sügavama mõistmise poolest kuidagi üle trumbata.

SANDER. No olgu kuidas on — peaasjaks jääb, et raamat nii hiilgavalt läbi lõi. Ja selleks ei aidanud mitte vähe kaasa need minu retsepti järgi tehtud parandused. Kas näed, kui õigel teel minu kunsti-instinkt oli, kui ta käskis realismile ajakohast romantikat hulka segada! Nüüd on teosel oma sügavus —

PIIBELEHT. Mis annab tööd tuukritele...

SANDER. Väga õige. — Niisama õnnelik võte oli minu kirjutatud lõpp, mis jutule õige tendentsi annab, kuigi alles eelviimasel lehekülgel. Peamiselt selle lõpu teene ongi auhind, mida praegu kuulsid nimetatavat. *(Triumfeerides.)* Vaata siia, Tiit *(pakub talle kirja)* — kõige kõrgem tänavune! Ja loe, kui kõlavalt minu lõppu kiidetakse!

PIIBELEHT *(ilma kirja võtmata)*. Lugesin hommiku joba ühest välisest lehest.

SANDER. Soo — juba lehes? Ma pole tänaseid veel kõiki vaadanud. — Jah, vennas, see auhind — see paneb hoonele nagu kupli peale!

PIIBELEHT. Lühidalt: sa oled oma pisuhännaga rahul?

SANDER *(rõõmsalt)*. Täiesti! Minu prestiiž perekonnas on kindlustatud, mul on jälle rahu ja elust täit maiku. Matildele olen nüüd olend, kes temastki kõrgemal seisab, ja see tähendab sündinud Vestmanni kohta palju, ning vanamehele isik, kellele ta jälle oma ärilist usaldust kingib, ja see tähendab vana Vestmanni kohta veelgi enam. — Muidugi tuleb silmas pidada, et aeg minu nimbust[1] tumestab, et teda tarvis on mõne uue meistritööga haljastada, aga see ei tee mulle nii pea muret: nüüd ei lase ma endale enam tähtaega dikteerida ja vana hea Piibeleht jääb mulle loodetavasti edaspidigi ustavaks sootsiuseks[2].

PIIBELEHT *(seemet hammustades)*. Sinu rahulolek rõõmustab mind, Sandri; nüüd võiksid m i n u l e veidi abiks olla.

SANDER. Abiks? Heameelega, vennas! Aga milles?

PIIBELEHT. Mul on ustavat isameest vaja. — — — Ma tahaksin sinule kälimeheks tulla. — — —

SANDER. Aga, kulla mees — see on ju meeletu mõte!

PIIBELEHT. Mesperäst meeletu?

SANDER. Pea ometi aru, vennas: sa oled ju puupaljas poiss!

PIIBELEHT. Ega tost kedägi ole — minu tulevasel naisel om raha küllalt.

SANDER. Sa spekuleerid Laura raha peale!

PIIBELEHT. Iks kah. Miä leian, raha on väega tarvilik asi elon...

[1] N i m b u s — (lad.) ausära, hiilgus.
[2] S o o t s i u s — ärisõber.

Kae, Sandri, ma olen kehv poiss nigu sinägi enne naisevõtmist, aga elu mõistmise poolest mitte enämb pää pääle kukkunud sest saadik, kui ma sinuga tutvust uuendin. Nüüd ütlen endale: Kirjanikupõli on mõnus põli, aga kui sa mitte just geenius ei ole, siss puhuva sul eloaig taiva tuuled jalge alt läbi, kui sa mitte Vestmanni tõist tütart ära ei kosi. No, ja nii kosin ta, hää latse, üten rahaga ära.

SANDER. Aga raha on Vestmanni käes!

PIIBELEHT. Eks siss olnud kah, kui sina vanema tütre võtsid.

SANDER. Jaa, kullake, minuga oli märksa teine lugu: mul oli amet, millele äi võis lootusi panna. Sina aga kui kodukoolmeistrike ja sulemeheke — kui l u u l e t a j a, vennas, kelle professioon vana Vestmanni silmis mitte rohkem ei maksa kui leierkastimehe või palaganiveiderdaja oma, — kuidas tahad s i n a eesmärgile jõuda! Liiatigi nüüd, kus vanamees näeb, et ta esimese väiga mööda pükse on saanud! K a h t e luuletajat ei võta see mees ilma peal perekonda. *(Tõuseb naerdes üles.)* Ma usun, Tiit, kui sa oma kosjajutuga tema ette astud — ta pistab sulle sõna lausumata rubla näppu ja tähendab peaga ukse poole.

PIIBELEHT. Tolle peräst mul esämiist vaja omgi.

SANDER. Mis aitab siin isamees! Isamees võib sind vanamehele ausaks, kaineks, anderikkaks poisiks kiita — ja seda tegema oleksin ju valmis, kulla Tiit —, aga ta ei või pihust suhu elavat tindiproletaarlast rikkaks meheks moondada! Kui sul mõni majalokski pea peal oleks või ribake ehituskrunti kasulikus kohas!

PIIBELEHT. Mis selleks tarvis läheb, et Tiit Piibeleht saaks Vestmanni-isanda väimeheks — tu jäägu kõik isamehe mõelda ja tettä, mina end tollesse ei sega.

SANDER. Kuidas? — Mis sa sellega tahad ütelda?

PIIBELEHT. Kae, Sandri, — sõprus om sõpruse väärt ja üits käsi peseb tõist. Minu «Pisuhänd» päästis sinu suurest hädast, ai su perekonna-õnne jälle õilmele ja tegi su kuulsaks kirjanikuks — nüüd pead ka minu õnnesüstä äiapapa Skyllast[1] ja Charybdisest mööda avitama. Mul om sinu sõna.

SANDER. Minu sõna?

PIIBELEHT. Jaa. «Pisuhänna» kaupa tehes ütlid mulle: «Tiit, armas veli, kui sul pääle honorari viil soove om, mida mina suudan täita: siin mu käsi, nad on täidetud!»

SANDER. Armas sõber, kas sa sonid või? Niisama hästi võiksid minult ju soovida, et ma vana Vestmanni ära kägistaksin!

PIIBELEHT. Mina ei soovi võimatut, Sandri. Sa nimetid majaloksu või krundiriba kasulikus kohas — nuu om ju saadavad.

SANDER. Ja need peaksin m i n a sinule muretsema?

PIIBELEHT *(nokutab jaatades lahkesti pead).*

---

[1] S k y l l a — kreeka mütoloogias koletis naise kehaga ja koerapeadega õlgadel või alumises kehaosas; elab merekoopas kalju all, mitte kaugel C h a r y b d i s e k s nimetatud veekeerisest, kus ta püüab uputada meremehi.

SANDER *(temale pärani silmil ligemale nihkudes)*. Kas sa siis —? Mis sul viga on, vennas?
PIIBELEHT *(seemet suhu pistes)*. Minä kahtlen ennegi, kas seände majaloks või krundiriba Vestmanni-härrale küllalt imponeerib —
SANDER *(sarkastiliselt)*. Selles kahtlen mina ka! Ma nimetasin neid üksnes ses mõttes, et sulle siis ehk u n e s tohiks julgus peale tulla oma kosjaloost vana Vestmanni ees suud lahti teha. Et sellega i l m s i temale läheneda, selleks, armas veli, kulub hästi rohkem ära!
PIIBELEHT. Otse minu arvamine. — Kae, Sandri, ma tahan sulle õigust öelda: Miä ei olegi nii ahne tolle Vestmanni-papa raha pääle, ma võiksin oma tüdreku ilma isa loata ära võtta ja meil kummalgi poleks raske kaasavarast ja pärandusest suud puhtaks pühki —
SANDER *(ruttu)*. See on juba mõistlikum jutt!
PIIBELEHT. Kuid lugu om tuu, et minu tulevane om rikka elukõrraga harjunud —
SANDER *(agaralt)*. Minu äi ei ela sugugi nii suurel jalal.
PIIBELEHT. Igatahes seätsel, et Laura minu man pitsitusi saaks kannatada, iseäranis, kui meil rohkemb perekonda tekib; minu koolimehe-amet ei tõota palju, sest ma pole midagi vähemb kui karjääritegija, ja sulega teenitud lisa ei paisutaks meie kukrut ka mitte liiasti.
SANDER. Kui a r m a s t u s kaasasid ühendab, siis õitseb õnn ka kehvas kodus!
PIIBELEHT. Ent minä ei näe ärä, mesperäst peaksin oma naise varanduse s i n u l e pärida jätma...
SANDER *(tuksatab, siis pikkamisi)*. Aa — või nii! — Ma poleks uskunud, et sina ka k a d e võid olla! *(Sunnitud naeruga.)* Siis on aga sinust päratu naiivne m i n u l t selle varanduse kättesaamiseks vennalikku abi paluda!
PIIBELEHT. Ma ei palu, ma nõuan.
SANDER. Nõuad?
PIIBELEHT *(nokutab kinnitades pead)*.
SANDER. Nõuad — — mida sa nõuad?
PIIBELEHT. Et teed mu Vestmanni papale sõna lausumata vastuvõetavaks väimeheks.
SANDER. Ma peaksin vist oma majad ja kõik muu sinule kinkima?
PIIBELEHT. Kui tuu küünib.
SANDER. Ja kui ei küüni?
PIIBELEHT. Noh, sul om hää krediit — sinu allkirja või žiirot nähes ümisetakse rahaasutustes *(Sanderi toonil)*: «Ludvig Sander — all right!»
SANDER *(pikkamisi, kuid kasvava rahutusega)*. Ja kui ma ei taha?
PIIBELEHT. Sa pead.
SANDER *(temale lähemale tikkudes)*. Kes mind sunnib?
PIIBELEHT. Pisuhänd.
SANDER. Missugune pisuhänd?

PIIBELEHT *(võtab «Pisuhänna» raamatu sohvalt).* See siin. Sest tarbe korral võid homme lehest lugeda, kes tema tegija om ja kes mitte.
SANDER *(jääb pärani silmi tema otsa vahtima; pärast pikka vaheaega rinna põhjast).* Piibeleht, mis on s i n u s t saanud!
PIIBELEHT. Ärimees. — — —
SANDER *(ärikülmalt).* Mis sa oma käsikirja eest nõuad?
PIIBELEHT. Sa kuulsid joba.
SANDER *(nagu ülemal).* Ma pakun viissada rubla.
PIIBELEHT. Miä pole sahkerdaja.
SANDER. Ma pakun sulle tuhat rubla.
PIIBELEHT. Minu kaubal om kindel hind: Vestmanni-papa jaasõna.
SANDER. See on hullus. Nii palju mul ei ole.
PIIBELEHT *(trööstivalt).* Leidub, Sandri, leidub!
SANDER *(tema kallale kargamas, viha pärast kähisedes, käed rusikas).* Ma lasen su maha — ma kägistan su ära — ma teen su siinsamas pihuks ja põrmuks —!
PIIBELEHT. Kas to's odavam oles?
SANDER *(temast kinni hakates).* Vereimeja — kõrilõikaja — — kuradi pisuhänd — —!
LAURA VESTMANN *(täies talveriides, ilmub vasakult poolt ja peatab üllatanult sammu).*
LAURA. Mis siin on?
SANDER *(põrkab vastasest tagasi ja püüab oma ärevust kähku meisterdada).* Meie — —
PIIBELEHT. Meie soovime tõnetõsele õnne. — — — «Pisuhänd» om talle kalli auhinna toonud.
LAURA. Auhinna ka veel!
SANDER. Sa imestad? Kas ta ei meeldi sulle?
LAURA. Paiguti — jaa, paiguti nii hästi, et *(naeratades ja pilguga Piibelehte riivates)* minu Tiitki need kohad võiks kirjutanud olla, aga sealtsamast tolksti see imelik pisuhänd, ja siis see lõpp —
SANDER. Aga nii on korras, nagu auhinnast näed.
LAURA. Siis soovin sulle õnne — ma ei kõlba vist arvustajaks. — — —

(Eesriie.)

KOLMAS VAATUS

Ajalehed ja raamatud on istmetelt ja laudadelt ära koristatud.

VESTMANN *(käed rusikas, ähkivalt).* Ma murran ta ära! — — Ma teen ta tuhaks — — Ma hävitan ta soo maa pealt — —!
SANDER. Ta on poissmees!
VESTMANN *(rühib vimmas turjal ringi käia; määratsevalt).* See on vargus — see on röövimine — see on avalik riisumine! — Rõnne krunt on m i n u — m i n u on ta — m i n u! Ma ei anna teda kellelegi — ei jumalale, ei kuradile! Kes teda minu käest tahab ära võtta, peab mu enne surnuks lööma! — — Teine meist taga-

neb, aga mitte m i n a *(lööb rusikaga joonistuslaua pihta)* — mitte m i n a!

SANDER. Papa, papa — püüa ometi rahuneda!

VESTMANN *(vajub äkki murtult tugitooli ja hoiab kätega pead; pärast vaheaega närtsinud häälel)*. Oleks siin rahakahju üksi! — See on suur — ja — päratu suur — nii suur, et võtab mul mitmeks aastaks unerahu! Aga see pole mitte üksi. Veel enam maksab minu au. Ma tahtsin nüüd alles näidata, kes Vestmann on! Linnale — kubermangule — kogu maailmale! — Ma tahtsin näidata —

SANDER *(kahetsevalt)*. Tean, papa, tean: passaaž poeridadega — hotell — restoran — kohvik — varietee — kino — —

VESTMANN. Ma tahtsin näidata, et Vestmann Vestmanni uulitsast on veel enam kui Vestmann Vestmanni uulitsast. Ja kui sa teele olid läinud, pistsin süütenöörile tule otsa ja pomm lõhkes. Eilsest saadik teab iga ärihing linnas, et Vestmann hakkab kulda kaevama ühest kohast, kuhu ligi pääseda ühelgi teisel nuppu ei olnud — — Sa oleksid nende nägusid pidanud nägema *(kätega näidates)* — nii pikad — ja nagu tohletanud naerid —

SANDER. Seda võib arvata! Ja nüüd tuleb see tundmatu isik kuskilt kolkast, vaatab võõras linnas paar korda ringi, tuhnib kullaaugu üles ja tahab midagi taeva poole paisata, mille kõrval sinu kavatsetud ehitus vallavaestemajaks kahaneb!

VESTMANN *(pead tõstes)*. Sa tead, mis ta tahab ehitada?

SANDER. Jaa. Koduteel sõitsime jälle ühes, nagu tema soovil kokku olime leppinud. Nüüd ei pidanud ta enam suud. — Tema plaan on umbes seesama, mis sinulgi, kuid võrdlemata suurem, julgem, ja seejuures poole odavam!

VESTMANN *(piinatud põnevusel)*. Soo — kuidas siis?

SANDER *(tähtsalt, hooplevalt)*. Ameerika süsteem — kõige uuem. Ehitustehnika viimane sõna. — Muidugi raudkonstruktsioon. — Vähe tööd, vähe materjali. Ja mis peaasi *(käsi kõrgele ajades)*: õhku — õ h k u, papa, — õhk ei maksa midagi — — ühe sõnaga: esimene eesti pilvelõhkuja — viiekümne versta peale ümberringi näha!

VESTMANN *(kõrvu hoides, ägavalt)*. Viiekümne versta peale! — — Sina kurat — sina viimane kurat! — — Kas tal siis nii palju kapitali on?

SANDER. Seda mitte. Ta pani oma raha viimase rublani krundi sisse. Kapitali järele tahab ta nüüd ringi vaadata, ja küllap seda leidub.

VESTMANN *(hüppab istmelt ja sammub, käsi pealael, ärevalt meeliskledes mõne korra edasi-tagasi; äkitselt peatudes)*. Sa ütlesid, et ta poissmees on?

SANDER *(kes sohvale on istunud)*. Ta on poissmees.

VESTMANN *(kähku ja kindlalt)*. Siis ta peab naise võtma!

SANDER. Arvad?

VESTMANN *(kõminal)*. Ja minu tütre peab ta võtma!

SANDER. Või nii?
VESTMANN *(telefoni poole vaadates, müristavalt)*. Mis on selle röövlipealiku telefoninumber?
SANDER. Sa tahad talle oma tütart telefoni kaudu —?
VESTMANN *(lärmavalt)*. Ka seda, kui tarvis! Siin ei ole häbenemist, siin ei ole kõhklemist — siin on hoida, et Vestmanni nimi naeruks ei saa, ja muret kanda, et pilvelõhkuja perekonda jääb. — Ma tahan küsida, kas ma temaga kohe võin kokku saada. Ja siis tahan talle i s u teha!
SANDER. Ta lubas kell kümme minu poole tulla *(taskukella vaadates)* — puudub ainult paar minutit. — — —
(Koputamine külgukse pihta.)
SANDER. ... Piibeleht ise — tere tulemast! — — —
(Võtavad istet: Vestmann ja Piibeleht sohval ligistikku, Sander tugitoolil.)
VESTMANN *(väikese vaheaja järel)*. Et mitte sõnu ja aega raisata: kas härra Piibeleht ei sooviks Vestmanniga veidi õnne katsuda?
PIIBELEHT. Oleks mulle suureks auks.
VESTMANN. Vaadake, armas sõber *(paneb käe Piibelehe põlvele)*: ma olen loomu poolest natuke jonnakas. Vana eesti tõug. See suur ehitus — ta on mulle nii omaks saanud nagu silm peas ja nina näos — ma ei tahaks teda jätta. Ja et ma — tänu jumalale — jonnida j õ u a n: mis oleks, härra Piibeleht — viiskümmend protsenti kasu?
PIIBELEHT *(väristab kahetsevalt pead)*.
VESTMANN *(tema nägu uurides, pärast väikest vaheaega rõhukalt)*. Aga sada?
PIIBELEHT *(väristab jälle pead)*.
VESTMANN. Hm, siin oleks juba küsida, kas te targu nii tüür olete. Te tahtsite minult õppida, armas poeg. Mina teie asemel lööksin plaksti sisse! *(Hoiab talle lahtise käe ette.)*
PIIBELEHT. Ma võtan ainult h ä ä d õppust, härra Vestmann.
VESTMANN. See o n hea — teie võite mind uskuda! Ärge unustage, et ehitamine meie päevil on suure riisikuga ühendatud: töölised ahned ja rahutud — streigid igapäevased nähtused — palgad võivad äkki tõusta, materjalide hinnad niisama — sõdagi pole võimata —
PIIBELEHT. Maavärisemine ka mitte —
VESTMANN. Minu pärast seegi. — Nõnda aga: nagu maast leitud — üle öö — kõrt liigutamata — palja Peterburi sõidu eest terve vürstlik varandus —!
PIIBELEHT. Ma olen maiam.
VESTMANN. Ja kui siis ehk veel nõnda juhtub olema, et ehituskapital on napipoolne, et seda peab laenuks otsima —
PIIBELEHT. Seda pole mul viil puult tengägi —
VESTMANN *(lööb temale laksti põlve peale)*. Seal ta on! Ja teie tahate hakata pilvelõhkujat ehitama! Pilvelõhkujat, härra, mida viiekümne versta peale peab nähtama!

PIIBELEHT. Ent raha pole maailmast kadunud, härra Vestmann. Ma tean allikaid.

VESTMANN. Soo? Kas tohiks küsida, mihukesi?

PIIBELEHT. Rikkaid äiasid. — — —

VESTMANN *(lööb Piibelehele põlve peale)*. . . . Ma annan oma noorema ainult mehele, kes mulle rõõmu teeb, kelle ees seistes ma isegi pean mõtlema: saab näha, kust ta mul s e e k o r d jälle naha üle kõrvade tõmbab! Ja kui ma sihukese olen leidnud — tal võivad minu pärast laenatud püksid jalas olla —: ma määran talle kõik, mis mul nüüd, ja kõik, mis mul pärast on anda. — — —

PIIBELEHT. Härra Vestmann on minu väärtuse ära tundnud.

VESTMANN. Jah, seda ma olen! — Ja nüüd, lapsed: kõik, mis teil üksteisele on öelda, seda öelge lühidalt, mind ja mu uut poega ootab ametlik talitus, mis mul väga südame peal kipitab ja milleks mul praegu just aega on.

SANDER *(kes kogu aja ees kirjutuslaua juures endaga rasket võitlust on pidanud, äkki väljamurdva vihaga)*. See ametlik talitus jääb tegemata!

VESTMANN *(üle õla)*. Kas see luuletaja seal jälle riidu norib?

SANDER *(räpaka käeviskega Piibelehe poole)*. L u u l e t a j a on s e a l — siin seisab insener Sander! *(Kõik jäävad tema peale vahtima; väike vaheaeg.)*

VESTMANN *(enesele näpuga otsaette tipsides)*. Kadedus on vist inseneri-härra kupli viltu ajanud!

SANDER *(iga endatalitsust kaotades, karjuvalt)*. Ei, see seisab loodis, aga ma ei lase ennast ja oma naist p a l j a k s r i i s u d a!

MATILDE *(suuril silmil ligemale astudes)*. Mis siin on? Mis see tähendab? Kes tahab meid paljaks riisuda?

SANDER *(vahutavalt)*. See hulgus siin, kellel minu ostetud püksid jalas! See sulenärija, keda sinu isa suureks ärigeeniuseks peab, kes aga ärist niigi palju ei tea kui mina luuletamisest! «Pisuhänna» on see kaabakas kirjutanud, mitte mina! *(Mõistmata vaikimine; kõigi pilgud on Piibelehe poole pööratud.)*

MATILDE *(pikkamisi)*. Mis — — kuidas — — kes — —?

SANDER *(pool-hingeldades)*. Ma ei või kauemini vaikida! — Siin on piir, millest ma üle ei astu! — See inimene tarvitas minu häda, et mulle lõõga kaela heita ja minu kallal ilmkuulmata nöörimist toime panna! — Ta müüs mulle ühe oma jutukäsikirja, mille ma enda nime all välja andsin —

MATILDE. Aaa — — ooo — — —!

SANDER. Jaa — nüüd sa ägad aa ja oo! Aga kes oli see, kes mu vägisi kirjutama pani, kes sule pihku sundis mehele, kelle vaim luulelistest kalduvustest mitte vähem puhas ei ole kui tema äia oma —!

MATILDE *(sähvavalt)*. Aga sinu peiupõlvised sonetid — kas need ka tema —?

SANDER *(niisamuti)*. Ei, need olid suurtelt meistritelt, mitte mõnelt pisuhänna-vusserdajalt! — — Ja kui siis raamat on trükitud ja välja kiidetud ja auhinnaga kroonitud, siis tuleb see — see l u u l e t a j a ja paneb mulle pistoli rinna peale: «Vestmanni noorem tütar saagu minu naiseks või «Pisuhänna» õ i g e autor seisab homme ajalehtedes!»

LAURA *(Piibelehele)*. Tiit, mis ta kõneleb?

PIIBELEHT. Tõtt, aga mitte täit: oma püksid ostsin «Pisuhänna» honorariga esi — temä ostis mulle majad. — — —

VESTMANN *(vahib teda veel, sirutab siis käed talle korraga mõlemale õlale ja ütleb liigutatud rõhuga)*. Siin seisab Vestmanni poeg! Vestmann oleks lambapea, kui ta sihukest kahe käega kinni ei hoiaks! Tiit, meie läheme notari juurde! *(Teiste tegelaste tumm juhmus; Sander laua taga maigutab abitult suud.)* — — —

MATILDE *(põlglik-vihase käetõstega mehe poole)*. Vait sina seal laua taga! *(Astub siis Piibelehe ette; hädaldava ärevusega ja paluvalt.)* Ärge pange tema jämedusi tähele! See skandaal aga — see hirmus skandaal — — härra, ma sureksin, kui see nende seinte vahelt välja ulataks! Te peate mulle v a n d u m a, et see meie vahele jääb, et «Pisuhänna» sünniloost ükski hing peale meie perekonna ei kuule —

PIIBELEHT *(viisakalt)*. Olge üsna mureta, provva. *(Tõmbab taskust pitserdatud pakikese ja annab tema kätte.)* Siit leiate «Pisuhänna» originaali — minu ainukese tunnistuse tema õ i g e isa kohta.

MATILDE. Aa — jumalale tänu! Kohe lasen ahju küdema panna. *(Annab Piibelehele kähku kätt.)* Nüüd võin sulle ka õnne soovida, õemees Piibeleht!

PIIBELEHT *(kummardades)*. Väega helde!

MATILDE *(tema kätt kinni pidades, mõtlemisi)*. Aga kui nüüd, — hm — Ludvig peaks ju edasi luuletama, — kui «Pisuhänna» kuulsus kord kahvatama lööb — — kas võiksid teda ehk tulevikuski — nii kälimehe poolest — mõne uue romaaniga aidata — —?

PIIBELEHT. Häämeelega, kui mul mõni töö sule all jälle nõnda kujuneb, et teda auhind ähvardab. — — —

SANDER *(Piibelehele lähenedes, rõõmsal üllatusel)*. Sulemeheks tahad jääda, vennas? Vestmanni firmasse ei mõtle sa astuda?

PIIBELEHT. Ei. Selleks minu ärivaimust ei jätku. Suurte varanduste sinna- ja tänna-liikumisest nende omanikkude vahel võin antud juhul küll hea tagajärjega osa võtta, iseäranis, kui tüssatu seejuures minu äiapapa om. Aga ma jääksin jänni ärimasinat juhtides, mis väikestest ja kõige väiksematest varandustest peab suuri kokku mätsima. Tolle ameti tarvis om sinul, Sandri, kahtlemata enämb taipu.

SANDER *(temale soojalt kätt andes)*. See tunnistus teeb sulle au! Õnn kaasa siis luuleteele! — — —

(Eesriie.)

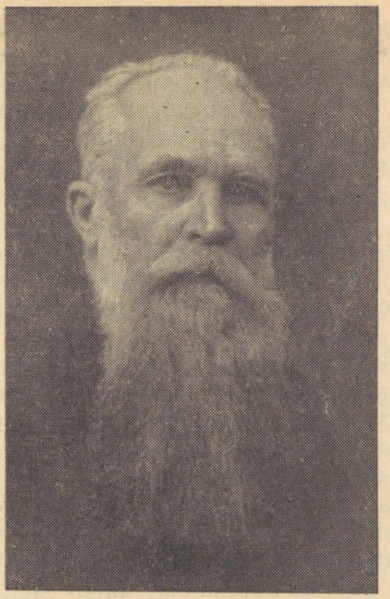

ERNST PETERSON-SÄRGAVA

TULGE APPI!

Tükike misjonitööst Indiamaal

«Aga mis sa näed pindu oma venna silmas, aga palki omas silmas ei pane sa tähele? Sa silmakirjatseja! Tõmba esiti palk omast silmast välja, siis seletad sa pindu välja tõmmata oma venna silmast.»

Uus testament.

1

Vaikne laupäeva-õhtu oli ka Oheliku peres kätte jõudnud. Nädalased tööd olid lõpetatud, rahvas saunas käinud, ja nüüd istusid kõik söögilaua ääres ja sõid tuttavat eesti laupäevaõhtust toitu — tanguputru hapupiimaga. Harilikult seisis pudrus ikka võisilm, aga kes talvel niisugust kallist asja võis saada või lubada? Lehmad juba mardipäevast kinni, ja võitagavara oli kallite jõulu-, nääri- ja kolmekuninga-pühadega õige kasinaks jäänud. Perenaine Anu oli juba enne kolmekuningapäeva ütelnud: «Oh sa issakene, küll need

pühad aga ka toidutagavara peale mõjuvad, näpud puutuvad igal pool põhja!» Ja kolmekuningaks küpsetas Anu sealiha ning tõi õige pisukese alustassiga, mille äärele sinisekirjalised kassid olid maalitud, pisut võipuru lauale, niisugust puru, nagu see ikka püti põhjas soolvees harilikult ujub, ja lisas juurde: «Külm tõmmanud või üsna terasse!», nagu oleks külmal süüdi olnud, et Anu oli ihnus.

Täna oli Anul selle poolest üsna õigus pudrusse rasvasilma panna, sest ei tea, kust kõik see hea välja pidi tõmmatama? Pere oli Anu ihnusega harjunud ja käis oma lusikatega hoolsasti rasvasilmal külas, nii et perenaine pidi ütlema: «Kastke aga peale, ma kallan veel juurde, — jätsin ahjurinnale panniserva veel natuke järele!»

Ja pere kastis, kastis hoolega, et sellestki ilma ei jääks.

«Oh sa heldeke,» aitas perenaist valla korralkäija sant Vokikeps kõrvalt, kes oma nädalat praegu Ohelikul mööda saatis ja kes oma nime sellest oli saanud, et ta oma pahemat jalga iga sammu juures õige kõrgele üles tõstis, nõnda et põlv suure ringi tegi nagu vokikeps ketramise ajal. «Oh sa kallikene, kulla perenaisukene, missugune helde inimene! Ei tea, kes teistes peredes silma pudrusse paneb! Lase paljalt! Vaata ikka, et pudrugi saad! Kastmeks antakse vee sees vedelaks löödud hapukoort; katsu siis, kuidas kõhu täis saad! Eks inimesed ole meie ajal ju ihnsad!»

«Süüa saab ikka nüüdsel ajal igal pool,» vastas sulane Anton, täie kasvuga, julge näoga noormees, kellele ei olnud meeltmööda, et sant perenaist meelitas.

«Oi, oi, noor inimene,» seletas sant, «sa pole veel ilma näinud! Küll on aga vigurimehi maailmas! Antakse taar ja leib lauale — ja ole rahul!»

«Eks sina ole rahul,» vastas Anton kurjalt, «eks katsugu mulle taari ja leiba anda! Ega ma kellegi vang või sant ole! Mina teen oma töö; ei tea, kui ma ka taaritaolise töö teeksin, kas peremees oleks rahul?»

«Oi, noormees, ä' patujuttu aja!» seletas Vokikeps. «Oleks ikki surmani taar ja leib käe, siis põleks viga midagi. Aga ei tea, mis elus veel ette tuleb.»

«Elus võib palju ette tulla,» vastas Anton, «eks siis söö taari ja leiba; aga kui ma töömees olen, siis nõuan ka töömehe kõva toitu!»

«Jah, eks nüüdsel ajal ole need noored inimesed uhked,» aitas peremehe poolõde Mari kõrvalt, «nüüd on nad justkui saksad. Põle üks asi hea ega teine hea! Seal on söögil viga, seal on joogil häda! Ei tea, kes vanasti seda kuulis. Vanasti . . .»

Ta pidi edasi rääkima, aga peremees, vana Oheliku Madis, lõi oma laia paljaksaetud näo üles ja vaatas hallide silmadega kurjalt vaidlejate otsa ning ütles: «Söögilaus ei aeta lori.»

Ta näole tulid suured kortsud, mis selgesti tunnistasid, et talle see jutt meele järgi ei olnud. Ja pikalt, ilma eksitamata täitis ta kõhtu edasi: võttis suure puulusikatäie putru, pistis suhu, triikis kuhja maha ja ülejäänud poole lusikatäit, mis suus pealt ümmar-

guseks oli tehtud, kastis ta rasvasilma, kust see siis uuesti suhu läks, kuna sellele pärast seda lusikatäis piima nagu kaaneks peale pandi. Tõsiselt ja ilma ärrituseta tegi ta seda tööd nagu mõnd püha toimetust.

Peremehe sõnad vaigistasid vaidlema läinud sulast ja santi muidu natukeseks ajaks.

Sulane Anton ei tahtnud peremehe poolõe Mari sõna «uhked» seletamata jätta.

«Uhked ei ole nad kedagi, need noored inimesed,» ütles ta pisukese puhkuse järel, «aga igaüks tahab, mis õigus ja kohus. Vanasti oli sedasi, et inimesed ei tundnud oma õigusi; siis kooris saks talupoega ja talupoeg oma teenijat; kel rusikas, sel oli võimus, ja rumala päralt oli ikka nahaparkimine. Nüüd on igaüks oma peremees. Mina teen töö ausasti ja nõuan, et mind selle eest ka ausasti söödetaks ja mulle palka makstaks. Ei tehta seda, siis lähen ära ja otsin teise koha, kus mul parem on.»

«Ja näete nälga!» sähvas peremees pahaselt, kellele see sulase hooplemine liiale läks.

Teised lauasolijad hakkasid pisut naerma.

Antoni näo üle käis ärritusejume ja pool-kogeldes, nagu ei teaks, mida ütelda, vastas ta:

«Mitte sugugi!»

«Seal on meie saunas Kiisa Toomas,» leidis perenaine vastuseks. «Seal ta on: lapsed näljas, ise nagu hurdakoer keskelt peenikene; tuleb koju, siis tapab naist ja lapsi, kes ei tea, mis näljaga teeksid.»

«Toomas on loru,» vastas Anton, et ometi midagi vastata.

«Ja sina oled tark!» ässitas Mari.

«Mina ei ole ennast targaks pidanud,» õiendas Anton, «aga sedasi ma ka ei teeks nagu Toomas. Sedasi peab vägisi nälga nägema. Selle palgaga, nagu siin üks kõrvaline inimene saab, on võimata elada. Seal peab midagi muud tegema, ametmees olema või mujalt teenistust otsima. Kui siin maa mind toita ei jõua, siis lähen sinna, kust leiba saan.»

«See on Logardiriiki,» seletas peremees, «kus valmis leivad puuotsas kasvavad ja kus piimajõed jooksevad; aga see on halb, et enne peab sööma pudrumäest läbi, mis seitse versta paks on ja seda riiki piirab. Aga mina ütlen sulle ühe tõsise sõna ja seda pea sa, noormees, meeles: nüüdsel ajal ei saa noored inimesed sellepärast elada, et nad vana jumala on ära unustanud. Meie elasime jumalasõnas ja kasvasime selle najal, aga teil on kõiksugu ilmalikud mõtted; need on kurjast, ja kurjal ei ole õnnistust. Meie teenisime ausasti oma peremehi ega nurisenud, sest meie teadsime: teenida ja sõna kuulda on jumala püha seadus.»

Peremees jäi vait ja ootas oma sõnade mõju. Ta oli iseenesega väga rahul, et ta nõnda julgesti jumalariigi seaduste eest välja astus.

Antonil käisid peremehe sõnad terava noapistena südamest läbi: terve tema loomus tundis, et siin keegi vägevam, kavalam võim

teda õiguse nimel oma võrku seob; ta tundis enese kärbse olevat, kes on ämblikuvõrku mässitud; tundis, kuidas ämblik võrgunööre koomale tõmbas ja siis mitme silmaga ning teravate, luiste lõugadega talle ligineb, et kallale tungida, saaki omandada, mis õiguse nimel tema osa, sest kärbes oli ju ise omal vabal tahtel võrku langenud. Antoni süda aimas, et siin midagi peab vastama, midagi sellele vagale ämblikule ütlema, ja kui mitte muud, siis ehk «urjah!» kisendama.

Ta pani lusika plaksatades lauale ja ütles:

«Kuule, peremees, oma jumalasõna tagavara jäta iseenese ja oma laste jaoks. Ma olen ka koolis käinud ja leeris olin kirikhärrale esimene poiss, aga seda ei ole ma veel jumalasõnast kuulnud, et sulane peab saja rubla eest peremehele üle viieteistkümne tunni päevas tööd tegema, et peremees pisukesele Juulile, kui see mehele läheb, 1000 rubla kaasavaraks võiks anda, Jukule ükskord uue koha osta, mis oma 3 kuni 4 tuhat maksma tuleb, ja vanale Anule ka veel mõne hea kopika lesepäevade jaoks järele jätta. Jaa, jaa — see tuleb vist kõik suurest jumalaarmastusest! Aga katsu ise oma väest ka seda teha, ja siis ütle, mis sulaseelu maksab. Kui kõik see, et sulane sinu põllu sandileiva eest peab ära harima, peaks kusagil jumalasõnas üleval olema, siis on ta küll Oheliku Madise tarvis üksinda kirjutatud!»

Anton tõusis üles, tõmbas mütsi varnast ja läks ukse poole.

«Meil on täna misjonilugemine,» sõnas Madis vaikselt, nagu ei oleks midagi sündinud. «Kas sa ei taha jumalasõna kuulda?»

Anton läks vilistades välja. Õues kukkus ta suure häälega külapoiste laulu laulma:

Küll olen kosjas käind
Ja mõnda nalja näind,
Ei siiski naist ei saa,
Mis võiks ma kosida:
Mai liiga paks ja tige
Ja Anu must kui pigi-i-i ...

ja nõnda kadus Anton.

2

Peremees oli natuke ennatu, kui ta nägi, et Anton tema häid sõnu nõnda tühjaks pidas ja säärast lorilaulu laulma hakkas.

Ta laia näo üle käis kerge häbipuna, siis lõi ta näo jälle tõsiseks, pani käed risti, ütles kõikide kuuldes: «Aituma suurele jumalale, kõht jälle sedakorda täis!», ohkas südamest ja nagu iseenesele rääkis ta: «Hukka läheb, hukka läheb see noormees: vanainimese õpetus on tühipaljas; aga — küll ilm õpetab!» — ja ohkas.

Teised lauasolijad ruttasid ka peremehe järel «aituma» ütlema ja laua äärest ära minema. Naised hakkasid toitu kööki kandma,

mis ukse läbi oli toast eraldatud, ja seal nõusid pesema. Kes laua äärde veel istuma jäid, olid vallasant Vokikeps ja lapsed, kaks vanemat: Jukut-Juulit, kes koolis käisid, ja Hans, kellele õdet-venda lugemisraamatust pilte hakkasid näitama, mida ta juba ammu neilt peale oli ajanud.

«Aga kas need nooremad kuulevad!» kinnitas Vokikeps, «kas nad kuulevad! Kes vanasti seda nägi?»

«Anton on muidu hea poiss!» rääkis perenaine Anu köögist valju häälega, et teised toas seda lahtise ukse läbi ka hästi kuuleksid. «Anton on päris hea poiss, aga ta tahab igal pool tark olla... Küllap sihukene elus tirelit saab lüüa! Eks seal ole meie sauna Toomas, va Kiisk! Oi, missugune tore mees ta noorelt oli: uur kaelas, manisk ees, pikkade säärtega saapad jalas, et võta kas müts maha! Aga nüüd — takka tirpis, kössis ja küürus, ja tuleb koju, siis peksab naist mis hirmus!»

«Neil peab ju päris nälg käes olema,» aitas peretüdruk Liisu kõrvalt. «Mineval nädalal sain Kiisa Juulaga kokku; ütles enese üsna hädas olevat: leib pidada otsas olema ja enne ei pea saama uut osta kui homme, see on pühapäeval või esmaspäeval...»

«Mis jutt see on!» hüüdis perenaine Anu imeks pannes. «Alles said ikka meie käest külimitu jahu — ja juba otsas?»

«Juula ütles, et peab otsas olema,» seletas tüdruk häbelikult. «Ta ise oli nõnda äralõppenud näoga ja ütles, et häda peab üsna käes olema: lehm olla ammugi kinni, lapsed tahavad süüa saada, anda midagi ei ole, päris nälg varaks!»

«Issand jumal, püha ristike!» ohkas Anu. «Eks tapa viimaks lapsed ära ja iseenese ka! Ei või nüüd niipalju, et meile tulla ja rääkida, et lapsed süüa tahavad! Ei tea, kes niisugusel korral teise ilma jätaks? Võiks piimagi saada, — meil sai Kirjak juba enne jõulu lüpsma ja Mustik hakkab ka varsti. Aga ega ei või küsima tulla!»

«Sihukesed ju uhked,» aitas Mari kõrvalt pada puhastades ja kõrnest lusikaotsaga suhu pistes, «sihukesel on ju häbi paluma tulla!»

«Jaa, jaa,» aitas sant toast, «sihukestel on häbi paluda!»

«Kipute ikka mehele,» õiendas peremees Madis toast ja vaatas tüdruk Liisu poole. «Ikka peremeest raske teenida, aga nälga on kergem näha?»

Liisu ohkas. Talle tuli meelde, kuidas ta käed mineval sügisel linakitkumise ajal lõhki olid ning verd jooksid, ja seda kõik 18-rublase rahapalga eest aastas, kõhutäie söögi ja mõne hilbukese eest, mis ta palgaks sai. Ta võrdles sauna Kiisa Juulat enesega ja mõtles: «Aga ometi on tal neli last, mis rohkem väärt kui kõik minu palk kokku!»

«Mis ta nüüd parem on,» arvas Liisu, «ega see teenija elu siis just kuldne ka pole!»

«Kuldne ka pole?» poolis perenaine; «aga ega peksa ikka ei saa ja nälga ka ei näe!»

«Noh, ega igaüks Toomas ka pole!» vastas tüdruk vabandades.

«Eks Toomas ole ikka hull küll,» aitas Anu sekka. «Ta saab vihaseks ja hakkab siis naist või last peksma, kasvõi lööb maha!»

«Ja ma olen talle seda mitu korda ütelnud,» tähendas Madis toast, «et ta säärast rumalat tegu ei tohi teha, aga ei aita! Ma pean ta kevadel siit ikka minema saatma.»

«Aga kust sa asemiku saad?» seletas Anu. «Nüüdsel ajal on kõrvalisi raske saada.»

«Raske saada?» naeris Madis. «Tooma-sarnaseid on igalt poolt saada, ja Oheliku on hea saunakoht. Selle koha peal võiks inimene rikkaks minna, aga kes paneb neile kõrvalistele inimestele aru pähe? Praegu mina? Mina ei tea, mis ajanappuse pärast teha, aga nemad? Nemad magavad, aega on neil küll, vedelevad nagu vorstid! Ja kes on sealjuures süüdlane — mina või? —, et Toomas vaene on? Tee tööd,» rääkis ta nagu iseenesele õpetuseks, «küll siis näed, et jumala õnnistus ka tulemata ei jää.»

«Jah, eks tema õnnistab ikki, kes tööd teeb,» poolis Vokikeps, nagu hääl metsast.

«Mina olen alati ütelnud ja ütlen veel,» õiendas perenaine köögist talitust lõpetades, «kes vaene, see on ka laisk. Ei tea, kui inimene oma käsi-jalgu liigutab, ju ta ikka edasi saab. Aga kuidas sedasi võib haljale oksale saada nagu praeguse aja noored teenijad ja kõrvalised? Saavad suured palgad, aga paljuks neil järele jääb? Mitte midagi! Vaata ikka: aasta lõpul juba palk ette võetud!»

Tüdruk Liisu pidi vaikima, siis ütles ta aga:

«Jah, kui teenijad teisest mullatükist oleksid loodud kui pererahvas, siis ehk saaks ka läbi. Aga peretütar ostab omale siidrätiku — teenija ka; peretütar käib värvilise jaki-kurgualusega — teenija ka; ja vaata — sedasi läheb kõik see raha, mis saadud! Paljuks teda siis saab?»

«Kes käsib nõnda uhke olla!» ässitas Mari.

Liisule oli säärane tõmbamine niisama vastumeelt nagu enne Antonile Madise targeldamine, aga ilma et ta suurt seletama oleks hakanud, ütles ta:

«Ei tea, mis pärdik see teenijagi on, et ta ennast teistmoodi peab riidesse panema kui peretütar?»

«Kust nemad peretütarde vastu saavad!» hüüdis Vokikeps toast.

Naised lõpetasid töö ja asusid kambrisse, kus nad olid söönud, sest peremees tahtis misjonitööst lugeda. Ta oli kolmekuningapäeval kiriku juures käinud ja köstri käest lehe saanud, mis aga sel päeval lugemata jäi, sest pühapäevaõhtul pidi varemalt magama mindama, et järgmisel tööpäeval õigel ajal jalul olla. Sellepärast jättis peremees oma lehe ühes «Misjonilehega» ikka teise laupäeva jaoks, millal õhtul rohkem aega oli. Lugemisaeg pidi ju teenijate käest tulema, et nende hinge kallal kosutavat tööd teha!

Köster oli juba lehte kätte andes Oheliku Madisele ütelnud: «Lugege see tähelepanemisega läbi, seal on üks väga südantülendav ja ajakohane kirjatunnistus sees, ja tulge siis tuleval püha-

päeval kirikusse, et oma andi ka issanda viinamäele ohverdada.»

Oheliku Madis oli küll lugemise poolt, aga ohverdamisega ei olnud ta just mitte nõus. Tema meelest oli see ikka natuke palju, mis nõuti. Kuid ta andis siiski, sest vastutõrkumise arvas ta saadana tööks, kes tema südame kõvaks tegi nagu vaaraol, kui see iisraeli rahva Egiptusest välja pidi laskma. Ta andis ning ohkas, aga mispärast ta ohkas, kas südamekalkuse või raha pärast, seda ta ei teadnud.

Ja homne päev oli üks neist, kus jälle misjoni jaoks raha korjati. Õiguse järgi pidi selleks küll kolmekuningapäev olema, aga koguduses oli moeks saanud, et kolmekuningapäeval pidas jutlust köster, kuna kirikhärra siis abikogudusele jumalasõna käis kuulutamas. Nõnda võidi alles järgmisel pühal misjonipüha pidada. Et ennast õieti ette valmistada, selleks tahtis Oheliku Madis «lehest» lugeda.

3

Lehes oli sel korral misjonitööst Indiamaal jutt. Keegi ilma nimeta asjatundja ehk oma nime häbenev ühetähetark rääkis elaval keelel Indiamaa suurest vaimuhädast.

«Noh, lapsed,» ütles Oheliku peremees, kui naised köögist kambrisse olid tulnud ja seal aset võtnud, et misjonitööst kuulda, «noh, lapsed, pange nüüd raamat käest, seda võite homme jälle vaadata, ja kuulake, mis jumalasõna räägib!»

Pisuke Hans tõmbas näo natuke vingu; aga kui õde Juuli talle paar lahket sõna oli ütelnud, jäi ta esiti tõlbilt laua äärde seisma, jooksis siis ema juurde, pistis pea tema sülle ja jäi sinna sedaviisi vagusi seisma, kuni ta natukese aja pärast jälle teiste juurde läks.

Jukut-Juulit jäid laua äärde lambi juurde, kuhu ka isa asus. Ka Vokikeps arvas paremaks laua äärde valgesse nihkuda, nagu ta ise ütles: «Ma tikun ka valgema poole. Kuuleb paremini!»

«Isa, poja ja püha vaimu nimel!» algas Madis.

Misjonilehe lugemisi hakkas ta ikka nõnda peale, nagu ta seda vaimulikkude käest oli kuulnud, kui need oma toimetusi algasid. Seesugust hakatust pidas ta ilusaks ning kõlvuliseks. Ilusaks sellepärast, et nii kõik tema poolt nähtud targemad mehed algasid; kõlvuliseks, et selle läbi teistele head eeskuju anda ja et kõik töö issanda nimel sünniks. Võlgnes ta ju oma issandale ka palju tänu. Talusulasena oli ta elu alanud; paarisaja rublaga Oheliku talu ostnud ja selle ka paari aasta jooksul peaaegu välja maksnud, sest issand laskis sel ajal linad just Madise kasuks, nagu ta seda kindlasti uskus, kõrges hinnas seista. Seda tundis Madis väga hästi, sest omast väest ei oleks ta iialgi nii kaugele võinud saada. Nüüd katsus ta küll ka kokkuhoidlik olla, aga pooltki seda raha ei jäänud järele mis enne. Selle vea põhjuseks pidas ta noorte inimeste ulaelu, kelle peale taevas pahane ja nende kõrval ka Madist nuhtleb.

«Tänane lugemine on meil siis,» rääkis Madis edasi, «misjonitööst Indiamaal.» Ja ta luges: «Armas, kallis lugeja! Täna tahan ma sind, kui sa seda lubad, vaimus ühele kaugele maale viia, mida nimetatakse India (Madis luges «Indiia») maaks. Jumal on seda maad väga õnnistanud: seal kasvavad kõige paremad viljad, kõige kallimad kivid, nagu timmandid, smaragdid (Madis luges ja veeris «ismaraagid»), toopaasikivid ja muud sellesarnatseid võime sealt mulla seest leida, ka kuld ning hõbe (Madis luges «hõbe») on seal igapäevane asi saada, aga mis seal mitte leida on, see on meie õnnistegijat. Ja sellepärast peavad nad hukka minema. Selle rahva teod on hirmsad, mis nad teevad. Neil on seal valeprohvetid olnud, kes ennast oma liha alpuses kõrgemaks on seadnud kui õnnistegija. Nad õpetavad rahvale küll ka jumalast, aga oh hirmsat asja: nad ütlevad, et inimene võib omaenese tegude läbi õndsaks saada! Ja sellepärast katsuvad nad kõike moodi oma liha piinata. Nad käivad nende meelest pühade kohtade peal rändamas; üks mees on suurt kivikotti seljas kandnud, et selle läbi oma hinge päästa! Aga see kõik on hirmus pettus!

Õndsad oleme meie, et meile kallis evangeeliumi valgus on paistnud! Aga sa vaene India rahvas!

Nad on nii pimedad, et emad oma lapsi jõkke viskavad, et jumalat heaks teha. Iseäranis vilets on aga seal naiste käekäik. Mees on seal naiste jumal. Mehe nimi on seal nõnda püha, et naisterahvas teda mitte suhugi tohib võtta; seda nime peab ta sedamoodi austama, nagu meie jumala nime või Juuda mehed Jehoovat. Mehel on aga täis jõud naiste üle antud. Naine peab oma meest orjama; mees ütleb, et naisel on ühtegi aru peas. Naine peab seal kõik mehe töö ära tegema ja siis selle söögiga ennast rahuldama, mis mees oma laualt temale võtab järele jätta. Meeste au on seal nõnda suur, et poeg võib vahel emale oma rusikaga kõrva pihta anda, teda sõimata ja rumalad sõnad temale ütelda, aga ema ei tohi oma last mitte noomida, veel vähem peksta. Mõtle, armas, missugune hirmus rahvas, kes oma lapsele nii suurt voli võtab anda! — Rikastel aga on luba terve kari naisi pidada. Juba nelja-aastaselt paneb isa seal oma tütre mehele. Aga mis on seal siis naiste elu rikka juures. Üks hirmus asi järgest! Naised peavad seal ühes majas elama, kus jäle õhk ja lämmatanud luhvt aset võtab. See tuba on nende vangikamber. Ja kambril on üks väikest viisi tehtud aken seina sees, ja häda sellele võõrale meesterahvale, kes julgeb oma pead sealt sisse pistma vaatamiseks nende vangide peale! Isegi tohter tohib mitte haiguste korral haiget naist vaatama! Jah, hirmus, väga hirmus asi on seal! Mõtle, armas vend issanda sees, kui sina seal oleksid ja oma armast Liisat, või Leenat, või Juulat niisuguses põrguonnis vaataksid, mis võtaks su süda sees teha? Kas ta ei hakkaks viha pärast tuksuma, kui üks haamer võtab taguda sepa peos alasi pihta, ja sa läheks ja tooks oma tütart, oma Liisat või Leenat või Juulat ja annaks neile suud ja nutaks pisaraid, mis silma seest tahavad välja tikkuda! Oh, armas eesti ema; oh armas eesti tütar; oh neitsi,

oh lesk! Ja sina oled vaba! Sa oled inimene! Kes on sulle seda teinud? Ma hüüan: kuulge, kel kõrvad on kuulda, see kuulgu: Seda on meie kallis ristiusk teinud oma valge lillega Saaronist! Sellepärast, armsad eesti õed ja vennad, tänagem teda!

Aga mis aitab meie tänu üksi, kui sa käega ei võta tahta adra külge kinni hakkama? Mis aitab meie ohkamine? Tööle, vennad! Vaadake, mis võtavad teised teha? Saksamaal on isegi vagad naised juba teele läinud, neile vaestele armuõpetust viima, neid saadana käest päästma. Kas sina halvem tahad olla?! Ei, kogunisti mitte! Eesti ema meel on ikka üpris helde olnud, eesti isa käsi tugev abi andma!

Kui meie igaüks poolegi kopikat anname, siis saab sellest niisugune suur summa, et meie rohkesti töölisi issanda viinamäele võime läkitada. Tööle kõik! Ärge ütelge: las teised teevad!! Aga kui taevakuningas võtab viimsel päeval ütelda: Ei, laske teised taevasse, eestlased ei saa! Mis siis on?

Ärge kuulge nende raipekullide kraaksumist, mis meie näppude ohvrid issanda altari pealt oma häbemata nokaga, mis terasest on ja mis üpris kõver on, tahavad ära röövida ja Juuda moodi võtavad ütelda: «Mistarvis on see raharaiskamine, seda võiks vaestele anda!» Ma ütlen: need on Juudad, nad kukuvad maha ja lähevad oma uhkusest lõhki, ei — nad on teps maha kukkunud ja lõhki läinud ja neil on hais juures, mis vistist üpris hirmus on.

Küll issand võtab neid lüüa!

Oi, issand on väga vihane! Ta võtab nendega kõvasti sõitleda. Meie peame uskuma niisuguse mehe kohta: et püha käsk sellesarnast keelab, on temal üsna ununud.

Kes Jehoova poolt on, need võtku oma raha ja mingu, viigu ja ärgu vaadaku tagasi, et parem käsi ei teaks, mis pahem teeb!

Lööge tagasi Juuda mehed, need raisakullid oma terasnokkadega meie ohvri kallalt, et neil sulgede puru taga on!

Ja kui sulle pühapäeval su õpetaja ütleb: lõikust on palju ja lõikajaid vähe, siis tea, mis sul teha on, ja ära pane oma süda kinni! Häda on suur: tulge appi! Aamen!»

4

Selsamal ajal, kui Oheliku Madis «Indiiast» luges, valgustas pisuke plekklambike saunatoakest, kus Kiisa Tooma perekond asus. See maja oli vanasti tõesti saun, nüüd ei olnud seal peale sauna Tooma pere keegi end pesnud. Et maja oli vanasti ilma kivi-alusmüürita tehtud, siis olid alumised palgid sootuks kõdunenud ja üksteise sisse vajunud, misläbi maja märksa madalamale oli langenud, nõnda et üsna küürakil sisse pidi minema.

Väljastpoolt oli saunakesel väga õnnetu, kaebav-vilets nägu. Nagu mõni vana inimene, keda jooksjatõbi kurnab, kelle liikmed kokku kistud, selg küürus ja jalad kõverad, nõnda seisis ta. Katuseks olid ärakatkenud, tolgendama läinud mitme-ealised õled, nõnda

et see mõnest kohast hall, valge ja must paistis. Harja rõhusid kivid, lauatükid ja puurondid, et tuul sealt viimast õlenatukest ära ei puhuks. Siit ja sealt vahtisid roovilatid välja, nagu otsalõppenud hobuse küljekondid.

Seda viletsam oli saun aga seestpoolt.

Neli seina, nurgas suur lava moodi ahi — kõik läikivad mustad nagu viksitud saapad. Seina ääres pisuke laud, ühes nurgas vana kapp ilma lukuta, räsakil uksega, siin ja seal tolgendavad riidehilbud seina löödud naelte ja puuvarnade otsas — see oli kõik maja ilu ning vara. Aknal, mis kõigest vaevalt paari ruutjala suurune oli, valgustas tuba suitsev pisuke plekklambike ja hämardas teda kollakas-halli uimastava uduga, andes majale veel kurvemat jumet ning ummistades tema kinnist õhku lambiõli vänge lõhnaga.

Niisuguse lämmatava õhuga majas elas juba mitu aastat Toomas Kiisk naise Juula ja nelja lapsega — Sassa, Toodi, Robi ja Leeniga, kellest kõige vanem kaheteistkümne-, kõige noorem vaevalt kaheaastane oli. Toomas asus Ohelikul juba üle aasta, maksis peremehele renti, tegi päevi ja käis talvel vahel, kui aega sai, väljas tööl.

Toomas, kõva töömees, püüdis peret kõigest jõust toita. Üks viga oli Toomal, ta jõi vahel ja siis oli ta äkiline ning riiakas.

Naist Juulat tunti aga hädise inimesena, kes käis küürus ja pikkamisi; ta oli enese viimase lapse ajal ära rikkunud. Sealt siis tuli, et Juula pere toitmises enam palju kaasa ei võinud aidata, olgu et laste järele vaatas ja süüa valmistas.

Kuid laste järele vaatamisega ja söögi valmistamisega oli Juulal kõige suurem õnnetus. Nii vastik kui see asi oli, oli see ometi tõsi.

Juula oli laste vastu pehme ning järeleandlik. Ja ilma et ta ise seda arugi oleks saanud, olid need temast üle kasvanud.

«Oh jumal, jumalukene, on see meestesugu ka riiakas rahvas!» kaebas Juula alati, kui ta vahel poegadest jagu ei saanud.

Kui aga lapsed ta ära pahandasid, siis ajas ta kõik süü Tooma peale, kellelt lapsed kõiksuguseid rumalusi õppivat. Juhtus Juula neid vahel nuhtlema, siis jooksid lapsed isa juurde ja see ütles: «Vaata saadanat, või tema tahtis sind peksta! Oota, oota, küll ta saab!» Poiste silmad hiilgasid, kui isa säärast ülemeelikut juttu ajas. Nõnda läks lugu nii kaugele, et poisid suuremaks saades ema enne sõimama, pärast koguni lööma hakkasid, sest isa ise oli heaks eeskujuks.

Kõik see aga ei ajanud Juulat nõnda mõtlema kui söögi valmistamine. Lastega sai ikka veel läbi, kuigi vahel kisklemisi ette tuli, aga mida pidi ta söögiga tegema, kui seda polnudki valmistada! Sügise poole oli Juulal ikka veel võtta, aga kui jõulud mööda läksid, lehm ka kinni jäi, siis oli häda suur. Seda suuremaks tõusis viletsus, kui Toomas vahel tööle ei läinud, kodus sõi ja pärast kuhugi kadus ja mõneks nädalaks viibis. Siis tuli nii suur puudus kätte, et Juula mäele, Oheliku pererahva juurde laenule pidi minema.

See õnnetus oli Juulal ka praegu käes. Jõulud olid viimase viinud, mis majas hamba alla panna. Toomas pidi peale uusaastat kohe töösse minema. Juula läks toarahva juurde ja laenas suvise töö peale külimitu jahu. Peremees Madis oli küll ütelnud, et anda ei või, sest Toomas ei taha tööd teha ja minna teise kohta linu harima, aga kui Juula jumalakeeli paluma hakkas, lubas peremees, noomis aga Juulat, et ta Toomast ei valitse.

«Oh jumal, mis mina teen; vaata, et ise peksa ei saa,» ohkas Juula ja silmad hiilgasid veest. «Kas seda kõike pidi tarvis olema?»

Juula valmistas leivad, andis ühe Toomale, teise pani pojale kooli kaasa ja kaks jäid nelja inimese jaoks.

Toomas lubas küll varsti peale kolmekuningat koju tulla ning raha tuua, aga kolmekuningast oli juba ligi nädal möödas — ja Toomast polnud ikka veel. Juula katsus küll kokkuhoidlik olla, tõmbas leivale iga päeva jaoks ristid peale, aga midagi! Leib lõppes näpu vahel veeretamisel otsa. Ta keetis leivaleent taariga, aga lapsed sõid seda veel rohkem.

Juula sai pahaseks nähes, kuidas lapsed toitu hukkasid.

«Issand jumal,» pahandas ta laupäeva õhtul, mil toit üsna lõpukorrale oli jõudnud, «justkui näljased! No, õgige, õgige, küll tuleb peenikene pihku!»

«Ema, anna süüa! ema, anna leiba!» hüüdsid Toodi ja Robi. Leeni oli natuke vaiksem.

«Ei ole!» kurtis ema; «isa või Sassa tuleb koju, siis saate.»

«Anna kohe leibä-ä!» karjus vanem, Toodi, väga pahur ja riiakas poiss.

«Pea ometi lõuad!» äigas ema käega, kui Toodi ema käest kinni hakkas, «mine ometi, metsik, natuke kõrvale; sööb silmad peast nagu kaaren! Kust ma sulle leiba tõmban?»

Poiss sai eemalelükkamise pärast vihaseks; ta pühkis nina, mis tal talv otsa tilkus, kuuekäisega puhtaks.

«Leiba anna, leiba anna!» hakkas ta korraga pirisema, kusjuures ta emale vihaselt rusikaga külje pihta virutas.

Ema haaras poisil kõrvast kinni ja raputas teda.

Poiss pistis suure häälega karjuma, ise kahe käega kõrvast kinni hoides. «Ema, sa, pagan, tõmbasid mu kõrva peast ära-ä-ä!»

«Kas sa pead oma lõuad!» põrutas ema, «justkui hundikutsikas! Ei tea, kust ma selle leiva tõmban! Sähke, sähke, sööge, viimane kild!» Ja ema viskas leivapõhja poisi kätte.

See jäi küll vait, aga kaks pisemat hakkasid nüüd möirgama: «Ema, ma tahan leibä-ä — jälle-e-e —!» vingus Robi ja Leeni nuttis nii, et vesi üle palgete maha jooksis.

«Issakene,» kaebas ema, kes oma jõu laste vastu võideldes sootuks otsas tundis olevat, «et see Sassa ka ükskord ei tule!» ning astus uksest välja vaatama, kas isa või poeg kord juba ei tule.

Vanem poeg Aleksander ei olnud veel koolist kodu, ehk ilm küll juba pimedaks oli läinud. Ema hakkas kartma: ehk on Sassa hai-

geks jäänud? Ta lootis, et poeg koolist koju tulles leiba toob. Ikka oli ta poega õpetanud: kui teised koorukesed järele jätavad, siis korja sina nad kokku ja too kotis koju. Need oleksid head olnud lehmale anda, aga hädaajal oleksid võinud nad ka mujale kõlvata. Aga poiss ei tulnud!

Saunas möirgasid lapsed edasi.

«Issand jumal!» ohkas Juula. «Ärgu ometi keegi inimene mehele mingu, ja veel sellele, kes vaene on! Muud ei näe kui häda ja häda! Ja mis siis, kui haigus tuleb?»

Ta oli oma lastele ilusad nimed pannud, lootes, et see aitab. Aleksander, Theodor, Robert, Helene — need pidid lastele midagi head tooma. Aga hea jäi tulemata.

Juula ei püüdnudki lapsi just õpetada. Esiteks oli tal enesel segane, kas kõlbab last käskida ülejäänud kannikaid koju vedada või mitte, kui need olid teistel maha visatud ja üle jäetud. Kes oli Juulale selle kõik selgeks teinud? Ta oli niisama üles kasvanud nagu ta lapsed. Ja teiseks: sunnitud hommikust õhtuni oma ihu eest muretsema, puudusid tal aeg ja isu lastele midagi seletada, neid õpetada.

Kui ta oli Toomale mehele läinud, oli elu veel hoopis raskemaks muutunud kui tüdrukupõlves. Vaevalt sündis laps, kui Juula jälle põllule töösse pidi minema. Esiti vedas ta ühte, siis kahte ja viimaks kolme last enesega ühes, kes teda töö juures hirmsasti segasid, aega viitsid ja surmani ära väsitasid. Juula nägi, et lapsed on talle nuhtluseks, aga mitte õnnistuseks, ja tihti, kui mõni neist haiglane oli, mõtles ta: «Anna küll, jumal, patud andeks, aga . . .» ta jättis lause pooleli ja luges nagu iseeneses issameie-palve.

Elu oli Juulalt palju võtnud, aga andnud üksnes joodiku ning riiaka mehe, neli pahurat last ja jäädava sisemise haiguse.

Külm õues ajas ta otsalõppenud liikmed värisema. Ta tahtis tuppa minna, kuid sinna oli vastik astuda: lapsed lõugasid ühtelugu suure häälega.

Ta silmade ees, umbes veerand versta eemal, kõrgema mäeseljandiku otsas mustas Oheliku talu, kust virvendav tuluke kumas. Juula ohkas. Selles ohkamises polnud kadedust ega viha, ehk küll Juula perenaise Anuga ühes külas enne tüdrukuks oli olnud . . . Ta oleks veel kaua õues seisnud, aga külm sundis tuppa minema.

«Hurjah, hundid tulevad!» hüüdis ta järsku toa ust selja taga kinni visates.

Lapsed kukkusid korraga vait. Kui nad aga ema näost nägid, et seal hirmu jälgegi polnud, hakkasid nad uuesti kiusakalt lõugama.

Ema kahvatanud nägu välkus vihast; ta kannatus lõppes. Lapsed tundusid talle piinajatena, ja korraga andis ta Toodile, kes kõige rohkem möirgas, mööda kõrvu.

Poiss kukkus löögist nagu uimaseks, siis lõi ta aga pea järsku tagasi ja langes nagu pisuke kass ema kallale.

«Kurat, kurat, kurat . . .» kisendas ta ja virutas rusikaga ema.

«Tere õhtust ka, siitmaja rahvas!» kõlas korraga jäme, pahane meesterahva hääl kisendamise ning kära sekka. Anton astus sisse.

«Mis sõda teil siis siin õige ees on?» küsis ta. «Tulin ka teie peret vaatama. Teie üsna kisute!»

Lapsed vaikisid. Ema oli pisut kohkunud, siis võttis tervise vastu ja ütles: «Ei minu, nõrga naisterahva jõud küll enam aita. Kisuvad silmad peast välja! Just va Tooma pojad! See Toodi on justkui kull! Ise vaevalt kaheksa-aastane, aga peksab vanainimese läbi!»

«Tohoo, Toodi!» tõreles Anton. «Sa saad peksa!»

«Ise saad peksa!» urises Toodi südametäiega.

«Ena poissi!» pilkas Anton, «või annad mulle üsna naha peale?»

Ja ema käest küsis ta: «Mis talud teil siin jagada on?»

«Talusid kedagi! Aga poiste kõhud on tühjad: Toomas ära, leiba ei ole, riidlevad seal viimase põhjakannika kallal!»

Anton jäi mõtlema. Talle tuli vist midagi oma elust meelde. See oli niisama vaene ning vilets olnud kui Juulalgi. Väikselt oli ta ema kaotanud ja isa kolmeteistkümne-aastaselt, kui ta poolteist talve juba kihelkonnakoolis oli ära käinud. Sellest ajast oli ta võõraid teeninud, küll paremaid päevi lootnud, aga neid mitte näinud. Ta seljas seisid väike vend ja õde, kelle ülevalpidamiseks ta kõik oma jõu tarvitas. Eluraskused olid ka temale mõjunud, küll natuke teistviisi kui Juulale. Loomu poolest terane, hakkas ta ümbrusest varsti aru saama ja märkas peagi, et elu pole naljaasi. Oma varakult küpsenud peas lõi ta enesele maailmavaate, mis teda teiste, iseäranis Oheliku Madise meelest vastikuks, pahuraks tegi. Anton märkas seda ja see tegi talle head meelt, et ta ometi ühel teel maailmale kätte võis maksta seda head, mis ta temalt oli saanud. Oheliku Madis oma rasvase, jumalakartliku näoga oli Antonile alati vastumeelt olnud, iseäranis aga tema ohkamised teiste ees, mis kõik enda kasuks tehti. Madise vagadus oli Antonile jälk, sest et ta Madise vagadusest peale sõnade mitte midagi muud ei näinud. Ja sellepärast katsus ta peremeest, kus aga sai, oma sõnadega nokkida. Madis ei pannud seda alati tähele, vaid pidas oma pühaks kohuseks niisugust hukkaminevat ilmalast õigele teele juhatada, mis Antonile aga palju nalja ja head meelt tegi.

«Kas Madis enam ei anna?» küsis Anton Juula ohkamise peale.

«Ta ehk annaks ka, aga mul on häbi sinna minna! Vana võlg alles maksa. Oh jumal!» kaebas naine edasi. «Ära sa, Anton, naist võta! Ei sealt saa peale viletsuse kedagi! Tööd ei saa teha; Toomas joob! Katsusin ka Üleaia Annale kedrata. Oh issakene, kedagi! Nii suur valu südames mis hirmus! Lase pikali, aga kus need kaarnad: ema, ma tahan seda; ema, ma tahan teist! Oh jumal! Ei must pole õige ühtigi enam!»

Selged pisarad vilksatasid üle Juula palgete.

«Ema, ma tahan leiba jälle!» urises Robi ja vaatas ema otsa.

Seal ei jõudnud Anton enam kannatada. Ta teadis väga hästi, mis puudus on. Ta oli peale sauna oma uue vesti selga pannud, millega ta mineval pühal kirikus oli käinud. Seal taskus oli tal

pool rubla raha. Ilma et ta kaua oleks iseenesega võidelnud, pistis ta käe vestitaskusse ja nagu häbelikult ulatas ta raha Juulale:

«Säh, siin on 50 kopikat; mine too Madise Anu käest jahu ja keeda leent, et lapsed süüa saaksid.»

«Ei, ei ma võta ühtigi,» tõrkus Juula, «oh, millal ma selle hulga raha sulle ära jõuan maksa!» Aga see ütlemine oli enam kombe kui tõe pärast.

«Võta aga peale,» kinnitas Anton, «küll jumal maksab!»

«Oh, ole sa terve, hea laps!» vastas Juula ja ta otsalõppenud näo üle käis naeratus, niisugune naeratus, mis tunnistab, et inimene julgeb veel elada, veel loota, veel oodata.

«Aga, lapsed, olge nüüd vagusi! Ma lähen mäele ja ostan jahu. Siis teeme tule üles ja keedame rokka, sööme kõhud täis ja lähme magama.»

Säärane jutt ajas lapsed naerma ...

«Ma võin ju ka seniks siia jääda,» arvas Anton.

Juula läks.

5

Pererahvas oli piiblitunni lõpetanud ja arutas «Indiiamaa» seisukorda. Tükk näis kuulajaisse mõjunud olevat. Madis oli õige tõsiseks läinud, niisuguseks nagu siis, kui keegi temalt raha tahtis laenata, aga tema kopikatki anda ei tahtnud. Ta süda kiusas teda ja kohustas midagi ohverdama. Ta oli koguni ärritatud. Mari pühkis mitu korda lugemise ajal silmi; Anu nuuskas põlleotsa sisse nina; Liisu kuulas hoolega ja kui lugemises kõiksugu ohvritest ja kullidest räägiti, siis ohkas ta kõvasti; see võis kole olla — maha kukkuda ja lõhki minna!

«Küll on seal aga ka vilets elada,» arvas peremees Madis «Misjonilehte» käest pannes ja piipu toppima hakates.

«Või seal tohib laps ema sõimata ja lüüa?» imetles Vokikeps, kes ka piibu oli võtnud ja selle kallal nohistas. Näha oli, et ta hea meelega peremehelt tubakat oleks tahtnud, aga ei julgenud küsida.

«Ja-jah, see tuleb sellest,» arvas Mari, «et inimestel usku ei ole; küll võib seal halb elada olla! Ega neil ka vist kirikut ei ole?»

«Kust see kirik neil võtta on, kui seal kõik püstipaganad on!» seletas perenaine.

«Aga, ema,» ütles pisuke Juuli arglikult sekka, «ema ae, siis on nad sihukesed nagu saunarahvas!»

Vanad inimesed vaatasid üksteise otsa, pidid esiti naerma hakkama, aga kui ema nägi, et see ei lähe, sest Vokikeps võiks teises peres rääkida, kuidas nemad oma lapsi halvasti kasvatavad, siis ütles ta kaunis kurja häälega: «Kas sa pead oma suu! Või vanainimese jutu vahele rääkima!»

«Küll on aga terane laps!» imetles Vokikeps. «Vaata ikki, missugused sõnad!» ja vaatas jälle piibu põhja.

Pisuke Juuli sai sellest nagu hoogu, et sant teda kiitis, ja ütles täis õigusetunnet: «Juku kuulis ja nägi ka, kuidas mineval suvel

sauna Sassa oma ema sõimas, aga niisuguste hirmus rumalate sõnadega, et kole; ja kui ema Sassa kallale läks, siis sai veel lüüagi; ema lubas Toomale kaevata, aga Sassa ütles: «Las ma kasvan aga suureks, siis saate mõlemad mu käest pooki!»»

«Noh, mis sa neid räägid, need on ju päris hundikutsikad; vaata ikka, need hakkavad võõralegi ninasse kinni, ei tea, mis omast veel rääkida!» arvas Mari.

«Mis sa tobist vahid?» küsis peremees, kellel halb oli säärast juttu kuulda, et tema maa peal on nii hullud lapsed, kuna ta ise on kirikutalitaja.

«Siin ikki oli, ikki oli tubakat sees,» vastas Vokikeps, «aga nüüd pole enam!»

«Säh, võta minu kotist!» Peremees ulatas tubakakoti sandi kätte, kes tänades ja õnnistades hakkas suitsuriista laadima.

Sandi õnnistamisajal tuli saunanaine sisse. Ta teretas arglikult, kui ta soojas toas nägi seda söönud perekonda, kes praegu mingi tähtsa asja üle näis aru pidavat. Tal oli iseeneses halb neid jutu pealt segada.

Teretamise järel jäi ta vait, hoidus ukse äärde, nagu sooviks ta silmapilk välja minna, aga ometi ei tohi seda teha. Toas ei tahtnud keegi juttu alustada. Peremees mõtles: «Kus sa hundist räägid, seal ta ka on!» ja küsis, kui keegi jutu hakatust ei teinud: «Noh, mis head siis saunaemal rääkida?»

Juula nagu häbenes ütelda, vastas aga segaselt: «Oleks pererahvaga natuke rääkida olevat.»

«Eks räägi siis peale!» julgustas Madis, kuna ta käega sooja higi otsaesiselt maha tõmbas ja pükste külge pühkis.

Juula ei tahtnud peale hakata.

«Kas mõni salaasi?» küsis perenaine.

«Mis salaasja minul on?» ohkas Juula kibeda naeratusega. «Ega häda anna häbeneda: ma oleksin pereisa-ema käest natukene jahu palunud. Toomas ei ole veel kodus ja lapsed tahavad süüa; ka lehm ei lüpsa veel.»

Oheliku Anu vaatas Madise otsa, nagu tahaks ta sellele midagi meelde tuletada. Madise nägu läks õige laiaks ning tõsiseks, siis ütles ta järsema häälega kui muidu: «Kas need jahud juba läbi kere on lastud, mis jõulu järel saite?» Ja et seda tõsiasja kindlaks tunnistada, ütles ta otsa: «On teil aga ka lõõrid keskelt läbi tehtud!»

Juulal oli vastik säärast ülemeelset juttu kuulda, siiski pidi ta rahul olema: häda ei anna häbeneda!

«Palju sa nüüd jälle tahad saada?» küsis ema.

«Et niipalju, kui viiekümne kopika eest saab.»

«Raha eest?» päris Madis uudishimulikult; ta hääl läks natuke rõõmsamaks. «Aga vana võlg?» küsis ta jälle kurjalt.

«Oleks hea olevat, kui pereisa kannatab,» rääkis Juula, mis tema keeles palvet pidi tähendama.

«Kannatab, kannatab?» urises Madis. «Kaua mina kannatan? Teie teete võlga võla peale; sööte, mis suud peas vahutavad;

magate ja vedelete kodus! Mina pean tööd tegema, vaeva nägema! Mina ei tea, kuidas kõike korda seada! Mul jookseb juba kolm higi mööda selga maha, kui teie alles magate! See ei lähe, selle moega katsuge aga jüripäevaks uus koht muretseda!» Ja niisama kurjalt küsis ta: «Kus Toomas on?»

«Toomas läks Laiapärale linu harima?»

«Kust sa siis selle raha said?»

«Mul oli veel vanast,» vastas Juula.

«Saunaema, kas Sassa juba kodu oli?» küsis Juku sekka.

«Ei olnud veel.»

«Ja juba pime!» rääkis pisuke Juuli kaastundlikult.

«Sedasama tahtsin ma ka küsida: toalapsed, kuhu meie Sassa jäi? Ei tea, kas ta haige peaks olema?»

Toalapsed vaatasid küsivalt teineteise otsa.

«Siis jäi ta ehk kinni?» küsis ema.

«Jah, koolmeister jättis ta enese juurde,» vastas väike Juuli.

«Aga mis ta nii kaua seal peaks tegema?» päris ema.

«Ei tea,» sõnas Juuli.

Saunaemal oli piinlik.

«Kui palju ma jahu pean andma? Saunaema tahab veel midagi teha kah,» küsis perenaine mehelt.

Mees arvas pisut ja pühkis jälle otsaesist.

«Mina arvan, et anda ei tule midagi, ja viiskümmend kopikat anna ka siia vana võla eest!»

«Oh kulla pai pereisa!» hakkas Juula paluma, kuna ta vägisi esiletikkuvaid pisaraid tagasi hoidis. «Lastel ei ole midagi enam suhu pista! Ma maksan teile puha ära, ma teen kas viisu- või pastlapaelu, kui perenaine tahab, aga lubage ikka! Ma läheks ehk Arule, aga mu süda ei luba: siis arvate, et kui raha on, siis toon mujalt, aga laenul käin siin!»

«Noh, palju siis viiekümne kopika eest saab?» arvas Madis, kes ka järele hakkas andma, enam häbi pärast Vokikepsu ees kui just heast tahtmisest. «Setvärk maksab nüüd 9 rubla, vakk — kolm, külimit 75 kopikat. Siis anna talle natuke rohkem kui pool külimittu! Ja raha?» küsis ta kätt välja sirutades.

«Siin on raha,» ütles Juula ja pani poolerublase Madise ette lauale.

Anu ja Juula läksid toast välja.

«Mis sel Sassal seal ees oli?» küsis isa Jukult.

Juku vaatas Juuli otsa ja kahtles pisut vastata.

«Ära hoia kedagi,» kurjustas isa, «vaata, et veel püksi peale ei saa! Tegite ehk mõne viguri kahekesi valmis?»

«Ei mina ei teinud midagi.»

«Koolmeister jättis Sassa sinna,» seletas Juuli, kes jutustuse enese kätte võttis. «Nädala sees kadus Lehtmetsa Annil püülileivapätsike ära. Küll otsiti, aga kedagi ei leitud. Meie hakkasime koos koju tulema. Sassa võtab oma peaaluse padja ligi ja tahab koju viia. Olime juba mõni süld tee peal, seal kutsus koolmeister Sassa

tagasi. Sassa pistis jooksma. Koolmeister järele. Viimati sai teise koolimaja ukse eest lepikust kätte, tõi kraedpidi välja ja küsis: «Mis sul seal padja sees on?» Sassa ütles: «Ei kedagi!» Koolmeister käskis patja näidata. Katsus teise kõik läbi ning ütles: «Aga mis kõverad asjad siin sees on?» Sassa oli vait. Koolmeister kiskus padja lahti ja leidis leivakannikad ja -koorukesed seest. Ta sai vihaseks, sest lapsed peavad ju kõik koorukesed ja ülejäänud kannikad temale jätma, tema loomadele, ja kes ei jäta, see jääb kohe tema viha alla.

«Sa oled varas!» ütles koolmeister.

«Ei ole!» vastas Sassa.

«Tule tuppa!» käskis koolmeister. — Ja ju ta seal teda praegugi veel kinni peab.»

«Siis Sassa ikka varastas Lehtmetsa Anni leiva ära?» küsis isa.

«Ei tea,» arvas Juuli.

«Kes ta siis võttis?» ütles Juku. «Tal pole sellel nädalal muud ligi kui paljas leib ja natuke rasva; ja teised talle ka ei anna, sest ta on hirmus hull ja riiakas poiss.»

«Sassal pole viga kedagi!» vastas Juuli. «Aga ise olete temaga poolhullud. Ikka üks:

«Kiisa Sassal kilgid kõhus,
Kiisa Sassal kakku netu!»»

Ja Juuli pidi juba nutma hakkama. «Ei tea, mis teine seal peab tegema? Ajate ise teisel südame täis; ei tea, mis Sassa peab tegema? Annil kadus leib ära — kõik Sassa kallal:

«Sassa tahtis saksasaia,
Sassal tarvis pehmet leiba!»

ja ise möirgate kui hullud!»

«Sina ka!» kargas Juku Juuli peale. «Seda ma ütlen: Sassa on varas ja karmantsik!»

«Pole hea ühtigi,» arvas Madis iseeneses, «et see Juuli selle Liisuga na alati ühes on. See on Liisu temp, et Juuli nõnda saunalaste eest seisab.» Ta vaatas kurjalt tütre otsa ja pani piibu põlema.

Ema tuli tagasi.

«See oli ikka asjata, et sa Juulale jahu andsid,» rääkis Madis, «niisugusele vargapesale on tarvis tuli otsa panna!» ja Madis jutustas Sassa loo perenaisele, kindlasti arvates, et Sassa on varas.

«Võib olla,» arvas Anu; «Juula nuttis ja rääkis, et neil kõik otsas.»

«Küll ma kuulan asja järele,» vihastas Madis, «ja kui koolmeister arvab, et Sassa varas on, lähevad nad siit mis virinal: Oheliku Madis vargaid ei salli!» lisas ta kindlalt juurde.

«Ja-jah,» aitas Vokikeps kõrvalt, «ei tea, kes vargaid kannatab!»

Jutt pöördus aga varsti jälle Indiamaa peale. Kahetseti naiste seisukorda, ja Anu arvas: «Küll on hullud inimesed, panevad nii noorelt tütred mehele!»

«Eks ta ole üks hirmus asi!» kaebas Mari. «Need lähevad küll otsekohe põrgu! Mis sa arvad, kui praegu meie Juuli vägisi saaks

mehele pandud ja veel niisugusesse onni, kus kõik nii kole! Ei, selle üle peab süda küll haledaks minema!»

Mari hääl pehmenes.

Pisuke Hans tõstis pea ema rinnalt ja sosistas tasa: «Mali-tädi nutab!»

«Jah, mis seal teha,» arvas Madis, «eks igal maal ole oma hädad, ja eks igaüks kratsigu oma kärnad!»

«Aga meie kohus on küll aidata,» nuuksus Mari, «kuidas me muidu ristiinimesed oleme? Mina annan homme kümme kopikat misjoni heaks.»

«Mina arvan, isa, et meie peaksime ka midagi andma,» tähendas Anu ja vaatas mehe otsa.

«Aga kes minule annab?»

«Jumal!» vastas õde Mari ette heites.

«Ma arvan, et meie igaüks peaksime andma,» seletas ema. «Raha on kallis asi, aga nagu sa lugesid, on häda suur. Ja jumal annab meile jälle ega jäta oma lapsi maha.»

«Jah, ega tema teid maha jäta!» laulis sant pereema jutu järgi. «Siitmaja rahvas on ju rikkad, ja rikkus tuleb jumalast.»

Sant koputas piibu vastu põidla küünt tuhast tühjaks.

Madis laskis suust suitsu. Raha seisis alles laual. Madis mõtles ja võitles enesega. Sandi jutt meeldis talle. Ta lõi silmad lahtise lehe, siis raha peale ja ütles häält alla lastes: «Selle raha anname homme misjoni heaks,» ja vaatas Anu otsa. Anul oli selle üle väga hea meel. Peremees sülitas.

Seal tuli ka Anton tagasi.

«Kus sina siis olid?» küsis peremees. «Jäid nüüd ilusast misjonisõnumist ilma.»

«Ma käisin misjonit tegemas,» viskas Anton pahaselt vastuseks, kuna ta silmad rahale langesid. Siis laskis ta enese raskelt ning ohates seina äärde asemele ja hakkas urisema:

«Küll on külas kümme nalja,
Kümme nalja naljakamat...»

«Sul ikka oma koeralaulud!» vihastas Madis. «Tõuse üles ja loeme õhtupalve ära!» ega lasknud Antonit edasi laulda.

Anton ajas enese üles, et üldisest palvest osa võtta.

6

Silmapilk, kui Juula koju oli jõudnud, pandi pada tulele, et rukkijahurokka keeta. Oh, kuidas nüüd pisuke pere ema avitas! Toodi täksis kirvega peenikesi laaste kuiva puuhalu küljest lahti, et nendega tulele hoogu anda ja pajale ruttu teha. Varsti oligi saunakere täis suitsu, mis oma vesihalli keele üle ukse pealmise paku ajas, kus ta ilusa ühetasase keeruga üles räästa alla puges.

Selsamal ajal tuli ka Sassa koolist. Tal oli süda väga täis, ja ilma

et ta teretanudki oleks või mingisugust sõnakest ütelnud, kiias ta tühja leivakoti akna alla lauale, sülitas ja viskas enese siis mis prantsatas pikali asemele.

Pisuke Robi jooksis Sassa juurde ja hüüdis:

«Sassa, Sassa, meie teeme jahulokka!»

«Kasi minema!» vihastas Sassa ja lükkas Robi eemale.

Ema vaatas kurjalt Sassa otsa. Kui aga see nagu surnu asemel põõnutas, küsis ta osavõtlikult: «Kas sa haige oled?»

Sassa ei lausunud musta ega valget.

Natukese aja pärast läks ema Sassa juurde, pani käe ta otsa-esisele ja küsis veel armsamalt: «Kas su pea valutab?»

Pisuke Leeni küsis ka: «Kas Sassa pea valutab?»

Toodil ja Robil ei olnud aega Sassat vaadata: need olid paja kallal ametis.

«Ära päri!» vastas Sassa läbi hammaste ja ajas ise kurja suust, «mu süda on nõnda täis, et ma sööks ta, näraka, ilma soolata ära!»

«Mis sul viga?» küsis jälle ema, ilma et ta sellele iseäralikku tähelepanu oleks pööranud, et poeg nõnda ilusasti suud oskas pruukida.

«Ma ütlesin sulle: ära päri! Pea suu ja anna süüa!» käskis Sassa just nagu mõni vana inimene, kellel palju vaevalist elu juba seljataga. Niisuguse vanamehe-jutu pärast kiitis isa teda alati, ja Sassa katsus ka kõike vanameeste sõimu ja muid sõnu jutusse punuda.

Ema jättis poja rahule. Seda ei jõudnud Sassa aga just välja kannatada, ja nagu iseenesele rääkides hakkas ta vanduma: «On aga see ka hobune! Justkui mäeltrahva vana ruun! Ja sihukene peab ka au pärast koolmeister olema! Justkui jamps!» Sassa pani jälle vandesõnu jutule kinnituseks.

«Mis ta suga tegi?» küsis korraga Juula poolehoidlikult.

«Piinab justkui neegrit, saadan niisugune!» siunas poisijõmpsikas edasi, ilma et ema teda oleks keelanud. «Kuradi krae! Mina tema varas?! Nädal otsa piinab teist nagu timukas! Ise läheb Tomingale külasse. Mina ootan, ootan ... läheb juba pimedaks — kedagi! Viimaks tuleb. Ta, vana ruuna-unenägu, unustanud ära, et ma nurgas seisin! Tuleb sisse: «Oo, Sassi!» ütleb närakas, «sa ikka alles siin! Mine nüüd koju; esmaspäeval õiendame lood ära.» Aga seda ma ütlen: mina kooli enam ei lähe, löögu kasvõi maha!» Ja poiss hakkas kiusakalt nutma.

Ema kuulas. Süda hakkas sees peksma. Ta tundis selgesti, et pojale ülekohut oli tehtud, — muidu ei oleks see nõnda rääkinud.

«Ema, Sassa nutab,» ütles Leeni. Ka Toodit-Robit jäid kuulama.

«Eks lõigand müda molu!» õpetas Toodi kõrvalt.

Sassa nuttis edasi.

«Mis sa lõugad, Sassa!» julgustas ema, «ise juba pool meest. Mis sa karjud! Räägi, kuidas lugu oli. Isa tuleb varsti koju, siis kõnele temale; küll isa näitab, mis see on — vaese rahva last jumalamuidu taga kiusata. Räägi aga puhas välja!»

Kui Sassa nägi, kuidas ema tema valust osa võtab — teisiti ei

võinudki see olla, sest ema teadis väga hästi, kuidas vaeste lastega ja vaestega maailmas ümber käiakse —, siis rääkis Sassa kõik üles, kuidas Lehtmetsa Anni rukkipüüli-leib ära kadunud, kuidas poisid teda narrinud, kuidas koolmeister teda vargaks pidanud, kuidas ta vastu ajanud, nurgas seisnud, koolmeister tema järele varitsenud, poisse varitsema pannud ja mis viimaks laupäeval sündinud.

«Ja kuhu need koorukesed jäid, mis sa korjasid?» küsis ema.

«Koolmeistri mokas! Eks ta õgib neid nüüd!»

«Küll on aga kaarnad!» arvas ema, «mitte leivakoorukest ei tohi võtta! Jumal teab ikka, mis viimaks saab! Maa on peremeeste jagu, marjad ja linnud on sakste jagu, leivakoorukesed, mis lapsed maha pillavad, on koolmeistri jagu, — eks hakka viimaks loomaks: tusti maad, sügisel saad veel hästi süüa ja siis marsi laua peale! — Noh, kes selle Anni leiva ära võttis?» küsis ema lõpuks.

«Toa-Juku, see Oheliku-onu paipoiss!» irvitas Sassa. «Tema nahas ta on, aga kas minusugune tohib ütelda! Aga las ma saan suureks, küll ma talle saadanale näitan, kus põhjatuul!»

Ukse taga oli kobistamist kuulda. Sassa jäi vait — ja sisse astus Toomas, kott õlal.

«Isa tuli!» kisendasid Toodi ja Robi korraga, ka pisuke Leeni hüüdis: «Isa tuleb!»

Isa tuli koju ning tõi majja leiba ja muud toidupoolist; aga ta näis ka õige täis olevat. See paistis Juulale juba eemalt silma: Tooma nägu õitses nagu tuliroos, sammud olid segased, keel pehme ja silmad kiirgasid salalikult naeratades.

Sinnasamasse, kuhu Sassa oma leivakoti oli kiianud, viskas ka Toomas oma kandami, ilma et ta sealjuures sõnagi oleks kõnelnud. Ta vaatas saunas ümberringi ja kui ta kõik omal kohal leidis, istus laua äärde puujärile.

Juula ei lausunud sõnagi, vaid tegi kolde kallal tegemist.

Lapsed olid isa tujudega harjunud. Nad teadsid väga hästi, et niisugusel korral, kui isa naeratava näoga koju tuli, siis ta heas tujus ei olnud. Nad hoidusid eemale. Leeni nägu läks tõsiseks; ta vaatas kord isa peale ja siis hakkas ta ema sabast kinni.

Toomas kõhatas. Juula lõi silmad Tooma peale: niisugune kõhatamine ei tähendanud head. Siis ohkas ta eneses: «Oh issand jumal!»

«Soo-oh!» oli esimene sõna, mis üle Tooma huulte tuli; aga see tuli nii pilkavalt, nii põlgavalt. «Või sedasi võetakse isa vastu? Lapsed, tulge teretage oma isa!»

Ükski laps ei liikunud paigast.

Nad juba teadsid, et isa neid niisugusel korral oma teretamisega otse vaevas, kuna seda muil korril iialgi tarvis ei olnud.

See laste vastutõrkumine tõi aga alati riiu majja. Toomas hakkas vägisi nõudma, lapsed karjuma, ja seda vihasemaks läks Toomas.

«Juula, tule siia!» käskis mees vihaselt.

«Mis sa tahad?» küsis naine hädise, tõrjuva häälega, millest tüdimus välja kõlas.

«Tule siia!»

«Heldekene, mitte sööki ei lase ka valmis teha, justkui meeletu!» Ja Juula jäi kõigi oma lastega paja juurde.

Juula vastutõrkumine ajas Tooma ärevile. Ta teadis väga hästi, et naine tema tujusid ning nende tagajärgi teadis, aga ometi temale vastu pani, temale, kes noores eas tore, eeskätt poiss oli olnud, kes hoopis parema naise oleks võinud saada kui Juula oli, kas mõne peretütre või koguni koduväiks minna! Ja kas Juula seda ei märganud, et tema just Juula pärast joob? — Ja nüüd see Juula, see pahandab teda, ei austa põrmugi, ei võta teda vastu, seda Toomast, kes tundis enese päris tubli mehe olevat, keda peremehed hea meelega linu harima tellisid. Ainult Juula ei näinud tema väärtust tundvat. See ajas Tooma kopsu üle maksa.

«Ma ütlen, tule siia!» karjus ta metsikult.

«Mis sa ometi möirgad?»

«Käi siia!» karjus korraga Toomas ja ta silmad kiirgasid nagu vihasel kassil.

Juula jäi oma kohale.

«Ma tahan katsuda, kas mul majas on veel mehe sõna või mitte. Ma ütlen sulle veel kord: «Juula, tule siia!»»

«Issand ja jumal!» õhkas Juula, «justkui hull! Elab mitu nädalat kottu ära, siis tuleb koju nagu metselajas: möirgab, karjub, peksab! Isa, pojuke, püha ristike, sa lähed ikka peast segaseks.»

«Oh sa kurivaim,» vandus Toomas püsti karates, «või minu oma naine ei kuula minu sõna! Ütle mulle, kurat, mis kirikhärra ütles, kui sa mulle naiseks tulid!» Ja ise vastas ta: ««Naised, kuulge oma meeste sõna kõigi asje sees!» Kas sa kuuled: kõigi asje sees kui oma isanda sõna! Saad aru? Isanda ... sõna! ... Sest naised on oma meeste meelevalla all! Ja nüüd sina, kurat, ei kuule? Ma tahan katsuda!»

«Mis sa katsud, va metsloom!» hurjutas Juula ja seisis paigal nagu post. «Aga ju ta sulle ka ütles: «Mehed, armastage oma naisi ja ärge saage nende peale vihaseks!»»

«Või, kuramus, suud pruukima!» põrutas Toomas jalgu vastu maad ja kargas Juula kallale. Ta haaras tal juustest kinni ja hoopide vahele karjus trampides: «Või oma meest laste ees õpetama! Või õpetama! ... Aga kas sa ei tea, et naised peavad vait olema ... sest teile ei ole luba antud õpetada ... ega meeste üle ... valitseda ... nagu kiri ütleb: «vaid teie peate alamad olema ... ega mitte mehe üle ... valitsema, sest mees ei ole ... õuna varastanud ... vaid naine!»» Ta lõi talle pähe, selga, igale poole, kusjuures ta ise möirgas: «Või sihukest luukonti peab mees armastama, ise nagu kärbes! Vaat, kus sõnakuulmine, vaat, kus meelevalla all olemine on! ...»

Juula kannatas hoobid ilma suuremat häält avaldamata: oli nendega harjunud; ainult tasa ja häbenedes kaebas ta iga hoobi all: «Ena, ena, mis hull teeb! ena, mis hull teeb!»

Lapsed karjusid kui ratta peal.

Toomas ei saanud aga Juulat veel maha tõmmatagi, mis harilikult ikka sündis, kui Sassa asemelt üles kargas, isa turjast kinni haaras

ning ta nõnda kõvasti tagasi tõmbas, et Toomas põlvili kukkus ja käed naise küljest lahti laskis.

Seda pilku tarvitas Juula, ja nagu tagaaetud metsloom jooksis ta saunast välja.

Toomas oli selle uudise üle esiotsa üsna uimane ja kohkunud; kui ta aga näo selja taha lõi ja seal Sassat nägi, siis kukkus ta süda veel enam täis. Ehk küll joobnud ja väsinud, ajas ta enese ruttu püsti ja tõmbas poisi sülle. Algas äge vehklemine poisi ja isa vahel. Teised lapsed karjusid kui pöörased. Küll katsus isa poega kinni hoida, aga joobnud käed ei mõistnud niisugust elavat looma peos pidada: Sassa rabeles lahti ja oli teisel pilgul ka saunast väljas. Selle aja sees oli Toomas puuistme kätte saanud ja kõigest jõust virutas ta selle Sassale järele. Pisemad lõugasid edasi.

Toomas oli suurest sibamisest üsna väsinud. Vihaselt vahtis ta enese ümber; aga kui ta peale laste midagi seal ei näinud, laskus ta laste poole poolkükakile, ajas suu pärani ja hakkas niisama täiest kõrist kisendama nagu lapsed, kusjuures ta oma pead raputas.

Lapsed kohkusid ja jäid vait. Toomas tõusis püsti ja laskus väsinult laua äärde akna alla oma endisele istmele.

Ärritusest ja võitlusest pojaga oli ta ära väsinud. Veel rohkem mõjus aga temasse see, et Sassa temaga nõnda oli ümber käinud. Ta hakkas arvama, et Juula lapsi salajas tema vastu ässitab.

«Hoidku aga ennast,» ümises ta iseeneses, «ja oma nahka nüüd! Või juba mind peksma, isa maha tõmbama!»

Ta vaatas laste poole. Need olid vaikseks jäänud, kolde äärde kokku kogunenud ja seisid seal hirmul ning kohkunult.

Laste ahastus ning hirm tasandas Tooma viha. Ta nägi, kuidas lapsed teda kartsid, tema tugevuse ees värisesid. Nii oleks pidanud ka Juula end ülal pidama, kui ta Tooma poolt armu oleks pidanud leidma. Kuid Juula ei teinud seda iialgi, rääkis vastu või ohkas nõnda, et Tooma süda täis kukkus.

Laste õnnetud näod ja ahastavad silmad tegid Tooma meele haledamaks.

«Mis see Juula teile seal keedab?» küsis ta vaiksemalt.

«Jahulokka!» vastas Robi ja pühkis nina.

Toomas võttis koti laualt ja otsis sealt midagi.

«Tulge siia ja lööge isale laksu!» ütles ta juba kaunis lahedalt.

Kui ta aga nägi, et lapsed teda ikka kartsid, ütles ta kurjemalt: «No tulge ikka, tulge! Ega ma teid ära ei sööl» ja näitas koti suuaugust saia.

Häbelikult ja pool-kartes astusid lapsed isa juurde.

«Noh, Leeni, löö laksu!» käskis isa.

Leeni pistis häbelikult näpu suhu.

«Võta aga, hea laps, sõrm suust ära!» õpetas isa, tõmbas tütrel sõrme suust ja ütles: «Vaat sedasi; nüüd saab laps saia,» ja ulatas Leenile kopikase saia.

See julgustas poisse, ja ilma, et Toomas neid oleks käskinud laksu lüüa, hoidsid nad oma pihud selleks valmis. Kui Toomas ootavat

Toodit enese ees nägi, ütles ta: «Kuule, poiss, pühi enne nina puhtaks, siis võid alles saia saada!»

Kui kõik olid saiad kätte saanud ja neid sööma hakanud, võttis Toomas põuetaskust pudelitäie viina ja hakkas selle korki pealt ära kiskuma. Punn oli aga nõnda kaela sisse läinud, et seda võimatu oli kätte saada. Viimaks leidis Toomas maast orgi, lõi sellega punni sisse ja rüüpas paar head lonksu.

Viin mõjus, Toomas jäi ikka pehmemaks. Esiti pahandas ta, et lapsed sõna ei kuule, ähvardas Sassat ja ema maha lüüa, kui need sisse peaksid tulema. Kui aga Sassat-emat ikka veel ei ilmunud, läks ta rõõmsamaks: ta nägi, et emat-poega teda tõesti kartsid.

Toomas rüüpas edasi. Ta võttis lapsed oma põlvile ja hakkas neile kõiksugu joodikujuttu ajama.

«Kas teie ka isa peksate, kui suureks saate?» küsis ta silmi vaevalt lahti ajades lastelt.

«Ei,» vastas Robi.

«Miks sa ei anna Toomale tappa?» küsis isa.

«Toomas lööb maha!» vastas Robi.

See vastus oli Toomale meele järgi. Ta lubas Robile mõisa osta, teda endaga ühes kõrtsi viia ja pakkus lastele viina, mida need ka katsusid.

Kui lastel saiad söödud, liuglesid nad ükshaaval isa põlvilt maha ja pugesid nurka asemele, kus nad ka varsti magama uinusid.

Toomas istus kaua aega veel laua ääres ja jõi viina.

Nagu näeks ta viirastusi, tõstis ta hallid silmad vahel lakke, lõi meelepahas rusikaga vastu lauda ja pomises endale habemesse, kusjuures pea iga kord alla vajus. Vist ei olnud ta viha veel täiesti lahkunud. Aegamööda jäi Tooma peatõstmine, mis eemalt nagu kana joomine paistis, ikka harvemaks, ja iga kord vajus ta uimane pea ikka madalamale ja madalamale, kuni ta viimaks norinal, pead allapoole hoides magama jäi.

Seda pilku olid emat-poega just varitsenud.

Nad olid lehma juures hagerikus külma eest varju otsinud ja sealt kordamööda vaatamas käinud, mis Toomas lastega teeb. Kui ema nägi, et Toomas vaiksemaks oli jäänud, läks ta süda kergemaks, ehk ta esialgu küll oli ütelnud:

«Minu pärast löögu ta nad kasvõi maha, — saavad vaevast lahti!»

Kui aga Toomas juba tükk aega enam pead üles ei tõstnud, ütles Sassa: «Isa on juba üsna vedel!» ja emat-poega läksid mõlemad sisse.

Ettevaatlikult võtsid nad Tooma istmelt maha ja veeretasid ta nagu koti nurka laste kõrvale. Vana kasuka viskas ema talle peale, mille all nüüd pere-isa sügavat ning magusat und hakkas noristama.

Seejärel asuti lauapealse koti kallale. Seal sees oli pudel viina, tükk sealiha, pool pätsi leiba, rätiku sees toobiosa tangu ja mõni sai.

«Aga kus ta raha peaks olema?» päris Sassa.

Mindi Tooma juurde ja otsiti taskud läbi, kust kott kolme rublaga kätte saadi.

Ema viis liha ära, tangud ka, leiva pani ta aga lauale.

Kui kõik korda oli seatud, hakkasid emat-poega sööma. Ema oli suure puuvaagnaga rukkijahuleeme lauale pannud ja nüüd asusid nad teine teisele poole laua äärde ja hakkasid vedelat rokka helpima.

Mõlemate kõhud olid õige tühjad. Mõne lusikatäie järel küsis Sassa järsku:

«Kaua ma seda siin paljalt vihun? Lõika ometi leiba ka juurde!»

Ema ei tahtnud seda hea meelega teha, sest kauaks pidi poolest pätsist saama ja enne homset ei saanud juurt ka panna.

«Eks sa katsu niisama süüa,» vastas ema vastuseisvalt.

Sassa lõi oma pahased silmad üles.

«Oo! — või söö niisama?» vastas ta kurjalt, «või söö niisama! Katsu, et sa leiba lahti lõikad! Nüüd ei taha leiba anda, aga isa käest ära joosta oli hea küll?»

Sõna lausumata lõikas ema pisukese viiluka lahti ja ulatas selle pojale.

«Ega ma su sant ei ole!» pahandas Sassa. «Lõika ikka meheviilukas! Mis sellest saab?»

«Sassa, teised tahavad ka,» tuletas ema meelde.

Sassa mõtles natuke.

«Lõika teist nõndapalju veel!» käskis ta uuesti, «mu kõht on hirmus tühi.»

Ohates ulatas ema veel teist niipalju pojale.

Poeg võttis selle vastu, murdis esimese viilukaga kokku ja laskis oma teravad hambad neist mõlemaist korraga läbi.

Ema ohkas. Natukese aja pärast küsis ta:

«Vaata, kuidas ma sind ilusasti toidan. Kas sa mind vanalt ka sedasi üleval pead?»

Sassa sõi edasi.

Ema ohkas jälle.

Järsku küsis Sassa: «Aga kus sinu ema on?»

Juula ei vastanud midagi. Ta teadis, et see Sassal väga hästi tuttav on: vanaema asus valla vaestemajas.

Ema söögi-isu kadus. Ta ohkas sügavasti ja pani lusika lauale. Nõnda seisis ta küürus ja kahvatanud, nuuskas nina musta põlleotsaga ja vaatas, kui poeg end täitis.

Kui Sassa oma kõhu täis oli söönud, läksid emat-poega magama ja magasid niisama rahulikult nagu Oheliku rahvas, kes misjonitundi oli pidanud ja nüüd vaesest India rahvast, nende hirmsaist meestest, viletsaist naistest ja ülekäte läinud lastest und nägi.

7

Kirik oli inimesi puupüsti täis. Rahvast oli rohkesti kokku tulnud, sest täna pidi koguduse aastase seisukorra üle aru antama. Seda tehti küll harilikult nääripäeval, aga kirikhärra oli sel korral haige olnud ja nõnda jäi aruanne tänase päeva peale.

Ka Oheliku Madis oli oma Anuga kirikus. Täna ei olnud tema kord kirikus laulunumbreid üles seada ja küünlaid põlema panna, sellepärast võis ta julgesti, ilma eksitamata kirikutalitajate pingis oma Anuga istuda ja rahulikult kuulata.

Kirikhärra, noorepärane eesti mees, pidas mõjuva jutluse misjonitööst paganate seas. Jutluse sisuks oli iseäranis naismisjon. Moodiläinud mõistulausetega ja ilusõnadega kirjeldas ta paganate häda. Ta võrdles kristlikku kogudust küll kündjatega, küll puuseppadega, põimis kõnesse sala-arvu seitset, pruukis mitmesuguseid vanaaegseid kõnekäände, et kuulajatele paganate häda paremini silme ette seada, nende südameis kaastunnet äratada.

Kõne näis ka mõjuvat: mõistulaused ergutavad enam inimese luulevõimet, kasvatavad rohkem ärritust inimese vaimus kui labaselt väljaüteldud sõnad, selgesti pihtakäivad laused.

Oheliku Madis kuulas hoolega ja katsus kõigest väest oma mõtet jutlusega ühes pidada.

Juba kirikuteel oli ta süda eilse helde lubamise üle kipitanud. Ta tundis, et ta esimesel eilse kirjatüki ärrituse mõjul palju oli lubanud. «Ja võtku pagan Juulat,» arvas ta eneses, «et see just 50 kopikat tõi! See on ju terve kapital!»

«Kõik maksud on suured,» mõtles ta edasi, «sissetulek on pisukene ja selle 50 kopika eest oleks võinud palju saada: kevadel paar pange räimi Pärnu rannast — nendest oleks terve heinaaja süüa saanud; paar tublisid parknahka pastlaid — nendega oleks sügise otsa käia võinud, siis on need naised nii maiad värvi peale — ja selle raha eest oleks poole poodi juba tühjaks ostnud!»

Ja ta südamesse tõusis mõte vähem anda: «ega's perenaine sellest midagi tea, kui ta 50 kopika asemel kõigest 5 viskaks!» Kui aga jutlustaja nüüd vaeste paganate häda tõesti suureks seletas, kuidas nad saadana võrgus vaevlevad, kuidas nad oma naisi sugugi ei austa; kui Madis nägi, kuidas Anu tema kõrval silmi hõõrus ja lauluraamatu ümber oleva ninarätiku külge suud ning nina pühkis, ja kui kirikhärra oli ütelnud: «Ainult Jeesuse käsu pilkajad, südamest ja kõrvust ümberlõikamata patuorjad, ainult need, kelle kohta Jeesus viimselpäeval ütleb: «Ma olen näljas olnud, ja teie ei ole mulle süüa andnud; mul on janu olnud, ja teie ei ole mind jootnud; sellepärast minge ära minust igavesse tulle, mis on valmistatud kuradile, sest kurat paneb niisuguse suure häda eest südame kinni . . .»,» kui jutlustaja oli hüüdnud: «Tulge appi!» ja inimesi üles kutsus iseäranis naismisjoni heaks andma, siis tundis Madis, et ta teel väga hirmsasti oli mõtelnud, et ka tema kallal saadan oma patuvõrku kujub.

Ja juba kujutas ta enesele vaimus silme ette, kui hirmus see on, kui talle üteldakse: «Ma olen näljas olnud . . .» ja Madise mõttelõng kadus jutluse pealt, ja ta silma ees seisis korraga Juula, eilne Juula, seal tema toa nurgas, ukse taga, ja oli leiba küsinud . . . Madise meelest oli see nii kole, võõrastav! Kuidas võis Toomas oma perekonna nõnda kaugele hooletusse jätta, et Juulal leib otsa lõpeb!

«Aga see on see jumalakartmata elu,» mõtles ta; «küll jumal õnnistab seda, kes tööd teeb . . .» Ja jälle kõlasid jutlusesõnad ta kõrvu; jälle tuli eilne lehesõnum meelde ning süda ütles, et see sugugi palju ei ole, kui ta pool rubla paganate kasuks ohverdab. Tal oli iseenese üle hea meel, et kiusajast lahti sai, kes teda keelas head tegemast.

Kui Madis oma mõtetest lahti sai, kõlas kantslist edasi: «Tulge appi! Häda on suur!» Köster hakkas üleval oreli ees noodiraamatuid kohendama ja registripulki lahti kiskuma. «Ajagem oma tuimus ja jumalavallatus enestest! Kui me selles tuimuses edasi elame, siis pean ma ütlema: kui kuskil mujal viimsepäeva märke ei peaks nähtama, siis on nad meie juures päevselged. Eestlased toovad viimaks viimsepäeva välja!»

Madise kõrvad kukkusid kikki, — seda oli tema ka mitu korda ise arvanud, et maailma ots nüüd enam kaugel ei ole: «Linad ei maksa midagi; viljahinnad on pisukesed; isegi või eest saab peaaegu rasva hinna. Sedaviisi peab lõpp tulema. Noored inimesed elavad ulaelu, hobusevargus tõuseb suuremaks ja kirikhärra kaebab kantslist, et usk pidada langema,» arvas Madis.

Kirikhärra läks nüüd kihelkonna aruande juurde. «Mul on häbi teile ütelda,» rääkis ta pärast sündinute- ja surnutearvu lugemist, «kuidas meie rahvas on langenud: viimasel aastal on meil koguduses 29 ilma isata last olnud.»

Koguduse seas oli tõsist kohkumist näha. Madis ohkas, Anu ohkas ka.

Kirikhärra tundis koguduse vaimuliikumist, ja et hingede langemist selgemates värvides seletada, ütles jumalamees kurjalt ning sügava häälega: «Ma pean ahastusega ütlema: meie koguduses ei ole enam ühtegi õiget tütarlast!»

Emad vaatasid üksteise otsa, nagu küsiksid nad: «Kas see on ilmsi või unes?» Neitsid lõid silmad punastades maha; lõõbipoistele oli see aga nõnda võõrastav, et nende näod irvitama hakkasid.

Niisugune rumal naer ärritas aga jutlustajat. Viha täitis ta vaga südant, ja järsult karjus ta: «Teie naerate?! Kurat naerab teie sees! Aga kuulge, mis teile kõigile häbiks on: Ühel õnnetul oli juba kolmas sünnitada, ilma et tal isa oleks olnud ette tuua!»

Naistel lendas ahastuse-, meestel imestusejume üle palgete.

Jutlustaja sai sellest uut hoogu ja ta seletas edasi: «Meie oleme kadumise teel! Kui Jeesus ise siia appi ei tule, siis läheme meie oma kurjusest halisema: alaealiste seas kasvab patt; leeritüdrukute suust olen ma kuulnud, mille üle saadan rõõmu pärast saba vihub! Mõtelge, inimesed, kui teil veel oma esiisade veri südames voolab, siis peaks meil häbi olema elada! Nemad olid paganad, ja nende seas ei tulnud mitte kombeelu langemist ette, aga meie oleme ristiinimesed, ja elame hullemini kui paganad! Meie paganaist esivanemad pööraksid endid hauas ümber, kui nad teaksid, missugused nende lapsed on! Häbi, häbi, häbi! Issand, halasta!» Ja ta läks teiste aruannete juurde.

Oheliku Madis istus kui sütel. Tal oli niisugune tunne kui perenaisel, kel lehm lüpsikutäie piima jalaga ümber lööb.

«Paganad elavad paremini,» poolis Madis iseeneses; «meil on 29 ilma isata last; kihelkonna neitside au on lõppenud; vald on vaeseid täis, ja hiljuti, kui Madis oma poega kooli viis, oli koolmeister kaebanud, et kooliruumid olevat pisukesed, toad külmad, Nugise Juhani tütar külmetanud enese magades ära ja saanud surmava kopsuhaiguse . . .» Ja Madise silmi tuli jälle nende endi sauna Juula, see vaene Juula, kelle poeg Lehtmetsa Anni püülipätsi oli varastanud, teiste koorukesi kokku korjanud ja sellega kooliõpetaja viha alla sattunud, see vaene Juula, kes mehe käest peksa saab . . . Madis ohkas, Anu ohkas ka.

Ja Madis tundis, nagu oleks keegi 50 kopikat tema tasku põhja surunud. Kantslist kõlas aga Madise kõrvu: «Kurat käib ümber kui möirgaja lõukoer, ja tema on, kes usu teie südamest riisub ning südame kangeks teeb. Usk on aga see, mis armastab. Ka teie armastus on pisukene: lauarahva arv on vähenenud! . . .»

«Ja meie peame paganaid avitama!» mõtles Madis, ja ta süda tundis iseeneses nagu rõõmu. Aga seal ehmatas ta oma rõõmu üle. Eks see olnud südame kõvakspanemine, eks see olnud tunnistuseks, et kiusaja möirgava lõukoerana ta südame ukse ees varitseb!

«Leerilaste seas oli 6 varast!» kõlas kantslist.

«Küll on pöörane!» mõtles Madis.

«Ja kui te tunneksite veel seda salapattu, mida õpetajahärra kaebavate hingede käest kuulda saab, siis ohkaksite teie: «Issand, jõua, issand, tule, issand, ära viibi mitte enam!»»

Madis ohkas, Anu ka.

«Aga kui meie nõnda kaebame ja ohkame,» seletati edasi, «siis ta tuleb, ta tuleb meie juurde! Ja see ongi meie trööst, milles meie vägevad oleme, mida aga paganatel ei ole, mispärast nad ka igavesti hukka peavad minema. Ja seda issandat, kes meile kotka tiivad võib anda, millega meie patuporist välja võime lennata teda neile viima — see olgu meie püha kohus!»

Jutlus oli lõpetatud. Oli kerget orelikella tilinat kuulda, siis lõõtsade oigamist — ja koguduse laul algas.

Oheliku Madisel ei olnud isu laulmiseks. Tal oli iseenesega väga palju tegu. Ta süda ei tahtnud sellest tõotatud 50 kopikast lahkuda. Selleks otsis ta jutlusest põhjusi. Aga parem hääl — vähemalt pidas ta seda paremaks hääleks — soovis, et ta ei peaks kahklema. Tema kahe vaidleva hääle kõrvale tõusis veel üks kolmas, kes raha Juulale ja ta lastele käskis tagasi anda ja soovitas ka vana jahuvõlga vähendada.

Aga esimene, hea hääl, sai kõigi teiste üle võimuse, sest Madis teadis, et kõike muud soovib tema kuri süda, kellele raha oli väga armas.

«Jah, jah, issandat neile viima . . .» ütles Madise parem tundmus.

Tasa otsis ta rahakoti taskust üles, võttis sealt lubatud anni välja

ja pani ta kasuka taskusse, et tal välja minnes ukse juures enam koti kallal nosimist ei oleks.

Ja kui ta kiriku-uksest välja astus, siis pööras ta silmad teisale ja laskis Juula käest saadud raha vaskvaagnasse, mis tumedalt vastu kajas. Madis kuulis selles nagu Juula sõnu: «Et niipalju, kui 50 kopika eest saab!»

Anu aga mõtles: «Mu Madis on tõesti üks väärt mees! Ta ei vaatagi oma anni peale: parem käsi ei pea teadma, mis pahem teeb!»

8

Kiriku alt poest mööda minnes läks Madis sinna sisse, tubakat ja mõnda muud pisukest tarbeasja ostma.

«Oo, Oheliku-onkel!» hüüdis kaupmehe-sell, kui Madis hakkas poest välja tulema.

«Mis on?»

«Kas lehte ka tellid?»

«Mul juba käib.»

«Mis?»

«Mu oma leht ikka,» vastas Madis.

«Oot, oot,» hüüdis sell, «säh, loe seda ka!» ja viskas Madisele ühe ilmaliku lehe pihku, «see on muidunumber.»

Madis pistis lehe taskusse ja läks.

Kodus oli rääkimist väga palju. Anu ja tüdruk Liisu panid väga pahaks, et koguduse neitsisid nõnda on teotatud; Mari arutas sündinuid ja surnuid, ja viimaks läks jutt jälle misjonitöö peale.

Peremees Madis ei võtnud jutust osa. Tema näis nagu mõne tähtsama asja üle järele mõtlevat, mille selgust ta kuidagi ei tahtnud kätte saada.

Paraja jutuajamise ajal visati uks järsku lahti, sauna Sassa jooksis sisse ning hädaldas: «Toarahvas, tulge ruttu ja aidake meid! Isa tappis ema ära!»

Kõik kargasid kohkunult püsti. «Mis viga?» küsisid kõik, nagu ei tahaks nad Sassa küllalt selgeid sõnu uskuda.

«Isa hakkas jooma — jälle,» nuttis Sassa, kusjuures ta oma kriimulisi, pesemata silmi hõõrus, «tõmbas enese täis ja kukkus siis riidlema. Tal jäi eile võlgu. Ema oli aga vait. Hakkame sööma, sealiha ja tanguputru. Isa sööb liha suure pussnoaga, millega ta teil enne jõulu sigu tappis. Ma ei tea, mis neil seal oli; ema ütles paar sõna; isa kargas üles; ema välja ... isa vinnas pussiga takka järele ... ja emale kohe sisse! Verd mis hirmus! ... Tulge ruttu appi: tapab hull teised ka ära!»

Peale perenaise, väikese Hansu ja Vokikepsu jooksid teised kõik sauna juurde.

Juula oli pikali asemel, ohkas kangesti ja hoidis paljaksvõetud õlga üle sängiveere, mis oli haavast väljatilkuvast verest määritud.

«Nüüd ma suren, oh jumal!» ägas Juula.

Lapsed nutsid.

Toomas ise istus akna all toolil ja pomises: «Ma tahan näidata, kelle sõna majas peab kuuldama! Tappa kurjavaimule!»

Toarahva tulekuga vaikis laste kisa.

«Noh, Toomas,» hüüdis Anton, «mis, sa oled värsket teinud?»

Toomas lõi silmad üles ja naeratas joobnult, nagu tahaks ta ütelda: «Ära narri! Näed ise, mis sündis!»

Kui ta aga Madist teiste selja taga nägi, möirgas ta metsikult: «Kurat! Madis!» laskis pea norgu ja sülitas.

Madis ei teadnud isegi, kas vastata või mitte. Ta astus Juula juurde ja küsis osavõtlikult: «Kas on valus?»

Juula ohkas endist soodu edasi.

Selle aja sees oli Liisu vett saanud ja Antoni avitusel haava pesema hakanud. Madis ja lapsed vaatasid kõrvalt. Kui kondine, kui nälginud oli see õlg, kui siniselaiguline! Madisele tuli oma Anu käsi meelde. Ümmargune, lihav oli see, üsna võdises, kui külge puudutasid. Ja selle nälginud õla käest oli ta viiskümmend kopikat võtnud ja Indiamaale saatnud! Madis tundis häbi enese üle. Aga ta surus selle alla. See oli jahude eest saadud ja misjoni heaks antud.

Haava puhastusel selgus, et nuga õlga mitte sügavasti ei olnud riivanud. Juula isegi sai aru, et haav kerge oli, ja jäi oma oigamisega rahulikumaks. Toomas istus aga laua ääres, hoidis pead norgus ja sülitas aeg-ajalt enda ette maha, kusjuures ta pomises, millest selgemini aga «kurivaim» ja «tappa tahab» välja kõlasid.

Madis tahtis Toomaga taplema hakata, aga arvas paremaks vaikida.

«Kui Toomas targemaks saab,» ütles Madis lahkudes Juulale, «siis saada ta minu juurde.»

Juula ohkas ja ägas jälle valjemalt.

Kui pererahvas koju oli jõudnud, tekkis jutt jälle mitmest asjast. Iseäranis kaevati Tooma peale ja kahetseti Juulat ning lapsi.

Peremehele oli aga nüüd igasugune kõnelemine hirmus vastumeelt. Ta läks tagakambrisse, istus sinna laua äärde akna alla ja hakkas uudset ajalehenumbrit lugema, mis ta poest oli saanud.

Ta vaatas üht ja teist tükki ja hakkas viimaks «Väljamaalt» pealkirja all «Inglismaast» lugema, sest Lõuna-Aafrika sõda huvitas sel ajal Madist kõige rohkem välismaa asjust.

Lehes seisis: «Ka uuel aastal arvab Inglismaa Lõuna-Aafrika sõda edasi ajada. Määratu summa on see vendade sõda ristirahva vahel juba ära söönud. Inglise valitsus arvas esiti, et 500 miljoni naela sterlingiga (1 nael on 10 rubla) läbi saab, aga nüüd on kaugelt rohkem ära läinud. Teatakse kinnitada, et sõda olevat juba 2 tuhat miljonit naela kulu nõudnud. See võib väga võimalik olla, sest riigi ülem raha-väljaandja ütles palatis, et iganädalane väljaminek kõigub 1 ja 1¼ miljoni naela sterlingi vahel, s. o. enam kui miljon rubla meie raha järgi päevas! Ja inimesi on seal, nagu sõjaminister Lansdowne teatas, surnud: 664 ohvitseri ja 13 137 soldatit, haavatud veel peale selle. Inglaste kaotus meeste poolest on aga

umbes 60 000! Selle aja sees lähevad aga Inglise asumaades Indias katk ja nälg ikka suuremaks . . .»

Madis oli katkust ja näljast enne ka oma lehest lugenud.

Madis peatus lugemises ja mõtles. Ta vaatas veel kord ja ütles siis imeks pannes: «Ja-jah, see on vist õige küll, et Indiamaa Inglismaa all on. Ja see maa raiskab sõja jaoks iga päev enam kui miljoni ära!»

Ta ohkas, nagu tahaks ta ütelda: «Ja sinna läks ka minu and vett vedama! . . . Issand ja jumal!» mõtles Madis eneses, «kui need soldatid kõik Indiasse misjonärideks oleksid läinud ja kõik see raha ka nendega ühes, mis siis oleks?»

Ta kõrvus kõlasid korraga saunapoisi endine «tulge appi!», eilse misjonilehe «tulge appi!» ja kirikhärra «tulge appi!» ja selle kolmekordse kaja sekka tümises tema anni tume kolks kirikuvaagnasse!

Vastu tahtmist viskas ta lehe lauale. Ta silme ees seisis pealkiri: «Mõndasugust.» Madis hakkas ilma suurema isuta lugema: «Väljaspool abielu sündinud laste arv on meie suurel kodumaal 107 000—117 000. Halb lugu on selle poolest suuremates linnades. Seal on iga tuhande sündinu kohta 437 seadusliku abieluta sündinut. Uskude järgi on see nõnda: katoliiklaste seast 1000 pealt 130, evangeeliumiusuliste seast 90, juutidel 6, muhameedlastel ainult 3.»

Madis oli nagu pilvedest alla langenud. Veel kord luges ta viimaseid arve. Ta silm otsis midagi, aga seda «midagi» ei leidnud ta. Seal tuli talle meelde, et kirikhärra oli ju ütelnud, et meie esivanematel, paganatel, niisugust asja ei ole olnudki.

Ta silmad otsisid edasi ja jäid peatuma järgmisele kohale: «Üldse peab ütlema, et aruande järgi meie, kristlaste elu mitte ilusat pilti ei paku. Juuksed tõusevad püsti, kui kõike seda kuuleme, mis meie seas sünnib. Hukkaläinud naisterahvaid, keda inimesed loomadest madalamaks on teinud, on meie riigis 100 tuhat!»

«Oh mu kallis jumal!» mõtles Madis ahastuses.

Ta luges edasi: «Veel koledamaks läheb pilt, kui me kuuleme, et ⅓ neist on alla 16 aasta (12—16 aastat) vanad!»

Nagu oleks madu teda hammustanud, niisugust valu tundis Madis. Ta pea hakkas ümber käima, ta vaatas välja.

Ta luges edasi: «Ja kes on need inimesed nõnda kaugele viinud? Pisuke jagu neist on vaimu poolest vigastena sündinud, nagu kuulus itaalia teadlane Lombroso tõendab; suurem jagu on aga kaasinimeste hooletuse, rumaluse või ka nälja sunnil —»

Madis jättis lugemise pooleli. Nagu vägisi tõusis tema silmade ette sauna Toomas, see joobnud Toomas, selle pooltapetud naine haavaga õlas, nende lapsed, keda vanemad ise hundikutsikateks ja põrgukasakateks kutsusid. Üliselgesti kerkis Madise silmade ette pilt Sassast, kes nutust ärahõõrutud silmadega, mis mustad ja räpased olid, tema toa-uksel seisis ja nii kohkunult ning ärritatult kisendas: «Tulge alla ja aidake meid!»

Just niisama nagu Sassa . . . Madisele tuli järsku vanaaegne misjoniraamat meelde, mida ta oma peremehel oli näinud. Selle

kaanel seisis põlvili must mees valgete silmamunadega, ristis käed üles tõstetud, ja pildi alla oli kirjutatud: «Tulge alla ja aidake meid!» Just niisama oli ka Sassa karjunud, aga hoopis tõsisemalt, hoopis loomulikumalt, sest must mees oli pildile väga puhtalt ning kenasti maalitud!

Madis lõi silmad lehele, kust ta luges: «Aga inimesed ei lepi mitte üksnes sellega, et nad neid siin saadana võrku veavad; nad müüvad neid salaja väljamaale, mistarvis Inglismaal, nagu Londonis ja mujal, koguni isesugused majad on, kõige raamatupidamisega ja hinnakirjadega!»

Ehk küll Madis pikavereline talupoeg oli, siiski ei jõudnud ta nüüd oma sisemist valu tagasi hoida, ja peaaegu kuuldavalt ägas ta: «Oooo — Jeesus, suure jumala poeg, mis hirmsad asjad ei sünni meie seas!»

Ja jälle tärkasid talle Inglismaa ja India meelde...

Sel silmapilgul tuli perenaine Anu tagakambrisse ja ütles õige pahaselt ning äriliselt: «Kuule, isa, sa katsu selle Antoni üle ometi natukenegi valitseda! See läheb päris ülekäte. Ninas kinni nagu koer! Sõnagi ei tohi ütelda, kui mitte kaks vastu ei saa. Meie rääkisime seal pühadest asjadest. Ma ütlesin endi Juulile: «Kui sa mehele ei peaks saama, siis võiksid sa küll naismisjonäriks minna.» Ja mis tegi Anton? Ta ütles pilgates otsa: «Saunarahva juurde!» Kas see kõlbab? Peretütrele niisugune teotus, ja Juuli saab kõik aru, — ega ta enam pisukene ei ole!»

Madise näo üle käis vihapuna. Naiste eilne nõuandmine, jutlus, juhtumine Juulaga, ajalehepala — kõik need olid Madise hingesse nõnda mõjunud, et ta kõik oma endise rahu oli kaotanud. Ta sai väga hästi aru, miks Anton nõnda oli ütelnud. Anton oli Madise valusamat kohta puudutanud. Pidi ta selle Antonile kätte maksmata jätma, sellele Antonile, kellel nõnda suur suu alati põigiti nina all oli? «Niisugusest suure suuga poisikesest ennast narrida lasta!» urises Madis ja tuli eestuppa.

«Kuule, Anton,» ütles ta kurjalt, «sina ära lõõbi pühade asjadega! Kas on sul suu selleks põigiti nina all, et teisi pilgata? Sul on nagu Juudal süda täis, ja nüüd narrid sa pisukesi lapsi! Eks sa mine ise saunarahva juurde! Meie ometi müüsime talle, aga mis sina oled teinud, irvhammas?»

Madise suunurgad läksid pisut niiskeks, nagu ikka sääraseil kordadel, kui ta palju ning vihaselt rääkis.

Teised toasolijad pidasid hinge kinni. Kes tohtis siis veel iitsatada, kui peremees vihane oli!

Antoni näo üle käis ka ärritusejume. Nagu vägisi surus ta oma meelepaha maha. Ta näost paistis, nagu ei tahaks ta midagi vastata, aga kui ta nägi, et Madis tema otsa vihaselt vaatama jäi, nagu ootaks ta teiste kuuldes Antonilt vastust, siis ei jõudnud sulane oma teravat keelt taltsutada, vaid vastas vagusi, nagu küsides: «Ju sa said Juula käest minu viiekümnekopikase!»

«Sinu?» küsis Madis uskumatult.

Anton ei vastanud enam midagi. Tal näis sellestki kahju olevat, mis ta juba oli ütelnud. Peremehele seletas aga see Antoni tagasihoidlik vaikimine kõik. Talle kõlas, nagu oleks Anton ütelnud: «Pühi enne oma ninaalune puhtaks, siis mine teise õue kasima!» Ta vaatas esiti Antoni, siis Anu otsa, siis läks ta vaade Liisu peale, ja seal märkas ta tüdruku pisut tagasihoitud naerujälgi. Ka Vokikeps kõhatas kahtlaselt. Poleks Madis mitte kirikukorrapidaja olnud, siis oleks ta tõesti kurja suust välja ajanud, aga nüüd jäi see tegemata. Ta tahtis veel Antonile midagi ütelda, aga talle ei tulnud midagi meelde, mitte variserlikku vaga salmigi. Ta köhatas vähe, tegi niisuguse näo, nagu ei usuks, nagu ei kuuleks ta Antoni vastust, ja läks tagakambrisse tagasi.

Ta tundis, nagu oleks teda keegi justkui karjapoissi ninast vedanud, teda, vana inimest ning ausat kirikuteenrit. See kipitas nüüd. Kuid praegune valu oli südames. Ta läks akna alla ja vaatas välja, nagu tahaks oma pahameelt ja asjata pähe tungivaid uusi mõtteid lahutada, laiali ajada. Nagu kaks inimest oleksid ta südames töötanud, ja kohkudes aimas ta end kuristiku kaldal seisvat, kuhu ta ähvardas kukkuda. Juba ammu enne olid Antoni sõnad nagu läbi une ta südame pihta koputanud ja seal tundeid äratanud, mis ta maha oli surunud. Nüüd tõusid need aga seda suurema jõuga.

Madise silmade ees laienes lumeväli nagu surnuvaip. Talvine päike seisis juba veerul ja süütas veel kord laial lagendikul lamavad surnud lumekibemed põlema. Nende helk tungis Madise silmadesse, nii et ta tahtmata silmalauge pidi koondama.

Lumekibemete hüppav sätendamine tõmbas Madise mõtted enesele.

«Kena küll,» mõtles Madis, «kuidas need hiilgavad ja säravad, kuid lund ei jõua nad soojendada! Kõik, mis päikesest saadakse, visatakse uhkelt ja kerglaselt laiali!»

Ta vaade langes keset õue seisva musta puupaku, vitsaposti peale. Madis oli selle sinna üles pannud, et tema ümber vankrijuhtmeid väänata, kui need toas ahjus juba pehmeks on paistetud. Talle tuli meelde, et vitsaposti ümbert lumi alati enne ära sulas. Mineval kevadel oli ta selle nähtuse põhjust Antonilt küsinud, kelle peale ta praegu vihane oli, ja see oli vastanud, mida Madis veel praegu mäletas: «Koolmeister rääkis korra,» seletas Anton, «et kõik mustad asjad päikese soojust enestesse rohkem võtavad ja sellepärast ise soojemaks lähevad.»

«Jaa, jaa,» urises Madis, «päikese soojuse võtab tema endasse, ei lase ühtegi kiirt edevalt välja, läheb ise soojaks ja soojendab ka teist!»

Madise meel läks nagu rõõmsamaks.

«Missugune lihtne, aga ometi imelik tõde: mine ise enne soojaks, siis soojendad iseenesest ka teisi!»

Aga ta silmade ees sätendasid ikka veel need edevad lumekillud oma külma, uhke läikega. Madis pigistas silmad jälle koomale ja

haigutas suure suuga, nagu tahaks ta nende valgust enesesse tõmmata, seda alla neelata.

Ja ümbrust unustades hakkas ta kiiresti aknaruudu pihta näppudega koputama, nagu ähvardaks ta neid kiirgavaid, surnud kristalle, nagu kutsuks ta õuest kedagi sisse! . . .

1901

OHELIKU-ONU JÕULUNÄGEMINE

1

Antoni lugemine huvitas.

Terve pere kuulas suure huviga. Vana Oheliku peremees istus ahjulõukal, õllekapp kõrval, piip suus, ja pani hoolega tähele, ilma et sõnagi sekka oleks ütelnud. Niisama tähelepanelikult võtsid ka teised inimesed osa. Perenaine istus keset tuba tooli peal ja hoidis pisukest last süles; vanemad lapsed pikutasid heintel, nokkisid vahel üksteist ja naersid; aga kui ema nende poole pöördus ja kurjalt «Lapsed!» hüüdis, vaikisid nad, naeratasid salajas ja tegid, nagu ei läheks nende kõrvust midagi mööda. Tüdruk oli heinte peal aset võtnud ja kuulas sealt.

Antonit ennast huvitas ka kirjatükk. Ta oli täna juba mitmed «Pühaderaamatud» läbi lugenud, aga ükski neist ei olnud nõnda tema mõtteid ärevile ajanud kui praegune lugemispala. Kõigis jõululehtedes seisis midagi pühadekohast, aga see sobis jõuluajaks, nagu oleks ta selleks eriti tehtud. Palas räägiti kahest päris läbi ja läbi hobusevargast, kes jõuluööl kuskilt hobuse olid näpanud ja nüüd kirikust mööda sõidavad. Nad näevad valgustatud jumalakoda ja kohkuvad. Üks neist annab teisele nõu kirikusse minna kuulama, mida seal räägitakse. Teine ei taha hea meelega nõusse heita; kui aga esimene peale ajab, lähevad viimaks mõlemad kirikusse, kust parajasti «Jumal on armastus» neile kõrvu kõlab. Jõulujutlus liigutab neid, ja kui nad kirikust välja tulevad, ütleb Kristjan: «Kuule, Priidik, viime varastatud hobuse tagasi. Mul on hirm . . . See ei lähe hästi.»

Priidik puikleb esiti vastu; aga kui Kristjan temale jõuluõhtu pühadusi silmade ette maalib, muutub teise süda, ja nad sõidavad hobust tagasi viima.

Anton ärritus lugemisest. Ta palged punetasid, hõõgasid, osalt küll laual põlevast lambist, mis tuba valgustas ja palet küttis, aga puna noormehe palges näis enam sisemisest ärritusest tulevat kui lambisoojusest, sest aegamööda läks lugemine pikalisemaks ja nagu tõrkudes ajas ta sõnu edasi. Iga lausega hakkasid Antoni silmad enam ja enam hiilgama.

«Ja vaata,» luges Anton otsekui nokkides, iga sõna pilkavalt rõhutades, «nad pööravad hobuse pea kodu poole, sest ka nendel

on täna jõuluingel jää, patujää nende surnud südamete ümbert sulatanud . . .»

Järsku jäi ta vait — ja «Jõululeht» lendas suurt vurinat ja krabinat tehes Madise jalgade ette, kes parajasti kapast õlut upitas.

«Ptüi!» sülitas Anton, «ptüi! Maksa raha ja loe lori, jampsi inimese väljamõeldud lori . . . Pime, kirjuta kasvõi hotentottidest, siis ma ei tea, kas see õige on, aga et varas jõulujutluse pärast hobuse koju viib, seda ma ei usu, ei usu-u!» hüüdis ärritatud Anton ja laskus selili laste juurde heintele.

«Pime, ehmatas minu üsna ära oma lehega,» torises Madis kappa suu äärest võttes, «kui ma nüüd roosi ehk elitingi kuhugi saan, kas sa sõnu mõistad? Mina ei pane tähelegi, seal lendab üks valge asi mu jalgade ette . . .» Madis sülitas kergelt kolm korda nurga poole.

«Sa arvasid vist keerubit nägevat,» pilkas Anton, «kes Oheliku-onule jõulusõnumit tuli kuulutama!»

«Ja mis sellel jutul siis viga oli?» küsis perenaine, «see on ilus küll, kuidas vargad ümber pööratakse ja teine oma hobuse kätte saab.»

«Jah, ilus ikka küll, aga — lori,» vastas Anton. «Ja pealegi mitte üksi lori, vaid võimata. Niisugune kirjutus on inimese mõtete, arusaamise, õige mõistuse suretamine ja pimestamine. Hobusevaras jätab sul jah hobuse võtmata. Oota seni!»

«Aga mis siis sina tahad?» küsis Madis. «Sina oleksid tahtnud, et peremees ilma hobuseta, töö tegemata, sulaste palk maksmata jääks ja pankrott majasse tuleks. Siis oleks sul hea meel olevat ja ütleksid: «Vaat, kus jutt!» Sa ei salli ju peremehi. Peremehed on su verivaenlased; aga laisad, koerad, hulgused — need on sinu pailapsed. Ime, et sa ise ka vargaks ei hakka!»

«Aga võib olla, et ma olengi varas?»

«Pole veel näinud sul võõra vara olevat.»

«Võõra vara! Kust saadik on võõra vara ja varga piir? Usu järgi oleme meie ju kõik vagad ristiinimesed, üksteise vennad; aga mistarvis veel need vaod ja peenrad seal põldude vahel ja kupitsad piirinurkadel on? Ja kust sina tead, et see must hobune, kes sul praegu sõidu tarvis on, minu jagu ei ole? Ma võtsin ta sündides vastu, mina olen teda söötnud ja jootnud, suureks kasvatanud, kannan ta eest veel praegugi hoolt, — miks ta's minu jagu ei peaks olema? Ja ega's sinu liha ja veri temas ei ole?»

«Aga kelle heinad, kaerad?»

«Mina külisin ja mina kündsin, mina niitsin, panin kuhja, ja sina aitasid kõrvalt!» vastas Anton.

«Aga kelle maa?»

«Maa ostsid sa paarisaja rubla eest ja maksid hea linasaagiga kinni, mitte aga omast väest!»

«Siis tuleb viimaks välja, et Oheliku koht sinu oma on!» naeris Madis kurjalt ja pilkavalt.

«Ja miks ei või ta minu oma olla?» küsis Anton aeglaselt ja külmavereliselt; «miks ei ole lugu nõnda: ma teenin sind 30 aastat,

annan oma jõu sulle ja saan selle eest natuke palka, ja siis annad sa koha mulle, nagu krediitkassa sinuga teeb. Sa maksad ju ka igal aastal üksnes protsente ja saad 45 aasta järel koha omale . . .»

Madis hakkas suure häälega naerma.

«Anton, sa oled hull või lähed hulluks! Ükski asi ei ole enam sinu meelest sedasi nagu teiste meelest; ma arvan, et parem oleks, kui niisugustele nagu sina —»

«Lihtsalt kivi kaela ja vette!» naeris Anton Madist avitades.

«Ei ole ma hull sugugi,» seletas ta natukese aja pärast, «aga inimene on ju mõistusega loom, ja kui sa seda va mõistust natukene liigutad, tulevad teisemad asjad välja, kui just ise tahad. Sellest aga näed sa, kui raske on teisi mõtteid paljalt sõnadega sinu sisse istutada, ja minu ilusad sõnad ei pööra sind mitte põrmugi. Samuti on lugu ka teistega. Mis sa arvaksid sellest, kui ma ütleksin: Oheliku Madis, sul on 80 vakka rukkeid, ärgu olgu sul mitte 80, vaid 70, et sul oleks 10 vakka nendele anda, kel puudus on!»

«Anton, sa ajad päris segast juttu,» noomis perenaine.

«Aga need ei aja segast juttu,» ja Anton näitas käega raamatule, mis maas lamas. «Niisugune jutt on sul ilus kuulda, kui öeldakse: ärge varastage enam, vaid saatke kätega head neile, kel puudus on! Aga kas sa oled ka järele mõtelnud, kust vargad tulevad? Vaata, jutt ei tule tindist ega paberist, vaid inimesest, kes sulge liigutab; nii ei tule varas ka mitte üksnes sellest, et vargus maailmas on . . . ega lahku ta ka mitte valgustatud tubade ja ilusate kõnedega . . .» Anton hakkas pilkavalt naerma.

«Mis siis viga oleks olevat!» rääkis ta edasi, «riputa aga aida lakke latern üles, pane küünal sisse ja lase mõne ameerika möirgamisemasina moodi alalõpmata hüüda: «Mehed, vennad! Täna on jõulud, ärge varastage!» Lase laulab veel «Au-kiitust» takka otsa — ja hea küll: vargad on kõik kadunud!»

Selle jutu peale hakkas vana Madis magusasti itsitama.

«Sul on, Anton, ikka oma veidrad sõnad!» arvas tüdruk.

«Mis seal veidrad või mitte, aga see on ju kõige odavam, ja sa võid julge olla: kui röövel masinat peksma peaks hakkama, ega sinu nahk selle juures ei kannata!»

«Aga mis sina teeksid?» küsis perenaine. «Kuidas sina selle ilma ümber teeksid?»

«Minu meelest on see ilma elu nagu soku lugu Loopre kõrtsi ukse ees,» vastas Anton ja läks laua äärde.

«Ja kuidas see oli?» küsis Juku heinte pealt. «Anton, kuidas see soku lugu oli?»

«Ah soku lugu?» rääkis Anton tõsise näoga. «Ma teenisin sel korral Loopre kõrtsimeest karjasena, aastat 20 tagasi. See oli vist viimast korda, kui meie maalt karutantsitajad läbi käisid. Kord teede sillutamise ajal tuleb kõrtsi ette kaks karutantsitajat. Päike seisis keskhommikus ja sillutajad võtsid hulgana seal suurust. Karu oli enese keset õue maha visanud, lamas, pea käppade vahel, ja puhkas. Meil elas aga sel korral üks vana sokk, rahutu ja vallatu

loomake. Teemehed olid ta poksimise peale nõnda välja õpetanud, et kui mõni teda ärritas või nokkis, sai see soku käest varsti mürakaid. Sokk oli nüüd ka karu märganud ja seisis aupaklikus kauguses temast eemal, väärutas pead ja vaatas uurides. Seda oli teekubjas, vana Karsi Mihkel, tähele pannud ja tema peas sündis isevärki plaan. Ta läks soku juurde, hakkas sarvist kinni ja vedas ta karu ligidale, kusjuures ta ise ära tuli ja sokku selja takka karu poole lükkas. Mehed pistsid naerma. Ka Karsi Mihklil võdises keha naerust. Sokk jäi korraga kartlikult peatuma. «Kuule, sokk,» naersid mehed õrritades, «küll sa näed!» Aga ise soovisid, et sokk karule hea hoobi annaks. «Kuule, sokk,» irvitas Mihkel ja lükkas põlvega. Sokk aga sai meeste heast meelest nõnda aru, et need tema julguse üle naersid, ja vajutas sarved karu poole. Karu lamas rahulikult või tegi, nagu magaks ta. Mihkel lükkas jälle sokku ja itsitas. «Ole ettevaatlik!» Soku sarved puutusid juba karu külge. Ka seda ei pannud karu veel paljuks. Kuid soku ja meeste julgus tõusis, ja juba käis pisukene müks karu pihta. Mehed naersid, et küll saab, ja kiitsid soku julgust. Kuid nad ei pannud tähelegi, mis karu silmad kõnelesid: need välkusid vihast. Meeste lõbusast tujust julgustatult ajas sokk enese püsti, tegi suured silmad, virutas pea tagasi, väärutas sarvedega, tilgutas habet, ajas veel kord pea hästi selga ja langes siis suure hooga karu peale. Enne aga, kui sokk kolme sai lugeda, kargas karu üles, ja sedamaid oli õnnetu sokk seljapoolega karu rinna vastu surutud, metsiku käpad ümber rinna! Vaesel habemikul kukkusid silmad verest punaseks, keel tilkus tal karu hirmsast pitsitamisest suust välja, ja suurest valust karjus ta: «Me-e-e-ek-eh-heed!» Minu, võib-olla ka meeste kõrvu kõlas soku kisendamine nagu appihüüd: «Meheed!» Mehed seisid ehmatusest nagu tolad ega võinud midagi teha. Soku ots oli silmaga näha. Siis tulid aga karutantsitajad kära peale välja, virutasid karule toobripuuga hea matsu selga ja päästsid õnnetu looma metsalise käest. Uimane sokk kepsis aga tee peal ja nagu noomides kaebas ta tasa: «Me-e-hed, me-e-hed! . . .»»

Jukule tegi soku hüüd väga head meelt ja naerdes osatas ta looma kaebehäält mitu korda järele. Ka tüdruk muigutas mokki.

Madis ajas silmad suureks, jõi kapast hea lonksu jõuluõlut ja ütles õlleseid huuli imedes: «Käsib sokku na loru olla!»

«Aga kes vedas soku karu selga?» küsis Anton sügavasti hingates.

Peremees vaikis.

«Me-e-ehed!» naeris Juku järsku vaikuse sekka ja laskis jõuluheintel kukerpalli.

«Nüüd on koolis kuni kevadeni «me-e-heed!» poiste suus,» arvas Juuli, mille peale keegi midagi ei teadnud ütelda. Piinlik vaikus kestis edasi.

«Kas laulame ka enne magamaminemist?» küsis korraga Madis.

«Eks laulame peale!» vastas perenaine läbi nina.

Ja juba kõlas Oheliku rahva suust: «Ma tulen taevast ülevalt!»

Pea hingas Oheliku pere jõulu-und värskete heinte peal, sest jõuluajal tahab igaüks «jõulude peal» magada, nagu Ohelikul heinu kutsuti.

Aga vana Madis ei maganud. Ta oli küljeli heinte peale seina najale laskunud ja õllekappa peos hoides suitsetas piipu. Uus kupliga lamp valgustas tuba ja magajaid! Kui soe, kui hea, kui armas oli Madisel siin toas! Ta oli kuue seljast võtnud, saapad jalast tõmmanud, ja pikkamisi oma varbaid liigutades vaatas ta tuba nagu Nebukadnetsar omal ajal Paabelit. Aga ta mõtted olid toast eemal.

Viimasel ajal oli peremees elu üle hakanud nagu rohkem järele mõtlema, iseäranis sellest ajast, kui ta oli joodiku Tooma oma saunast välja ajanud. Ja veel kuidas välja ajanud? Toomas ei tahtnud minna. Madis kaebas Tooma kohtusse. Kohus mõistis Tooma ometi välja, kuid see ei läinud. Mis nüüd teha?

Seal tuli Madisel tark mõte pähe: saun oli vana, Madis võis vana asemele uue ehitada.

Ühel päeval ütles ta Antonile: «Sa lähed homme ja lõhud Tooma sauna ära!»

«Seal elab ju Tooma naine lastega?»

«Mis ma sinna võin parata! Mine, tõmba katus ja lagi maha, küll nad kaovad!»

«Seda ma ei tee!» vastas Anton külmalt.

«Miks?»

«See on ülekohus!»

«Ülekohus?» küsis Madis vihaselt. «Kas mina ei või oma sauna maha lõhkuda ja uut ehitada, millal ma ise tahan? Küll ma näen!»

«Aga nad elavad seal sees!»

«Nad on välja mõistetud, ja tähtaeg on ammu möödas! Nad nagu ei ela enam seal sees!»

«Aga ometi ma ei lähe!»

«Ah siis üks Anton, üks Toomas, üks nälginud vargakari peab minu üle valitsema?» kisendas Madis vihaselt, tõmbas nurgast kirve ja sammus ise sauna juurde. Anton läks sauna otsa väljale äestama. Madis seisis natuke aega Tooma korteri ukse ees vagusi. Ta pidas aru, kas sisse minna või ei. Viimaks võttis ta roika, pani selle ühe otsa aia peale, teise sauna räästasse ja ronis üles harjale.

Veel mõtles Madis. Siis pistis ta järsku käed harja külge ja — üks-kaks-kolm ... katusele pandud rondid ja kondid, kivid ja kaikad lendasid ... Vanad õled — takka järele ... ikka edasi ... ikka edasi ...

Mõne minuti pärast ilmus väike poiss sauna õue, vaatas üles ... ja kadus tuppa. Natukese aja järel tulid kolm last välja ... vaatasid ka üles ... ja nagu komando käsul hakkasid nad suure häälega karjuma: «Toa-isa, toa-isa, sa lõhud meie maja ära!»

«Alt!» hüüdis Madis, «muidu kaotate ninavõlvid!» ... ja lõhkus edasi.

Kisendades kadusid lapsed tuppa.

Nüüd tuli laste ema, haiglane Juula ise kolme lapsega välja. Ta toetus kepi najale; selg oli tal üsna küüru vajunud, palged sisse langenud, aga silmad sätendasid nagu tulesöed. Ta vaatas üles, ja kui ta toa-isa tööd nägi, siis kisendas ta vaevalist rinda õhku täis tõmmates rögiseva, kriiskava häälega: «Madis, Madis, jumal elab veel!»

Madis ei vastanud midagi, vaid lõhkus edasi.

Juula laskus istukile sauna ukse ette õlehunniku taha, mis katuselt maha oli aetud, pani käed silmade ette ja seisis nõnda seal.

Katuse üks külg läks juba paljaks.

Juula ajas enese jälle kepi najale.

«Madis ... olgu sa ära neetud!» kisendas ta, «jumal näeb kõik!»

Madis ei lausunud midagi, vaid purustas edasi.

«Madis!» hüüdis Juula laste kisa sekka, «Madis, sul on ka lapsed! ... Oh jumal, kuhu ma lähen!»

«Mine mu tuppa!» hüüdis Madis alla.

«Mitte iialgi!»

Siis mõtles Juula natuke, tõstis sõrmed üles taeva poole ja nagu rahulikumaks saades ütles ta: «Lapsed, lähme tuppa!»

«Toa-isa lõhub meie maja ära!» kisendasid lapsed.

«Lähme!» käskis Juula.

Nad kadusid tuppa.

Varsti pidi aga Madis oma töö pooleli jätma, sest vinge suits hakkas talle silmi ja mõne pilgu järel tõusis saunast paks suits.

«Ohks teie saadanad!» vandus Madis.

Anton oli väljalt ka seda näinud ja jooksis sauna juurde.

Madis pidi maha ronima. Saun põles, aga keegi ei tulnud sealt välja. Mehed jooksid sisse; Anton tõi Juula, Madis lapsed välja, keda vana Juula sängi külge kinni oli sidunud, et nendega ühes surra.

Saun põles maani maha. Teise pere saunamees viis Juula ja lapsed enese juurde.

Õhtul ütles aga Anton Madisele: «Madis, kui mu aasta maarjapäeval täis on, lähen ära!»

«Või nõnda!»

«Jah!» kinnitas Anton.

Sellega lõppes nende jutt. Sest tunnist saadik ei rääkinud aga Anton Madisega peaaegu mitte midagi. Aga nüüd, jõulus oli ta kirikust tulles poest uue, jõuluks väljaantud raamatu ostnud, oli seda lugema hakanud ja pärast soku loo jutustanud. See andis Madisele arutada. Ega Anton seda lugu muidu rääkinud. Temale näis, nagu oleks Anton teda selleks meheks pidanud, kes sokku karu selga tõukas, või ehk pidas Anton teda ennast sokuks, keda tõugatakse. Selles viimases sai ta ikka kindlamaks. Tal oli häbi enese üle ja tundis nüüd igatsust uueks, paremaks saada. Sarnaseid

mõtteid oli tal ennegi olnud, aga vana Madis oli jäänud vanaks Madiseks.

«Kes mind siis peaks tõukama?» küsis ta eneselt ja vaatas Antoni poole, kes rahulikult heinte peal puhkas. Hea meelega oleks ta tahtnud selle käest midagi küsida, mis talle arusaamatu oli, aga nähes, et sulane rahulikult puhkas, võttis ta lonksu õlut, imes mokki, ajas piibulipsuga kihvad suu eest kaugemale ja hakkas piipu imema, seljakile seina vastu toetudes. Ahju takka kostis kilkide ühetooniline jõululaul: «Kriiks, krii-iiks!» ja uinutas Madist.

3

«Peremees,» küsis korraga Anton, «kas täna kirikusse ka läheme?»

See kõlas Madisele pisut veidralt. Siiski oli tal hea meel, — Anton teenis ometi tema juures edasi, ja nüüd olid jõulud — ja sulane tahtis peremehega ühes kirikusse sõita.

Madis vaatas imeks pannes Antoni otsa.

«Kas siis täna ei ole jõulu laupäev, et sa nõnda imestades vaatad?» küsis Anton.

«On!»

«Siis lähme!»

Varsti oli Antonil hobune saani ees.

«Aga, Anton?» küsis peremees, kui ta rakkes hobust täies ehtes saani ees nägi, vööslemmid peal, telka seljas, rihmad ja pandlad küljes, ilusad nahkpäitsed peas. «Anton, kas sa hull oled, et hobuse nii toredasti rakkesse oled pannud!?»

«Aga jõulud, — mõtle ikka!»

«Just sellepärast!»

«Miks siis?»

«Aga nad varastavad ju riistad ära?»

«Kes?»

«Nemad!»

«Kes nemad?» päris Anton. «Jõuluõhtul, millal kõik ristiinimesed õnnistegija sünnipäeva peavad! Mine ikka, peremees! Ära aja patujuttu!»

Peremehel oli häbi veel midagi vastata.

«Aga Toomas lubas mulle kätte maksta!» kogeles Madis viimaks.

«Jõuluõhtul? Mitte iialgi! Toomas on ka ristiinimene!» julgustas Anton.

Nad sõitsid.

Ilus sätendav lumi kattis laialisi põlde. Õhk oli niisama puhas nagu taevast langenud lumi, mida inimesed veel ei olnud jõudnud mustaks tallata.

Madise halb tunne hakkas kaduma. Ta oli rõõmus, kui Anton ilusa musta täkuga teistest meestest mööda kihutas, kes ilma ehteta hobustega kirikusse tõttasid, hobustel vanad päitsed peas, takused

ohjad, poolõigunud look peal, naru telka, mehel mitte piitsagi peos, vaid suur pikk kasevits.

Sajad küünlad põlesid jumalakoja akende, altari, kantsli ümber ja täitsid kirikut virvendava, pühaliku külma valgusega, kui nad kiriku juurde jõudsid.

Anton pidas hobuse kaunis kiriku ligidal kadavikus kinni. Peremees vaatas veel kord hobust, aga kui ta Antoni tõsist nägu silmas, ohkas ta südamest ja läks kirikusse.

Kirik oli inimesi puupüsti täis; vaevaga said Oheliku mehed esimestes ridades istet.

Koguduse laul algas. Värisedes, virvendades, tuhandest suust ühendatult ja kivimüüride läbi kooshoitult tungis ta lahtisest uksest välja talise külma kätte, ühines seal uinuva loodusega ja kadus jäljeta. Madise kõrval istus Anton ja laulis madala bassihäälega:

«Ja annab pojuke-e-e-e-eest,
Ja annab pojukest!»

Iseäralik tundmus täitis Madist. Ta süda nagu kees sees, nagu suuremaks, laiemaks tahtis see minna, nagu oleks ta Madise enese alla tahtnud matta, ja see tegi valu. Madis ohkas ja vaatas üles.

Kiriku laest paistsid otsipidi neli õhutoru, mis mineval aastal sinna olid pandud, et lämbunud leitset jumalakojast välja tõmmata: köster oli kaevanud, et oreli lõõtsad mädanema minevat ja torud ära pehkivat.

Madisele tundus, et terve koguduse lauluvägi sealt neljast torust kiriku lae peale poeb, seal keerdu läheb ja temast suur, vägev kõis saab, mille ots kaugele, kaugele ulatub, aga seal ometi ära kaob ... Korraga tuli talle meelde: kui keegi tark mees selle väe suure masina ratta peale laseks minna ... Madise silmade ees seisis sügisene rehepeksumasin hoorattaga ... vaat, selle peale võiks see jõud minna ... Kui odav oleks siis rehepeksmine!

«Vist hoopis odavam kui auruga,» mõtles ta.

«Kõik omaks alama-a-a-a-aks,
Kõik omaks alamaks ...»

lõpetas kogudus.

«Vaata, ma kuulutan teile suurt rõõmu,» kõlas hele, tugev hääl üle vaikinud koguduse, nagu mineval aastal, ülemineval aastal, üleülemineval aastal, nagu alati ja ikka ...

Korraga kuulis Madis hobuse hirnumist.

«See oli minu musta hääl?» mõtles ta. «Tal on vist külm või igav. Oleks võinud heinu ette visata.»

«Aga kui Toomas, kurivaim, seal on,» lendas Madisel peast läbi, «ja mulle nüüd kõik kätte maksab, mis ta lubas?» Madis ohkas. Ta vaatas Antoni poole ja pidi ütlema: «Mine õige hobuse juurde ja vaata, mis tal viga on!» Aga Anton istus nõnda vagusi ning rahulikult ja vaatas üksisilmi kõneleja otsa.

Madis katsus ka kuulata, aga see oli tal võimatu. Silmade ette tõusis Toomas, kes kevadel, kui ta oli koju tulnud ja põlenud ahervaremed eest leidnud, ütles: «Madis, Madis, sa hoia ennast ja oma vara! Madis, kurat!» Ta oli hambaid kiristanud ja rusikaid teineteise vastu peksnud.

Ja Madise silmade ette tõusis pilt: Toomas on tema hobuse juures, suur noapuss peos, seesamane, millega ta mullu sügisel sigu tappis... ja lõikab uusi hobuseriistu katki! Vööslemmid on juba purud, — need maksid 5 rubla 60 kopikat. Nüüd lõikab, saadan, telkarihma, nüüd päitseid, nüüd rangiroomi... nüüd pääseb hobune lahti, katsub saani pealt heinu, läheb siis teiste saanide juurde, katsub sealt... nuusutab teist hobust, see kiunub südametäiega ja lööb jalaga... siis pöörab aga must ümber ja pühib kodu poole... Tee peal tulevad hobusevargad vastu ja viivad tema ilusa musta ära... jõuluõhtul! Ja kõik tema pühad on rikutud!...

«Saadan võtku Anton ja kõik need jõulud!» ahastas Oheliku Madis ja pöördus ümber, et välja minna: saab ehk mõne naabermehe hobuse ja kihutab mustale järele.

Aga kuidas imestas ta! Just tema selja taga seisis Toomas: vana kasukajupp seljas, krae üle kõrvade, habe härmatanud, ninaots sinine, käed rinnal risti, aga nõnda, et kindapesad, mis suurest puuraiumisest üsna katkised, väljapoole olid pööratud. Ja Tooma taga oli Juula, vana rätikuräbal ümber, ise kui surmavari: otsa lõppenud, kössis ja küürus. Madis häbenes enese mõtete üle, ja rahulikumaks saades sammus ta tagasi.

«See võis mõni teine hobune olla!»

Ja Madis rahunes.

Ta käänas näo altari poole, kus kõneleja seisis.

Kui rahulik, pühalik oli selle nägu! Jutlustaja palged olid punetama löönud, ja kenasti paistis see puna valge krae ja musta kuue seest.

«Kui jäme ta ise on!» arvas Madis, «vist on tal hulk riideid ümber.»

Aga kõneleja sõnad said Madise ilmalikkudest mõtetest võimust.

«Rahu ja rõõm on maa peal. Jumalik seitsmekordne rahu, viiruki ja mürri lõhnaga magustatud, seeravite ja keerubite salataevalise tiivakohinaga ja inglite imeheli laulukajaga ühendatud rahu on jälle maa peal. Püha, äraarvamata püha tundmus täidab meie kõikide hinge ja tõstab meid korraks sellest igapäevasest porist üles...»

Madis tõstis silmad üles. Korraga tuli talle uus masin meelde, mida keegi tark ameeriklane välja võiks arvata, ning Madise mõtted läksid laiali ja peatusid viimaks oma musta peal.

Madis vaatas tagasi, et näha saada, kas Toomas alles peaks olema. Tema vaate ees seisid tuhanded valged näod, mille keskelt kaks silma Madisele vastu vahtisid. Ialgi enne pole Madisel niisugust imelikku tundmust olnud kui nüüd. Enne oli ta inimeste kogu kui inimeste kogu näinud, — ta oli ju küllalt kogudust tähele

pannud, kui ametitalitus seda küünalde põlemapanemise ja muu toimetuse juures nõudis; nüüd aga paistis talle neist silmadest midagi iseäralikku vastu. Ta vaatas veel korra ja kohkus.

Seal oli Aru Kustase Kai — just roti nägu: nina ettepoole pikaks, teravaks vajunud ja kaks rahutut silma vilguvad teine teisel pool pikka nina; pisuke suu, millest lauldes külma välja hoovab, ja rotihambadki on suus näha. Kaie selja taga istus Aru Kustas ise — hundi nägu: lai suu, verejanulised silmad, ja Madis mäletas, ta oli ennegi tähele pannud, kui Kustas kirikus laulis, siis tal helepunane, verekarva keel selgesti nähtavale tuli. Madis lõi oma kohkunud silmad kaugemale. Oh, mis nägusid ta nägi! Kassid, koerad, rebased, hobused, jänesed, isegi vana lõukoer — Selja Aadam — laia lõuahabemega, nosuninaga, paistis Oheliku Madisele silma. Ahastuse-, kartusevärin täitis ta hinge, ja ta istus ohates Antoni kõrvale.

«Issand, looja, kelle nägu mina peaksin olema?» — «Vist küll sea nägu,» arvas ta ise, ja nagu iseenesest tuli talle pilt meelde, kus tema katust tuhnib ja Juula all vannub.

«Aga,» arvas Madis enda vabanduseks, «eks Aru Kustas oli ikka küll päris hunt; lõhkus ta ju, ise vabrikuhärra kutsar, naise Kaie abil, kes sel korral härraste juures toatüdrukuna teenis, kontori alla augu ja viis jaanióõl raha ära ... Kõik jäi saladusse ... ja pärast võttis Hunt Roti ära! ...» Ja järsku tulid Madisele kõik koguduse karude, rebaste, nirkide ja muude loomade teod meelde: kuidas Jõe Hindrek naabri koha enesele võttis; kuidas Külakoha Tõnis rikka harjuski ära tapnud ja selle varaga enesele poe asutanud, siis hästi inimesi petnud ja viimaks suure Külakoha talu ostnud; kuidas see määra näoga Juhkme Anu villakraasimisel ikka teiste vara oma kotti pidavat pistma; kord juba kinnigi istunud, aga ikka veel edasi varastavat; kuidas härja näoga Nuku Kaarel isa majast välja peksnud, aga ise nüüd nii südamest «pojukest» laulab!

«Missugune imevägi on need loomad siia kokku ajanud?» Sellest ei saanud ta jagu. Miks kuulasid nad seda armast meest seal kahe küünla vahel? Maksavad sellele rääkimise eest head raha ja on siis rahul, kui see hästi püüab kõnelda. Ja pärastpoole lähevad kõik koju, et mitte iialgi, mitte ainustki korda selle rääkimise järgi elada. Keda olid nad siia petma tulnud? Iseendid? Teisi? Seda armast meest kolme sooja kuue sees? Ja nad kõik laulsid, kõik ohkasid, kõik köhisid ... ja Madisel hakkas külm! Vist olid käärkambri- ja suur-uks lahti, vist kiskus külm õhk alt läbi, mille tagajärjel tal külm hakkas.

«Unustagem paha!» kõneles armas mees edasi. «Pühadus täitku meid, see tõsine pühadus, mis magusam on kui mesi, selgem kui kristallvesi, mis allikast hoovab igavesse elusse. Armsad hinged, mõtelgem kordki eneste peale! Jätkem paha! Oh võiksime meie jätta paha! Leppigem ära! Oh võiksime meie seitse korda seitse korda leppida!»

Madis kuulis, kuidas Toomas selja taga köhatas.

«Täitku vagadus meie hinge! Elagem, nagu kord ja kohus, nii

nagu kiri käsib! Oh elagem ometi jõuluski nõnda! Rikkad, tehke käed lahti ja jagage neile, kellel puudus on! . . .»

Madis tundis, et sellega tema südame külge koputati.

«Aga sina ise?» küsis Madis eneses ja vaatas altari poole. Seal kõrval oli eraldatud paik, ja padja peal istus proua suures kasukas. Kui soe võis olla nii istuda! Ja selle kõrval asus vana härra. See oli nende valla pärishärra. Ka tema austas jõulujutlust oma kuulamisega.

«Küll oleks kena,» arvas Madis, «kui kõik hulgakesi oma käed lahti teeksime! . . .»

«Aga mida võis nüüdsel ajal anda? Igal pool on suur puudus! Katsu, et igapäevast leiba saad!»

Ja jälle hakkasid Madise mõtted hulkuma. Talle meenus must, kuid laul «Au, kiitus olgu» sundis teda unustama. Natuke maad temast eemal istus üle kihelkonna kuulus Väsmaka Mihkel, vana ihnuskoi läbi ja läbi. Ise oli ta suurest näljutamisest kõverasse vajunud, otsa lõppenud, rinnad madalad, silmad koobastes, aga kriuksus:

«Meist meelehea on jumalal!»

«Ei tea, mis meelehea võib küll jumalal sinust olla?» arvas Madis.

«Aga minust?» küsis ta enese käest.

«Noh, mul ometi ikka ilus nägugi,» ütles ta enda vabanduseks, ja ta mõtted läksid jälle rändama.

Jälle loeti vagu salme, jälle lauldi, jälle loeti . . .

«Minu must?» mõtles Madis ja süda värises.

Viimaks ometi lõppes teenistus.

Kui hea oli see Madisele. «Saab ometi kord hobuse juurde!»

Kiirelt tormas Madis läbi lume õue. Külm õhk pani ta ihu värisema, lõualuud paukusid teineteise vastu.

Madise süda hüppas rõõmu pärast, kui hobune alles oli ja kõik riistad terved.

Anton oli seda tähele pannud; ta naeris.

«Mis sa irvitad?» küsis Madis pahaselt läbi hammaste.

«Nad on su vara terveks jätnud; mis sa neile jätad?» küsis Anton.

«Aja hobune välja ja sõidame koju!»

Nad sõitsid.

Aga kui pikkamisi läks sõit! Suur rong hobusemehi seisis ees, nende seas jalainimesed. Need astusid suure lume sisse tee kõrvale ja vaatasid pahaselt läbi pimeduse möödasõitjatele . . . Ka jõuluõhtul aetakse nad külma lumme . . .

Korraga peatub hobuste rong. Üks saan, millel kell peal, jääb seisma.

«Mis on? Hei, hei, las käia!»

«Pea kinni! Pidage!» hüüab hääl.

Madis kuulatab. See hääl on talle tuttav, see on seesama, kes

teisi jõulude pärast noomis paha maha jätta. Madis vaatab läbi ööpimeduse, ajab kaela kasukakrae seest välja, nõnda et see paljaks läheb ja külmajuga tema põue poeb. Anton peatab hobust, kes külma pärast edasi tikub.

«Toomas, kas sul külm on?» küsib hääl eestpoolt.

«Oi, saksad, küll on külm!» vastab Toomas.

«Kas sul külm on, Juula?» küsib eest saanist õrn naisterahva hääl, mis Madisele tuttav on; seda on ta ennegi kuulnud, kui ta kirikuviina järel käis.

«Oi, oi, kui külm,» vastab Tooma Juula.

Ja mida näeb Madis!? Ta ei usu oma silmi. Kõneleja ajab oma suure kasuka maha ning annab Toomale, ja tema abikaasa teeb sedasama ning annab oma riide Juulale.

«Ei, ei, teil enestel hakkab külm!» tõrgub Toomas.

«Toomas!» hüüab hääl. «Rahu maa peal ... inimestel hea meel ... Õnnistegija on maa peale sündinud!» vastab pühalik õrn naisterahva hääl saanist.

«Ei, ei ma seda tee!» piiksub Juula ja ei taha pakutud kallist kasukat vastu võtta. «Külm võtab teid ära!»

«Armastus on soojem kui külm!» vastab õrn hääl.

Juula tõrgub ...

«Võta ikka, rumal, vastu!» arvab Madis.

Aga hobune kipub minema. Anton peab jõu kokku võtma, et hobust kinni pidada.

«Toomas, kas sul hobust ka tarvis läheb?» küsib teine hääl järgnevast saanist.

Madis tunneb ka selle hääle ära. See on suure kasukaga mehe oma, kes kirikus isekohal istus.

«Küll läheks!» vastab Toomas.

«Võta see omale!» käsib hääl.

«Kallid jõulud!» hüüab Toomas.

Ja inimesed hakkavad ümberringi laulma:

«Meil' annab poju-ke-e-e-e-eest,
Meil' annab pojukest!»

Selle aja sees oli keegi Toomale ree andnud, ja Toomas seadis kingitud hobust aiste vahele. Juula istus ree peal, uus kasukas seljas.

Soe! ...

Ka Madis tunneb eneses midagi iseäralikku.

«Tule siia, Toomas,» hüüab ta. «Säh, siin on minu piip! Võta see pisku omale, ehk teised annavad tubakat!» Ta katsub piipu võtta, aga käed on kohmetanud ja piip on suus nii kõvasti kinni.

Aga ümberringi laulavad inimesed:

«... ee-ee-ee-e-eest!»

ja veel nii hirmus valjusti!

See «ee-eest» läheb aga ikka valjemaks ja muutub Madise kõrvale viimaks «ii-ii-iiks». Toomas astub Madise juurde, teised karjuvad. Madis sirutab kaela ettepoole, ta rind läheb külmemaks, ikka külmemaks. Toomas ajab käe välja, et Madise kingitust vastu võtta. Veel hoiab Madis mokaotstega piibulipsu kinni ... Viimaks ...

«Iii-ii-iks,» laulavad inimesed ... Kõps! ... Sulin ...

«Iii-ii-iiks!» kuuleb veel Madis.

*

Madis lööb silmad lahti. Vaatab enese ümber. Teised magavad norinal. Kilgid karjuvad:

«Krii-ii-iiks, iiks, kriiks!»

Õllekapp on käest põue ümber kukkunud ja rinna märjaks teinud. Piip lamab ta ees maas, natuke tuhka veel põrandal. Madise nägu lööb muigele.

Kas tuli see muidu heast meelest või nägemisest, aga ta naeratas ja ohkas siis.

«Ja kes lükkab sind?» küsis ta eneselt, särki rusikaga kuivaks pühkides ja teisega piipu üles võttes. «Kes lükkab?»

Aga kilgid tõmbasid ahju vahel jõululaulu nii rahulikult, nii argipäevaselt:

«Kriik, kriik — kriiks!»

1901

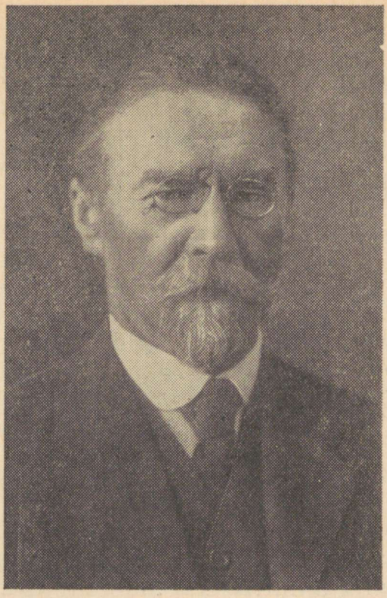

AUGUST KITZBERG

(1855—1927)

RÄIME-REEDA KÜMME KOPIKAT

Raskelt ja härgamisi ajas ta enese üles, — ta ei ajanudki ennast üles, ta nihkus ainult asemelt ja pööras ringi, pikkamisi, väga pikkamisi, nõndasama aeglaselt, nagu tuuleveski pea ennast pöörab, kui mölder tiivad tuulde sõtkub. Iga tema liikumine oli veniv, raske ja rahulik, nagu ei olekski tal elu sees, nagu ei voolakski tema soontes veri, vaid ainult — tasa ja pikkamisi — jumala rahu.

Ta nõretas rahust, tema nägu ja keha, terve tema ümbrus nõretas sellest. Kõik oli nii rõhuv, lasuv ... ja tuletas mägesid meelde, mis asemelt ei liigu. Raskelt rippusid tema põsed, tema lõug, raskelt rippus ihu tema luude ümber. Raske ja rõhuv oli vana, musta nahaga kaetud kirjutuslaud tema ees, rasked raamatud rõhusid lauda, rasked olid vana moodi vasksed küünlajalad laua peal, raske oli ka suur, tinast valatud tindipott lühtrite vahel. Raske ja lasuv oli isegi vana, rohelistest pottkividest ahi toa nurgas, mille kapis suur kõhukas ja paks pudel konutas.

Selle pudeli kohta läksid kihelkonna inimeste arvamised lahku. Ühed arvasid tema ligunevaid kirsimarju täis olevat, teised ütlesid, seal seisvat kirikuviina-tagavara käepärast. — Mõlemad arva-

mised olid ekslikud: pudelis oli ainult tint: must vedelik pidi soojas kohas tindipulbri seest enam ja enam musta välja imema.

Raskelt rõhus ülevalt ka madala lae jämedate aampalkide tihe rida, nagu nendega saja aasta eest tagasi hoonete lagesid toetati. Sada aastat oli tuba, olid toariistad vanad, sest kirik on alalhoidlik, aga kakssada aastat ja enam oli selle mehe sugu siin kiriku peal asunud, kes ennast nüüd — nagu öeldud — raskelt ja härgamisi istme peal ringi keeras.

Ta ulatas käega selja tagant kapist kallist puust kastikest võtma, mis äranipsitud sigaritipukesi nagu herneid täis oli, siis võttis ta laua pealt piibu ja hakkas kastikese seest sigaritipukesi näpuga piibu sisse puruks pigistama.

Neid äralõigatud sigaritipukesi pidid kõik kihelkonna härrased kirikhärrale korjama. Iga mõisnik kogus neid, linnas, kodus, võõraspeol, — kirikhärra oli ju kehv ja kokkuhoidja mees. Miks temale seda heameelt ei võinud teha, — tippude korjamine ei maksnud ju midagi. Ainult meeles pidada tuli iga põlemasüüdatava sigari juures kihelkonna isa ja hingekarjast, ja — kirikhärrale kogunes üle hulga mõnigi hea piibutäis kallist havanna tubakat. —

Tema ei olnud üksi: seal oli veel keegi. Vana, õige vana eidekene, käbe ja kerge, üks kokkukuivanud luude kämps.

Kirikhärra oli eidekesel rahulisti kõik ära rääkida lasknud, rääkimine teeb südame lahedaks. Eidekese kõne oli siis ka voolanud kui veevoog, oli — kalju vastu põrganud ja selle jalal pihuks läinud.

«Ma ei või mitte. Sa pead need kümme kopikat siiski maksma, sellepärast et see nõnda on seatud!»

Kirikhärra mõtles oma poja ja pojapoja peale. Millest need siin pidid elama, kui tema ise vanu pruukisid muutma hakkas. See oli juba rootsi ajast nõnda olnud ...

Eit tõstis kümme küünt üles. Tema teada küll, et see nõnda on seatud, et tema tähekese eest peab maksma. Tema oleks need kümme kopikat ka tõesti toonud, aga temal ei ole neid mitte. Ja tähekest on tal vaja, — volikogu ei usu, et tema seitsekümmend aastat vanaks ära on saanud, ega anna temale ilma tähekeseta moona, mida temal ometi tuline õigus on saada, sest et mitu teist, temast palju nooremat seda juba saavad.

Eit valetas, arvas kirikhärra. Et inimesel, kes seitsekümmend aastat elanud, mitte kümmetki kopikat ei ole, — kes nüüd seda hakkab uskuma!

«Kas sina siis oma eluajal rohutirtsu kombel ainult oled laulnud ja tantsinud, et sul talvel, nüüd vanadusepäevil, midagi ei ole? Siis mine nüüd sipelga juurde, sina laisk.»

Väljas ajas lumelörtsi taevast maha. Eit kiskus oma õhukest rätikuräbalat tihedamini pea ja õlgade ümber kokku ja kobas ettevaatlikult kepiga, et jäätanud astmete peal ei libiseks, kirikumõisa köögitrepist alla.

Tema ei kaevanud ega olnud õpetaja peale kuri, et ta tähekest

ei olnud saanud. Mis siis õpetaja ka pidi tegema, kui see kirikuseaduse järgi nõnda pidi olema!

Eit oli juba natuke lapselikuks läinud, ta ei suutnud väga kaugele ette mõtelda, mis nüüd pidi saama — tema esimene mure oli kuhugi varju alla saada, sest lobjakat tuli taevast nii, et kolme sammu enese ette ei näinud, ja õhtu oli kätte jõudmas.

Aga seal oli ju kirikukõrts. Kõrtsirahvas annab temale vististi tükikese leiba ja lubab, et tema kuskil eeskõrtsi nurgas kikerdades öö mööda saadab.

Eit seadis sammud sinnapoole.

Oh, siin oli hea!

Eeskõrtsis küdes ahi, suured kuusepuu-lõhandikud raksusid aina, tuli lõõmas. Eit seadis enese harkjalu ahju suu ette, soputas märjad riided kohevile, nagu tiiki visatud ja kuivale pääsenud kana. Soojus oli vanadele kontidele nii hea.

Letikambrist, sealt kõlasid rõõmsad hääled ja elav kõnekõmu, — mis eidel sellega asja oli. Temal hakkas soojus läbi riiete tungima. Ühtlasi tulid ka mõtted; saamata jäänud vanadusetähekene ja volikogu poolt antav moon tulid meelde — eit hakkas nuutsuma. See tähekese nõudmine oli volikogu poolt ka selge jonni-asi; kas volikogul silmi peas ei olnud, et ta ei näinud, et eidel moona vaja oli. Eit nuttis, nii et süda tahtis lõhkeda. Oh jumal! Et ka kuskilt abi ega armu leida ei ole!

Tuli letikambrist kraega kasukaga ja sooja talimütsiga tugev mees ja pidi õue minema. Tema nägu, niipalju kui seda kähara musta habeme seest välja paistis, punetas aina — tervisest, rõõmsast tujust ja küllap vist ka kõrtsipapa kaubast. Silmapilguks jäi tema silm nutja eidekese peale peatuma, siis astus ta mööda, uksest välja.

Aga tagasi tulles viibis tema silm uuesti eidekese peal ja eit kuulis läbi poekile jäänud letikambri ukse, et võõras mees kõrtsmikult küsis:

«Mis vana inimene see sul seal eeskõrtsis nutab?»

Kõrtsipapa tuli vaatama.

«Näe, vana Räime-Reet. Mis sinul siis viga on, et sa ulud?»

«Ja, või teie minu viga ära aitate,» nuutsus eit.

«Ega ei tea ka,» ütles võõras mees läve pealt. «Tule siia, jutusta oma häda ära.»

Eit astus lähemale, nuutsus ja jutustas: temal ei ole neid kümmet kopikat, mis kirikhärra peab saama. Ega eit kirikhärra peale kaevanud; kirikhärra ei tohi ilma rahata anda.

«Kurat!» vandus musta habemega mees, kiskus punga põuest, võttis sajarublalise, viskas eide ette lauale ja karjus:

«Säh, vii ja topi talle kurku! Mis üle jääb, too tagasi!»

Eit oli umbusklik. «Kas see siis ka raha on?» küsis ta.

«See on sada rubla. Maksa kinni, mis maksta on, ja küsi üheksakümmend üheksa rubla üheksakümmend kopikat tagasi.»

«Aga hoia, et sa raha ära ei kaota,» manitses kõrtsipapa.

Eit vadis, mis jõudis. Kirikumõisas oli ta nüüd juba õigusemees ja nõudis julgusega õpetajaga uuesti kokku saada.

See tuli põleva küünlaga teisest toast. Eit pani raha laua peale ja nõudis tähekest.

«Kas ma kohe ei ütelnud, et sa valetad,» pilkas kirikhärra muigel suuga. «Nüüd on sul raha.»

Eit ei saanud kurjaks, et teda kahtlustati; ta hakkas nutma ja seletas loo ära, kust ja kuidas ta raha oli saanud.

See asi pani kirikhärra mõtlema. Ta usutas veelgi eite, ja kui selle jutt tõelik näis, kirjutas ta tähekese valmis, vajutas kiriku pitsati alla ja vahetas raha ära.

Kes oli õnnelikum kui eit! Kõrtsi juurde tagasi jõudes oleks ta võõrale mehele või põlvede ümber hakanud. Ja see — kinkis eidele tagasitoodud rahast — mõtelge ometi! — viis rubla. Oli see aga vaese inimese vastu helde! Kõrtsipapa läks kadeduse pärast näost siniseks. —

Kui kirikhärra nädala pärast linnas käies oma sajarublalist läks panka viima, leiti see — valeraha olevat.

Küll usutati Räime-Reeta, küll kõrtsimeest — heldet rahaandjat ei teadnud keegi. Kes võibki kõiki ilma inimesi tunda, kes teeäärses kõrtsis sees käivad.

1903

LIBAHUNT

OSALISED:

TAMMARU PEREMEES
TAMMARU PERENAINE
MARGUS, nende poeg
MARI, TIINA } nende kasutütred
VANAEMA
JAANUS, sulane
MÄRT, sulane

Külarahvas, tüdrukud, poisid, karjalapsed, lapsed.

Aeg: XIX aastasaja alguses, orjapõlve ajal.

Esimese ja teise vaatuse vahel on kümme, neljanda ja viienda vahel viis aastat.

ESIMENE VAATUS

Must ja nõgine rehetare. Ahjus hõõgub tuli ja punetab sealt seinte peale. Ahju ees savik (müüritud iste), kolde kohal ahela otsas pada. Ahju kõrval pink, kartsas ja vanaema voodi. Teisel pool vastasnurgas uhmripakk, leivalabidas, ahjuluud ja muud koli, seinas soone peal kinni ja lahti lükatav uks, pulk sees, ja all nurga sees kassiauk. Ukse peal lahtine laud, mille kaudu valgust sisse ja suitsu välja võib lasta, ukse kõrval sulase voodi. Tagaseinas väike sagarate peal käiv uks, lingi asemel köieots. Ahjusuu ees iste, selle ees vokk, saviku lähedal pihijalg põleva peeruga. Hiline talveõhtu, õues torm ja aeg-ajalt huntide ulumine.

(PERENAINE, 40-aastane, vaevatud näoga, lühikeseks lõigatud juuste peal valge (Halliste) pearätt, mille kolm nurka selja peale alla ripuvad, kasukpihik, must kõrtsik, linane põll, jalanartsud ja parkimata nahast pastlad, — istub saviku lähedal ja ketrab. MANN (MARI), 8-aastane valgetverd tüdrukuke, linalakk, lühikesed juuksed, värviline villane lõng juuste peal, takune hame, rindade alt kirju vööga mässitud, kaela all väike vaskprees, — kükitab, paljad jalad hame all, savikul ja veerib suurest vanast lauluraamatust. MARGUS, 14-aastane valgetverd poiss, paklane hame, kaela alt vaskpreesiga koos, kitsad (Halliste) keerdkaltsad, paljad jalad, — kepleb niisama. Temal on ametiks alati peergu kohendada ja vaadata, et see hästi põleks.)

VANAEMA *(60—70-aastane poolpime eideke, vana, paljas kasukas seljas, kobab kõndides enese ette, — astub tagakambrist sisse ja jääb kuulatama).* Kellega sa tõreled?

PERENAINE. Margusega! Tulise söe pani vokiratta vahele!

VANAEMA. Ära tee, pojake: süsi kargab kaugele, Laurits lendab lakke. *(Kobab oma voodi ääre peale.)* Mis sa's ka pühapäeva õhtul selle vokiga jahid!

PERENAINE. Ei ole enam pühapäev, tähed juba taevas. Mure ka, inimesed alles väljas! Leiavad nad selle tuisuga teed või ei leia ja eksivad metsa ära.

VANAEMA. Tea jah, kuhu nad nõnda hilja peale jäävad!

(Vaikus. Ei kuule muud kui tuule tuhinat ja vokiratta vurinat.)

MANN *(on jälle savikule roninud ja raamatu võtnud, veerib).* E-si es, si-i si, esi-, mi-e me, esi-me-, ni-e, esi-me-ne, pi-e-a pea, ti-ü-ka tükk, pea-tükk . . .

(Korraga õues huntide ulumine. Kõik kohkuvad.)

MANN *(hirmul).* Hunt, näin, hunt!

VANAEMA. Ära nimeta, latseke, ära nimeta nimepidi! Metsakutsa saab kurjaks!

MARGUS *(on ukse pealislaua lahti lükanud; külma auru ja tuisku tungib tuppa; selgesti on kuulda, kuidas huntide kisa kaugemale läheb ja ära kajab).*

PERENAINE *(kohmetult).* Keela ja kaitse! Küll lähevad häbematuks, sest ajast kui Suli ära viisid. Õue tungivad sisse! Vaid mis nad ikka veel ära teevad!

VANAEMA. Kui ikka laudaustel toed taga on!

PERENAINE. Et Jaani-Jaanust juba ei tule!

MARGUS *(julgustavalt).* Esal on püss ree peal õlgede all.

PERENAINE *(murelikult).* Püss kodus! Ja kui olekski kaasas, kas selle tuisuga kivi tuld annab! Lumi teeb niiskeks kõik!

MANN *(vähe aja pärast).* Huu! Külm! — Et isa ka niisuguse ilmaga kirikusse läks!

MARGUS. No kui käsk anti!

PERENAINE. Nojah, kui käsk anti: igast talust mees ja naine vaatama, kuidas nõida ja libahunti nuheldakse! Mina ei julgenud, siis läksid sulasega. Käsku ei tohi täitmata jätta.

MANN. Näin, õe, näin, mis see nõid on?
PERENAINE. Kui suureks kasvad, küll siis kuuled.
MANN. Jaa — aga — mis see libahunt on? Mina ei tea ju.
PERENAINE. Mis sa nõnda palju pärid, mis sul teada vaja ei ole! Libahunt on kuri inimene, kes ennast vahel hundiks moondab. Kui ta tahab, on ta hunt, kui tahab, inimene.
MANN *(ennast ema lähedale surudes)*. Näin, mina pelgan!
PERENAINE. Mis sa siis pärid niisuguseid asju! Võta raamat, mine savikule ja õpi! *(Kui Mannil head tahtmist ei näi olevat.)* Noh, mine, mine!
MANN *(võtab raamatu, läheb savikule, aga ei õpi, vahib pärani silmadega tühjusesse)*.
VANAEMA *(voodi äärel, iseenese ette õhates, nagu ei oleks ta millegi üle selgusele saanud)*. Jaah!
MARGUS. Sa ütlesid midagi, vanaema?
VANAEMA *(õhates)*. Ei midagi! Mõtlesin niisama, et... ilm on asju täis, millest meel-mõistus jagu ei saa. Vaatad ja vaatad küll, aga ei näe midagi! Vana usk, see tegi vahet hea ja halva vahel, sortse oli ja tarku inimesi, kes enam teadsid kui teised. Uus usk ei tee vahet midagi, kõik on — ühesugused nõiad! Aga ometi on seal nagu veesoonekesed mulla all varjul — hääd ja halba. Hääd ja halba, mida meel ei mõista!
(Tume meeleolu, ainult tuule tuhisemine õues ja voki vurin toas.)
(PEREMEES, 50-aastane tugev mees, temal on juba tublisti halle karvu juustes ja habemes, sulane JAANUS, 35-aastane. Mõlemad tugevates talveriietes, riideta kasukad vammuste all, lakaga mütsid, alusriieteks peremehel hall, sulasel must lühike pihik ja mõlematel valged keerdkaltsad, pikad mustad sukad ja parkimata nahast pastlad.

Uks lendab lahti, pimedast tungib külma auru sisse.)

PERENAINE. Saite ikka eluga koju, ei murdnud hundid teid ära?
PEREMEES. Ei olnud meil viga midagi. Ei näinudki teisi.
JAANUS. Eks nende kõlin ikka läinud läbi Pähnipalu Sooniite poole. Siis olid ka vanal ruunal jalad!
PERENAINE. Meil tahtsid või tuppa tungida!
PEREMEES. Jah, niisuguse ilmaga on nad näljas!
VANAEMA *(tähtsalt)*. Nad on kurjad, et ühte sõsarat kirikutulbas peksti!
PEREMEES *(pealisriideid ära pannes, raskelt)*. Jah, hirmus see oli, ja veel niisuguse külmaga! Mina küll vaatama ei läinud, aga — eks teised ikka käisid!
JAANUS. Raudaas oli ümber kaela ja teine ümber keha. Siis timukas lõi...
MANN *(ema ümbert kinni hoides)*. Näin, mina pelgan!
PERENAINE. Jah, pelga, latseke, pelga pattu!
JAANUS. Seni kui ta neile kätte ära närvetas, pea rippuma jäi ja

suu vait. Võtsid küll veel sambast maha, — mis valmis, see valmis!

(Piinlik vaikus, Margus on tuppa tagasi tulnud.)

PERENAINE. Kust see niisugune siis õige pärit oli?

PEREMEES. Kes teda teab! Meie kiriku kirjas ta ei olla seisnud. Olla kihelkonna teisel piiril kuskil laanes poolest saadik koopas elanud. Inimesi käinud ikka kaugelt tema juures abi otsimas. Olla saanud ka. Üks vanamees jutustas ise, et kui uss tema ära nõelanud ja paistetus südameni tõusnud ... Räägiti teisest ikka head ja kurja, mõlemaid. Kes teab, kust ta siia oli tulnud ja saanud; õieti ei teadnud seda keegi.

JAANUS *(vähe aja pärast)*. Tal oli laps ka. See oli ka sinna toodud pealt vaatama, kui ema pekstakse. Kes teab, kust nad ta kinni olid saanud. Katkenud ja narmetanud, nälginud ja kõvaks külmanud! Ju ta sestsaadik, kui ema kinni viidi, hulkumas oli. Kes nõia last ka tulihoone katuse alla laseb! ... Kui timukas esimese hoobi lõi, pani laps karjudes metsa poole. Joosti küll ka järele — kust veel kätte saad! ... *(Piinlik vaikus. Peremees tahaks piipu seadma hakata, aga jääb äkki kuulatama: läbi tormi kiunumise on selgemini ja selgemini kuulda, kuidas huntide ulumine lähemale tuleb.)*

PERENAINE *(pead tõstes)*. Kuule, juba tulevad jälle!

(Keegi ei vasta ega liiguta ennast. Äkki kraapimine ukse taga. Kohkumine, kõik kargavad üles. Mann jookseb savikule püsti.)

PERENAINE. Issand jumal, sisse tikuvad nüüd!

VANAEMA *(hakkab pomisedes lugema, siis tulevad sõnad selgemini kuuldavale)*.

. . . . . .

Meid kaitse oma vere sees,
Oh, Issand jumal, abimees!
Oh, Peeter, püha sulane,
Pane koerad kale'eie,
Hurdad ümber rõnga'eie,
Küüned kütkesse vajuta!

(Sellega ühel ajal.)

PEREMEES *(kargab üles, toob püssi ja tõmbab ukse lahti. Torm ja tuisk tungivad tuppa ja üle läve kargab LAPS, niisugune, kuidas Jaanus kirjeldanud; huntide kirglik ulumine kõlab tema kannul)*. Mis see siis on? *(Nagu tahtmata tõmbab ta ukse lapse järel paugatades kinni, huntide kisa kajab kaugemale ära.)*

MANN *(jookseb karjudes tagakambrisse)*. Hunt! Hunt! *(Kõikide ehmunud silmad on lapse peal kinni, see ise on ka kohkunult, tulevalgusest pimestatud silmadega keset tuba seisma jäänud.)*

JAANUS *(kõigepealt toibudes)*. See on tema laps!

PERENAINE. Püha jumal! See ka inimeseloom! Sel ka hingekene sees!

(Kõik kogunevad lapse ümber, see vaatab suurte silmadega ühe otsast teise otsa. Mann piilub aralt ukse vahelt ja vanaema kobab lähemale.)

PEREMEES *(on püssi ära pannud ja lapse ette astunud)*. Kas sa huntide käes olid ja parajasti veel pääsesid?

(Laps vaatab temale otsa, aga ei vasta midagi.)

PEREMEES *(õrnalt)*. Kas sa ei mõistagi kõnelda?

(Laps nagu enne.)

PERENAINE. Mis su nimi ka on?

(Laps vaatab perenaise otsa, siis peremehe otsa tagasi, aga ei vasta.)

VANAEMA *(last nägema kummardades)*. Ta on ju heitunud ja hirmunud. Keelekene on suhu kinni kohkunud! Tea, kas sellega veel keegi inimese viisi sõna kõnelnud on või ei ole!

PEREMEES *(lükkab last tasakesi ahjusuu poole)*. Mine sinna sooja! Sa oled ju kõvaks külmanud. Pärast kõnele, kuidas sa just meile juhtusid!

(Laps, nagu enne, vaatab ühe otsast teise otsa. Soe õhk ahjust mõjub. Nagu ei oleks temal enam millegi muuga asja, sirutab ta käed tule poole sooja saama ja unustab kõik muu.)

(Eesriie.)

TEINE VAATUS

(Teise vaatuse sündmustik toimub kümme aastat hiljem. Margus, Tiina ja Mari on juba täiskasvanud inimesed.

Tiina ja Mari on läinud pühapäeva ennelõunat metsa marju korjama. Tiina kohtub algul rästikuga, kelle ta ajab põgenema, ja vestleb seejärel oravaga. Kui Mari on endal torbiku marju täis korjanud, kutsub ta Tiinat koju. Viimane aga otsib põhjust, et Marist vabaneda, sest Tiinat ootab siin ju Margus.)

TIINA. Kas sa oled ka kunagi selle üle järele mõtelnud, mis meie siis nüüd — teineteisele ka oleme?

MARGUS. Mis me teineteisele oleme?

TIINA. Seni olime lapsed, olime kasuõde-kasuvenda ja vallatasime . . .

MARGUS. Nüüd?

TIINA *(vähe tusaselt)*. Oleme täiskasvanud inimesed . . .

MARGUS *(kergelt)*. Ja teeme varsti pulmad.

TIINA *(äkilist liigutust tehes, silmapilguks ülekeeva õnnetundmusega)*. Tõesti? Margus! Sina tahaksid? . . .

MARGUS *(astub lahtiste kätega Tiina poole)*.

TIINA *(õnnelikus ärevuses)*. Margus! Sinul oleks julgust mind käe kõrvale võtta, isa ja ema, vanaema ja kõige oma soo ja võsa ette astuda ja ütelda: «Siin olen mina ja siin on Tiina, meie tahame paari minna ja meie teineteist ei jäta!» *(Näeb Marguse mahalangevaid käsi.)* Ah, Margus, ma teadsin ju!

MARGUS *(kortsus kulmul)*. Jaa, raske see on. Nemad tahavad, ma võtku Mari!

TIINA *(vähe kibedalt)*. Mis siis Mari parem on kui mina? Nõnda-

sama armupärast majasse võetud kasulaps nagu minagi! Või on tema usinam, kärmem, tugevam või tervem kui mina?

MARGUS. Sina oled nii koguni teistsugune, rõõmus, vallatu, tuline. See on neile võõras, nemad nagu kardavad sind. Mari aga on nagu nemad ise, meie soost ja tõugu.

TIINA *(ärritatult)*. Teie tõugu? Mis see teie tõug siis nii iseäranis ära ei ole? Põlv põlve järele olete siin Tammarul istunud ja — teopäevi teinud. Minu ema aga ütles: Meie oleme vabade inimeste tõugu. Isa uppus põgenemisel jõkke, kui teda kinni võtta ja hingekirja panna taheti, isaisa suri karu käppade vahel ja isa-isaisa murdsid nugisejahil näljased hundid maha. Meil arvati põlvi kuni kuningateni ja vanemateni tagasi. Aga see — ei ole muidugi ... teie silmis midagi?

MARGUS *(ei vasta)*.

TIINA *(ägedalt)*. Meie sugu ja see, et mina vabade inimeste tõust olen, see ei maksa teie silmis midagi?

MARGUS. Mis sa nüüd! *(Püüab Tiina kätt pihku võtta.)*

TIINA *(kirglikult)*. Ei, ei, puiklemisega sa ei pääse! Mina tahan teada, mis isa ja ema, mis teie kõik minust arvate, — mispärast mina teie silmas teist nii palju madalamal seisan! Kõik tahan ma teada, Margus, *(lõkendavate silmadega lähemale astudes)* kuuled sa, kõik!

MARGUS *(selle kire üle veidi kohkunult)*. Meie ei mõtle sinust ju midagi halba, ei tea ju sinust ega sinu vanematest üldse midagi. Muudkui et ... kümne aasta eest ühel tormisel õhtul meie läve ette juhtusid ja meile jäid.

TIINA *(vaenulikult)*. Ei! Te teate veel midagi. Te teate veel, et minu ema ... kirikutulbas surnuks pekseti!

MARGUS. Minu jumal! Kui sa sedaviisi vägisi sõnu suust välja kisud! Nojah, seda me teame ka.

TIINA *(nagu enne)*. Ja usute muidugi ka, et minu ema ... oli nõid?

MARGUS *(tüdinult)*. Midagi me ei usu!

TIINA *(ähvardavalt, veel lähemale astudes)*. Te usute võib-olla, et mina ka nõid olen?

MARGUS *(kurvalt)*. Ah, Tiina, mis sa nüüd uuristad ja vägisi oma südamerahu hävitada püüad? Keegi ei pea sind nõiaks! Mis sinu ema oli või mitte ei olnud, see magab ühes temaga mulla all.

TIINA *(nutma pursates ja ennast ära pöörates, käsi ringutades)*. Ema, emakene! Sina üksi armastasid mind! Miks sa ei ütelnud mulle, et elu muud ei ole kui sajakordne surm! *(Jälle Marguse poole.)* Kas sa tead? Kas sa tead! Kui minu ema ... kui tema — kõige parem inimene ilma peal — kui minu ema nõid oli, siis — olen mina ka nõid. Siis olen mina ka nõid, Margus! *(Viskab end kummuli puu najale ja nutab.)*

MARGUS *(vähe aega kui uimane, siis hellalt)*. Tiina! Mis sa nüüd ennast vaevad! Kas sind keegi on nõiaks nimetanud? Ütle, kes! Küll ma tal suu kinni panen. Kas sind keegi on põlanud? Kas siis meid miski jõuab lahutada? Sinu ema õnnetu lugu? Tema

hauale on ammu kastehein peale kasvanud, kõik on niihästi kui ununud! *(Murelikult.)* Muidugi, kui sind mõisa- ja kirikukirja panema läheme, siis see ju kõne alla tuleb, sellest mööda ei saa ...

TIINA *(vappub nutust)*.

MARGUS. Ära nüüd nuta! Tule, lähme koju! Mina sind ei jäta! Sa ei tea ju, Tiina, ma ei mõista seda ütelda, kuidas sa mulle armas oled.

TIINA *(läbi nutu)*. Kui nad mind s i n u s t lahutavad, *(vaiksemalt)* kui nad seda teevad, siis ...

MARGUS. Ära karda! Tule, ma pean minema, päev on juba lõunal. Isa ootab.

TIINA *(silmi kuivatades)*. Mine peale, Margus!

(Margus võtab Tiina õrnalt kaenlasse, mida see nüüd vaikselt sündida laseb. Ära. Ka Tiina tahab teisele poole minema hakata, seal astub Mari temale vastu.)

MARI *(külmade silmadega)*. Kuhu sa lähed?

TIINA *(erutatult)*. Sa oled siin? Sa ei ole koju läinud? Sa kuulatasid?

MARI. Jah! Ükskord ometi pidi ilmsiks saama, mis sa õige päris tahad! *(Ärritatult.)* Ära võrguta Margust! Mina ei lase Margust sinuga õnnetuse sisse joosta, mina ei taha mitte! Kuuled!

TIINA *(haavunult)*. Õnnetuse sisse joosta? Mis õnnetus mina siis olen?

MARI. Või küsib veel! Oi, kui süütu! Salalik ja kaval, seda sa oskad! Seda sa oskasid esimesest päevast peale, kui majasse said. Kõige otsas, mis minu oma, olid sa kahe käega kinni. Igal pool olid sa jaomees, minule ei pidanud enam midagi jääma, *(kibedusega)* isegi oma särgikesi pidin ma sinu selga andma! *(Kaeblikult.)* Isa ja ema petsid sa ära, ja nüüd ... *(purskab nutma)*.

TIINA *(kohkunult)*. Mari! Mis sa ometi! ... Kõik see! ...

MARI. On õige! Kes kõndis isa, ema järel nagu kutsikas? Kes jooksis juba käsku täitma, enne kui keegi suu lahti sai teha? Kes võrgutas Margust juba maast-madalast peale? Sina!! Kas sa olid nagu teine tüdrukukene ja tundsid ka mõnest asjast häbi? Oli teile ka mõni puu kõrge ja mõni vesi sügav? Paksust ja vedelast läksid sa poisiga läbi! Mina vaatasin pealt ja nutsin!

TIINA *(kaastundlikult)*. Vaene Mari!

MARI. Kelle pärast? Sinu pärast! Ja nüüd tahad sa veel seda viimast, seda kõige viimast! Aga — enam ma ei lase! Piinatud loomalgi lõpeb kord kannatus otsa, miks siis mitte inimesel!

TIINA *(nagu enne)*. Ah, Mari!

MARI *(ägedalt)*. Ära hakka võrgutama! Jäta Margus rahule, ja — mina vaikin nagu seni!

TIINA *(nagu enne, õrnalt)*. Oh jumal, Mari! Mina ei saa ju parata, kui ka tahaksin! Mis siis mina selle vastu võin, kui Marguse süda minu poole hoiab ja mitte sinu poole! Kui sina ka vaikiksid, — see peab ju ikka isale ja emale teada saama, varem või hiljem!

MARI. Ära sega! Mõtle Pähni palu peale ja mis seal sündis.

TIINA. Pähni palu peale?

MARI. Aasta tagasi, kui seal nõndasama marjul olime nagu täna siin! Enam mina oma hinge ei vaeva ja seda enese teada ei pea, olgu sa ka kümme korda ilma ees minu — kasuõde!

TIINA. Mis jutt see on?

MARI. Ära püüa salata, mina nägin!

TIINA *(ärevil)*. Mis see tähendab? Mis sa nägid?

MARI. Hunt viis Kivesti Kaarli varsa ära . . .

TIINA. Noh, mis siis? Kas seda küll ei juhtu?

MARI. Hunt olid sina!

TIINA *(nagu ussist nõelatud)*.

MARI. Ära salga midagi, mina nägin! Sa arvad, et ma magasin? Ma olin ju küll põõsa alla maha heitnud, tuli ju küll korra nagu rammestus peale, aga ma ei maganud, minu silmad olid lahti, ma olin valvel . . .

TIINA *(kähiseva häälega)*. Mari! Sa oled hull!

MARI. Mina olen hull, kui ma nägin? Mina nägin, kuidas su silmad varssa vahtisid . . .

TIINA. Sellepärast et ilus väikene varss oli!

MARI. Ja siis — korraga ei olnud sind enam kuskil! Ainult mära lõhkus köie otsas, kui hunt varsaga metsa jooksis! Ja — kolm päeva selle järel ei söönud sa, näkitsesid ainult toidu kallal.

TIINA *(äkisti ühe sammu Mari poole astudes, metsikult)*. Mari!

MARI *(hoolimatult)*. Jaa, Mari! *(Pureldes.)* Ära vahi mulle niisuguste silmadega otsa, nagu tahaksid ka minu ära murda! Ma tean su silmi küll; ma nägin, kuidas sa Pähni palus varssa vahtisid, enne kui ta viisid! Mina sind ei karda, mind kaitseb jumala ristike. Mis ma näinud, olen ma näinud ja kinnitan seda kas või kirikus altari ees!

TIINA *(ülespoole tõstetud kätega)*. Issand halastaja, päästa! Ema, nüüd on ka minu käes kord! Nüüd sirutab needmine käe ka su lapse järele välja. Igavene jumal, kes sa elu annad ja võtad! Ära anna mind timuka käe alla häbistada! Siin mina ägan sinu poole, sa tead, puhas sellest süüst . . . *(Vaarub ja langeb südantlõhestavalt nuttes puu alla kummuli.)*

MARI *(kohkunud, nõutu, vaigistades, ruttu)*. Tiina! Oh jumal! Et see ka üle minu huulte tuli! . . . Mina ei ütle seda ju kellelegi! Mina ei saa ju ometi teisiti, mina nägin seda!

TIINA *(ägades)*. . . . Lase mind surra siiasamasse, enne kui nad nüüd ka m i n u kallale tulevad, nagu nad s i n u kallale tulid — hukka mõistetud juba ette — ema, emakene! Miks jätsid mind ilma elama, tõugata ja tallata! Ennem viinud mu vesile, kandnud kalajärile, pistnud tüki mürgijuurt mu suhu, sina, kes sa tark olid ja teadsid, et õigust ega halastust ilmas ei ole, ema, ema!

(Tuulehoog läheb kohisedes läbi metsa.)

(Eesriie.)

(Jaaniõhtu metsa ääres lagendikul. Tehakse viimaseid ettevalmistusi jaanitule süütamiseks. Oodatakse rahvast. Et aega lõbusamalt veeta, hakatakse nukku jooksma. Saabuvad Tiina, Margus, Mari ja Tammaru pererahvas. Noored tõmmatakse kohe mängu kaasa. On kuulda kõnelusi: «Saab näha, kumma Margus valib!» Margus püüab Tiinat, Mari aga jääb Meelimäe Märdile.)

(Jälle peade kokkupistmine ja sosistamine. Kõik peavad nukujooksjaid silmas, kes tagantpoolt keskele tagasi tulevad. Mari (Märdiga) leegitseva näoga, asjata püüab ta oma viha varjata; Tiina (Margusega) alandlikkude, aga säravate silmadega. Kui mõlemad paarid keskel kokku puutuvad, ei suuda

MARI *ennast pidada, ta pöörab Tiina poole ja kähistab sellele näkku — küll nõnda, et see ainult Tiinale kuulda peaks olema, aga see on kõigile kuulda).* Libahunt!

(Tiina tarretanud, Margus kohkunud. Pealtvaatajate hulgas sosistamine ja kahjurõõmsad näod: Mis ta ütles? Kuulsid, kui ütles!)

(Varsti lendab ka siit ja sealt sõna: Libahunt!) *(Silmapilguks piinlik vaikus. Tulevalgus ülevalt on kahvatuks muutunud, tuli on kustumas. Korraga kõlavad kuskilt pimedast pilkesõnad.)*

Metsa-hulli, metsa-halli,
Metsa ojarmu emanda,
Mine sooda solgutama,
Läbi laanede laduma,
Kivi külgi kiskumaie!

(Kahjurõõmus naerukihin, teistel tõsised näod. Ja jälle teiselt poolt kõlavad pilkesõnad.)

Metsa-hukku, metsa-hakku,
Metsapeni, pikkalõuga,
Susi suuri, pea jämeda:
Ära sa puutu minu pulli,
Ära sa katsu minu karja,
Verista minu varsakest!

(Margus on ärritatud ja nõutu, ta kargab pilkajate poole ja tahaks mõnda tabada, aga neid ei ole leida. Tiina tarretus muutub ülevoolavaks nutuks. Ta on keskele üksi jäänud ja kustuva tule kuma paistab veel ainult tema peale.)

MARGUS. Tiina! Tiina! Ära nuta! Inimesed on niisuguses tujus ja ... ega nad seda keegi ju ise ei usu ja ... Homme on ju kõik jälle ununud. Ära nüüd nuta! *(Pureldes inimeste poole.)* Mis te siis nüüd teete? Häbenege ennast! Tühi laimujutt pannakse käima, ja — teil ei ole paremat teha, kui seda järele rääkida ja teist inimest pilkama ja haavama hakata! Ära nuta, Tiina!

TAMMARU PEREMEES *(pahaselt Margusele)*. No mis sina's nüüd? Sinule on keegi midagi ütelnud või?

MARGUS *(pureldes)*. Kas sa ei näe siis, et teisele inimesele liiga tehakse!

(Kuskilt pimedast lendab vana viisk Tiina jalgade ette ja jälle kõlavad pilkesõnad.)

Susi, säh, silmapilk!
Kui sa meie karja tuled.
Pane see silma ette —
Susi, säh, silmapilk!

TIINA *(nutt muutub leegitsevaks vihaks)*. Mis te tahate minust! Inimeseks loete ennast, aga olete hullemad kui kiskjad loomad! Libahundiks ütlete mind? — Olen jah, te ju teisiti ei taha! Parem tuhat korda hunt, hunt metsas huntide keskel, kui inimene parem ei ole kui teie! Hunt tapab ainult nälja pärast ja — hunt ei murra hunti, aga teie! ... Ja arvate ennast paremaks minust? Siin — hunt, uhke, ei lase ennast häbistada! Aga teie — orjaverega võitud häbioksad vedelevad aedade taga maas, koerte lakkuda! Hunt on vaba, teeb, mis tahab, tuleb, kui ta tahab, läheb, kui ta tahab, armastab ja vihkab, keda tahab! Ja läheb teie seast, sest et ta teid — põlgab! *(Astub uhkelt metsa poole, keegi ei takista teda, kõik on kui tarretanud.)*

(Metsas vilguvad siin ja seal pimedas korra pisikesed viirastused nagu hundi silmad, mis kohe jälle kaovad.)

(Siis selle vaikuse keskelt:)

VANEM INIMENE. Püha jumal! Jaanituli kustunud! See ei tähenda head!

VANA NAINE. Ja mets nii must ja kole! Siia küll enam ei julge jääda!

(Tõusev hirm inimeste hulgas, tüdrukud ja naised kogunevad üksteise ümber hunnikusse, lapsed ripuvad vanemate riiete küljes. Kõnekõmin ja hädaldamine; üksikud hakkavad minema, aegamööda kaovad kõik. Üksi järele jääb maas hõõguva tuleaseme juurde Margus; tema ärritatud olekust on näha, et ta tumedate mõtetega võitleb. Eemal seisavad Tammaru peremees ja perenaine, kes on tusased ja teineteisega ägedasti kõnelevad, mis aegapidi kuuldavale tuleb.)

PEREMEES *(käsi laotades)*. No ütle! ... Mis sa narriga ikka teed!

PERENAINE. Ammu oleks vaja olnud tüdruk silma alt ära saata!

PEREMEES. Nojah, ära saata! Kuidas teda äkki ära ajada? Aga ega muud nõu üle jää! Kes siis seda nüüd uskus, et ta tõega — *(käsi laotades)* oma heategijatest ka ei hooli ja poega rahule ei jäta!

PERENAINE. Hunt ikka mis hunt! Mis ta inimestele ütles!

PEREMEES *(ähvardavalt)*. No tulgu tagasi!

PERENAINE *(Marguse poole astudes)*. Ära tuled ka või?

MARGUS *(kaeblikult)*. Kuidas ma tulen, kui nägin, et ... ära jooksis, ja ei tea, mis ta teeb!

PERENAINE *(armuta)*. Ei tee midagi!
PEREMEES *(pilkavalt)*. Sa ehk tahad ka — metsa järele joosta?
MARGUS *(murelikult)*. Kuhu mina temale järele tean minna!
PEREMEES. Tuled siis või ei tule?
MARGUS *(tusaselt)*. Küll ma tulen!
PEREMEES *(perenaisele)*. Las konutab! Lähme peale!
(Hakkavad perenaisega minema. Margus jääb üksi ja sorib, pea ees maas, jalanukiga tuhka.)
(Tema juurde astub pimedast välja ja paneb teda murelikult tähele Mari.)
MARI *(õrnalt)*. Margus!
MARGUS *(karmilt)*. Noo — mis sina veel tahad?
MARI *(alandlikult)*. Mis ma nüüd tahan, Margus! Mitte midagi ma ei taha!
MARGUS. Siis — mine!
MARI *(murelikult)*. Kuidas ma jätan su siia... Jumala ainuüksi!... Teised on kõik ära läinud...
MARGUS. Ajasid tema jälle metsa! Kes teab, kas tuleb tagasi või ei tule!
MARI *(vähe aja pärast)*. Küll tuleb! Ega see esimene kord ole. Ta on ju mitu puhku ära olnud ja ikka jälle tagasi tulnud!
MARGUS *(pureldes)*. Mitu puhku! Kui te temale ülekohut tegite. Tema ei ole nagu teie, tema ei kannata ülekohut, tema veri on teistsugune. See on õrn, lööb kergemini keema, see... Aga seda ei suuda sina ju mõista!
MARI. Ah, Margus! Mina ei suuda s e d a mõista, kuidas sa n õ n d a tema küljes kinni oled?
MARGUS. Ja muidugi ei suuda sa seda. Mine! Ma ei taha sind näha. Kuulutad oma halba unenägu teistele nagu tõtt!
MARI *(nuttes)*. Oh jumal, Margus, ma ei näinud und!
MARGUS. No siis arvasid sa selle omast peast välja! Mina Tiinat ei jäta. Ja kui ta ka kümme korda libahunt on, ta on tuhat korda armsam ja parem kui sina! *(Ära.)*
MARI *(temale järele)*. Margus! *(Purskab valusalt nutma, käsi ringutades.)* Margus! Oma hinge laotaksin ma sinu teeraja peale, et aga sinul pehmem astuda oleks! Surra võiksin ma sinu eest, aga libahundile ma ei või sind jätta! Ma ei või mitte!

(Eesriie.)

NELJAS VAATUS

MARGUS *(nagu tõrges laps)*. Vanaema, mina ei jäta Tiinat! See — libahundi-lori! See on ju hull jutt!
VANAEMA. Jäägu see. Muudkui — mis me teame Tiinast? Mis me teame sellest, kes ta on ja kust ta tuleb? Margus! Siuru ja sirjelind, ei need sünni paari. Ja Tammaru sugu ja tõug? Margus, kui sa tahad ja kannatad kuulatada, ma jutustan sulle neist?

MARGUS *(õlgasid kehitades, rahutult).* Ja — mis see? ... Mis sellel siis nüüd? ... Mis minul siis sellega? ...

VANAEMA. Mis sinul sellega tegu? Ei tea, Margus, ehk ometi? Meie tõug, Margus, see elab siin Tammarul juba kümme põlve, viis viimast, mis ma ise näinud ja oma vanaema ja ema käest kuulnud olen ...

MARGUS *(on kärsitu, aga ei vasta midagi).*

VANAEMA. Kas sa kuuled ka?

MARGUS. Kuulen küll. Kõnele peale!

VANAEMA. Ma mõtlesin, et sa ei kuule ... Meie sugu ja võsa on kollaste juuste ja siniste silmadega, see võttis naisi ainult oma keskelt, — ei ole tilkagi võõrast verd meie soontes, see on — puhas!

MARGUS. Võõras veri? Kust siin see võõras? Ta on ju ometi teie eneste silma all üles kasvanud ja inimeseks saanud!

VANAEMA *(ei lase ennast eksitada, on nagu oma mälestustesse ära vajunud, jutustab edasi).* Meie tütred ja noorikud ei olnud ilusad, neid ei nõutud mõisa ... Neli põlve tagasi, kui ühte nõuti *(on sügavasti liigutatud ja lööb silmad maha)* — see uputas enese jõkke. Surnuaia müüri taga, kui mina veel nägin ja mäletan, seisis ikka veel tema ristikene — karjalapsed ka hoidsid ristikest ja ei tallanud maha ...

MARGUS *(ka liigutatud, teeb sellekohase liigutuse, aga ei vasta midagi).*

VANAEMA *(nagu kaugele tagasi vaadates ja siis jälle alates).* Me olime pikaldased ja aeglased; meil oli alati kõigest kaks last, kui palju, siis kolm, kui jumal sigidusele varakult taba ette pani, — üksainus! Meie teenisime jumalat ja orjasime mõisa kartuse ja värisemisega, elu lust ja rõõm oli meie eest lukkupandud asi. Kui meie laulsime, olid meie laulud rasked ja kurvad. Helgeid aegu meil ei olnud, kirge meie ei tundnud, — uute orjahingekeste eest oli meil hirm ...

MARGUS *(rahutult).* Mis sellest nüüd minule, vanaema? ... *(Kaeblikult.)* Mis sa kõneled kõigest sellest! See ei tee ju midagi paremaks!

VANAEMA *(ennast püsti ajades).* Jah, mis sellest nüüd sinule! ... Ainult, et ... kuidas meie sugu ja võsa enne on elanud, elu ja kannatamiste peale vaadanud. Põlvest põlve, nii halvad kui me olime ... me oleme oma päritud pruukisid pühaks pidanud, oleme vaiksed ja vagusad olnud ja ... püüdnud iseennast ära võita. Kui sa seda tead, eks sa siis ... Kui sul mõnikord süda raske on ja murduda tahab, eks sa siis mõtle ka vanaema peale, oma isa ja oma ema peale, kes ju kõik ka kord noored olid nagu sina nüüd ja ... võib-olla vahel ka kõike kätte ei saanud, millest süda sonis! ...

MARGUS *(läheb enam ja enam rahutuks).* Ah, vanaema, vanaema! Sinu sõnad söövad ju südame sees ära!

VANAEMA. Kõik oleme loodud kannatama, üks nõnda, teine

nõnda. Aga — aeg paneb iga haava peale rohtu! Noor veri on kerge armastama ja kerge — unustama! *(Paitab.)* Ei midagi, vanaema püüab korra jälle targem olla kui teie, noored. Temal aega käes mõtelda! Ja siis tulevad kõik need — *(vahib, nagu näeks ta nägemust)*, kes meie suguvõsast enne meid elasid ja eluraskust kannatasid, ja need, kes pärast meid tulevad ja jällegi kannatavad ja ... seisavad reas seal ... *(sirutab käe välja)*, kus ... ah! ju muud midagi ei ole kui vanaema mured! Mitu põlve edasi, mitu ja mitu! ja mitu põlve tagasi! *(Väljasirutatud käsi väriseb.)* ... Ma ei näe seal võõrast verd, kõik on kollaste peade ja siniste silmadega! Kollaste peade ja siniste silmadega! *(Laseb käe langeda ja püüab, Marguse peale vaadates, nagu pisarat silmast ära pigistada.)* — Aga ära seda südamesse võta, Margus, ära seda südamesse võta, see on ainult — viirastus, mis vanaema vahel näeb! *(Paitab korra Margust ja ootab, et see midagi vastaks.)* Kui päike looja läheb, kui vanad ja hallid oleme, siis ... on kõik kannatused ära ununenud nagu unenägu!

MARGUS *(vahib veel ikka kohkunult sinna, kuhu vanaema käsi näitas, õhkab siis raskesti ja jääb jälle konutama)*.

MARI *(tuleb rehetoast, toob lusikaid ja leiba lauale. Tema silmad valvavad murelikult Margust. Et Margus ennast ei liiguta, ei julge ta midagi ütelda, vaid läheb tasakesi tagasi)*.

PEREMEES *(tuleb õuest, tema nägu muutub Margust nähes tusaseks. Astub mõne sammu ja jääb siis keset rehealust seisma)*. Noh, ei ole teda ikka veel näha?

MARGUS *(teeb liigutuse, nagu oleks tal äge sõna keele peal, pöörab aga näo teisale ja vaikib)*.

PEREMEES. Kas sa ei kuule, poiss, et sinuga kõneldakse?

MARGUS. Kuulen küll. Mis ma siis pidin vastama? Kui sa Tiina järele küsid, siis tead sa ise niisama hästi, et ta veel tagasi ei ole.

PEREMEES *(enam iseenesele)*. Võiks ta ka parem jääda, kus ta on!

PERENAINE *(tuleb, paneb sööginõud lauale)*. Tulge nüüd sööma!

PEREMEES *(Margusele, kes ennast ei liiguta)*. No mis sa's nüüd lõrretad? Nagu ei oleks sul enam elu sees! Mis hingeõnnistus sul siis nüüd kaduma läks? *(Istub lauda.)* Aastate järgi juba mees, aga poisikese aru. Kui sa naist võtta tahad, — mina ei keela. Mari ootab, tee sügisel pulmad!

PERENAINE. Jah, mina seda ka ei mõista! Sa võid ometi inimest võtta, kellel Issanda veri südames! Kes metsa ära ei jookse!

(Jaanus tuleb õuest ja astub lauda, nõndasama ka vanaema ja Mari. Ka Margus istub isa kõrvale. Tume meeleolu, keegi ei räägi sõna.)

JAANUS. Meelimäel olla hunt eile tallekese karja juurest ära viinud.

PERENAINE *(alamõttega)*. Eks ole! Vaja omagi karjasele ütelda,

et loomadega kodu lähedale hoiaks! *(Söövad jälle, nagu enne, sõna lausumata.)*

(Lävelt langeb vari tuppa. Seal seisab Tiina, nälginud ja kahvatanud, riided vähe korratud. Ta on häbelik ja ei julge silmi üles tõsta.)

JAANUS *(näeb teda kõige enne)*. Meie kadunud inimene!

MARGUS *(üles karates, et Tiinale vastu joosta, õnnelikult)*. Tiina! Oled sa ometi kord tulnud...

PEREMEES *(Margust karmilt istmele surudes)*. Siia jää! Sellega õiendan mina!

(Margus ei julge ennast liigutada, kuna peremees aeglaselt lusika käest paneb ja tulijale vastu astub.)

PEREMEES. Kust sa tuled?

TIINA *(vaatab paluvate silmadega ringi, aga ei saa sõna suust)*.

PEREMEES *(raudselt)*. Kust sa tuled? Kus sa olid selle aja?

TIINA *(aralt)*. Metsas olin! Ma ei julgenud ju enam inimeste hulka tulla! *(Hakkab nutma.)*

PEREMEES. Metsas? Metsas hulgub hunt! Mis sa tegid metsas?

VANAEMA *(on söögilauast üles tõusnud ja sihib oma voodi ääre poole. Tiina lähedale seisma jäädes)*. Latseke, millest sa elad metsas, kui sa metsa jooksed?

PERENAINE *(söögilauast)*. Seda sina veel küsid? Mets on ju nüüd liha täis.

TIINA *(nuttes nagu enne)*. Millest ma elan? Ei millestki, vanaema. Metsas on marju, metsas on oblikaid ja juuri. *(Ülevoolavas härduses end vanaema ette maha visates ja tema põlvede ümbert kinni hakates.)* Sina, vanaema, sina ei keela mulle oma armu! Ma olen ju küllalt põlvede peal maas jumala poole äganud, aga tema ei halasta! Ikka jälle tuleb see taltsutamatu viha, ja mina ei saa selle vastu! Lapsena olin ma hea, usu mind, vanaema, ma olin hea! Aga kui nad ütlesid, minu ema olla nõid, kui nad tema surnuks peksid, kui nad mind sajatamise-sõnadega läve eest läve ette saatsid, siis! Siis kasvas see viha iga ülekohtu vastu minu pisukeses südames nagu kõva tükk ja on minuga ühes suureks saanud ja mina ei saa selle vastu. Mina ei saa selle vastu! Usu, vanaema, mina ei saa!

VANAEMA. Aga metsa jooksed sa, latseke, ja oled seal päevad ja ööd!

TIINA *(ülevoolavas härduses)*. Ah, vanaema! Metsas on nii hea... nägu sambla sisse suruda ja nutta... kuni viha — tilk tilga järele sulab ja süda jälle kergeks saab. Seal ei tahakski nagu inimene olla, tahaks olla metsas, prii ja vaba, vaba ja prii...

MARGUS *(lahtiste kätega Tiina poole tormates)*. Tiina!

PEREMEES *(Marguse käsivarrest kinni haarates ja teda tagasi tõugates, Tiina poole pöörates, ülekeeva vihaga)*. Libahunt!

TIINA *(nagu ussist nõelatud, üles karates, vaarudes, vanaema astub eemale)*. Seda ütled ka sina! *(Nagu paludes ülestõstetud kätega — siis käsi silmade ette tõstes.)* Halastaja jumal!

PERENAINE *(laua äärest)*. Sa oled ometi ise jaanitule ääres kõigi inimeste kuuldes tunnistanud, et sa libahunt oled! Mis sa's nüüd veel seda salata tahad?

TIINA *(perenaise poole sirutatud kätega)*. Oh, ema, mis sa seda ette heitma hakkad, mis valus ja vihas meeltheitva inimese suust mõtlemata üle huulte tuli!

PEREMEES *(valusa kibedusega)*. Mõtlemata? Ütle parem, kuidas sa oled mu poja ära nõidunud ja enesele järele pannud!

TIINA *(tõusva uhkusega)*. Ei ole mina Margust ära nõidunud ega enesele järele pannud; seda teab Margus, seda teab jumal, seda teate teie. Ja kui Margus minu poole hoiab ja mind tahab *(ta silmad löövad lõkendama)*, siis on see tema oma vaba tahtmine! Ja mina ... võin ainult uhke olla, et hea inimese südame enesele olen võitnud, ja ... hingepõhjast alandlik ja tänulik, et ma jumala suures maailmas hoopis mahajäetud ja üksi ei ole ...

PEREMEES *(ei suuda ennast enam taltsutada, peaaegu karjudes)*. Nõid oled, ja nõia palga saad kord, nagu su ema nõid oli ja oma palga sai. Välja minu katuse alt, ussiseeme!

TIINA *(leekivas vihas)*. Mis? Nõid — olen mina ja nõid oli minu ema? ... Minu ema ihu mullas ja hingekest õndsate hulgas tuled sa — teotama? Minu ema, kelle lapse sa ometi puhtast halastusest enda juurde võtsid, teda toitsid ja katsid!

PEREMEES *(ennast ära pöörates)*. Olgu ka neetud see tund, kus ma seda tegin!

TIINA *(ennast taltsutades, kaeblikult esiti, siis vihaselt)*. Oh, et te parem mind kiskjate loomade kätte oleksite jätnud! Siis oleks varakult kõigel valul ja piinal ots olnud. Hing oleks ema juurde ja jumala sülle tagasi saanud. Leiba olete ihule andnud, hinge olete nälgida lasknud. Toitnud ja katnud olete, armastanud ei ole te mind. Ihule andsite varjupaiga, hing jäi üksi. Ja otsis hinge! Otsis teie hinge kümme pikka aastat ja ei leidnud mitte. Mürki olete mu hingesse valanud! Ja nüüd, kus ma abi ja armu otsima tulen, teie juurde, kes mulle isa ja ema pidite olema, nüüd! nüüd ütlete ka teie: libahunt! Tulgu see teie hinge peale! Ah! Ei ole siis ka minu südames enam sädet lapsearmastust ega tänu — me oleme tasa!

MARGUS *(hädaldades)*. Tiina! ... Missugune sa isa ja ema vastu oled!

TIINA *(nagu enne)*. Ei ole need mulle isa ja ema! Ja ei ole ka sinule isa ja ema, kui neil sinu vastu armu ega halastust ei ole! *(Rahulikumalt.)* Margus! Suures raamatus seisab: mees jätab isa ja ema maha ja hoiab oma naise poole. — *(Pöörab minema.)* Tule!

MARGUS *(õnnetult)*. Ja kuhu? Mõtle ise järele — kuhu!

PERENAINE *(nagu pilgates)*. Kuhu ta peab tulema, kust teid tagasi ei tooda?

MARGUS. Ja kes meid paari, kes meid kirikukirja paneb, kui mõisakirja ei ole!

TIINA. Mina tean koha, kust meid keegi tagasi ei too. Laanes, soode ja rabade taga, kust kurg ka ainult lennates üle pääseb, on mägi, mäe sees allikas ja koobas. Ja paari? Paari paneb meid jumal. Tule, kui sa minu oma oled!

PEREMEES. Haa! Asjata petad sa poissi! Sellel on aru peas!

TIINA. Tule, Margus!

MARGUS *(on sõnadeta õnnetu).*

TIINA *(kurvalt).* Kui sa ei tule, Margus, siis ... ütle, et sa ei tule!

MARGUS. See ei ole ju võimalik! See oleks ju meeletus! Me peame teise tee leidma, me peame ... *(Vaatab abiotsivalt isa ja ema otsa ja jääb nende kivistunud nägusid nähes vait.)*

TIINA. Sa ei tule?

MARGUS *(laotab õnnetult käsi, jääb vait).*

TIINA *(meeleheitmises Marguse poole).* Sinagi ehk usud nüüd, et ma ... libahunt olen? Oh jumal! Meel läheb segi! Ma ei tea seda ju! Võib-olla oli siis minu ema see ... ja mina! ... olen seda verega temalt pärinud ja see mürk ... *(Käsi ringutades.)* Oh jumal, ma ei tea seda ju! *(Vaarub.)*

PERENAINE *(valjult).* Ära siis võta jumala nime suhu, kui sa ei tea!

TIINA *(vihaselt).* Libahunt ... Libahunt on ka jumala loom!

PERENAINE. Ei ole libahunt jumala loom! Ei kõlba see inimeste hulka! Kasi!

TIINA. Mina olen jumala loom, olgu ma ka libahunt! Teie? Viletsad! Teil ei ole julgust ega jõudu, armastust ega ustavust — midagi ei ole teil! Ja tahate kohut mõista? Teie! Kui ma hunt olen, on huntide hulgas mu ase, ehk on nende juures enam õigust ja enam halastust! *(Astub uhkelt läve poole. Minnes muutub tema viha härduseks. Läve peal tagasi vaadates.)* Jumalaga, Margus! *(Nuttes ära.)*

(Eesriie.)

VIIES VAATUS

Viis aastat hiljem. Seesama rehetare mis esimeses vaatuses. Inimesed on vanemaks jäänud, MARGUSELE on habe kasvanud, tema kui ka MARI — nüüd Marguse naine — näojooned on kõvaks ja valjuks muutunud. Kõige vähem muutunud on sulane JAANUS. VANAEMA on õige vanaks jäänud ja kokku langenud; tema pea nõtkub, näib, nagu tukuks ta alati. Jälle hiline talveõhtu ja peerg põleb pihis; väljas torm ja aeg-ajalt huntide ulumine.

JAANUS. Hale neid mõlemaid Margusega vaadata. Ei ole midagi, mis neid ühendaks! Ja see kolmas! See — hulgub ka ikka alles metsi mööda! Kas ta ei saa või ei tahagi ennast enam inimeseks muuta, — seda ei tea keegi, seda teab jumal!

VANAEMA *(valuga).* Jah, kes tooks troosti ja kinnitaks, et see nõnda ei ole, ehk küll kõik seda arvavad ja usuvad! Kes leiaks

luud-kondikesed üles, mis tõendaksid, et ta — parem siis ometi — juba ammu surnud ja rahu sees on!

JAANUS *(raskelt)*. Ei, surnud ta ei ole. Ja — tema ta on! Ära ta meie nurgast ei lähe ja — püss ka tema peale ei hakka. Nüüd muidugi, kui juba igaüks teab, teda keegi enam puutuma ei hakkagi. Mis õige hunt see siis ka on, kes ei murra, inimesi ei karda ja — leiva vastu võtab, kui visatakse! See ikka Tiina on, seda usuvad kõik.

VANAEMA *(nähtavasti südametunnistuse piinas)*. Kui oleks, et veel suudaks! Kui annaks jumal veel tunniks või päevaks silmanägemise tagasi! ... Üteldakse, kui niisugusele noatera otsast leiba anda, mis suur-reedel — sa tead küll? ... et siis tast jälle inimene saab ...

JAANUS *(nukralt)*. Margus ju tahtis seda teha — mullu heinaajal, kui loom õhtul tule juurde välja tuli ... Perenaine lõi noa ja leiva käest, loom jooksis uludes metsa.

VANAEMA *(kohkudes)*. Oh!

JAANUS. Sest ajast ju ka peremehe ja perenaise vahe nii paha on, olgugi et nad sellest ei räägi!

VANAEMA *(ägades)*. Et tuleks surm ja viiks! Siis — tahaks kannatada kõik, kuid mitte enam siin seda südamevaeva ja piina! Meie kõik oma tarkusega oleme süüdi tema elus ja surmas!

JAANUS. Jah. Süüdi või mitte süüdi! ...

VANAEMA *(vähe aja pärast)*. Mul on nii halb täna, niisugune vaev ... nagu varitseks jälle kuskil midagi, millest mööda ei pääse, mille vastu ei saa! Et Margus ometi tuleks!

JAANUS. Jah, täna nad väljas on, hoonete ja õueaedade ümber hulguvad! Vaadata õige, kas ei näe ja kuule midagi. *(Võtab kübara, tahab õue minna.)*

MARI *(õhinaga kambrist tulles)*. Mine õige õue, Jaanus, sul on enam julgust! Seal nagu on keegi ...

JAANUS *(hakkab uksepulgast kinni, sel silmapilgul lendab uks ise lahti)*.

MARGUS *(püss käes, astub üle läve. Jaanusele)*. Noh?

JAANUS. Ei midagi, tahtsin õue minna. — Ma võtan su hobuse lahti.

MARI *(rõõmsa elevusega)*. Said ikka veel eluga tagasi? Ei tulnud hundid sulle kallale?

MARGUS *(ettepoole astudes, tusaselt)*. Sain, nagu näed. *(Jaanusele.)* Pole sul vaja minna, loom juba oma asemel. *(Püssi Jaanuse kätte andes.)* Säh, pühi see kuivaks!

JAANUS *(püssi vaadates)*. Polegi märjaks saanud. Higine ainult.

MARGUS. No kui õlgede all oli ja ise peal istusin.

MARI *(Marguse üleriideid vastu võttes, veidi etteheitvalt)*. Kus sa ometi nii kaua olid!

MARGUS *(tusaselt)*. Nii kaua olin ... Olin, kus ma olin! Kellele mul siis selle üle on vaja seletust anda?

VANAEMA *(lepitavalt)*. Ega Mari ju halva pärast küsinud!

MARI *(kaebavalt)*. Jah, nii pahas tujus on ta ...
MARGUS *(ärritatult)*. Mis ma's teile pean ütlema? Kuskil ma ei olnud. Niisama kadus teiste seltsis aeg käest... *(Istub savikule.)*
VANAEMA. Nojah!
JAANUS *(vähe aja pärast, et juttu teha)*. Mis seal kiriku juures siis ka tehti?
MARGUS *(tusaselt)*. Sinule seda just vaja seletada, ega sina seda enne ole näinud! *(Kui märkab, et teised kõik norus on.)* Miks te's ära magama ei ole läinud?
MARI. Magama nüüd! Niisugusel ööl... Kui sind kodus ei olnud?...
MARGUS *(urisedes)*. Mind! Keda ka veel oodata vaja!
(Vaikus. Tuuletuhin pühib kõvemini ümber maja. Eemalt on üksiku hundi ulumist kuulda.)
VANAEMA *(iseenese ette õhates)*. Oh Issand, halasta!
MARGUS *(nagu vanaema mõtteid mõistes)*. Ei ole vaja vanu asju meelde tuletada. Laske surnud magada! Me... ei ole keegi... puhtad tema elust ega surmast!
(Keegi ei vasta, tume meeleolu on maad võtnud.)
MARI *(aralt)*. Kas sa süüa ka tahad?
MARGUS *(karmilt)*. Ei.
MARI. Kust sa süüa said?
MARGUS *(kärsitult)*. Ükskõik, kust ma sain või ei saanud.
MARI *(nukralt)*. Midagi sa ei taha, midagi sa ei räägi...
(Murelikult minema hakates ja peatudes.) Magama tuled ka või?
MARGUS. Mine peale!
(Mari haavunult ära, vanaema nagu tukub. Jaanus ehib magama minema, keegi ei räägi sõna. Korraga huntide ulumine lähedal. Jaanus ärevil, Margus kargab üles ja kuulatab teravasti.)
JAANUS. Häbematuks lähevad need ka!
VANAEMA *(kui ulumine ikka edasi kestab, pomisedes)*.

... Oh Peeter, püha sulane.
Pane koerad kale'eie,
Hurdad ümber rõnga'eie...

MARI *(särgiväel, erutatult üle kambri läve)*. Margus! Võta püss, hirmuta! Küllap on lauda ukse kallal! *(Lööb ukse jälle kinni.)*
(Margus on juba kübara pähe surunud, nurgast püssi võtnud ja — Jaanus on temale ukse avanud — kaob üle läve. Jaanus kuulatab lahtisel lävel, tuisk ja lumi tungivad sisse. Kuulda on, kuidas huntide ulgumine kaugemale läheb.)
VANAEMA *(on enese üles ajanud, kobab läve poole ja pomiseb lõdisedes)*.

... Metsapeni, pikkalõuga,
Metsa kuldane kuningas,
Mine sooda solgutama,
Mine laanta laiutama,
Kivi külge kiskumaie...

(Väljas pauk, tulejuga pimedas ja naisterahva äkiline karjatus.)

JAANUS. Püha jumal taevas! *(Kargab üle läve ja jookseb hääle peale.)*

VANAEMA *(nagu enne, on keset tuba jõudnud).*

Meid kaitse oma vere sees,
Oh Issand jumal, abimees! . .

MARI *(rutuga ümbervisatud hilpudes, suures erutuses tagatoast tulles, hirmul vanaema ümbert kinni hakates).* Vanaema! Oh jumal! Vanaema? . . .

VANAEMA *(hirmul).* Ei tea, laps, ei tea! See ei olnud looma, see oli inimese hääl!

MARI *(kõige suuremas erutuses, tormab läve poole. Jõud lõpeb jalust, toetab uksepiida najale).* Oh jumal, jumal! . . . *(Kiljatades.)* Margus!

VANAEMA *(värisedes ja lõdisedes).* See ei olnud Marguse, see oli t e m a hääl!

MARI *(käsi ringutades).* Halastaja jumal!

(Üle läve tõstavad Margus ja Jaanus käte peal TIINA, toovad tema samm-sammult ette, tulevalguse poole. Tiina on närakates, metsik ja nälginud, endisest ilust ei ole enam midagi järel, ainult silmades on õnnelik sära. Tema käed on rinnus oleva haava peale surutud, ta väriseb ja lõdiseb, veri valgub põrandale.)

MARGUS *(on Tiinale näkku vaadanud, südantlõhestavalt).* Tiina!

JAANUS *(kohkunult, nagu Marguse hüüu vastukaja).* Tiina!

MARI *(ahastades).* Tema! Ikka tema!

VANAEMA (ägades). Ma teadsin! Ma tundsin, ta oli lähedal!

MARGUS *(Tiinat kandes).* Oh jumal! Tiina! Tuled sa nõnda! Ja mina . . . *(hääl murdub)* m i n a olen sinu tapja!

TIINA *(peaga jaatades).* Jah! Ma tänan sind, Margus!

MARGUS *(on Tiina õrnalt istuma pannud, tema ette maha langedes, meeleheitlikult).* Kõigest sest, mis seni oli, ei olnud veel küllalt! Nüüd olen ma sind ka veel püssiga lasknud . . . *(Nutab.)*

TIINA. Ära nuta, Margus! Sina — sina ei ole ju süüdi! . . . Vellekesed! . . . Vellekesed olid näljas, ei tahtnud enam sõna kuulda! Siis! . . . *(Toibudes ja igaühele otsa vaadates.)* Oh! Nüüd olen ma jälle siin, kus ma . . . kus ma õnnelik olin! Ja . . . kõik olete jälle mu ümber! *(Püüab naeratada.)* Ah, Margus, mul ei ole enam palju aega . . . Ma tänan sind! Kõige eest! See on minu viimne õnn . . . et sinu käsi minu viletsusele ja vaevale otsa peale tegi! . . . Margus, ma armastasin sind ja armastan sind ikka ja igavesti! *(Tema silmad vajuvad kinni, kõne muutub sonimiseks.)* Kus ma siis olen? Ema! Ema, ma olen ju jälle sinu juures! Kust ma tallekese sain? Metsapeni tuli tallekesega, tahtis pesasse viia. Metsapeni andis tallekese minule. Mina andsin ju vahel tema poegadele leiba . . . *(Suures erutuses.)* Mis te tahate minu emast! Mis te tahate . . . *(Karjudes.)* Ära lööl! *(Kõne asemel valus inisemine, pea langeb longu.)*

MARGUS *(meeleheitel).* Tema sonib!

VANAEMA *(raskelt)*. See on surm!

TIINA *(ärgates)*. Margus! Margus! Huu! Hundid!! — *(Õnnelikult.)* Süüa andsid minule! *(Naeratades.)* Või jalad harkis all nagu kunagi poisil! See nüüd minu noorik! ... *(Äkki erutatult.)* Mis te tahate minust! Mina ei tea Kivesti Kaarli varsast! Ema! Ema! *(Tahab üles tõusta, südantlõhestavalt.)* Ema! *(Langeb tagasi, tema silmad lähevad laiali lahti.)* Ja anna neile andeks, nende võlad, kui meie andeks anname oma ... *(Huuled liiguvad veel tasa, langeb kokku — sureb.)*

(Margus surub Tiina silmad kinni ja nutab, nurgas nuutsub Mari, Jaanus seisab tummalt kokkupandud kätega.)

VANAEMA *(kummargil surnu üle, loeb juba ammugi pomisedes surnupalvet, aga nõnda, et ainult viimased sõnad kuuldavale tulevad)* ... Ja võta tema patust puhas hingekene oma auriiki, Issand, igavene jumal! Aamen!

(Eesriie.)

KAUKA JUMAL

(Lühendatult)

Draama viies vaatuses

OSALISED:

MOGRI MÄRT
MARI, selle naine
MÄRT, nende poeg
MIILI, nende tütar
MAIDU, viie-aastane, Miili poeg
MASA ANTS
LEENA, selle tütar
PEETER PÄRN
ANU
MARJAPUU
URJADNIK

Töömehed, tüdrukud, poisid, joodikud, alevielanikud.

A e g: lähem minevik.

Kolmanda ja neljanda vaatuse vahel on aasta, neljanda ja viienda vaatuse vahel viis aastat.

ESIMENE VAATUS

Räätsa talus. Elumaja marjaaia-poolne külg. Akna all pink ja valge linaga kaetud laud, aia peale on valgeks küüritud piimapütid kuivama pandud, õunapuude alla muru peale kangad pleekima laotatud. Kevadine pühapäeva hommik. Lahtiste akende taga harjutab keegi viiuliga lauluviise.

I

(Leena pühib Räätsa talu õue. Tuleb teenija Anu ja hakkab heatahtlikult tõrelema, sest ta on eelmisel õhtul õue enda teada korralikult üle pühkinud. Anul on seljas pühapäevariided, sest ta tahab minna oma ema vaatama. Leena tahaks siiski, et Anu jätaks mineku õhtupoolikuks ja jääks koju temale seltsi. Leena ei taha noore peremehe Märdiga üksi koju jääda, et vältida sellega teiste jutte. Anu arvates saab Leenast siiski varsti Räätsa talu perenaine.)

LEENA *(õhates)*. Ootamas ei ole tal midagi! Ei, ei! Seda teavad kõik ja tead sina ka, et mina — ootamise peal siin ei ole! Räätsale oli ilma palgata orja vaja, ja — kuhugi me ei pääsenud! Isa pidi Mogri Märdi tahtmist täitma ja mu siia andma!

ANU. Kui mina ei oleks tahtnud, ei oleks mind kuue hobusega siia saadud!

LEENA. Ah, Anu, sa ei tea! Siis oleks vana Märt meile oksjoni teinud!

ANU. Ja siis kisute teie ennast siin või lõhki? Oma eest ka ei või hullemini orjata, kui teie orjate, et mõnikord päris kahju vaadata. Teie ei läbe ju öösel ka magada . . .

LEENA. Olen ma siin, siis täidan ma oma kohust. Meid on neli õde, meie ema ei ole meid teisiti õpetanud!

ANU. Küll mina oskaksin vana Märdi aia vahele ajada, et tä või ise paluma tuleb.

LEENA. Ah, Anu, mis aia vahele mina teda ajada saan! Kas tema käe all ei kannata palju inimesi ja tema omad lapsed kõigepealt! Aga — ära minu sõnu edasi räägi, Anu, tulid kibedusega suust, ja — sa ise hakkasid. Sa oled ju minu vastu nii hea, kunagi ei ole käskida vaja ega . . .

ANU. Teie eest, perenaine, teie eest läheksin kas või tulest ja veest läbi. Teie olete kui omasugune, peate teenijat ka inimeseks! Kui teil abimeest või seltsimeest vaja — seda ma ütlen — vana või noore Märdi vastu, siis teate, kus peretoas Anu on! Vana-Anu on neist kõigist üle, ei ole neile midagi võlgu. Teie pärast ma jüripäeval siia jäin. Kui teid ei oleks olnud, vana-Anu koda oleks ammu mujal suitsenud. Ja kui noorel peremehel tõsine nõu ei ole, perenaine, kui tal tõsine nõu ei ole, siis — *(Kuuleb, et MÄRT tuleb, näitab rusikat, võtab aia pealt panged ja kaelkoogud — ümber nurga ära.)*

II

(Noor-Märt tuleb toast. Tal hakkas igav. Leena soovitab talle minna põlde vaatama. Märdil on aga teised kavatsused — ta viib jutu sellele, et anda Leenale mõista, et ta armastab teda. Neid segab Anu, kes tuleb veepangedega kangaid kastma.)

III

(Et vabaneda segajast, soovitab Märt Anul minna kas kiriku, külla või mujale. Anu ei võta nõuannet kuulda — ta olevat pandud perenaise valvajaks, et keegi Leenat ära ei «varastaks». Samal ajal tuleb külla Mogri Märt oma tütre Miiliga. Vahepeal saab noor-Märt siiski mahti öelda Leenale, et ta teda armastab.)

IV

(Mogri Märt käitub kõigiga nagu valitseja, toorelt ja uhkelt, eriti aga Leenaga. Teiste küsimustele vastab urisedes, iga sõna nagu kägistades.)

VANA-MÄRT *(toorelt)*. Mis sina siis albid, ega me sinu külalised ole!

LEENA *(jahmatab, aga püüab siiski lahke olla)*. Minu külalised ikka ka. Miili minu külaline! Noorel peremehel oligi kõige hommiku aeg igav...

MIILI *(tõmbab Leenat eemale)*. Tule ära, mis sa ennast näägutada lased!

VANA-MÄRT *(nagu lasu, raskesti pingile vajudes)*. Või igav! Võtku naine ära, siis ei ole igav. *(Pojale.)* No mis sa's vahid, nagu poleks sa mind enne näinud? Tee suu lahti ja vasta!

NOOR-MÄRT *(nukralt)*. Mis ma pean vastama, kui sa ei ole midagi küsinud?

VANA-MÄRT. No siis ära vahi, suu-silmad ammuli! *(Hakkab napsipudelit taskust välja kiskuma. Leenale.)* Kahvel too, või mis!

LEENA. Kohe! Ma toon midagi peale võtta ka! *(Jookseb tuppa.)*

VANA-MÄRT *(silmab lina laual)*. Näe, missugust edevust siin ei aeta, lina laua peal!...

NOOR-MÄRT *(rahulikult)*. Ära hädalda midagi, isa, see ei ole sinu raha eest. See on Leeni enese töö; näe, seal on veel terve rida kangaid maas.

VANA-MÄRT *(nagu enne)*. Või ei ole minu raha eest? Kelle raha eest siis? Sinu raha eest vist?

NOOR-MÄRT. Seekord küll! Sinule on rent makstud.

VANA-MÄRT *(kurjalt)*. Või rent makstud? Ja kolme endise aasta rent? Kus see on? Kas see ka on makstud?

NOOR-MÄRT *(pöörab tusaselt näo kõrvale)*.

LEENA *(tuleb, paneb korbitaldriku ja klaasid lauale; hakkab pudelit lahti kiskuma)*.

VANA-MÄRT. Vaata, kuidas siin lagastatakse: siin süüakse korpe! Mina ei saa korpe süüa, mina ei või, minul ei ole seda raha, — siin süüakse korpe!

LEENA. Mogri-onu, mis te nüüd kuri olete, ega me ju iga pühapäev!... Nagu aimdus oli, et külalised tulevad. Ja — meil ikka tänavu mõne hea saja rubla eest võid ära müüdud kah!...

VANA-MÄRT *(lükkab käega korbitaldriku ja klaasid kõlinal eemale ja äigab pudeli ümbert kinni)*. Ja kus see raha on? *(Lahtist peopesa näidates)*. Mina ei ole raha näinud ühti.

LEENA *(aralt)*. Raha peremehe käes!

VANA-MÄRT *(kurjalt vahtides)*. Peremehe käes? Kes see siin see peremees on? *(Logistab pudelist viina ja tõstab siis pudeli poja ette.)* No võta!

NOOR-MÄRT. Tänan! Mina ei taha.

VANA-MÄRT *(pilgates)*. So-oh! Minu poeg ei võtagi viina, minu poeg ei tahagi mees olla!

NOOR-MÄRT *(karmilt)*. Ei võta jah! Tead küll, mis sellest võtmisest välja tuli. Heitsid mulle praegu maksmata jäänud renti ette!

VANA-MÄRT. No lõrreta siis peale, mina võtan teda! Mina võin teda võtta, minul ei ole renti maksta. *(Logistab jälle pudelist.)*

LEENA *(meelitades)*. Katsuge ikka meie korpi ka! Mis te ära põlgate!

VANA-MÄRT *(venitades, et õieti oma suurust näidata)*. Aida võtmed ja rehnutiraamat too siia!

NOOR-MÄRT. Isa, kui sa niisuguses tujus oled ja ilmsüüta inimestele haiget teed, siis parem, kui sa ei oleks tulnudki.

LEENA *(nukralt)*. Jah, ei tea, kes vanaperemehe nõnda ära on pahandanud!

MIILI *(lähemale tulles)*. Mina tean küll. Luhtame Jaak pidi isale täna tuhanderublalise obligatsiooni oma talu peale viiesaja vastu ära tooma, nüüd jälle ei toonud, ootus ja lootus oli ilmaaegu.

VANA-MÄRT *(hoiatades, rõhk viimasel silbil)*. Miili-i!

MIILI *(edevalt)* ... nüüd jälle ei toonud, oli Jaasi Jaani käest päris tuhat rubla tuhande vastu laenata saanud ...

VANA-MÄRT *(Leenale õelalt)*. Mis sa vahid siin, suu-silmad pärani, ja kuulatad vamiili asju!

LEENA *(kohkudes, ära)*.

MIILI. Mis sa's Leenile sellepärast suhu-silmi kinni kargad? Egas tema süüdlane ole, et sul sehvt tegemata jäi! Tuhat oleksid sa ikka välja nõudnud, kui sa ka kõigest viissada oleksid andnud. *(Jutustamise kombel vennale.)* Isa on pahane, et üks obligatsioon vallast Jaasi Jaani kätte läks, kuna teised kõik tema käes on ...

VANA-MÄRT *(ähvardades)*. Miili-i!

MIILI. ... Isa kogu ei ole täielik: üks obligatsioon on mujal; seda ta ei või unustada!

VANA-MÄRT *(ei jõua ennast pidada)*. Nojah, niisugune näljarott! Enesel ei olegi enam raha kui kõigest see tuhat vaevalt, — sellesama topib Jaasi Jaani kätte. Ja — tuhat tuhande vastu! Kes seda enne on kuulnud! Kus on veel teine niisugune rumal, kes sedaviisi raha laenab! Ääh!

MIILI *(astub Leenale järele)*.

NOOR-MÄRT *(piinatult)*. Piinlik seda kõike kuulda, isa! Jaasi Jaan on aus mees, et ta Luhtame Jaagu sinu küüsist päästis!

VANA-MÄRT. Pois-s-s!

NOOR-MÄRT. Sa lasud ju terve valla peal nagu paine! Kui palju inimesi sa oma rahalaenamisega juba õnnetuks ei ole teinud!

VANA-MÄRT *(suurelt)*. Ei ole mina kedagi kutsumas käinud, ei ole minu käes ühtegi vägisi võetud kopikat. Kõik on ausasti saadud ja iga mehe enese tahtmise järgi minu kätte toodud. *(Paneb rusikas käe raskesti laua peale.)* Ja sina? Mis sina's arvad? See on ometi ükskõik, kui palju Luhtame Jaagule anna, viissada või tuhat. Ära maksta ta seda ikka ei jõua, talu ikka läheb, mingu pikka või lühikest aega!

NOOR-MÄRT. Minu meelest on see vargus, kui sa viissada annad ja tuhat võtad. See on enam, see on röövimine!

VANA-MÄRT *(vihaselt)*. See on protsent, mis raha kannab, raha protsent! Tark inimene võtab vastu, mis temale tuuakse. Ja kui sina teistviisi tahad elama hakata, on sul peenike peos! On ikka

hea sinulegi, kui minul midagi on. Hohoho, päris hea! *(Ajab ennast üles.)* Soo, ja nüüd tule, lähme sinu majapidamist vaatama! Lähme vähe aida juurde, siis saame varsti näha, kui palju sul asja uhkustada on. *(Astub värava poole.)*

NOOR-MÄRT *(tusaselt)*. Võid vaadata, kui sa tahad. *(Toob toast võtmed, astub isale järele.)*

V

(Miili avaldab Leenale saladuse — tal on enese valitud peigmees, s. t. mitte selline, keda tahab isa, vaid kes meeldib Miilile endale. Seni pole Mogri Märdi arvates olnud ükski kosilane sobiv tema tütrele — ühel oli liiga väike talu, teisel pole heinamaad head, kolmanda talul pole küllaldaselt metsa, neljanda talu piirist aeti raudteesiht läbi jne. Nüüd on aga Miili otsus kindel, õelgu isa, mis tahes, tema läheb kaupmees Pärnale. Eriti innustab Miilit Pärna lubadus: kui isa heaga ei anna, viin salaja. Tegelikult oli kaupmees Pärnale aga vaja ainult Mogri Märdi raha, selleks et enda kauplust vee peal hoida.)

VI

(Noor-Märt ja vana-Märt vestlevad. Vana-Märti paneb imestama, et poja käes «rendil» olevas talus on tööd kõik tehtud ning pole vaja välja anda raha. Tegelikult on majapidamise sellisele järjele viijaks olnud Leena. Seda märgib ka noor-Märt, ja avaldab samuti soovi, et isa nõustuks nende abiellumisega. Kuid Mogri Märdi arvates pole Masa Antsu tütar tema poja vääriline. Ta ütleb: «Mogri Märdi ainus poeg ja Masa Antsu tütar! Kaasavaraks toob ta sulle muidugi selle võla, mis ta isal minule maksta on.» Seega on Mogri Märdile oluline ainult kaasavara — raha.)

TEINE VAATUS

Mogri talus. Väheldane vanamoodi taluhoone tagakamber. Madal lagi, väikesed aknad, lihtsad majariistad; ainuke toredus on raudne rahakapp ja seina peal naela otsas püss. Pahemat kätt aknad õue poole külge, tagaseinas uks peretoa kaudu õue, paremat kätt ahi ja teine uks. Kui aknad lahti, kuuldub eemalt kirvestega raiumist ja saagimist.

I

(Lahtise akna all seisab VANA-MÄRT ja räuskab aknast välja õue. Tantsib kahe jala peal ärrituse pärast. Ahju kõrval nurgas voki taga PERENAINE. Läve kõrval seisab alandlikult MARJAPUU, ilma et suud lahti teeks; sügab vahel habet.)

VANA-MÄRT. Soo, noo — hakka nüüd liikuma! Seda jalga tõsta — teist! Seda jalga — teist! — Said juba paigalt ära? — Rutemini vähe!

VENIV HÄÄL *(õuest)*. Ega ma rutemini saa kui ikka inimene!

VANA-MÄRT. Ah rutemini ei saa kui ikka inimene? Soo, sina oled kah inimene? Või sina kah?

HÄÄL *(õuest)*. Ju ma ikka olen, hobune ma ju ei ole!

VANA-MÄRT. Või ei ole hobune? Vaata, et ma ei tule õue ja ei pane su hobuse kõrvale tiislisse! — Taosed võta sealt seina pealt! Look ka, ohjad! Rutemini! Või tema ei ole hobune! No-jah, muidugi ei ole, temale maksa palka! Sa oled hullem kui hobune, hullem! Hobusele lõika piitsa, saad ta liikuma, sind — ääh! *(Pöörab akna alt ära ja tõmbab selle kinni.)* Oleks vaja minna ja temale paar tulist kõrvetada, et ta õige näeks, mis ta on ja mis ta ei ole! Aga — noh! . . .

PERENAINE *(õnnetult)*. Mis sa nüüd ometi nõnda räuskad, juba esmaspäeva hommikul jälle! Millal nõnda see nädal otsa saab! Sedaviisi ei või küll keegi ristitud inimene sinu teenistusse hakata.

VANA-MÄRT. Siis toon ma niisuguseid, kes ristimata! Venimise eest mina palka ei maksa, venimise eest mitte! Mina ütlen temale: Võta hobune, too soo seest koorem samblaid, ehituse töömehed ootavad. Tema hakkab jalgu mässima, tema — «paljaste jalgadega soo sisse ei lähe!» Mässib ja mässib, venib ja venib, mina — oota ja oota! Et neile kuraditele ka — kapju otsa kasvanud ei ole!

PERENAINE *(õhates)*. Püha jumal! Mis sa nüüd ometigi suust välja ajad! «Et neile kapju otsa kasvanud ei ole! . . .»

VANA-MÄRT. Nojah, et viie meelega inimesel vaja pealt vaadata ei ole, kuidas tema oma jalatseid mässib ja tööaega raiskab! Kallist tööaega, kui sõnnik juba isegi vedada! Muidugi, sinu tüdrukud võivad teha, mis tahavad, nende järele ei vaata keegi!

PERENAINE *(tusaselt)*. Minu tüdrukud juba hommikust saadik põllul ja laotavad sõnnikut.

(Sel silmapilgul on eestoast ja õuest tüdrukute ja poiste kilkamist kuulda, kes üksteist taga ajavad ja märjaks valada tahavad. Uks prantsatab lahti ja üleskroogitud alumiste riiete ja sopaste jalgadega, nagu nad praegu sõnnikuveo juurest tulnud, jooksevad tüdruk ees; poiss veekapaga järel, üle põranda. Poiss on vett kaela saanud ja tilgub.)

TÜDRUK. Jaan kurivaim! *(Peidab enese peremehe selja taha.)*

VANA-MÄRT *(parastades perenaisele)*. Soo! Seal on nüüd see sinu — sõnnikulaotamine!

POISS *(eksitamata)*. Peremees! Hoia vähe eest! Pangetäie vett valas kurivaim kaela!

TÜDRUK *(peremehe selja tagant)*. Et sul unevaev kergemini pealt ära läheks!

VANA-MÄRT *(tulivihane, põrutades)*. Välja! Kas ma hullamise eest teile palka maksan? Hark pihku ja koormat tõstma! — Siis võtku ka veel! . . .

TÜDRUK *(on kähku lävest välja lipsanud)*.

POISS *(lolli näoga ümber pöörates ja ära minnes, trotsivalt)*. See oli omast ajast, peremees, omast ajast! Vanakurat andvat oma hingedele ka söögiaega.

VANA-MÄRT. Suu ka veel peas! Suu ka veel ... *(Tahab vihaselt poisile järele tormata, aga taltsutab ennast.)* Ei maksa ju vihastada! Küll tuleb palgaõiendamise aeg, küll tuleb! Küll siis saame seda vanakuradi söögiaega näha! ...

II

(Noor-Märt on tulnud isale appi sõnnikut vedama. Jutt kaldub mõlemate Märtide vahel jällegi poja naisevõtmise küsimusele.)

VANA-MÄRT *(ärritatult)*. Sina mõtle järele! Poisike mis sa oled! Et sa ilmaelust ka veel mitte põrmugi aru ei saa!

NOOR-MÄRT *(õlgu kehitades)*. Mina saan temast omal viisil aru. Mina ei salga rikkuse väärtust. Nii kõrgeks kui sina mina teda hinnata ei saa.

VANA-MÄRT *(rinna pihta koputades)*. Kes rikas, on nagu jumal! Jaa, nagu jumal! Võib kõik — teeb, mis ta tahab! Mida rikkam keegi on, seda enam on ta — jumal!

NOOR-MÄRT. Aga isa! ...

VANA-MÄRT *(vihaselt)*. Kes rikas, on jumal! *(Tusaselt.)* Aga sellest ei saa ju sina aru, selle üle ei maksa ju sinuga rääkida! ... *(Pöörab ära ja otsib kübarat.)*

NOOR-MÄRT. Ära mine kuhugi, isa! Ma saan ju aru küll, mis sa mulle selgeks teha tahad. Ja ... *(viivitades)* et eilse jutu peale tagasi tulla ... *(Veeretab kübarat näppude vahel, ei usalda hakata.)*

VANA-MÄRT. Noh?

NOOR-MÄRT. Nojah ... kui rikas siis sinu meelest see tüdruk õige peab olema, keda minul võtta sünnib?

VANA-MÄRT *(peatuma jäädes)*. Noo — kümme tuhat rubla kõige vähemalt! Ütleme, nii rikast ei ole teada, siis ometi viis! Viis tuhat on väike täpe, alla seda ei või.

NOOR-MÄRT *(õhates)*. Palju ma siis ise sinu meelest väärt olen, isa?

VANA-MÄRT. Sina? Minu meelest ei ole sa midagi väärt. Maksad mul palju, palju raha.

NOOR-MÄRT *(kibedalt)*. Mina ise ei ole — omaste vahel — midagi väärt, aga tüdruk, kelle ma võtan, peab viis tuhat rikas olema? Nõnda on?

VANA-MÄRT *(pojale otsa vahtides)*. Mis arutamine see siis nüüd peab olema?

NOOR-MÄRT. Mina tahaksin sinule selgeks teha, et kauba eest, millel sinu oma ütluse järgi väärtust ei ole, keegi ometi viit tuhat rubla maksma ei hakka!

VANA-MÄRT. Lase see minu mure olla!

NOOR-MÄRT. Ühtlasi tahaksin ma sulle ka midagi muud ette rehkendada. Viie tuhande rubla protsent on kroonu paberites umbes kakssada, kui palju, siis kakssada viiskümmend rubla ...

VANA-MÄRT *(kui asjatundja)*. Hull! Viie tuhande protsent on vähemalt viissada, rehkenda, kuidas sa tahad. Kümme protsenti ometi raha peab kandma!

NOOR-MÄRT. Olgu siis ka viissada rubla, kui sa tahad. Räätsa talu rent on ka viissada rubla. Õieti — võõras seda küll maksta ei või, aga — olgu, isa ja poja vahel! . . .

VANA-MÄRT. Mis jutt see siis nüüd jälle on?

NOOR-MÄRT *(natuke pahaselt ja nukralt)*. See rehnung käib Räätsa talu tulevase perenaise kaasavara kohta. Kolm aastat pidasin ma Räätsa talu, palju sa minu käest renti said? Kopikatki ei saanud, maksid veel minu võlgasid: kõrtsis, poes, harjuski juures ja kohtus. Perepalk jäi muidugi sinu maksta. Viissada rubla jäi sul iga aasta saamata, teist viissada maksid sa veel iga aasta juurde, see on tuhat . . .

VANA-MÄRT *(vihaselt)*. Mis sa's seda mulle veel meelde tuletad? Häbi võiks sul olla!

NOOR-MÄRT. Mul on ka häbi, aga — viissada jäi sul iga aasta saamata, viissada maksid juurde, see on tuhat. Sinu enese rehnungi järgi on tuhat rubla — kümnetuhandelise kapitali protsent! Nõnda suur on Leeni kaasavara.

VANA-MÄRT *(tõstab käe üles, lööma)*. Vaata, kui ma lasen sulle! Mis poisikesejuttu sa mul ajad ja seda ette rehkendad, mis ei ole! Rehkenda mulle seda ette, mis on, ja mitte tuult!

NOOR-MÄRT *(tõsiselt)*. Isa, mina rehkendan ju sulle kõik see aeg seda ette, mis on, ja mitte tuult. Mis sa arvad, kuhu maanteekraavi mina küll kord oleksin lõpnud või kuhu kõrtsi aia taha kakluse peal maha löödud, kui — minu elus muudatus ei oleks tulnud? Ja mina ei oleks ennast mitte muutnud, sa tegid ju kõik tembud minuga ära. Kas see midagi aitas? Ma olin ju rikka Mogri Märdi poeg. Isa elas ju nõndasama, jõi ja suurustas kõrtsis . . .

VANA-MÄRT. Mitte oma raha. Mitte oma raha, see on see vahe. Kehvadel on — pane tähele, mis ma ütlen: kehvadel on igal pool oma jumal kummardada, kirikus ja kõrtsis!

NOOR-MÄRT. Olgu, aga — mina olin hukkaläinud inimene valmis, parandamatu! Seal sai — kuule mind nüüd, isa! — seal sai Leeni majasse. Lahke oli ta igaühe vastu, töö lendas temal käes, terve talu inimesed kiskus ta enesega kaasa. Minule . . . vaatas ta ainult kurvalt otsa, kui ma joobnult koju tulin ja — kurat majas lahti oli. Aga valitsus majas libises nägemata minu käte vahelt ära, libises Leena kätte; pere tundis ja teadis ainult veel Leena käskusid ja kõik sai majas uueks. Kui ma siis jälle kord, mitte enam joobnult, vaid targalt koju tulin, — ah! . . . Oma silmadega, ilma üheainsa sõnata on ta minust inimese teinud, isa! Ja see ei ole sinu meelest midagi väärt? — Meil on nüüd sinule rent makstud, meil on leib, meil on kord majas, meil on töö tehtud, meil on ka õnn majas, see kõik on — Leeni kaasa-

vara ja enam kui tuhat rubla aastas väärt! *(Südamlikult.)* Isa, mina armastan Leenit!

VANA-MÄRT *(toorelt)*. Noo — armasta! Kas mina sind teda armastamast olen keelanud? Selle jaoks tüdrukud ilmas on, egas neid sellepärast kohe ära võeta. Äravõtmine on jälle teine asi!

NOOR-MÄRT *(rusikasse pigistatud kätega)*. Ah, isa, sa oled halastamatu! Sinu südame pihta koputada on nagu külma kivi vastu põrgata! Aga — *(tõusva isemeelsusega)* mina olen nõndasama kõva, tead, isa, nõndasama isemeelne kui sina; ma olen ju sinu poeg, sinu oma liha ja veri! Mis sest siis peab saama? Mina ei jäta Leenit, ja kui ma temaga ka mõisamoonakaks peaksin hakkama! Ja sina — sina muidugi järele ei anna! Siis — on lahkuminek meie vahel käes. Minul ei ole isa ja sinul poega! Arvad sa, et sa siis õnnelikum oled, isa! Ma ei usu mitte!

VANA-MÄRT. Hähähä! Ära minu eest karda! Ära minu eest karda! Kergem on olla Mogri Märt ilma pojata kui Mogri Märdi poeg ilma isata.

PERENAINE *(nuttes)*. Mis sa nüüd kiusad oma last. Mis sa teed selle rahaga, või mis tema temaga teeb? Kas see raha sind on õnnelikuks teinud? Või meid teisi? Vaesem ei või keegi vaene olla õnne poolest kui meie oleme; mõtle, Märt!

VANA-MÄRT *(põlgavalt)*. Noo — sina nüüd! . . .

PERENAINE. Jaa, mina nüüd! Kaks pojakest võttis sul jumal ära, see viimne veel — kui palju ei ole ma nutnud! . . . Kui juba hällis ette kuulutati: see laps sureb sul viina! Oh neid veriseid silmapisaraid ja ägamisi jumala palge ees üksi! — Mõtle, Märt! Kui hakkab jälle jooma! . . .

VANA-MÄRT *(ülbelt)*. Mis siis? Las joob ja on mees! Söönud mees selle kätte ei sure. *(Temale on kõik see kõne igavaks läinud, ta tahab minna.)*

III

(MASA ANTS, tõsine ja rõhutud, astub üle läve.)

ANTS. Tere kah!

VANA-MÄRT. Muidugi! Masa Ants, see ka! Seda oli arvata.

ANTS *(teretab kõiki käega ja jõuab vana-Märdi juurde, väsinult)*. Tere kah!

VANA-MÄRT *(hoolimatult)*. Tere kah! Noh? Oma võlga tulid maksma?

ANTS *(raskelt)*. Kui jõuaks niikaugele, et enam sinu võlgnik ei tarvitseks olla! Ei ole, nagu sa tead, küll praegu selleks mingit lootust. Ajad on rasked! *(Toetab end väsinult Miililt pakutud istmele.)*

VANA-MÄRT *(tigedalt)*. Ajad rasked? . . . Seda vana laulu kuulen ma iga päev. Mul ei olé nad midagi rasked. Maksan, kellele mul maksta on, ja — asi korras. Ikka: «rasked», «rasked», aga paremat ei tule iialgi.

ANTS. Võib olla! Mina tulin *(vaatab ringi)* — ei tea, kuidas ja kust alata . . .

VANA-MÄRT. Mis sa's kodus valmis ei mõelnud? Siis — maksta sa ei jõua? Keegi ei jõua maksta. Mina pean küll jõudma, kuhu mul maksta on; mina ei või kellelegi ütelda: ma ei jõua.

ANTS *(väsinult)*. Mul ei olegi ju praegu maksutähtaeg. Mis sa vägisi sinnapoole kisud? Ega see sellepärast või rääkimata jääda, mis räägitud peab saama. Mina tulin oma — lapse pärast! Leeni ei või enam kauemini Räätsale jääda.

VANA-MÄRT *(külmalt)*. Soo? Või ei või? Noh, siis maksa oma võlg! Sinu lastega ei ole minul tegu.

ANTS. Sinul on tegu. Kas sa ei mäleta, mis omal ajal oli, enne kui sa mu tümaks said ja ma sinu tahtmist tegema pidin?

(Ants kaitseb oma tütre au, mida Mogri Märt püüab mustata. Noor-Märt on meeleheitel. Et tõendada Antsule Leena puhtust, palub noor-Märt ajast ja kohast hoolimata tema tütre kätt.)

VANA-MÄRT *(sasib poja käsivarrest kinni ja kisub teda eemale)*. Mis? Mis tempu sa teed? Kümme niisugust löö üle, ja ikka oled sa mees, ikka oled sa Mogri Märdi poeg! Mina maksan kinni! Kuuled, mina maksan kinni!

NOOR-MÄRT *(rahulikumalt, kindlalt)*. Sul ei ole vaja midagi kinni maksta. Ja mida kinni maksta oleks, seda ei saa rahaga maksta. Mul on valus, et ma seda veel kinnitama pean, mis ometi iseenesestki mõista peaks olema: Leeni on puhas ja puutumatu. Leeni on minu pruut! *(Pakub Masa Antsule kätt, see nutab.)*

VANA-MÄRT. Või sinul on pruut? Hahaha! Sinul on pruut! Hahaha! Kuhu sa ta siis tahad panna? Kuidas õige ennast ja seda teist toita? Minu leivaga mitte! Ei, minu leivaga mitte. Mina Masa Antsu lapsi ei toida.

ANTS. Ah, Märt! Masa Antsu lapsi ei ole kellelgi vaja toita. Neil on terved käed ja jalad, need toidavad ennast ise. Minuga tee, mis sa tahad, — minu lapsed jäta rahule!

VANA-MÄRT *(nagu arust ära)*. Korista oma tütar minu poja juurest! Korista ta! Tunni aja sees olgu maja puhas! Maja puhas! Ja oma võlg maksa ära! Kaheksasada! Kaheksasada maksa laua peale! Või oksjonihaamer lööb teile pulmalugu! Minu poeg ja — kaltsakas! *(Pojale.)* Tahad sa minu poeg olla või ei taha? Tahad või ei taha? . . .

NOOR-MÄRT *(tõsiselt)*. Tahan!

VANA-MÄRT. No siis löö ennast kerjusest lahti! Jalaga lükka! — Tahad või ei taha?

NOOR-MÄRT. Leenit mina ei jäta.

VANA-MÄRT *(raudselt)*. No siis kasi mu silmist! Ja — ja korista ennast Räätsalt! Ah sa arvad, et ma talu sinule jätan? Miilile annan talu. Miilile puha. Mine oma kerjuste seltsi! Minu poeg sa ei ole; see ei ole poeg, kes sõna ei kuula.

PERENAINE *(voki tagant)*. Märt, Märt!

VANA-MÄRT *(ähkides)*. Mis «Märt, Märt!» Kas mina või tema! Mina või tema!

NOOR-MÄRT. Jaa, isa, mina ei või parata. Kui see peab olema ja teisiti olla ei või, siis — anna andeks, isa, siis — tema!

VANA-MÄRT *(meeletus vihas)*. Kasige! Kasige! Et mu silm teid ei näe! Kas ma olen veel Mogri Märt või ei ole? Kas mu sõna maksab veel midagi või ei maksa? *(Vahib jõllis silmadega poja otsa.)*

NOOR-MÄRT *(paluvalt, ühe sammu isa poole astude)*. Isa, ma ei saa parata!

VANA-MÄRT *(kiviselt)*. Kasi! *(Pöörab ennast ära.)*

(Ema nutab, Miili trööstides tema ümber.)

NOOR-MÄRT *(murelikkude silmadega ringi vaadates, nõutult)*. Tja! . . .

(Eesriie.)

KOLMAS VAATUS

I pilt

Mängukoht endine

PERENAINE *ketrab endise koha peal; lahtise akna all seisab* MIILI *ja vahib õue, sealt kostab kirvestega raiumine ja saagimine tuppa.*

I

PERENAINE. Mis sa nüüd seisad ja vahid aknast välja! Kas sul, latseke, mitte muud paremat ametit ei ole?

MIILI *(tusaselt)*. Ei ole! Tea mis minagi selle eest saan, kui ma ennast sinu viisil vaeseomaks orjan!

PERENAINE. Ah, latseke! . . .

MIILI *(astub äkki akna alt ära. VANA-MÄRT ja ANU tulevad akna alt mööda. Tõmbab akna kinni ja läheb teise tuppa. Vana-Märt ja Anu tulevad keskuksest)*.

II

ANU *(läve kõrvale seisma jäädes)*. Tere ka, Mogri perenaine!

VANA-MÄRT *(enne veel, kui perenaine tervist vastu võtta saab)*. Hakka siis ütlema, kust sa tuled ja mis sa tahad ja kuidas sul tööpäeval aega ümber hulkuda on?

ANU. Ei hulgu mina midagi, mina olen asja peal. Ja ei ole mul midagi tööpäev.

VANA-MÄRT. Kuidas siis sinul üksi mitte, kui kõigil teistel on?
ANU. Noo, kui perenaine eile õhtul äkki ära viidi ja peremees ka ütleb, et temalgi enam jäämist ei ole? . . .
VANA-MÄRT *(pahaselt)*. Mis see's sinule korda läheb?
ANU. Keda ma's veel teenin, kui peremeest ega perenaist ei ole!
VANA-MÄRT. Kuidas ei ole? Peremees olen mina.
ANU. Sooh? Võib-olla.
VANA-MÄRT. Ja sina jääd Räätsale perenaiseks.
ANU *(külmalt)*. Kust teie seda teate?
VANA-MÄRT. Mina panen. Tänasest peale oled sina Räätsal perenaine ja võtad võtmed oma kätte.
ANU. Mis inimene pikal eluajal kõik kuulda ja näha ei saa! Seni oli nõnda, et ikka vana Anu ise teadis, kuhu ta sai ja jäi, — nüüd teab seda Mogri Märt.
VANA-MÄRT *(pahaselt)*. No kui sa ei taha, siis kasi koju põllu peale!
ANU. Kus see kodu mul on? Räätsalt tulin ära — riidekirst jäi veel sinna —, uut kohta ei ole veel otsinud.
VANA-MÄRT. Sina tulid ära? Aastapalga tahad tagasi maksta või?
ANU. Ei ole vanal Anul teiega midagi tegu. Vana Anu kaup oli Räätsa ja mitte Mogri Märdiga.
VANA-MÄRT. No mina ennast täna ei vihasta. Mis sa's nüüd tahad?
ANU. Kas te's ikka päris tõesti poja Räätsalt välja ajate või?
VANA-MÄRT. Mis siis sinul sellega tegu on?
ANU. Vahest annate talu minule rendile?

(Asi teeb vana-Märdile nalja. Anu on aga kategooriline — kui ei anna talu, maksku tagasi hoiul olev 1000 rubla ja kahe aasta protsent. Vana-Märt tahab Anu petta ja pakub Marjapuu juuresolekul talle 1000-rublast kursiga pangapiletit. Anu keeldub seda vastu võtmast ja nõuab sularaha. See vihastab Mogri Märti ja ta viskab Anu uksest välja.)

III

(Marjapuu, kes ehitab Mogri Märdile uut maja, tahab saada nädala jooksul tehtud töö eest tasu töömeestele ja endale.)

IV

KAUPMEES PÄRN *(sisse astudes)*. Tere, siit talu rahvas! Hoo — meister! Tere, härra Marjapuu! *(Raputab Marjapuu kätt.)* Või lööb siin maailma-suurt lossi üles! . . . *(Märdi poole astudes.)* Tere, sugulane!
VANA-MÄRT *(ei näegi väljasirutatud kätt, sorib rahapunga kallal)*. Ei ole mina igaühe sugulane, kes lävest sisse tuleb!
PÄRN. Noo — ei ole! Muidugi ei ole. Aga mis ei ole, võib tulla. Mina poissinimene ja teil tütar! Kaua seal sugulaseks ei saada! See tuleb mõnikord üleöö ja on käes, enne kui ise teadki.

VANA-MÄRT *(urisedes)*. Ei ole minul palumata külalisi vaja! *(Raha lauale lugedes Marjapuule.)* Siis viiskümmend rubla?

MARJAPUU *(astub lähemale)*.

PÄRN. Ahaa, peremehel on raha väljaandmine ees? Siis on iga inimene pahas tujus, see on teada. Mina lähen siis parem perenaise jutule. *(Võtab tooli, istub perenaise kõrvale.)* Tere! Kuidas käsi käib? Ikka hästi, ikka suuresti? Tore!

PERENAINE *(vastab midagi, seletab vana inimese viisil, enam kätega)*.

VANA-MÄRT *(tahab vihaselt üles karata, aga vaigistab ennast. Loeb värisevate kätega raha; Marjapuule)*. Siis — viiskümmend?

MARJAPUU. Ikka kuuskümmend oleksin palunud.

VANA-MÄRT. Kuuskümmend? Kust siis see kuuskümmend? ... Noh, söö, söö! Kui inimene näljastega kokku on saanud, siis muidugi muudkui kõnni, rahakott lahti käes, ja anna! Millal see andmine kord lõpeb, seda ei tea keegi! *(Lükkab raha Marjapuu ette.)*

MARJAPUU *(raha lugedes)*. Jah, eks peremehel oleks muidugi hõlpsam olnud rikas meister võtta ja siis korraga maksta, aga — või siis selle rahaga oleks saanud, mille eest mina teen. *(Annab raamatu.)* Kirjutage raamatusse ka!

VANA-MÄRT *(hüüab)*. Miili!

MIILI *(tagakambri ukse vahelt)*. Jah!

VANA-MÄRT. Siia tule! Kirjuta Marjapuule raamatusse, et ta jälle kuuskümmend rubla on saanud.

MIILI *(tuleb, ei näegi Pärna, kirjutab. Märt sorib rahapunga, Marjapuu ära)*.

PÄRN *(üles tõustes)*. Tere, preili Emiilie! *(Pigistab kätt.)*

MIILI *(ennast unustades)*. Aii! Peeter, kurivaim! ...

PERENAINE *(jätab äkki voki seisma, kuulatab teraselt, ketrab pärast edasi)*.

VANA-MÄRT *(vihaselt)*. Mis jändamine see on? Või minu silma all! *(Miilile.)* Kasi kambrisse!

MIILI *(tusaselt)*. Kambrisse jah! ... Tea, kes mu sealt kambrist välja kutsus! *(Ära.)*

PÄRN. Mis siis selle üle kohe pahandada? Noorte inimeste asi! Maailma ime, kui kord tütarlapse kätt pigistatakse? ...

VANA-MÄRT. Mis — mis teie õige tahate ja siia tikute? Mina ei saa aru ...

PÄRN *(nagu ei oleks midagi)*. Muidugi, kuidas te's võitegi, kui me veel jutu peale ei ole saanud. *(Toob tooli lähemale, istub.)* Maailma-suurt lossi olete ehitama hakanud. Juhtusin siit mööda tulema ja vaatasin kõik läbi. See saab ju niisugune suur, et teist seesugust üle mitme kihelkonna ei ole.

VANA-MÄRT *(urisedes)*. Minu jaoks ei saa ta midagi suur, teie meelest võib ta suur olla ...

PÄRN. Muidugi, muidugi, nii rikka mehe jaoks nagu teie ta suur ei ole.

VANA-MÄRT *(natuke lepitatud)*. Saab nii suur kui saab, mis siis!

PÄRN. Ega see tänavu suvel valmis saa, sinna saate ikka alles tuleval suvel sisse elama?

VANA-MÄRT *(urisedes)*. No mis siis, kui alles tuleval suvel?

PÄRN. Muidugi, mis siis... *(Nihutab tooli lähemale.)* Äiapapa, kuidas on, kas saab teie käest üks tuhat rubla või nõnda — laenata, mis? Sügiseni, heade protsentidega, — jah? Ma tean, teil on raha kodus.

VANA-MÄRT *(tõusva vihaga)*. Raha laenata? Teile? Niisugusele? Näljasele inimesele? — Hahahaha! Mille peale? Palja kere peale? — Hull inimene, missuguse jutuga ta ei tule!

PÄRN. Mis? Mina? Näljane inimene? Noo, äiapapa, nii vähe tunnete teie asja? Ja minu käest julgete teie küsida, mille peale ma laenata tahan! Oma keha peale, *(sõrmega vastu rinda koputades)* sellesama oma keha peale! Peab see aga vilets inimene olema, kelle käest veel vaja küsida, mille peale ta laenata tahab, kes ise midagi väärt ei ole! Äiapapa, mina olen natuke teistsugune mees kui teie. Teiesugune mees, kes ilma varanduseta midagi ei ole, jaa — seal muidugi peab küsima: kas tal ka midagi on, millega ta maksta jõuab, aga — *(hoobeldes)* mina! Mina?

VANA-MÄRT. Häh-häh-häh! Püsti narr! Kuidas niisugust peaks lahtiselt ümber joosta lastama! Tema ütleb ka «mina»! No mis niisuguse «mina» taga siis ka on?

PÄRN. Mees on niisuguse «mina» taga! Teie! Mis teie's ka olete? Mis teie's ka oskate? Vaestel inimestel pealt võtta, kehvadel! Kah mõni saak! Mida sa sealt võtad, kus midagi ei ole! Aga mina! See pea siin! *(Koputab otsaesise pihta.)* Kahju, et see ka kord ära peab mädanema! Mina võtan rikastel pealt. Saate aru, rikastel! Teil ma võtan ka kord pealt, äiapapa, teil ma võtan ka! Pange tähele!

VANA-MÄRT. No minul küll mitte!

PÄRN. Küll saame näha. Üks võtab ühel, teine teisel pealt, targem ikka rumalamal ja targema pealt jälle see, kes temast targem. Nõnda see alt ülespoole läheb. Päriselt ei pääse pealtvõtmise eest keegi! *(Pilgutab Märdile silma.)* Hakkaks ka kopitama ja halvaks minema, kahju tegema ja haigust sünnitama see ülearune mesi, kui teda kunagi pealt ei võeta. Nagu teie juures. Hakkaksite arvama, nagu oleksite väike jumal, kes teeb, mis ta tahab. *(Teisel toonil.)* Kuidas jääb siis raha laenamisega? Tuhat rubla, sügiseni, kaheksa protsenti?

VANA-MÄRT *(üles karates)*. No see on hull inimene! Tahab ka kohe pealt võtta, ja päris vägisi. Ütleb juba ise ette. Niisugust nalja ei ole enne veel näinud. *(Vaatab toas ringi ja istub jälle.)*

PÄRN *(põlgusega)*. Ah minge! Ega's ma seda tühja tuhandet rubla! Nii väikeste summadega mina ei jända! Kui pealtvõtmine tuleb, peab seda enam olema. Mis ma laenan, seda ma maksan: see on teine asi.

VANA-MÄRT *(irvitades)*. Kuidas te's seda enam tahate kätte saada, kui mitte sel viisil?

PÄRN. Küll te seda näha saate, kui ma teil kord pealt võtan; kannatage, mis te uudishimuline olete! — *(Teisel toonil.)* Ma tõin veksli ka kohe kaasa, ainult summa peale kirjutada. Palju ma siis võin saada? Hädapärast tulen ma ka viiesajaga läbi, kui teil rohkem kodus ei ole.

VANA-MÄRT. Hähähä! Minu käest ei saa te küll punast kopikatki välja petta.

PÄRN. Siin ei ole petmisest kõne, vaid laenamisest.

VANA-MÄRT. Noo — laenamisest minugipärast! See on ju üks ja seesama.

PÄRN. See ei ole üks ja seesama. Teie ütelge selge sõnaga, kas te laenate mulle viissada kuni tuhat rubla või ei! Mina ei armasta pikka lori ajada.

VANA-MÄRT *(tõusva vihaga)*. Noo, võiks siis ka veel võtta, ei!

PÄRN *(külmalt)*. Noh — mehesõna! Siis on teada ja siis hakkame teist juttu rääkima. *(Nihutab tooli eemale.)* Palju teie oma tütrele raha kaasa annate?

VANA-MÄRT *(kihvtiselt)*. Mis siis teil sellega tegu?

PÄRN *(kuivalt)*. Väga palju. Mina tahan teie tütart võtta.

VANA-MÄRT *(irvitades)*. Tahta te võite, seda ei saa keelata, saamisega on teine lugu!

PÄRN. No kuulge! Mina saan, mis ma tahan, selle juures ei ole kahtlust. Mina ei ole mõni väike Mogri Märt, kellel mõni tuhat, võib-olla kümme või kakskümmend tuhat rubla raha on ja kes selle juures ise mõtleb: mina olen väike jumal, mina võin kõik! — Midagi teie ei või! Teie jumal on väike surnud jumal, kelle abil ju küll ka mõnda väikest tühja asja võib: pisikeste inimeste kukil sõita, kehvade külameeste turjal liugu lasta ja nõnda. Aga minu jumal siin *(koputab otsaesise vastu)* on elav, temaga võin ma, mis ma tahan! Ja nimelt jälle niisuguste väikese jumala meeste kukil liugu lasta nagu teie!

VANA-MÄRT *(üles karates, ärritatult)*. See on, kurat, hull inimene, see on hull! *(Langeb jälle istmele.)*

PÄRN. Ärge ärrituge sugugi, äiapapa! On siis see, mis teil on, ka mõne rikkus? Teie ei ole rikast meest näinudki! Missugust rikast meest teie ka olete näinud? Parun mõisas, see ehk on teie meelest rikas? Tühi puru! Riia linnas seisab tuhat maja üksteise kõrval ja kõik maksavad enam kui mõis. Seal on voorimehi, kellel rohkem raha kui teil, kaupmeestest ei maksa rääkidagi. Ja siis tahate teie oma natukesega ka — väike jumal olla! Väike narr võite olla! — *(Rahulikult.)* Et lühidalt teha — palju siis tütar kaasa saab?

VANA-MÄRT *(üles karates)*. Kaasa saab? ... Koerad ässitan teile peale!

PÄRN *(rahulikult)*. Istuge, äiapapa! *(Märt langeb nõutult istmele.)*

Jaa, koerad võite mulle peale ässitada, sellest mina suurt välja ei tee. Teie tütre võtan ma ikkagi.

VANA-MÄRT *(täie suuga Pärnale näkku)*. Kurat!

PÄRN. Vanduda võite niipalju kui tahate, sellest mina ka ei hooli.

VANA-MÄRT *(üles karates, karjudes ja rusikaga vastu lauda pekstes)*. Mina ei anna teile tütart, kuulete, niisugusele kõnnusele mina oma tütart ei anna!

PÄRN *(nagu enne)*. Äiapapa, ärge vihastage! See võib teie tervisele kahjulik olla. Olete ka juba vana mees. Ja mis sellesse puutub, et teie mulle oma tütart ei anna, — millal mina tütre andmisest olen rääkinud? Mina ei oota teie andmist, mina võtan ise. Ainult kaasavara poolest võib «andmisest» kõnet olla. Sellepärast ma ka otsekoheselt küsin: palju te kaasa annate? Muidu aga — on teie tütar mitu aastat juba täisealine ja võib minna, kellele ta tahab. Ja kui te vahest arvate, et teie tütar mulle ei tule, siis te eksite. Meie vahel on kõik kindel. Kui te ei usu, võite ju kohe küsida. *(Läheb, avab tagakambri ukse.)* Emiilie, tule natuke siia! *(Miili tuleb.)* Papa ei usu, et sa minule tuled. Ütle temale!

MIILI *(Pärna kõrvale seistes)*. Tulen jah! Mitte kellegi keeldu ei kuula!

PERENAINE *(kargab voki tagant üles)*. Oh sa issand jumal! Mis juttu sa nüüd ajad! Kas see on mõne tütarlapse jutt! Või mitte kellegi keeldu ei kuula? ... Tule ära! *(Tõmbab tütre vägisi enese järel tagatuppa ära.)*

PÄRN. Noh, näete ja kuulete nüüd! Et te teate — Miili ongi niihästi kui minu naine, ainult neid sõnu veel vaja peale lugeda lasta. Sellepärast ma ka teiega ainult kaasaraha pärast räägin. Mis ma rahalaenamisest juttu ajasin, oli muidugi nali. Aga — kaasavara asja peame kindlaks tegema, minul — on nimelt mõte ...

MIILI *(on enese nähtavasti vägisi ema käte vahelt lahti kiskunud, avab hooga ukse, hüüab üle läve tuppa)*. Tulen jah sinule! Tulen kas või kesköö ajal ja ilma laulatamata! ... *(Uks mürtsatab kinni, nähtavasti on ema ja tütre vahel heitlemine.)*

VANA-MÄRT *(üles karates ja vandudes)*. Saadana sööt! Või — tulen jah sinule, kas või öö ajal ja ilma laulatamata! Seda minule?! Seda julged sa minule ütelda! Luku taha panen su! Raudkammitsasse! Raudkammitsasse panen su! ... *(Ei saa viha pärast enam edasi.)*

PÄRN. Ma ütlesin ju, teie ei peaks vihastama. Teie panete raudkammitsasse? Teie teate ju väga hästi, et kellegi inimese vabadust riisuda ei tohi, et see kuritööde hulka käib. Ja et mina, kui teie seda teete, kohe politseiga tulen, seda te ometi võite arvata! *(Teisel toonil.)* Et nüüd kaasavara asja juurde jälle tagasi tulla, siis —

VANA-MÄRT *(viha pärast hulluks minnes)*. Kopikat ei anna, punast krossi ka ei saa! Võta siis, kui tahad!

PÄRN. Kuidas te niisugust rumalat juttu võite ajada! «Punast krossi ka ei saa!» Mina naeran selle peale. Ega teie igavesti ela; peale surma ikka saab, kui mitte enne.

VANA-MÄRT *(nagu enne)*. No ei saa! Mina teen testamendi, ja —

PÄRN *(ikka enam ja enam ärritudes)*. Soo? Või teie teete testamendi? Teie ei olegi nii rumal, kui arvata! Siin pean muidugi mina ette vaatama ja selle eest muretsema, et teie testamenti teha ei saa. Ja — *(heidab käega)* see on ju õige kerge asi!

VANA-MÄRT. Soo? No seda ma tahaksin näha, kes mind testamenti tegemast keelata saab?!

PÄRN. Mina ei tahagi teid keelata, ma tulen kas või ise teile nõumeheks kaasa, kui — teie testamendi minu, see tähendab, oma tütre kasuks teha lasete. Varandus kolme jakku, ühepalju igaühele: perenaisele, pojale ja tütrele. Teie näete, mina ei tahagi ülekohut. Mis te tütre kaasavarast kohe kätte annate, läheb muidugi pärastisest pärandusesummast maha.

VANA-MÄRT *(söandades)*. Või tütrele kolmas jagu, ja kohe kätte! Sihukesele tütrele, kes ütleb, et tema vastu isa tahtmist mehele läheb! Kopikat ei saa, ei enne ega pärast! Teivast saab, seda!

PÄRN. Kui te sedaviisi mõtlete, nagu te ähvardate, siis *(laotab käsi)* pean mina muidugi, nagu ma ütlesin, selle eest hoolt kandma, et te testamenti teha ei saa.

VANA-MÄRT. Ah mina ei saa? Ah mina ei saa?

PÄRN *(ikka enam ärritudes)*. Teiega ei saa heaga! Mõistlikult asja üle rääkida teiega ülepea ei saa! Mina olen täna küllalt viisakas olnud ja teiega nagu mees mehega kõnelda püüdnud, aga mis teete teie? Teie vihastate. No kui ma veel häbematuks läheksin? Siis vihastaksite ennast muidugi surnuks! No ütleme: teie ei vihasta ennast mitte surnuks. Aga hulluks küll. Ja — teid hulluks vihastada on ju kerge. Siis jälle ei ole muud vaja kui käed selja peale siduda — teate, niisuguse särgiga, millel pikad käised on, — teid hullumajasse saata ja varandus kuraatorite alla panna lasta. Ütleme: hullumajasse ei taha teid saata, käib südametunnistuse vastu. Aga kuraatorite alla panna, see on süütu asi ja ei tee teile kahju midagi. Ja on varandus juba kuraatorite all, siis valvab kohus, et mingit vastuoksa asja ei sünni. Siis läheb kõik seaduse järgi. Ja et hulluks tunnistatud ja kuraatorite alla pandud inimene testamenti teha ei saa, seda te ometi teate?

VANA-MÄRT *(kui tõesti meelest ära, ähkides)*. Mis! Kurat! Sa tahad mind ... kuraatorite ... alla panna? Mind? *(Otsib silmadega, mida pihku haarata; näeb püssi, tõmbab selle pihku.)* Ma lasen! Ma lasen!

PÄRN *(külmalt)*. Ärge laske! Teate, siis on kohe Siber! Ehk — laske peale, laske! *(Irvitades.)* Katsuge, kas peale hakkab! Laske! Näidake, et teil julgust on! Näete, teie oletegi juba hull

valmis. Kahju, et tunnismehi käepärast ei ole! Küll ma tulen teinekord tunnismeestega.

VANA-MÄRT *(temal kukub püss käest)*. See on päris kurat! See on päris kurat — püssi ka ei karda!

PÄRN. Teil ei ole julgust vägitükke teha? No siis ärge minuga ülepea hakake! Räägime parem rahulikult. Pakkuge midagi, siis ma näen, et teil head tahtmist ei puudu! Nimetage summa, siis võime tingima hakata!

VANA-MÄRT *(ägades)*. Kas nüüd ei ole! Kas nüüd ei ole kimpu saanud!

PÄRN. Mitte sugugi. Minuga saab leplikult läbi. Ega ma kõike teie varandust taha. Jagame kristlikult — kolmas osa?

VANA-MÄRT *(ähib ainult)*.

PÄRN *(ärritab edasi)*. Asi on nimelt see: kauplemine ja kõik see terve kupatus siin — külas — on minu jaoks liiga väike ja kitsas. Meie tahame Miiliga pealinna asuda ja seal midagi suuremat ette võtta. Mina ei taha ka, et meie halvaga lahku läheme. Teil on siin kena koht, siia on meil hea suvitamas käia. Muudkui — kukru peate lahti tegema ja Miilile hea summa kaasa andma, et meie pealinnas hõlpsasti hakkama saame.

VANA-MÄRT *(üles karates)*. Välja! Lävest välja, saatan! Ehk ma ei tea, mis ma teen!

PÄRN *(üles tõustes)*. Mehesõna! Seda oleksite pidanud varem ütlema ja oleksite minust juba ammu lahti saanud. Aga lubage küsida, mis teie teeksite, kui ma ei lähe? *(Irvitades.)* Püssiga katsusite juba; poisse teil ka kodus ei ole, muidu võiksite neid kutsuda. Kutsuge ometi töömehed ehituse juurest, neile ma andsin juba paar rubla napsiraha. Need näevad siis kohe, et teie olete hull ja mina päris vagune, kes midagi ei tee. Kutsuge ometi! Siis on mul tarvilikud tunnistajad kuraatori seadmise jaoks ka kohe käes!

VANA-MÄRT. Kui ma ka siiasamasse paika suren, siis ma ka oma tütart teile ei anna ja raha veel sugugi mitte!

PÄRN. Teiega ei sa täna, teie hakkate jälle sedasama juttu otsast peale — teil ei ole tõepoolest õiget aru. Nojaa, ei ole ju imeks panna: pisike Mogri Märdi pea! Aga mõtelge paar päeva järele, siis ütelge mulle! — — —

VANA-MÄRT *(kuidas veel võimalik)*. Äraneetud! Äraneetud! *(Rohkem sõnu ei saa ta suust.)*

PÄRN. Mis te nüüd neate, äiapapa? Kelle nimel teie neate? Teie ei usu ju ei jumalat ega kuradit. Jumalat teie ei usu, see on teil kaukas, ja — kuradit teie ju ka ei karda. Kui kõigi teie tegude peale mõtelda! ... No vaadake, mina ka ei karda, üht ega teist, ja — teie needmist muidugi ka mitte. — Jumalaga, perenaine! *(Pakub kätt.)*

PERENAINE *(ei julge kätt andmata jätta, ei saa aga muud sõna suust)*. Oh sa issand jumal!

PÄRN *(raputab veel korra Miili kätt ja astub läve poole, pöörab*

aga uuesti ümber). Äiapapa! Ma ei soovi, et me pahandusega lahkume. Mis te's mind nõnda põlgate? Et teie rikas olete ja mina mitte? See vahe on ainult praegu nõnda. Teie o l e t e rikas ja minust s a a b rikas! Mul on ainult nende esimeste kümne tuhande rubla kokkusaamisega tegemist, pärast läheb see iseenesest. Teate ju? Selleks on mul teie tütre kaasavara vaja. Te loete mind kelmiks? Hoo, mina ei ole kelm. Mina olen selle tarkuse otsa peale saanud: ainult kõige ausamal ja õiglasemal teel saab kaupmees edasi, teisiti mitte. Sellepärast ma ka kui aus mees teiega õiglaselt räägin. Kas istume maha ja räägime edasi?

VANA-MÄRT *(meeletus vihas).* Välja! *(Jalga põrutades.)* Välja!

PÄRN. Noh, siis mitte, siis ma ei räägi enam, vaid käin oma rada. Jumalaga! *(Astub lävest välja.)*

VANA-MÄRT *(temale järele kui silmadega ära söömas ja kuklasse kinni kargamas).* Varas! Varas!

(Eesriie.)

II

(II pildi tegevus toimub turuplatsil «Peeter Pärna talurahva tarbeasjade kaupluse» ees. Vana-Märt tuleb urjadniku abiga tagasi nõudma oma tütart, kelle Pärn olevat «ööse l väevõimuga ära viinud ja pidavat nüüd vägisi enese juures». Tegelikult tuli Miili vabatahtlikult, sest ta on otsustanud järgmisel pühapäeval Pärnaga abielluda. Vana-Märt on meeletu, märatseb ja raevutseb ning kogu asi oleks temale lõppenud peaaegu kurvalt, kui «seadusesilm» poleks teda päästnud naabruses asuva «Parun J. von Rennerti õllekõrtsi» külastajate käest.)

NELJAS VAATUS

I

(IV vaatuse I osa toimub aasta pärast Mogri Märdi uues elumajas. Marjapuu ja neli töömeest tassivad uude tuppa raske rahakapi ja tüdrukud toovad 5—6-toobise piiritusepudeli, mis pärast liigutegemist asetatakse rahakapi peale.)

II

(Ilm on pimedamaks läinud, kaugelt on aeg-ajalt tasast kõuemürinat kuulda. Vana-Märt toob teisest toast rahakapist lükklaeka, paneb akna alla laua peale ja hakkab laekas segiläinud pabereid korraldama. Vähe aja pärast perenaine, äranutetud näoga, tuleb õuest, teeb siin ja seal asja, et Märdi tähelepanu enese peale pöörata. Tal on midagi südame peal, aga julgus rääkima hakata puudub. Ta ei saa aeg-ajalt rinnapõhjast ülestõusvaid õhkamisi hoopis maha suruda.)

VANA-MÄRT *(viimaks, kui ta juba paar korda on kõõrdi vaadanud)*. No mis sa's nüüd jälle piirad nagu kass palava pudru ümber, kui sa suud lahti ei tee? Sul ju jälle midagi on?

PERENAINE *(murelikult)*. Või see aitab, kas ma teen ta lahti või ei tee, või sina ikka sellest midagi hoolid! Nüüd oled muudkui oma rahakapi siia toonud! Toonud ometi jumalasõna kõige enne uue hoone katuse alla, nagu iga teine ristiinimene oleks teinud! Aga või sina tead midagi jumalasõnast või muust!

VANA-MÄRT *(külmalt)*. Sina too jälle oma jumalasõna! Juudijuttudega ei tee mina midagi!

PERENAINE *(õhates)*. Mis sa ometi pattu teed! Väljas tõreleb Vanaisa pilvede seest; kas sa tead, mis päev veel enne õhtut sulle toob — õnnistust või õnnetust? *(Hakkab uksi ja aknaid kinni panema.)*

VANA-MÄRT *(ei vasta, sorib oma pabereid edasi)*.

PERENAINE *(astub õue, toob põlle peal laastupuru, süütab ahjus põlema, jääb ahjusuu ette kükitama, aralt)*. Ma sain Petrogradist jälle kirja!

VANA-MÄRT *(teeb, nagu ei kuuleks ta)*.

PERENAINE *(härdalt, nuutsumist tagasi surudes)*. Nemad on hädas, Märt! Kas ükskord sinu süda sees ei sula!

VANA-MÄRT *(urisedes)*. Missugused «nemad»? Ilmas võib palju inimesi hädas olla, kas mina neid tean.

PERENAINE. Sa tead küll, missugused «nemad»! Sa lubasid mind ju maha lüüa, kui ma veel korra sinu kuuldes nende nime suhu võtan. Löö siis peale! Siis on kord see piin otsas!

VANA-MÄRT *(ei vasta midagi)*.

PERENAINE. Sa tead küll, kuidas Peeter seal oma rahanatukese kaotas ja üle löödi! Läks suurt saama ja kaotas sellegi, mis tal oli! Asi olevat kohtu all, — tuleb sealt midagi välja või ei tule... *(Ootab, kas Märt midagi ei ütle.)*

VANA-MÄRT *(külmalt)*. Soo? Või enesel võeti pealt? Ähvardas ikka teistel võtta.

PERENAINE. Seni neil ikka läinud, kuidas ta läinud, — Peeter käinud vabrikus tööl ja Miili pesemas. Nüüd olevat vabrik seismas ja Peeter ei leidvat kuskilt tööd...

VANA-MÄRT. Võtku nüüd rikastel pealt, võtku nüüd, nagu ta teha lubas! Seal Petrogradis on ju rikkaid küllalt! *(Suurustades.)* Mina — enesel pealt võtta ei lase!

PERENAINE *(rõhutult)*. Neil ei ole enam süüa ka!...

VANA-MÄRT *(kiviselt)*. Ei ole minu süü, kui — mõnel süüa ei ole! Mul on süüa küllalt, jääb ülegi!

PERENAINE *(ägades)*. Halasta ometi! Ta on ju meie laps!

VANA-MÄRT *(tigedalt)*. Meie — laps? Kui ta... öö ajal, salaja ...vanemate majast välja läks! Näljase inimesega, minu keelu vastu! *(Vihaselt.)* See — see peab minu laps olema, see? See ei ole minu laps! Ei, see ei ole minu laps, mõistad? Sul on küll meelest läinud, mis kõige selle juures minu süda sees ütles,

kui ... ma teda ... taga ajasin ja kätte ei saanud, kuidas see ... koer irvitades mulle küll mu tütart näitas, aga kätte ei andnud, mind üle läve ei lasknud, vaid püssiga ähvardas! Kuidas mind siis kui pöörast seoti, kui ma ust puruks lööma hakkasin, kuidas maailm siis irvitas! Siis — ei olnud ta minu laps, siis võis ta teha, mis ta tahtis, minul ei olnud tema üle mingit voli! *(Viha pärast peaaegu nuttes.)* Kui kirikhärra ega keegi kurat minu keeldu ei kuulnud ja minu tütart kirikus ilma minuta laulatati, — oli ta siis veel — minu laps! Küsis ta siis selle järele, mis minu süda sees ütles? Ja nüüd ... *(Avab suu, nagu tahaks ta veel midagi öelda, aga jääb vait.)*

PERENAINE. Sinu — süda, Märt! Sinu süda? Kolmkümmend aastat oleme paaris elanud ja mina ei ole mitte tundnud, et sinul süda on, ainult sinu külma kätt enese ja teiste üle olen tundnud, ja nüüd — räägid sina — südamest!

VANA-MÄRT *(kes jälle on kõvenenud, valjult)*. Aga minu — au! Minu au?

PERENAINE *(pehmelt)*. Au? *(Mõteldes.)* Sinu — au? *(Luksudes.)* Tjah! ...

VANA-MÄRT *(kurjalt)*. Au mul siis ka sinu teades ei ole? Mis mul siis on?

PERENAINE *(nagu enne)*. Raha, Märt, raha! Sinul on — raha! — Au? Ah! ...

VANA-MÄRT *(istmelt karates, leegitsevate silmadega)*. Jaa! Raha! Raha peab mul olema, raha! Seda olen ma vandunud, kui ma alles poisike olin, siis ... *(Ähkides.)* Sa ei tea, keegi ei tea ja ei pea seda ka teadma! ... Raha peab mul olema, kuni ma rikkam olen kui tema! Mul ei pea naist olema ega last, sugulast ega sõpra, jumalat ega kuradit, — raha peab mul olema; raha on jumal, raha on vägi, raha on võim! Ja võtta tahan ma teda ja olen teda võtnud ja võtan teda, kust ma aga saan. Halastamata, nagu see teda võttis. Kas sa mõistad, vandunud olen ma seda! *(Jääb ähvardavalt keset tuba seisma.)*

PERENAINE *(kiunudes)*. Miilil on laps!

VANA-MÄRT *(ei saa esiti aru, ei taha seda uskuda; kohkunult)*. Mis sa ütled?

PERENAINE. Miilil on laps, ja temal ei ole enesel süüa ega lapsele anda!

VANA-MÄRT *(ärrituse tipul)*. Miilil on laps! Ka see veel! Ka veel see!

PERENAINE *(lootes)*. Jah, Märt! Kui see sinu südant ei liiguta, siis ...

VANA-MÄRT *(metsiku vaatega)*. See? See peab minu südant liigutama? See? Ikka oli loota, et ta ükskord ta juurest ära ajab, kui näeb, et raha ometi ei saa, — nüüd ka veel see!

PERENAINE *(ägades)*. Halasta ometi, Märt!

VANA-MÄRT *(peaaegu nuttes)*. Halasta? Kes keelas temale halastust? Kui ta teadis, kust tee õueväravast välja viis, kas ta ei

teadnud, kust tee õue jälle tagasi tõi? Tulnud tagasi, lasknud lahutada, oleks Mogri Märdi tütar võinud olla, küllap meest oleks leidnud! Aga nüüd ...

PERENAINE. Miili tahab ju tagasi tulla, ta tahab ju ...

VANA-MÄRT. Nüüd? Värdjaga? — Ei!

PERENAINE *(kurjalt)*. Värdjaga? Sa oled hull, Märt! Laulatatud abielu laps, ja sina räägid värdjast!

VANA-MÄRT *(metsikult)*. Minu silmis on ta värdjas! Laulatatud? ... Olen mina neid laulatanud? Minu juurest on ta ära jooksnud, öösel, salaja ... Ja siis ei pea tema kutsikas mulle värdjas olema? Aga ... *(ähkides)* olgu! Olgu siiski! Seal Petrogradis, seal olevat ju niisugune maja! ... Tulgu tagasi! Ilma lapseta, *(vihaselt)* ilma lapseta! Üksi! Lasku lahutada — sõna ma ei ütle! Kõik olgu nagu enne!

PERENAINE. Ah, Märt! Sa tead küll! Miili ripub ju tema küljes niisuguse väega, mida mina ega sina ei tunne ja iial ei ole tundnud! Seda Miili ei tee, kui ta ka sureb! Miilil on sinu oma süda, kõva, isemeelne ja kangekaelne! Seda Miili ei tee!

VANA-MÄRT *(end ära pöörates, kiviselt)*. Kui ta ei tee, siis ta ei tee! Siis ei ole veel viimne häda õpetanud! On t e m a kõva, teadku, mina olen kõvem! Ja kui ma ka ... *(Kõvem müristamine võtab temal sõna suust.)*

PERENAINE. Ta on ometi sinu lihane laps! Anna neile ometi natukenegi sellest, mille peale neil õigus on! Anna neile seegi, mis mina sulle kaasa tõin, et nad ometi kuidagi jälle hakkama saavad! Nad on näljas, Märt!

VANA-MÄRT. Soo? Või siis lasegi enesel tõepoolest pealt võtta, nagu ta ähvardas? Ei! Ja nüüd on mulle sellest jutust küllalt. Mitte sõna enam, mõistad? Kirjuta temale või lase kirjutada, kui sa tahad: Tulgu! Üksi! Ilma oma petjata, ilma lapseta, — mitte sõna ma ei ütle! Ja nüüd — jäta mind rahule! *(Hakkab oma pabereid korraldama.)*

III

(NOOR-MÄRT ja LEENA astuvad sisse.)

NOOR-MÄRT *(aralt, ettevaatlikult, et isa mitte pahandada)*. Tere õhtust, isa! *(Jääb alandlikult ootama ja astub, kui isa tervist vastu ei võta ega tema poole ei vaatagi, nukralt ema poole.)* Õhtust, ema!

PERENAINE *(kes neile vastu tõtanud ja Leena nagu armsa tütre kättpidi enda juurde viinud oli, pojale kätt andes ja kätt pihku jättes.)* Õhtust, Märt! Jumaluke, kust te nüüd tulete nii ühel nõul kahekesi?

NOOR-MÄRT *(ikka nõnda, et ta enam isa kui ema poole räägib)*. Tulime — tee viis mööda; piksepilv ajas sisse varjualust otsima. Tõtt öelda ... *(Ei leia sellele, mis ta ütelda tahab, algust.)*

PERENAINE. Oh jumal jah, latsekesed... *(Vaikib, aralt vana-Märdi otsa vaadates.)*

NOOR-MÄRT *(ühe sammu isa poole tagasi astudes; on julgust kogunud, vabamalt)*. Tõtt ütelda, isa, ma tulin lepitust otsima, kas sinu meel minu vastu muutuda ei taha...

VANA-MÄRT *(kes värisevate kätega oma pabereid laekasse surunud oli; käsi ikka alles paberite peal laekas, tigedalt pilgates poja poole pöörates)*. Soo? Su suured plaanid on siis vett vedama läinud, et sa juba isakodu tänavasse teed tead?

NOOR-MÄRT. Ah, isa! Seda teed ei olnud ma kunagi ära unustanud — sa olid ta mul ju eest kinni pannud!

VANA-MÄRT. Masa Antsu sulase eest oli tee kinni. Kas sa katsusid tulla kui minu poeg?

NOOR-MÄRT. Ma ei tule kui Masa Antsu sulane. Vaid kui iseseisev inimene, kellel jalad oma laua all...

VANA-MÄRT. Siis vist ikka tõesti kui Ärma peremees? Ma olen kuulnud.

NOOR-MÄRT. Jaa, isa!

VANA-MÄRT. Jaa, isa!... Häbi võiks sul olla! Inimene ei ole veel kahte kuudki hauas, ja sina kosid leske? Kolme lapsega leske! Ja... ja... *(peaga Leena poole näidates)* mis sa siis seda veel ümber vead? Kas lesk selle ka pealekauba võtab? *(Leena nutab vaikselt.)*

NOOR-MÄRT. Sa eksid, isa. Ma olen Ärma talu rentinud. Ühes raudvara ja kevadise külviga põllul.

VANA-MÄRT. Hähähä! Rentinud! Millega sa rentisid? Mina kopikatki ei anna. *(Tõuseb üles, viib rahalaeka teise tuppa ära, tuleb tagasi ja tõmbab ukse enese järel kinni.)* Näed nüüd?

NOOR-MÄRT. Sul ei ole vajagi anda. Mina rentisin talu tema rahaga. *(Näitab Leena peale.)*

VANA-MÄRT *(pilgates)*. Soo? Või nii? Kust temale siis äkki nii head teenistust juhtus? Või on vana Masa Ants rahaaugu leidnud? Siis ta ikka mõne kroonu rahakorjaja maha on löönud. Võla ta juba maksis ära. Räägiti küll, et Jaasi Jaan obligatsiooni oma kätte olla võtnud; see siis ikka tühi jutt oli.

NOOR-MÄRT. See ei olnud tühi jutt, muidugi — Jaasi Jaani käest ei ole me talu rentimiseks raha saanud. Aga tuli ühel päeval meie endine vana Anu ja ütles: «Siin on tuhat viissada rubla, minge ja rentige Ärma talu ära! Lesk seda pidada ei suuda ja eestkostjad otsivad rentnikku.»

VANA-MÄRT *(väga piinlikult puudutatud, põlastades)*. Tuhat viissada rubla! Kust ta võttis tuhat viissada rubla?

NOOR-MÄRT. Ei tea. Noo — sinu enese käes oli tal tuhat ja — viissada oli tal veel.

VANA-MÄRT *(irvitades)*. Hähähä! Minu käest võttis raha välja, näe, kuhu ta selle sulatas! No mistarvis ka niisugusel raha!

NOOR-MÄRT. Nõnda siis olen ma eilsest peale talus sees. Seal on vanale ja uuele perele ruumi küllalt.

VANA-MÄRT *(põlgavalt naerdes)*. Hähähä!

NOOR-MÄRT *(tõsiselt.)* Ära naera, isa. Meie Leenaga läheme kindla tahtmisega elule vastu. Ja mõtleme tuleval pühapäeval endid kirikus kui paarirahvas maha hõigata lasta. Ilma teie õnnistuseta ei tahtnud me uut elu alata ... *(Astub lahtiste kätega vana-Märdi poole.)* Isa! Lepime täna!

VANA-MÄRT *(kiviselt)*. Ei!

NOOR-MÄRT. Isa! Alandliku ja tõemeelega palun ma!

VANA-MÄRT *(veel kivisemalt)*. Ei!

NOOR-MÄRT *(mõrult)*. Tiaa! Siis — ei ole parata, et mina oma rada pean minema ja sina oma!

PERENAINE *(nuttes lähemale tulles)*. Märt, Märt! Mis sa nüüd kiusad teda! Ega ta enam laps ole, ta ju mees, kes ise teab, mis ta tahab. Üksi jääme nagu kaks vana kurge, kellest keegi ei hooli!

VANA-MÄRT *(hoolimatult)*. Üksi? ... Mina olen kogu oma eluaja üksi olnud.

PERENAINE *(nuttes)*. Jah, ja mina veel, Märt! Ja mina veel sinu kõrval!

VANA-MÄRT *(vihaselt)*. Kui minu poja! mind vaja ei ole, minul teda ammugi mitte!

PERENAINE. Mis siis temal sindki vaja on! Mis sul temale anda on, kui sul temale armastust anda ei ole? Raha? Tema jumal ei ole raha! Miili ei tahtnud sinu raha, tema ka ei taha! ...

VANA-MÄRT. Vallavaestele jätan, kui omad lapsed tänada ei tunne.

PERENAINE. Alles vähe aja eest nimetasid sa oma südant ja oma au. Kus on nüüd see süda! Kus see au! Ühe lapse tõukasid juba ära, tütart sul enam ei ole ... Ja nüüd, kus su ainus poeg tuleb ja palub ... *(Ei saa nutu pärast edasi.)*

NOOR-MÄRT *(isale kätt vastu sirutades)*. Isa!

VANA-MÄRT. Tule ära kerjuste seast, tõuka jalaga! Tüdruku pärast nüüd! Kõik ilm on temaseid täis, tuhat korda paremaid! Mõisa ostan ma sulle! Ainult mõni aasta veel oodata, siis on ta pankrott! Siis on ta kerjus! Siis löö kõigele maailmale ratsapiitsaga näkku! Kuule nüüd! Siis ostame meie ta mõisa!

NOOR-MÄRT *(kindlalt)*. Ei!

VANA-MÄRT *(viha ja nutt segi)*. Ei? Sina ütled «ei»? Kellele ma siis olen kogunud? Kellele korjanud? Märt! Me sõidame tõllaga, tõllaga sõidame meie: ainult see seal ... tüdruk jäta maha, näljastega ei ole meil tegu ... Jalaga tõuka! ...

NOOR-MÄRT. Ei isa! Kõik! — Seda mitte.

VANA-MÄRT *(ülesleekivas vihas)*. No siis võtku sind ka! ... *(Vali müristamine võtab temal sõna suust.)*

NOOR-MÄRT *(isa juurde astudes)*. Ah, isa! Ära nea mind! Mina ei või ju sinu tahtmist teha, ma ei saa ju! Lähme rahus lahku, kui see teisiti olla ei või! Ära karda, häbi ma sulle ei tee. Ja küll tuleb

aeg, kus minu naine sulle armas ja kallis on nagu oma lihane laps. See ei või tulemata jääda. Leena on minu ja sinu armastust väärt.

IV

(Selle aja sees on MIILI, kes haige ja äralõpnud ja ennast vaevalt püsti jõuab hoida, laps süles, lävest sisse astunud ja otsib seina najal tuge.)

PERENAINE *(on temale vastu läinud ja tunneb tütre ära. Kui poja suust sõnad lõpevad, tuleb tema suust kohkunud hüüd).* Taevane isa! — Miili!

MIILI *(vangub, nagu tahaks ta kukkuda).*

LEENA *(Miilit toetama tõtates).* Miili! Sa oled ju haige! Sa ei jõua ju jalul seista! *(Toob istme.)*

PERENAINE *(kohkunud ja erutatud).* Miili! Tütar! Oh jumal... kust sina tuled? Ja sedaviisi! *(Hädaldades tütre ümber ja toetab teda.)*

MIILI *(kustuva häälega).* Jaa, ema! Haigelt tulin ma tulema, ja tee peal — jäin nõrgaks! Mul ei olnud, et vaksalist hobust palgata.

PERENAINE. Miks sa siis meile ei kirjutanud!

MIILI *(jõuetult).* Ei olnud enam aega kirjutada. Surm! Ma tundsin, et... surm varitses peatsis ja... Peeter! Peeter ei tohtinud seda teada. Ta ei oleks lasknud! Mis oleks tema lapsega peale hakanud! Kodumaa mulla sisse tahtsin ma saada, oma kirikaiale! Ja kui mind enam ei ole, ema... Oma lapse tahtsin ma teile tuua, lapse!...

VANA-MÄRT *(hoolimatult ja vihaselt).* Mis? Oma värdjaga tuled sa? Oma värdja julged sa minu silma ette tuua? Välja! Kust sa tulnud oled, sinna mine!

MIILI *(eksitamatult nagu enne, emale).* Ma tean küll, ema, sa oled vana, ja... Aga! Ehk ometi? Ehk ometi kuidagi!...

PERENAINE *(kiunudes).* Ta sureb! Oh jumal, ta sureb!

VANA-MÄRT *(hoolimatult, ära pöörates).* Sureb? Ei sure! Või on minu maja laatsaret, siia surema tulla!

MIILI. Isa!

VANA-MÄRT. Isa, isa! Nüüd on isa! Kus siis isa oli, kui sa ära jooksid!

MIILI. Isa!

VANA-MÄRT *(pöörab selja).*

LEENA. Ära karda midagi! Kui sind siit välja aetakse, meie juures Märdiga on ruumi. Siis tuled meile. Meil on katus pea peal.

MIILI. Ah... Leena! Minule... ei ole küll midagi enam vaja! Aga laps! *(Ägades.)* Laps!

LEENA. Laps? Miili, see olgu minu laps. Kui seda vaja peaks olema, mina tahan temale ema asemel olla.

MIILI *(äraseletatud näoga).* Jumal õnnistagu sind! *(Sirutab käed Leena poole.)* Jumal õnnistagu sind!

PERENAINE *(kiunudes)*. Ta sureb! Aidake! ... *(Langeb Miili ette põlvili ja hoiab tema ümbert kinni.)*

MIILI. Jaa, ema! Nüüd võin ma surra! ... Andke mulle andeks kõik! Mis tulema pidi, tuli! ... Ärge Peetrile süüd andke! ... Isa, anna mulle andeks! ... *(Tema kõne muutub arusaamatuks sosistamiseks, pea langeb tagasi, sureb.)*

NOOR-MÄRT. Ära nuta, ema! Temal on nüüd hea! ... *(Perenaine, pea tütre süles, nutab; noor-Märt surub surnu silmad kinni; Leena, laps süles, näib palvetavat. Vaikus.)*

V

VANA-MÄRT *(kellel piinlik on, kelle südames liigutus ja kangekaelsus võitlevad, on rahutuks jäänud; temal on ehk iseenese ees häbi ja ta püüab seda varjata; astub lähemale, ei julge kellelegi otsa vaadata)*. No mis ulumine see on? Kas kord lõppu ei ole?

PERENAINE. Oma lapse ajasid sa surma! Sinu pärast suri ta! Ei ole sa inimene, metsloom oled sa! Aga — pea kohal on üks, vägevam sinust, — jumal!

VANA-MÄRT *(ülbelt)*. Jumal! Minu jumal on siin! *(Kauka peale koputades.)* — Siin on Mogri Märdi jumal! *(Äkiline kõuekärgatus ja pragin; pikne on maja põlema löönud. Kõrvaltoa klaasukse ruudud langevad sissepoole kildudeks. Selle taga on tuba suitsu ja tuld täis.)*

NOOR-MÄRT *(kohkunult)*. See lõi sisse!

LEENA. Issand jumal!

VANA-MÄRT. Sisse lõi nüüd! Nüüd lõi sisse! *(Nõtkub jalgadest ja otsib istet. Katsub aga kohe jälle üles tõusta ja ei saa.)*

(Väljas karjumine ja jooksmine: «Tuli! Tuli lahti!» *Kohe koputatakse ka erutatult akna pihta. Aknaruut langeb puruks.* «Maja põleb!»)

VANA-MÄRT *(teeb asjata katseid üles tõusta, jalad ei kanna)*. Seda ma arvasin! Seda ma arvasin, et sisse lõi! Eih! Ei saa! Ära võttis jõu jalgade seest! *(Vihaselt.)* No aidake ometi!

NOOR-MÄRT *(erutatult, nõutu, ei tea, kust hakata, katsub isa jalule aidata)*.

MARJAPUU *(töömeestega, tungib lävest sisse)*. Hullud! Mis te's veel ootate! Sisse tahate põleda või?

NOOR-MÄRT *(Miili ja ema juurde tõtates)*. Siia! Kandke surnu välja! Tooliga! Ettevaatlikult! *(Leenale.)* Leena, mine! *(Tõstab perenaise käte vahel üles.)*

PERENAINE *(kiunudes)*. Miili! Miili!

TÖÖMEHED. Ei sel ole enam elu sees! *(Kannavad Miili läve poole. Leena hoiab ühe käega last ja toetub kaasa minnes Miili nõtkuvat pead. Ära.)*

VANA-MÄRT *(on asjata jaluletõusmise katseid teinud ja abitult tooli peale istuma jäänud, aeg-ajalt ähkides)*. Appi! ... Appi!

MARJAPUU *(on käe perenaise ümber pannud, noor-Märdile)*. No

aidake vana-Märti! *(Ettevaatlikult toetades ja kandes perenaisega läve poole. Vana-Märdile).* Mis sa veel karjud! Siin ei ole midagi aidata. Piksetuli, seda ei kustuta keegi! *(Perenaisega ära.)*

VANA-MÄRT *(nagu enne).* Appi! . . .

NOOR-MÄRT *(vana-Märdi ümbert kinni hakates ja teda jalule aidates).* Tule, isa!

VANA-MÄRT *(ennast poja peale toetades jõuetult).* Jah, lähme! *(Korraga toetab ta käed-jalad vastu ja karjub.)* Mu raha! Raha! Raha tooge välja! Raha põleb sisse!

NOOR-MÄRT. Raha? Kus? Kas ta's sul raudkapis ei ole?

VANA-MÄRT *(nagu arust ära).* Ei, ei seal! *(Tikub kõigest jõust tagatoa ukse poole.)* Lahtises sahtlis laua peal!

NOOR-MÄRT. Lahtises sahtlis laua peal?

VANA-MÄRT *(poja käte vahelt põlvili libisedes, kaks kätt poja poole üles tõstetud).* Raha! Raha too välja! Raha ja paberid! Kõik põleb sisse!

NOOR-MÄRT *(laseb vana-Märdi lahti, see jääb ähkides keset tuba põlvili; kargab tagakambri ukse poole ja kisub selle lahti, — suits ja tuli löövad vastu; kõheleb nõutult ühe silmapilgu kord isa otsa, kord üle ukse põlevasse tuppa vaadates. Sel silmapilgul tungib MARJAPUU meestega õuest tagasi tuppa).*

VANA-MÄRT *(ähkides).* Raha! Raha too välja! Raha! Laua peal sahtlis!

NOOR-MÄRT *(vaatab veel korra meeleheitliku vaatega isa otsa ja kargab põlevasse tuppa).*

MARJAPUU *(pikkade sammudega tagakambri läve poole joostes).* Hull oled või? Tuba on elutuld täis! *(Tahab temale järele joosta. Sel silmapilgul põlevas toas plahvatus, südantlõhestav karjumine, mis kohe lämbub, ja — tume kukkumise müdin. Marjapuu põrkab tagasi).*

MEHED *(karjuvad läbisegi).* Mis see oli?

MARJAPUU. Piiritusepudel!

TÖÖMEHED *(segamini).* Piiritusepudel?

MARJAPUU *(kõigest kehast värisedes).* Peremehe piiritusepudel lõhkes!

TÖÖMEHED *(kohkunult).* Taevane isa! Noor-Märt! Kas noort-Märti kätte ei saa! *(Teevad ukse lahti, elus tuli lööb vastu. Uks jälle kinni.)*

MARJAPUU. Ei tule noor-Märt enam tagasi!

TÖÖMEHED. Ehk saab akna kaudu! . . . *(Kargavad lävest välja.)*

VANA-MÄRT *(nagu enne).* Raha! Päästke raha!

MARJAPUU *(vana-Märdist karmilt kinni hakates).* Tule! Siin ei ole enam midagi päästa! *(Veab vana-Märdi läve poole.)*

VANA-MÄRT *(nagu enne käte ja jalgadega vastu pannes).* Enne raha! Raha ja paberid!

MARJAPUU *(kurjalt).* Kellele su raha veel vaja on, kui poega ei ole!

VANA-MÄRT *(ägades).* Oh jumal, jumal!

MARJAPUU. Või nüüd tuleb temale ka juba jumal meelde!

VANA-MÄRT *(on hulluks jäänud, rabeleb kõigest jõust vastu, ei lase ennast lävest välja vedada)*. Jumal?... Lase lahti! Ära puutu! Kas sa ei näe? Mina olen ise jumal, mina olen ise!...

MARJAPUU *(teda peaaegu kandes läve poole vedades)*. Mis sa jändad? Hulluks oled läinud või?

VANA-MÄRT *(karjudes)*. Mina olen ise jumal, mina olen ise! Ratsapiitsaga! Ratsapiitsaga löön igaühele näkku! Ratsapiitsaga!... *(Marjapuu viib tema üle läve ära.)*

(Eesriie.)

(V vaatuse sündmustik toimub viie aasta pärast. Teel kohtuvad nõdrameelne Mogri Märt ja Leena koos Miili ja Pärna pojaga. Hiljem saabub nende juurde Peterburist tulnud Pärn, kes on otsustanud oma poja nüüd kaasa viia. Kuid ta peab Leena palvega nõustuma ning jätma lapse Leena kasvatada. Pärn lahkub.)

(Eesriie.)

OTTO MÜNTHER

(1864—1929)

ÜKS NENDEST...

I

«Härra!»
«Mis on?»
«Jaan sõitis ukse ette.»
«Las ta ootab . . .»

Ja vanaldane naisterahvas läks tasakesi nagu kass üle muda Jaanile härra käsku viima.

Käskija ei olnud muu kui dr. Kahl, kelle vanemad valla hingekirjas alles Kaali nime kandsid. Ta oli keskmise kasvuga, lühikeste mustade juustega ja ülespoole keeratud vurrudega noormees, kelle harilikku nägu ta mustad silmad ja sirge nina ilustasid.

Niisuguseid nägusid tuleb õige sagedasti ette ja nad ei vangista kunstniku silmi sugugi, vaid libisevad nende eest tähelepanemata mööda. Seda enam meeldivad nad neidudele, kes vaevalt koolipingi selja taha on jätnud. Need leiavad, et sellised näod väga ilusad on, iseäranis veel siis, kui nende omanikkude nimedel ladinakeelsed nimed ees on.

Peale käsu andmist jäi Kahl seisatama, nagu tuletaks ta mõnda tähtsat asja meelde. Astus akna alla ja vaatas sealt välja. Keeras

tagasi ja jäi peegli ette seisma. Kohendas maniskikraed, mis lõuapäradeni oli kasvanud, sealt tagasi paindunud ja kuni vestikraeni võrsunud, kuhu mitmevärviline siidist kaelaside nagu murkel kinnitatud oli.

Nägu, juuksed ja rinnaesine näisid nende omanikule meeldivat, sest ta pöördus rahuloleva naeratusega kõrvale; heitis esiti pilgu oma jalgade ja siis vastasoleva seina küljes rippuva pildi peale.

Pilt tuletas Kahlile tema üliõpilasaega meelde. Ta oli mitmevärvilise lindiga ümber piiratud ja selle peale ristis mõõgad ning mitmevärviline müts seatud.

Pilt kujutas salka mehi, kellel kõikidel värvimütsid peas ja mõõgad peos olid. Ühel suure habemega pastori-sarnasel mehel oli suur sõnnisarv käes. Kogu see pildil olev meestesalk oli maalimisväärselt korratus olekus üles võetud. Mõned seisid, mõned istusid ja mõned olid küljeli maas. Seal oli noori ja vanu, suuri ja väikesi. Ühel üks ja teisel teine asi käes, et mingi asja läbi oma isikule isesugust värvi anda. Selle meestesalga selja taga seisis suur lipp, mille voltide vahelt hõbedaga trükitud sõnad välja paistsid.

Suure pildi kõrval ja allpool oli mitu väiksemat pilti üles seatud, mille peal purjus üliõpilased õllekorvide otsas istusid. Ka Kahl paistis nende hulgas olevat.

Need pildid puutusid silma igaühele, kes Kahli juurde tuli, ja mõjusid mitmesugusel viisil vaatajatele. Neid pilte vaatasid talupojad ega tulnud mingisugusele otsusele. Neile näis arusaamatu olevat, mispärast targad inimesed endile mitmevärvilised mütsid pähe panevad, endid purju joovad ja siis päevapildina üles lasevad võtta ... Nad mõtlesid ja mõtlesid, ning ei uskunud sugugi, et need joobnud härrad talupoegade pojad on. Ainult ühekorra oli peakohtumees, kes ka Kahli juures käis, lausunud: «Mis see meisse puutub — sakste asi käib laialt ...»

Koguni teistsugust arvamist said pildid siis kuulda, kui dr. Kahli sõbrad neid vaatlesid.

«See on nüüd seal ja seal kirikhärraks, see on seal ja seal arstiks, see on selles ja selles linnas advokaadiks, ülemaks talurahvakohtunikuks, ülemkooliõpetajaks ja notariks,» seletas Kahl rõõmust hiilgavail silmil. — «Aga kas tunnete, kes see on ...»

«Kes ei peaks nüüd teid tundma,» vastasid sõbrad, ja Kahl naeratas heal meelel.

Ja kaua vaatasid dr. Kahli sõbrad neid tähtsaid mehi, neid esimesi õisi, mis kehvast Eesti pinnast olid tärganud ja rohket vilja tõotasid kanda. Noored mehed õhkasid ja preilid hoidsid hinge kinni pidades oma õhkamist tagasi, et nende südamesaladused kuuldavale ei tuleks. Esimesed nägid endi ees oma ammuigatsetud paleust ja teised soovisid seda paleust omandada ...

Aga dr. Kahl? Ta oli uhke selle üle, et teda oli kaalutud ja väärt leitud nende meeste hulgas olema. Iga kord vaatas ta, ja ka nüüd, vaimustusega seda meestesalka, neid vaimukangelasi. See on juba suurus nende meeste hulgas olla, kui sa küll ise väike oled ...

Kahli vaimustus tõusis seda mõteldes, ja oma kuju pildilt otsides sosistas ta: «Ma olen üks nendest...»

Koguni armetu paistis Kahli kuju pildil olevat. Ta oli teiste vanemate meeste selja taha peidetud. Ainult pea ja õlanukid paistsid välja. Värvimüts oli lohkus ja viltu peas. Vari oli näole langenud ja tema nina teisele küljele litsutud. Parem silm oli nagu udu sees ja sellele kohale oli päevapiltnik musta täpi teinud. Aga see ei vähendanud Kahli vaimustust sugugi. Ta oli üks nendest oksadest, mida see haridusepuu kaitsvalt üle Eestimaa laiali laotas...

Kaua, kaua vaatas Kahl seda pilti ja tema mõtted viibisid kaugel... Aga seal helisesid korraga kellad, sest Jaani hobune raputas ennast külma pärast ja Kahlil tuli meelde, et täna uusaasta laupäeva õhtu on. Ta vaatas kella. See oli pool neli. Kella kaheksa ajal pidi ta Kuusesalus olema. See tegi Kahli korraga kaineks. Tänane õhtu oli tema kohta tähtis. Täna õhtul palus ta Kuusesalu omaniku, vana rikka Ambergi tütart Elsat vormiliselt endale abikaasaks. Siin ei võinud enam viivitada. Ta astus kirjutuslaua juurde; süütas paberossi põlema ja võttis kätte noore neiu päevapildi, mis selja tagant nõndaviisi oli üles võetud, et tema lokki seatud juuksed, üks silm, väike, ülespoole kerkiv nina, õrnad huuled, ümmargune lõug, prilliklaas ja nöör näha olid. Ta vaatas seda pilti lähedalt, siis seadis teda kaugemale. Vaatas ja vaatas. Vaatas seda terve tähelepanemisega ja õrna, armatseva pilguga. Mõne tunni pärast pidi see iludus tema oma olema. Igavesti tema... Kahli südant täitis niisugune õnnis tundmus, et ta terve maailma vastu sel silmapilgul oma headust oleks üles näidanud. Ta oleks tõesti vanale Luua-Mihklile, kes kiriku ukse ees käis ja talle sagedasti luudasid pakkus, sellel minutil öelnud: «Meie oleme kõik ühesugused eestlased, vennad, ja meid ei lahuta ükski vahesein ega org...»

Kahl pani pildi tasakesi lauale, tõmbas lauasahtli lahti, võttis sealt sametise kasti sees oleva briljantkiviga sõrmuse välja, pistis selle taskusse ja keeras sahtli lukku. Vaatas ringi, kas ta midagi ära ei ole unustanud, ja astus uuesti peegli ette. Lükkas harjaga paar korda juukseid ja vurrusid. Kohendas jälle kuube, ning kutsus enda juurde Miina, kellele ta tarvilised käsud kätte jagas ja kes talle kasuka selga aitas tõmmata. Pistis kõrged kalossid jalga ja läks head õhtut soovides uksest välja.

Miina läks härrale järele saani juurde. Kattis tekiga härra jalad kinni, soovis härrale head teed ja: till-tall, till-tall... sõitis dr. Kahl Kuusesalu poole.

Õhtu oli õige vaikne. Taevas oli selge, ainult mõned pilved paistsid nagu valged treemlid ja puuvilla-kahlud siit ja sealt taeva küljest silma. Päike oli üsna taevaservale lähenenud, maalis taevaserva veripunaseks ning pani lumekübemed puude küljes punaka valgusega hiilgama. Väljad ja luhad olid kaetud paksu lumekattega, kust kivikangrud ja ristikheina-kärbised mustavalt välja paistsid. Talumajade katused valendasid ja nende unkaaukudest ja korstna-

test tõusid ülespoole suitsusambad, mis kõrgemal õhus laiali lagunesid ja ära kadusid.

Kahl vaatas seda vaikset maakohta ja tal tulid meelde endised ajad, millal isa teda kooli ja koolist koju oli viinud. Mitmed õhtud olid just samasugused olnud. Ta oli sel ajal väike, kössis, halli kuuega poiss olnud. Ta oli neid õhtuid hoopis teistsuguse silmaga vaadanud kui nüüd. Kui ruttu oli see kõik mööda läinud. Ülikooliaastad, üliõpilaselu, parem seltskond ja praegune elu. Ta oli tundmatu jõu läbi kodupaigast, oma noore-ea sõpradest, rahvast ja oma ümbrusest kõrgemale tõstetud ja need olid talle võõraks jäänud. Ta ei leidnud endal nendega mingisugust sidet olevat, kõik nende kõned ja arvamised jäid temale ikka võõramaks ja ta ei leidnud asja, mille üle omastega oleks võinud pikemat juttu ajada. Kõneained, eluviisid, püüdmised, mõisted — need olid nõnda mitmesugusest maailmast, et nad kuidagi kokku ei käinud ...

«Kui ruttu, kui ruttu,» mõtles Kahl ja kohendas kasukat, «on see aeg mööda lennanud. Varsti saab juba kaks aastat, kui ma Sõlme alevikku asusin, ja terves kohalikus paremas seltskonnas olen ma kodus ...»

Tal oli õigus, sest osava mehena, kes seltskonnas liikuda mõistab, oli Kahl kõikide Sõlme elanikkude südamed enda poole võitnud, iseäranis veel niisugustes perekondades, kus noored koolitatud tütred kodus olid. Et selle läbi tema arstiline tegevus tõusis, ei ole imeks panna. Ühes oma tegevusega ja oma töö väärtusest arusaamisega kergitas ta oma töö hinda, mis vaesemate hulgas nurinat sünnitas; aga inimene ei ela mitte ükspäinis vaimust, vaid ka leivast. Nüüd oli tal veel korda läinud rikka Ambergi tütre südant enda poole võita ja Kahl ei leidnud ühtegi takistust, mis tema õnne ja edasijõudmise teel ette oleks julgenud asuda.

«Kui ruttu, kui ruttu,» mõtles ta ja tõmbas kasukakrae koomale, nii et ta muud ei näinud ega kuulnud kui Jaani tugevat selga, härmatanud hobust, selle puristamist ja aisakellade tilinat: till-tall, till-tall ...

II

Arvata kahekümne viie aasta eest oli Kuusesalu omanik alles väike mehike. Ta rääkis siis teistsugusel toonil. Tegi mõisates tisleritööd ja istus kord haagikohtuniku puuriski. Oma tööst olid tal mõned sajad rublad järele jäänud, nii et ta ühe sakslasega lupja põletama hakkas. Sakslane jäi varsti pankrotti, kuna Amberg seda äri edasi ajas. Kurjad keeled teadsid rääkida, et Amberg sakslase pankrotti-jäämise juures süüdlane olnud, aga kellel siin õigus oli, jäi teadmata.

Sellega ei leppinud Amberg veel mitte. Ta rentis endale paemurru ja hakkas sealt kive välja kangutama; ehitas lubjaahjud ja hakkas metsi ostma. Asi edenes, ehk küll mitmesuguste takistustega: aga varsti võitis hästi edeneva tööstusega kogutud kapital takistused

ära ja hakkas rohkenema. Sest kapital ja tuluke on ühesugused: mõlemad on alguses väikesed, aga kui korra jõu kätte saavad, siis nõuavad nad ohvrit. Üks hävitab inimeste kätetööd, teine hulkade elu, õnne ja tervist. Vaesest pool-rikkaks on raske saada, kuna pool-rikkast kerge on rikkaks tõusta. Nõnda oli lugu ka Ambergiga. Oli ta esimestest takistusväravatest läbi pääsenud, siis nagu avanesid kõik teised väravad tema ees, ja Ambergi vägevus kasvas ja kasvas . . .

Ta kogus varandust ja ükski ei võinud seda öelda, et ta seda ei mõistnud.

Vedasid talupojad talle palke ja jätsid kelgu palgi-otsa alla panemata, nii et lumi palgi püksivärvli kohalt paljaks nühkis, kohe tõmbas Amberg koorma pealt viis kopikat maha. Või teine puid ja ladus süllad sugu koredasti, jälle vähendas Amberg viis kopikat sülla hinda. Lõhkus keegi puid ja jättis mõned halud jämedaks, kohe langes lõhkuja palga kurss viis protsenti. Maksis ta kellelegi palka, siis jättis ta rubla või poole maksmata. Alati leidis ta põhjusi, miks ta seda nii teeb. Iga vaese inimese higist jäi ikka midagi tema sõrmede külge.

«Jaa, jaa, jaa, kui mina seda teile ütlen, siis peate teie seda uskuma,» armastas ta sagedasti oma tuttavatele öelda, sest sõpru tal ei olnudki. Tisler Redel oli küll tema sõber, aga see suri ära ja selle varanduse nõudis Amberg endale.

«Teie näete, mis praegu siin on,» rääkis ta edasi, «aga kahekümne viie aasta eest oli siin kuusemets. Jaa, jaa, jaa, ma olen siia hooned ehitanud, rohuaia asutanud. Soomest õunapuud toonud, kännud välja juurinud, põllud kividest puhtaks teinud — jaa, jaa, jaa — kõik oma töö ja vaeva läbi . . . Ja vaadake, kui teie tahate põllumees olla . . . kus olete teie paremat vilja näinud kui siin?» . . .

Tal oli omajagu õigust. Kahekümne viie aasta eest seisid saunikute eluhooned oma põllulappidega ja mõned kahepäevakohad Kuusesalus. Amberg ostis esiteks ühe kahepäevamehe koha ära ja siis hakkas ta nagu katk oma idusid laiali laotama. Kord-korralt langes saun sauna järel oma maadega Ambergi kätte, kes hooned maha lõhkus, võserikud maha raius ja saunikute põllulapid üheks põlluks muutis.

Lubjatööstuse kõrval, mis Ambergile rohket kasu saatis, oli tal seda kerge teha. Nii lappis, täiendas ja suurendas Amberg Kuusesalu väsimatult, kuni see kauni väikese mõisa kuju sai. Ta oli mõis, aga ilma õigusteta, ning selle vahega, et seal puudus perekell, mille aset täitis lokulaud. Rahvas uskus kindlasti, et need mõisad, millel mõisaõigusi ei ole, perekella pidada ei tohi, mispärast neid mõisateks ei või nimetada. Vist arvas Amberg sedasama, sest ammu käis ta ümber, et endale rüütlimõisat osta. Siis oleks ta võinud kõmisevalt endale rinna vastu lüüa ja mõisnikkudele uhkelt ütelda: «Kes võib mind katkiseks tisleriks nimetada? Ma olen samasugune mõisnik nagu teiegi!» . . .

Rikkuse kasvamisega tõusis ka Ambergi iseteadvus. Ta vaatas kõikide peale kõrgilt.

Igast sõnast laskis ta märgata, kes ta on. Pidas ennast targemaks kui teised, ja nimelt sellepärast, et ta oma jõu ja vaeva läbi vägevaks oli tõusnud. Püüdis igaviisi oma mineviku jälgi varandusevaibaga kinni katta. Õppis veel vanas eas saksa keele ära, et keegi ei võiks ütelda, et ta harimata inimene on. Tarvitas kahesugust mõõtu: kodus rääkis ta omas perekonnas saksa keelt, kuna ta mõisarentnikkude ja valitsejate seas eesti keelt kõneles ja viimaseid kadakasaksluse pärast pilkas.

Ta oli eesti mõisnik ja rahamees. Rahvas kummardas teda, et tema käest teenistust saada. Mõned eesti mehed otsisid tema sõprust, et oma jõudu tema abil suurendada. Eesti «paremad» üliõpilased saatsid tema tütardele oma päevapilte ja käisid sagedasti Kuusesalus võõrsil, et kord head . . . noh, ma jätan parem ütlemata.

Amberg teadis seda väga hästi. Ta muigas rahulolevalt ja lausus: «Jaa, jaa, jaa, kui mina seda teile ütlen, siis peate teie seda uskuma . . .»

Ta oli eestlane, aga ainult nime järgi. Rahvast seisis ta õige kõrgel ja kaugel. Teda lahutas rahvast niisugune müür, et sellest üle ronida kaelamurdlik töö oleks olnud.

Niisugune mees oli Kuusesalu omanik Amberg! Ta oli oma hulga tööliste, oma varanduse ja oma maa täielik isevalitseja ja seda mõju sai tunda tema perekondki. Ta valitses kui patriarh, niihästi ennemalt kui ka nüüd, uusaasta laupäeva õhtul, omas perekonnas.

III

Tuled olid Kuusesalus põlema pandud ja need saatsid oma valgust läbi akende kaugele õhtupimedusse. Mitmed võõrad olid juba sinna sõitnud ja nad istusid Ambergi kabinetis ning rääkisid poliitikast, oma tööst ja praegustest vaestest aegadest. Naisterahvad olid saali kogunenud ja rääkisid niisugust juttu, mida pidude ajal küll-küll kuulda saab. Noored härrad ja preilid lobisesid saali nurgas sohva ees ümmarguse laua ümber. Tihti heideti nalja ja selle hulka kõlas mitmehääleline naerulagin. Ainult preili Elsa oli natuke rahutu. Kahl ei olnud veel tulnud.

Jõulupuu ei olnud veel oma kurssi kaotanud, ta seisis oma kulla- ja hõbedavärvilises ehtes nagu väljakutsuvalt. Just nagu oleks ta teadnud, et kui küünlad tema küljes põlema süüdatakse, siis preili Elsa elus üks tähtis muutus ette tuleb.

Seal kõlistati korraga ja ka aisakellade kõlinat oli kuulda. Kiiresti jooksid teenijad kotta ja nende järel preili Elsa ning tema vend, kes Riias «Baltia» korporatsiooni liikmena studeeris, Kahli vastu võtma, sest tema see pidi olema, — ja oligi. Kajasid rõõmsad teretushüüded ja vilkusid armastusiha pilgud, ning dr. Kahl astus teiste vahel kui vägimees saali. Ta oli ju vägimees, akadeemia kodanik, kes võis

seda salata! ... Algas tutvustamine. Ühtelugu kõlas: «Rõõmustan väga, rõõmustan väga ... Lubage küsida, Wahl või Thal ... Härra dr. Kahl ...» ja nii läks edasi, kuni terve ring läbi. Sealt läks Kahl kabinetti, kus Amberg metsahärraga selle üle vaidles, kui palju tema töölised igal pühapäeval Hundisoo kõrtsis õlut ära joovad.

«See on palju!» ütles metsahärra, «kahtekümmend viit korvi õlut nad mitte ära ei joo. Olgu seitse korvi, see võib olla.»

«Jaa, jaa, jaa, kui mina teile ütlen, siis peate teie uskuma,» vastas Amberg.

Ta tahtis veel mõndagi ütelda, aga juba seisis dr. Kahl tema ees ja kummardas viisakalt. Amberg tõusis üles, andis Kahlile kätt, ja metsahärra peale vaadates sõnas ta: «Ma ütlen teile ... ja see on õige» ... Siis vaatas ta helduslikul pilgul Kahli peale ja laskis oma täit suurust paista. Ta oli arvata peajagu Kahlist pikem, palja pealae ja suure pruuni habemega, mida hallid karvad tema põskede kohalt teisevärviliseks muutsid. Justkui apostel Paulus Düreri pildil — ainult selle vahega, et tal pikk mantel ja mõõk puudusid.

«Väga hea, et tulite,» sõnas Amberg Kahlile naerataval pilgul.

«Aga ütelge, tohtrihärra, mis teie selle kohta arvate? Härra Hensel ei usu sugugi, et mu mehed Hundisoo kõrtsis igal pühapäeval 25 korvi õlut ära joovad. Mina aga tean, et see nõnda on ...»

«See võib võimalik olla,» vastas Kahl argselt.

«See ei ole mitte võimalik või võimatu, aga m i n a ütlen, et see nii on.»

Ta istus ja käskis ka Kahli istet võtta. Kahl vabandas ja läks teise tuppa, kus Elsa teda igatsusega ootas.

Amberg ei lasknud ennast sellest sugugi segada ja ta hakkas rääkima, kui mitu vagunitäit ta lupja läinud aastal ära oli saatnud ja kui palju iga vagun tulu toonud.

Elsa viis Kahli saalist läbi teise tuppa mamma juurde, kus nad isekeskis tasakesi palju-ütlevate nägudega rääkisid. Kahli ja Elsa kiirete kõnede peale vastas mamma mõne sõnaga ja nokutas tähendusrikkalt peaga. Viimaks oli kõik valmis ja Kahl andis mamma paksule käele südamlikult suud. Eeltööd olid tehtud ja nad pöördusid saali tagasi, kus üldine lõbutuju nad oma lainetesse tõmbas.

Vaevalt läks pool tundi mööda, kui noorem tütar Margarete jõulupuul küünlaid põlema hakkas süütama. Midagi tähtsat liikus õhus. Kõik tõstsid oma pead, nagu tiisikushaiged, kui kevadine värske õhk sisse tungib.

«On muidugi,» mõtlesid mitmed ... ja oli kah ... Kõrvalises kambris kuuldi mamma tasaseid käske, teenijate käimist ja klaaside üksteise vastu puutumist. Preili Elsa oli saalist välja läinud ja Kahl vaatas rahutult ümber. Ta ei pannud üliõpilase naljatamist suurt tähelegi ja vastas selle rääkimise peale harvasti. Viimaks tõusis ta üles ja läks ka kõrvalistesse ruumidesse. Võõrad jätsid vestluse pooleli ja vaatasid üksteise otsa, siis jõulupuu peale, mille küljes küünlad rõõmsasti põlesid ja oma leegiga mõne oksa okkaid puudu-

tasid. Magus kuuselõhn tungis võõraste ninadesse ja andis sellest aimatavast olukorrast midagi tunda, mis varsti sündima pidi.

Korraga ilmus mamma paks keha uksele, nagu nuumatud hani tatsus ta kabineti poole, kus elav vaidlus kord-korralt vaiksemaks jäi. Kardinad kerkisid ja nende vahelt tulid nähtavale Ambergi ja mamma kuju, metsahärra ja teised härrad nagu auvahid nende selja taga. Midagi nägematut oli ligidal, seda märkasid sealolijad. Nad heitsid pilkusid üksteise poole ja tõusid üles.

«Kas lauluraamat on ühes?» sosistas metsahärra oma naabrile. See muigas ja astus jalaga tema saapanina peale. Tõmbas huuled kokku ja vaatas maha, et ümberolijad midagi ei märkaks.

Midagi lähenes. Teise ukse kardinad liikusid ja oodatud sündmus oli käes. Kahl ja Elsa tulid sisse. Kõikide pilgud jäid kui naelutatud nende peale. See oli tõesti kena paar. Jõulupuu küünalde helk langes nende peale, ülendas nende kogusid ning andis nende nägudele isesuguse värskuse. Peenikesest riidest saterkuub seisis Kahlil laitmatult seljas ja tegi tema kuju sirgemaks, pikemaks ning viisakamaks. Keegi ei oleks võinud ütelda, et see Murka Matsi poeg on, kes mõne hea aasta eest alles külavainul kilkas. Vist ei uskunud Kahl seda sel silmapilgul isegi. Ja preili Elsa? Ta oli kui puhkema löönud roos, mis noppijat ootab. Helesinakas kleit kattis tema kaunist, saledat keha ja langes rikkalikkudes voltides allapoole. Rind tõusis ja langes tormiliselt ning õrn, häbelik puna mängis kui koiduhelk metsa latvadel tema palgeil. See paar oli rahva mülkast välja kasvanud kui osi ja pinnale tõusnud. Ta oli tilk parema seltskonna ämbrisse ...

Longus peadega ja mahalöödud silmadega astusid nad Ambergi ja tema abikaasa ette. Kahl pomises midagi, mis õnnistuse palumist pidi tähendama, ja langes Elsa seltsis põlvili. Vana Ambergi liigutas laste viisakus ja vanematest lugupidamine väga. Akadeemia kodanik seisis tema ees põlvili. See oli talle magus ja sugu veider. Ta tahtis austamist, aga et see austamine korraga nõnda rohkel mõõdul tuli, siis oli tal sellest veidi häbi. Ta andis Kahlile käe ja tõstis noorpaari üles.

«Mis õnnistust mina võin anda,» lausus ta mahedasti, «ega ma jumal ole. Härra Kahl, ma austan teid ja usaldan heameelega teie kätte oma lapse saatuse. Jaa, jaa, püüdke aga edasi, nagu m i n a seda olen teinud, siis läheb ... Jaa, jaa, vaadake ... siis läheb ...»

Noorpaari õnnekatel hakkas seda kuuldes üle keema. Hiilgavate nägudega ja õnnelikkude pilkudega vaatasid nad kord Ambergi, kord mamma otsa ja suudlesid tänutäheks nende käsi.

See oli ümberolijatele märgutäheks, et kahe inimese südamete ühinemise protsess lõppes, et midagi nägematut nähtavaks oli saanud. Nad tungisid noorpaari ja Ambergi ümber, ning üldine õnnesoovimine algas. Käte pigistamine, õnnelikud pilgud, õnnesoovi-avaldused ja naljatamine kõlasid läbisegi. — Rõõmu ülendaja ilmus: teenija tõi kandelaua peal vahuviinaga täidetud klaasid piduliste hulka.

«Elagu! Elagu! Elagu tulevane noorpaar!... Elagu härra Amberg!... Dr. Kahl!... Preili Elsa!... Elagu ja... elagu!» kõlas mitmelt poolt. Vahuviin voolas... Klaasid kõlisesid... Rõõmsad hääled kõlasid üksteisest läbi ja ühinesid üheks üldiseks suminaks, mille hulgast «elagu» ja jälle «elagu» välja kostis.

Pidutuju oli kõikidel. Ta tuli kõikidest ja läks kõikidest läbi ja ühendas kõiki nägemata väega, nagu kiituselaulu lauljaid...

Äkitselt märkas preili Elsa Toa-Mariet mureliku näoga ukselävel seisvat. Ta lähenes tasahiljukesi viimasele ja küsis selle ilmumise põhjust.

«Kuulge, preili,» ütles Marie pool-sosistades, et keegi ei märkaks. «Reinu Mihkli Kai on siin ja palub tohtrihärraga kokku saada. Teate, ta on mu sugulane.»

«Mis ta siis tahab?» küsis Elsa.

«Ega ma'gi tea. Olge head, tulge küsige ta käest järele»...

Haljastatud kastrulitega ilustatud puhtas, suurepärases saksteköögis seisis Reinu Kai nagu porine plekk parkettpõrandal. Ta oli rutuga selga tõmmanud Mihkli kasuka, mille küljes rippusid veel õlepead ja põhked. Tal oli ümber suur hall rätik, mida ta pahema käega lõua alt kinni hoidis ja mille ülemalt poolt Kaie lahtised juuksesalgud välja vahtisid. Nägu oli külma ja rutulise käigu pärast punaseks löönud ja aukuvajunud silmadest oli paar pisarat ta kortsus palgeile veerenud. Jalgu katsid hallid sukad ja suured saapalavad, kust õled välja vahtisid. Teise lava ninas haigutas suur pragu, mille vahele oli tunginud lumi ja nüüd soojal köögipõrandal sulama hakkas — Kai seisis lõõtsutades ja hädalise näoga, nagu viletsus ise.

«Jaan jäi... hai-geks... Tulin paluma tohtrihärrat... Kuulsin, et härra olla siin,» sõnas ta hingeldades.

Elsa vaatas Kaie kõhnale kujule ja küsis:

«Kas ta palju haige on?»

«Kiidab teine rinde alt valutama ja kaebab südant...»

«Oota, ma kutsun tohtrihärra siia.»

«Tänan, tänan, kulla preilikene.»

Elsa läks saali, rääkis Kahlile poolsalaja, mis aga Ambergi pilgu eest varjule ei jäänud.

«Mis seal on?» küsis ta.

«Oh, ei midagi, Reinu perenaine tahab Johannesega kokku saada, ta poeg jäänud haigeks.»

«Kes käsib neid lasta lapsi õues ümber joosta? Külmetavad endid ära, siis tohtri järele! Kus see tohter ennemalt oli. Nüüd kuulevad, et arst siin; kohe jooksevad ta järele,» ütles Amberg iseteadvalt.

Kahl vaatas arglikult Ambergi poole, läks aga siiski Elsa seltsis kööki.

«Tere, tere, kulla tohtrihärra,» kähises Kai, sügavasti kummardades.

«Mis on?»

«Jaan jäi haigeks.»

«Kes on see Jaan?»

«Eks ta ole ikka mu poeg, tohtrihärra. Oli teine terane poiss, ei mallanud põrmugi paigal seista, jooksis ikka teine ümber, aga täna hommikul jäi teine juba longu. Kurtis ikka, et süda valutab. Ma pakkusin teisele tailiha. Võttis ühe linnunoka-täie ja jättis suurema osa kõik järele, jah . . .»

«Mis tal viga on?»

«Õhtu eel hakkas südame alt kaebama ja tukslema. Me kartsime, ehk saab villi, ja tulin teid paluma, kallis tohtrihärra, ehk tuleksite vaatama. Teie tunnete ju isi paremini, kui mina seda tean rääkida . . . Mihkel raius küll kuuseoksi katki, kastis kaljaga märjaks ja sidus poisile ümber pea, aga ei näi aitama. Eks teie, tohtrihärra, ikka tea, mis tal on, — kui tuleksite . . .»

Kahl jäi mõttesse.

«Ei tea, kas on häda nõnda suur, kui nad arvavad.»

«Teadsid, et sa siin oled, ja sellepärast tulid su järele. Eks sa homme hommikul lähe,» . . . ütles Elsa Kahlile paluval toonil ja vaatas nii südamlikul, nii äraseletatud pilgul tema otsa.

Kahli olek oli kriitiline. «Mine nüüd külmaga läbi lume üle versta sinna, ja ei tea, kas poisil ongi midagi suur häda — ainult vahest kõhuvalu, mis üle võib minna. Inimesed ju nii arusaamatud. Kui kuhugi sammu teed, kohe on nad su kannul,» mõtles Kahl ja kortsutas kulme.

Elsa näis Kahli võitlusest aru saavat ja ta aitas naisterahvaliku osavusega kõrvalt: «Tohtrihärra arvab, et see haigus vist raske ei ole, ta tuleb homme hommikul vara, aga õige vara teda vaatama ja kirjutab talle rohtu.»

«Kus ta ütleb endal valutavat ja kas ta valjusti kaebab?»

«Pea on tal palav ja kaebab seest valutama. Kõik kohad olla haiged ja süüa ei taha sugugi.»

«See on külmetamisest tulnud, see ei ole kardetav, ta läheb mööda. Ma tulen homme hommikul vara teda vaatama, kuidas haigusega lugu on,» lausus Kahl ennast trööstides, ja neli silma vaatas tänulikult tema peale — Elsal, et Kahl tema seltsi jäi, Kaiel, et tohtrihärra nii osavõtlik ja lahke oli . . .

«Marie, andke Reinu perenaisele klaas veini ja saia. Tohtrihärra tuleb homme vara ja kirjutab rohtu,» sõnas Elsa-preili Marie ja Kaie poole pöördudes ja läks Kahli seltsis saali, kust rõõmsad muusikahelid neile vastu kõlasid.

«Tänan väga, kulla preili ja tohtrihärra. Küll olete aga helded ja lahked,» sõnas Kai, sügavasti kummardudes, noorpaarile järele.

Saalis oli tants lahti pääsenud; kergelt kui lennates liikusid paarid libedal põrandal Straussi valsi järgi. Kahlil tuli õnnelik joovastus peale. Ta tegi kummarduse preili Elsa ees — ja varsti keerles ta tantsijate ringis. Unustatud oli haige poisike, unustatud üliõpilasaegsed tõotused. Ta tundis sooja, pehmet olevust oma käte vahel, tundis selle kuuma hingeõhku oma palgel. Nägi jõulupuu virvendavaid küünlaid, liikuvaid seinu, pilte, sohva peal istujate nägusid.

Edasi, edasi tõttas ta. Ta oli võitnud. Õrn neiu, tema tulevane õnn, see oli tema kaenlas. Ta pigistas teda õrnalt oma rinna najale ja tundis, nagu oleksid nad lennanud, kaugele, kaugele õndsusesse...

IV

Reinu Mihkli kahepäevakoht oli verst maad Kuusesalust eemal. Ta seisis, lagunenud ja lohakile vajunud hoonetega, õige tee ligidal. Lumi kattis hoonete katuseid ja elumaja ümber pandud õlevihkusid, mille vahelt paar väikest aknaauku mustendades nagu nirgisilmad välja vahtis. Tuul puhus unka-aukudest sisse, liigutas lakas rippuvaid õlekõrsi, kandis lund laudil olevate heinte peale ja läks välja kui varas, kes midagi ei ole leidnud. Kõik oli õues lumega kinni kaetud: haokood, kraejalad, virutusküna ja veeregi kõige veenõuga. Õueaiad olid maha kistud, väravad ripakil, ainult tore pihlakas, see seisis kui vägev kaitsja aida otsas ja laotas omad oksad selle katkise katuse poole, mille roovilatid kui sukavardad tuule käes kõikusid. Samasugust kurba pilti pakkus eluhoone sisemus. Ta oli väike, tahmaga kaetud seintega ja savipõrandaga ruum, mille üle neljandiku jao suur paekividest üleslaotud ahi enda alla võttis. Mõned haokood parsil, kartulikotid parte äärel ripakil, luud, labidas ja puuhalud ukse taga nurgas; veepada ja kalja-astja rehealuse ukse kõrval, tagaseinas kaks sängi, nende all kanapuur; peale selle olid seal veel söögilaud, paar pinki ja ahju lähedal raiepakk. See oli kõik, mis majariistadest, tarbeasjadest ja ilustustest eluhoones leidus. Ühe sõnaga, sealt võis leida kõiki neid hõlpsusi, mis üks väike kahepäevarendikoht pakub. Ja sellega leppis Reinu rahvas, kui tal leib ei puudunud, kui lapsed terved olid, kui Mihklil tööd oli ja tal tarvituseraha taskus kõlises. Nad uskusid, et talupoja elu niisugune peab olemagi, sest parem elu nõuab suuremat sissetulekut, aga kuidas seda saada, seda ei teadnud Reinu rahvas, ei ka Mihkel ise. Ta õhkas vahel. Mispärast? Kellele ta seda avaldas...

Täna, uusaasta õhtul, oli Reinu rahva meel õige nukker. Mihkli ainuke poeg, kaheteistkümneaastane poiss Jaan, looskles sängis ja hädaldas vahetpidamata. Mihklil oli vaesest poisist kahju. Ta oli igal pool juba Mihklile abiks, niihästi äestamise kui ka heinategemise ja rukkilõikamise juures. Ta oli Mihklile asjaks ja jalakergendajaks.

Mihkel istus sängi äärele, piip pihus, ja vaatas tuimalt viskleva poisi peale.

«Kas jääb valu vähemaks?» küsis ta madala häälega.

«Ei sugugi, südame kohalt valutab mis hirmus; ai, ai!» kiunus poisike.

«See läks ja jäi! Hea surma järele saata,» urises Mihkel. «Mine, Anni, vaata, kas ema ei tule ju.»

Arvata kuueteistkümneaastane tüdrukuke tõusis pingilt üles,

läks välja, aga tuli varsti tagasi. «Kuusesalu poolt tuleb must kogu, vist on ema.»

See rahustas Mihklit. Ka Jaan pööras oma punakad silmad ukse poole. Ta ootas ja oigas ning ei pööranud pead enne kõrvale, kui juba ema ühes külma aurulainega sisse oli astunud.

«Kas tuleb?»

«Oh, ei! Seal suur praht, palju saksu koos. Peetakse tohtri ja Elsa-preili kihlusi. Kesse sealt täib ära tulla.»

«Kui kauge see siis nõnda on, ega ta jalad oleks siia jäänud.» urises Mihkel läbi hammaste ja sülitas.

«Ütlesin küll, et Jaan haige on ja südant kaebab, aga tohter ütles, et see on tulnud külmetamisest, läheb mööda. Lubas teine homme hommiku vara tulla.»

«Või homme hommikul!» pomises Mihkel.

«Elsa-preili tuli ka välja. Ühtepuhku tohtri suus ja kaelas. Oli teine õige lahke, käskis mulle joodavat viina anda ja saia.» — Siin võttis Kai saiakannika välja, murdis suure tüki selle küljest ja pakkus Jaanile.

«Säh, katsu ometi sugugi.»

Jaan vaatas tumma pilguga ema poole ja raputas pead. Tema nägu õhetas. Silmad olid vesised. Huuled kuivad ja keel tahtis kurgulae külge kinni jääda.

«Vett,» kuuldus vaevalt tema suust. «Ai, ai, ai! ... Oh jumal, oh jumal,» tema nägu kiskus kramplikult kokku.

«Anni, mine too kambrist lõnga-õli, anname mõned tilgad sisse, ehk aitab.»

«Sa võta ja koori sibulat,» ütles Mihkel sängi äärelt Kaiele, «öeldakse, see peab ka südamevalu ja villi vastu olema.»

Silmapilk tõttasid ema ja tütar rohtusid otsima, et haigust eemale peletada. Aga haigus ei pannud seda tähele. Need arstirohud, mis talupoja toanurgast leida on ja mida igasuguse haiguse vastu tarvitatakse, ei jõudnud tema võimu murda. Ta sammus edasi ja hakkas Jaani elupuud tükk tüki järel ära hävitama. Ei pannud ta Anni pisaraid, ei ema jumala appikutsumist ega Mihkli tasast õhkamist tähele. Ta oli endale ohvri valinud ja nõudis seda endale. — Rusuvalt ja piinlikult venis tund tunni järel. Hommik jõudis juba kätte ja taevaserv hakkas punetama.

Jaan viskles ja ägas sängis, kutsus ema, vanemaid ja jumalat appi. Kisendas valuhoogudel härda häälega ja palus abi. Reinu rahvas seisis nõutult, hädaldades ega mõistnud mingisugust abi anda. Nad ootasid hommikut.

«Ai, ai, ma suren,» oigas poisike. «Tule, ema, triigi mind südame kohalt.»

Hädaldaja ema pani käe poisikese südame kohta, mille tormiline tuksumine tasasemaks oli jäänud, nagu põgeneks süda kaugemale, kaugemale ... ja jätaks selle koha tühjaks, kus ta tuksus.

Kuulge, kuulge, kellad helisevad ... «Oo ... ma suren ... ma suren ...» Kramplik hoog tõmbas tema keha kokku. Õhetav nägu

muutus kibedaks. Ta tõmbas paar korda raskesti hinge. Rabas kätega ... ja ta keha vajus sirgemale, silmad muutusid klaasiseks ...

Haledasti kostis ema ja tütre kaeblik nutuhääl Jaanikese eluta keha ees. Mihkel istus ristis kätega sängi peal ja ohkas raskesti, südame põhjast ... Temale kostsid kõrvu kellahääled.

Päike tõusis punetades üles, valgustas lumega kaetud metsi, põlde, inimeste eluhooneid ja vaatas elustava pilguga vaikivat loodust, kust selgesti ja armsasti, nagu uut aastat teretades helisesid dr. Kahli traaviva hobuse kellad: till-tall, till-tall.

Ta pidas sõna! ...

«Sulejoonistused», 1906

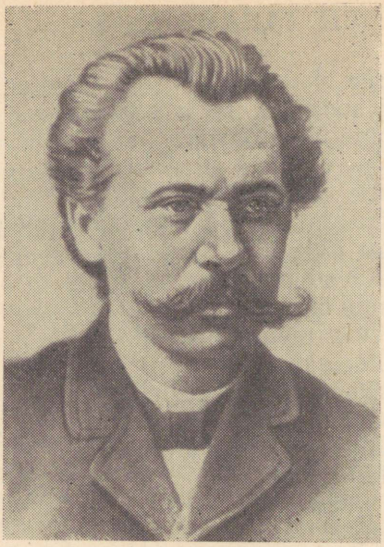

JUHAN LILIENBACH

(1870—1928)

LAGUNEV MÜÜR

Müür, mis hakkab pragunema,
kipub ära lagunema,
seda tuleb rõhkuda,
maani maha lõhkuda.

Müür, mis maha langenud,
saagu ära kasitud,
sest et seda enam süles
keegi ei saa tõsta üles.

1904

VEEVOOG

Hõbeallikas
maa sees pimedas
vangiraudades
kange kalju all
uinus sügaval
vabaduseta.
Magas orjaund,
kuni tuli tund,
ärkas uinuv jõud,
tõusis une seest,
lõhkus kalju eest,
ennast vabastas.
Kaua oli ta
kannatusega
valgust igatsend.
Vabadusepüüd
puruks lõhkus nüüd
kaljukammitsad.
Murdis lahti tee,
päästis vabaks vee
ainult oma jõud.
Nagu maruhoog
vapper veevoog
tungis edasi,
kuni merre sai,
kus on ruum nii lai.

1905

MEIE TAHAME ELADA...

Meie tahame elada.
Nemad soovivad meile surma.
Meie püüame üles tõusta.
Nad rõhuvad meid alla.
Meie tahame valgust ja õhku.
Nad pimestavad ja lämmatavad meid.
Meie otsime tõde.
Nad petavad meid.
Meie nõuame õigust.
Nad teevad meile ülekohut.
Meie soovime sarnadust.
Nad kaitsevad eesõigusi.
Meie äratame uinujaid.
Nad uinutavad äratajaid.
Meie kihutame.
Nemad rahustavad.
Nemad kisuvad tagasi.
Meie tõmbame edasi.
Neid veab madal omakasu.
Meid juhivad kõrged ideaalid.
Nad otsivad alatutelt mustadelt tuge.
Meid toetavad kõik ausad inimesed.
Nad peavad küünte ja hammastega vanast kinni.
Meie püüame põhjalikke uuendusi.
Nad hirmutavad meid surmanuhtlusega.
Meie ei karda surma.
Nad meelitavad meid lubadustega.
Meie ei usu neid.
Nende päralt on minevik.
Meie päralt on tulevik.
Nemad surevad.
Meie elame.

1906

MEIE PÜÜE

Kui puhub tuul —
ei lained rahu saa,
kui vaikib ta —
siis veepind uinub ka.

Ma võrdlen rahvast
merepinnaga
ja vägivallamehi
röövlilaevaga.

Me röövlipesa vihkame,
me tuult ja tormi ihkame.

KOOR JA SISU

Hunt muudab karva,
kuid ära arva,
et eluviis
tal muutub siis.

Uss vana naha
küll ajab maha,
kuid taltsaks see
ei teda tee.

Ei nimi asja parandada suuda,
ei uued vormid vana sisu muuda.
Ei muutust riigiduuma too,
ei uueks riigi t u u m a loo.

AJAMUUTUSED

Talv päästis meid porise sügise käest,
kuid tagus meil ahelad lumest ja jääst.
Nii kapitalism kord ka uuendust lõi:
viis feodaalsed kütked, — kuld-ahelad tõi.
Kord sotsialismi-kevade väest
me pääseme kulla- ja hõbeda-jääst.

«KUNSTNIKULE»

Moodsalt, kunstiliselt püüab
kirjutada ta;
lihtsalt mõtteid avaldada —
seda katsun ma.

Nõndaviisi põhjalikult
lahku lähevad
meie kirjad, meie püüded,
meie lugejad.

«Edasi» III, 1910

ILMA ISAMAATA[1]

Aasta algab, aasta lõpeb —
meie rändame...

Eduard Vilde «Sõber»

See maa ei olnud ta isamaa,
kus viiekümne aasta eest sündis ta —
see oli Pudivere saksa maa.
Viimaks vanemaile maatükk osaks sai,
mis süld on pikk ja pool sülda lai,
millel ristikujuline piirivai.
Nüüd on tal küll isa- ja emamaa,
kuid seda pole silmagagi näinud ta,
selle pinnale pisaratki pillata ei saa.

«Edasi» VIII, 1914/15

[1] Kirjutatud Ed. Vilde 50. sünni-aastapäeva puhul. Toim.

TÕSIISAMAALASTELE

Mjassojedovite mälestusele pühendatud

Sõda on leib
ja kasulik äri,
on veskile vesi,
tuul, mis purjele päri.

Sest lase ja torka
ja laima ja näri;
sõda annab leiba
ja on isamaalik äri.

«Edasi» IX, 1915/1916

ALGUS JA LÕPP

Sõda algas palvega:
jumal, keisrit kaitse sa!
Lõppes sajatusega:
kurat, keisrit kägista!

«Kiir», 1917

MARUTÕBI

Suvekuudel kuumal ajal
lähvad koerad marutõvesse,
revolutsioonipäevil rahvuslased
lähvad marurahvuslusesse.

«Kiir», 1917

EI KUSTU...[1]

«Ustavad»
mustavad
turulehed,
ärimehed,
varastajad,
parastajad
hõõrusid käsi.
Enneaegu!

Võitlus praegu
vältab ikka
võidurikka
lõpu püüdel
sõjahüüdel:
Meie kiir ei kustu,
ideaal ei mustu:
Tööline ei väsi!

[1] Kirjutatud sel puhul, kui reaktsiooniline Ajutine Valitsus sulges bolševistliku ajalehe «Kiir», ja ilmunud uue bolševistliku ajalehe «Tööline» 1. nr.-s. Toim.

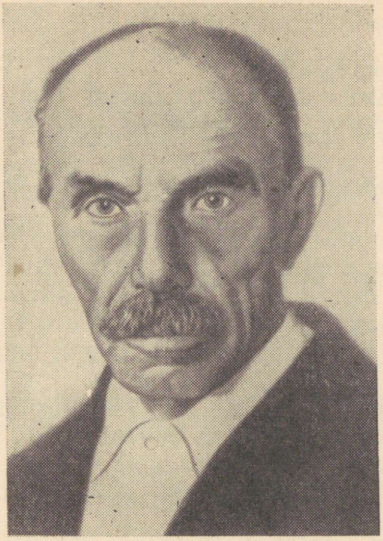

VASSILI MÖLDER

(1878—1943)

SUGUVEND

Madal toauks avanes valjusti kääksudes ja tuppa astus — Marduse peremees.

«Tere lõunat ja jätku leivale!»

«Tere, tere! Jätku tarvis!»

Marduse peremehe toon oli nagu ikka, jahe ja ärilik. Majaelanikud, kes parajasti leiva ja silguga keha kinnitasid, heitsid rutulise pilgu võõra poole ja nende näod muutusid väga tõsisteks. Peremehe ilmumine siia hurtsikusse, mis väga harvasti sündis, ei tähendanud juba midagi head. Sest kunagi ei tulnud see mees muidu kui «asja pärast», ja selle asja küljes rippus harilikult hurtsiku elanikkude edaspidine saatus... Ka täna arvasid nad ta näost lugeda võivat, et tal midagi niisugust «asja» südame peal on.

Võõrale pakuti istet.

«Ega ole aega istuda ühti,» sõnas see vastu tõrjudes, istus aga siiski, kui palvet uuesti korrati, pakutud toolile.

Paar minutit valitses toas rõhuv vaikus. Marduse peremees silmitses aknast välja ja näppis sellejuures rahutult oma lühikeseks lõigatud habet. Lapsed asusid harki põrandale ja piilusid altkulmu kartlikult võõra poole.

«Noh, mis siis väljaspool uuemat ka kuulub?» lõpetas viimaks lauas istuv mees, kellele nähtavasti söök enam hästi ei tahtnud mekkida, vaikuse.

Marduse peremees kõhatas.

«Ei midagi,» lausus ta kähku, ennast toolil kohendades. «Ma tulin asja pärast. Nagu teate, hakkab teie rendiaasta varsti täis saama.»

Mees tundis rinnus valusat pistet ja naine ta kõrval ohkas taht-matult.

«Mis sellest siis on?» sõnas esimene oma ärevust vaevaga maha surudes. «Saab see aasta täis, eks algame uut jälle. Halba ei ole ju, jumal tänatud, meie vahel midagi ette tulnud, sest ma olen alati püüdnud oma kohuseid teie vastu korralikult täita. Tänavuaastane rent on küll veel maksmata, aga selle tasun, nagu ikka, aasta lõpul ära.»

«Ah, mis te tühjast hädaldate,» rääkis Marduse peremees ja tegi käega tõrjuva liigutuse, «ega ma sellepärast tulnud. Vaadake, kui-das lugu on; mul on nõu tuleval aastal kohta ise pidama hakata. Sellepärast tulin teile seda aegsasti ette teatama, et endale uue koha teaksite kuulata.»

Rentnikul jäi leivasuutäis kurku kinni. Totralt vahtis ta Marduse peremehele otsa.

«Peremees, teie teete nalja!»

See kehitas naeratades õlanukke.

«Mispärast? Ei, ma räägin tõtt. Meil on kodus töötegijaid küll-lalt — mistarvis peaksin ma põllutüki võõra käes pidama?»

Mehe näol vaheldus kahvatus punaga. Ta suunurkades tuksus kramplik värin.

«See tähendab, et tahate mind naise-lastega südatalvel majast välja ajada?» lausus ta kibedalt. «See ei lähe, kulla peremees. Siis oleksite pidanud mulle juba pool aastat ette ütlema, aga kus nüüd pool aastat enam on?»

Marduse peremees jäi rahulikuks.

«Pole õigus, sõber,» hakkas ta iseteadvalt seletama. «Seaduse järele peab siis pool aastat ette ütlema, kui poolte vahel kirjalik kontraht olemas on; et meil aga seda ei ole, siis on seaduslik ette-ütlemise tähtaeg kolm kuud. Sellega, nagu näete, ei ole minu teada-andmine sugugi hiline.»

«Aga, peremees, kuhu siis teie lubamine jääb?» segas nüüd ka rentniku naine, kes esimesest ehmatusest vähe toibus, ennast vahele. «Meest peetakse sõnast, härga sarvest! Esimesel aastal lubasite meile, et niikaua siin koha peal elada võime, kui ise tahame. Miks tahate nüüd oma sõna murda?»

Marduse peremees vahtis lakke, kus ämbliku küüsi sattunud kärbes meeleheitlikult pirises, ja näppis habet.

«Ei mäleta, kas seda kunagi lubanud olen,» sõnas ta ükskõikselt. «Ja paljugi, mis vahel ettemõtlemata lubatud saab,» lisas ta nagu

vabanduseks juurde, «kui iga tühja lubamist pidama hakkad, siis võid kergesti sisse kukkuda. Teate, ma olen järele rehkendanud, et see koht mulle umbes nelikümmend rubla aastas sisse tooks, kui ta mu enese käes oleks. Aga mis ma tast nüüd saan? Kõigest see kuus ja pool rubla renti.»

Rentnik hakkas sapiselt naerma.

«Lori ajada ei ole ju kunst!» hüüdis ta ägedalt ja tõusis laua tagant üles. «Ma hakkan juba teie manöövritest aru saama, peremees. Teie tahate renti jälle tõsta, muud mitte midagi!»

«Mis te nüüd tühja räägite?» tegi peremees imestava näo. «Ma pole rendi tõstmisest sõnagi lausunud.»

«Aga see plaan teil on. Noh, ütelge ära, kui palju te õige renti nõuate?»

«Ma ütlesin juba, et ma kohta ise pidama tahan hakata.»

«Saage ometi aru, et ma nii ruttu siit kolida ei saa,» ahastas rentnik. «Nüüd tuleb just see kõige külmem aeg, kuhu ma lähen oma väikeste lastega? Ega see uus koht kohe varna otsast võtta ei ole.»

«Võite ju kevadeni siia jääda, kui korteri eest üüri maksate.»

Tuli vaheaeg. Marduse peremees näppis habet, rentnik seisatas kesk tuba ja näris tusaselt huuli.

«Kuulge, peremees, räägime nüüd tõsist mehejuttu,» algas viimane tüki aja pärast rõhutud häälega. «Mis häda teil seda kohta enda kätte võtta on? On teil piirist puudus või? Jätke koht minu kätte edasi. Palju te renti nõuate?»

Marduse peremees tõusis otsustava näoga üles.

«Olgu siis, kui just soovite,» lausus ta nõusolevalt, «aga vähemaga ma ei lepi kui kakskümmend rubla aastas.»

Rentnik ja ta naine ehmatasid puukangeks.

«Kakskümmend rubla?!» karjatasid mõlemad korraga. «Kakskümmend rubla kahe vakamaa põllu eest?»

Naine puhkes nutma.

«Mõtelge ikka jumala peale ka, peremees!» häälitses ta läbi pisarate. «See on ju päris röövimise kaup! Enne maksime mõisnikule neli rubla aastas. Siis ostsite teie koha ära ja lubasite renti alandada, et ühed Eesti vennad oleme — aga vale! Aasta pärast panite poolteist rubla juurde. Ja nüüd — nüüd nõuate korraga kakskümmend rubla! Nii südameta ei oleks parun ka mitte! Uhuhuu!»

Ta laskus nuuksudes laua najale kummuli ja peitis näo käte vahele.

Marduse peremehele oli niisuguse etenduse pealtvaatamine nähtavasti piinlik.

«Lõpetame lori,» rääkis ta kärsitult. «Teil ei ole minule midagi ette heita. Kuidas ma teid röövin? Koht teeb, nagu ütlesin, aastas umbes nelikümmend rubla sisse. On see siis palju, kui ta eest kakskümmend rubla renti maksate? See on veel sõbra kaup, mõne teise

käest võtaksin igatahes rohkem. Ja siis on ju täiesti oma asi, kas kohta edasi pidada või ei. Minu otsus on teil nüüd teada, tehke, kuidas arvate.»

Marduse peremees jättis jumalaga ja läks minema.

1909

MINU PÜÜDED[1]

Ei ma taha «äiu, äiu!»
laulda sulle, kodumaa,
millega sind aastasajad
kussutati magama.

Mina tahan äratada
unemaalt sind ülesse,
tahan tagasi sind võita
elavale elule.

Une vastu, mille kaisus
suikusid sa varemalt,
kutsun ma sind mööka tõstma
julgelt, võimsalt, vägevalt!

Purustame unekütked,
hävitame uduöö!
Alles siis võib vilja kanda
iga eduline töö.

MINU LAPSEPÕLI

Paljud ülistavad
lapsepõlve nii,
tema mälestusi
tõstvad taevani.

Minu lapsepõli
hoopis teisiti —
äratab mu rinnas
õudseid tundmusi.

Hella ema armu
pole maitsnud ma:
teda kaotasin ma
tillukesena.

Kurnav töö ta hauda
enneaegu viis . . .
Rasked ajad mulle
algasid ka siis.

Tige võõrasema
ilma armuta
jagas hoope selga,
piinas näljaga.

Varsti anti kodust
võõra juurde mind,
kus ma leinasin kui
pesast lahkund lind.

Pisarad ja ohked,
kannatus ja piin
olid minu osa
alatasa siin.

Tühi kõht ja taplus,
ülearu sund;
magada ei lastud
kunagi täis und.

Teiste laste pilge
kodus, karjateel
tegi minu elu
sapisemaks veel.

Laulgu teised kiitust
lapsepõlvele,
minus äratab ta
õudse tundmuse!

[1] Järgnevad luuletused on valitud kogust «Sõnajalad», 1910.

ELUVARJUD

I

Vildakile vajund tare,
katus mäda, aukline.
Tares istub õhtulauas
perekond nii vaikseste.

Pereisa on nii vaikne,
tõsine ja mõtetes:
näib, kui lasuks raske koorem
vanamehel südames.

Lõpetatud õhtueine,
lahkub pere lauasta.
Ohates käest paneb ära
pereisa lusika.

«Mis sul on?» talt küsib naine,
«miks sa mures seisad nii?»
«Mis mul on?» Mees heidab käega.
«Parem ära küsigi!

Käisin mõisas härra jutul,
oma häda kaebamas,
et on vili äpardunud,
puudus tuppa tikkumas.

Palusin, et ta mu peale
vähekegi halastaks,
kõrget renti kehval aastal
mõned rublad alandaks.

Härra naeris. «Tühi lori,
lontrused kõik olete!
Härra armust aga muidu
elada vist tahate?

Et te, nagu näen, mul juba
elate liig priskeste,
olen pannud renti juurde
kümme rubla kõigile.»

Palusin veel. «Ah, ei taha?
Hea, siis välja jalamaid!
Küllap juba mina leian
peremehi paremaid!» . . .»

Nõnda kurdab ahastades
vaene rendiperemees.
Naine surnukahvatanult
seisab, ohkab, silmad vees . . .

II

Maantee ääres, metsa serval
seisab vilets hütike,
nagu selge prügihunnik,
mutipesa sarnane.

Hütis istub voki taga
halli peaga eideke,
laseb, nii kui jõud veel lubab,
vänta käia kiireste.

Siiski tihti veerlev ratas
nagu mõttes seisma jääb.
Eide kiirelt töötav aju
möödanikust pilte näeb.

Nooril päevil naiseks läinud
oli ta poolvägise,
teiste keelust hoolimata
mõisa moonamehele.

Mees nii hea, nii karsk ja tubli,
truu ja ustav naisele;
mis sest lugu, kui ka oli
elukutse vaevane.

Noorusaastad nagu unes
olid kiirelt kadunud;
ainus puudus: lapsi polnud
elu neile kinkinud.

Aga puhas õnn ei asu
kuski venna — valuta:
viimne juhtus, nagu pikne,
õnnelapsi tabama.

Ühel päeval murtud käega
tuli koju teomees;
käe ta oli purustanud
auruveskil töötades . . .

Mis siis muud kui öeldi lahti
vigane mees sedamaid;
ega mõis ju jõua toita
kõiki sante, viletsaid!

Sellest päevast on nad asund
siia saunahütisse.
Mees see kerjab, naine töötab
küla perenaistele.

Viletsasti päevast päeva
on nad läbi ajand siin,
kindlas usus, kannatuses,
ehk küll elu selge piin. —

Täna ootab eidekene
pikisilmi vanameest,
mitu korda aknal käinud
on ta juba voki eest.

Väljas vinguv tormikisa,
möllav tuisk ja käre külm.
Eide süda tardub põues:
taat on teel — ja näe, mis ilm!

Videvikus sõidab õue
naabritalu peremees;
reel tal lamab kõver kogu . . .
Eit jääb tummaks — *tema mees!*

Võõras lausub: «Taevas kutsund
ära sinu vanameest;
leidsime ta linnast tulles
maantee äärest lume seest!» . . .

. . . . . .

Nõnda oma elupäevad
pidi lõpetama see,
kes see mõisal' ohverdanud
nooruse ja tervise. —

IV

Külast väljas üksik maja
lõhkend kivikorstnaga,
pisukene saunahurtsik,
paari suitsend aknaga.

Õues lumepallisadu
möllab sõjalises hoos;
siin on poisse, plikakesi
suurel hulgal üheskoos.

See on küla koolimaja,
haridusealikas,
see on paik, kus nooresoole
teadusidud tärkamas.

Uksel ilmub mehe nägu,
kahvatanud, haiglane.
«Lapsed, tuppa!» väsind häälel
kamandab ta salgale.

Lapsekari tormab tuppa
rüseledes, vadinal.
Varsti algab rõkkav sumin
toavalgel hämaral.

Tuba pisuke ja madal,
õhk kui keldris sügavas;
seintel pole ainust pilti,
ainust kaarti rippumas.

Sein on vana, repetanud,
palgid niisked, tõsised;
põrand naksub igal sammul,
lauad mädand, auklised.

Laste jaoks viis väikest lauda
väriseva jalgega,
igal silmapilgul valmis
ülekaela kukkuma.

Iga lauda mahuks ritta
hädavaevalt neli last,
aga siin neid kiilutatud
viis ja kuus on toredast'!

Kitsas toake ise täidab
ülipalju nõudmisi:
lapsele on õppeklassiks,
siin ta sööb ja — puhkabki. —

Selles tillukeses urkas,
hingematva õhu sees
elu vastu kõvenema
vaimliselt peab väike mees.

Küllap ta siit lahkumisel
mõistab ikka mõndagi,
aga — tervis jääb tal siia
niiske seinte vahele . . .

KANDIMEHE KEVADELAUL

Oh kevade, nii karm ja valju,
mis head sa mulle kaasa tõid?
Vast ainult kannatusi palju
veel senistele lisaks lõid!

Ka järgnev aast ei parem näita,
sest rukis põdur, kõhnake:
kuiv sõmerliiv ei suuda täita
ta peale pandud lootusi.

Kõik, mis mul üle jäänud talvest,
on: tühi kõht ja võlad ees.
Tuul tõmbab läbi viljasalvest,
kus terakestki pole sees.

Siinjuures veel kui tondikuju
mul mõisaorjus seisab ees,
kus «armuliste» võim ja tuju
mu täieline peremees.

Ei seemetki saa põllul' panna,
peatoidusest ä' räägigi;
ja kesse tahab laenu anda
küll naljalt kandimehele?

Mu pere vaatab vastu näljal',
mu naine haige, abita;
ma ise orjan mõisaväljal,
et «koharenti» tasuda.

See on kõik, mida mulle andsid,
oh südameta kevade;
kus teistel' lõbu sülle kandsid,
tõid ainult piina orjale!

MEIL ON ISAMAA

Töölisrahvas, laulud valla,
meilgi on nüüd isamaa!
Tõukasime troonilt alla
ülbe kaukajumala.

Kuulume kõik ühte perre;
talupojad, tööliskond.
Uppund minevikumerre
killustand meid vaenutont.

Nüüd kõik maa ja loodusvarad
meie päralt, m e i e r i i k:
lossid talud, karjatarad,
metsad, mered, järv või tiik.

Kõik, mis saavutame, loome,
loome iseendile,
vaevad, pingutused toome
oma klassivendile.

Vaadake: eks päike paista
rõõmsamini endisest,
eks me õhus hõngu haista
uue elu kevadest?

Eks me endi lahjund palgeil
sära rõõmutuluke?
Kas ei ole samm me jalgel
kindlam, lootusküllane!

Töölisrahvas, laulud valla,
meilgi on nüüd isamaa!
Võimsa punalipu alla
koondume üksmeelseina!

EESSAARE AADU

(1884—1937)

RÄÄSTAALUSED

(Katkend novellist «Viimne pauk».)

Ta oli neljateistkümne-aastane, kui isa talvel metskitsede peale küttides jõkke kukkus, pooljäätanult koju jooksis, ahju peale ronis ja suri. Hindrek tuli matusele ja jäigi külasse ema juurde. Isa püss ja koer olid nüüd tema omandus, ja ta sai kirglikuks kütiks. Mõne aasta oli ta sulane ja käis ainult pühapäeviti jahil. Varsti kauples ta aga ainult suviti kolme-päevameheks, kuna ta neli päeva nädalas metsi mööda ümber kolas, ja nüüd oli ta juba kaheksandat aastat ainult kütt.

Hindrek oli aastate jooksul kütiosavuses täiuseni jõudnud. Et sissetulekut kindlustada, püüdis ta ka kala, kuid see huvitas teda niisama palju kui kunstnikku leivateenistuseks maalitavad äriplakatid. Mitu aastat elas ta üsna lahedalt, aga viimasel ajal muutus asi halvemaks. Küttide arv kasvas kiirelt. Vaevalt oli kogu külas pere leida, kus püss puudus, ja pühapäeviti pragisesid metsad ja rabad laskmisest. Küll olid need ainult viletsad pühapäevakütid, kes harva linnu kätte said, kuid nad hirmutasid ja haavasid siiski argu metsaelanikke, ning jahisaagi vähenemist oli tuntavalt märgata. Kõige

pahem oli aga see, et ühes küttimisetungi laienemisega ka vaen Hindreku vastu kasvas. Pühapäevakütid olid tema peale kadedad ja nägid temas kutsumatut linnuröövlit. Siiamaani oli Hindrek ennast ainult mõisametsades salakütina tundnud. Seal oli tema paar korda kinni võetud ja selle eest kohtu all olnud. Talumaadel küttimist polnud seni talle keegi keelanud, ja kui tal mõisa metsavahi eest tuli põgeneda, ruttas ta valla maa peale tundega, nagu oleks ta oma krundi peale varju läinud. Aga nüüd tuli tal ka siin ettevaatlik olla. Tihti pidi ta pooleldi terveksjäänud noorte lindude pesakonna maha jätma ja uut otsima minema, sest et see liig heinaliste ligidale maha laskis. Metsa hiilis ta mööda külavahelist võsastikku, ettevaatlikult vastutulejate eest kõrvale hoides. Ja kitsede ning põtrade tapmisest ei kõnelnud ta kellelegi peale pere-Aadu, kel poegi ei olnud ja kes küttimises narrust nägi.

Mures tuletas Hindrek seda meelde ja püüdis ühtlasi küsimuse peale vastust anda, mis teda juba mõni aeg rahutuks tegi: mis peab Jass peale hakkama? Ta armastas otse meeletult oma pisikest poega. Võib-olla sellepärast, et see ainus oli ja Mallel, kelle tervis pärast sünnitamist hoopis kiduraks jäi, vist enam teisi lapsi ei võinud olla. Võib ka olla, tema armastust poja vastu suurendas see, et kõik isapoolsed sugulased surnud ja tema ainus Kütimees oli. Ta tundis igakord teatud uhkust, kui selle peale mõtles, et tema üksi sellest jahimeestesoost järele jäänud ja et Jass tema ainus võsu on.

Talle ei meeldinud ei põllumehe amet, ei ka ükski käsitöö. Ta ei näinud mingit lõbu ega mõtet eluaegses mullaorjamises, mille juures liikmed kangeks ja lihased tülpinuks hanguvad ning kogu keha surmanivaevav väsimus piinab. Neil aastail, mil ta sulasena teenis, oli kuus nädalapäeva aeg, mis mitte tema oma polnud ja mille jooksul ta tänamata viisil ilma sihita ja huvita vaevles. Need päevad oli ta masin, mis hommikul käima pannakse ja hilja õhtuni vändata lastakse, keskhommikuks ja lõunaks ainult vähe seisma jättes. Isegi mõtelda ja unistada ei viitsinud, sest et tüdimus kogu keha ja ajud puiseks tegi ja ainult silmapilgu kättejõudmist igatsema sundis, mil keskhommik, lõuna või õhtu tuleb, et istuda, kõht räimi, kartuleid ja leiba täis laadida ja surnuna ennast pikali visata, kuni peremehe hääl jälle teenima kutsub.

Aga laupäevaõhtul virgus ta kuuepäevasest talveunest. Hilja ööni puhastas ta püssi, korraldas laskemoona, pidas jahiplaanisid. Ja hommikul vara oli ta kaugel metsas, väsimus ja roidumus unustatud, nägu elav, pilk terav, kõrv erk, käsi kindel, jalg kerge. Ainult sel päeval leidis ta rahuldust oma elust. Kogu tema olemus, kogu tema ergukava värises sisemisest lõbust ja elavakstegevast ootamisest, kui koer lindude jälile sattudes närvilisi liigutusi tegi, või jänese või kitse üles võttis ja sellele valju sõjaka kilkamisega järele kihutas. Hindrek unustas siis nälja, janu, läinud viletsused ja eelseisvad sulasepäevad. Alles õhtul, kui ta kodu poole sammus ja homne päev jälle silmade ette ilmus, tungis ka väsimus kallale.

Ei, sulaseks ega teiste karjaseks ei anna ta oma Jassi mingil tin-

gimusel mitte. Kuid a i n u l t kütiks teda õpetada on siiski liig ettevaatamatu, sest väga võimalik, et see amet edaspidi enam kuidagi ei toida. Üleüldse näis jahipidamine igale maalapiomanikule ikka enam meeldima hakkavat. Talumehed pidasid metslindusid ja loomi iga päevaga ikka rohkem omaks, ning igaühte, kes seda omandust julges puutuda, hakati juba vargaks nimetama.

Linnuvaras! Hindrek naeris selle nimetuse üle. Ei, varas ei ole tema mitte! Ainus aeg, mil ta oma eluajal vahel varastas, oli see, kui ta kaupmehe jooksupoisina tühja kõhu sunnil herneid, jahu ja läätsi kotist suhu toppis ning vahel ka suhkrutükikesi peale võttis. Seda tegi ta häda pärast, ja missugune kaupmehepoiss siis nii ei teeks? Kuid metslinnud ja -loomad on hoopis iseasi. Kus on siin vargus?

Kui tema esimest korda mõisamaal metsavahi kätte kukkus, see tal kotist tedre ära võttis ja teda linnuvargaks nimetas, ning tema siis mõne nädala pärast rahukohtunikult kutselehe sai, pidas tema iseeneses aru, kas ta ehk tõesti mitte varas ei ole. Ta ei saanud aga kuidagi enesele oma süüd selgeks teha. Kelle omad on metsloomad? Maaomaniku päralt? Kuid mis õiguse põhjal? Maaomanik pole neid üles kasvatanud ega toitnud. Isegi omandiõigus maa peale tuli Hindrekul natuke kahtlane ette. Õigus küll, maaomanik ütleb, et ta maa o s t n u d on, kõigega, mis seal sees ja peal. Kuid mitte kõik omanikud ei ole maad ostu teel saanud. Ja küllap esimene omanik ta muidu sai. Kaugemale küll Hindrek oma arvustamisega ei osanud minna, ja seda polnud tarviski. Sest aabitsaliselt selge näis temale, et elusaid metsloomi ei võidud mitte maaga ühes müüa ega osta; see oleks pidanud igale lapsele arusaadav olema. Siis võib maaomanik ju seletada, et tema päralt ka krundi kohal olev õhk on, mida seni kõik ilma loata sisse hingavad. Kes võib õieti ütelda, et see ja see lind või loom s e l l e maa asunik on? Metsloomad ja linnud, niisama ka kalad, ei ole ometi pärisorjad, et nad teatud omaniku maa küljes kinni on. Võib-olla, et see põdrapull, mida ta mulluse suveöö läbi oma sauna otsa salakeldrisse tassis, mõni kümme või isegi sada versta siit eemal lõuna pool emapõdra ihusse tekkis, vast mitme kihelkonna taga põhjapool ilmale tuli ja mööda metsi rännates ja iga aasta jooksuajal suuri ringe tehes viimaks siin enesele otsa leidis. Või mõni vana haug: kes teab, kust ta kevadel kaugelt mööda vett siia üles rändas. Kes on nende omanik? See, kelle maa peal nad parajasti on? Aga õigem, et nad s e l l e päralt on, kes nad k i n n i p ü ü a b. Püüdja on vaeva näinud, aga maaomanik mitte.

Hindrek arutas ja arutas ning tuli otsusele, et inimeste keskel selles asjas suur eksitus valitseb. Tal tuleb kohtus ainult see selgeks teha, ja ta mõistetakse otsekohe õigeks. Kui Hindrek siis linna rahukohtuniku ette ilmus ja see küsis, kas ta ennast süüdlaseks tunnistab, kostis ta et ta hoopis süüta on. See pandi kohe protokolli, ja kui ta edasi seletama tahtis hakata, käratati, et ta vait oleks. Metsavaht kuulati tunnistajana üle, see kinnitas, et Hindrek tõesti püssiga mõisametsas olnud, teder kotis. «Näete,» sõnas kohtunik

siis võidurikkalt, «tunnistaja ütleb, et te metsas olite.» Nüüd sai Hindrek luba rääkida ja hakkas seletama. «Vaadake, kohtuhärrad,» ütles ta, «seda ma vastu ei ajagi. Aga lind on selle oma, kes ta maha laseb. Vaadake, härrad, seal uulitsal vedeleb puuhalg. Ta ei ole nüüd kellegi oma. Aga kui ma ta üles tõstan, siis saab ta minu omaks, sest et ma vaeva nägin. Ilma vaevata ei saa ju siin ilmas keegi midagi.» — — — «Mis ta seal seletab?» päris kohtunik, kes ise ainult riigikeelt oskas, tõlgilt. «Ta ütleb, et lind tema oma on, sest tema olevat selle kinni püüdnud.» «Ütelge talle, et üleüldse püssiga võõra maa peale minna ei tohi,» sõnas kohtunik. Kui see Hindrekule ümber pandi, küsis ta imestanult, miks siis mitte. «Seda loetakse jahipidamiseks,» seletas kohtunik ja mõistis Hindrekule paljukõnelemise eest, nagu ta ütles, karistuse ülemmäära — 25 rubla trahvi ehk maksujõuetuse korral kaks nädalat aresti.

Hindrek sammus kohtutoast välja, imestas kohtuniku arusaamatust ja oli oma õiguse juures kindel. Ta läks lähema advokaadi juurde ja kõneles sellele oma asja ja ka oma arusaamise selle kohta ära. Advokaat oli veel noor mees. Ta kuulas Hindreku hoolega üle, küsis isegi kas tal kaheraudne või üheraudne püss oli, ning kas mõlemad rauad kinnivõtmise ajal laengus olid või ainult üks, uuris mitmest raamatust järele, kas mitte mõnda asjakohast paragrahvi ei leidu, ja seletas lõpuks, et asi nähtavasti lootusetu olevat, kuid lubas siiski kahe rubla eest edasikaebuse kirjutada, et näha, kuidas rahukogu selle huvitava asja peale vaatab, nagu ta ütles.

Kuid Hindrekule ei meeldinud advokaat, kes palvekirja kirjutab, millesse ta ise mitte ei usu. Ta maksis nõuandmise eest rubla ja läks teise juurde. See oli vanapoolne härra, kes veel enne, kui Hindrek pikemalt seletama sai hakata, ütles, et siin midagi teha ei või, kuid lubas viie rubla eest oma abilist lasta edasikaebuse teha, et mitte ilusal suve ajal aresti minna ei tuleks, kui Hindrek vast trahvi ära ei mõtle maksta. Hindrek maksis sellele advokaadile nõu eest kaks rubla, ja et tal kukkur juba kuivamas oli, jättis ta teised seaduseseletajad rahule.

Sissesõiduhoovis kaebas ta oma häda teemajapidajale. «Juku!» hüüdis see oma poisile. «Mine tiri Enter viiekopikalisest öölistetoast välja.» «See on läbikukkunud nurga-advokaat,» seletas ta siis, kui poiss ühes Enteri sinise nina ja õlekõrtest kaetud ülikonnaga sisse astus, «kuid ta on targem kui kõik meie linna vannutatud advokaadid kokku.» Peremees laskis Hindreku kulul susku viina tuua, siis asuti salamisi tahakambrisse, ning Hindrek jutustas oma loo asjatundjale ära. See oli Hindrekuga kõigiti ühes arvamises, tõendas, et rahukohtunikkude-kogu ta õigeks mõistab, ning nõudis kirjutamise tasuks viiskümmend kopikat ning veel teise susku. Kui raha makstud ja viin joodud, tegi ta pika palvekirja, kuhu Hindreku vaated asja kohta üles pani. Kui asi hiljem rahukogus arutusele tuli, muigasid kohtunikud, pidasid omavahel laua taga natuke aega aru ja kinnitasid sisuliselt süüdistava otsuse, vähendasid aga trahvi seitsme rublani.

Hindrek jõudis nüüd selgusele, et isegi seadused vaese inimese vastu on. Kui ta siis aasta hiljem jälle metsavahi küüsi kukkus ning kohtumõistja ette kutsuti, sõnas ta küsimuse peale, kas süüdlane on: «Eks ma mõisametsas käisin küll, aga . . .» ja vaikis siis lootuseta ning laskis otsuse ära teha.

Ja nüüd ei arutanud ta enam, kas ta linnuvaras on või mitte. Tal oli o m a arusaamine sellest küsimusest ja teistel inimestel o m a, ning tema toimetas o m a arvamise järel.

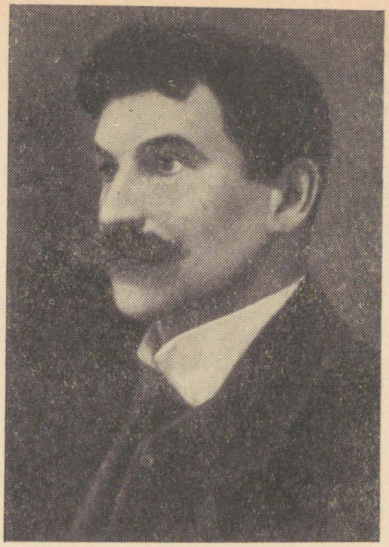

VILLEM BUK

(1879—1941)

OKTOOBER

Käib äiksena ümber maailma me oktoobrimõte.
On kaotanud keskpunkti ajaloo raskustekaal.
Siin võitlus saab seaduseks. Häbeneb sundusevõte
ja looja läeb orjuseigavik oheteraal.

On alanud tormihoog ajaloomerel,
ta kadumist kuulutab timukaperel!

Suur algus viib varjule endised ajaloo nimed
ja võitlus maailmale uue ekvaatori loob,
teeb rusudeks rahva teel tõkked ja jumalaimed
ning aegades varjatud väärtusi esile toob.

Toob priiuse fata-morgaanale kadu
ja hävitab põliste valede madu.
Uut mõtet saab sõda ja rahu, uus
aine saab tõele ja aule
ja leekimas tundmused uued, uus rahvas, uus
tüüpus ja laad,
kes vabastas võitluseaadet ja võitluselaule —
ta saatuslist hümni on kuulamas rahvad ja maad.
On kustumas orjalik tõde ja valgus.
Siin rahvaste ajaloos hommik ja algus.

Sa tuiskasid tulemäe tormise jõuga
su võitmata leegi
ja halvasid võllalist võimu, mis ilmamaad
ahelas pidas.
Su leegid ei rauge, ei jaksa neid piirata
keegi —
nad läitvad lämbunud Lääne, nad hõõguvad
orjunud Idas.
Nii äiksena müriseb kraater, ju taevani
tõusevad lõkked,
su kuma maailmale koiduks — ta vaimustab
vaevatud jõud.
Su laavades sulavad kindlamad kivised
tõkked,
su sädemeid ihkavad orjad, kõik rüüstatud
rahvad ja tõud.
Ei varandust valda su leegid, ei põle siin
metsad ja majad —
leek mööda läeb õlekõrtestki õiglaste
põllul.
Siin põlevad kaagipuud, troonid ja
võllad,
altarid, templid ja hiied ja ristid ja
urnad,
mis kuhjanud maapinnal usu ja orjuse
omavad ajad.

DETSEMBER

(1. XII 24)

Me võitlus väerinnal
ekvaatorina valdamas planeeti.
Meil kangelasi kasvab igal pinnal.
Kes peab me arveid, korraldab ankeete!

Kas, Komintern, kõik sõjakutsed kuuled,
loed üleilmset lahingute sõudu?
Mopr, mõistad ahelate rasket luulet
ja raudse vaikimise kannatuse jõudu?

Kui paljuid piinavad veel vangirauad,
kui paljuid kandvad meeleheite tiivad!
Mis Balkanitel pajatavad verehauad,
kui paljuid katvad Rahumäe liivad!

Las lõõmab võitluskirg, Detsembri julgus jõuab
ja meeletuste uragaan[1] las tormab üle maade,
Oktoober peagi siis üle ilma sõuab,
maad pärib vapper kommunismi aade!

PEREMEESTELE

Maad mõõdetud täpselt ja arvatud õhk,
on jagatud rahvad ja orjuserõhk.
Küll muidu kõik rajad ja osad on hääd,
kuid Nõukogu-Liiduga murravad pääd:
«Kui enamlist Venemaad jätame nii,
siis sedamaid orjadest oleme priid!

Kus Aasia mässulist mõtet vast saab?
Mil põhjusel Aafrika vastu meil aab?»
Kui küüniks te küüned nii kaugel kui suu,
te pimestaks päikse ja kustutaks kuu.
Päev-päevalt teil väheneb voli ja pind,
päev-päevaga laieneb võitluserind.
Teid jumal ei avita paganamaal,
ei kihvtised gaasidki kristlasteraal.

Aeg vaagib ja vabastab Niiluse veed,
säeb Siiami sillad ja India teed.
Saab lahti Kalkutta ja Kapimaa reid
ning vaba Gibraltar ei tunnegi teid.
Kuis võeti teilt Piiter ja Moskva, Tifliis —
nii võetakse Rooma ja London, Pariis.

[1] Uragaan — (v. k. ураган) orkaan.

VIKTOR KINGISSEPP

(1888—1922)

ILUKIRJANDUS KIHUTUSABINÕUNA[1].

(Ühe raamatu puhul.)

Igaüks, kes eduerakondlikke lehti lugenud on, teab, et need kavakindlalt «Eesti kultuuri» ülesehitamise tööd teevad. Eeskätt ehitavad nad sellele kultuurile majanduslikku vundamenti Eesti omanikkude kihi ja nimelt — tugeva maaomanikkude kihi soetamise näol. Jääge maale — see hüüdsõna on T a r t u s loomulik, sest Tartu ei ole Tallinn, kus kasvav kaubandus ja tööstus Eesti kodanlikule kultuurile teistlaadi majanduslikud toed loob.

Eduerakondluse loomulikud juured on neis talutaredes, kus peremehe käskiv hääl sulaseid ja ümmardajaid kuni 20 tundi päevas jalul hoiab. Sellekohane on ka eduerakondluse kodune ühiskondlik töökava. Põllupidamise põhjalikumaks, intensiivsemaks muutmine on üks moment selles. Seda nõuab kapitalistlik arenemine külas.

Kuivatage soomaid, tehke neist lokkavad põllud! Maa on see, mis teid toidab, aga mitte linn. Talutaadid, ärge matke oma raha poegade ja tütarde koolitamisse ülikoolides: nad jäävad maale võõraks, — küllalt on keskmisest haridusest ja tütardele — keedu- ja üleüldse majapidamiskoolidest! Parandage nende tuhandetega, mis te oma laste kõrgema hariduse peale kulutate, oma põldusid, kuivatage rabasid — ja te olete Eesti rahvale võrdlemata rohkem kasu toonud!

See on meile nii tuntud kihutus «Postimehe» veergudelt.

*

[1] V. Kingissepa artikkel «Ilukirjandus kihutusabinõuna» on avaldatud lühendatult.

Kunst ei ole klassiline. Kunst on igasugustest klassihuvidest kõrgemal, ta ei seisa ühegi klassi teenistuses. Seda lällutab i g a kodanlane.

Meid ei üllata see, kui säärase kunsti toode siiski streigimurdjaid kangelastena ja proletaarset ühistunnet ja ohvrimeelsust vaimse närususena kujutab.

Meid ei üllata ka see, kui «Postimees» oma lugejatele ilukirjandusliku toote lugemislauale saadab ja selles sihikindlat kihutustööd teeb rabade ja soode kuivatamise ja majapidamiskoolide kasuks.

M. Mõtslase «Kusta Poland» esineb meile nimelt säärase agitatsiooni brošüürina.

Harilikult ei ole küll viisiks arvustada ilukirjanduslikke tooteid, mis ajalehe lisana ilmuvad. Kuid — miks ootama jääda, kuni see raamatuna ilmub ja Eesti Kirjanduse Seltsilt «toetusraha» saab? Meid huvitab «Kusta Poland» sel mõõdul, mil ta ilukirjandusliku tootena eduerakondluse maapidamise parandamise programmi käsitab ja propageerib. Ja selle programmi seisukohalt on ta «õigeusklik» kirjatöö.

Kusta Poland on muidugi gümnaasiumi haridusega ja on ühe aasta ülikooliski olnud, aga isa surma pärast õppimise katkestanud ja isa talu pidama hakanud. Et ta eduerakondliku peremehe ideaalile igapidi vastab, siis läheb majapidamine tema käes suurepäraselt.

Kui sihukene peremees sellega toime ei saaks, kes siis veel peaks saama!

«Igal pool pidi tema tahtmine maksma jääma ja kui keegi tema võimualustest vastu julges hakata, siis pidi see seda raskesti kahetsema. Töö pidi kõige kiiremas tempos minema, kes sellega toime ei saanud, see võis mujale minna.» Siin on see peremehe «tugev käsi», mis majapidamisele kuldse põhja loob. «Aga selle eest olid ka muud tingimused paremad kui kusagil mujal: — ei annud keegi oma töölistele paremaid palkasid ega lahedamaid ruumisid ega ka rohkem vaba aega.» Me peame meeles pidama, et see lause ilukirjanduslikus töös seisab. Peremeest peab õiglasena kujutatama: olid ta nõudmised suuremad kui mujal, siis pidi ta muidugi ka oma «võimualustele» «paremaid» töötingimusi andma. Ja mehed muidugi virutasid higistada, et mitte «raskesti kahetseda».

Poland on «Postimehe» juhtkirjade kõrgusel seisev peremees. Tal on niidumasin. Ta peab intensiivset majapidamist, kuivatab soomaid. Ja need kasvatavad kõige lopsakamat heina. Ta püüab ka oma küla taluperemeestele soomaade kuivatamise tarvilikkust selgeks teha, aga... need ei taipa, kui kasulik see on, ja pealegi ei ole neil seks raha, sest selle on nad poegade — üliõpilaste peale ära kulutanud.

Neist ülikooli haridusega poegadest ei ole Eesti asja edendajaid saanud, nad on Venesse veerenud ametnikkudeks, kui Polandit uskuda.

Selle õel on terve trobikond üliõpilastest lapsi, neid on ka teistel sealsetel talupoegadel. Polandi Tartu reisi puhul saame veel paariga tuttavaks. Nad on kõik ühesugused: seestpidi tühjad, ehk jälle täis viinaauru, — — — kihutavad automobiiliga, sõnaga — nad on kõik totrad lakekrantsid — ja ainult. Ja, vaadake, seesugustest närudest oleksid tõusnud need, kelle turjale Eesti kultuuri ehitatakse, kui nad adra taha jäävad. Nad on vaimselt ja iseloomu poolest närused, sellepärast, et isad nende koolitamiseks selle raha kulutavad, mis oleks pidanud kulutatud saama maaharimiseks, nagu seda «Postimehe» retsept nõuab. Jah, meie arvame ühes Mõtslasega, e t p a r e m o l e k s o l n u d s ä ä r a s e i d v e d e l v o r s t e a d r a t a h a j ä t t a — E e s t i k o d a n l i k u k u l t u u r i a l u s m ü ü r e e h i t a m a...

Kahjuks ei esita meile Mõtslane ühtegi positiivset maalt võrsunud üliõpilase tüüpi. Näiteks niisugust, kes pärast Eesti tegelaste ridadesse särama asub. Võib vist oletada, et «Postimehe» sulemees neid Bergmanni abiraha ja Tartu Eesti pangast laenatud summadega koolitada lasknud oleks. Eks?

Tütarlaps — missugust haridust on sellele vaja? Majapidamiskooli. Polandi kasutütar Edith saadetakse nimelt sinna. Kõrgema hariduse omandamiseks ei ole ta Edithit ette valmistanud, olgugi et ta väga jõukas mees on. Kui Edith samasugune kolupea on kui need üliõpilased, siis oleks ta muidugi kõige kohasem majapidamiskoolile. Aga Mõtslane teda seesugusena ei kujuta. Edith

läheb sellepärast sinna, et Mõtslane «Postimehe» jaoks juttu kirjutab — — —

Kusta Poland jääb üksi. Ta töötab hoolega (muidugi) ühe suure soo kuivatamise kallal. Ta on juba ligi poolsada aastat ära elanud. Kellele ta seda tööd teeb? Ei naist ega lapsi. Nähtavasti «Postimehe» artiklid ikkagi sedavõrd pähe hakata ei suuda, et soode kuivatamisega müldata ainult eduerakondliku hüüdsõna teostamiseks. Polandil on lapsi vaja. Kosja minnes saab ta naise asemel korvisid. Poland on kangekaelne: «ise mees!» — «Mihkel, kas tead mõnda tüdrukut, kellel ei isa ega ema, ega muid sugulasi ei ole, kes aga ise terve ja korralik tüdruk on?» — küsib ta oma vanemalt sulaselt. See nimetab Polandi karjatüdrukut Liisat. Selle isa on Polandi talus kive lõhkudes oma pea purustanud. Ema ja tütar jäid Polandi karjanaisteks. Ema suri verekihvtituse tagajärjel. Kuid mitte sellepärast, et seda «heaga» tasuda, ei kosi Poland karja-Liisat: see on täitsa üksik ja teiseks tahab Poland terve kihelkonna enesest kõnelema panna. Ta laseb Liisa kutsuda. Hindab seda.

«Lihtne, laiavõitu nägu, valkjad juuksed ja hallid silmad ei suutnud Polandi armastust lõkkele lüüa ega temas iseäralisi lootusi luua. Nüüd vaatas ta teda ärimehe pilguga, nagu ostja hobust hindab.»

*

Kunst ei seisa ühegi klassi teenistuses... Kirjaniku loov hing on siin tegev, aga mitte klassihuvid. Kuid... nähtavasti on isegi kirjaniku hing klassihuvidest, erakonna sihtidest ja propagandast nii läbi imbunud, et tema teos... propaganda brošüürina koorest puhkeda võib. «Teadvusetult» loob seesugune kirjanik taluperemehe tüübi, arvustab vahekordasid, — ja iga joon on «Postimehe» maaparanduse juhtkirjadest maha kirjutatud.

Ilukirjandus ja kunst üleüldse on toekas sõjariist kodanluse arsenalis. Arusaadav, et seda juba ja nimelt sellepärast klassivahedest ja huvidest kõrgemal seisvana kujutama peab.

G. J. W.

(«Töö Hääl» nr. 29, 1914. a.)

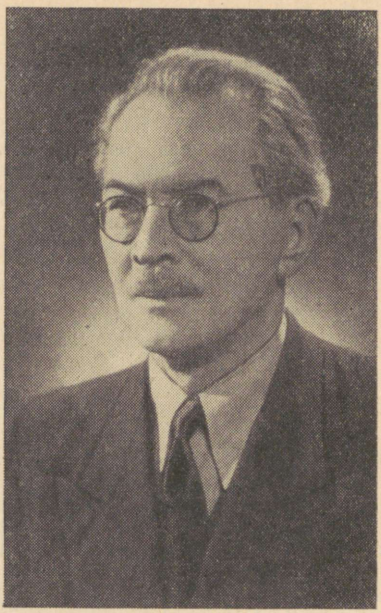

FRIEDEBERT TUGLAS

(Sünd. 1886)

KÄTKILAUL.

Maga, maga, marjukene, maga! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllapuu meil õue taga, sinna kätki tegin ma.

Maga, laps, sa rahu süles! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllas isa poodi üles, sama köie otsas kätkis kõigud sa.

Mis sul peaks olema küll mureks! Ainult armusõnu kuuled minu suust. Kui sa kasvad ükskord suureks, oda teed siis isa võllapuust.

Maga, maga! Öö sees hõõgub põlend talu. Isa katab külmand muld. Kasvad suureks, tunda saad siis valu, hinges leegitsevat vihatuld.

Kasvad suureks, tunda saad siis valu, orjapiina ilma otsata. Ära iialgi siis armu palu: armu sul ei ole oodata!

Kõnni i s e elu adra taga, murra i s e enesele teed! Maga, maga, marjukene, maga: palju ees meil on veel pilkast ööd!

VÄIKE ILLIMAR

(Katkendeid)

8

Järgmine päev oli pühapäev.

Kuid Illimari isal polnud peaaegu kunagi vaba aega, olgu päev milline tahes. Ta kandis küll aidamehe nime, kuid sellega kaasas käis terve rida muidki ameteid. Kui ta polnud aida juures, siis oli ta lauda juures, ja kui ta polnud viinakojas, siis oli ta piimakojas. Kui teda aga ühestki neist kohtadest ei leitud, siis pidi otsima veel viiendalt või kuuendalt tööalalt. Pühapäeval pani ta küll kõik muud ametid maha, aga kari jäi, sest loomad söövad ka pühapäeviti, just nagu inimesedki. Veel enam, lehmad lüpsavad suurimailgi pühadel, kuna inimestest nende puhkepäevil pole õieti mingit kasu. Aga mõisa majapidamine sihtis ikka kasu poole.

Ometi oli isal pühapäeviti rohkem aega. Ta magas hommikupoolel paar ülemäärast tundi ja oli õhtupoolikul rohkem kodus või käis oma huvi pärast siin-seal ringi. Aga eriti kauneil suveõhtuil läks ta ühes kogu oma perekonnaga jalutama. Seda juhtus küll harva, ainult mõni kord aastas, kuid sellepärast olidki need otse erakordsed sündmused.

Siis pani isa maniski ette ja krae ning lipsu kaela, sest seesugused asjad olid tal juba ammusest ajast. Siin maakohas ei jälgitud küll väga täpselt aega, ja sellepärast ei vastanud ka isa härrasrõivad vahest moe viimaseile uudiseile. Kuid Illimari meelest eraldas see rõivastis ta isa ometi tunduvalt kõigist kaelarätiku-meestest. Ja ega neid kraekandjaid siin peale tema palju olnudki — ainult veel kaks-kolm meest. Pärissaksad elasid mõisas niikuinii ainult ajuti.

Täna oli just sääraseid erandlikke pühapäevi.

Neid jalutuskäikusid ei plaanitsetud küll kaua ette ega olnud neist õieti juttugi, enne kui juba minek lahti. Aga vähemalt Illimar tundis juba hommikust peale, et täna see tuleb või ei tule mitte. See tundmus oli otsekui õhus eneses.

«Kui teeks täna õieti suurema ringi,» ütles isa nagu möödaminnes. «Läheks Soevariku ja Härravariku kaudu. Ei ole ammu enam metsapuud ligidalt näinud.»

Ja siis märkas Illimar, et ema ja tädi olid juba oma paremais pühapäeva-rõivais ning isagi täitsa minekumundris. Ja siis läksidki nad kohe. Et kõik sünniks püsiva kava kohaselt, selleks pidi tädi nüüdki teelahkmelt veel tagasi ninarätiku järele jooksma. Sest ninarätik on seesugune asi, mis peab sääraseil jalutuskäikudel kindlasti kaasas olema, aga esialgu veel ei ole.

Ilm oli ikka päikesepaistene ja soe, ning isa arvates pidi ta selleks veel kauaks jääma. Vahest isegi kauemaks, kui see kasulik kartulitele ja teistele maa all ning maa peal kasvavatele viljadele.

Nad pöördusid maja ees paremale ja suurele maanteele jõudes veelgi kord paremale. Nüüd jäi mõis täitsa selja taha. Ühel pool

kollendas rukis ja teisel pool rohetas oder ning ees tüki maa taga mustas Soevariku sein.

See osa jalutuskäigust ei pakkunud eriti palju. Ainult et silm sai kaugemale vaadata ja jalg tunda end tõelisel maanteel olevat. Ja maanteelgi, mis pole küll nii kodune kui omavahelised jalgrajad, on siiski oma veetlus. Ta on kuiv ja tallatud, kuid kääbusköömel kasvab ometi ta äärtel, kõhetu verihein tõuseb teele ja kollase peakesega kummel õitseb kas või ratta allgi veel. Ning sadat kanti pekstud ja heideldud kruusakivikene kõneleb rändava maailma visast elutarkusest. Nõnda arvas isa, kes oli ise küll metsades sündinud, kuid ometi ka pisut maailma näinud.

Isa ja ema kõndisid aeglaselt ning Illimargi pidi nende lähedal olema. Seda sellepärast, «et mitte hobuste alla jääda», olgugi et teel ei paistnud ainustki sõitjat. Tädi Liisa kohtas küll pühapäevaselt liikuvaid «nooremaid», nagu isa ütles. Ta ajas nendega paar sõna juttu, itsitas naerda ja ruttas siis jälle järele. Ning vend Karla laskis ringi, nagu vankrimehega kaasas olev koer, kes teeb viis korda pikema teekonna kui hobune. Kord oli ta ees, kord taga, kord lõikas ta nurmenõos pajukeppi, kord käis sillatruupi peidetud tuhkrulõksu vaatamas ja kord tegi kõrge kivi otsas kätega vehkides lennukatseid. Temast jätkus juba kõikjale!

Esimene peatus oli kohe Soevariku esimeste mändide all. Need olid üksikud helekollaste tüvedega ja jändrikkude okstega vägevad puud. Nad olid juhuslikult kallakuti, nagu jooksus peatunud hiiglased. Ja maa nende all oli täis koopaid ja kääpaid, samuti nagu hiiglaste ale-adra jälgi.

Ühele kääpale laskusidki jalutajad pikali. Nende ees all nõos oli mõis. Paistis kõigepealt vana õllekoda, siis kuivatusrehi ja ait ning siis juba üksikuid halle ja punaseid katusekatkeid haljuse keskelt. Üle kõige tõusid söögikella katusekiil, viinavabriku korstnad ja toonekure pesa pargis. Päike paistis selja tagant ja valgustas heledalt kogu seda pilti.

Illimar toetus peaga ema najale. Sipelgad läksid lähema männi tüve mööda üles, ikka kõrgemale ja kõrgemale. Illimar jälgis nende minekut, kuni ei suutnud neid enam eraldada. Kuid ta pilk jätkas tõusu, kuna ta ise ikka rohkem ja rohkem seljakile vajus. Seal ülemal tulid vastu oksad, nagu viltuväänatud käsivarred, ja hoidsid sõrmede vahel tumerohelisi okkatorte. Jälle natuke vahet ja jälle uus käsivars. Lõpuks aga ainult sini-sinine sügavus, mõne hõreda valge laiguga. Ja nüüd oli ka Illimari pea ema sülle vajunud ja ta vaatas otsejoones üles. Kuid imelik: all ei tundunud vähimatki tuulehingust, aga männid kohisesid ometi, madala, vaevalt kuuldava kohinaga. See oli nii nukrustavalt-magus ...

Isa nimetas kõike seda üheskoos looduseks. Ja ta arvas, et looduses on inimesel hea puhata. Kuid looduses oli muidki toone, peale selle helesinise ja nukker-magusa. Kuskilt kaugelt-kaugelt kostis isa hääl:

«See oli väga ammu, suure katkų ajal. Mõis ja vald surid, kõik

surid, ei jäänud enam palju kedagi. Ja siia metsa äärde nad maeti, suurtesse ühishaudadesse. Õhtuti tulid hundid kokku ja nende ulgumine kostis mõisani. Ning sellest see nimigi — Soevarik.»

See oli jube lugu. Ema ja tädi väristasid õlgu ning Illimar tõusis ruttu istuli. Kuid isa, kes oli metsades kasvanud, teadis huntidest veel muudki. Karjas käies pidi ta pasuna kõrval ka püssi kaasas kandma. Ja tal oli veel eneselgi tegemist nende kiskjatega:

«Näen ma, päratu suure sõnajalapuhma ümber löövad lambad äkki keerdu. Jooksen juurde, — ei muud, kui ainult lai tee rohus, kus ta oma saaki on lohistanud. Lasen huupi paugu, ja siis aga järele. Kihutan läbi kuiva ja vedela, ees ikka rada rohus. Ja siis äkki lammas mättal, elus, ainult pisut kriimustatud ja juhmiks jahmatatud, vabiseb nagu haavaleht. Ja mis te arvate, miks oli hunt ta lahti lasknud? Niisama ehmatusest. Ei kannata püssipauku. Seal kohal oli ta siis olnud, kui pauk käis. Ja paugupealt oli ka ta kõht lahti — no oleksite pidanud nägema, missugused olid puud ja põõsad ümberringi. Otse vikerkaarena oli lasknud. Nii et on küll tige ja hädaohtlik loom, kuid üksikuna ikkagi arg ning armetu.»

Selle jutu peale naersid kõik. Oli ikka lõbus küll sellist kiskjat kujutleda säärases hädas! Otse inimlikuks sai ta olemus selle nõrkuse tõttu. Ja kogu looduski näis jälle sõbralikum.

«Oi oi hundi päevad, oi oi hundi päevad!» rõkkas Karla, hüpeldes ühelt kääpalt teisele.

Maantee jätkas siit küll ka edasi oma sirget käiku, kuid varjuline jalgrada pöördus alla paremale. Tuli madalat lehtmetsa, mille üle sirutusid ainult veel üksikud oksalagedad männitüved. Ja siis juba igasuguseid võõramaa okas- ning lehtpuid, nagu kokkurääkimise peale. Sest see osa metsa oli mõeldud pargina ja siia katseks kõiksugu külalisi istutatud. Ning äkki näis kogu ümbrus nii võõrana, nagu oleks looduse mõistmiseks isegi tõlki vajatud.

Ainult kodumaine rähn täksis siin ikka veel päris arusaadaval keelel. Ja sädinal mööda saksa kuuse oksi laskva orava kahune saba polnud siiski Saksamaal tehtud. Ega olnud ka kännu otsas soojendav rohelise saterkuuega sisalik ometi kellegi välismaalane.

Illimari ühtlasi rõõmustasid ja kohutasid need loomad. Oleks tahtnud neid ometi kauemini vaadelda, kuigi eemalt. Nad olid aga nii väledad, et pidid vahel kahtlema nende olemasoluski. Vaevalt said näha, kui juba kadusidki. Viuhti! oli orav läinud, siuhti! Kadus sisalik, ja rähn astus puu teisele poole, just nagu inimene läheb ümber nurga. Ja seal, nähtamatuna, lõi ta oma nokapeitli jälle kuiv-kõlisevasse tüvesse.

Nüüd laskuti läbi sõnajalgade ja käolina alla ojale. Seal nopiti turbamudaselt rannalt imepisukeste siniste õitega lilli. Tädi arvas, et need on värismenid, ema — et neid kutsutakse meelespeadeks, aga isa ütles kindlalt, et need on hänisilmad. Kuid kõigist lahkuminekuist hoolimata olid lilled ise ometi väga armsad. Ja Illimari pisuke rusikas korjus neid täis, nii et polnud enam kuhugi panna.

Nüüd tõusti juba mööda Lülletemäe nõlva. Kahel pool kõrval oli

paiguti põldu ja paiguti maasapi õitest roosat sööti. Ees aga kerkis mäe mehine metsatukk.

Lülletemägi — see nimi pidi olema väga vana. Ühed seletasid seda nii ja teised naa. Seal põlismändide külgedes olnud veel hiljuti vägevad raudrõngad. Lüllide mägi, ahelate mets — nii arvati. Orjapõlve ajal olevat seal inimesi ahelais peetud ja koertega puretatud. Kes teab — puud ei paljastanud oma saladust.

Ja nüüd kadus juba kõik mineviku uttu. Isegi mäe enese nimi. Sest mõisas kutsuti kohta juba üldiselt Härravarikuks. Ta oli muutumas pargiks ja saamas mõisasakste perekonna-kalmistuks. Sammaskõrge variku keskel oligi seal juba esimene haud. Mitte küll nii, nagu oli harjutud kujutlema harilikku hauakalmu, sest sakste kombed käivad teisiti. See oli terve kivimaja, kõrge ja kitsas, niisama kõrge ning kitsa uksega. Seal puhkas pime-härra oma üksindast und. Nagu ta elu oli erinenud teiste omast, nii ka ta viimne puhkepaik. Ja põlispuud kohasid ta ümber, suved ning talved läbi . . .

See koht täitis Illimari südame ikka argusega. Igal puul siin oli nagu oma elulugu, omad mälestused ja oma keel, mida aga inimesed ei mõista. Kõige hämar-süngem oli just hauakabeli ümbrus. Siia tulid küll kruusatud jalgteed kolmelt poolt, kuid needki olid nii varjuhämarad, et iga rõõm neil suri. Ja suured juurejändrikud, mis üle teede roomasid, näisid nagu elavad olendid, kellele ei usalda astuda . . .

Siit algava suure tee otsas kumas aga vägevate okste vahelt valgust. Mida kaugemale jõuti, seda heledamaks muutus, kuni variku lõpul avanes jälle kogu maastik. Sealt laskus sirge tee kummalegi poole istutatud noore kuusehekiga. Ja selle lõpus vilkus ühel pool ülemine järv, teisel aga rohetas mõisa õunaaed ning punasid üksikud katused.

Otse Härravariku äärel, viimsete puude all, kerkis sale sinivalge ehitis. Seal kandsid kuus puusammast ümmargust katust ja sees käisid seinaveeril pingid ringi. Kogu ehitist kutsuti ühe sõnaga lusthooneks. Ja lustiks ta oligi, eriti väsinud jalgadele.

Vaevalt olid jalutajad metsa äärde jõudnud, kui neid jutt ja naer vastu võttis. Lusthoone lahtise võre üle paistis heledaid naisterõivaid. Seal oli teisigi pühapäeva-jalutajaid. Seal oli mõisa virtin Sohvi kõiges oma uhkes olekus, seal viinameistri naine ja seal ka valitseja tüdruk. Ainsa mehena oli kirjutaja Mattiesen, kes teab, kuidas siia seltskonda sattunud. Nüüd oli imestushüüdeid ja teretusi, isegi kättpidi, mis polnud argipäeval kunagi kombeks. Ning siis asetusid kõik vastamisi ringpingile.

«No vaata, siin on mu peigmeeski!» hüüdis Sohvi ja tõmbas Illimari enese poole. «Sa heldene aeg! Ja missugused ilusad lilled sul veel on!»

«Anna tantele lillesid,» käskis ema.

Ja Illimar ulataski oma hänisilmade pihutäie.

«No vaata,» ütles jälle Sohvi, «nii peabki üks kavaler tegema.

Kuid mitte kõik, saab osastki. Kas sa ka tead, kuidas neid lillesid kutsutakse? Ära unusta mind. Niisugune nimi on neil. Pea siis meeles: ära unusta mind!» — — —

11

Seal üleval mäel, kahel pool maanteed, oli õieti kaks ehitist: paremal puu- ja pahemal sepikoda. Ning nendega lõppeski siin kohal mõis. Sest nende taga laskus jälle maapind ja algas varsti Alasoo. Kuid kuigi maju oli kaks, siis kutsuti ainult puukoda alatareks. Seda nime hakkas tarvitama aidamehe perekond, kes oli siit läinud, ja ühes temaga pikapeale teisedki sealpoolsed mõisa elanikud. Kumb aga kõrgemal oli, kas vana õlleköök või puukoda, see polnud veel kaugeltki selge.

Illimar tundis enese siin peaaegu nagu kodus olevat. Mitte küll sellepärast, et ta öeldi siin olevat sündinud või et ta siinsest elust oleks palju mäletanud. Kuid siin elas lell oma perekonnaga ja siia oli alati asja. Nii tundis ta siis kogu mõisast paremini selle kaht äärmist kohta: oma endist ja praegust kodu.

Sepikoja ümbrus oli lage, välja arvatud maja üks ots, kus kasvas räsitud leedripõõsaid. Praegu seisis koja ees kõrb hobune ja sepp passis talle tulist rauda alla, nii et kärtsahais ulatus maanteele. Puukoja platsil olid aga suured palkide, laudade ja muude tarbepuude virnad. Siin olid ka reepained, lauasaagimise pukid, vanad vankrikehad, reekorjud ja virn vigaseid rattaid. Ning kõik see koli koos ta vahel kasvavate takjate ja kummelimurulappidega oli nii meeldivalt kodune.

Siin ei kartnud Illimar midagi ja läks otsejoones töökoja poole. Selle suur uks oli sooja ilma tõttu pärani ja juba välja kostis treipingi võrin, höövli liipamine ning kirve toksimine. Ja uksel avanes ikka seesama meeldiv pilt: suur ruum, laes ja nurkades tarbepuude valendus, põrandal saepuru, kirve- ja höövlilaastud, akende all tööpingid, seintel naelte otsas tööriistad ning riiulid värvipottidega. Ja õhus ikka puutolm ning vaigu ja liimi lõhn. Suure ahju koldel põles lõke ja seal podiseski liimipada oma kolmel nõgisel jalal. Päike paistis nurgeti ühest aknast sisse ning tolm tantsis ta kiirtevihus.

Treipingi juures tallas lell ise ja laskis väikese peitliga peeni tiirusid tohutu suurele puumunale. Ta oli särgiväel, laiade pükste ja paljastele jalgadele tõmmatud kottadega. Töö oli talle üldiselt vähemeeldiv asi, kuid seda tuli paratamatult teha. Veel vähem meeldisid talle aga kitsad kehakatted ja kõik muu, mis inimest jumalamuidu vaevab ning mille eest palkagi ei maksta. Ja sellepärast oleks ta meelsamini kandnud rõivaid, mis poleks ühestki kohast keha külge puutunud. Kuid et veel keegi polnud seesuguseid välja mõelnud, siis olid ta rõivad ainult võimalikult avarad. Ja et ta ka ise oli võrdlemisi kehakas mees, siis paistis ta väga lai ning lahmakas olevat.

Treimine oli kõigist töödest talle veel kõige meelepärasem. Jalg

tallab, puu kihutab ringi ja mõtted heietavad omaette... Kes teab, milliseid soid-rabu tallab jalg ja milline ilves, rebane või mäger ta ees tiiru laseb... Ta võis treimist katkestades äkki Illimari põlvele võtta ja rääkida, nagu oleks selle eel juba kesteab kui pikk jutt käinud: «Ilveseid on kolme sorti: hall ilves, ubailves ja lihtilves. Vaata, poju, kui me sinu isaga veel noored mehed olime ja kord jälle teele läksime, püssid kaenlas...» Ja siis tuli lugu, mida võis kuulata kikkis kõrvu. Nii kostis talle läbi treipingi võrinagi veel metsa hääl. Ja ta oleks vist küll meelsamini alles kasvavate kuuskede keskel liikunud kui siin kuivanud tarbepuudega mässanud.

Aga need tarbepuud kutsusid ikka uusi meistermehi külast mõisa. Seal vastasakna all hööveldaski see linavalgete juustega poiss pikka lauda. Ta oli alles hiljuti tulnud ja Illimar ei tundnud teda palju. Oli vaikne ja omaette nohiseja, kuid ta lai suu muheles sõbralikult. Tema oleks võinud küll vist lammastest ja karjakoertest kõnelda, kuid ta ei kõnelnud peaaegu üldse mitte. Kuulas esialgu ainult mõisameeste jutte.

Ja kolde juures täksis Saaremaa Riidu suurel pakul puuäkke pulki. Eks ta olnud ikka seesama vintske keha ja pisukese punase peaga mees, kes kord kevadel ühes teistega kraavitööle tulnud ja siis suurele maale jäänudki. Ei ta läinud enam üle mere tagasi, tee mis sa tahad. Püsis mõisas, tegi suvel, mis ette sattus, talvel aga oli viinavabrikus. Tea, mis mure tal oli, aga mure pani ta jooma ja joomine jälle muretsema, nii et pidi uuesti jooma. Seda kurtis ta ise vahel pisarsilmi ning jõi edasi.

Temap see oligi, kes märkas nüüd esimesena Illimari lävel seismas.

«No näe, Illi-poju!» hüüdis ta. «Kust siis sihukesi külalisi tuleb?»

Ta toksas kirve pakusse ja sirutas selga. Ka lell laskis oma kota treipingi jalalaualt, ja suur hooratas tegi omapead veel ainult mõne tiiru ning peatus. Ja valgepäine poisski vaatas üle õla, höövel parajasti oksa taga kinni. Ega seesuguste külaliste puhul küll töid pooleli jäetud, aga hinge tagasitõmbamise põhjuseks piisas neistki. Lell tuli lõuka juurde ja võttis oma pika vantoosiga piibu välja. Samuti kaevas Riidu oma lühikese ninasoojendaja põuest esile. Oma tubakat polnud tal küll kesteab mis ajast peale, kuid eks ole külmgi piip ikka nagu asjaks käes hoida. Kui aga lell suurest oinakotist oma villkoppa täitis, oli Riidu pisike nosu seal otse kõrval. Ja tea kuidas, kuid just nagu kogemata sattus temagi piipu näputäis seda kallist rohtu. Ning siis kummardusid nad üheskoos liimipoti lõkke juurde, võtsid paljaste sõrmedega tulised söed ja poetasid piibukoludesse. Lell oskas suurepäraseid suitsurõngaid lasta. Kuid selleks pidi olema palju aega, vähemalt pühapäev, kui mitte jõulud.

«Näha jah, et Illi,» lausus lell, nagu oleks alles nüüd näinud. «Kas sind saadeti? Kas kästi midagi öelda?»

«Ei saadetud,» vastas Illimar. «Ise tulin.»

Lell oli juba pakule istunud ja Illimari oma põlvede vahele tõmmanud. Ta laiast näost kasvas hõre punane habe igale poole ja ta nina

tinahallide silmade vahel oli nagu käsnane kartul. Nii hoidis ta lohmaka karuna Illimari oma käppade vahel. Kuid Illimar tundis, et see oli sõbralik ja lõbus karu.

«No mis sa siis omapead ringi käid?» pinnis jälle lell. «Ja mis pudel see sul kaasas on?»

«Ma käisin kosjas,» vastas Illimar hoopis lihtsalt. «Ma käisin virtinal kosjas. Ja see siin on viinapudel.»

«Kosjas?» imestas lell ja ajas oma tinasilmad pungi. «Päris viinapudeliga kosjas?»

Ja Illimar jutustas kogu loo algusest lõpuni. Lell ja Riidu naersid laginal ning linapeagi suu venis ühest kõrvast teiseni. Kui nad juba täitsa väsinud olid, ohkas Saaremaa Riidu:

«Oh-oh seda poissi! Ei oleks uskunud, aga näe, millega hakkama sai! Ise tasane kui talleke, aga naisevõtmise peale marukrabe.»

«Einoh, see tal ju vana plaan,» arvas lell. «Eks ole?»

«Oli jah,» möönis Illimar.

«No-jah, on seda ikka ääri-veeri mööda kuulda olnud. Ja kas see imekski panna, kui noormees juba sihukeses eas. Kuid kas ei ajanud esiotsa ikka hirmu nahka kah?»

«Mis see mehe käes!» arvas Illimar.

«Hoh-hoh-hoh!» pistis Riidu jälle kõva häälega naerma. «Või mis see mehe käes!»

«Kerge kui käkitegu!» lisas Illimar veelgi kindlamana.

Nüüd pistsid lell ja Riidu juba lõõtsutavalt naerma ning linapeagi kurgust kostis mingit häält. Aga Illimar taipas ka ise alles nüüd, kui vägevad need vana Hirmu sõnad õieti olid.

«Näe, Kusta,» ütles Riidu linalakale pika naeru peale, «vaata, siin on mees! Aga sina langed kohe verest, kui mõni mõisatüdruk sulle silma heidab. Kosjapudeli karmani pistmisest pole juba juttugi!»

Nüüd meenus ka Illimarile jälle ta siiatuleku peapõhjus. Ta ulatas lellele pudeli ja ütles:

«Joo — see on viin!»

«Ah et kosjaviin? Noh seda peab küll katsuma. Mis muud, kui noorpaari terviseks!» Lell jõi ja puristas. «No kuluski kärakas ära. Ja ega ta nõrgemat sorti olnudki.»

«Aituma, pojukene!» lausus Riidu omakorda. «Mis nüüd öelda, päris paremat sorti pumba-puskar. Otse südame tegi tahedaks. Ole meheks andmast ja pea teinegi kord meeles!»

Viimasena pidi ka Kusta lonksu võtma. Ja temagi mõmises midagi tänutäheks.

Vaat seesuguste inimestega oli hea asju ajada. Neil oli taipu, mis ja kuidas. Nemad juba mõistsid, et kui vesi vahel peab viin olema, siis ta seda ka on. Ega ole enam mingit keerutamist ja kaksipidimõtlemist.

Kaeti ja vaeti veel lähemalt Illimari tulevast elumuudatust. Einoh, ega see lihtne ole, poissmehe-põlvest äkki perekonnaseisusse. Lell

seda juba tundis, aga Riidul ja Kustal oli alles proovimata. Vahva poju Illimar — jõuab neist ette!

Äkki aga lausus Kusta, kelle üks silm vaatas silku ja teine leivakannikat ning kellel oli sellepärast laiem silmaring:

«Valitseja näib sepikoja juures olevat.»

«Ega siis muud,» ütles lell tõustes, «ega siis muud, poisid, kui jälle töö manu! Aga sina, Illi, katsu nüüd, et koju saad. Egas kosjasidki või igavesti pidada. Leiavad su viimaks puudu olevat, hakkavad otsima. Ja siis tuleb sul teistsugune pulmapill!»

Teised naersid küll veel töölegi asudes, aga Illimari süda lõi rahutuks. Lellel oli õigus. See pleekaias-käik oli juba väga kaua tuurinud. Ja minna oli päratu pikk maa, ühest mõisa otsast teiseni. Ega olnud see minekki igakord ilma hädaohuta.

Ja Illimar hakkaski kohe minema. Väljas nägi ta tõesti valitsejat. Seisis sepikoja uksel ja keerutas oma keppi. Oli ju seegi mõnus mees, aga ikkagi mitte nii tuttav, et oleks võinud talle oma kosjaasju seletada. Ja siinsamas puukoja kõrval oli ka lelle korter ja seal alati hulk lellepoegi ning -tütreid, nii palju kui neid peakski surnud või muidu ajutiselt väljas olema. Kuid kojumineku mõte vaevas ometi Illimari. Ja lisaks, oleks ju võinud Ruudile või Leksile kõnelda, aga nende plikadega on ikka nii ja naa: ei nad mõista tõtt ega nalja mehise mehe moel! «Neil ikka oma hi-ha-haa!» nagu ütles vend Karlagi.

Ja sellepärast hiilis Illimar puuvirnade vahetsi minema. Ta pöördus vasakule ja läks vanalauda müüri äärt mööda, kuni jõudis selle nurgani. Seal oli tagavärav poikvel ja ta poetus sellest sisse. Äkki oli ta ees suur pikergune õu, mille äärtel rida pärani uksi, aga keskel lohus kollased sõnnikuhunnikud ja virtsaloigud.

Illimar hakkas õue varjulist külge mööda minema. Lahtistest ustest nägi ta sisse: laut oli tühi, kari viimseni väljas. Paistsid ainult lehmade sõnnikused asemed, ruhed ja restid ning läikivad kaelakütked. Puudus see igavene nahin, ohkimine ja ähkimine, mis muidu lauta täitis. Mõni hakk käätsatas müüril paar korda. Üldiselt oli aga nii vaikne, et Illimaril kõhe hakkas ja ta sammu kiirustas.

Äkki kuulis ta kütkete raginat ja mingit tumedat häält. Vahest õiendab seal Pöta-Tõnis, rõõmutses Illimar, või mõni teine karjamees. Ta ruttas järgmise ukseni, kust hääl tuli — ja peaaegu tardus kohale.

Otse ta vastas oli suurpull, mustpull, marupull või kelleks teda kõik kutsuti. Ta oli ahelais nagu sunnitööline. Kahelt poolt ta kaelast läksid jämedad ketid käsivarrepaksuste raudpostideni, mis ta aga oma turjaga oli juba looka painutanud. Ta ninas oli raudrõngas, mille kett käis sõime külge. Ja kõige lisaks oli veel tugev köis ta sarvede ümber seotud. See oli see kaugelt maalt kord kalli raha eest ostetud pull. Ei teda usaldatud enam välja lasta ega temaga üldse tegemist teha. Läks ainult iga päevaga ikka koledamaks ja koledamaks.

Seal ta nüüd oli, kuumal suvepäeval üksi tühjas laudas. Kärbse-

parv piiras teda. Ta silmad olid verest ja vihast otse punased. Nii vahtis ta üksisilmi Illimarile otsa, ainult paari sülla kaugusel. Ja siis tegi ta kõigi oma ahelatega väikese nõksu ettepoole...

Illimar pistis jooksu, nii palju kui ta hirmust kanged jalad andsid. Talle näis, nagu oleks härg teda sõrgade plaginal taga kihutanud, ja alles välisväraval usaldas ta taha vaadata. Laudaõu oli tühi ja kõik vaikne. Kuid alles üle platsi, karjatare nurgani jõudes, alanes Illimari südame puperdus.

Ei, see üksi väljasolek polnudki igakord hea. On inimesi, loomi ja seisukordi, mis hirmutavad. Seal kodus, vana õllekoja ja pleekaia piirkonnas, tunned enese ikka nii kaitstud olevat. Ei tasu seda võõrsiloleku hirmu isegi mitte kosjarõõmud. Tunned enese äkki nii mahajäetu ja üksiku olevat, et kas või nuta...

Illimari süda läks vesiseks ja ta hakkas pruudilt saadud maiustisi krõbistama. Kuid varsti muutus ta suu jälle kuivaks, nii et pidi kosjaviina peale rüüpama.

Ta oli nüüd suurel maanteel, mis viis kõige otsemalt koju. Suurem osa mõisa hooneid oli just selle tee ääres ja siin-seal liikus ka juba inimesi. Kuid Illimar ei tahtnud enam kuskil peatuda, vaid mõtles ainult kojuminekule. Suurelt aidaplatsilt paistiski juba kuivatusrehe hall ots. Aga seal olid ka juba nagu kodus...

Kuid just sel hetkel nägi Illimar, kuidas isa kahe mehe saatel üles aidaesisele astus ja hakkas ust avama. All ootas neid plaanvanker hobustega.

Ei, olgu mis on, kuid praegu ei usaldanud Illimar isa silma ette sattuda! Ta pöördus kohe järve randa, et sealt linnumaja kaudu koju minna. Kuid vaevalt oli ta saks-silla otsani jõudnud, kui nägi Hull-Juhanit niisama mööda kallast linnumaja poolt lähenevat. Ega ta midagi ei tee, lohutas Illimar ennast, ega ta ju midagi ei tee! Kuid samal ajal pöördus ta kähku sillale, et aga Juhanist rutemini eemale saada.

Nüüd oli härrastemaja jälle Illimari ees. Aga kui kaugel näis juba kõik hommikune! Noh, kosjas sai ju käidud, aga ei saanud sellestki täit rõõmu. Kuidagi see kadus selle pika aja peale ega olnud võimalusi sellega isegi küllalt hoobelda. Vähe on häid sõpru, kes asjast just su enese moodi aru saavad. Lell ja Saaremaa Riidu olid ning järel on veel Hirmu Juhan ja Avvus-Jaan. Aga suuremast osast katsu, et mööda saad! Ning Illimar aimas, kui vähe on inimesel siiski ligimesi, kui ta neid just vajab, isegi rõõmu jagamiseks. Mis siis veel mure jagamisest kõnelda!

Nii mõtiskledes oli Illimar häärberist ja aedniku majastki mööda jõudnud. Nüüd läks ta jälle kõrgete rannapuude all ja oli juba õieti kodu lähedal. Eemalt kostiski juba tammi kohinat.

26

Paar päeva hiljem läks Illimar kaua aja tagant jälle välja. Võibolla see vahe polnudki nii pikk, kuid läbi haiguse unielu tundus eel-

mise rännaku mälestus ääretu kaugena. Otsekui oleks aastaid kulunud...

Ema pakkis ta nüüd soojalt sisse ja varustas kõiksuguste hoiatuste ja õpetustega, mis tohib teha ja mis mitte. Ning kõigepealt, ta ei läinudki üksi. Isa oli hetkeks koju tulnud ja läks nüüd kuivatusrehte, ning Illimar võis ühes temaga minna.

Nii nad siis sammusid põiki läbi pleekaia, üks suur ja teine väike, ning koerad lasksid rataskaari nende ümber, rõõmsalt klähvides. Inimeste meeleolud vahelduvad ruttu, veel rutemini aga loomade omad. Nii ei näinud koerad äsjasest kadrisandihirmust enam midagi mäletavat. See oli jälle uhiuus maailm, milles nad kirmasid.

Ja uus oli see Illimarilegi. Ega toonasest sajust küll mingit saaniteed saanud, aga et pind oli all külmunud, siis jäi osa lund ometi püsima. Maa oli üldiselt valge korraga kaetud, kuid selle läbi rohetasid heinatutid ja mustasid mutimulla-hunnikud. Taevas üleval oli hall, veel hallimad majad, aiad ja puud maas. Kuid maa enese õhetus lõi üles ja täitis avaruse mingi piimja valgusega. Ilmgi oli tuulevaikne, ei soe ega külm, samuti nagu sellest pehmest õhetusest läbi imbunud.

Kähri ja Milli seirasid olematuid jälgi, turtsusid mutimulla kohal ja ajasid teineteist taga. Kui Millil juhtus rohkem aega olema, tõmbas ta ühe tagumise jala kronksu ja püüdis kolmel jalal jooksmisega läbi ajada. Sest lumi oli ikkagi külm, ja kolmel jalal joostes oli tal tervenisti veerandi võrra soojem.

«Rumal!» mõtles Illimar endamisi. «Jookseks juba parem kahel jalal, soojendaks kordamisi üht paari, kui teine oleks tarvitusel. Et ta sest ometi ise aru ei saa!»

Illimar ei söandanud oma mõtet isale seletada, kuid talle enesele paistis see nii lõbusana, et ta tahtmatagi naeris. Ta kujutles, kuidas Milli kahel tagumisel jalal edasi sibab ja esimesi käppasid kokku peksab, nagu reemehed talvel külmetavaid rusikaid... Või ta jookseb jälle ühe külje jalgadega, keha poolviltu, teise külje käpad aga ilusti kokku pandud, nagu hoiaks iseenese käe alt kinni... See oleks pilt, mida maksaks vaadata!

Seda kujutledes olid nad aga juba läbi pleekaia ja üle maantee jõudnud. Otse nende ees oli kuivatusrehe maa- ja telliskivisegune sein ning selle kohal ajas pikk korsten musta suitsu. Nad käändusid ümber nurga ja astusid siis poikvel olevast uksest sisse.

Kuigi pikal, kitsal ruumil oli maantee-poolses otsas aken, oli see ometi nii tolmunud, et ruum ise oli päris hämar. Ei näinud kedagi, ainult kuskilt nagu maa alt kostis ähkimist ja tule praginat.

«Ohoi!» hüüdis Illimari isa.

«Jahoi!» vastas hääl, kuid jällegi nagu maa alt ja nagu kahelt poolt korraga.

Ning maa alt need hääled tulidki. Ruumi kummaski otsas oli põrandas sügav auk ja kummagi augu põhjas ahjusuu. Seal lisasid Mark-Jaan ja Avvus-Jaan parajasti puid ahjudesse. Nüüd kuuldus redelipulkade naginat, kui nad üles hakkasid tulema. Aga et Mark-

Jaan oli pikem, siis tuli ka ta pea varem nähtavale. Nagu turris juustega hiiglane tõusis ta maa alt ja pani oma suured käed augu äärele. Ta oli juba rinnuni näha, kui viimaks ka Avvus paistma hakkas. Tule punane õhetus valgustas neid alt, kui nad käpuli augu äärele jõudsid ja enese siis tagajalgadele ajasid.

Nad oleksid tõesti võikad olnud, kui Illimar poleks neid nii hästi tundnud.

«Kas panite uue lademe peale?» küsis isa.

«Sai pandud,» vastas Mark higi pühkides. «On aga rõsked, nii et otse aurab.»

Isa avas keskseinas oleva ukse. See viis laia madalasse ruumi, mis oli risti ja põiki täis telliskivitruupe. Nüüd hoovas sealt läpastavat kuumust ja kuiva savi lõhna. Oli juba esimeses ruumis hämar, siis siin päris pime. Truupide rägastik viis nagu metsa, millel polnud äärt ega otsa. Salapärane, kohutav ruum, midagi, mis meenutas põrguks kutsutud kohta! Illimar oli seda ikka pisut kartnud ja piilus sinna nüüdki ainult isa käe alt.

Siis ronisid nad kõik ülemisele korrale. Siingi oli kõigepealt pikk kitsas eeskoda, kust viisid uksed ruumi, mida kutsuti imeliku nimega «plekkide peal». See ruum oli juba hoopis valge ja ta põrand äärest ääreni kaetud kaertega. Oli niiskelt-kuum ja lõhnas pisut imalalt. Lagi tõusis kummina ja jätkus lõpuks õhutoruna. Oli kuulda, kuidas selle alla riputatud kardvarjule aurupisaraid langes: tip-top, tip-top!

Kuigi kaeralade näis nii tasane, siis tundis Illimar ometi ta kavalat iseloomu. Selle all oli kitsaste piludega plekkpõrand raudraamil, loendamatute lohkudega. Tarvis oli ainult ettevaatamatult sinna astuda, ja sa lamasid siruli, nii pikk kui olid. Külje alt, läbi vilja ja plekipilude tõusis aga truupide kuumus. Ning sa võisid seal praadida, nii et su enesegi higipisarad kardvarjul pladisevad! Nõnda ähvardas Avvus Illimari mullu, kui sellele lõbu tegi viljas joosta. Ja vähemalt kukkumises oli tal eneselgi kogemusi.

«Noh, vaadake, et kaerad liiga ei saa,» lausus nüüd isa meestele. «Ja siis minge ja vaadake, mis see Musse Enn teeb. Tal seal ristikuseeme üleval. Ehku on juba kuiv ja vaja maha ajada. Ega tast üksi ikka asja ole. Pole mehest muud jäänudki kui ainult rehepapi au!»

Ja siis pöördus isa kohe minekule, ilma enam Illimarile tähelepanu pööramata. See kõhkles hetke ja ruttas siis järele. Otse siitsamast teiselt korralt läks sildtee, kustkaudu vili kuivatusele veeti. Isa oli juba rehe nurga juures, kui Illimar sillale jõudis.

«Isa,» hüüdis ta, «kas ma võin siia jääda?»

Seda juhtus vahel, et isa just seal ei paistnud olevat, kus tõeliselt oli. Ka nüüd vaatas ta imestades taha ja vastas hajameelselt:

«No jää, kui tahad.» Kuid siis tuli tal meelde: «Aga ära omapead hulkuma mine. Siis jälle kodus häda!»

Ja ta kadus kuivatise nurga taha.

Samal ajal tulid sillale ka Mark ja Avvus, otsisid oma piibunosud esile ja toetusid käsipuule.

Nüüd paistsid nad päevases valguses jälle päris harilikena ega

olnud neis enam midagi võigast. Küllap ikka teati, et nad nii ühesugusteks kasvavad, kui nad juba lastena ühteviisi Jaanideks ristiti. Nad olid kõigiti sarnased ja sama viisi riideski. Nad olid vestiväel ja kandsid kaelas naiste pearätikuid, mille otsad vesti käeaukude kaudu rinna peal sõlme seotud. Jah, isegi need sõlmeotsad olid ühesugused, nagu suured rotikõrvad. Ja takused kaltsad olid ühteviisi lõntis, ikka nagu iga hetk maha langemas, ning pastlad niisama paksus viljatolmus. Ainult seevõrra, mis Avvus oli väiksem, oli ta Margast käbedamgi. Nad ise arvasid, et see ka koerte juures nii ette tulevat: mida väiksem krants, seda krapsim.

Säärased olid need Illimari sõbrad. Hea oli nendega juttu ajada, kuid vaikiminegi polnud raske. Sest ka siis näisid nad omaette midagi veidrat mõtlevat, mille üle võis naerda, ilma teadmatagi, mis see õieti on. Nüüdki vaikisid nad tüki aega, kuni Avvus viimaks ütles:

«Noh, Illi, pole sind enam ammu näinud.»

«Jah, oli vihmane, ja siis olin haige.»

«Oli kuulda sedagi. Noh, aga läbi põdesid. Näid päris visa hingega olevat.»

«Sind maksab ikka ületalve pidada,» lausus Mark tõsiselt ja sügas lambaraudadega põetud habet.

Illimar mõistis nalja alles siis, kui Avvus naeris. Tõsi, nii öeldi põrsastest, kes hästi sõid ja ka muidu korralikult käitusid. Kuid nii oli Margal viisiks ikka mõnd nalja tõsise näoga öelda. Ja selle järel vaikis ta jälle, nagu poleks midagi olnud.

Ka nüüd vaikisid mõlemad Jaanid, toetudes käsipuule ja imedes piipusid. Mõisa taga uues rehes undas peksumasin nagu kauge parm. Ilm oli endiselt sompus ja taevas ligi maad. Ja ses hahkjas valguses paistis otse ees üle nurme vanarehi, hall ja madal, nagu maasse vajumas. Selle pildi kohal lendas mõte, ilma igavust tundmata.

Kui aga Jaanide piibud olid tühjad, pöördusid nad sõna lausumata sisse ja ajasid oma tolmust hallid pintsakud selga.

«Lähme siis.»

«Kuhu?» imestas Illimar.

«Eks vana Ennu poole.»

Kuid see polnud Illimarile mõttessegi tulnud. Juba vana suitsurehi oli jube koht ja Musse Enn ise peaaegu veel jubedam. Nad tõmbasid küll enese poole, kuid kohutasid samuti. Midagi hoopis muud oli Illimari meeles mõlkunud, ja selleks oligi ta siia jäänud.

«Kas vili kuivatusaidas veel alles on?» küsis ta häbelikult.

«Ahaa!» naeris Avvus. «Või see lust sul alles meeles. Aga seda me sul lubada ei või. Kus sa sellega! Ei tule ettegi!»

Nii rääkides oli ta ise aga juba kuivatusruumi ukse avanud ja astus üle vilja. Ning Illimar tuigerdas kohe ta järel. See oli hullem käik kui libedal jääl, — otse kiskus jalgu alt! Aga lõbus oli see ka. Ja nüüd seisid nad juba mõlemad alla aita viival uksel, mille Avvus oli avanud. Peaaegu nende jalgade eest algas valendav kaertehunnik, mis läks luipa peaaegu aida alumiste usteni.

Illimar seisis kõheldes selle veetleva liuvälja ees. Nõnda tõmbas see, kuid pani ka südame puperdama. Oleks tahtnud — ega usaldanud ometi!

«Või säärast jumalavilja tahab ta jalgega tallata!» noomis Avvus. «No seda ei ole!» Kuid samal hetkel müksas ta Illimari selga ja hüüdis: «Kartsumdi!»

Ja Illimar lendas alla. See oli alles sõit: üksainus sihin silmis ja kahin kõrvus! Ta ise vajus ja vili vajus ta ümber. Kaerad olid veel soojad, olid libedad, lõhnasid ja tolmasidki pisut. Kuid enne veel kui Illimar suutis aevastadagi, oli ta juba all. Ja seal seisis ka juba Mark-Jaan suure värava juures vastas.

«No kes sul lubas sihukest tempu teha!» pragas ta tõsise näoga. «Ise pealtnäha pai-poju, kuid koerust püsti täis!»

Kui aga Illimar jalule ukerdas, tundis ta enese poole raskema olevat. Saapasääred, taskud ja isegi põu olid tal kaeru täis. Hõõrusid ja torkisid nõnda, et polnud istumist ega astumist. Nii halb, et kas või nuta! Ja Illimar vaatas haledalt ringi.

«Kas sa näed nüüd!» parastas Mark veel pealegi. «Just nagu kaerapiirak, — anna aga hobusele ette!»

Kuid samal hetkel tundis Illimar, kuidas Mark ta kinni haaras ja õhku tõstis. Ta oli tõesti suur ja ta väljasirutatud käsi oli kui haraline põdrasarv. Ta raputas poissi nagu rukkivihku, pea alaspidi. Ja kaer voolas sabinal Illimari saabastest ning rõivastest. Nagu kõditav vihm läks see üle ta näo.

«No pole ma kuskil näinud nii palju kaeru kasvavat kui sinu saabastes!» imestles Mark. «Poleks vaja mujale maha tehagi.»

Siis aitas ta Illimari jälle jalule. Ja üleval «plekkide peal» naeris Avvus.

Illimar oli hingetu. Ta oli ühel hoobil ehmunud ja rõõmus. Oli ikka mehine sõit, nii et hinge rinnus kinni võttis! Ja ega olnud paha see Marga tempki, kuigi tuli ootamata. Ning Illimar rõõmutses, et ta hirmust kisama ei pistnud. Nüüd oli au päästetud ja mehisustunne veel pealekauba.

Ning selle mehisustunde nimel oli Illimar lõpuks valmis isegi Musse Ennu külastama.

27

Nii astusid nad kolmekesi põiki otse üle nurme ja püüdsid täismeestena sammu pidada. Lumi näis ikka rohkem sulavat, kuid maa selle all oli endiselt kõva. Käed vehkisid ja kelts rabises jalgade all. Paar varest viskus vanalt rõuguasemelt lendu.

Illimaril oli ikka pisut kõhe. Nii see rehi kui Musse Enn isegi... Kuid ta polnud üksi, ja hätta nad teda ei jäta. Ning lõpuks oli aega põgenemisekski, kui lugu päris jubedaks läheb!

Mark ja Avvus aga vestlesid juba Ennust.

«Näe,» ütles Avvus, «nüüd tal jälle rõõmupäevad. Tea, mis taevariiki talle see rehi või õndsust see orjus on andnud, aga seevõrra veel

elabki, kui saab rehepappi mängida. See nädalakene aastas, aga muidu sureks. Saa sa tast aru!»

«Sihuke see inimene on,» arvas Mark. «Ega taha tööd teha ja vaeva näha, aga võta vaev käest, siis see päris häda alles algab!»

«No ei mina tööd teeks, kui muidu süüa saaks!»

«Tea veel midagi. Vahest paneksime jalad seina peale ja laseksime enesel hea olla, aga vahest ka mitte. Ega sa tea, mis inimese lõpuks õndsaks teeb. Näe, on rikkaidki, elavad külla otsas, et ei oska paremat tahtagi, aga kas nad paigal püsivad. Ikka rahmeldavad. Ikka üks mure peab olema. Nii temal see rehi.»

«No arvavad, et maailm ilma nendeta hukka läheb!»

«Tea, mis nad arvavad. Vahest ei arva midagi. Vahest on ainult harjunud, peavad rühmama. See justkui haigus, lahti ei lase!»

Illimar kuulatas. Jälle kostis see elutarkus nagu kuskilt kaugemalt. Ei see olnud veel temale määratud. Kuid oli selles ometi midagi, mis tallegi vana Ennu lähendas. Oli see Enngi inimene, nagu kõik teisedki, — vähemalt see selgus talle.

Nüüd aga olid nad õieti rehe ligidale jõudnud. Ikka suuremana ja süngemana see paistis. Lai, pehkinud-hall puuhoone, rehetare keskel, kummaski otsas rehealused, tuulekamber veel kõrval. Rehetare küljel mustas sügav katusealune, täis igasugust koli. Siin oli hunnikus sarvilisi rehetampe, kolmejalgseid rabatsepinke, vartu, pinte, viir-orke. Just nagu ajast läinud asjade aplaager. Kõdunenud sarjast seina ääres kasvasid pujud läbi. Ja mustavast ukseavast rullus suits välja, pöördus kolihunnikusse, vajus sellest nagu märjast puhmast läbi ning kerkis siis üle räästaääre. Rehi suitses ja auras keset lumelapilist välja. Selles kõiges oli midagi hingeahistavalt vana.

«Jumalime!» hüüdis Avvus, tõstes jala kõrgele künnisele.

«Jah et kes seal on?» küsis suitsust raugahääl.

«Eks ikka ristirahvas. Pole paganad ega peninukid. Kuigi see sulle ükspuha: oled kõigiga harjunud.»

Avvus ja Mark naersid. Aga Illimar vahtis aralt nende selja tagant. Ei näinud küll palju sealt seest läbi suitsu ja pimeduse. Ainult tuli õhetas kuskil madalas, sädemeid keerles ja nende tagapõhjal ukerdas inimkogu. Siis lähenes see uksele: valged juuksekahlud palja pealae ümber, takune särk rinna eest lahti, takused põlvpüksid ja pastlarätid, ristatud peente nööridega. Oli pigemini mingi suur kääbus kui inimene.

«Heh-heh!» naeris Enn väga vana inimese naeru. «Või pole paganad ega peninukid. Või päris ristirahvas. No kas ristirahval pleki peal palav hakkas, et suitsurehe üles otsib? Ja kesse ütlebki, et õige ristirahvas pleki peal elab? Eks seal olegi need pärispaganad?»

Ta püüdis naljatada, kuid ta hääles oli ometi vimma. Aga Mark ja Avvus ainult naersid talle nagu lapsele. Ja see naer mõjus nii, et Illimargi usaldas ühes nendega üle läve sisse ronida.

Ei näinud siingi silmad esialgu muud kui leeaugus küdevat tuld, hambuliseks kulunud koldekaart selle ümber ja lõhnamulgust karglevaid sädemeid. Rehetare ise kadus pimedusse. Suitsu oli nii palju,

et tulijadki pidid kohe koldekivile kükitama. Ainult vana Enn ise näis siin oma tuhmide silmadega ümbrust seletavat.

«Ja-jah,» pomises ta endisel umbusklikul häälel, «või otsitakse vahel ikka veel suitsurehigi üles. Kas neist masinaist ja plekkidest ning muist vigureist ei piisa? Heh?»

«No ei näi piisavat,» vastas Avvus ja pilgutas Margale tuleehas silma.

«Näh, ei näi piisavat jah, kui vaja peenemat tööd. Kui vaja võtta seda päris peent tera välja, nii et oleks välja võetud. Siis muudkui vana Musse Enn tulgu jälle platsi. On veel tedagi vaja, he-heh! Tema veel tunneb seda asja, kuidas vili õieti kuivab ja tera välja tuleb. Muidu võristavad oma masinaid ja on ennast täis. Aga peenemaks tööks ei piisa. Heh-heh-heh!»

«Kus sa nüüd sellega!» heitis Mark käega. «Puha prosta värk. Ei saa suitsurehe poolegi!»

Enn muutus kohe leplikumaks. Ta segas käbedalt orgiga ahjus ja ta silmadki ei paistnud tulevalgel nii ähmased. Ta oli otsekui noorenenud. Siis istus temagi ahju ette.

«Seda arvan minagi, et suitsurehe vastu ei saa,» lausus ta. «Mis nüüd masin inimese vastu! Selge vigurivärk. Ja näe, mis teragi sealt tuleb. Inimesed puha haiged, kõhud keerus, surevad kui kärbsed. Ega või jumalavilja masinaga narrida. Mis vägi see veel on, mis kõik torud ja trumlid läbi käinud! Lõss ja lestad, muud midagi. Näe, missugust leiba ennevanast söödi ja missugust tööd tehti. Oli Ristor, tühipaljas teopoiss, — kolmeaastase sälu võttis selga. Läks hobuse alla ja tõstis õlaga üles. Ja vana Oolu, rehepapp enne mind, käänas poolteist tündrit rukkeid kukile. Ega olnud minagi omal ajal pehme näpuga poiss, heh-heh, ei olnud!»

Enn rõõmutses lapselikult, meenutades möödunud aega.

Mark müksas Avvust küünarpeaga ja lausus:

«See ju teada, et kõva orjus ja agnaleib tegi mehed vägevaks!»

«Kõva, jah, kõva oli orjus!» rõõmutses Enn. «Oli siis tööd! Reht peksti sügisest küünlapäevani. Aga eks olnud neidki kohti, kus peksti kevadeni ja odraseeme viidi kohe rehest põllule. Meie mõisas peksti neljas rehes, igaühes seitse hobust ja viisteist meest platsis, sada koormat vilja võeti ühe ööga läbi. Eks seal olnud müdinat, oi jah! Käis seal siis koodilugu, sai pahmas ja said mehed kah! Rehi tolmu täis ja rahvas tahmast nõgine nagu vanakurja enese pere. Hoh-hoh!»

«No see oli saun,» nõustus Avvus ja alandas siis häält. «Kuid eks tulnud see vanatühi vahel ka tõesti reht kaema? Inimesi hirmutama ja rehepapiga jõudu katsuma —?»

Enn tõmbas enese äkki kössi ega vastanud midagi. Ainult ta tuhmid silmad käisid rahutult ringi.

Illimar ei mõistnud kohe küsimust ja vahtis niisama enese ümber. Väljas oli valgus küll tuhmimaks jäänud, sees aga suitsu vähem ja nii seletasid silmadki juba rohkem. Paistsid nõest läikivad seinapalgid, parte mustad read ja nende vahelt rippuvad ristikutuustid.

Aeg-ajalt rabises sealt kuiva puru põrandale, nagu oleks väike loom küünte krabinal kividel käinud. See oli jälle kõhe...

«On ikka räägitud,» jätkas Avvus, «räägitud peninukkidest ja muukadest ja vanakurjast enesest, kuidas nad rehepapil külas käinud ja tempe teinud. Olnud vahel häda ja hirmu, nii et hea nõu kallis. Eks ole sinagi neid oma pika elu jooksul näinud?»

«Ei mina ole!» vastas nüüd Enn kähku. Ta hääl oli muutunud hirmunud sosinaks. «Ei ole mina, aga vana Oolu, tema küll, tema vahel rääkis. Rääkis, mis juhtunud ikka temaga ja tema isaga ja vanaisaga. Kolm põlve olid rehepapid. Oolu endaga juhtunud vähe, isaga rohkem, aga vanaisaga otse hullupööra. Tea, kas nende võim pikapeale väheneb, või mis. Juhtunud ikka nii ja teisiti. Egas nad alati oma näoga tulnud. Veerenud vahel rehealuse värava alt sisse ainult nagu lõngakera, vahel tantsinud partel ja raputanud kellukest, vahel aga oianud ahtmes, hõngumulgus või tuhkhauas inimesehääli. Aga need olnud alles väikesed sellid, neile saanud veel sõnadega vastu, kuigi sõnad pidid krõbedad olema. Kuid vahel olnud päris põrgu lahti, kui sarvedega saks ise tulnud. — Aga mis sest rääkida. Ega mina ole näinud, puha teistelt kuuldud. Ei ole mina neid näinud!»

Enn vaatas oma kulmupuhmaste alt ringi ega tahtnud enam edasi rääkida. Ta paljal pealael läikis higi.

«No kuidas siis sihukesest pääses?» küsis Mark viivu vaikimise järel. Oli tunda, et ta oma häält püüdis meelega ükskõikseks teha.

«Kuidas pääses? Eks pidanud ikka hõbekuuliga püss käepärast ja meieisa tagurpidi peas olema. Egas muidu. Aga olnud vahel niigi püstihäda käes.»

Kõiki raputas jube tunne. Ja Illimar mõistis nüüd asja. Ta oleks põgenenud, kui oleks suutnud end liigutada. Kuid hirm naelutas ta kivi külge.

«Olnud ikka ühte ja teist,» pomises Enn. «Ikka ühte ja teist. Korra olnud Oolu vanaisa parajasti vommil, kui astunud teised sisse, päris kolmekesi. No olnud koledad, nii et ihukarvad tõusnud vaadates püsti. Istunud siiasamasse tuhkhaua äärde ja hakanud rääkima, ikka omal põrguliste keelel. Üks küsinud: «Koiter unda?» Teine vastanud: «Iis opi, iis opi!» Ja kolmas kohe: «Tulk öö, inni hais, tsolsoh, inni hais!» Ning keerutanud oma koonuga õhus ringi. Siis mõistnud Oolu vanaisa, et nüüd on tal ots peal, kui midagi kähku ei tee. Ta pea kohal olnud lõmmuõrred parajasti pakke täis. Võtnud sealt ühe tasakesi, lugenud jumalasõna peale ja virutanud ühele peletisele otse lagipähe. No kus käinud kärakas, rehi sinist suitsu ja kärtsahaisu täis — ega olnudki tollest enam midagi. Haaranud siis teise lõmmu ja saatnud samal viisil teisele pähe — ning ikka seesama lugu. Kahmanud lõpuks kolmandagi ja tahtnud visata, kui äkki —»

Sel hetkel kuuldus selja tagant ukse juurest tasast krabinat ja vingumist. Kõik hüppasid otsekui tulise raua torkest püsti. Ja esimesel hetkel nägid nad ainult, et väljas oli juba hämar, aga uksel künnise

kohal hüples kaks loomapead, lõuad pärani, hambad irvi ja keeled väljas. Illimar oli esimene, kes asja mõistis.

«Kähri ja Milli!» kisendas ta rõõmsalt, ning koerad vastasid niisama rõõmsa haukumisega.

«Kuramuse koerad!» vandus Avvus ja sülitas ruttu kolm korda. «Surnuks ehmatavad!»

Jah, seal need koerad olid. Kes teab, millise ringi olid nad Illimari isaga teinud ja kustkaudu nüüd jälgi mööda siia jõudnud. Aga siin nad olid, toetusid käppadega künnisele, vahtisid välkuvail silmil sisse ja avaldasid jällenägemisrõõmu. Egas nemad teadnud, et olid inimesi sellega ehmatanud ja ühtlasi tagasi tõelisuseriiki toonud!

Kuid nüüd ei mallanud Illimar enam siia jääda. Ta oli juba teisel pool künnisepakku ja nägi veel ainult, kuidas mehed pikki kaevepuid parte poole tõstsid. Siis hakkas ta ärevusest karglevate koertega kodu poole minema.

Väli ees oli juba päris hämar. Vana õllekoda selle ääres paistis ainult niipalju, et seda võis sihiks võtta. Selja taha vaadates mustas vana rehi jälle süngelt-madalana, nagu maasse vajumas. Ja eks ümbritsenud teda nagu vaevalt märgatav punane õhetus? Ei, seda oli halb vaadata ja veelgi halvem seljaga ta poole olla ...

Kodu lähenemisel kippusid koerad jooksma ja Illimar ei tahtnud neist maha jääda. Temagi jooksis ning süda puperdas ta rinnus ... Kõik oli nagu võigas uni ... Kuidas oli ometi aeg nii kaugele veninud? ... Ja mis oli siis tõeliselt juhtunud, peale selle jubeda jutu? ... Ei, kas ei kostnud selja tagant siiski nagu lume krabinat? ... Ja Illimar jooksis, nii palju kui jaksas.

Ta rahunes alles tuppa jõudes. Siin oli jälle nii valge, kaitstud ja rahulik.

Kui ta aga hiljem hakkas magama minema, jooksis ta rõivaist rabinal kaeru põrandale. Ja ema imetles ning küsitles. Kuid Illimar ei pihtinud enam oma seiklusi täielikult. Sest ta oli jälle täitsa terve.

38

Oli pühapäev, mida kutsuti jüripäevaks. Ta tuli ootamatult nädala keskel, vähemalt Illimarile. Vahest aimasidki teised seda eeskätt, kuid teda üllatas see äkki. Sest ajas ja ruumis oli talle üldse veel palju ootamatuid asju.

Illimar seisis nüüd pleekaia väravas ja ringutas. Ta oli talve jooksul kahvatumaks ja kõhnemaks jäänud, kuid ka kasvanud. Ta sirutas käed välja ja need ulatusid ajast pehkinud postideni. Tal oli koguni nii palju jõudu, et võis enese hetkeks õhku tõsta. Ta vehkis jalgadega ja ta keha võnkus edasi-tagasi. Oijah, kui palju on tal jõudu ja mis ta üksi olles kõik võib! Kuid samal hetkel potsataski ta juba istuli maha. See ei teinud aga midagi, see oli vaid seiklus. Ja seiklus oli seegi, et samal hetkel Kähri ja Milli tast mängeldes üle jooksid. Võib olla oli neil oma asi ees, aga võib olla kuulus seegi just Illimari asjasse.

Ta jäi värava vahele istuma, nagu oleks haiget saanud, või midagi eriti sügavalt mõtelnud, või arvanud, et teda keegi kõrvalt vaatleb. Ta nägu oli vana õllekoja poole pööratud ja päike paistis heledalt. Pääsukesed noolisid valkjassiniste varjudena räästa kohal, kuid joon roostepunase katuse ja taeva sinise põhjatuse vahel oli nii terav, et otse silmadele valu tegi.

Keegi nagu vaatles Illimari kõrvalt.

Siis kuulis ta koerte klähvimist, kes lasksid pleekaias suuri ringe, kord lähenedes, kord kaugenedes. Ta hüppas üles ja pistis neile järele. Ta tõstis häält, ja see oli ühel hoobil karjumine, laul ning veel midagi, millel polnud nimegi. Aga koerad mõistsid seda ja vaimustusid veelgi rohkem. Miski paisus neis. Sõnatult lauldes, klähvides ja joostes tahtsid nad seda väljendada. See oli seiklus, vägitegu, muinasjutt, mida võis jutustada jalgadega.

Lõpuni väsinud, vajusid nad viimaks lõõtsutades ühte hunnikusse. Kuid nad naersid veelgi, püherdades niiskel maal pehmes rohus. Nad olid oma loo üksteisele jutustanud, ilma ühtki sõna tarvitamata, ja see oli lõbus lugu.

Illimar mäletas küll juba paari kevadet, kuid need olid midagi muud. Need olid kauged ja udused. See aga oli siin ja nüüdsama. Polnud varem midagi seesugust olnud. Ega olnud ka sõnu selle praeguse ütlemiseks, seda võis ainult tunda, joosta ja laulda.

Maa elas, rohi ja puud ning puujuured maas elasid. Otse Illimari nina ees ukerdas mumm mättast välja. Mingi punane veidrik kookas mööda putkelehte. Ja siis põristasid kellegi läikivad tiivad üle nende peade. Maas, rohus ja õhus kihises imesid.

Kuid suurim ime oli seal eemal, järve ääres, kahel pool linnumaja ja vastu aida seina. Seal valendasid toomingad üleni õites nagu lume all. Ei arvanud neid üldse nii palju olevatki, nii varjasid nad kõike muud oma valendusega. Ennenähtamatu! imestleti. Toomingad jüripäevaks täies õilmes! Ei mäletanud nüüdne rahvapõlv nii varajast kevadet. Ja nii polnud ta ainult Illimarile, vaid kõigile teistelegi täitsa uus.

Nüüd astus tädi Liisa pleekaeda. Ta tuli kuidagi kergelt õõtsudes, hoopis teise kõnnakuga kui harilikult. Ta oli oma paremais rõivais, naeris omaette ja ümises laulu. Jah, temagi laulis, arvates enese täitsa üksi olevat. See oli sama rõõm, millest olid Illimar ja koerad oma jooksmisega jutustanud. Nüüd olid nad hetke liikumata ja hakkasid talle siis kõik kolmekesi neljakäpuli vastu minema. Rohi kahises ja nad kahmasid seda hammastega. Ega see rohi veel kedagi varjanud, aga Liisa ei märganud neid esiotsa ometi. Kuid nad ise ei pidanud vastu, vaid purskasid naerma ja klähvima. Liisa kiljatas ehmatusest ning hakkas siis isegi naerma.

«Sina!» hüüdis ta Illimarile. «Mis tempu sa teed?»

Kuid Illimaril polnud sõnu selle seletamiseks. Oli ainult mingi seikluse, enese vägevuse ja millegi kordasaatmise meeleolu. Seegi tõusis nagu pakatamishõng maast.

«Kuhu sa lähed?» küsis ta ainult.

Aga Liisalgi oli sõnu vähe. Oh ei, mitte kuhugi ei mõelnud ta minna. Tema nasama, kui on nii ilus ilm. Kuid ise näis ta ometi nagu midagi eemalt kuulatavat. Kas oli see paljas õhk, täis toomingate lõhna? Ei, nüüd kuulis seda Illimargi. See tuli sealt kaugelt, üle järve, teiselt poolt häärberit, mõisa pargist. See oli nagu pillihääl ja tüdrukute laul.

Nad jätkasid üheskoos teed, ja neile näis, nagu oleks mõlemale teist tarvis. Nad ei lähe enese, vaid teise pärast. Tea, kuhu ta läheb, ja mina saadan teda. Ning koerad, kes ikka nende ümber ringiratast lasksid, olid samuti selles arvamises.

Nüüd kostis linnumaja juurest juba igasugust kaagutamist, kudrutamist ja luristamist. Tea, kuidas seegi seltskond oli talve üle elanud. Vähe neist nähti ja kuuldi, nagu oleks hang nad lõplikult matnud. Aga nüüd olid nad jälle väljas ja parima tervise juures. Ning Haige-Jakob isegi istus juba muldril ja soojendas end päikesepaistel nagu suur sisalik.

Toomingad olid täies lehes, aga see polnud midagi nende õitekoormaga võrreldes. Liisa ja Illimar läksid nagu valge telgi all ning lõhn oli otse uimastav. Siin valendas põõsas, mida võis väljastpoolt vaadata, ja siin oli nende ümber suur puu, mille alla päike läbi õitemere vaevalt ulatus. Ja nüüd paistis juba üle järve valendav vastasrandki. Kes võis arvata, et sealgi oli ühtekokku nii palju toomingaid! Õitsvad põõsad laskusid otse musta veeni ja Illimarile nii tuttav kõver puu ulatus kaugele järve kohale, veelgi rohkem lookas oma lõhnava koorma all.

Nüüd olid nad juba saks-sillal. Kui kaugele nad lähevad? Nad ei küsinud seda enam. Sest laul kostis ikka selgemini ja päris selgesti hakkas kostma ka mingi mängukära.

See oli juba nii kombeks saanud, et mõisa noorrahvas vähemalt varakevadel pargi enese alla võttis. Siis laulsid ja tantsisid seal poisid ja tüdrukud ning vanemad mehed ja poisikesed viskasid sõõri. Ja seda kõike isegi Vogeli kisendamisest ning kärkimisest hoolimata.

Kuidas oli Liisa ometi nagu kogemata siia sattunud? Näe, neil otse sõõrimäng lahti, ja tema ei teadnud seda aimatagi! Oh, egas tema, mis tantsija tema nüüd, ei oskagi, peaaegu juba vana inimene! Kuid ta ei võinud selle vastu midagi, kui nad ta vägisi eneste keskele tõmbasid.

Sõõrimänguks oli ümarik plats väga vanade puude all. Need kummusid ta kohal kõrgel nagu templi võlvid kokku. Kirju tüdrukute ja poiste sõõr käis tambitud maal ringi ning laulgi oleks nagu vedrutavail sääril ringi käinud.

Püüdja heitis õnge vette,
Et ta saaks sealt kala kätte.

Illimar vaatles seda tiirlemist, seistes muhkliku pärna all. Seal oli teisigi vaatlejaid, ja lähima naabrina tatsus kurg Joosep, nagu oleks tahtnud isegi kaasa lüüa. Talle näis see kirju keerlev ring väga meeldivat.

Aga pikalt teelt, mis viis pargi väravast häärberi ette, kostis lakkamatu karjumine, sõõri vingumine ja malakate madin. Ning poisikeste peavaatlusväli oligi siin. Salk oli jagunenud kahte ossa, tugevamad virutasid sõõri edasi-tagasi, teised aga võtsid seda teivaste ja laudadega vastu. Ketas lendas vägeva viskaja sõrmedest vingudes minema. Kostis äge malakate mürtsumine ja laudade kolin, aga üle kõige käis kuraasitamine, hooplemine ning ähvardamine. Kuid sõõr ei andnud kergesti alla, kuigi teda nagu ussi aia all materdati. Ta kargas malakast kõrvale, lendas ettevisatud lauast õhku ja käis ühteviisi nii teel olevaid inimesi kui tee ääres kasvavaid puid pidi. Ja oli siin näha juba mõnigi verine varvas ning sinine silm.

Sepa Viilup virutas sõõri nagu hiiglane, ja tema sõjahüüuks oli: «Ühtepuhku mööda muhku!» Kui siis vastased oma puukoliga sõõri materdasid ja see neist siiski läbi murdis ning nad meeleheitlikult selle järel kuni järve kalmusteni kihutasid, lausus ta halvakspanevalt: «Hädas nagu mustlased mädas!» Ning varsti kostis jälle ta vägev sõjahüüd: «Ühtepuhku mööda muhku!»

Isegi alatare lell oli sõõriviskamisele tulnud. Kuid ta tegi oma laia lotendava kuue ja päratu suurte saabastega ainult poisikestele nalja. Ta rabas sõõri, kui see just nimme tema peale tuli, kuid ei astunud omalt poolt sammugi. Ja ta arvas isegi, et kes saab saksa sundida, kui saks ei taha kõndida.

Äkki kostis tantsusõõrilt kõva naer, ja kõik jõudevahtijad tormasid sinna. Ning oligi, mida naerda: sõõr oli kuidagi kurg Joosepi enda keskele saanud ja nüüd käidi jälle ringi ning lauldi:

Kes aias, kes aias?
Kurg aias, kurg aias!

Joosep keksis esiti ringi keskel, kuid kaua ei paistnudki see talle meeldivat. Ta tegi katseid kord siit, kord sealt välja pugeda, aga kõndijad lõid ikka tihedalt ta ees kokku. Ja siis vihastus Joosep, võttis hoogu, levitas tiivad ning läks pooljoostes, poollennates robinal üle mängijate pea. Kõik naersid, nii et isegi ring purunes ja tantsijad mõneks ajaks laiali valgusid.

Liisa nägu õhetas, ta lehvitas ninarätikuga tuult ja itsitas valitsejatüdruku ning Mark-Juuliga naerda. Nii liikusid nad mööda parki. Ja Illimar järgnes neile.

Aina puud, nii kaugele kui silm kandis. Üle teede roomasid aegajalt nende jändrikud juured ja siin-seal olid mutid mulda üles ajanud. Kõikjal mustas alles mullust leherämpsu. Ei olnud vana Toru veel oma rehadega siia saanud.

Nüüd jõudsid nad pime-alleele. Siin kasvasid puud peaaegu külg küljes kinni. Nad olid väga vanad, muhklikud ja pahklikud ning põimusid üleval oma oksajändrikega üksteisest läbi. See hall roovialune oli hämar ja jahe ning oleks mõjunud otse süngelt, kui lindude laul poleks kostnud nii valjult. Ühtki neist ei näinud, kuid sealt puude varemeist otse valgus seda tilksumist, piibitamist ja tirlitamist.

Sel alleel oli muiste pime-härra armastanud üksi jalutada. Ja ikka veel räägiti sellest. Kinnisilmi ja longus päi oli ta kõndinud, ümber igavene pimedus ning lindude laul. Kes teab, mis ta mõtles? On sakste mõtted üldse tumedad, siis olid tema omad veel eriti ...

Äkki ilmus allee otsas virtin Sohvi suur kogu. Ta näis talve jooksul olevat veelgi tüsedamaks läinud.

Illimar jahmatas nõnda, et oleks kas või põgenenud. Oli imelik, kuid ta polnud Sohvit mullusest kosjaskäigust peale enam lähedalt näinud. See oli talle vahel küll veel maiustisi saatnud, kuid Illimar ise oli eemale hoidunud. Ja ikka veel ahistas miski ta südant, kui see lugugi meelde tuli. Ning maiustisedki maitsesid teisiti.

«Sa heldene aeg, siin ju mu endine peigmees!» hüüdis nüüd Sohvi. «Jah, endine, ega ole midagi salata. Maha ta mu jättis. Kosjas käis ja kokku rääkis, aga siis ei näidanud enam nägugi. Seesugune on see naisterahva saatus!» Sohvi naeris ühel hoobil lõbusalt ja kurvalt ning pilgutas Liisale silma. Ja siis jälle Illimarile: «No-noh, ära häbene ühtigi. Seda tuleb ju ette. Ei klapi, ja parata pole midagi. Eks ma kartnud tookord isegi. Ja nii see läkski. Tea, kas tulid kurjad keeled vahele, või mis!»

Illimar vahtis õhetava näoga maha. Ja Sohvi silitas ta juukseid.

«No-noh, pea püsti!» kudrutas Sohvi ja kergitas oma pehme käega Illimari lõuga. «On sul ju siin midagi vaadatagi. Näe, kui sa mu maha jätsid, ega mul siis üksinduses muud üle jäänud, kui võtsin enesele tütre. Ja siin ta nüüd on. Ehk saab temast sulle kord pruut!»

Ja nüüd alles nägigi Illimar Sohvi laia seeliku tagant väikest tütarlast heledais rõivais. Tal olid tumedad juuksed ja altkulmu vaatavad mustad silmad. Ta huuled olid kokku pigistatud ja pilk umbusklikult tõsine. Selle näo kõhnuses oli midagi otse haiglast.

Täiskasvanud läksid edasi ja Illimar ühes tütarlapsega järgnes neile. Nad vaikisid ja piilusid teineteist. Kuid Illimar kuulis ka ühtlasi, mis Sohvi-tädi rääkis.

Jah, ta nimi oli Marta ja ta oli umbes Illimari vanune. Vaenelaps, keda polnud kuhugi panna. Ja kuna tema, Sohvi, oli ikka mõelnud enesele kord võtta ... Nii tõi siis eile linnast ära ... Iga inimese saatus on, nagu juhtub. Heldekene, kes seda eeskätt oskab näha! Ei tea ise, veel vähem teised ...

Nüüd olid nad juba häärberi ette jõudnud. Sohvi astus sisse ja tõi jälle maiustisi. Ta ulatas need Martale ja ütles:

«Anna nüüd tädidele. Ja nüüd anna temale ka. Illi on tema nimi. Vaata, ehk saab temast sulle kord peigmees!» Marta ulatas koogi Illimarile ja see võttis väga kangelt vastu. «Ja nüüd võite siin kahekesi mängida.»

Ning täiskasvanud hakkasid naerdes tantsuplatsi poole minema.

Illimar ja Marta seisid vastamisi, vahtisid teineteist altkulmu ning sõid oma kooki. Nende mõlemate näod olid punased ja nad olid ühel hoobil uudishimulikud ja nagu vihasedki. Illimar ei tundnud sugugi koogi maitset, kas seda oli või ei olnudki.

Ei, just endaealist tütarlast polnud ta näinud. Või kui oli, siis ei

äratanud see huvi. Ah, või seesugused nad ongi? Plikapõnn, ütleks vend Karla. Jalad peened nagu pilpad, nägu verevaene, ainult silmad mustad. Äratab ühel hoobil uudishimu ja vaenu.

Nüüd olid nad oma kookidega lõpule jõudnud. Marta lakkus sõrmi. Nad polnud veel sõnagi vahetanud ega teinud seda ka nüüd. Ikka teineteist piiludes hakkasid nad taganema, pöördusid siis ümber, pistsid jooksma ja vaatasid alles kumbki häärberi isenurga juurde jõudes taha. Häbi, vaenu, uudishimu — seda kõike oli ikka veel nende pilkudes.

Ja Illimar rahustus alles saks-sillale jõudes. Teda oleks küll veel sõõriviskamine huvitanud, kuid ta ei võinud sinna enam tagasi minna. Nad küsiksid, miks ta oma uue pruudi maha jättis. Ja naeraksid jälle. Nagu oleks ta ise seda pruuti tahtnud! Mitte ei saa nii olla, nagu tahaksid!

Kuid ühes selle lahkumisega oli ka Illimari väljasolek nagu mõtte kaotanud. Tahtis eemale põgeneda ega tahtnud ka mitte. Mis teha sel lagedal mõisaplatsil? Kõik oli tühi, ainult mööda maanteed liikusid mingid võõrad kolikoormad. Päike paistis ja noor haljus lõhnas raugestavalt.

Illimar pöördus piki järveranda juustumeistri maja poole. Seal oli see punane telliskiviehitis mustava aiamaaga ta taga. Ja sealgi oli elutu, nagu oleksid kõik kodust läinud. Alles lähemal vaatlemisel märkas Illimar aiamaal kaht väikest kogukest ukerdamas.

Jah, need seal olid Luut-Karla lapsed. Kaks väikest, alati näljast olendit. Olid nagu loomad, kuid ka loomade kombel kavalad. Silmad aina piilusid sööma järele ja leidsidki seda. Eks sellest räägitud imeasju. Nii olid nad omapead sellele tarkusele jõudnud, et taimed idanevad seemneist ja et seeme kõlbab süüa. Ja nii liikusid nad nüüdki juustumeistri hernemaal nagu kaks kurekest, kükitasid vaevalt tärganud hernelible kohal, uuristasid sõrmega seemne välja ja sõid selle siis. See oli lõhkikasvanud ja porine, kuid nad ei hoolinud sellest. Nad ei osanud palju rääkida, aga mõistsid kuidagi teineteist.

Tüdruk võis just Illimari vanune olla, kuna vend oli noorem. Jah, temavanune küll, kuid Illimar ei tundnud ta vastu mingit huvi. Oli siiski vahe, nimelt selle vahel siin ja tolle vahel seal. Ning Illimar ainult rõõmutses, et ta enese hernepõld oli nii kaugel. Isegi Millil, kes sula koeruse pärast kippus ta herneid välja kaapima, näis rohkem mõistust olevat. Sest Luut-Karla tütre eluhoiu-oskust ei osanud Illimar veel hinnata.

Ümbritsev igavus ja mõte oma hernepõllule sundiski Illimari lõpuks koju minema.

Ta leidis isa ja ema aiamaal. Kuid nad ei teinud seal midagi, vaid istusid niisama jõude sirelipõõsa lähedal. Emal oli väikevend süles ja seegi näis rõõmutsevat kevadest ning päikesest. Ta oli palju kasvanud ja nüüd juba ammugi inimese nägu. Tal oli ees kaks väikest hammast ja ta edvistas nendega väga. «Näita kikisid!» ütles ema. Ta näis sellest aru saavat, kuid ei näidanud, vaid pigistas suu kinni, enesel põskedes kaval naeratus. Aga kui ei kästud, siis just ta näi-

taski neid. Sest talle näis imestlemine ja hellitamine ometi lõbu tegevat.

Illimaril polnud enam ammugi ta vastu midagi. Ainult kui teda hoida kästi, oli see tülikas. Ta oli küll katsunud teda vilistama õpetada, nagu oli vend Karla soovitanud, et ta siis ise võiks omapead aega viita. Kuid sellest ei tulnud midagi välja, vist hammaste vähesuse tõttu.

Illimargi oli väsinud ja istus vanemate juurde. Ja siis vaikisid nad tükk aega.

Aia taga maanteel liikus ikka kolikoormaid, kord ühes, kord teises suunas. Vahel läks üksainus vilets vanker, vahel aga kolm-neligi reas. Nende peale oli kuhjatud kirstusid, kapi- ja sängiloguskeid ning nende vahele kraamikotte, vokke ja ämbreid. Vahel istus naine väikese lapsega koli keskel kompsudel ja mees kõndis kõrval, lotendav läkiläki peas, hoolimata soojast ilmast. Vahel astusid vankrite taga talvest nälginud ja sõnnikust paakunud lehmad, lambad ning sead, keda karjatasid lapsed. Tihti olid minejad väsinud, lehm kooberdas vaevaliselt ja isegi pulstunud koer lonkas. Neis koormais oli midagi haledat, nagu oleks äkki kõik inimlik armetus esile kistud.

«Eks ole täna kõik teed neid täis,» lausus isa mõttes, kui jälle üks voor kiitsaka lehma ja määgivate lammastega möödus.

«Kuhu nad lähevad?» küsis Illimar.

«Kuhu? Eks ikka uude kohta. Igaüks sinna, kus arvab parema olevat. Kas ta seda on, kes seda teab!»

Aga Illimar ei mõistnud ikkagi, miks just kõik ühel ning samal päeval.

«Noh, kui on jüripäev. See on säärane päev, kus kõik kontrahid lõpevad ja uued algavad. Mõnele öeldakse üles, mõni läheb ise.»

«Eks see ole raske,» õhkas ema. «Kõik elamine ja olemine lüüakse segi. Just nagu rahe käiks üle. Hoidku jumal selle eest!»

«Miks nad siis lähevad?»

«No ega nad lusti pärast lähe,» vastas jälle isa. «Ainult mõni üksik rändab rumalast peast, teisi ajab häda. Ei ole inimesel kuskil kindlamat hakkamist. Katsub siis siin ja katsub seal, aga tihti ei tule targemat ühtigi. Noh, on ju ka logardeid, mis seda rääkida. Kuid ontlik inimene on samuti tuule peal. Tänavu on mõisas vaikne, aga eks seal moonakülades ole nüüdki krabinat.»

Kõike seda rääkis isa juba rohkem emale või enesele. Kuid Illimariski tärkas võigas mõte. Egas nemad ometi—? Nemad on ikka siin?

Kuid mis siis nemadki, arvas isa. Kõik puha mõisa armust. On vaja, — oled siin; ei ole, — lähed minema. Ainult pärishärra ei tarvitse minna. Muidu kõik, kuni valitseja ja ülemvalitsejani. Ei ole kellelgi igavest kaupa.

«Sa ju mäletad, kui me alatarelt siia tulime?» küsis ema. «Siis polnud mõisal peenemat tislerit enam vaja, Märdist lell sai üksi hakkama. Ja siis nutsid sa nii kõvasti. Aga mis see — ainult ühest mõisa otsast teise. Kuid nemad seal maanteel lähevad kas või poole maa-

ilma taha. Kõik, mis tundsid, jääb maha; ja kuhu lähed, on kõik võõras. Kuid mis sellest mõeldagi! Ainult meel läheb kurvaks.»

Kuid Illimar mõtles ometi. Et ei näegi kord vana õllekoda ja aiamaad ning su kodu pole enam siin? Ja ei ole sinu oma ka see peenraots, kuhu oled tänavu enesele herneid külvanud? Kuidas see kõik ometi võimalik oleks?

Illimar tõusis ja läks oma herneid vaatama. Jah, nad pistsid juba nokkasid välja. Ta teeb neile kärbised ja saab palju kaunu. Pole enam karta mullust naeru ja pilget. Ega pääse siia ka Luut-Karla lapsed. Sest see on siiski tema maa!

Illimar rahustus. Ainult aeg-ajalt riivasid mõtted veel seda ala.

Oli imelik päev. Ühel pool rõõm: kevad ja olemislust, ringtants ning virtina kasutütar. Jah, kui järele mõelda, siis kuulus temagi siia. Kuid ta oli nüüd võõras kohas ja tal oli vahest halb. Temagi pupekorv võis kolides näida niisama hale, nagu nende maanteel liikujate kirstud. Ja nii siirduski mõte rõõmust juba kurbusse. Seal rändas ikka veel see õnnetu rahvas, just nagu Illimari korduvais unedeski. Pulstunud koer lonkas vankri taga ning Luut-Karla lapsed nokkisid tee ääres herneid ...

Õhtu oli sume ja soe. Aken peeti kaua lahti. Sealt tuli lõhnu ja hääli, mis tõusid nagu kevadisest maast enesest. Eriti heledalt kostis aga järve poolt mingit surinat. Mis see oli? Mõni öölind? Oleks seda pidanudki linnuks, kui poleks teadnud, et seal põndakul laulab maavähk. See on isevärki vennas, nagu seletas just praegu akna taga vana Hirm — öiste asjade tundja. Mulla all see vähk elab, ainult laulma tuleb maa peale. Kuulda võib teda kergesti, aga oma silmaga näha harva. Ja sellepärast, — köhis Hirm, — sellepärast arvavad mõned, et teda olemaski pole.

«Paljugi, mis kitsa silmaringiga inimesed arvavad!» vastas Illimari isa. «Ega me seda kõike näe, mis on. Vaata, säärane päev isegi on nagu ime. Kõik kasvab, ei näe seda, aga tunned ometi. Ja oled isegi selles kaasas ning liigud ühes, ole kui väeti tahes. Pead sa seda liikumist nägema? Ja kui ei näe, siis arvama, et seda ei olegi?»

«Jah, eks leidu rumalaid kõigis maailmajagudes!» lõpetas Hirm ja surus oma piibukaane naksti kinni.

Tädi Liisa jõudis alles nüüd koju. Tal olid toomingaoksad süles ja hämar tuba täitus äkki nende lõhnaga.

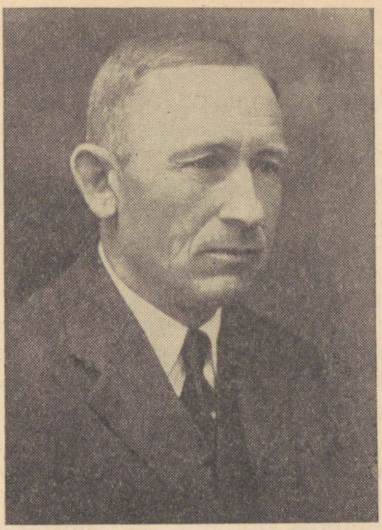

ANTON TAMMSAARE

(1878—1940)

KÕRBOJA PEREMEES

(Katkendeid)

3

Katku Villu murdis tööd teha, ta murdis tööd niisuguse jõu ja püsivusega, et esimene kord elus isagi temaga rahul oli, sest veel kunagi polnud Villu Katkul nõnda tööd teinud.

Villu tegi tööd, nagu teeks ta seda iseendale ja iseenda pärast. Ema kartis, et poeg võiks endale liiga teha. Aga Villu oma arvamise järele oleks pidanud ta veel rohkem tegema, palju rohkem. Ta isegi imestas, kust küll Katkule korraga see töö oli tulnud; varemalt oli ta ikka arvanud, et ühe töö võib edasi lükata, teise hoopis tegemata jätta, kolmanda ülepeakaela lõpetada. Nüüd näisid kõik tööd hädavajalikud ja tähtsad, kõiki pidi korralikult ja viivitamata tegema, oli see vigase värava parandamine, aia kohendamine või mõne tööriista kordaseadmine.

Esimest korda läks Villu ilma püssita nii-öelda asja pärast kõndima, läks mööda põllupeenraid, läks mööda aiaääri, läks mööda keset kesapõldu, läks mööda väikest võserikku, mis oli tärganud endisel põllul ja mis sööti jäetud kivide pärast. Villu vaatas ja aru-

tas, Villu õppis esimest korda oma isatalu kui tulevane peremees tundma, sest ei tea miks, aga korraga hakkas Villu end Katku tulevase peremehena tundma.

Ta oli aastate kaupa mööda maailma ümber kolanud, oli rauda tagunud, oli puud tahunud ja hööveldanud ja kunagi polnud ta mõelnud, et tema peaks Katkule tagasi minema endale jäädavat eluaset soetama. Aga kui vend sõjas surma sai ja kui sõja lõppedes tööleidmine ja leivateenimine kitsikuks muutus, nii et Villu ajutiseks koju pidi tulema, siis tundis ta peagi, et ka Katkul võib ära elada, et Katkul võib ehk paremini ja vabamalt ära elada kui ükskõik kus mujal maailmas.

Aga ometi ei teadnud Villu veel sel ajal, mis tähendab armastus Katku vastu, mis tähendab armastus teatud maakoha, maapinna vastu. Paik, kus ta asus, polnud temale veel elumõtteks, vaid seal elades lootis ta elule mõtet leida mingisuguse kõrvalise tegevusega, mis ei tarvitsenud isataluga kuidagi ühenduses seista või mida oli isegi raske siduda selle metsanurgaga.

Sel ajal soetas Villu endale töökoja, kus ta võiks parandada igasuguseid tööriistu ja masinaid, sest teda huvitas tol ajal rauakeetmine või vasega jootmine, viilimine või puurimine rohkem kui pilguheitmine maapinnale selle tundmaõppimiseks ja loova töö võimaluste leidmiseks. Siis huvitas iga jalgratas, iga vokk, iga põllutöömasin Villut rohkem kui küsimus, kas ei peaks maaparandamiseks kuhugi kraavi kaevama ja kas ehk mõni kivirikas sööti jäetud maalapp harimiskõlvuliseks ei sünniks teha. Villule oli siis isatalu kohaks, kus ta oma tööoskuse ja nutikusega tahtis haljale oksale tõusta, ilma et talu ise seejuures sugugi haljemaks oleks muutunud.

Siis ep see oligi, kus ta hakkas vasikaparisnikuks, käsilihunikuks, hangeldajaks, kes hulkus külast külla, perest perre ja otsis «haigeid», kes end laseksid «haneks püüda», nagu ta öelda armastas. Ja kui neid haigeid tema arvates küllalt suurel arvul ei leidunud, siis hakkas ta ühes mõne teisega, ühes Mädasoo ja Metstoa omadega «väikepõllumeest» tossutama. Villu arvates olid «väikepõllumehe» ajamise tagajärjed hiilgavad, hiilgavamad, kui ta kunagi lootnud, ja tal olid suured kavatsused ettevõtte laiendamiseks. Ainuke hädaoht, mis selles kasulikus tegevuses varitses, oli see, et niihästi Villu kui ka teised ikka enam ja enam ise jooma hakkasid. Võimalik, et siin ehk see tõsine põhjus peituski, miks Villu vangigi sattus, kainema peaga poleks ta ehk teivast sõjariistana nii õnnetult tarvitanud.

Koju tulnud peale enam kui aastast vangis istumist, leidis Villu sootuks uued olud eest: nende kasulik ettevõte oli kokku varisenud, sest «väikepõllumees» ei suutnud «suurpõllumehega» võistelda, kes uuesti produtseerima oli hakanud. Aga ettevõtet oli veel teine äpardus tabanud: Mädasoo Eedi oli väikepõllumehe «laadungiga» kinni nabitud ning tagajärjeks oli üldine sissekukkumine, vabrikuriistade kadu, trahvimaksmine ja pulkade taga istumine. Mälestusena möödunud õnnelikust ajast oli Katkul järele Villu töökoda ja ilus võlvitud kelder, mille «väikepõllumees» ehitanud.

See oli Villule praegu puhas minevik, kus ta kaasa elas ümbritseva segase aja. Nüüd olid tema huvid teise suuna omandanud, kui kauaks, seda ei teadnud tema ise ega ükski teine. Nüüd kõndis ta mööda isatalu ja sirvis maapinda, nagu oleks ta mõni kullakaevaja neitsilikus looduses. Ja ta otsustas, et mahajäetud Kivimäe tipp tuleb uuesti põlluks teha, et kivid tuleb välja võtta, puruks lasta avalikud ja ka salajased ning metsapadrikust tuleb päris uut maad juurde teha, milleks peab kraavi kaevama pinna kuivatamiseks. Siin on ainuke paik, kus Katkul leidub õiget mullamaad, sest siin kasvavad lepp ja kask; igal pool mujal, vastu nõmme, on liivane, tükati valge liivgi, mida harides hulluks võid minna, enne kui ta soovitud vilja hakkab kandma. Villu arvab, et Katku hoonedki peaks nõmme lähedusest ära viima Kivimäe kanti, sest seal tuksub Katku tõsine elusoon, olgugi et ta on suuremast teest veelgi kaugemal kui praegune paik. Jah, oleks see Villu tegemine ja olemine, tema hakkaks veel tänapäev eeltöödega peale, et Kivimäele üle kolida kõigega, mis Katkul on. Isegi uue keldri võlviks ta sinna ja kui vaja, hakkaks uuesti vasikaparisnikuks, käsilihunikuks, hangeldajaks kas või salaviinuriks, et aga võimalust luua Kivimäele kolimiseks.

Villu rääkis kord oma kavatsusest ka isale, aga see naeris ta kõige otsemat teed välja.

«Kivimäe on tõepoolest kivimägi,» seletas isa. «Nagu oleks mõni kurivaim tulnd ja rüpest sinna kive hunnikusse puistand, nõnda on see mägi. Mina tegin temaga proovi, aga ei minu hammas tema peale hakand, ja usu, poeg, ka sinu omad ei hakka. Mõtlesin esteks, et kivid on ainult pinnas, kaalusin need välja, põletasin tulega lõhki, vedasin ära, aga ka nende all põlnd muud kui ainult kivid.»

«Aga seal on ju ilusat mulda, seal kasvaks vili paremini kui kusagil mujal,» vastas Villu.

«Mulda seal on, aga sellele ei pääse ligi, ei saha ega äkkega,» ütles isa.

«Küllap püssirohi ja dünamiit mulla vabaks teevad,» arvas Villu. «Mis sinul hoova ja tulega võimatu, see on minu käes lapsemäng. Küll sa näed, isa, las ma aga hakkan peale.»

«Mahavisatud vaev,» vastas vanamees. «Katkul on parematki teha kui Kivimäel püssirohtu ja dünamiiti põmmutada.»

Aga poeg ei olnud isaga nõus, ei sel esimesel rääkimisel ega ka hiljem, tema ei visanud enam peast Kivimäe seljandikku, mis suurest nõmmest kõrvale põikas, vaid mõtles vahetpidamata selle peale.

Juba ainult see asjaolu, et liivasossi kõrval asub, et liivasossist kasvaks nagu välja mingisugune looduse kehajagu, mis on sootuks omapärane, ei andnud Villule enam rahu. Ikka enam ja enam hakkas ta oma pead murdma, et miks või kust on saanud Kivimäe oma kivid ja mulla, kuna muidu silma puutub aina liiv ja liiv.

Õige, Kivimäe tagumiselt nukilt versta poolteist või kaks üle raba minnes algavad oma jooksu uued seljandikud ja ka need kasvatavad leppa, kaske ning kuuske, mis räägivad mullakast raskemast pinnast. Tähendab, Katku Kivimäe seljandik peaks kuuluma suguluse

poolest mitte oma lähedasse liivanõmme, vaid tema hõimud asuvad üle raba lõuna pool, nendega peaks ta ühenduses olema. Vahepeal, keset raba, on väike saar ja ka seal kasvavad kuusk, kask ja lepavõserik. Esimest korda elus läks Villu sinna saarele, et selle pinda tustida ja vaadata, kui imelikult on see üksik nimetu saareke tähiseks Kivimäelt tema lahutatud hõimude poolt.

Villu isegi ei tea, miks, aga tal tõusis Kivimäe vastu mingisugune hell sugulustunne, nagu kaastundmus ja haletsus tema üksikluse pärast. Oleks see tema tegemine, tema ühendaks Kivimäe seljandiku üle raba seisvate hõimuliste seljandikega ja laseks nad siis ühes jorus lõuna poole joosta otse üle raba, otse üle selle väikese saarekese keset raba, kus kasvavad kuusk ja kask ning mulda armastav lepavõsa. Kivimäe ühenduse Katku teiste maadega ning Kõrboja nõmmega katkestaks ta alaliseks; ta laseks sinna viiva tee äärest kraavid kaduda, nad ummistuda, kinni vajuda ja teele enesele ei veaks ta enam kunagi mingit täidet.

Nõnda teeks Villu, kui see oleks tema tegemine. Aga esiotsa ei või ta sinna midagi parata, et Kivimäe elab oma hõimudest eemal ja et ta on alalises ühenduses võõra ollusega. Ainult üht võib ta: ta võib hakata Kivimäel kive lõhkuma, ta võib hakata kive välja kaevama ja neile auke sisse puurima, ja seda teeb ta igal vabal silmapilgul, teeb söögitundidel, kui tööloom nõuab toitu ja puhkust, teeb pühapäevitigi. Võib peaaegu öelda, et kui Katku Villut kodus ei ole, siis on ta tingimata Kivimäel kive puurimas või muidu siin istumas, aega viitmas, sest siin, kivide seltsis, on aeg lõbusam. Kivimäel kive kaevates ja neile auke sisse puurides on nii palju vaba ja vaikset aega igasuguseks mõtiskeluks, on aega peaaegu samasugust, kui oli vangimajas tööpingi ääres meisterdades.

Aga imelikul viisil ei mõtle Villu millelegi nii palju ja sagedasti kui neile jälgedele, mis ta leidis suurel ristipäeval nõmmeteelt ja järve äärest. Nüüd teab ta, kelle jäljed need olid; nüüd teab ta, et need võisid olla ja olidki ainult Kõrboja preili ning tema vana poolkurdi, poolpimeda ja hääletu koera jäljed.

Villul on mõnikord tundmus, nagu peaksid Kivimäe kivid ja need jäljed mingisuguses seletamatus ühenduses seisma, nagu peaks tema töö Kivimäel suguluses olema nende jälgedega, sest miks muidu mõtleb ta puurides nii palju neist jälgedest ja miks muidu ajaks nagu just nende jälgede meeldetulek teda uue hooga Kivimäele töötama.

Villu teab, Kõrboja Anna käis nelipühiks uuesti kodus: ta oli nelipühis mitu päeva Kõrbojal ja tegi nõmmeteele ning järve äärde uusi värskeid jälgi, mis on omapärased kõigi teiste jälgede seas siin nõmmeteil ja järve kalda liival. Pühade ajal käis Villugi järvel, aga ta tegi seda argselt, nagu pelgaks ta midagi ja nagu hoiduks ta millegi eest kõrvale.

Üle järve nägi ta kord Kõrboja Mousit teisel pool servas vett lakkumas ja mändide vahel välgatas paiguti mingisugune hele kuju, aga kas see preili ise oli või keegi teine, seda Villu ei tea. Ta arvab

ainult, et kes see muu võiks koeraga järve ääres olla kui tema ise, teistega ei viitsigi vana koer järvele sõrkida.

Nelipühis Villu järve ääres ei huiganud, ta kõndis päris vaikselt, nagu oleks ta mõni vanamees, kes mõtleb oma vanu mõtteid. Mõtles, istus üürikeseks, tõusis siis uuesti, läks eemale nõmmele ning jõudis viimaks jällegi Kivimäele, kus hakkas kaevama ja puurima.

«Sa tapad end tööga ära,» ütles ema talle, «sa tapad enda tööga Kivimäel ära. Jäta need kivid, ega sinagi neid kõiki lõhkuda jõua.»

«Jõuan, ema, usu, et jõuan,» vastas Villu.

«Aga isale ei meeldi see sugugi, et sa nende kividega oma kallist aega raiskad, isa on aina pahane, käib teine mossis ja tossis,» rääkis ema. «Kui see nõnda edasi läheb, siis hakkab teie vahel jälle riid nagu ennegi.»

«Ei hakka,» vastas Villu, «mina talle midagi vastu ei ütle, aga kivid tahan ma ära lõhkuda, küllap ta siis minuga lepib. Kui vaja, võtan endale abi juurde, aga ära lõhun nad, maa teen puhtaks.»

«Isal on õigus, sa oled ikka alles nagu sa olid: kange ja oma õigust täis. Ega sest head või tulla, suurest kangusest ei või kunagi head tulla.»

See oli nelipühade teisel pühal, kui ema ja poeg nõnda rääkisid. Ema andis Villule nõu ometi nagu kord ja kohus pühagi pidada, kas või muidu metsa luusima minna, meelt lahutada, pisutki kividest eemale.

«Eile käisin ju,» vastas Villu.

«Eile käisid, mine täna veel. Eile olid üksi, aga täna on ka teised järvel: täna olla vanal kiige kohal suur pidu, poisid, tüdrukud Põrgupõhjast ja Põldotsa külast saadik koos. Mädasoo eit teadis rääkida, et isegi Kõrboja preili lubanud tulla küla nooremaid vaatama. Arvavad ikka, et küllap ta viimaks üsna Kõrbojale elama asub, tuleb linnast ära.»

Aga Katku Villu ei läinud täna enam järvele, ta ei läinud sinna enam hommegi, sest ka viimasel pühal võis seal olla palju teisi, kellega tema kokku ei tahtnud saada. Tema mõtles oma mõtteid, mis poleks nagu sugugi siit metsanurga mõtted, vaid kuskilt mujalt maailmast pärit.

«Ei sa läind eile ühtigi teiste juurde,» ütles ema Villule viimase püha õhtul. «Seal olnd palju rahvast koos, mängitud ja tantsitud.»

Villu vaikis. Villu kartis rääkida. Villu kartis sõnagi lausuda sellest, mis teda huvitas. Aga ema ei vaikinud, ema ei võinud vaikida, tema pidi rääkima. Ka tema kartis, aga ometi ei võinud ta vaikida, vaid pidi rääkima, niisugune imelik asi oli sellega, mida ta kartis.

«Ka Kõrboja Anna olnd seal,» jutustas ema, «mängind ja tantsind teine küla poiste ja tüdrukutega. Põldotsa kooliõpetaja püüdnd ikka temaga olla ja rääkida, aga Anna põle temast suurt väljagi teind. Lihtsalt olnd teine riides, nii et põle teist teiste tüdrukute hulgast äragi tund.»

Villu vaikis, nagu poleks ta ema sõnu tähelegi pannud.

«Küsind teine sinu järele, küsind, et mis sina teed ja miks sind pidul ei ole,» jutustas ema edasi.

«Kes seda rääkis?» küsis Villu.

«Eks ikka Mädasoo eit, tema Kati oli ju ka pidul, see kuulnd,» vastas ema.

«Lõksutavad!» hüüdis Villu, sest millegi pärast sai ta äkki erutatud ja seda erutust ei osanud ta varjata ega muul viisil avaldada kui poolpahases ägeduses.

«Ei nad tühja lõksuta,» lausus ema, «küll ta juba sinust rääkis, küll ta juba sinu järele küsis, mina tunnen, et ta seda tegi, teha võis. Ja mis need teised niisugusest asjast välja mõtlevad.»

«Noh, ja mis talle on vastatud?» päris Villu.

«On vastatud, et lõhub teine kive, aina põmmutab,» ütles ema.

«Muud ei midagi?»

«Kes seda teab, kes seda räägib, aga küll nad juba ka muud preilile seletasid,» arvas ema.

«Muidugi, vangisistumine kõigepealt,» äigas Villu tusaselt.

«Küllap ka seda,» oli ema nõus.

Sellega jutt lõppeski seks korraks. Aga nüüd tundis Villu, et ta peab kuhugi minema, et ta peab ehk seal huikama, peab nõmme hüüdma, nagu otsiks ta sealt kedagi elavat või nagu ootaks ta kedagi. Ta peab ringi ümber järve tegema, peab jälgi uurima teel soonte kohal ja järveliival, ta isegi ei tea kõike, mis ta praegu peab. Aga teeb ta, mis ta teeb, täna õhtul teeb ta kõik üksinda, sest täna, viimase püha hilisel õhtul, pole enam kedagi järvel. Kõrboja preiligi sõitis õhtuse rongiga linna ja vana Mousi magab pühadeaegsest jalutusväsimusest saadud rasket und oma onnis pahnal, nii et isegi tema ei kuule, kui Katku Villu huikab järvel, nagu kutsuks või ootaks ta nõmmelt kedagi.

7

Koju jõudnud, asus Kõrboja perenaine vanale Madlile appi, kes küttis saunaahju ja kandis suurde katlasse ämbriga vett. Seni kui ahi tossas ja vesi katlas soojenes, liikusid perenaise silmad ja käed toas ning õues. Üks oli talle selge: ühe päevaga polnud võimalik Kõrbojal midagi põhjalikku ette võtta, isegi tubades mitte. Ainult ühe toa, nurgapealse, vastu rohuaeda, selle tegi perenaine põhjalikumalt puhtaks, sest siin oli veel kenasti värvi põrandalaudadel ja tapetid seintel õige asjad. Siia tahtis ta elama asuda, sest see oli juba ammust aega nime järele tema tuba olnud ja seepärast vähem tarvitatud. Seadis voodit, äigas aknaid, riputas neile puhtad kardinad ette, pani mõne lille klaasiga kummutile, pistis sinna-tänna mõne halja oksa. Läks pärast õue, võttis luua ja töötas, nii et tolmupilved keerlesid. Aitas sigadele rohtu kitkuda, seda katki raiuda, söögiks teha ja ette kanda. Pesi mingisuguseid riistu, kuhu võiks tõsta suppi või kallata piima. Tegi ja toimetas, mis kätte juhtus, aga üht ei tei-

nud ta mitte: ei mõelnud toidule, nagu tahaks ta täna elada ainult tööst ja tegemisest, pidust ja rõõmust.

Vana Mousi katsus esiti perenaisele järele sõrkida, aga peagi mõistis ta oma teo asjatust, sest perenaisel polnud täna nähtavasti mingit mõistlikku eesmärki, ta tellerdas mõtteta ühest paigast teise. Mousi istus viimaks keset õue maha ja mõõtis oma väsinud silmadega perenaise samme, pärast laskis ta kõhuli ja sulges rammestunud laud, ainult aeg-ajalt neid praotades.

Päike oli veel mõni hea süld üleval, kui Kõrboja heinalised koju tulid ja leidsid, et saun on kuum ning vesi katlas tuline.

«Täna olid inimesed nagu jumala välk,» lausus Mikk.

«Jaanilaupäev, sellepärast,» arvas suviline.

«Uus perenaine, uus perenaine, see on põhjus,» arvas Mikk vastu.

«Saaks jaanitulele!» hüüdis Leena.

«Sina läheksid ikka poolest õhtupoolikust,» vastas Liisa.

«Noh, perenaine, kas saun valmis?» küsis Mikk Madlilt, kui see toast tuli.

«Pole mina enam perenaine,» vastas Madli, «olen ainult vabadik. Aga saun on valmis, kuum, nii et kõrvetab, veega võtke või karva, noor perenaine ise tegi kõik.»

«Tohoo tont!» hüüdis Mikk, «või noor perenaine ise.»

Töölised pidid ennast leilitama minema, kuid tuli pisut oodata: vana Rein ise oli esimest head võtma läinud, taheti lasta teda enne välja tulla. Naispere pidi viimaseks jääma, sest tal oli toa ümber jooksmist, oli koperdamist köögis ja aidas ning tagatipuks laudas, kui tuli kari kellade kõlinal ja krantsi haukumisel.

Anna jättis töö ja toimetuse, kui tulid heinalised. Ta laskis neid teha, kes olid Kõrbojal harjunud tegema, ja käis ise pisut ringi ning vaatas, kust äärest siin küll peale hakata, kui siin kord hakkama saab. Ta läks rohuaeda, mille onu kord suurejooneliselt rajanud ja mis nüüd niisama suurejooneliselt raisku oli lastud minna. Nähtavasti on siin loomadki ajuti pidutsenud, puud katki tallanud, latvu napsinud. Põõsad kaovad umbrohtu, mis lokkab kui meeletu. Nõges, ohakas, kobruleht ja takjas, putk, kastehein ning orasrohi, aianurgas tapud, mis ronivad mööda vardaid ja aeda. Juba langeb neile kaste, juba hakkavad nad uimastama õhku, juba uimastavad nad sedagi, kes siin kõnnib ja hingab.

Kuski laia pihlaka all vana pihastunud pink. Kõrboja perenaine katsub ta tugevust, katsub, kas kannatab veel istuda. Kannatab, perenaist kannatab! Tudiseb, vajub teisest otsast pisut madalamale, aga jääb peatuma, peab vastu, nagu võtaks viimse jõunatukese kokku. Perenaine istub, istub esimest korda omas talus, istub, nagu istus ta siin aastate eest, paljude aastate eest.

Jah, millal ta istus siin viimati? Millal ta istus samal pingil, sama pihlaka all, tundes, et ta istub Kõrbojal? Viimast korda ei tea ta, ei mäleta, aga ta mäletab üht korda, ja talle näib, nagu olekski see olnud viimane kord. Siis istus ta ja oli kuri, oli vihane, oli kuri häbi pärast, millele ei saanud leida seletust või põhjust. Ta oli seekord

nii hirmus vihane häbi pärast, et ta kiristas hambaid, et ta mõtles eluvõtmisele, mõtles, et ta enam kunagi ei taha näha teda ega teisi inimesi, teisi mehi. Ta oli siis õnnelik, et ta teisel, kolmandal päeval pidi ära sõitma, ja ta polnud enam kunagi segamata rõõmus, kui pidi tulema isatallu ja nägema neid paiku ja puid, kus ta oli olnud häbi pärast nii hirmus õnnetu ja kuri. Perenaine teab, et kõik oli läinud õnnelikult, õnnelikumalt, kui ta tol korral oskas aimata, aga ometi oli tal veel tänapäev nagu kahju siin pihlaka all, kus hakkas uimastama kastene rohi, et siis oli läinud kõik nii õnnelikult, ja veel tänini polnud ta häbistajale, oma vihastajale südamepõhjas, olemuse üdis täiesti andeks andnud. Suure ristipäeva hommikul, kui ta teda nägi panevat oma rõivaid sinna mättale, kus tema, Kõrboja perenaine, hiljuti oli istunud, ja kui ta nägi teda keset järve päikesepaistel kollakasvalgel liivapõndakul ringutavat oma keha ning kuulis teda nagu looduslikus rõõmus hõiskavat, tundis ta oma veres, oma südameerkudes sedasama kurjust ja häbivalu, mis piinas teda tol korral, kui ta virutas kättepuutuva malakaga kuhugi meeletu hoobi ja jooksis märgade rõivastega kõigest jõust — hingeldamiseni, rammetuseni. Ta jooksis, nii et oksad veristasid ta paljaid sääri, kriimustasid ta nägu, käristasid palmikuist hargnenud juukseid, jooksis, kuni siia pingile langes lõõtsutades, märjad rõivad nagu valatud ümber plikalike, nurgeliste liikmete. Kuidas ta seda veel mäletab, kuidas ta iseennast selles mäletab.

Ja täna, tuleb ta täna jaanitulele või jääb ehk tulemata nagu nelipühilgi? Anna ei teadnud isegi, kas ta tema tulekut tahtis või mitte.

Kui Jaan oma ringreisilt tagasi tuli, laskis perenaine endale sellest aru anda, küsis, kus ta käinud, keda näinud, kes tulla lubanud ja kas pillimees kindel. Alles lõpuks ütles ta.

«Ja Katku?»

«Ka seal käisin muidugi. Villu ütles, et eks näe. Vanad ei tule.»

«Miks?» küsis Anna, et aga küsida.

«Neil olla endalgi niipalju maad, et jaanitule asemeks jätkub, ütles vana Jüri ise mulle vastuseks,» seletas Jaan.

«Ega see ometi tule,» ütles vana Rein tütrele, sest ta oli teise kõrvaga Anna juttu sulasega pealt kuulanud. «Asjata oli üldse sinna minna.»

«Olete riius või?» küsis tütar.

«Kas sa siis ei mäleta enam,» vastas isa, «algusest saadik riius. Me käisime ju sinu õndsa onuga esimesel aastal seal, sina olid kaasas, tahtsime Katkut ära osta või vähemalt neid heinamaid, mis tal jõe ääres meie heinamaade vastas, et nõnda Kõrboja krunti ümmargusemaks teha. Seep see põhjus ongi. Sest ajast saadik kannab ta viha, käib alati turjas. Meie sealkäimisest on üle kümne aasta aega, aga ei ole mina sestsaadik oma jalga enam üle Katku ukseläve tõstnud ja ei ole Jüri ka Kõrbojal oma nägu näidanud. Nõnda me vist suremegi.»

Isa rääkides tuli Annale meelde, et nad kolmekesi tõepoolest millalgi Katkul käinud, kõrb hobune sellesama vedruvankri ees, millega

tal täna vaksalis vastas oldi. Ta istus onu ja isa vahel, jalad pisut kõveras, könksus, nii et nad sõites, kui vankriratas vastu puujuurikaid peksis, hirmsasti ära väsisid, päris valutama hakkasid kohe. Seda valu mäletab Anna. Veel mäletab ta seda soont, millest nad enne Katkule jõudmist üle lokerdasid: seal kasvas palju kollaseid lilli, nõgu aina valus neist, muud ei tea ta sellest nõost midagi. Veel mäletab ta mingisugust madalat ust ja lõhna, mida ta kunagi varemalt polnud tundnud, mäletab nähtavasti Katku tubade elulõhna. Nüüd neid tube enam pole, sest Katkule ehitati uued hooned, tehti korstengi peale.

Aga Katkul on ometi veel midagi, mida Kõrboja perenaine sellest külaskäigust saadik mäletab: see on poiss, suur poisivolakas, paljad pruunid jalad, kuub särgi peal, pelglikud silmad, mis teda, Annat aina vahivad, ja vahivad, nagu tahaksid nad rääkima hakata, nagu tahaks poiss tal käest kinni võtta ja välja viia päikesepaistele. See oli Katku Villu, Katku Jüri noorem poeg, kes käis kihelkonna- või ministeeriumikoolis, sest temast pidi saama kooliõpetaja või kirjutajahärra, ükski ei teadnud kindlasti, mis asjamees Villust õige pidi saama.

Nõnda hakkas Anna tutvus Villuga, hakkas isa ja onu juuresolekul, hakkas sõna lausumata, hakkas sellega, et Anna nägi Villut kohmetuvat, nägi punastuvat, et ta isegi vist punastus, kui ta seisis isa ja onu vahel ning vahtis seda poisivolakat, kellest pidi saama kooliõpetaja või kirjutajahärra.

«Ah nii kaua peab seda meeles,» ütles Anna isale.

«Ei vana Katku Jüri unusta seda siin ega seal maailmas,» arvas isa.

«Ega siis nüüd enam keegi ta kohta ole tahtnud,» lausus tütar.

«Nüüd mitte, aga see aeg võib uuesti tulla, Jüri teab seda, kardab teine. Ütleme, et Kõrbojal oleks jälle kord niisuke hakkaja peremees, nagu Oskar oli, mis sa arvad, kas ta neelud ei käiks kohe Katku järele, vähemalt nende jõeäärsete heinamaade järele. Aga mis oleks Katku ilma nende heinamaadeta? Mitte kui midagi! Seal ei võiks ükski inimene elada, surgu nälga. Oskar pakkus ju ka tol korral neist heinamaadest sama palju kui kogu Katku siis maksis, pakkus lõpuks rohkemgi, pakkus lihtsalt jonni pärast ja rumalast peast, et aga neid kätte saada.»

«Aga ikkagi ei saanud?»

«Tänapäevani poleks saand, kui ta oleks eland. Tema ise suri küll usus, et küllap Jüri pärastpoole nõrkub, raha vastu võtab, aga mina ei uskund seda siis ega usu nüüdki. Ka teised ütlesid, et ei Katku Jüri paindu, sööb ennem silku kui rangirinnuseid ja pingutab püksirihma, aga kohta ei müü miski hinna eest. Peaasi oli ja on veel praegu selles, et meie oleme teise nurga inimesed, võõrad, sisse rännand, ja nemad siin võõraid ei salli, võõras on nende silmas ikka naeruväärt. Nemad arvavad, et kes inimene on, ei see oma kodust lahku, see ei lähe maailma mööda hulkuma, mööda maad leiba või kohta kerjama, teiste eest ära näppama.»

«Eks nad ostnud siis ise Kõrboja ära, miks nad ta meie kätte lasksid tulla,» ütles Anna, keda isa seletused juba tõsiselt huvitama hakkasid.

«Neil põlnd kellelgi niipalju raha, et Kõrbojale vastu saada, sest kust nad siin seda raha pidid võtma. Ka meil põleks seda raha olnd, kui Oskar Venemaalt põleks toond. Seda teavad nemad ja seda nad just meile andeks ei anna tänapäevani. Mulle on nii mitu korda purjus peaga öeldud, et eks teenind siin raha ja ostnud Kõrboja ära, küll me oleks näind, kuidas te oleks ostnud, aga viga's nõnda.»

«Eks see ole ükskõik, mis rahaga osteti,» arvas Anna.

«Ju ta siis ei ole, et nad nõnda ütlevad,» vastas Rein tütrele. «Nemad ei salli võõrast raha, peab oma olema, siin teenitud. Ja sellepärast arvan ma, et isegi kui Katku Jüri täna-homme sureb ja koha pojale jätab, temagi teda ei müü, meile mitte ei müü, olgu mõnele teisele ehk.»

«On siis poeg selle poolest nii isasse?» küsis Anna, keda jutt isaga ikka enam huvitama hakkas. «Tema ei pidand ju alguses kohta saamagi, ainult sõda, see tappis venna, ja siis tuli tema, nelipühis räägiti mulle.»

«Seda küll,» ütles isa, «tema oli otsaga Tallinnnas ja Tartus, Riias ja kes teab kus Venemaal. Sealt ta need ilusad moed kõik kaasa tõigi, kõik selle paristamise, viinaajamise, joomise ja kaklemise. Ta oli ju kui arust ära, nüüd kuuldavasti on teine pisut taltsam, peale vangisistumist nimelt. Näe, läks teine ju sinnamaale, et lõi teise omasuguse maha, andis teibaga pähe, ja valmis. Aga nüüd teeb tööd, ainult kes teab kuniks. Lõhub Kivimäe otsas kive, paugutab, nii et mets lajatab, ainult eile ja täna põle kuulda, kas õige ka heinale hakand või. Käisin nalja pärast teise tööd Kivimäel vaatamas. Ei mina tema asemel küll seda teeks, jätaks need kivid sinna paika ja kaevaks ennem kas või kraavi, veaks muda liivasossidele. Aga tema teeb, tema ei jäta, meeletu nagu ta on. On inimesi, kes ühtki asja muidu teha ei saa, kui kaotavad aru, niisuke inimene on tema. Asutas omale töökoja, pidi ei tea mis ära tegema, aga nüüd roostetavad tööriistad lõksudes, tööd ei ole, ei tulegi, sest põle kohta, kust ta tuleks. Ehitas keldri, mis oleks paras Kõrbojale, aga mis teeb Katku niisukese keldriga? Mitte kui midagi. Ei osand viinast saadud raha kuhugi paremasse paika panna. Nüüd on Katku endine vana Katku, ainult kelder on teisest maailmast pärit. Inimesed hüüavadki teda ennast mitte enam Katku, vaid Keldri Villuks, niisuke kelder on nüüd Katkul.»

«Muidugi mõtles ta ka teised hooned niisama teha, nagu tegi töökoja ja keldri,» tähendas noor perenaine.

«Olgugi nii, aga milleks seda?» küsis isa vastu. «Mis teeb Katku niisukeste hoonetega, Katku põle ometi mõni Kõrboja? On Katkul metsa? On tal pinda, kust oleks hõlpus uut põldu juurde teha? Ainult see Kivimäe, see on ka ainuke paik, seal on mulda. Aga kes teeb ta puhtaks? Ja kes laseb selle veelombi mäeotsast kuivaks? Jõgi on ju

kaugel, kuigi ehk kukkumine hea. Vanamehel on täiesti õigus, kui ta kirub, et poeg tühja tööd teeb, tuult tallab, nagu ta ütleb.»

Oli kuidas oli, aga Kõrboja perenaisele hakkas see tuuletallaja ikka enam ja enam meeldima. Ta oli omataoliselt arutu, nagu oli seda onu Oskargi, kui ta tuli ja ostis Kõrboja, või nagu on tema ise, kui ta otsustas hakata Kõrboja perenaiseks. Mis ta siit lootis? Mis teda Kõrbojaga sidus? Mingisugune vaistlik aje, mis oli võimsam mõistusest ja nähtavaist tõsiasjust. Oleks ta ebausklik, siis võiks arvata, et keegi on ta ära teinud, et keegi on sõnad talle peale lugenud ja et tema ei pääse kunagi neist sõnust ja Kõrbojast.

10

Tõrvatünn oli juba varda otsast maha kukkunud ja kukkudes hulga sädemeid mändide vahelt vastu taevast visanud, mida saatsid kilked ja hüüded. Pill oli nüüd juba kindla paiga leidnud tantsumuru ääres, mida piiras kirevate laternate ring. Siin müdises maa tantsutapvate paaride jalge all. Tantsiti mütsiga ja tantsiti mütsita, tantsiti vestiväelgi, kuued männijuurtel või oksa riputatud, ja ei olnud kedagi, kes täna poleks tahtnud tantsida, nii ilusasti mängis pill ja nii kenasti põlesid laternad. Inimesed mõtlesid jaanitulele ja tantsisid, inimesed mõtlesid neile tuledele, mis süttisid taevas ja järves korraga, ning nende tantsuhimu aina kasvas. Tantsiti nii, et tükid taga, tantsiti nii, et unustati isegi Kõrboja perenaine, kes sõitis ühes Katku Villuga järvele.

Seepärast ei pandudki suuremat tähele, kui nad teiste juurde ilmusid, mõlemad pisut nagu nukrad või mossis, ilma et kumbki õieti teaks, mis see nõnda on, Villu oleks pidanud ehk Kõrboja perenaise tantsima kutsuma, oleks pidanud ta viima kirevate laternate sõõri ja seal teda keerutama, kuni tal kaovad peast Kõrboja peremehe mõtted, aga Villu ei teinud seda, nagu ajaks ta millegi pärast jonni.

Ja kui siis keegi teine tuli ja perenaise ära viis, siis puges Villu kõrvale ja rüüpas tasku peidetud pudelist, rüüpas peaaegu vastu oma tahtmist — niisugune pudel oli see. Villu rüüpas korra, Villu rüüpas kaks korda. Villu rüüpas kolmatki korda, nii et lust tärkas tantsida ja möllata, lust tärkas tüdrukute ümbert kinni võtta ja neid kirevate laternate ringis keerutada, nagu oleks ta tõesti juba nii vana, et ta ilma pudelist rüüpamata enam ei taha kirevate laternate ringis keerelda.

Villu keerutas nüüd Kõrboja perenaist ennastki tema toodud laternate ja kirevate tulede ringis, keerutas teda teist kordagi, keerutas, nagu polnud teda täna õhtul veel keegi keerutanud. Villu sattus hoogu, Villul tõusis tuju, Villusse nakatus metsik uimastus, nii et ta tantsis, hüppas ja trampis nagu meeletu. Ei ta hoolinud teistest, ei ta hoolinud enam suurt sellestki, kellega ta tantsis, ta tantsis ainult ja kriiskas vahetevahel, nagu oleks ta mõni metslane, kes kuulutab tantsul oma sõjakisa, oma võitlushimu. Villu tantsis pilli-

mehe väsinuks, Villu tantsis tantsumuru lagedaks, sest Villut kardeti, kui ta nõnda tantsis.

Ainult mõned külapoisid, kel pussid vööl ja võib-olla revolvridki taskus, ei kartnud Villut, sest nad olid hulgakesi ja tantsisid nagu kiuste vahetpidamata ühes Villuga murul. Tantsisid ja hüüdsid üksteisele midagi, mille üle naerdi, hüüdsid ja vaatasid kõõrdi Villu poole, nagu tahaksid nad talle midagi öelda, nagu oleksidki nad kõik oma sõnad temale hüüdnud.

Kui kaua nad nii oleksid tantsinud, ei tea, aga äkki juhtus nõnda, et Villu komistas ja pidi peaaegu kukkuma, Villu pidi just siis kukkuma, kui keegi külapoiss oma neiuga temast ligilähedalt mööda vuras, lähedamalt kui vahest tarvis oleks olnud. Poiste suust kajas naer, aga see vaikis silmapilk, sest Villu andis sellele, keda ta jala ettepanijaks pidas, rusikaga hoobi, nii et see kui kera veeres kirevate laternate alt läbi, kaugemale mändide alla. Tants lõigati kui noaga katki, pillgi vaikis kohkunult, poisid asusid summas Villu vastu, mõnedel käed taskus.

«Käed taskust!» karjus Villu. «Muidu olete surmalapsed.»

«Ega sul täna teivast peos ole!» hüüti talle vastu.

Nüüd ei teadnud enam keegi, mis oleks sündinud, Kõrboja eestegija Mikk isegi ei teadnud enam, mis nüüd pidi sündima, kui mitte Kõrboja perenaine kirevate laternate alt poleks tulnud ja vastaspoolte vahele astunud.

«Mis te tast tahate,» ütles perenaine külapoistele ja, kui need midagi katsusid vastata, siis lisas ta juurde: «Ma nägin küll, mis te tegite, tema ju teid ei puutunud.»

«Lubage, perenaine,» hüüdis Villu vahele, «lubage, et ma ise nendega oma asjad õiendan!»

«Tehke seda teine kord, Villu, kui te muidu ei või, aga jätke see täna,» ütles Kõrboja perenaine. «Täna tantsige. Kes riielda tahab, see mingu ära.»

Perenaise sõnad mõjusid, sest polnud ühtki nii purjus poissi, kes oleks söandanud vastase kallale tungida, kui takistuseks ees oli Kõrboja perenaine.

«Lase pill käia!» ütles Mikk Lõugu Kustile ja kui see oma «vasika» uuesti «ammuma» pani, keerlesid peagi paarid tantsumurul, nagu poleks midagi iseäralikku juhtunud. Aga ei tulnud pidule enam endist hinge, ei põlenud kirevad laternad enam endise heledusega, sest mõned küünlad hakkasid juba kustuma ja teistest olid ainult lühikesed jupid veel järele. Ometi tantsiti, tantsiti, veel suure hooga, ainult Katku Villu jalg ei paindunud enam tantsusammuks, nagu oleks ta tõepoolest juba vanainimene, kelleks ta end ise nimetanud. Ta seisis ja mõtles, ta oleks vististi kaua seisnud ja mõelnud, kui mitte Kõrboja perenaine tema juurde poleks astunud ja öelnud:

«Villu, miks te joote? Te enne ei joonud.»

«Enne... millal enne,» mõtles ta edasi.

«Nõnda lähete riidu,» jätkas perenaine.

«Kes mulle kallale tikub, sellega lähen ikka riidu, olgu purjus või kainelt,» vastas Villu.

«Kui te kaine olete, siis ei tikuta teile kallale,» seletas perenaine.

Villu ei öelnud seepeale midagi.

«Kas te muidu ei saa, kui peate jooma?» küsis perenaine edasi.

«Vahel saab, aga vahel ei saa,» vastas Villu. «Näiteks täna ei saand, täna pidin jooma, täna joon veelgi, joon kas või käpuli maha, niisuke hull päev on täna.»

Aga Kõrboja perenaine ei saanud nähtavasti kuidagi aru, miks on täna niisugune hull päev, et Katku Villu peab jooma. Perenaine istus viimaks Villu kõrvale mändide alla, aga ka seal ei saanud ta aru, miks ajab tänane päev Villu jooma, ei saanud ega saanud, rääkis Villu oma «sooja» peaga nii palju kuitahes. Ja kui Villu küllalt oli seletanud, küsis perenaine äkki, et kuhu ta oma parema silma on pannud, kas ka peast ära joonud.

«Selle jooksin peast ära,» ütles Villu, «küsige emalt, kui tahate. See oli juba ammugi, see oli siis, mäletate, kui me tuttavad olime.»

Esimest korda tuletasid nad siin oma tutvust meelde.

«Siis olid teil ju mõlemad silmad terved, ma mäletan selgesti,» ütles perenaine.

«Ei, siis jooksin oma silma peast välja, just siis, küsige emalt, kui ei usu,» vastas Villu.

«Issand jumal!» hüüdis perenaine. «See ei või ju olla! Ma poleks kunagi unustanud, kui teil siis teine silm oleks puudunud. Teie eksite, te näete unes või te heidate nalja.»

Ja Katku Villu ei osanud Kõrboja perenaisele kuidagi selgeks teha, et ta oma silma siis, endi tutvuse esimesil päevil peast välja oli joosnud. Nõnda ei saanudki perenaine oma sünnipäeval teada, kuhu Villu oma silma pannud. Seepärast võib öelda, et Villu rääkis Kõrboja perenaisega asjata, et Villu rääkis tühja juttu, nagu räägitakse neidudega üsna sageli, iseäranis, kui ollakse jaanitulel või mõnel lihtsamal pidul järve ääres männikus.

Aga ometi mõjus see tühi jutt Villusse paremini kui nii paljudki asjalikud arutused; see mõjus nii hästi, et Villu veel enne pidu lõppu, veel enne päikesetõusu sattus uuesti tantsuhoosse, nagu poleks ta täna külapoistega riidu läinudki. Ja nüüd tantsis ta Kõrboja perenaisega, kõik panid tähele, nagu oleks Katku Villu ainult Kõrboja perenaisega tantsinud, ja perenaine ei öelnud talle kordagi ära, ehk küll ta kahvatud põsed juba ammugi lõkendasid.

Koolmeister tantsis külatüdrukutega, mõisa meier tantsis külatüdrukutega, noor vallasekretärgi tantsis, sest kõik saksad, kõik «antvärgid» tantsisid täna külatüdrukutega ja trampisid naljatades jalgu, nagu oleksid nad mingisugused külapoisid, kes võivad, kui tuju tuleb, tantsides riidugi norida. Ainult Katku Villu ei tantsinud külatüdrukutega, tema üksi mitte, sest ta tantsis aina Kõrboja perenaisega ja tema oli seepärast kõige peenem poiss tänasel jaanitulel — vähemalt arvasid teised tantsijad nõnda.

Aga Kõrboja perenaine ei arvanud, tema mitte, sest ta teadis, et Katku Villu tantsis temaga mitte ainult temaga, vaid ka teistega, ainult et ükski seda ei tea miks tähele ei pannud. Kõik nägid, kui Villu tantsis temaga, aga keegi ei näinud, kui ta tantsis külatüdrukutega.

Ainuke, kellega nad teda veel ehk tantsimas oleksid võinud näha, oli Kuusiku sauna Eevi, aga seda polnud täna pidul: ta magas kodus oma väikese poja ja haige ema juures, magas ja nägi mingisugust kurja und. Nägi, et ta läheb mööda pimedat laant ja et korraga lööb laas valgeks, lööb suurest punasest tulest valgeks, nii et Eevi hakkab seda tuld kartma. Aga tuli kasvab, tuleb lähemale, Eevile vastu, voolaks nagu mööda kuiva laant mühisedes ja pragisedes, kuni kostma hakkab kellegi appihüüd. Eevi tahaks joosta, tahaks põgeneda, tahaks ka appihüüdjat aidata, aga punane lõõm hõlmab teda, kõrvetab ja põletab. Hädas hakkab Eevi kõige pikema ja suurema lageda männi otsa ronima, et tule eest pääseda, ronib ja ronib, nii et käed valutavad, aga ei saa ega saa edasi. Valu pärast ärkab ta viimaks ja leiab oma väsinud ja tööst kangenenud käed kõnksus, sõrmed harakil, kõvad ja puised, nii et võimatu neid liigutada.

Nõnda magab Kuusiku sauna Eevi oma väikese poja ja haige ema juures, kui järve ääres jaanitulel panevad kõik tähele, et Katku Villu tantsib aina Kõrboja perenaisega. Kõik imestlevad perenaist, kõik imestlevad, et tema tantsib aina Katku Villuga, sest Villul on ju Eevi Kuusiku saunas ühes väikese pojaga. Aga Kõrboja perenaine ei pane isegi seda tähele, mis Leena räägib talle Kuusiku sauna Eevist, kes enne teenis Kõrbojal, ja Katku Villust, kes Eevi pärast mehe maha lõi ja vangis istus.

Kõrboja perenaine ei pane tänasel jaanitulel oma sünnipäeva pühitsedes midagi tähele, ta tantsib ainult ja ajab Villuga juttu, nagu tahaks ta tema Kõrboja peremeheks kaubelda, vähemalt eestegijaks Miku asemele. Ometi ei tuleta perenaine ja Villu enam kordagi Kõrboja peremeest meelde, nad rääkisid temast ainult järvel lootsikus ja sedagi nagu suusoojaks, jutujätkuks, sest muud paremat kõneainet polnud sel silmapilgul käepärast.

Villu ja perenaine ei räägi enam üldse midagi tõsisemat, mida teistel maksaks kuulata või kõrva taha panna, nad lobisevad ainult ja tantsivad, sest pole midagi targemat teha. Kes targemat otsib, see mingu jaanitulelt ära, mingu koju magama või midagi muud kasulikku toimetama, kuni tuleb uuesti himu mitte midagi muud teha kui tühja lobiseda ja jalgu vastu maad trampida, nii et murust pole enam märkigi järele, kui hakkab lähenema päikesetõus.

Pidu lõpul oli Katku Villul parem tuju kui pidu algul, tal oli nii hea tuju, et ta kutsus kõik pidulised — kutsus Lõugu Kusti oma «vasikagagi» — Katkule, kutsus Katku Kivimäele, kus ta tahtis pidurõõmuks, jaanipäeva auks vastu taevast põmmutada kivid, millel juba augud sisse puuritud. Kõik pidid nägema, kuidas Katku Villu oma Kivimäel kive põmmutab, mis paneb nõmme paukuma, nii

et lajatab Kõrboja järvgi. Villu kutsus ka Kõrboja perenaist, Villu palus teda ilusasti, aga perenaine ei tahtnud minna.

«Ma lasen need kivid teie auks, teie sünnipäeva auks,» rääkis Villu perenaisele, kui teisi polnud pealt kuulamas, sest teised pidid ju teadma, et kivid lastakse pidu ja jaanipäeva auks.

Aga Kõrboja perenaine ei tahtnud, et Katku Villu tema sünnipäeva auks Kivimäel kive põmmutaks, kui kuulavad külapoisid ja -tüdrukud.

«Ma lasen nad meie endise tutvuse auks,» ütles Villu Kõrboja perenaisele, kui ta mangus teda kaasa tulema.

Aga perenaisele ei meeldinud ka endise tutvuse auks põmmutamine; perenaine soovitas täna mitte kive põmmutada, vaid magama minna. Ja kui Villu järele ei jätnud kutsumast, ütles perenaine:

«Te olete täna pidu-peaga, seepärast ei taha ma, et lähete kive põmmutama.»

«Ärge kartke, mu aru on selge,» vastas Villu perenaisele ja seletas ning mangus seni, kuni ühes paljude teiste pidulistega Katkule läks ka Kõrboja perenaine. Aga enne ütles ta:

«Hea küll, ühel tingimusel tulen.»

«Olen kõigega nõus, luban kõik,» vastas Villu.

«Aga kas ka peate, mis lubate?»

«Pean,» kinnitas Villu. «Mees ja sõna, teist ei ole, öelge ainult.»

«Ärge jooge enam,» lausus perenaine paluvalt. Villu kuulis, et paluvalt.

«Hea küll,» vastas ta vastu puiklemata, vastas liigutatud häälel, mida ainult Kõrboja perenaine märkas. «Kui ei, siis ei. Sündigu teie tahtmine.»

«Mitte kunagi enam,» rääkis perenaine tungivamalt.

«Mitte kunagi,» kordas Villu.

Nüüd oli Kõrboja perenaine nõus minema, nüüd küll, ta oli kärmem minema kui ükski teine piduline, nii et Villu ja tema kõndisid kõigi ees.

«Lasen teie sünnipäeva auks, lasen meie endise tutvuse auks, lasen ühe paugu meie uuele tutvuselegi,» rääkis Villu teel perenaisele, kui nad olid teistest tükike maad ette jõudnud. «Ja teate, mis ma siis tahaks,» lisas ta juurde ning, kui perenaine uudishimulikult talle otsa vaatas, jätkas ta: «Siis tahaks ühes teiega Kivimäe tipust rabale minna, üle selle väikese saare, kus me kord käisime, kõveral kasel jalgu puhkasime ja murakaid sõime, tahaks minna otseteed edasi Hundiaugu saartele, kus on tänavu palju maasikaid. Need peaks juba valmis olema, sest tänavu on varane kevad. Siis näeksite ka seda nõndanimetatud kupitsat, kuhu tol korral tahtsite minna ja kuhu te ometi ei saand, sest enne sõitsite ära. Aga mina käisin veel siis Mädalaukal, Hundiaugu saartel mitte; sinna pole ma üldse sest ajast saadik saand, mil me seal kõveral kasel istusime ja murakaid sõime.»

Nõnda rääkis Katku Villu, kui ta kõndis Kõrboja perenaise kõrval natukene maad piduliste ees Kivimäe poole ja perenaine kuulas teda

vait olles, nagu poleks tal midagi selle vastu, et Villu kutsub teda kõverale kasele, Mädalaukale ja Hundiaugu saartele, kus on tänavu palju maasikaid raiestikkude pärast.

14

Kui Katku Villu linnast koju jõudis, võttis ema parajasti leibu ahjust välja, võttis ja katsus neid kätel, kas nad küllalt kobedad saanud ja kas ehk tuul pole vaatamisega peale käinud, mis kooruke-sed lahti võtab. Poega nähes jäi ema palava leivaga seisma ja ei tal tulnud enne meelde teda käest panna, kui see põletama hakkas. Siis pistis ta leiva lauale teiste kõrvale, pistis ilma pesemata, ilma niisutamata, nagu küpsetataks Katkul leibu pannil või nagu oleks seal ahjupõrand vähemalt telliskivist. Aga ometi pole seal leivaküpsetamiseks panne ja ahjupõrand on tehtud paekivist, nii et leibu peab välja võttes alati alt pesema, kui ei taha, et alumine kooruke süües ragiseb. Kui Villu ema leiva siiski pesemata lauale pani, siis tegi ta seda ainult sellepärast, et ta poega nägi üle läve sisse astuvat.

«Tuled üksi?» küsis ema Villult.

«Kellega siis?» küsis Villu vastu.

«Siis sa näed ikka!» hüüdis ema niisuguse rõõmuga, et see Villu endagi südamesse kinni hakkas. Kunagi varemalt polnud Villu tähele pannud, et ema rõõm temasse nõnda võiks kinni hakata. «Päris pimedaks ei saand veel!» rääkis ema edasi.

«Ei veel,» vastas Villu.

«Kui nad rääkisid, et sa näed, siis ei uskund ma, mõtlesin, et räägivad ainult minule nõnda,» ütles ema.

«Näen,» kinnitas Villu, «aga kui hästi, see on teine küsimus. Võibolla ehk paraneb tulevikus, aga praegu pole mul sepikoda ega midagi vaja.»

«Aga kartulivagu näed?» küsis ema.

«Küllap ma juba seda näen,» vastas Villu. «Kartulivagu ja heinakaart, seda küll. Rehale löön ikka pulga sisse ka.»

«Mina olin sinu pärast hoopis mures,» seletas ema, «mõtlesin, et mis hull sa peale hakkad, kui üsna pimedaks jääd ... Et sa ka kallil pühapäeva hommikul pidid sinna minema, nagu oleks mõni kuri kihutajaks!»

Kui Villu ei vastanud, rääkis ema edasi:

«Muidugi tema, Kõrboja oma, temaga sa läksid ju. Näed sa nüüd, kas mul põlnd õigus, kui ma sulle seekord ütlesin, et küll sa jooksed ka oma teise silma temaga peast välja. Nüüd on sul käes, mine veel.»

«Aga päris pimedaks ikka veel ei saand,» ütles Villu, nagu heidaks ta oma häda üle nalja.

Nõnda rääkides otsis ema katsekaku välja, mis paras leige, lõikas sealt küljest mõnusa tüki, pani sellele sahvrist võid peale ja andis siis Villule, öeldes:

«Säh, sõõ, kõht muidugi teelt tulles tühi, ega veel niipea õhtust saa.»

Villu sirutas oma parema käe välja, et leivatükki emalt vastu võtta, aga ennem oleks võinud ta seda pahemaga teha, sest pahemat kätt nähes poleks ema silmad nii paisul vett täis tõusnud.

«Sa oled ju sant!» hüüdis ema poja paremat kätt nähes, «vaevalt võid sa sellega leivatükki vastu võtta.»

«Õnn, et põial ja need kaks tõmpigi järele jäid,» vastas Villu, «nõnda võib ikka üht ja teist asja liigutada. Usu, ema, las ma harjun nendega pisut, ma teen viimaks kõik tööd ära, niipalju kui silm seletab.»

Villu rääkis muidugi ainult selleks nõnda, et ema lohutada, ema arvas, et Villu ainult tema lohutuseks nõnda rääkis, sest tema vanad silmad olid liiga paisul vett täis tõusnud poja kätt nähes.

«Sinu elu on kui aia tugiteivas,» ütles ema, «kõik rummud ja rattad hakkavad sinna taha kinni. Kuniks sa nõnda ikka vastu pead, kuniks ükski nõnda vastu peab.»

Villu ei vastanud midagi, istus ainult toa ukselävel ja sõi himukalt leiget katsekakku, millele ema oli paksult võid peale pannud, igatahes hoopis paksemalt kui Katkul harilikult pandi, ehk olgu siis, et pühitseti mõnd suurt püha.

«Kus isa on,» küsis Villu, kui leivatükiga otsakorrale jõudis.

«Isa teeb väljal rukkeid hakki,» vastas ema. «Mädasoolt ja Kõrbojalt on meil täna abi ka.»

«Kõrbojalt?» küsis Villu imestades.

«Jah, keskhommikuks tulid Mikk, Jaan ja Leena,» seletas ema.

«Kas isa võttis nad vastu,» päris Villu.

«Ega ta heaga tahtnud võtta, aga Mikk ei läind ega läindki ära, ütles teine, et perenaine on saatnud, käskind aidata Katku rukki ära lõigata, sest Kõrbojal omal on valmis. Eks see muidugi sinu pärast olnd, et sina olid ära, aga sinust ei lausunud Mikk sõnagi. Tulid ju teised masinaga, nii et täna õhtuks on kõik maas, kui aga kokku jõuavad panna,» jutustas ema.

«Ma lähen ka õige appi,» ütles Villu ja tõusis ukselävelt.

«Kui sa võid, tarvis oleks küll,» arvas ema.

«Küllap katsun,» lausus Villu ja läks.

«See siis ongi Kõrboja masin, mis seal meie väljal lõgiseb,» rääkis Villu minnes endamisi. Seda oli ta ei tea miks isegi aimanud ja seepärast oli see masin tema sisemuse soojemaks lõgistanud. Süda oli soenenud masinat kuulates ja jalg oli kergemalt astuma hakanud, veel enne kui ema pistis talle leige katsekaku võiga pihku. Niisuguse sooja südamega jõudis Villu isa juurde, kes rukkivihke hakkidesse ladus, ja andis tööle jõudu.

«Näe, logaskipolk ka maale saand,» vastas isa jõudu vastu võttes naljatades. «Nägid ikka veel oma jalaga koju tulla?»

«Nägin,» vastas Villu ja küsis: «Mis mina peaks tegema hakkama?»

«Saad sa siis veel midagi tehtud?» küsis isa vastu ja vahtis poja parema käe poole.

«Noh, eks rukist ikka või kokku kanda,» vastas Villu.

«Näita siia,» käskis isa poja paremat kätt tähendades.

Villu tõstis oma inetu ja vigase ihuliikme isa silme ette, ilma et ta ise sõnagi oleks lausunud.

«Te raiped küll!» ütles isa, «kuidas nad ta ära on rikkunud. Mis sellega veel teha.»

«Peab õppima ka sellega tegema, kui elada tahad,» arvas Villu ise.

«Vähe õppisid sa tarvilikku enne, veel vähem õpid nüüd,» ütles isa halvakspanevalt. «Enne tormasid kui poisike, nüüd elad kui sant, meest ei saa sinust kunagi. Üheks kõlbaksid sa veel . . .»

«Milleks?» küsis Villu uudishimulikult, aga kui ta oleks teadnud, mis isa vastab, vaevalt oleks ta siis küsinud, sest isa vastas:

«Kõrboja peremeheks.»

Villu tuikus jalul ja oma vigases käes tundis ta hoogsat valu.

«Issand Jumal! On isa hulluks läind või? Villu Kõrboja peremeheks! Nüüd! Vigaselt ja pimedalt!» sähvis Villu peas, kui ta isale ütles:

«Isa, nõnda ei peaks sa rääkima.»

«Ega mina räägi, teised räägivad,» vastas isa. «Kõik räägivad nagu ühest suust, et sinust saab Kõrboja peremees.»

«Lori!» hüüdis Villu, pööras isale selja ja läks, läks rukkivihkude juurde ja ladus niisuguse kandami kokku, et parem käsi seljatäie tõstmisel teravat valu tegi. Aga Villu ei hoolinud sellest, litsus hambad kokku ja tegi järgmise seljatäie sama suure.

«Ära omale liiga tee,» ütles isa talle lepitavalt, kuna ta natukese aja pärast uuesti juttu tehes küsis:

«Kus parem oli, kas vangis või laatsaretis?»

«Vangis,» vastas Villu mõtlemata.

«Seda on näostki näha,» arvas isa pojale otsa vaadates. «Vangist tulles põlndki sa näost nii alla jäänd kui nüüd.»

«Vangis sai tööd teha, aga laatsaretis vahi kõik jumalapäevad muidu, see teeb elu raskeks,» seletas Villu. «Kui minu teha oleks, mina paneks kõik vangid laatsaretti, see aitaks kindlasti rohkem kui vangistamine. Mina läheks ennem aastaks vangi kui kuuks laatsaretti, niisuke oli mulle laatsareti elu.»

Nõnda rääkis Villu isale, kui ta käristas rukkivihke kokku kanda, nii et paremas käes kibe valu tuksatas. Ise mõtles ta aga isa sõnadele, et temast, Katku Villust, temast poolpimedast ja vigasest saavat Kõrboja peremees. Kui Villu ometi teaks, kes selle nalja oli lendu lasknud!

Aga Villu ei tea midagi, ta tuli alles täna laatsaretist, sõi ema antud katsekakku ja kannab nüüd rukkeid kokku. Ema peaks sellest asjast rohkem teadma, aga ometi ei lausunud ta temale, Villule, sõnagi, kui ta istus ukselävel. Ehk räägib ta õhtul, Villu katsub nõnda teha, et ta räägiks, sest kellelt muult võiks ta midagi kuulda.

Mikuga võib ta ükskõik kui kaua juttu ajada, tema ei lausu sõnagi, sest Mikk ei puutu kunagi teiste asjadesse, ennem räägib ta ilmast, räägib heinateost ja rukkilõikusest, räägib rukkiterastki või mõnest veel väiksemast asjast.

Nagu Villu mõtles, nõnda ta ka õhtul tegi. Kui võõrad läinud ja kui isagi väsinult magama puges, istus Villu alles väljas ukse ees, nagu vaataks ta ilma või nagu kuulaks ta kaua aja tagant jälle kord rohutirtsude laulu.

17

Aga Villu kahetses veel midagi muud, kui ta läks Kõrboja järvelt kodu poole: ta kahetses, miks oli ta perenaisele rääkinud oma parema silma lugu. Ta oli oodanud, et näha, mis perenaine teeb, kuidas ta sellega saab hakkama, mida Villu ootab, aga nüüd oli Villu ise rohkem teinud kui perenaine, sest see rääkis ainult haavast, mille lehis juba punast, ja kasest, millel kärbane koor, aga Villu hakkas kohe oma silmaga peale. Villu alustas sellepärast nõnda, et ta ei tea miks tahtis Kõrboja perenaist riivata.

Nüüd kodu poole minnes teab Villu, et ta seda poleks pidanud tegema. Aga Villuga juhtub ikka nõnda, et ta Kõrboja perenaise seltsis teeb asju, mida ta ei peaks tegema, sinna pole midagi parata. Üht ainult tunneb nüüd Villu: enam ei taha ta oodata, mis perenaine teeb, tema ise hakkab talitama. Teda ei huvita üldse enam perenaise tegemine. Sellepärast hakkabki ta isaga töö juures oma naisevõtmise juttu, ütleb, et tema peaks ikka Eevi ära võtma.

«Muidugi,» vastas talle isa, «mis sul nüüd ikka muud üle jääb.»

Ja see on kõik, mis isa ütleb, rohkem ei sõnagi, nii et Villu natukese aja pärast peab küsima:

«Aga kas ma võin ta Katkule tuua, emale oleks niikuinii abi vaja?»

«Kuhu sind vigast ja pimedat ikka ajada,» vastab isa, ja Villu mõistab, kui hirmus pahane, võib-olla nukkergi on ta oma poja pärast.

«Kui sa ei taha, ega ma siis ei too,» lausus Villu.

«Aga kuhu sa siis lähed?» küsis isa. «Kuusiku sauna või?»

«Eevigi aetakse sealt välja, niipea kui ema silmad kinni paneb,» ütleb Villu.

«Kuhu siis?» küsib isa.

«Ma ei tea veel, aga ehk saab ikka kuhugi,» arvab Villu.

«Ja mina pean siis sulase võtma,» ütles isa.

«Ma võiks ju siin tööl käia, kui kuhugi lähemale korteri leian,» ütleb Villu.

Isa toob kaks-kolm seljatäit vilja väravaile ja lausub alles siis:

«Parem too ta juba siia, mis sest kahe pere vahel jõlkumisestki tuleb. Aga pulmi ma ei tee,» ütleb ta natukese aja pärast, «pulmad tee ise, kui kord Katkul peremees oled, kui sinust üldse peremeest saab.»

Jällegi kannavad mehed vaikides vilja väravaile, aga siis ei saa isa muidu kui peab oma juttu jätkama.

«Mõnest mehest ei saa ega saagi peremeest, ka siis ei saa, kui talle koht kätte anna. Minu va õnnis isa rääkis ikka kellestki Irava Matsist. Sellest pole kuidagi peremeest saand, tehku härra temaga mistahes. Väsind ära, põle jõund peret toita ega mõisapäevi teha. Härrale teind see viimaks nalja, et Mats peremeheks olles nõnda ära väsib, ja pand ta väljavahiks, pärast rehepapiks, et ehk seal koheneb. Teised kõik naernud, et Mats peaks kolm aastat mõisa aidamees olema, ainult siis jaksaks ta peremeheks hakata. Härra teindki teise aidameheks ja and talle siis koha uuesti kätte, aga siis löönd pikne Matsi maha, nii et peremeest põle tast ikkagi saand. Sina niisamuti. Juhan saab tülist eest otsa, paristamise ja viinaajamisega ajad raha kokku, et võiks elama hakata, aga siis kukud kohe keldrit ehitama, keda kellegile siin vaja põle, asutad töökoja, nagu oleksid linnas või postimaantee ääres, vead rohtu koju ja hakkad Kivimäel kive lõhki põmmutama, nagu põleks sul midagi targemat teha. Ootan iga päev, et kust küljest sa nüüd peale hakkad, aga küll sa juba kusagilt hakkad, seda käid ja haudud sa. Ütle nüüd, on sinu keldrist või töökojast kellegile kasu? Oled sa ise sellest midagi saand või on teised? Ja need kivid seal Kivimäel . . . nüüd võivad nad seal seista, aga enne ei võind, enne pidi neid lõhkuma. Nüüd seisavad ja roostetavad su pihid ja orad, tangid ja haamridki sepapajas, kellegile põle neid tarvis. Niisukesest mehest ei saa kunagi peremeest. Mul on nii kahju, et mul enam poegi ei ole ja et ma Katku sinule pean jätma.»

«Jah, hull on ta küll,» tunnustas Villu nüüd isegi isale, «minu käes läheb kõik luhta. Aga mis ma võin sinna parata, kui ma ikka veel Kivimäe kividele pean mõtlema. See on ainuke koht, kus ma midagi ära võiks teha, niipalju näen ma veel küll. Mina tahaks ikka veel need kivid seal ära lõhkuda, nii et seal võiks künda ja äestada, ja siis peaks sinagi oma silmaga nägema, kuidas Kivimäel vili kasvab.»

«Aga mina ütlen, et ennem mine minu juurest ära, mine või metsa kuuse alla, mine kas või Kõrbojale peremeheks, kui sa nende kividega seal jändama hakkad,» ütles isa.

Aga nüüd vastas Villu midagi, millest isa alguses järeldas, et tema pojal enam täit aru peas ei ole, sest Villu vastas nõnda:

«Seda olen ma isegi vahel mõelnd, et ma peaks õige sinu juurest ära minema. Ja ma lähekski, läheks kas või tänapäev, kui sa mind lubaks käia Kivimäel kive lõhkumas ja sinna põldu tegemas, kui kivid eest ära saavad. Mina elaks tõesti kas või metsas kuuse all ja käiks sealt Kivimäele, käiks vähemasti pühapäevitigi, kui muidu aega ei saa. Sest vaata, isa, sina ostsid selle Katku, ostsid ja ei müünd teda kellegile, ka Kõrbojale mitte, ei müünd teda hingehinna eestki, mis sulle pakuti, tegid siin tööd, kaevasid kraavi niipalju kui jäksasid, ehitasid hooneid, tegid toale korstna peale, muretsesid reed ja vankrid, panid raudassid puutelgede asemele, nii et esimesed rattad enam usse põõsastest välja ei ajand ega viimased neid tap-

nud — seda tegid sina. Aga ütle, mis pean mina siin tegema? Sinu koha peal elama, sinu vankriga sõitma, sinu sahaga kündma, sinu hoonetes ulualust otsima? Kas siis mina ise ei suuda ega oska? Sinul on hea rääkida, sest sinul on Katku, ja kui hobuste kõrvad siin aiste vahel enam ripakile ei lange ja kui lammaste kaelad kevadeks rõnga ei lähe, sead kõhtu helitingi ei saa, siis oled sina seda teind, sina ja ema. Aga mis siis mina olen, et mina midagi ei või teha, mis oleks niisama palju kui sinu töö? Ega sa ometi sellepärast Katkut omale ostnud, et igavesti endistviisi siin kükitada. Ka sina ei olnd vana Katkuga rahul, tegid uue, mina tahan ka midagi uut teha. Ainult ühes olen ma ehk süüdi: ma põle õigest otsast kohe peale hakand, olin rumal, ei tund Katkut. Ma oleks pidanud oma värkstoad ja keldrid kus ja kurat jätma ning oleks pidand otseteed Kivimäe kividega peale hakkama, sest siis oleks ta nüüd juba valmis. Uudsevili oleks juba Katku salvedes, uudsehein Katku küünides või lakas ning nende eest saadud rahaga oleks võind pikkamisi ehitada keldri ja kas või värkstoa, kui süda oleks kutsund.»

Nõnda rääkis Katku Villu täna isaga ja nõnda polnud ta temaga veel kunagi rääkinud. Nõnda polnud vana Katku Jüriga veel keegi tema Katkust rääkinud, isegi täismees Juhan mitte, nii et Jüri kauem poega kuulates lõpuks tahestahtmata otsusele pidi tulema, et ei tema pojal arust vist küll puudu ei ole, olgugi temaga muidu kurb lugu. Isale näib isegi, et Villule on viimasel ajal aru juurde tulnud, kas vanglas või laatsaretis, seda ei tea, aga võimalik, et mõlemal pool, sest Katku Jüri arvates on mõlemad head asutused, vangla ehk veel parem kui laatsaret. Ja kui Villu natukese aja pärast uuesti rääkima hakkas, siis kuulas isa juba tähelepanelikumalt, sest Villu ütles:

«Sa seisad sellegi vastu, et ma Eevi tahan ära võtta, ütled, ma toogu peretütar, otsigu rikas, aga ütle ometi, miks sina ise rikast ei võtnud?»

«Mul põlnd midagi, mulle ei tulnd keegi,» vastas isa.

«Sul põlnd midagi . . .» kordas Villu, «aga ometi oled nüüd Katku peremees. Ema ei toond küll midagi sulle kaasa, aga ta tuli ise ja see oli rohkem kui lehm ja lammas või seapõrsas. Kas mõni rikas oleks ema viisil sinu kõrval tööd rühmeldand või teeks seda mõni teine rikas minu kõrval? Aga mina ei taha Katkul vähem tööd teha kui sina oled teind, mina ei taha siin sinu armuleiba süüa ja ei taha ka, et ema kätetööst peaks keegi teine laiskuse pärast rasva minema. Mina tahan ise omaette mees olla ja tahan ka naist, kes omaette naine oleks, nagu ema on olnd. Sina tegid alguses tööd ja pingutasid püksirihma, nagu ütled, arvad siis sina, et mina teda aina pean lõdvemale laskma? Ei, mina ei taha lasta, enam ei taha, hakkan niisama peale nagu sinagi, hakkan oma Katkut ehitama ja minu naine peab ühes ehitama, kui ta tahab olla minu naine. Ütle nüüd ise, kas mõni peretütar selleks paremini kõlbaks kui sauna Eevi. Las ta tuleb ja teeb, tema tahab teha, tema tahab teha ja lapsi kasvatada, niisuke on tema, ja minule meeldib, et ta on niisuke. Ja mina ütlen: kui minu poeg kord kasvab, siis lasen ma teda teha, las ta möllab,

kuni ta kas või otsa saab, ehitagu ta Katkule kas või linn, kui see ei meeldi, mis mina oma aruga olen teind.»

Villut kuulates hakkas isa kahetsema, et ta temale pulmi polnud lubanud teha, sest ta arvas, küllap võiks ehk pojale pulmadki teha, kui ta võtab naise ja toob minia koju. Aga Katku Jüril oleks raske oma sõnu süüa, sest tema pole veel kunagi oma sõna söönud, kui ta oli tõsiselt rääkinud, ja seepärast võib nõnda tulla, et Villu toob Eevi Katkule, toob ta ühes väikese pojaga, aga toob ilma pulmadeta, sest isal poleks küll pulmade vastu enam midagi, aga tema ei taha oma sõnu süüa.

20

Videvik tihenes juba, kui Kõrboja perenaine ja Katku Villu uuesti jõudsid järve äärde. Ei see olnud küll sama paik, kus nad olid viimati istunud ja haavast rääkinud, millel lehis juba punast. Aga küllap seda punast siiagi paistis, kui aga vaadata, sest ep olnud Kõrboja järve ääres´ paika, kuhu poleks silma torganud see täna juba otse lõõmav puu, ehk ta küll mändidega võrreldes oli nääpsuke. Niisugune imelik järv oli see ja niisugune imelik puu.

Järv oli tüün, sootuks tüün oli järv nagu nõmmgi, kust tulid Villu ja Kõrboja perenaine, ainult üle järve kostab ikka veel Lõugu Kusti «vasika» ammumine, mis ajab tantsima. Pill on ainuke, mis häälitseb üle järve nõmmele — Villust ja perenaisest mööda, nagu poleks tal nendega enam midagi asja.

«Teil peaks rohkem tegevust olema,» ütleb perenaine Villule, kui nende ümber valitseb niisugune vaikus, «siis ei mõtle te niipalju sellele, mis olnud ja on.»

«Mul pole tööst puudus,» vastab Villu.

«Seda ma tean,» ütleb perenaine, «aga teil peaks omaette töö olema.»

«Kõik, mis ma teen, jääb ju ükskord minule, teist pärijat Katkul ei ole,» seletab Villu.

«Ükskord muidugi,» arvab perenaine, «aga see ükskord ei aita tänase ette. Teil peaks endal koht olema, teil peaksid endal mured olema, see oleks hoopis teine asi. Isa on tugev ja terve, tema elab veel kaua.»

«Mis teha,» ütleb Villu. «Sinna pole midagi parata, kuhu ma nüüd veel mujale lähen või mis ma veel ette võtan.»

Seepeale räägib Kõrboja perenaine oma suured sõnad, nii et nõksatus käib Villu kogu kehast läbi, kui perenaine ütleb:

«Tulge Kõrbojale!»

Villu ei vasta kohe, ta korjab oma mõtteid, oma aru, et mõista, millest Kõrboja perenaine räägib.

«Te rääkisite jaanilaupäeval sellest, mis Kõrbojal peaks tegema,» jätkab perenaine, «tulge ja tehke, nagu siis rääkisite. Hakake või hommispäev peale.»

Perenaine ütleb seda vaikselt ja tõsiselt; Villu arvab, et ta ütleb seda nagu pühalikult, endal hääl väriseb pisut.

«Aga teil on ju Mikk,» vastab Villu, «tema on tubli ja töökas mees, mina tunnen teda.»

«Issand Jumal!» hüüab seepeale perenaine. «Mina ei tea, olete teie nii rumal või häbematu. Saage ometi ükskord aru: ma kutsun teid Kõrboja peremeheks!»

Nõnda hüüab perenaine, pöördub siis kõrvale ja puhkeb ise nutma. Alles nüüd mõistab Villu, mis talle öeldud, kui teda Kõrbojale kutsutud kas või hommispäev seda tegema hakkama, millest ta jaanilaupäeval purjus peaga rääkinud. Aga ka nüüd ei leia ta, mis vastata, ta vaatab ainult enda kõrval istuvat perenaist, kes nutab. Ja talle näib, et see polegi Kõrboja perenaine, see pole Kõrboja preiligi, vaid see oleks nagu sama plika, kes jooksis kord tema seltsis palja jalu mööda metsa.

«Teie ei peaks nõnda rääkima,» ütleb Villu, «minusuguse sandiga poleks pidand teiegi nõnda rääkima, mul on muidugi raske küll.»

«Jah, rumalus see oli, et teiega rääkima hakkasin,» vastab perenaine läbi pisarate pahaselt, «oleksin pidanud ennem midagi selletaolist tegema, nagu tookord seal suure kase all.»

«Jah, ennem midagi selletaolist, kui nõnda rääkida,» on ka Villu nõus.

Silmapilk vaikust. Perenaine nutab omaette, Villu istub piineldes. Järve tagant kostab kaugenev pillihääl, sest hakkab juba pimedus. Vaikne veepind läigib vastu eha. Kuskil sulpsatab hiline kala.

«See oleks pidand varem olema,» ütleb Villu viimaks, «siis võibolla, kui mul alles teine silm peas ja mõlemad käed otsas. Aga nüüd, mõelge ometi isegi, kuhu ma nõnda kõlban.»

«Muidugi oleks pidanud see varem olema,» on ka perenaine nõus. «See oleks pidanud juba siis olema, kui ma teil silma peast välja lõin. Mina poleks pidanud siis kuhugi sõitma, oleksin pidanud Kõrbojale jääma ja tänapäevani siin olema. Ja uskuge, vististi oleks ma jäänud, kui juba siis oleksin olnud Kõrboja perenaine, jumala eest oleksin jäänud. Ja ma oleksin vististi juba siis teid kutsunud Kõrboja peremeheks, kui te seal rabamättal mu jalast ussimürki imesite. Sest pange tähele: uss ei hammustanud mind tookord mitte, ma tegin muidu nõnda, tegin, nagu oleks ta mind hammustanud ja nagu oleksin ma nii hirmsasti surma kartnud. Ma tahtsin näha, mis te teete, kui mina nii hirmus surma kardan, tahtsin näha, kas te julgete ja tahate minu jalast mürki välja imeda. Vaat sel korral oleksin teid juba Kõrboja peremeheks kutsunud, kui oleksin ise olnud Kõrboja perenaine. Aga ma ei olnud, ma polnud siis midagi, kui ma teiega nõnda mängisin ja viimaks teil südametäiega silma peast välja lõin.»

«Kas tõesti uss teid sel korral ei hammustand?» küsis Villu.

«Nii tõesti nagu ma teid täna õhtul Kõrboja peremeheks kutsun,» vastas perenaine ja pööras oma näo Villu poole.

«Aga te näitasite ju punast märki, näitasite verepisarat,» ütles Villu.

«Ork torkas sinna,» vastas perenaine.

Villu vaikis üürikeseks ja otsis pimedikus perenaise silmi, mis hiilgasid.

«Kust tulite sellele mõttele?» küsis Villu umbusklikult.

«Ma ei tea,» vastas perenaine, «see sündis silmapilkselt, ebateadlikult. Mäletate, sel korral paistis palav päike, oli kõue eel, meil olid korvid murakaid täis, sõime neid üheskoos ja pärast pidasime murakatega sõda, kuni korvid tühjad. Teie korv sai enne tühjaks ja siis võtsite väevõimuga minu korvi ja pildusite ka selle tühjaks minu enda pihta. Ma olin vihane, aga ometi meeldis mulle see, mis teie tegite, meeldis, aga ikkagi tahtsin kätte maksta. Kuidas see just oli, ei mäleta, aga kui me pärast võidu marju korjama hakkasime, kumb korvi enne täis saab, siis tuli mul meelde, et onu Oskar millalgi ussimürgi väljaimemisest oli rääkinud, ja kohe mõtlesin ma: Hea küll! Korvist pildusite kõik mu marjad välja, siis imege mu jalast ka olemata mürk. Katsuge, kas on hea. Küll te siis teate! Ja nõnda see sündiski.»

«Ja mina rumal imesin ja imesin ning kõige rohkem veel oma suud ja igemeid, sest nagu teie seletasite, võib muidu ise mürgi kätte surra. Aga öelge ometi, kas teil valu ei olnud?» küsis Villu perenaiselt.

«Oli ikka ka, oli küll,» vastas perenaine, «aga kannatasin välja.»

«Ah nõnda on see kõik!» ütles Villu viimaks. «Nüüd mõistan, miks te pärast järve jooksite.»

«Aga te oleksite pidanud seda siis mõistma, siis oleks teil silm pähe jäänud,» ütles perenaine.

«Ei usu,» arvas Villu, «mina olen ei tea miks seda tõugu, et minu käes ja minuga kõik kudagi viltu läheb. Kuigi ma seekord oma silma oleks päästnud, küllap ma temast kusagil mujal lahti oleks saand, kas või sõjaväljal, kui mitte mujal. Silmaga oleks võind iseendastki lahti saada.»

«Teie räägite hirmsaid asju!» hüüdis perenaine, nagu hakkaks tal õudne, ja Villul oli tundmus, et perenaine nihkub talle pisut lähemale. «Te räägite oma õnnetusest kui mingisugusest saatusest, millest pole pääsemist.»

«Mina, nagu näete, pole osand oma saatusest mitte pääseda,» vastas Villu.

«Te võite seda, kui aga tahate,» ütles perenaine.

«Kudas?» küsis Villu.

«Ma ütlesin juba,» vastas perenaine.

«Ärme räägime sellest enam,» ütles Villu nagu hirmul. «Kord oli see ehk võimalik, aga siis põlnd teie Kõrboja perenaine, nüüd olete küll seda, aga mis olen nüüd mina?»

«Ega ometi Villuga midagi ole juhtunud,» mõtles ema akna all seistes ja ulguvat koera vaadates, mõtles ja tahtis suurrätiku ümbert võtta, et vaatama minna. Aga äkki hakkas tal millegi pärast õudne

ja ta läks tagakambrisse sängi juurde, kus vanamees alles magas, ning ütles:

«Vanamees, tõuse õige üles, koer ulub aidavahe väravate ees.»

«Las ta ulub, kuni tal himu täis saab,» vastas vanamees uniselt ja tusaselt.

«Mõtlesin, et ehk on Villuga midagi, mis see koer muidu just seal aidavahe väravate eest,» rääkis eit.

«Mis sellega veel võiks olla,» ütles vanamees rahulikult, nii et eidegi kartus kadus.

Ta võttis suurrätiku ja läks.

Aga vanamees polnudki nii rahulik kui tema rääkimine, tema isegi oli koera undamist kuulnud ja imestanud, mis see küll pimedas lõugab. Ja kui nüüd eit välja läks, kobis ka vanamees sängist ja astus akna alla vaatama, kuidas eit aida poole läheb.

Eite lähenemas nähes pistis koer nina aidavahe väravate vahelt sisse ja nuustas, saba sorgus tagumiste jalgade vahel. Areldi avas eit väravad, seisatas, vaatas, laskis siis suurräti otsad lahti, lõi käed laiali ja kukkus maha. Peaaegu oleks ta koera peale kukkunud, kui see poleks eest ära karanud. Aga järgmisel silmapilgul ajas ta enda uuesti jalule ja hakkas tuigerdades, nagu meeletult, toa poole tõttama.

Seda nähes arvas juba vanameeski, et küllap Villuga ikka midagi on. Ja läks särgiväel õue, läks eidele aidateel vastu ja küsis — ta isegi ei teadnud, mis ta veel pidi küsima. Aga eit ei vastanud, mitte sõnagi ei vastanud ta, liigutas ainult oma vana ja hambutut suud.

Vanamees ei oodanudki enam vastust, ta läks eidest mööda, läks otseteed avatud aidavahe väravate ette ja vaatas sisse: poeg Villu lamas ristseliti keset savipõrandat, püss nagu truu seltsimees kõrval. Põrandal oli midagi mustjaspunast näha. Isa seisis natukene aega liikumatult paigal, pöördus siis toa poole ja ütles eidele:

«Esimene mehetemp tema elus.»

Nüüd pääsesid ka ema keelepaelad ja silmalaud vallali.

«Eks ma mõelnd kohe, et mis see koer muidu,» nuuksus ta.

Isa astus aidavahele sisse, et asja lähemalt järele vaadata. Höövlilaastud, mis tänini mööda põrandat laiali vedelesid, olid kokku aetud kruupingi otsa taha nurka, põrand oli puhas nagu pühitud ja seal puhtal põrandal lamas Villu ristseliti.

«Ta on kartnud, et püssist tulekahi hakkab, sellepärast on ta põranda enne puhtaks teind,» arvas isa.

«Sa vaesekene!» haletses ema.

«Kahest rauast korraga,» tähendas isa natukese aja pärast, kui ta oli silmitsenud poja purustatud pealuud ja võtnud maast püssi kätte.

«Küll pidi tal valus olema!» ohkas ema.

«Seda mitte, eit,» vastas vanamees lohutavalt. «Meie Villu ei osand küll elada, aga surnd on ta kui täitsamees.»

Selles arvamises sõitis Katku Jüri poja puusärgi järelegi. — — —

Kõrboja perenaine läks pikkamisi Katku õuest välja, nagu mõtleks ta millegi üle või nagu vaatleks ta Katku ilusat keldrit, mis kõlbaks ennem Kõrbojale kui siia. Aga ei ta mõelnud millegi üle ja tema silm ei seletanud keldrit ega Villu «värkstubagi», millel luugid ühes raudlattidega akende ees. Kõrboja perenaine läks muidu niisama aeglasel sammul, sest tal oli aega küll, rongile jõudis ta niikuinii aegsasti. — — —

«Preili vist tuleb Katkult?» küsib Eevi jällegi ja nüüd taipab Kõrboja perenaine äkki, miks nutab inimene männi all pehmel samblal, kui laps magab rahulikult tema süles keset punaseid marju.

«Tulen sealt,» vastab perenaine.

«Kas ikka õige või?» pärib Eevi.

«Õige,» vastab perenaine, ilma et teda huvitaks, mille kohta küsimus käib. «Miks te lapsega siin istute?» küsib perenaine natukese aja pärast.

«Tulin, tahtsin Katkule minna,» räägib Eevi. «Ema suri täna ära, tahtsin Villut abiks, aga Mädasoo tuli vastu, läks veskile, rääkis, mis Villuga. Enne ei teadnud, ei saand kodust jalga välja tõsta, nüüd teel kuulsin, tulin siiamaale, siia teelahkmele ja mõtlesin, et mis ma siis veel Katkule lähen, kui Villut enam ei ole, kes mulle sealt veel abiks tuleb. Mõtlesin ja istusin siia jalgu puhkama, näe poiss väsitab ju ära, raske teine, jäi magama.»

«Jah, ei Villust enam abi saa,» lausus Kõrboja perenaine endamisi.

Seepeale ei öelnud Eevi midagi, nuttis ainult. Aga perenaine ei aidanud temal nutta, nagu ta oli aidanud Villu emal, ei, perenaine seisis ainult ja vaatas, kuidas laps magab. Ja kui Eevi pärast kaebama hakkas, et nüüd teda saunast välja aetakse, sest ema on surnud, ütles Kõrboja perenaine talle:

«Tule Kõrbojale, tule poisiga Kõrbojale!»

Aga Eevi ei teadnud kohe, mis vastata, sest ta mäletas, missuguse lauluga ta ükskord Kõrbojalt oli tulnud, kui ta kandis poissi alles südame all, kus see peksis jalgadega, nii et emal juba siis pisarad silma kippusid.

Perenaisel ei jäänd muud nõu üle kui pidi Eevi juurde põlvitama pehmele samblale, keset punaseid marju, marjade pealegi, sest neid oli nii ütlematu palju siin metsa all valumas; pidi põlvitama ja pidi rääkima, nagu paluks ta Kuusiku sauna Eevit, nagu paluks ta tema poegagi.

«Ma annan sulle Kõrbojal toa, kus sa poisiga võid elada,» rääkis perenaine. «Kui muud tuba ei ole, siis annan sulle vana Madli suure ja valge toa; temale lasen sauna ära parandada. Tema tahtiski juba sauna minna, isagi ehk läheb ühes temaga sinna, meie jääme omasoodu.»

Ja perenaine võttis Eevi sülest poja, võttis ta oma sülle, tõusis püsti ja ütles:

«Tulge, parem ei ole teil kuskil. Las mina kannan poissi, teie olete teda küllalt kandnud.»

Eevi kuulaski Kõrboja perenaise sõna, tõusis pehmelt samblalt, tõusis punaste marjade keskelt ja kõndis ühes Kõrboja perenaisega. Aga suurte juurikatega männi alt ei pöördunud nad mitte pahemat kätt, kust pääses külla ja maanteele, vaid läksid otseteed Kõrboja poole. Läks sinna Kõrboja perenaine isegi, ehk ta küll oli mõelnud teisele poole pöörduda. Läks vististi seepärast, et ta süles kandis Katku Villu poega, kelle ta oli leidnud nutva ema sülest keset valuvaid marju.

Kõrbojale jõudes läks perenaine lapsega otseteed isa juurde ja ütles sellele:

«Tõin Kõrbojale peremehe.»

Isa vahtis pärani silmi tütart, Eevit ja last ning ei mõistnud kaua aega, mis see peab tähendama, või mis sellele peab vastama. Aga siis taipas ta äkki, kustpoolt tuul puhub; taipas, et see on ju Katku Villu poeg, keda tema tütar süles hoiab; et tütar on koju tagasi tulnud ning mõtleb vististi koju jäädagi. Ja talle tuli suur rõõm oma tütre pärast, tuli suur rõõm selle lapsukesegi pärast, keda tütar süles hoidis. Rõõmu pärast see ehk oligi, miks vana Rein midagi targemat ei osanud öelda, kui aga:

«Mis Eevi sellest arvab?»

Aga Eevi ei arvanud midagi, kui ta nägi vana Kõrboja Reinu rõõmsat nägu, ei, siis ei arvanud Eevi enam mitte midagi, puges ninapidi ainult perenaise juurde, kelle süles tema laps oli, ja puhkes nutma, nagu oleks ta ise väikeseks lapseks saanud, kes ootab süllevõtmist. Pisarad tulid silma peaaegu perenaiselegi, aga tema sai endast võitu.

«Mis sa siis seepärast nii nutad, et sinu pojast Kõrboja peremees saab,» ütles vana Rein Eevile lohutavalt. Aga see nuttis veel hullemini.

«Mis peremehe nimi on,» küsis Rein, et teist juttu teha.

«Villu,» vastas perenaine.

«Ikka Villu!» imestas Rein.

«Ikka,» vastas perenaine.

«Käib juba?»

«Nii mis laksub,» ütles perenaine ja pani poisi põrandale. «Mujal käib, Kõrbojal jookseb,» lisas ta juurde.

Aga peremees ei käinud ega joosnud Kõrboja põrandal, ta seisis ja vaatas, nagu imestaks ta oma ümbrust; seisis, vaatas nutvale emale otsa ja tegi mingisugust ebamäärast häält, mida ainult see mõistis, nii et ta poisi sülle kahmas ja temaga ukse taha kadus.

«Mõtled sa seda tõsiselt või?» küsis vana Rein tütrelt, kui ta temaga üksi jäi.

«Mõtlen tõsiselt,» vastas tütar.

«Aga millal sellest sulle abi saab!» ütles isa.

«Küllap saab ka,» lausus tütar, «aega on, sinagi elad veel seni.»

Seepeale ütles Rein alles natukese aja pärast:

«Jah, mina olen selle asja sinu kätte and, tee mis tahad. Kui sa Kõrbojale muidu peremeest ei leia, kui pead kasvatama, noh, siis

kasvata. Mina aitan niipalju kaasa kui oskan ja suudan.»

«Kui sa seda tahaksid, isa,» ütles perenaine nagu paluvalt.

Seega oli otsustatud, et Katku Villu poeg, kes kandis Kuusiku sauna Eevi nime, pidi saama Kõrboja peremeheks. — — —

1922.

TÕDE JA ÕIGUS I

I

See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul. Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et enam ei ulatunud valgustama ei mäkke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümnelist meest, kes kõndis vankri kõrval.

Varsti jõudsid teelised mäerinnakul nii kõrgele, et päikeses helendama lõid mehe nägu — laiavõitu, tugevate lõuapäradega, terassilmadega, lühikese, kuid tiheda musta habemega —, naise nukrad silmad, look ja hobuse kikkis kõrvadega pea.

«Seal ta ongi, see Vargamäe,» lausus mees ja näitas käega üle soo järgmise väljamäe poole, kus lömitas rühm madalaid hooneid. «Meie hooned paistavad, teiste omad seisavad mäe taga orus, sellest siis rahva suus Mäe ja Oru, mõisakirjas aga Eespere ja Tagapere. Paremat kätt see männitukk seal kõrgel mäe otsas on meie oma: igavesed vanad jändrikud teised, mõned poolkuivad juba.»

Niipalju tegi mees juttu, siis logises vanker endiselt tummas vaikuses.

Naine silmitses ümbrust: siin mägi, seal mägi, kaugemal kolmas, pahemat kätt neljas, paremat viies ja nende taga kuues, seitsmes ning veel rohkemgi. Mägedel põllud ja hooned, mägede ümber, nende vahel aina soo, tükati raba, kaetud kidura võserikuga.

Üks niisugune mäenukk teda ümbritseva soo ja mõne männijändrikuga mäe kõrgemal tipul saab tema, sõitva naise koduks ja seal peab ta vististi oma päevad lõpetama.

Millegipärast kiskus noore naise süda valusasti rinnas kokku. Valu ulatus nagu madalamalegi, tabas kogu elundite kava, mis oleks nagu naba ümber puntras.

Jah, kunagi polnud ta osanud arvata, et temal võiks kord niisugune kodu olla. Tänini oli ta kodu all mõistnud ikka põldu ja metsa — suurt laant, mis õhtuti heliseb, kui huigatakse või kui aetakse pasunat. Aga mis heliseks siin, kui tuleks lust lõõritada? Hüüavad siis sood vastu, hakkavad rabad rõkkama?

Naine vaatas meest, kes hobuse kõrval kõndis, vaatas hobust, keda ta isakodus oli näinud sündivat ja kasvavat, — mõlemad tõttasid täiel sammul, nagu ootaks neid õnn ees.

Ja äkki tuli talle meelde, kuidas kodus oli aru peetud, peab ta oma praeguse mehe kosjad vastu võtma või tagasi lükkama. Ja kõik — vanemad, vennad, õed — olid otsustanud: sellele mehele

võib minna, tema jaksab ja oskab naist toita. Imelik oli tol korral tundunud, et räägiti tema toitmisest. Kas siis tema ise ei oska tööd teha, et end ise toita, nagu iga teinegi tervete ihuliikmetega inimene?

Uuesti vaadates, kui kähku mees ja hobu kõrvuti uue kodu poole astusid, muutus ka tema meel rahulikumaks, süda julgemaks. Peaasi, et mära, see nende majapidamise üks peatugesid ja põhivara — nagu isa hobust kaasavaraks andes oli öelnud —, peaasi, et tema nii tõttavalt astus. See andis ka noorele naisele usku ja lootust.

«Astu aga astu,» sundis mees hobust, nagu aimaks ta naise mõtteid, «saame ehk päevaveeruks koju.»

«Kas jõuame,» kahtles naine. Ka tema oli mõelnud kuidagi sõna «kodu» tarvitada, aga sõna jäi kurku kinni.

Lausa väljamäel oli tee pisut siledam, sellepärast kargas mees naise kõrvale vankrile, kahmas ohjad pingutavalt pihku ja ajas hobuse sörkima. Millegipärast valdas hobust äkki mingisugune rõõmuhelk ja ta hirnatas.

«Tunneb kodu lähedust,» arvas mees.

«Nojah, tema käib juba mitut-setut korda seda teed,» lausus naine. Endal oli aga nagu valus, et hobune seda võõrast paika juba koduna tunneb. Hobuse rõõmuhirnatuses kustus nagu tükk naise senisest elust.

Natuke maad pahemat kätt teest kõrval asetseva talu õuel seisis üksik naine ja vaatas möödasõitjaid, ämber käe otsas. Vargamäe Eespere noorele perenaisele näis seisja nii tuttavana, nagu oleks ta teda juba ammugi ja sagedasti näinud. Veel enam: nagu oleks ta ise kustuva päikese helgil nõnda kuskil taluõuel seisnud ja möödaminejaid vaadelnud ja nagu teeks ta seda ka tulevikus veel lugematuid kordi.

«Mis selle talu nimi on?» küsis naine.

«See on Aaseme,» vastas mees. «Selja taha paremat kätt jäi Võlla, veel kaugemale mäe varju Aiu; see teele ei paista. Väljamäge ennast nimetatakse Metsakandiks; siin on kolm kohta.»

Vanker logises hobu sörgil peagi üle põllu ja jällegi pidid nad sohu minema — pidid ronima üle teise ja seega ka üle viimase soo. Aga enne läks tee Aaseme välja all kaheks. Hobune pöördus ilma juhatuseta paremat kätt.

«Kuhu see teine tee viib?» küsis naine.

«Sooväljale,» vastas mees. «See seia ei paista, meie õue aga küll; kui koju saame, siis näeme. Seal on ka kolm talu ja veel kaks sauna.»

Jõuti sohu. Mõlemal pool teed ummistunud kraavid, millede sisemus — turvas — on keskele kokku kuhjatud. Tee põhjaks haod või rida puupakke kõikuval pinnal. Siin-seal tungib looma jalg läbi mäda aluspõhja pehmesse mudasse, kus ei tundu mingit pidet. Tee kõrval, teisel pool kraave, vaevakase või vaevapaju raagus põõsad, harva mõni laia ladvaga sookask, millel pungad pakatamas. Kau-

gemal, välja ääres, randemaal[1], kipub ilutsema juba õrn ja värske kevadine rohelus. Soontel valuvalt kollane varsakabi.

«Siia võib uppuda!» hüüab naine, nähes, kuidas hobune läbipääsematul teel vaevaga edasi ronib. «Murrab vankri ja hobuse jalad.»

«Küllap peavad vastu,» ütleb mees, kes jällegi maas kõnnib, aga nüüd ohje oma käes hoiab, et hobust paremini juhtida, sest et tema juba teed tunneb. «Istu aga kõvasti peal, istu keskpaika, muidu viskab maha,» õpetab ta naist. Ja kui nad kõige suuremast hädast juba väljas, räägib ta lohutavalt: «Ega see nõnda igavesti jää. Kraavid teeme sügavamaks, tee kõrgemaks ja siledamaks. Põhja kuuseoksad ja kadakad, peale põllukivi ja sauerähk. Seda on meil küll, väljamäel mändide alt võta nii palju kui süda kutsub. Mõne aasta pärast sõida kas või tõllaga, kaks hoost kõrvu.»

«Kui vankrigagi läbi saaks,» arvas naine.

Jõuti välja äärde, oma välja äärde. Jällegi viis tee mööda rinnakut üles.

«Päikesetera on kadunud,» ütles naine, kui nad jõudsid mäele, kust avanes silmapiir.

«Jah, veeres enne, kui koju saime,» vastas mees.

Kodus oli aga peremeest ja perenaist marjaks tarvis, muidu oleks pidanud minema kas või mujalt abi otsima. Karjane tuli parajasti nuttes koju: vana Maasik jäänud lepiku alla sisse. Iniseb, sikutab oma koibi, aga edasi ei saa. Sees mis sees! Jääb kas või igaveseks sinna, kui inimesed ei aita. — — —

II

Järgmine päev oli määratud uue koduga tutvumiseks. Saunatädi pidi tubase talituse eest muretsema, nagu ta seda oli teinud juba nii mõnigi päev enne noore perenaise saabumist. Madis pidi pererahvaga kaasa minema — nagu oma inimene, kes kõik teab ja kõige kohta oskab seletust anda.

Hommikul mõtlesid uus peremees ja perenaine kõigepealt minna üleaedseid vaatama. Et aga saunarahvas kinnitas, Tagapere Pearu olevat kodunt ära, vistist kõrtsis, kus ta isegi ööd saksatoas mööda saatvat, siis lükati see külaskäik edasi ja taheti minna kohe piire vaatama.

Andres oli küll omal ajal kogu maa-ala läbi käinud, aga siis oli maapind külmunud ja õhukese lumekirmetise all, nii et tema üle peaasjalikult kaudsete tunnuste abil pidi otsustama. Perenaisele oli muidugi kõik võhivõõras ja tuliuus.

Teekonnaks tõmbas perenaine vanad sukad jalga ja pistis tuliuued omatehtud viisud otsa. Need oli ta isakodust kaasa toonud. Peremees pani endale nartsud ja raagnahka pastlad. Sauna-Madis otsustas palja jalu minna, sest päike oli juba kõrgel ja paistis heledasti kevadisest taevast.

---

[1] Üleminekuala kõva maa ja soo vahel.

Oli nii imeliselt kerge ja selge täna siin väljamäel, kuhu paistsid nii paljud samasugused imeliselt kerge ja selge õhuga ümbritsetud väljamäed keset otsatut sood ja raba. Nende kohal lendasid helevalged pilved nagu hirmunud lagled. Ainult häält ei teinud nad. Taevaalune oli hoopis vaikne, kui ei pannud tähele lõokeste laulu ja linavästrikku katuseharjal või aiateibas.

Tundide kaupa sumati soos ja vees, mis paiguti lausa solises, paiguti sauna-Madise varvaste vahel ainult virtsus. Ainult väikesel Hallikivimäel ja Jõessaares oli päris kuiv. Viimasel oli millalgi põldu haritud, aga sauna-Madisel puudusid teated, millal see oli toimunud. Seletuseks ütles ta ainult:

«See pidi küll väga ammu olema, sest varsti on põllu asemel uuesti mets.»

See alalhoidunud põllulapp siin kaugel soosaarel mõjus kui muinasjutt. Ta tekitas imelikult omapärase ja koduse tundmuse. Sest seletamatagi oli äkki kõigil selge, et millalgi on siin inimene liikunud, tegutsenud, mõtelnud. Millalgi olid selle söötijäänud põllulapiga seotud inimese rõõmud ja mured.

Puhati jalgu ja pandi piipu.

Juba läbikäidud maa järgi otsustades oli krunti küll ja küll, nagu liigagi palju, arvu poolest üle poolteisesaja tiinu. Aga suurem osa sellest oli kas rohusoo või samblaraba männijässidega. Heinamaa oli enamasti kas rabaserv, soonepealne vaevakasesoo või kiikuv jõeäärne, kus praegu lainetas alles elus vesi, nii et ainult paiguti talle ligi pääses. Kevaditi suurveega ja sügisevihmade ajal pidi siin küll otse järvepealist oletama. Aruheinamaad oli kodumail väike lapike.

«Nagu hobuse piherdamise ase,» ütles sauna-Madis tema kohta.

Aga kümmekond versta veel või veelgi kaugemal oli Vargamäe koha järele suurem metsaheinamaa, mida Andres isegi veel polnud näinud. Seal pidi tükk head metsagi peal olema. Selle maalisa oli Andres nagu põrssa kotis ostnud, sest ta oli arvanud, et olgu ta, mis ta on, midagi on ta ikkagi väärt, ja Vargamäe oleks ta ka ilma selle lisanditagi ostnud määratud hinna ning tingimustega. Pealegi oli tal kohe kavatsus see maatükk esimesel parajal võimalusel ära müüa ning saadud raha kodumail kasulikult tarvitada.

Tõtt öelda, Vargamäe Eesperet ostes polnudki Andres tema tõelist väärtust arvestanud, vaid ta oli aina mõelnud, mis temast võiks teha, mis väärtuse sellele maale tööga võiks anda. Sellepärast ei teinud noor peremees tänaselgi ülevaatusel muud, kui aina kavatses ja plaanitses, püüdes ette aimata, milliseks muutub maapind ja milliseks kasenäss, männijäss ja kuusekõnn, kui kraave on kaevatud nii ja nii palju ning selles ja selles sihis. Kas kaseladvad muutuvad mõne aasta pärast teravaks? Kas kuusk ja mänd heidavad karva ja süstavad õhku, nagu pistaks neile herilane tüvve?

Mööda kodumaad ümber sõites ja sobivat kohta otsides oli ta kuskil sood näinud, mis kraavidega oli läbi põimitud — suuremate ja väiksematega. Praegu olid need kraavid ummistunud ja maa-

pind nende vahel vesine ning soine. Aga millalgi oli kraavide vahel vili kasvanud, millalgi olid orjad ja vaimud siin kartuleid pannud ja võtnud. Seda kinnitasid vanad inimesed nagu ühest suust.

Elanud mõisas kord mingisugune hullumeelne parun, mingisugune põrundpea, nagu kõik kinnitasid, see tahtnud soost põllu teha. Tema'p need kraavidki lasknud kaevata ning kraavide vahel künda ja külvata. Põllul polevat teda kunagi näha olnud, aga soos kraavide vahel käinud ta opmaniga vahetpidamata, seisnud rahva juures, kui see tööd tegi, ja torkinud kepiga muhenevat mulda, turbamättaid.

Tol korral oli Andres julgenud kahelda, et kes teab, kas see parun, kes need kraavid kaevas, nii väga põrundpea oligi, nagu kõik arvasid. Kuidas? Selles võis keegi kahelda? Aga tema ei muutnud ju ainult sood põlluks, vaid kõrged vainud tahtis ta teha loodheinamaaks, mida võiks oma tuju ja tahtmise järgi kasta üleujutava veega. Tema tahtnud üldse kõik teisiti teha, kui oli seadnud jumal. Kus mägi, sinna org, kus org, sinna mägi — nõnda tahtnud ta teha. Sood põlluks, kõrged vainud loodniiduks, jõgedele uued sängid — kas või läbi kivikärgaste ja mäekinkude, verstade, kümnete verstade kaupa. Tühjadele ääremaadele mets, istutatud või seemendatud, puud reastikku nagu viljapuud aias. Kui võõras kõike seda meeletust näeks, siis usuks ta, et parun oli tõepoolest põrundpea.

Nõnda olid omad inimesed arvanud. Aga Andres ei saanud tol korral muud näha kui ainult seda kraavitatud sood, kus millalgi kasvanud vili. See seisab tal veel praegugi silmade ees. Muidugi ei mõtle tema Vargamäe soost kohe hakata põldu tegema, sest tema pole ju parun, kel oli terve vallarahvas käsutada. Kui niigi saaks teha, et soo hakkaks looma kandma ja head haometsa kasvatama, — seda mõtles Vargamäe noor peremees põrundpeaparuni eeskujul. Ja tema oli siin Jõessaare söödilapil kevadise päikese paistel ehk ainuke inimene, kes tänini nõnda oli mõelnud.

Kui Andres kõigest sellest jutustas, vedas sauna-Madis kord-korralt ikka kõvemini oma lurisevat piipu ja hakkas läbi hammaste aina kaugemale sülitama, nagu teeks ta harjutusi kaugelesülitamises. Ja kui ta sõna peremehe jutu vahele pistis, sihtis see ikka sinnapoole, et: on siin juba paari uut peremeest nähtud, mitte küll omanikku, vaid rentnikku, aga ükski pole midagi teinud, sest ei tasu vaeva. Kõik läinud paremat otsima.

«Elame siin nagu kärbsed sitahunniku otsas,» ütles ta lõpuks.

«See'p see ongi, et elate nagu kärbsed,» arvas Andres.

«Aga nõnda saab ilusti ära elada. Endine peremees läks siin rikkakski, ostis välismaale koha.»

«Ja elab ka seal nagu kärbes, kui nõnda elab,» vastas peremees.

«Kärbes oled sinagi, kärbsed oleme kõik,» oleks tahtnud sauna-Madis peremehele vastata, aga ometi rahuldus ta ainult sülitamisega. «Peremees on peremees, läheb nüüd saunamees temaga maid jagama,» arvas Madis endamisi.

«Hakkad sa mul kraavi kaevama?» küsis peremees natukese aja pärast.

«Küllap hakkan,» vastas Madis. «Töö on töö, leib on leib, ei põlga ühte ega teist. Olen ennegi kaevanud.»

«Hea küll, siis hakkame tänavu kohe peale,» ütles Andres. «Umbes sinna, kus me vana Maasikut käisime rükkimas.»

«Aga kuhu laseme vee?»

«Esiotsa ei kuhugi,» vastas Andres. «Aga küllap pärast laseme kah: juhime otsa jõkke.»

«Paar versta maad.»

«Olgu või kolm,» arvas peremees.

Saunamees lirtsas sülitada. Älles natukese aja pärast lausus ta: «Võera maa ees, ei pääse otse jõele.»

«Küllap pääseb läbi võeragi maa.»

«Kui aga pääseb.»

«Saame näha.»

Polnud parata, peremehele pidi alla vanduma. Arvab, et pääseb, pääsegu, mis saunamehel sest on, pole ju tema maa ega tema vesi. Tõmmaku aga kraav jõkke, temal aina kasu: pääseks mööda kraavikallast kergemini kalale ja sügisel lambale ja lehmale kotiga padriku äärest heinu tooma.

«Saab ehk üleaedsega kahasse kaevata, tuleb odavam,» arvas peremees.

«Kallim,» vastas saunamees. «Pearuga kahasse on ikka kallim.»

«Kuidas nii?» küsis Andres. «Mis mees siis tema on?»

«Mees nagu mees muistegi,» vastas Madis.

Kuna mehed piipu popsisid ja jutlesid, kõndis perenaine mööda saaresööti, korjates varaseid lilli. Meel oli pühapäevaselt rõõmus ja kodune, et oleks tahtnud laulda, nagu laulsid linnud söödiserval metsas. Oleks tahtnud huigatagi, nagu ta oli huiganud millalgi isakodus, aga ometi jäi ta üsna vaikseks, kõndis ainult ja noppis lilli.

Koju jõutud, võeti kehakinnitust ja siis mindi välju ning väljaaluseid vaatama. Taheti näha põldu ja tema mulda, taheti vaadata peenraid ja ristikive, nagu oli vaadatud soos sihte ja kupitsaid.

«Kui aga peenrad ja ristikivid paigal seisaksid,» lausus saunamees Madis nagu endamisi.

«Kuidas nii — paigal seisaksid?» küsis peremees.

«Öeldakse, et vahel kipuvad teised liikuma,» irvitas Madis. «Endine peremees kuuldi ikka kaebama, muidu oleks ehk ise koha ostnud. Nõnda ta ütles, et läheb siit Tagapere Pearu pärast minema. See kiitleb veel praegu sellega.»

«Ah niisuke sõrasilm see Pearu! On ta tugev?» küsis Andres.

«Küllap saad varsti katsuda,» vastas Madis. «Tema ju selle peale ablas.»

«Tikub kaklema?»

«Tahab rammu katsuda. Mis mehed need muidu on, ikka rinnad kokku, ikka kokku. Tänini käis Tagapere Eesperest üle, näi's nüüd.»

«Saad sina talle vastu?» küsis Andres huvitatult.

«Küllap saaks, kui oleks peremees, aga saunamees... noh, see on teine asi,» vastas Madis.

Andres muigas.

«Tahad sa minuga katsuda?» küsis ta Madiselt. «Aga nagu mees mehega, mitte nagu saunamees peremehega.»

«Eks võiks ka korraks,» arvas saunamees sülitades ja peremeest silmadega mõõtes.

«Mis te nüüd hullu teete,» segas perenaine vahele. «Jätke järele, mõni näeb veel. Lausa tööpäeval põle muud teha, kui mine võitlema, nagu oleks mõni pidu.»

«Kel sellega asja, oma välja ääres,» vastas peremees.

«Võiks ju ainult kivi tõsta, sellest näeb kohe,» arvas nüüd saunamees, et perenaise soovile vastu tulla. Sellega leppis ka peremees ja nõnda mindi Madise juhatusel natuke maad edasi, kuni leiti aia äärest kivihunnik. Siin oli paras paik rammukatsumiseks.

«Hakka sina peale,» ütles peremees saunamehele, «sina oled oma inimene.»

«Ükskõik,» vastas Madis. «Saad sinagi varsti omaks inimeseks.»

Ta valis kivi, millele ta jaksas tuule alla teha. Aga peremees võttis sama kivi ja tõstis ta üle aia teisele poole.

«See mees on jumala viljaga toidetud,» ütles saunamees seda nähes.

Nüüd otsis Andres omakorda kivi, millele ta vaevalt suutis tuule alla teha, aga selle kallal pusis Madis hulk aega, ilma et kivi oleks mõtelnudki maast kerkida.

«Sinust saab Pearule õige üleaedne,» ütles Madis ja jättis kivi sinnapaika.

«Olen temast tugevam?»

«Hästi sitkem. Ma'p uskunudki. Olen oma teada ikka ka paras mees, liiga vana ka mitte, aga üle mis üle, põle parata.»

Edasi minnes ütles Madis natukese aja pärast:

«Tegu tuleb sul temaga siiski: ramm üksi ei aita.»

Peremees mõistis ja vastas:

«Mis siis ikka: mees on mees ja ristikivi on ristikivi.»

«Õige näh, peremees: mees on mees ja ristikivi on ristikivi,» kordas Madis, aga tegi seda nõnda, nagu ei peaks ta seda sugugi õigeks, ja lirtsas läbi hammaste sülitada.

VIII

Valmistuti heinatööle. Nii mõnigi muu vajalik töö jäi selle kõrval tegemata, sest polnud ju parata. Töid lükati iga päev tuleviku peale, nagu oli seda teinud eelminegi peremees.

Vikatid ja luisud olid kodus, löed ja rehad puudusid alles.

«Juss, pean ma ka sinu vikatile löe tegema või saad sa ise sellega hakkama?» küsis Andres sulaselt.

«Mis nüüd sina, peremees,» vastas sulane, «küllap saan isegi otsale.»

Nõnda jäidki sulase asjad tema enda teha. Aga teiste eest muretses peremees, muretses ka tagavarade eest, et oleks võtta, kui miski murdub.

Rehapulkadeks oli Eedi soost sajakoorseid korjanud, aga neist ei jätkunud kõigile, pidi pihlakasi lisaks tegema. Rehavarred oli peremees vanast kodust kaasa toonud, sest ta oli kartnud, et siin soomail ehk puuduvad kohased kuused. Ta oli nad raiunud kõige paremal mähiajal, nii et oleksid käele pehmed kui siid ja samet.

Algust tehti heinatööga mõni päev enne jaani. Ilm polnud küll sugugi heinailm, aina uitsetas vihma, aga rohi oli täis kasvanud ja jaanipäevast pidi algama kuiv ning palav. Seda kuulutas kalender ja seda tõotasid ka talvemärgid, mida vanad inimesed olid meelde pannud. Nõnda siis: vihmaga niitma, muidu pole kuivaga loogu võtta.

Vikatite ja jõudude proovi tehti välja all. Nii ühtede kui ka teistega jäi peremees rahule. Kõige halvem lugu oli ehk perenaise endaga, sest temal kadus viimasel ajal söögiisu, süda kippus toidu peale aina läikima. — — —

Aga ometi ei võinud ta sellepärast töös tagasi tõmbuda. Endiselt pidi ta tegema koduse talituse ja pidi siis tõttama appi heinalistele, sest kolmekesi ei suudetud Vargamäe heinamaid vikatiga üle käia. Neligi inimest oli vähevõitu. Tagaperes võis nii mõnigi päev kuut-seitset näha.

Heinaaeg see oligi, mil Krõõt õieti mõistis, mis tähendab olla perenaine. Tõused ühes päikesega, lüpsad lehmad, saadad karja välja, ajad sead koplisse, koristad toad, küürid piimanõud, teed perele toitu ja viid selle heinamaale järele. Astud ja tõttad, nagu oleks sul mitu paari jalgu all. Rühmeldad ühes teistega heinateol, ja kui teised hakkavad mõtlema lõuna ning lõunauinaku peale, pistad sina tuhatnelja koju, sest seal inisevad lehmad, oodates pikisilmi lüpsmist, seal ootab karjane, kelle pead jälle välja saatma. Oled sa kodus küllalt ümber tuuseldanud, lippad uuesti heinamaale pere juurde, et ka õhtupoolikul mõni tund abiks olla. Aga tööga läheb aeg lennates, päike ruttab õhtusse. Jällegi läheb perenaine kodu poole, nagu oleks tal tuli takus. Perele vaja süüa teha, sead ruugavad tänavas, sest koplis pole neil suuremat võtta, kõhud teistel tühjad kui lõõtsad. Perenaist nähes karjuvad nad otse suure häälega, nagu oleksid nad mõned moonutatud lapsed. Nõnda räägibki nendega perenaine, sest õigeid lapsi tal veel ei ole.

Aga peab ka lehmade peale mõtlema, sest kuidas sa neile tühja käega alla lähed, kui nad tulevad pehmest soost ja inisevad perenaist silmates. Niikuinii ei ole piima tarbeks, aina keeda aga jahukörti lisaks ja vala kirnu hulka või loksuta teda kaljaga segi. Sellepärast siis: kuna supp keeda podiseb, mine kapsaaeda, jookse kartulisse, käi sirbiga või vikatikiipsuga — head selleks ei võeta —

mööda aiaveeri ja põllupeenraid, koobitse ja korja, kitku ja kanna, sest see on perenaise kohus.

Teed ja tuuseldad hommikust õhtuni, aga tööhunnikut pole kuskil, mida kellelegi näidata. Millega hommikul algad, sellega ka õhtul lõpetad. Ikka kordub seesama, nagu oleksid puuri pistetud orav, kes tallab seal oma ratast.

Meespere poeb õhtul magama, läheb sagedasti tüdrukki, sest tema käib ju välistööl. Perenaise välist tööd ei võta keegi arvesse, peremees isegi mitte, nagu käiks perenaine heinamaal ja põllul ainult mängimas, aega viitmas. Viimasena koperdab perenaine üksinda talus, teeb ja tõttab, nagu oleks tal viimne päev teha ja tõtata.

Kui ta sängi poeb, norskab juba peremees, sest väsimus on tinana luis ja lihastes. Sest ka tema pole endale armu andnud, vaid on tööd kiusanud kui vihasemat vaenlast. Sulane sülitab ja vannub igal õhtul, et peremees tapab tööga ära, sest ega või ometi heinakaarel maha jääda, kui peremees ees lillutab.

«Söödab, kurat, hästi, aga tööga pinnib veel paremini,» ütleb Juss Maiele.

«Mis sa hädaldad, põle viga ühti,» vastab see, sest temal on praegu niisugune meeleolu, et töö ja kõik muud eluraskused oleksid nagu tühine mänguasi.

«Tuleks ometi vihmased ilmad, saaks pisutki hinge tagasi tõmmata,» ohkab sulane.

«Ei saa vihmagagi,» vastab tüdruk.

«Küll saan,» vaidleb Juss vastu.

«No ei saa,» kinnitab Mai.

«Miks siis ei saa?» pärib sulane.

«Küll sa näed, et ei saa,» ütleb tüdruk.

Ja ei saanudki. Tulid küll vihmased ilmad, aga ikka oli nõnda, et polnud aega silmagi sügada.

Peremees leidis kohe, kui hirmus raisku olid lastud heinamaad minna. Igal pool laiutavad end madalad vaevakase- ja pajupõõsad, igal pool võserik ja rägu, kasenäss ja kadakaski. Ning mättad, aina mättad, mille vahelt koobitse vikatiga rohulajusid. Harva saad õige kaare ajada, harva võid õieti lüüa. Peremehel ei võinud siin muud mõtet olla kui — kirves kätte ja maha! Veel parem: juurtega välja, et poleks järgmisel aastal võsu ega kände, mis nälpavad vikatil kas või kanna tagant.

Nõnda oli sulase põli vihmaga veel räbalam: pidi raiuma mättaid ja põõsaid, kust rabises vihma kahekordselt. Õhtuks polnud ei peremehel ega sulasel hamba allgi kuiva kohta. Aga peremees ei teinud sellest väljagi, istus tule ääres, särk auras seljas, endal aga nägu ees, nagu oleks täna olnud see õige töö, täna see õige elu. Heinamaal mustendasid haovirnad ja mättahunnikud. Viimaste kohta ütles peremees:

«Las kuivavad, tuleval suvel tuli otsa või talvel lauta loomadele alla. Saab suur tükk puhast maad, rohi pääseb kasvama, vikat liikuma.»

Aga peremehe jutt ei leidnud vastukõla, sest sulane oli juba otsustanud, et tema teist suve enam Vargamäel ei niida, mitte mingi hinna eest. Mai pole küll veel otsustanud, kas ta jääb siia või otsib uue peremehe, aga teda mättaraiumine ei huvita, eriti praegu mitte. Temal on omad asjad ja need on palju tähtsamad kui peremehe mättad või põõsad. Tema asjad on pisut teispere Kaarli käes ja sellepärast ei teagi ta, kas ta tuleval aastal veel Vargamäel niidab või kuskil mujal.

Nõnda pole kedagi, kes peremehe juttu tõsiselt võtaks ja kes teda tähelepanelikult kuulaks. Ja kui peremees ometi muidu ei saa, kui peab oma juttu jätkama, siis näib, nagu ei räägikski ta inimestega, vaid tulega või samade mätaste ja põõsastega, mida ta kogu päeva rägus, märg särk seljas.

Sulasel on ainuke mõte: saaks küüni värskete, krõbisevalt kuivade ja vommiliselt palavate heinte sisse, küll seal kuivab särk seljas, kuivavad püksidki jalas. Hommikuks on neil pisut värske heina lõhnagi küljes. See on kõige magusam lõhn, mida Juss teab. Kangegi on ta omajagu, sest hommikul on mõnikord pea raske ja süda kipub läikima, nagu oleksid eile õhtul liiga porujommitanud.

Vargamäe Juss ei tea ka pehmemat aset, kui on värsked heinad küünis. Heidad õhtul kõrge virna otsa, aga kui öösel hirmsa kuumuse käes sonides ärkad, leiad enda nagu virna alt. Lõhnavate murdlainetena on heinad magaja üle kokku langenud. Ronid uuesti virna otsa, aga hommikuks oled jällegi nii sügaval, et peremees võib enda hääletuks karjuda, sulane ei kuule ega kuule heinte alla. Veel talvel, kui heinu tõstad ja kui hakkavad ninna suvised lõhnad, tulevad meelde vihmane ilm, kaelani märg särk, läbiligunud püksid, vilud värinad väsinud kehal ja heinte uimastav kuumus.

Issand karistagu ja kirikuõpetaja noomigu küll peremehi, kes oma sulaseid heinakaarel tapavad, aga antagu andeks Vargamäe Andresele kõik tema patud kuumade ja lõhnavate heinte pärast, sest nõnda tahab tema sulane Juss igal õhtul, kui ta küüni magama poeb. Issand andku andeks kõigile nende patud, ainult jätku Juss mängust välja, sest tema ei soovi enam midagi, mitte kui midagi, ainult oma särki ja pükse kuumas heinas kuivatada. Ärgu ka küsitagu Jussilt, kuhu ta tulevaks aastaks enda kaupleb, sest võib-olla jääb ta Vargamäele paigale, kui peremehel on küünis nii kuumad ja lõhnavad heinad.

Kui Vargamäe rahvas heinateoga jõe äärde jõudis, kihas kogu maa inimestest. Aina luiskamine, aina välgatavad särgid põõsaste vahel, pilliroo ja kõrkjastiku taga.

Õhtul tuled, palju tulesid ja tulede kohal vardais pajad poriseva supi või kartulitega. Aga kui sütele ilmub pekipann, siis pole muud kui aina nuusuta ja nuusuta, sest mis on sealiha lõhna vastu angervaksade ja uimastavate jõerohtude lõhnad.

Vesi jões on nii vaikne, et vaevalt märkad tema liikumist. Sulpsatab lagedal kohal väike kala, lobistab vool rohus ja kõrkjastikus haug, kes püüab oma väiksemaid vendi, kuni ta ise langeb roaks

mõnele suuremale. Kui huigatakse, siis huikab vaikne vesi nagu küünide suu läbi vastu.

Tiirlevad pääsukesed, püüdes sääski poegadele küünipennil või roovlatil pesas. Häälitsevad, kuni hakkavad õhtul häälitsema ka inimesed — esiteks üks, siis teine, varsti kolmas ja neljas, kuni kajab kogu jõeäärne laulust ja huikeist.

Raske on nüüd peremeestel tütreid ja poegi, sulaseid ja tüdrukuid õhtul küüni saada, tapa neid päevakuumuses heinakaarel niipalju kui tahad. Aina vahivad teised jõe poole, kus sulpsatab kala ja kus seisab pilliroos lamedapõhjaline lootsik. Aina vahivad ja kuulatavad, kust kostavad laulud ja huiked. Või kui poevadki su enda silma all küüni, siis hiilivad sealt silmapilk välja, niipea kui suleb magus uni sul silmad, teeb kurdiks kõrvad.

Hiilivad välja ja lähevad, nagu ootaks neid kuskil jõe taga või siinsamas kõrkja- ja pilliroo-padrikus tõotatud õnn. Auravas ja lõhnavas jões on uimastav õnn! Seda teab ettevaatlik saarmaski, kui ta solistab kord siin, kord seal, seda teab ka põder, kes ragistab pilliroorägus. Seda ei tea ainult peremehed, kes ajavad noori õhtul küüni magama, sest nemad ei usu õnne ega tulevast elu.

Homme saagu heinakaarel mis tahes, homme aidaku seal jumal ise, sest tema on ju loonud kõik need huiked ja hääled, virvendused ja valendused. Tema on loonud selle hämara öö ja mustendava soo ning raba, mis raamib jõge taevamüürina ...

Aga Vargamäe Andres arvas, et selle taevamüüri vastu peab võitlust pidama, sest tema tungis aasta-aastalt jõele ikka lähemale. Võserik ja rägastik oli elujõulisem kui jõekalda luht. Põõsastik tallas rohu jalge alla ja astus samm-sammult edasi.

Aga millega siis loomi toita, kui rohu asemele tikub põõsastik? Sellepärast — maha ussipesa, tuleroaks lopsakas risu, kuigi ta paneb kurjasti vastu. Ei aita põletamine, raiumine ega juurimine. Kuhugi sügavale maa alla jääb ikkagi mõni juurekonts ja sellest tõuseb järgmisel aastal haljendav võsu: rõõmus ja värske, nagu oleks tal must muld söödaks.

Võitled nagu mõne sajapealise mao vastu, ja sured, enne kui jõuad raiuda kõik pead. Selle mao seeme tõuseb heinamaal, tõuseb karjamaal, idaneb põllul ja igal pool rähkleb temaga peremees, nii et nahk nuriseb seljas iseendal kui ka käsualustel. See on tema unistus, see on tema õnn heinakaarel ja künnivaol.

Heinatöö lõpu poole oli Andresel selge, et pole võimalik karja suurendada, kui ei jõua heinamaid teiseks teha. Põllupõhulegi ei võinud suuri lootusi panna, sest viljades oli lopsakust vähe — orased aina tikkus. Rukis oli väljamäel nõnda, et võis öelda: konn istub kaenla-aukudeni sees. Põldu oli endine peremees vististi meelega narrinud, temalt aina võtnud ja võimalikult vähe talle andnud. Aga põlluga on ikka nõnda, et kui narrid teda korra, siis narrib ta sind üheksa korda vastu. Seda tundis nüüd Vargamäe Andres. Jutuks tuli see tal Tagapere Pearugagi. Aga see vastas iseteadlikult:

«Ei mina või kaevata ühti, mul heinakuared, et hüppa kas või kepiga üle. Mina suan tänavu kindlasti ühe osa rohkem kui mineval uastal. Oleks kõik uastad nõnda, siis . . .»

«Ei mina või kiita ühtigi,» rääkis Andres. «Lootsin paremat.»

«Minu mua on parem,» kiitis Pearu. «Niisukest muad pole sinul ega teistel. Puht-vuasahein, mehele püksivärvlist suati.»

Tõepoolest oligi Tagapere jõeäärne heinamaa Eespere omast palju parem. Pearu oli ise siin olnud, kui kohad krunti aeti, oli maamõõtjale pistnud, mis pista võis, ja see oli vastutasuks sihid ajanud, nagu neid vähegi võimalik oli ajada. Kuna jõgi Vargamäe all suure ja järsu pöörangu tegi läände ja Vargamäele nagu oma põlvesilma kurgu alla surus, siis võidi Pearu krunt suuremalt osalt selle põlve otsa asetada. Väike osa temast ulatus ka teisele poole jõge ja võttis seal enda alla kogu jõe põlvekõverduse — jõekääru. See oli nõnda hästi seatud, et paremat ei osanud ei Pearu ega tema isagi tol ajal tahta.

Vargamäe Eespere krunt ulatus allpool jõe äärde ja ta seisis kõik siinpool kaldal. Kui Tagapere peaaegu neljanurgelise lahmakana hoidis jõepõlve süles, siis pidi Eespere krunt omakorda niiöelda Tagapere krundi ümbert kinni võtma, et üldse jõe äärde pääseda. Kahe talu piir jooksis lepiku alt otsesihis mõlema jõesaare vahelt läbi ja tegi siis järsu pöörde jõele. Samasuguse nurga tegi ka teine piir, mis seisis Aaseme krundi vastas. Selle viimase talu piirid aga ei pääsenudki otseteed jõele. Tema jõeäärne heinamaa seisis eraldi maatükina, kuhu ei pääsenud oma looma jalg muidu kui läbi teise krundi.

Kõiki neid asjaolusid oli Andres juba koha ostmisel tähele pannud. Väga võimalik, et ta Vargamäe Eesperet kunagi poleks ostnud, kui ta seda ainult Tagaperega oleks võrrelnud. Aga tema võrdles teda ka Aasemega ja nõnda ei paistnudki asi väga halb.

Ometi oli ta seda, sellest sai Andres alles heinaajal õieti aru. Eespere ei saanud ju muidu kraavigi jõkke juhtida, kui pidi ringi ümber Tagapere maa käima. See aga võis kergesti iga kraavi jõepõlve otsa sihtida: tee oli kaks korda lühem kui Eesperel. Pealegi kukkus tema kraavides vesi paremini, kuna Andrese kraavides vesi õige tee leidis alles Jõessaare taga, kus võis pöörduda otsekohe jõe poole. Kaevab Tagapere kraavi, siis saab sellest kasu ainult tema, teeb seda aga Eespere, siis kaitseb ta suurel määral vee eest ka Tagapere krunti.

Põldude jaotamisel oli samuti silmas peetud Tagapere kasu. Eespere oli saanud enamasti kõrgema kivise kärka. Tagapere madalama ja lausalisema maa, kus kive vähem ja mulda rohkem. Pealegi olid Tagapere käes peaasjalikult vanemad põllumaad, Eesperel uuemad. Teati rääkida ajast, kus Eespere kõrget väljamäge, mille tipul ikka veel mõned põlised männijändrikud kasvasid, oli katnud alles pime mets, enamasti kuusik, miks ka kogu saart siis Kuusiksaareks hüütud. Pikkamisi aga roninud sahk mööda mäge kõrgemale, kuni jõudis sinna, kus ta praegugi peatub. Kümmekond

vana pedakat mäenukil on mälestus Vargamäe endisest aust ja uhkusest.

Metsa hävinemine Vargamäel seisnud ühenduses tema praeguse nime tekkimisega. Alguses olnud Kuusiksaarel ainult üks talu, praeguse Tagapere asemel, ja seda talu hüütud saare järgi Kuusikuks. Elanud siin jõukas mees, kel olnud mitu paari veohärgi, ja nendega küütinud ta talvel ühe suure kuuse teise järel linna ja teinud rahaks. Metsavaht oli muidugi puskariga pimedaks löödud ja teised kõrvenurga mehed vaikisid, sest igaüks talitas ise Kuusiku vanamehe eeskujul, niipalju kui vähegi võimalust ja jaksu oli. Kõik aga naersid ja ootasid pikisilmi, et mis küll siis sünnib, kui ühel ilusal päeval leitakse, et Kuusiksaare paremate saepakkude asemel veel ainult kännud leiduvad. Juba eemalt vaadates võis harjunud silm tunda, et Kuusiksaar polnud enam endine metsamütsakas, vaid et see muutus aasta-aastalt aina harvemaks.

Mida kõik pikisilmi ootasid, see saabuski lõpuks. Pikemalt jahisõidult ükskord talvel tulles arvas mõisasaks heaks Kuusiku ja teiste üksikute talude kaudu koju sõita, liiatigi, et siit näis päris hea ja kõva tee käivat. Kuusiksaare alla jõudes eksiti pisut ja mindi mitte tallu, vaid selle salaraiestikku, kus saksale kaks paari veohärgi vastu tuli, saepakud peal. Peremees märkas õigel ajal saksa ja putkas ise metsa, nii et sulane jäi üksi kohtu ette. Aga asi lõppes teisiti, kui keegi oli arvanud. Sest kui mõisasaks, keda kui suurt naljahammast tunti, sulaselt kõik oli kuulnud, mis vaja, käsutas ta esimese paari veohärgi ühes saepakkudega mõisa, laskis siis hobustel ümber pöörata ja sõitis minema.

Peremees tegi, nagu saks sulast oli käskinud: saatis esimese paari härgi mõisa, teise paariga läks aga rahulikult linna saepakke müütama. Ka hiljem jätkas ta nende vedu, nagu poleks midagi iseäralikku juhtunud. Aga need, kes asjast kuulsid ja ammugi Kuusiku koha peale hammast ihusid, tõttasid mõisa seda saksalt endale paluma, sest nad arvasid, et vana peremehe päevad on nüüd loetud. Ent mõisasaks tegi imestava näo ja küsis, et kuhu see Vargamäe Jüri siis ise oma vanade päevade sees tahab minna. Ja kui siis seda härgade ja saepakkude lugu meelde tuletati, ütles härra, et ega ta ometi loll ole, et ta sellise mehe kohalt minema ajaks, kes laseb paari härgi ära võtta, ilma et ta sellest kõhatakski.

Nõnda kuuldi mõisasaksa enda suust esimest korda Kuusiku asemel Vargamäe nimetust.

Uus nimi pidi rahvale meeldima, sest peagi taganes ta ees vana, nagu taganes ka kirve ja veohärgade ees Kuusiksaare kuusik. Ja mis jäi kirvest ja veohärgadest nõrgemat harvalt järele, selle murdis tuul või kiskus juurtega maast. Ainult männid, need pidasid vastu, need peavad mäetipul praegugi vastu, sest nemad kartsid ainult inimest.

Mitme-setme aasta pärast, kui Vargamäe Jüri läks mõisa renti maksma, küsinud härra temalt, et mis teeb kuulus Kuusiksaare kuusik. Ja kui ta sellelt vastuseks sai, et tuul on kuusiku maha

murdnud, siis arvanud härra, et nüüd võiks tuule murtud kuusiku asemele talu asutada. Nõnda see sündiski: Vargamäele tuli veel teine peremees. Ja et tema oma hoonetega asus mäele, kuna endine talu lõmitas all orus, siis hakati neid hüüdma Mäe ja Oru. Kogu saarele aga anti mõisakirjas nimeks Vargamäe ja kohtade kruntiajamisel märgiti talud Eespere ning Tagapere. Nõnda on käinud see põlvest põlve ja käib igavesest ajast igavesti.

IX

Vahetpidamatus rähklemises kadus Vargamäe Eesperes suvi. Polnud aega silmagi sügada, aina üks töö teise otsa. Polnud heinatöö veel lõpul, kui juba kippus pudisema rukis, muudkui viska vikat ja võta sirp.

Heinamaad aru järgi päratu hulk, kõõbi teda või mihklipäevani, heina ennast aga ikka vähe ja vähe, sest maa on paljas. Samuti rukkiga. Sai teist sirbiga korjata, nii et küürus pistis pussiga, aga peksmisel leiti kasteheina ja teri nagu köömneid. Müügi peale ei võinud mõteldagi, hea, kui pole tarvis kevadel magasiaita minna.

Kaer ja oder tõotasid paremat saaki, vist sellepärast, et peremees ise oli nad külvanud ja seemendanud. Ka kartulitel olid madalamas paigus üsna kenad pealsed. Juba õitsemise ajal leidis peremees neil suured nubulad alt.

Lina ei täitnud tema peale pandud lootust. Tehti teine veel kevadel küll raske maa peale, aga ei tea, kas oli seeme halb või tegi vesi liiga — harvaks jäi, kuigi kiul polnud väga viga.

«Neist ei saa tänavu midagi ära anda,» ütles perenaine peremehele, «kuluvad kõik omale särkideks ja kottideks. Ja kottidest on veel suurem puudus kui särkidest.»

«Pisut peab ikka müüma, kust muidu raha saab,» vastas peremees, «tulevad uued asjad, uued kulud, raha peab olema, ei muidu või.»

«Jah, eks ta ole, põle ju veel looma müüa ega kedagi,» oli nüüd ka Krõõt nõus, kui peremees talle «uusi asju, uusi kulusid» meelde tuletas.

«Palju sul võid on?» küsis Andres.

«Küllap ajan talveks kolme leesika ümber kokku, ega rohkem küll, ise tahame ju ka ikka mõnikord saada,» vastas Krõõt.

«Asi seegi,» rõõmustas mees. «Katsu aga hoida.»

«Olen ju küll hoind,» seletas perenaine, «ja minu pärast võiks ta kõik pütti minna, mina ei raatsiks teda noaotsagagi leiva peale panna, aga pere peab ju ikka vahel saama.»

«Omale peaks sa ikka ka pisut võtma, muidu pärast väsid ära, ei jäksa änam, mis me siis tegema hakkame,» arvas peremees.

«Küllap jäksan,» julgustas perenaine.

Ja jaksaski. Näost langes küll ära, kõik panid seda tähele, aga vastu pidas.

Tõttas kodus aida ja lauda vahet ja näpistas aega pere aitami-

seks heinamaal ja põllul: noppis odrapäid, küürutas kartulivaol. Oli küll raske, oli palju raskem kui kunagi enne, aga sai läbi, kannatas välja, sest ta oli Vargamäel perenaiseks. Talu oli võlgu ostetud, sisse oli makstud ainult nii-öelda käsiraha, kõik muu pidi alles tasa teenima. Ja kui ei teeninud, siis jäi koorem laste kanda. Aga peremees ja perenaine ei tahtnud, et nende ostetud koha teeniksid tasa lapsed. Sellepärast oligi perenaine nii väsimatu kodus ja ka välistööl. Lastel peab parem põli olema. Neil ei tarvitse enam mõisasaksa orjata, aitab sellestki, et nemad ise veel.

Esimese lume saabumisel — tänavu tuli ta varakult — olid kõik välistööd korras, ainult paar viljaauna seisis veel väljal. Aga needki tuuakse lähemail päevil ära, niipea kui tuul hakkab reiaaluse väravaist sisse käima, et vanad üssehunnikud[1] võib läbi tuulata.

Viljasalved ja kotid ei täitunud aidas küll peremehe tahtmise kohaselt, ometi korjus sinna rohkem, kui ta oli julgenud loota.

«Põle viga,» lausus peremees perenaisele, «esimeseks aastaks käib küll.»

Muidugi Pearu vastu ta ei saanud, see oli ju vana majamees. Pearu kõnede järgi otsustades pidi tema küll kõike kaks korda nii palju saama kui Eespere. Sellest hoolimata sündis sügisel see, mis sauna-Madis oli ennustanud: sulane Juss leidis soosillalt viljavihud, kui ta öösel tuli «tädirannast». Hommikul neid kaeravihke nähes küsis peremees sulaselt:

«Kust sa need oled üle löönud?»

«Miks üle lüüa, kui nad niikuinii mööda teeääri vedelevad,» vastas sulane.

«Kus siis?» küsis Andres.

«Meie oma sillal,» vastas Juss.

«Oli neid seal rohkem?» päris peremees.

«Ei olnd,» vastas poiss, «kaks leidsin ja pistsin nad teise teise kaenlasse. Mõtlesin, et mis nad sealgi vedelevad.»

Peremees ei lausunud nüüd midagi, muigas ainult pisut.

«Kui ma iga öösse kakski vihku toon,» ütles poiss, «siis hakkab vana mära karv varsti läikima.»

«Arvad siis iga öösse leidma,» lausus peremees.

«Miks ei, kui vanal märal õnne on,» naljatas poiss rõõmsalt.

Rõõmu tundis millegipärast ka peremees, nagu saaks ka tema neist kaeravihkudest osa. Perenainegi naeratas Jussi juttu kuulates. Talle tegi nalja mõte, et Juss oli kottpimedal ööl mööda teed tulnud, valged kaeravihud kaenlas, nagu oleks ta mõni varas. Ometi polnud Juss mingi varas, vaid päris kena poiss, sõnakuulelik veel pealegi, kes alati hea meelega noore perenaise käsku täitis. Praegugi naljatas ta vist rohkem perenaise kui peremehe pärast, sest esimese nukrad silmad nõudsid nagu rohkem naeru kui teise külmad hallid, mis olid ajuti teravad nagu raudnael.

Jussil poleks üldse mingit viga, kui ta poleks nii lühike ja näss:

[1] Pekstud puhastamata vilja hunnikud. — *Toim.*

kael lühike, pea kõrgete õlgade vahel, jalad pisut rangis. Kõndides vehib ta kätega omapäraselt ja naljakalt, hoides nad kangelt kehast eemal, nagu oleks tal taskud alati pungil midagi täis. Muidugi, kandes kaeravihke kaenlas, pidid ta käed paigal püsima, aga siis seisid õlad veel kõrgemal — nii kõrgel, et kui keegi talle vastu oleks sattunud, siis oleks ta kahelnud, kas Jussil üldse pea on olemas.

Ainuke, kes Jussi jutust mingit mõnu ei tunne ja kes ei mõista, kui halenaljakas võib Juss mõnikord olla oma rangjalgadega, on Vargamäe Eespere Mai. Tema istub üksi omaette ja tallab vokki, nagu oleks tal süda tallalaua peale täis või nagu kannaks ta kurjust südames kogu ilmale. Ometi pole talle keegi mingit kurja teinud, või olgu siis, et Oru Kaarel. Tema üksi on ehk see halb loom, kes Maie silmas ilma mustaks tõrvab. Eks ta lubanud ka talveks Vargamäele jääda, aga nüüd pani äkki hõlmad vöö vahele ja kadus, vaevalt teab kuhu. Põhjus? Ei taha siin kõrvenurgas elada, välimaal on viisakam, sest seal on külad ja kõrtsid ning kõik. — — —

X

Nagu esimene suvi, samuti möödus ka esimene talv vahetpidamatus töömurdmises. Oli sadu või tuisk, ikka pidi väljas olema, et midagi raiuda, saagida või vedada.

Pikad õhtud hööveldas ja kopsis peremees kruupingil, sest majas oli igasuguseist tarbeasjust nappus. Vähe oli toobreid, vanne ja kappu, vähe piimapüttegi. Kõik, mis vähegi võimalik, tahtis peremees ise valmistada, et mitte võõrast inimest sööta ega võõrale raha maksta.

Ka sulane nokitses midagi, sest peremehe tööhimu hakkas pisut nagu temassegi: tegi lusikaid, punus heinavõrku ja pastlapaelu, valmistas perenaisele loomade söötmiseks põhukorvi. Lusikatega oli Juss rohkem hädas. Kuidagi ei saanud ta neid sel määral sea alumise lõua moodi, nagu oleks tahtnud seda peremees. Aga lusikakaha peab sea alumise lõua moodi olema, seda teadis Vargamäe Andres kaljukindlalt.

Naispere vuristas vokke, vuristas õhtul ligi poole ööni ja hakkas hommikul kella neljast-viiest uuesti vuristama. Lapse pärast ei saanud perenaine põrmugi hõlpu, ikka pidi ta täie inimese eest väljas olema, sest mis perenaine ta muidu on. Perenaise tööl oli ainult üks mõõt: tegi, kuni voki taha magama jäi. Šõtkus, sõtkus tallalauda, näppis ja kastis lina- või takuheiet, kuni sõrmed jäid seisma. Vokiratas vurises nagu vana hooga pisut kauem. Aga kui ka tema peatus, nii et katkes vurin, ärkas perenaine kohe ja algas uuesti, kuni kordus kõik endiselt.

«Perenaine, mine ometi sängi, sa ei jäksa änam,» ütles mõnikord tüdruk seda nähes.

«Jäksaks ikka veel, aga näe, uni kipub peale, laps ei lase öösel magada,» vastas Krõõt. Ja kui ta siis voki tagant tõusis, et tõepoolest sängi minna, kinnitas ta tüdrukule: «Aga ära mind kauaks magama jäta, ma lasen ainult kord silmad kinni.»

Nüüd juba oli talus, mida vokil vuristada: olid omad villad ja olid ka omad linad. Ei jõutudki kõiki kahe vokiga lõngaks teha, pidi osa saunatädi kätte andma, sest ka tema tahtis leiba ja leivakõrvast teenida.

Kevadel jäi Juss paigale, ehk ta küll oli otsustanud, maksku mis maksab, uue peremehe otsida. Kas ei leidnud ta niisugust, nagu ta otsis, või ei otsinudki ta teda lõpuks, seda peremees ja perenaine ei teadnud. Millegipärast oli perenaisel väga hea meel, kui Juss jäi. Tema'p see oligi, kes sulasega sellest esimesena juttu tegi, küsides:

«Jussi, kas jääd veel üheks aastaks meile?»

Poiss vaatas noorele perenaisele esiteks nagu arusaamatuses otsa, vastas aga siis:

«Jääks küll, kui peremees palka juurde annaks.»

«Mis sa siis juurde tahaks?» küsis perenaine.

«Ma'p tea õieti isegi,» vastas Juss nüüd, «aga ikka tahaks sugupärast.»

«Mina omalt poolt annaks sulle kohe kaks paari kapukaid, ühed takused ja teised poolvillased püksid,» ütles perenaine siis.

«Kui perenaine needki lubab, siis jääks ma küll teiseks aastaks,» arvas nüüd Juss.

Hiljem peremehega asjast rääkides nurus Juss sellelt veel paari parknahka pastlaid juurde. See lubas need ja andis veel teise paari raagnahkseid lisaks. Nõnda oli kaup koos.

Aga Mai läks ära, tema asemele pidi uue kauplema. Tema ei tahtnud palka juurde ega midagi, vaid ainult ära minna. — — —

Lahkumisel tulid tüdrukul silmad vett täis, ja kui Krõõt temalt küsis, miks ta nutab, vastas ta:

«Perenaisest on kahju. Kust ma veel niisuguse kuldse leian.»

«Küllap Mai leiab kuldsema ja rikkama, mis mina nüüd,» vastas Krõõt.

«Ehk rikkama, aga kas kuldsema,» lausus tüdruk selle peale.

Nõnda lõppeski perenaise ja tüdruku jutt pärast aastast koos-elamist, koostöötamist. — — —

Oli kevadel, pisut enne sõnnikuvedu ja kesakündi. Eespere sead ja paar rasket lehma olid kesal söömas, mida piiras kolmelt küljelt oma, ühelt küljelt Tagapere piiriaed. Äkki hakkas ühel päeval kesa kandis suur kisa ja karjumine. Eesperes oli kodus ainult perenaine ühes väikese lapsega. Tema kuulas ja kuulas karjumist, ilma et oleks teadnud arvata, mis see küll võiks olla, sest karjuja hääl oli võõras. Et aga hääl oma kesa poolt kostis, siis lõi tal äkki südamesse, et ega ometi loomadega midagi ole. Nõnda ruttas ta lauda otsa vaatama, kuidas on loomadega lugu. Seal nägi ta, et karjuja on üleaia peremees, kes seisab oma rukki ääres, mis tuules lainetab. Ja imelik! Üleaia peremehe juures on suur tükk piiriaeda maha lõhutud, nii et sead ja lehmad pääsevad vabalt teisepere rukkisse.

Krõõt mõistis kohe, et see pole õige asi. Silmapilk jooksis ta

tuppa tagasi, kahmas sealt lapse sülle ja läks kesale vaatama, mis seal tõepoolest lahti on. Kesal puutusid lehmad kohe silma, aga sead olid kadunud. Need olid vististi läbi aiaaugu juba teisepere rukkisse läinud.

Naabri perenaist nähes jättis Pearu karjumise ega lõhkunud ka aeda enam. Ta ootas ja vahtis, kuni naabri naine tema juurde jõudis. Siis ütles ta pooleldi naljatades, pooleldi tõsiselt:

«Teisepere perenaine tuleb õige ise lapsega sigade karja.»

«Kus need sead siis on?» küsis Krõõt vastuseks. «Kuulsin karjumist, tulin vaatama, et kas õige teised paha peale pääsend või.»

«Ei tea, kus nad nüüd on,» ütles Pearu, «läksid teised esteks rukkisse.»

«Miks sa siis aia maha lõhud?» küsis Krõõt.

«Siin põle mul temast lugu, puid oli mujale vaja,» vastas Pearu ja vahtis ise häbelikult kõrvale.

«Oleks ometi enne meile öelnd, me ei oleks siis loomi omapead kesale last. Ega siin olegi jumal teab mis võtta, seerivad niisama teised põllul ümber,» seletas perenaine.

«Aga kuidas teisepere perenaine nüüd sead rukkist kätte saab, laps süles?» küsis Pearu, nagu ootaks ta, et Krõõt teda appi kutsub. Aga see ei vastanud naabri küsimusele midagi, hakkas ainult heleda häälega sigu kutsuma, ikka «kotsu, kotsu, kotsu, põssa, põssa, põssa». Tükk aega jäi kõik vaikseks, kippu ega kõppu polnud kuulda. Aga siis hakkas kostma ruugamine.

«Tulevad!» hüüdis Krõõt niisuguse rõõmuga, nagu võiks tema rõõm ka Pearu südant rõõmustada. Nüüd muutus perenaise hääl veel valjemaks ja heledamaks, ning kui sead üksteise sabas üle piiri oma põllule tulid, ei osanud Pearu muud teha, kui aga imestades ja siunates öelda:

«Vuata sindreid! Ma'p uskunudki. Aga nuabri eidel on nii hele jaal, et . . .»

Krõõt ei võtnud mehe sõnu kuuldavakski, hakkas lapsega ruttu üle põllu koduvärava poole minema, sead võnnides kannul. Kui nad vahetevahel kippusid maha jääma, tegi perenaise põssatamine neile uuesti jalad alla! Oli ta sead tänavasse värava taha saanud, siis ajas ta ka lehmad kesalt ära, laps ikka alles süles.

Oru peremees seisis kogu selle aja lõhutud aia juures, ilma et ta kätt või jalga oleks liigutanud. Seisis ja vaatas ainult, kuidas naabri perenaine esiteks läks, sead kannul, ja kuidas ta pärast ajas lehmi. Üleaedse eit oli teistmoodi, peaaegu teist tõugugi kui tema vanamoor, sest üks oli pikk ja kõhnavõitu, teine aga lühike ja matsakas. Sellepärast vahtiski Pearu nii väga seda naabri perenaist.

Ometi oli ta pisut nagu pettunud. Tema oli lootnud, et sigu tuleb ehk ajama Juss, võib-olla peremees isegi, ja meestega võiks ajada mehejuttu. Aga nüüd ei tulnud tüdrukki, vaid perenaine ise, laps süles. Mis temale ikka öelda, ega tema ometi midagi vastama hakka, niillest võiks pikem asjalik jutt ja sõnadega kemplemine tekkida. Pealegi on ju perenaine alles nooruke, kõnnib lapsegagi, nagu mõt-

leks naeru või nutu peale. Niisugusele ei saa Pearu midagi öeldud. Oleks Krõõt sõnagi lausunud, siis oleks ta vististi kohe ise oma rukkisse läinud sigu taga ajama, aga Krõõt ei tahtnud Pearult midagi, kutsudes oma sigu heleda häälega.

«Veart eit sel nuabrimehel,» kiitis Pearu endamisi, sülitas, pani käed seljale kokku ja läks lonkides kodu poole, jättes aiapuudki sinnasamasse, kuhu ta nad aia lõhkumisel oli pildunud — osalt peenrale, osalt rukki äärde vakku, osalt otsapidi rukkissegi.

Ei sel ega ka järgmisil päevil tulnud ta enam rukki äärest piiriaeda lõhkuma ega aiapuidki hunnikusse korjama. Pühapäeval seisatas ta siin aru pidades, aga ometi jäi kõik seks. Polnud peremehel enam himu aeda lõhkuda ega aiapuid mujale vedada. Milleks ta selle tembu teinud, ei teadnud keegi, vaevalt ta isegi. Mõtles ta üleaedset lihtsalt kiusata või olid tal ometi omad plaanid, ainult naabri perenaine, kes tuli, laps süles, ja kutsus sigu nii heleda häälega, ainult see ehk ajas ta kavatsused luhta. Lõpuks oleks ehk Pearu lõhutud aiajupi uuesti üleski teinud, aga häbenes: lõhu kõva aed, asja ees, teist taga, maha ning hakka siis teda kohe uuesti ise üles tegema. Nõnda võid saada ilma naeruks. Sellepärast seisiski see aiatükk nõnda kogu suve.

Andres mõtles juba kord lõhutud aiajupi asemele omalt poolt uue teha, et siis sigu endiselt ilma karjaseta kesale lasta. Sellest mõttest loobus ta peale seda, kui ta oli Pearuga kõrtsileti ääres kokku puutunud, mis oli naabritele ainuke paik jutuajamiseks.

«Mis sa sest piiriaiast sealt oma rukki äärest maha lõhkusid?» küsis Andres. «On see ka mõni mehetemp?»

«See oli minu aed, mina võin temaga teha, mis tahan,» vastas Oru peremees.

«Oli kade meel, et minu loomad omapead kesal kolasid?» küsis Andres edasi.

«Või omapead!» osatas Pearu. «Sul käib ju eit sigade karjas.»

See oli halvasti öeldud, sellest sai Pearu isegi aru, niipea kui sõna oli suust libisenud.

«Seakarjas käib ehk sinu eit,» vastas Andres vaikselt ja tõsiselt, nii et endisest lõõpimisest polnud maikugi enam järel. «Minu oma talitab nagu täis perenaine muistegi: niipea kui suu paotab, on sead kannul. Õige perenaise hääl on magusam kui teise mehe rukis.»

«Jah, hele jaal on sinu eidel küll, aina kuula kohe,» kiitis nüüd ka Pearu.

Aga see ärritas Andrest millegipärast veel enam.

«Mis tead sina ka minu eide häälest? Mis on sinul temaga tegemist?» käratas ta naabrile.

See kohkus: kõrtsikoht, kes teab, mis võib sündida, kui Andres niisuguse häälega kärgatab.

«Ei noh, ega mina midagi, niisama muidu,» lausus ta tagasi tõmbudes.

Aga Andres jäi peale seda üsna tõsiseks ja sõnakehvaks. Pearu lõhutud aia asemele uue tegemisest ei võinud enam juttugi olla.

Kui loomad enne sõnnikuvedu kesale lasti vaheajal kasvanud rohtu sööma, istus karjane rukki ääres aiaaugul. Muud polnud tal midagi teha kui aga teisepere rukki ääres istuda. Oleks tahtnud rukkipilligi teha, aga ei tohtinud, peremees oli selle kõvasti ära keelanud.

XI

Jaagupipäeva paiku teatas sauna-Madis, tema jõudvat kraaviotsaga juba jõkke. Andresele oli see suur sündmus. Ta andis Madisele käsu kraavile parajasse paika tamm sisse jätta ja siis teiselt poolt tammi kraav kuni jõeni valmis kaevata. Nõnda ei pääseks esimene vesi enne jooksma, kui kõrvaldatakse ettejäetud tamm. Esimese vee jooksu tahtis aga Andres oma silmaga näha.

Sauna-Madis tegi, nagu Andres oli soovinud. Asjast teatas ta ka Oru Pearule. Lepiti kokku, millal nad kolmekesi lähevad esimest vett päästma.

Aga kui see aeg kätte jõudis, ei olnud Pearut kodus, ja kui Andres ning Madis kraavile läksid, leidsid nad, et tamm on juba läbi lõigatud ja esimene kraavivesi jõkke lastud. Nõnda seisid Andres ja Madis pikkade nägudega olnud tammi kohal ja vaatasid, kuidas vesi ainult pisut — kraavipõhjas — nirises.

«Va Pearu krutskid,» ütles Madis piipu vedides ja kraavi sülitades.

«Ei tea?» lausus Andres.

«Aga kes siis muu,» ütles Madis. «Ainult temal on sihukesed tembud.»

«Mis ta siis sest nüüd õige sai?» küsis Andres.

«Mis ta sai,» kordas Madis. «Sai meile pika nina, ja seda ta tahtiski. Tema kraav, tema maa sees ja tema päästab vee, mil heaks arvab, või paneb kinni, kui süda kutsub.»

Nõnda oli sauna-Madise arusaamine ja arvamine. Aga Andrese oma läks sellest pisut lahku. Küll arvas ka tema, et kraav on Pearu oma, sest ta seisis ju tema krundil, aga peale selle arvas ta veel, et temal, Andresel, oleks pidanud õigus olema esimese vee jooksmist näha, sest tema oli ju kraavi eest poole hinda maksnud ja vett oli kraavi kahtlemata rohkem tulnud tema kui Pearu maa seest.

Andres pani Madise lepiku alla kohe uut kraavi kaevama. Piirikraavist algas see ja läks otsaga Aaseme krundi poole, et ta sealtpoolt tükkivad veed kohe ära korjaks. See oli juba ainuüksi Andrese kraav ja selle kraavi veega võis ta teha, nagu süda kutsus. Ka mättaga talitas ta oma tahtmise järgi: laskis ta kahele poole kaldale laduda, mis oli Madiselegi soodsam.

Pearu näis mingisugust aru pidavat, mis paistis tema kõnnakust, seisanguist, kõhatamisest ja sülitamisestki. Üheks suureks mureks oli tal see aiatükk, mis ta kevadel oma rukki äärest oli maha lõhkunud. Nüüd oli temal rukki asemel rukkikõrs ja teisel pool piiri rukkioras. Sellepärast oli Pearule endale piiriaeda palju enam vaja kui Andresele. Hea oleks lambaid rukkikõrde lasta, aga ei saa,

aial on auk sees. Pearu pidas kaua aru, et kas minna aiaauku uuesti kinni tegema või ei. Päev-päevalt lükkas ta seda häbi oma kaelast.

Aga siis leidis ta ühel ilusal päeval, et aiaauk ongi juba kinni. Kes tegi? Tema ise ja tema inimesed mitte. Tähendab — naaber pidi siis tegema. Mispärast? Pearu läks uut aeda vaatama ja nüüd nägi ta, et Eespere oras oli aiaaugu kohalt loomajälgi täis tipitud. Alles nüüd mõistis Pearu asja: tema loomad olid läbi aiaaugu naabri orasel käinud, ja et oma orast teise loomade eest kaitsta, tegi Andres tema lõhutud aia asemele uue, ilma et naabriga asjast enne sõnagi räägiks — teda selle vääriliseks peaks. See tõsiasi puudutas Pearut väga tunduvalt. Endise naabriga oli teine lugu, temaga sai rääkida, vaielda, ärbelda, aga praegune teeb näo, nagu Pearut poleks olemaski.

Varsti pärast seda juhtus nõnda, et kui Eespere Juss ühel hommikul vara koplist läks hobuseid tooma, siis leidis ta nad naabri viljaauna kallalt.

«Kust nad siis sinna said?» küsis Andres.

«Ma ei tea,» vastas Juss.

«Väravat sa vaatamas ei käind?»

Ei, Juss polnud kopliväravasse saanud, vaid oli hobustega otseteed koju tulnud.

Andres läks ise asja uurima. Ta käis kopliaia läbi, see oli terve. Aga värav oli irvakil ja sealt vahelt olid hobused välja pugenud, seda näitasid jäljed.

«Kuule, Juss,» ütles Andres sulasele, «sina viisid õhtul hobused kopli ja jätsid vist värava võrust lahti.»

«Ei, mina panin värava võrusse,» vastas poiss.

«Tead sa seda kindlasti?» päris peremees.

Juss teadis seda päris kindlasti.

«Ega siis vanal märal ometi niisuke amet ole, et ta värava võrust lahti võtab,» arutas peremees nagu endamisi.

Nõnda see seks korraks jäigi. Aga mõne päeva pärast kordus asi uuesti ja hullemini. Ühel hommikul, kui Andres pimedas välja läks, õhötas noor mära talle õuevärava tagant vastu. Tähendab, jällegi olid hobused välja pääsenud, mööda põldusid ümber kolanud ja viimaks koju tulnud. Jälgi ajades leiti nüüd, et kuskil nõrgemas paigas oli paar ajalatti katki aetud ja sealt olidki hobused põllule tulnud.

«Mis sa hulludega tahad teha, kui aeda hakkavad ajama,» siunas Andres.

«Noorel märal põle ilmaski seda ametit olnd,» püüdis perenaine oma kaasavara kaitsta. «Tema emagi ei ajand aedu, põlnd teine seda tõugu.»

«Ehk siis vana,» kahtles Andres. «Aga miks ta siis mullu ei ajand, kui aiad olid viletsamad? Kust ta tänavu selle moe on saand?»

Polnud parata, hobused pidi ikkagi koplisse viima. Andres käis ise

veel kord kogu aia läbi, ja kus leidis madalama või nõrgema koha, sinna raius mõne oksliku kuuse peale.

See näiski aitavat, sest nädalat kaks seisid hobused aia taga. Aga siis toodi ühel hommikul vara Orult Mäele käsk, peremees tulgu hobuste järele, nad olnud kapsas. Andres ise ei läinud, saatis Jussi. Aga sellele ei antud hobuseid kätte, peremees mingu ise. Andres saatis poisi uuesti Orule ja andis talle kümme rubla kaasa, öeldes:

«Maksa, mis nõutakse, ja too hobused ära.»

Seegi kord tuli Juss tagasi tühjade kätega. Pearu hobuseid poisi kätte ei andnud. Andres vihastas.

«Mis temp see siis nüüd on,» ütles ta.

Aga mõtles, mis mõtles, viimaks võttis ta ometi sulaselt päitsed ja läks ise hobustele järele.

«Mis vigurit sa mängid, et hobuseid kätte ei anna?» küsis Andres Pearult.

«Näh, tahtsin sulle endale näidata, mis kahju nad teind, et kui minu loomad vahel juhtuvad, siis tead,» vastas Pearu.

«Kui nad kahju on teind, eks siis tee raha õigust,» ütles Andres. «Ma andsin poisile ju kümme rubla kaasa, kas sest ei piisand?»

«Sinu raha ma ei taha, seda pahna mul omalgi küll,» sähvas Pearu.

«Mis sa siis tahad? Hobuseid pandiks või?» küsis Andres.

«Ei taha,» vastas Pearu. «Tahan sulle ainult näidata, mis su hobused kahju teind.»

«Seda ei taha ma näha, ennem tasun kahju, nagu kord ja kohus.»

«Tule ja vuata, mis nad kapsas teind, viljaaunadest ma ei reagigi,» kutsus Pearu.

«Ei tule,» vastas Andres järsult. «Sinu loomad käisid minu orast tallamas, ajasin ma nad kinni või kutsusin sind vaatama? Tegin ainult aja ette, kust sina kevadel kiusuks maha lõhkusid. Tegin sinu loomadele aja ette, minul omal põle seda aeda tarvis.»

«Ja nüüd tahad, et ka mina peaks sinu hoostele aja ette tegema?» küsis Oru.

«Mina ei taha sinult midagi, ainult anna hobused kätte,» ütles Andres.

«Enne lähme vuatame kahjud üle,» arvas Pearu.

«Enne hobused kätte,» nõudis Andres.

«Siis hobuseid ei sua,» ütles Pearu kindlalt.

«Kes neid mulle keelab?» küsis Andres. «Kes julgeb keelata?»

«Mina!» karjus Pearu vastu. «Mina, Pearu Murakas!»

«Sina, sitavares?!» osatas Andres. «Kus mul õige hobusekeelaja väljas! Tahan näha, kes julgeb takistada, kui mina oma hobuseid tahan koju viia!»

«Kuule, nuabrimees,» ütles Pearu nüüd ähvardavalt, «see asi läheb protsessi alla.»

Aga Andres ei pannud seda mikski ja hakkas karjaaia poole minema, kust hobused paistsid.

«Kaeba või keisrile, aga hobused viin ära,» ütles ta.

Nüüd pistis Pearu suure häälega lõugama, sest muud ei julgenud ta üleaedse vastu ette võtta. Karjumise peale jooksis kogu majarahvas kokku.

«Ma ajan sulased su kallale,» ähvardas Pearu Andrest.

«Tulgu aga seia, küll ma neile näitan, kudas Luukas õlut teeb,» vastas Andres. Ise pani ta hobustele karjaaias päitsed pähe ja tõi nad sealt välja, et koju minna.

«Kus Krants on?!» hüüdis Pearu. «Krants! Võta teda! Kisu! Kisu lõhki!»

«Hoia, et ta änam minu ukse alla kükitama ei tule, muidu löön ta maha!» hüüdis Andres Pearule vastu.

«Aga kui sinu karvanäss veel minu akna alla tuleb, siis lasen ta surnuks!» karjus Pearu.

«Rabapüssiga vist?» pilkas Andres.

«Küllap leidub mõni muugi krihvel,» vastas Pearu.

Nõnda lõppes esimene riid Vargamäel. Andres läks hobustega Oru õueväravast takistamata välja ja pani selle hoolikalt enda järel kinni, nagu näidata tahtes, et tal selleks aega küll on.

«Head päeva, teisepere rahvas!» hüüdis ta enne minekut pilkavalt.

«Mine, kus kurat!» andis Pearu talle tervituseks kaasa.

Kui Andres kodus asjast jutustas, ütles Krõõt:

«Eks sa siis võind neid kapsaid vaatama minna, oleks ehk siis riiuta saand.»

«Ei tule riid täna, siis tuleb ta homme, ega ilma selleta ikka saa,» vaidles Andres vastu. «Parem olgu siis juba täna. Ja või see sellega jääb.»

«Mis sa hullu juttu ajad,» sõitles teda Krõõt. «Mis siis veel tuleb?»

«Küllap näis,» rääkis Andres. «Aga mina arvan, et need hobused on Pearu oma töö: tema ise lasigi nad koplist välja.»

«Mis sa nüüd ikka seda,» kohmas Krõõt peaaegu hirmunult, eriti sellepärast, et Mari oli esiteks sedasama arvanud. «Mis tema neist siis? . . .»

«Peaks passima minema, saaks teise, sindri, ehk kätte, annaks kuradile hea kasuka, nii et teab,» arutas Andres.

«Mis sa nüüd ikka kohe nõnda, teised pärast kuulevad,» manitses Krõõt.

«Kuulgu või ta ise,» vastas Andres. «Mina nalja ei mõista.»

Ometi pöördus kõik nagu naljaks. Andres ei läinud hobuste koplisse kordagi varitsema ja hobused ei pääsenud enam kordagi omapead põllule kahju tegema, ei iseendale ega ka naabrile, nagu oleksid nad oma halvad tembud niisama ruttu ja äkki unustanud, nagu nad õppisidki.

Peremehed hoidusid kokku puutumast ja sellepärast polnud enam kordagi sõnavahetust. Aga mõni nädal enne jõulusid, kui juba paks lumi maas ja kogu Vargamäe nagu surnud oli, ilmus Oru peremees ühel õhtul Eesperre. Miks ta just tuli, või tuli ta ainult pur-

jus pea tõttu, seda ei osanud ükski alguses arvata. Igatahes tegi ta lepitust kõigiga ja andis oma pudelist rüübata, naistele punasest, meestele valgest. Leppis teine Jussigagi ja karjapoisiga, kellele ta andis kahekopikase prantssaia. Tahtis leppida ka pererahva väikese tütrekesega, aga see magas. Kui ta aga koerale lepitust pakkus, siis puges see sängi alla ja urises sealt vastu.

«Nii see on,» lausus Pearu nukralt, «pererahvas ise lepib, aga koer ei lepi.»

Lärmas teine maad ja taevad kokku ja istus viimaks perenaise juurde, kes vokki sõtkus.

«Vuatan ja vuatan,» rääkis Pearu, «ratas käib, nii et pulki ei näegi. Ja ikka ühe jalaga, ühe jalaga... Minu eit sõtkub kahe jalaga, vokk teeb ikka sorr, sorr, sorr, sinu vokk aga aina vurr, vurr, vurr. Veart vokk! Ja näpud muudkui siblivad ja sikutavad... Kui mõtlen vahel, kudas sa siis tulid, laps süles, tulid ja seisid, seisid ja küsisid, et kuule, sina Oru vanamees, miks sa, sinder, selle aja siit maha oled lõhkunud, siis kallis üleaja eit, siis ma änam ei lõhkunud, käed kohe änam ei hakand aeda kinni, nii et sai tõeks vana Saalomoni sõna: kes vana aeda lõhub, sellele hakkab uss kätte kinni. Teibad ja roikadki jätsin sinnapaika ja seal on nad tänapäevani. Võivad sinna mädaneda, mina neid änam ei puutu, teised ei tohi puutuda. Vanamoor küll ütles mulle, et eks korja puudki maast ära, aga mina vastu: see pole sinu asi, mina ise pean teisepere eidega rehnutti aja pärast ja kõik. Vanamoor läks siis ise rukkilõikuse ajal näppupidi kallale. Aga mina põrkasin talle peale, et kes on Tagapere Orul peremeheks, mina või tema. Kui mina ütlen, et las olla, siis peab olema. Aga mul on kange eit, tema oma jonni ei jäta. Tema kandis minu salaja, ikka teivas teiba järele, roigas roika järele koju, kirvega katki ja paja alla. Ühel ilusal päeval lähen vaatama — puid ei ole. Kus on? Keegi ei tea, keegi põle näind. Vuata, kallis üleaja pere-eit, nõnda tegin ma, kui kuulsin su jaalt ja nägin sigu, kes jooksid su sabas. Oleks ajaaugu uuesti kinnigi teind, aga oli sinu ees häbi. Tõsijutt, häbenesin...»

Pearu peatus pisut, aga kui Krõõt midagi ei lausunud, algas ta uuesti:

«Vurr, vurr, vurr! Vurr, vurr, vurr! Vurr, vurr, vurr! Kui sina põleks siis tulnd ega sigu kutsund, ma oleks kõik aja maha lõhkund, puudki oleks ära vedand. Aga nüüd ei lõhkund. Kui tahad, teen ajaaugu uuesti kinni, teen kinni ja siis on seal kohal kaks aeda, minu aed ja sinu vanamehe aed, las nad seista seal kõrvu kahe põllu vahel piiri peal. Kange vanamees on sul, pagana kange! Sitke mees! Üle kõrvenurga! Kaevasime temaga kahasse kruavi, las vesi jookseb kahasse. Tahtsime kahekesi minna esimest vett laskma, aga meie poisisinder torganud tammi eest ära, niisuke sindri poiss on mul. Tahtsin teisele püksid tuliseks teha, aga jätsin niisama — vesi oleks niikuinii jooksma suand. Vesi jookseb ikka, kui

tammi ees ei ole, aga teisepere sead jooksevad, kui kuulevad perenaise heledat jaalt...»

«Üleaia peremees,» ütles Krõõt, «hakka nüüd õige koju minema, eit ehk ootab.»

«Kaks sõna veel,» mangus Pearu.

Ja jälle hakkas ta jutustama, rääkides kõigest, mis paari suve vältel Vargamäel oli sündinud. Talvi ei tuletanud ta sugugi meelde, sest nagu kogu Vargamäe, samuti elas ka Pearu tõsiselt ainult suvel. Ajaarvaminegi käis selle järgi.

Aga eksis joobnu jutt, kuhu ta eksis, ikka pöördus ta naabri perenaise «heleda jaale» juurde tagasi, nagu oleks see mõni nõiatuluke Vargamäe soode pilkases pimeduses.

Andres, kes akna all kruupingil midagi hööveldas, ei pannud naabri juttu kuuldavakski. Kui see viimaks sinnamaale sai, et minekut hakkas tegema, kinnitas ta Andresele:

«Veart eit on sul! Väga veart!»

Perenaise poole pöördudes kinnitas ta:

«Aga kange vanamees on sul, hästi kange! Alla'i anna! Mitte'i anna! Kas või tükk küljest, aga ei anna!»

Nende sõnadega kobiski Oru Pearu uksest välja.

«Ei tea, mis sel pähe tuli, et nii väga leppima kipub,» ütles Andres, kui üleaedne uksest väljas oli.

«Heast südamest ehk,» arvas Krõõt.

«Ennem purjus peast,» vaidles Andres vastu.

«Ega ta olnudki nii purjus, tegi ainult nõnda,» ütles Mari.

«Siis tal peab midagi ees olema,» arvas nüüd Andres.

Ja oligi. Sest järgmisel pühapäeval sõitis Pearu oma eidega nii vara kirikusse, et Eespere Krõõt oma Andresele ütles:

«Teisepere omad lähevad vist lauale.»

«Seda ta siis siin ehk leppimas käiski,» arvas Andres.

«Ega hullu tea,» imestas Krõõt.

XII

Kord juhtus nõnda, et Juss ja Mari niitsid kahekesi kodumail. Teist-kolmat päeva uitsetas vihma ja loogu oli juba sedavõrd palju maas, et peremees paremaks arvas kambrite kallal nokitseda, kui vihmaga heinamaal jännata.

Juss vehkis oma vikatiga ees, Mari järel. Oli õhtu eeli. Niitjad olid juba sealmaal väljas, mis peremees neile ligilähedalt oli ära tähendanud. Ometi kippus tüdruk poisile kandu, nagu oleks keegi kolmas temale takka tuld tegemas.

«Sa tõttad, nagu oleks täna viimnepäev,» ütles Juss.

«Täna on viimsepäeva lauba,» vastas Mari.

«Et sa ka ükskord ei väsi,» siunas poiss.

«Tahan sinu väsitada, tahan su Vargamäelt välja süüa.»

«Ei lähe mina siit enne, kui lähed sina,» ütles poiss tõsiselt.

«Mis sul minust on?» küsis tüdruk.

«Aga mis siis sinul minust on, et sa mind tahad siit välja süüa?»

«Ää põikle ühti kõrvale,» manitses Mari. «Miks ei lähe sa siit enne, kui mina lähen? Sa vandusid ju mulle, et peremees su tööga tapab.»

«Tapabki, mis sa siis arvad. Tapab iseenda ja tapab ka minu.»

«Miks sa siis ära ei lähe?»

«Näe ei lähe, ega lähegi, las tapab, kui tahab! Ei tapa see, siis tapab mõni teine.»

«Aga mis see siis minusse puutub, et sa enne mind ei lähe?»

«Sina tapad samuti kui peremeeski,» ütles nüüd Juss nagu südame põhjast.

«Jussike, Jussike, Vargasoo ussike!» naeris nüüd Mari. «Või meie peremehega kahekesi materdame sind vaesekest! Ja Jussike-ussike ei saa eest ära, kael lühike, jalg kõverake.»

«Sina ära naera mu kaela ega jalgu,» ütles Juss nüüd värisevail huulil, «ega ma ise neid põle teind.»

«Mis ma siis naeran, kui mitte jalgu, sind ennast või?» küsis Mari.

«Naera, keda tahad, mitte mind ega mu jalgu,» ütles poiss endise tõsidusega.

Vastuseks hakkas tüdruk naerdes laulma:

«Jussike, Jussike,
Vargasoo ussike!
Nipinapi kaelake,
Limpalampa jalake!»

Aga nüüd viskas Juss vikati äkki heinakaarele maha, võttis luisu taskust, pani selle sinnasamasse, ja ilma et kordagi tüdruku poole silmi oleks tõstnud, ütles ta, endal huuled tõmmutasid imelikult, imelikult:

«Anna vikat ja luisk peremehe kätte, mina enam ei niida.»

«Kuhu sa siis lähed?» küsis Mari kohkunult, ja tema silmadesse ilmus vaade, mis tal oli jõe ääres, kui Juss pidi uppuma. Oleks Juss nüüd neid silmi jälle näinud, siis ta oleks tundnud, et Maril on peaaegu hirmunud lapse silmad. Aga Juss ei näinud, sest temal oli selg Mari poole, kui ta läks.

«Juss, kuule, kuhu sa lähed?» hüüdis Mari talle järele. Aga poiss ei vastanud, nagu ei kuulekski ta tüdruku sõnu. Ta läks ainult oma rangjalgade ja kenus kaelaga.

«Juss!» hüüdis Mari kolmat korda päris hirmunud häälel, sest poiss hakkas juba põõsaste vahele kaduma. Ja kui ta ikkagi veel ei vastanud, siis ei saanud Mari muidu, kui pidi talle järele jooksma, ka oma vikatit heinamaale maha jättes. Mari tahtis tingimata näha, kuhu Juss läheb ja mis ta mõtleb teha.

Aga Juss ei läinud kuigi kaugele, ainult põndakule, kus kasvas mõni laiaoksaline kuusk ja nende ümber tihnik. Seal jäi ta ühe kuuse all kännu äärde seisma, võttis pükste pealt nööritüki, mis tal kahekordselt ümber keha oli, pusis selle kallal midagi ja sidus

ta siis otsapidi kuuseoksa. Oli ta sellega valmis, tegi ta nööri otsa silmuse, astus kännule ja tahtis silmuse kaela pista.

«Juss!» kiljatas Mari, jooksis poisi juurde ja karjus: «Mis sa, hull loom, ometi teed?»

«Poon enda üles,» vastas poiss otsustavalt.

«Juss, armas Juss!» ütles tüdruk nüüd ja võttis silmusest kinni. Tema hääles oli äkki nii palju lapselikku hirmu ja õrnust, et Juss talle tahtmata otsa vaatas.

«Mis sul sest on,» ütles poiss.

«On, Juss,» vastas tüdruk.

«Aga aita ei lase,» urises Juss.

«Eks võta mind siis ää, kui aita tahad,» vastas Mari ja pööras poisile pooleldi selja.

«Küll võtaks, Mari, aga sina ju ainult lõõbid minuga,» lausus poiss puhtsüdamlikult.

«Tule niitma, Juss, ma enam ei lõõbi,» kinnitas tüdruk.

«Ei tule, sa hakkad jälle,» ajas poiss vastu.

«Tule nüüd, ma ütlen sulle siis saladuse,» mangus Mari.

«Ütle kohe,» vastas poiss.

«Võta nöör enne kuuseoksast ära,» ütles tüdruk.

«Ei võta ise ega lase sind võtta,» kinnitas poiss. «Himu on elust otsas. Suren niikuinii seia Vargamäele, mida varem, seda parem. Peremees tapab tööga, sina . . .»

«Kellega mina?» küsis Mari kärsitult.

«Naeruga,» kaebas poiss. «Mina olen sinu naerus, mina olen kõigi naerus.»

Äkki kadus Jussist kõik kangus ja ta hakkas nutma. Hoidis pahema käega poomissilmusest kinni, pöördus küljeti tüdruku poole ja nuttis vaikselt ning alistunult.

Seda ei suutnud Mari välja kannatada: ka tema meel läks haledaks.

«Juss, ära nuta,» palus ta, aga rohkem ei saanud ta öelda, sest siis oli tal ka endal nutt käes. Ja nagu oleks tal sellest häbi, pöördus ka tema kõrvale, ning nõnda seisid nad kahekesi nuttes seal kuuse all tihnikus, peaaegu seljad vastastikku.

Alles tüki aja pärast ütles Juss:

«Mul on ammugi himu elust otsas, sellepärast ma kevadest saati seda nöörigi püksте peal kannan.»

«Võta mind ää, Juss,» nuttis tüdruk, «aga ära sa seda hullutükki tee, et sa enda üles pood.»

«Sa ei tule ju mulle, sõimad mind poisikeseks.»

«Nüüd tulen, änam ei sõima,» lubas Mari.

«Sa lõõbid jällegi,» kahtles poiss.

«Änam mitte, usu Juss,» kinnitas Mari. «Ja tead, mis? Meie ei lähegi änam Vargamäelt ära, jäämegi seia.»

«Kus me siis seia jääme?» küsis poiss. «Alati Andrese sulaseks ja tüdrukuks?»

«Ei,» vastas tüdruk. «Mina tean, kuhu me lähme.»

«Kuhu siis?» päris poiss.

«Sauna! Saunakambri! Talvel on ehk külmavõitu, aga kui hästi kütta, küllap siis saab läbi,» seletas Mari.

«Kes meid sinna laseb?»

«Küllap lastakse. See plaan oli mul juba ammugi, olen kammert vaatamaski käind. Rääkisin ääri-veeri saunatädiga ja olen pisut ka perenaisega sellest juttu teind. Mõtlesin, et mina oleks linna otsas, kui saaks mehe ja võiks Vargamäe sauna minna. Aga meest põlnd kusagilt võtta. Olid küll sina, aga ei teand, mis sinust arvata, kas kõlbad või ei kõlba. Nüüd tean, et kõlbad.»

«Tõesti ikka, Mari?» küsis Juss rõõmsalt.

«Tõesti, tõesti, Juss,» vastas tüdruk ja vaatas poisile otsa.

«Küll oled sina, Mari . . .» tahtis Juss öelda, aga jättis ütlemata. Tüdruk ootas, aga sõna ei tulnud ega tulnudki poisi suust.

«Mis ma olen?» küsis Mari viimaks.

Vastuseks võttis Juss tal ainult käest kinni.

Kui nad viimaks kuuse alt minema hakkasid, pidid nad peaaegu nööri kuuseoksa unustama.

«Juss, võta nöör ära,» ütles Mari, kes asja märkas, «muidu pärast leiab peremees teise siit.»

«Seda nööri kannan ma eluaeg pükste peal,» ütles poiss ja võttis ta kuuseoksast. «See on minu kõige kallim nöör.»

«Tegid temast silmuse, ja mina läksin sisse,» naeris Mari.

«Jüst!» kiitis Juss. «Endale tegin, aga sina läksid jalgupidi sisse.»

«Või jalgupidi,» osatas tüdruk ja lisas natukese aja pärast juurde: «Kas ma nüüd tohin laulda: Jussike, Jussike, Vargasoo ussike?»

«Nüüd laula, kuis süda kutsub, nüüd tulevad su laulud heast südamest,» vastas poiss. «Ja peremees peab nüüd alles nägema, kuis töö lendab.»

Käsikäes läksid Marit-Jussi heinakaarele tagasi ja peagi kostis Mari hääl:

«Hoia kannad!»

Täna niitsid nad harilikust kauem, nii et kui nad koju läksid, perenaine neile ütles:

«Te'p tahtki täna koju tulla.»

«Kõik Jussi süü,» vastas Mari.

«Jääh! Juss nüüd, Mari ise!» ütles poiss.

Aga omast asjast ei lausunud nad esiotsa musta ega valget. Seda oli vaja tasa ja targu ajada, sest aega oli ju küll. Nende aasta lõppes alles tuleval kevadel ja seni mõtlesid nad ainult Juss ja Mari olla.

«Kas sa mind nüüd aita lased?» küsis Juss Marilt õhtul.

«Jussike, Jussike, Vargasoo ussike,» laulis tüdruk poisile hellalt naeratades. Poisi nukrat nägu nähes aga ütles ta: «Kui oled hea poiss . . .»

«Mari!» vastas Juss.

Nõnda see jutuajamine lõppeski.

Visadust oma kemplemises ilmutas Oru Pearugi. Tänavu elas ta küll Andresega rahus, aga seda mitte tüdimuse või väsimuse pärast, vaid et tal oli nüüd omas kodus tegemist. Ta oli endale uue sulase kaubelnud, ja nagu ikka, võimalikult tugeva, et see oleks toeks üleaedse vastu. Aga nüüd juhtus nõnda, et Pearu läks ise oma tugeva sulasega vastamisi. See sündis millalgi, kui Pearu jälle suure ajuga kõrtsist tuli ja õuevärava maha ajas, mille eest ta naist ja lapsi tahtis karistada. Kui kisa ja karjumine liiga suureks läks, ei suutnud Jaagup välja kannatada ja astus pererahvale vahele. Ta tuuseldas pisut marruläinud peremeest ja viis ta siis sängi magama. Küll oli Pearu sulasele küüntega näkku ja kõrri kinni karanud, aga sulane ei hoolinud. Lõpuks sai peremees hammastega sulase põidlast kinni. Nüüd võttis sulane teisest taskust kinnise liigenditega noa ja pistis selle Pearule hammaste vahele. Nõnda päästis ta oma haavatud põidla. Aga niipea kui Jaagup Pearu lahti laskis, kahmas see sängi ääre alt kirve ja oleks vististi sulase elu lõpetanud, kui see õigel ajal poleks saanud tooli löögiriistana tarvitada. Nüüd võttis sulane vöö ja sidus peremehe käed selja taha kinni. Nõnda viskles ja vandus ta, kuni uinus magama. Siis päästis perenaine ta käed.

Ärgates tegi Pearu näo, nagu ei mäletaks ta eilsest sündmusest midagi. Isegi sulasele ei lausunud ta ainustki halba sõna. Aga sest silmapilgust peale hakkas ta teda kiusama, kus ta aga iganes võis. Algas sellega, et ta hommikul sulasel magada ei lasknud ja et see õhtul kauem pidi töötama kui harilikult. Eelmistel aastatel olid ikka Eespere mehed hommikul varasemad ja õhtul hilisemad, tänavu läks kõik vastupidi.

Sadas sügisel päevade kaupa külma vihma, siis nähti Tagapere Jaagupit lepikus hagu tegemas, kus puistas vett kahekordselt kaela. Või ta pidi kuskil põllu all kraavi kaevama, külm soovesi jalus, vihmavesi turjal. Kõige kibedamaks muutusid päevad kartulivõtmisel ja rehepeksmisel. Siis polnud enam öö ega päeva maiku. Kogu töö ja tegemise oleks Pearu pea peale pööranud, et aga Jaagupit kiusata. Hea meelega oleks ta teinud kõik kodused tööd kuivaga, välised vihmaga. Oli ilm niisugune, et hea peremees ei aja koeragi ulualt välja, siis saatis Pearu sulase kas või üksipäini kartulimaale.

Talve tulekul, kui suuremad välistööd olid kõik tehtud, läks Pearu sinnamaale, et ta sulasele enam ei lasknud süüa anda. See nälgis paar päeva ja tahtis siis peremehega rääkida, aga peremees ei võtnud teda jutule. Jaagup ei osanud nüüd muud teha, kui läks Eespere Andreselt nõu küsima. See ajas Pearu hoopis marru. Ta tõstis sulase asjad toast ja aidast välja, ning kui see nõuküsimiselt koju tuli, ütles ta temale, et ta võib enda koristada, teda pole enam vaja. Jaagup nõudis palka, vähemalt teenitud aja eest.

«Mis palka?» karjus Pearu. «Sa oled mulle rohkem kahju teind, kui su palk veart.»

Ei aidanud midagi. Jaagup korjas oma kolid kokku ja kandis nad Andrese loal Eesperre, kuhu ta ka esiotsa jäi, sest minna polnud tal kuhugi. Oma palka hakkas ta Pearult kohtu teel nõudma. Aga nüüd esines ka Pearu vastuväidete ja vastunõuetega. Tema tõenduse järgi polnud õige, nagu oleks ta sulasele toitu keelanud. Tunnistajaks andis ta tüdruku, kes ka peremehe ütlust kinnitas. Küll aga olnud sulane laisk tööle, hooletu hobustega ja kõigi oma tööriistadega, ropp suu poolest, nii et lapsi tema eest pidanud hoidma, kõlvatute elukommetega ja ööhulkur, joodik ja sõnakuulmatu, nii et ta tööd sagedasti otse peremehe käskudele vastuoksa teinud. Paned ta kraavi kaevama, siis teeb ta teisiti, kui on õpetatud, ajad ta hagu tegema või puid raiuma, siis raiub ta sul käsuvastaselt ilu- ja emapuud maha, nagu seda ka sauna-Madis teadis tunnistada. Nõnda teinud ta Pearule rohkem kahju, kui et saadav palgaosa seda suudaks tasuda.

Kohus ajas peremeest ja sulast leppima, sest eesistuja arvas, et eesel ei pea mitte astla vastu takka üles raiuma ja et pahmaja ei peaks härja suud kinni siduma. Pearu oli valmis sulasega leppima ja temale ta palka kas või siinsamas kohtu ees välja maksma, ainult kui sulane enda süüdi tunnistaks ja teda, Pearut, ainsagi sõnaga paluks. Aga sulane seisis nagu tige härg peremeeste kohtu ees ega lausunud sõnagi, nohises ainult. Kohus arvas, et ehk tahavad vastased asja isekeskis veel arutada, ja lükkas otsusetegemise järgmiseks kohtupäevaks edasi.

Kohtust läksid nii Pearu kui ka Jaagup kõrtsi ja ka seal ütles peremees, et tema maksab sulase palga kohe välja, niipea kui see temalt andeks palub. Aga siin polnud sulane valmis seda tegema. Isegi viina ei võtnud ta Pearult vastu, vaid ütles:

«Peremees valab minu jao oma emapuudele kasteks.»

Nõnda ütles Jaagup ja sülitas, nagu olekski ta juba peremehe klaasist rüübanud.

«Ah sa oled ikka veel kangust täis!» hüüdis Pearu. «Küll mina su kaelakünnapuid mudin.»

«Küllap näis, kumb kummal nad mudib,» vastas Jaagup.

«Ah sa ähvardad mind?» küsis Pearu.

«Mis mina sust ähvardan,» vastas Jaagup. «Mis on sulasel peremeest ähvardada.»

«Säh, joo viina!» pakkus Pearu. «Lepime ära. Kõrtsmik, korv õlut!»

Pearu pakkus ja pakkus oma klaasi, aga Jaagup ei teinud teda nägemagi.

«No rüüpa ükski kord minu klaasist,» mangus Pearu, «siis maksan siinsamas kõrtsiletil su palga välja.»

Pearu tahtis nähtavasti, maksku mis maksab, sulasega leppida.

«Poiss, ligund, võta klaas vastu, kui peremees pakub!» hüüdis

kõrtsmik. Sama nõu andsid ka kõrtsilised. Kuid sulane oli oma otsuses kindel: ei võtnud.

«Mine siis p.... e!» karjus Pearu lõpuks Jaagupile. «Tänasest päevast põle sa enam mu sulane. Asjad viisid Eespere Andrese juurde, sinna mine ka ise. Mis mulle ei kõlba, see on temale paras. Kui palju on sul veel palka saada? Maksan su kõrtsiletil kui mustlase setuka kinni, ja kasi, kus kurat!»

Ning kui sulane saadava summa oli nimetanud, ladus Pearu raha kõrtsiletile ja kutsus kõrtsmiku tunnismeheks.

«Kasi mu silma alt!» karjus Pearu Jaagupile.

«Ega sa Vargamäel ole, et nõnda karjud,» lausus poiss raha tasku pannes.

«Kas nüüd rüüpad mu klaasist?» küsis Pearu Jaagupilt.

«Maksa enne kõik mu rahapalk välja,» vastas sulane. «Niikuinii läheb ta mul muidu kaotsi.»

«Rüüpa enne viina,» tingis Pearu.

«Ei, enne kõik rahapalk, riidekraam võib jääda,» vastas sulane.

Kõrtsmik astus mõlema vahele lepitajaks, öeldes:

«Tehke mõlemad ühekorraga, peremees annab raha, sulane võtab viina.»

«Nõnda olen nõus,» ütles sulane.

Pearu mõtles pisut.

«Üks ta mats puha,» ütles ta viimaks, «sulasest niikuinii meest põle.»

Nõnda leppis Vargamäe Pearu oma sulase Jaagupiga. Lepituseks tühjendati nii mõnigi klaas ja pudel. Alles hilja öösel hakkasid peremees ja sulane kõrtsist koju minema.

Aga kui Pearu oma peatäie oli välja maganud ja selle üle järele mõtles, mis ta purjus peaga oli teinud, siis kahetses ta oma tegu. Kuidas võis ta ometi sulasele nõnda palga välja maksta ja ta enda juurde tagasi võtta, oli see ju Eespere Andreselt läinud nõu küsima tema vastu ning lõpuks oma asjadki Andrese ulu alla viinud.

Algas uus kiuslemine. Pearu murdis pead, kuidas Jaagupit sisse vedada, kuidas talle vingerpussi mängida. Viimaks arvas ta õige nükke leidnud olevat. Ta läks kõrtsi ja tuli sealt hirmsa mürgliga koju. Varsti oli kogu talu karjumist, jooksu ja nuttu täis. Perenaise palve peale läks Jaagup peremeest rahustama ja kas või jällegi kinni siduma, kui muidu ei aita. Nüüd pistis Pearu appi karjuma, nagu tehtaks temale jumal teab mis liiga. Ja kui sulane ta lahti laskis, läks ta uksest välja ja vestiväel ning palja peaga läbi tuisu Eesperesse.

Oli õhtul kella üheteistkümne paiku, kui Pearu hirmsa müra ja karjumisega Eespere uksest sisse tormas ja seal lõõtsutades toolile langes. Eespere rahvas, kes alles ülal oli, ehmus õige tublisti, nähes Pearut säärases olekus.

«Mis on üleaiamehega juhtunud?» küsis Andres.

«Juagup tahab tappa,» lõõtsutas Pearu.

«Mis siis tema arusse läind, et ta sinu hinge himustab?» imestas Andres.

«Ta on kurjust täis ja segab end minu asjade vahele,» vastas Pearu ja hakkas Andrest enesega kaasa kutsuma, sest tema ei julgevat enam üksi koju minna. Kui ta alles rääkis, tuli teisepere perenaine oma vanamehele järele, kasukas ja müts tema tarvis kaasas.

Andres oli esiteks peaaegu valmis Orule vaatama minema, mis seal lahti, aga et Krõõt väga vastu seisis, siis jäi kõik niisama: Pearu läks viimaks ühes eidega.

«Mine nüüd end tema asjade vahele segama,» ütles Krõõt, kui teisepere rahvas oli läinud, «aitab sellestki, mis sul endal temaga tegemist.»

Ka Andres arvas, et küllap Pearu mõnda tempu sepitseb. Nõnda see oligi. Varsti saadi kuulda, Pearu kaevanud sulase kohtusse. Käidi paar korda ees ja asi lõppes sellega, et Jaagup sai viisteistkümmend vitsahoopi ja lahkus Vargamäelt.

Nõnda oli Pearu viimaks seda saanud, mida ta tahtis. Aga tema rõõm ei kestnud kuigi kaua. Sest kui ta mõni nädal hiljem tuisuse ilmaga hilja õhtul kõrtsist koju tuli, peeti ta teel kinni ja anti talle niisugune keretäis, et tal vaevalt veel hing sisse jäi.

Kes peksjad olid, ei selgunud. Pearu isegi ei tundnud neid. Ainult ühte pidi arvama: see oli Jaagupi töö, tema kättemaks. Sest nagu läbi udu mäletas Pearu hiljem, et peksjad olid parastades öelnud:

«See on vihmaga haotegemise eest, see on emapuude eest, see kartulivõtmise eest, see kraavikaevamise eest, see saamata jäänud söögitundide eest!»

Aga kindlasti ei teadnud Pearu mitte, oli ta neid sõnu kuulnud tõepoolest peksjailt või ainult iseendalt palavikus sonides.

Peksmisel kaotas Pearu vahetevahel mõistuse, aga siis topiti talle lund püksi ja krae vahele, ning kui ta sellest toibus, anti uuesti. Pearu palveist ei hoolitud. Palvesõnad olid kui herned, mis pillutakse vastu kivimüüri.

«Ah, nüüd sa, kurat, palud,» ütlesid peksjad. «Jõllsilm niisuke!»

«Pekske, aga jätke hing sisse! Mul on naine ja lapsed!»

«Ära karda, ei me tapa, peksame ainult, kuni sured,» vastasid halastamatud tümitajad.

Vististi oleksidki nad Pearu surnuks peksnud, kui mitte nagu saatuse pilkena neid selles poleks seganud Eespere Andres, see Pearu suurim vihamees, kes ta maastki korjas ja koju tõi, et külm peksust pääsenud elunatukest ei lõpetaks.

Ei saadud muidu, kui toodi kolme-neljakümne versta tagant arst Vargamäele.

«Sul on visa hing, vanamees,» ütles tohter. «Mõni teine oleks selle nahatäie kätte ammugi surnud.»

«Jään ma ikka elama?» küsis Pearu.

«Oled tänini elanud, elad ka edasi,» vastas arst.

Rohkem Pearu ei tahtnudki teada, peaasi, et pole surmaks, et jätsid hinge sisse.

Asja uuriti, aga peksjate jälile ei saadud. Näis tõenäoline, et kuigi ehk endine sulane Jaagup peksu oli korraldanud, siis ometi polnud tema ise sest osa võtnud: olid kindlad tõendused käepärast, et Jaagup oli peksu ööl ligi kümne versta taga. Tuisu tõttu olid hommikuks igasugused jäljed kadunud. Isegi kuritöö kohal oli hommikul sügav hang. Aga hange all leidusid veremärgid, mis olid sündmuse tunnistajaks.

Kogu talve, järgmise kevade ja poole suvegi loksles Pearu, enne kui õieti jalad alla võttis. Harva sai teda mujal näha kui tagakambris. Nagu haavatud metsloom, kes koopas oma haavu lakub, lamas ta seal. Ning nõnda oli Vargamäe Tagaperes rahu maa peal ja jumalal inimestest hea meel. Eespereski tõmmati kergemini hinge tagasi, sest nüüd polnud karta veepaisutamist ega muud «rehnutipidamist». Ei puudunud palju, et Andres oleks kahetsenud, miks küll just tema peksjaile peale pidi minema, muidu oleks ta ehk Pearu kiusust alatiseks lahti saanud. Pealegi, milleks hakkas ta teda sealt tee kõrvalt korjama, ta oleks võinud ta sinnapaika jätta.

Aga varsti mõistis Andres, et niisugused mõtted on kurjast ja et neid ei pea üldse mõtlema. Ta teab väga hästi, et ta ka tulevikus oma üleaedse tee äärest koju korjaks, kui seda tarvis peaks olema. Needki kurjad mõtted ei tekkinud otseteed Andrese omas peas, vaid Aaseme Aadu ja Hundipalu Tiidu sõnade tõttu. Sest kui need asjast kuulda said, ütlesid kohe Andresele:

«Lasnud ta olla, mis sa tast tahtsid! Arvad, et maksab sulle heaga kätte? Eks oota!»

«Heaga või halvaga, ükskõik,» vastas neile Andres. «Kudas sa siis inimese just lausa surema jätad. Hing oli ju teisel alles sees.»

Aga sügiseks toibus Pearu jällegi. Juba nähti teda kõrtsi saksatoas. Jõulu eel tuli ta sealt juba kord hirmsa mürgliga koju. Näis, nagu tahaks ta nüüd seda tasa teha, mis ta aasta jooksul on pidanud tegemata jätma.

XIX

Aga Jussil oli enne kõik üle pea kasvanud, see oli rutemini sündinud, kui Juss isegi oskas aimata. Saunatädigi ei teadnud sellest midagi, ehk küll tema Jussi oma sõnadega kui punase raudoraga vahetpidamata kõrvetas.

Õhtul mäelt alla tulles otsustas Juss, et homme on viimane päev, ja kui Mari ka siis ei tule, siis on lõpp. Mis ta selle lõpuga mõtles, see polnud talle endalegi hästi selge, vähemalt poleks ta osanud seda täna sõnastada.

Aga kui ta kodus pimedas toas asemele heitis, hakkas teda kuri kiusama, kes oli kiusanud teda varemaltki Mari pärast, nagu tuleks see kuri just Marist. Nõnda ei võinud Juss muidu, kui tõusis ase-

melt, nagu ta sinna oli heitnud, üleriided seljas, võttis seinalt lõksust pussi, pistis selle põue, lahtiselt, nagu ta lõksus seisis, ja läks välja.

«Juss, vaeseke, ei saa ega saa rahu,» ütles saunaeit vanamehele.

«Las ta läheb ja käib, mis sinul temaga asja,» vastas Madis.

Aga tädi ei saanud rahu. Natukese aja pärast lausus ta uuesti: «Kuhu ta nüüd küll veel pidi minema, õige Marit vaatama või?» Vanamees ei vastanud selle peale midagi.

Aga saunatädi eksis: Juss ei läinud Marit vaatama, sest sealt ta ju alles vähe aja eest tuli. Juss läks sama teed üle väljade, kust ta jõulu keskmisel pühal oli jooksnud, kui ta tõttas lumiste kuuskede vahele piiluma, kuidas tema Mari pere-Andresega kirikusse sõidab, roosilise saani, punasekirju teki ja kõrge loogaga, mis noorel märal peal.

Praegu, pimedas, polnud tema rutt sugugi väiksem kui sel jõulu keskmisel pühal. Juss jooksis, nii et kopsud töötasid sepalõõtsadena; ise hoidis kramplikult pussi peast kinni, esiteks põues, nagu oleks teda pimedal väljamäel kellegi eest varjata, pärast lausa õhus vehkides, et oleks soodsam joosta. Juss jooksis seni, kuni ta jõudis sinnasamasse kuuskede vahele, kus ta oli piilunud jõulu ajal. Lõõtsutades ja kuulatamiseks ajuti hinge kinni pidades ronis ta varsti teele lähemale ja kükitas viimaks otse teekaldale kahe paksu ning madala kuuse varju. Aga natukese aja pärast tõusis ta uuesti püsti, sest ta sai aru, et praegu pole tal ennast kellegi eest varjata. Hulk aega pidi ta siin kahe kuuse varjus seisma enne kui hakkasid teelt sammud kostma ja kui hakkas viimaks paistma tulija must kogu.

Juss kükitas maha ja hoidis pussipead kramplikult pihus. Süda kippus kui meeletu peksma, kuskil üleval lõua all või mõnes muus paigas arvas ta teda tundvat. Kui ometi tulija enneaegu tema hirmsat südamepeksmist ei kuuleks, siis oleks kõik otsas! Aga ei, tulija ei kuulnud nähtavasti midagi, sest ta lähenes omasoodu vahetpidamata, ikka samm sammu järel, ning jalg jala ette, nagu oleks tal aega küll.

Imelikul viisil ei tulnud Jussil kuuskede varjus sugugi pähe mõelda või kavatseda, mis ta oma pussiga teeb või kuidas ta tõeliselt talitab. Selle asemel nägi ta äkki end kuskil kuuse all, mille oksas on silmusega nöör, ja tema ning Mari hoiavad kahekesi nöörist kinni. Juss tahaks selle loo üle pikemalt järele mõelda, aga enne jõuab tulija ligi ja hakkab kuuskedest mööda minema. Paras silmapilk. Mõtlemata kargab Juss kuuskede tagant välja, aga tema parem jalg hakkab lumes seisva alumise kuuseoksa taha kinni, ta komistab, kukub peaaegu, toibub ometi kohe ja jookseb ülestõstetud pussiga. Aga teine on Jussi komistuse ajal ümber pöördunud, ja et tal kaitseks midagi käes ei ole, siis lööb ta Jussi jalaga. Nõnda satubki Jussi puss talle pealepoole põlve. Seega arvab Juss, et kõik on nurjas, ta viskab pussi ära ja hüppab üle kraavi metsa sügavasse lumme, kadudes paksude kuuskede vahele. Andres jätkab oma teed kodu poole.

Juss sumas mööda sügavat lund välja äärde ja läks üle mäe otseteed sauna suunas. Lagedal põllul aedade ääres kandsid hanged. Aga kuigi nad poleks kandnud, ometi oleks Juss vististi neist läbi roninud, ilma et ta midagi oleks tähele pannud. Praegu talitas ta nagu kuutõbine. Koju jõudes läks ta lehmalauda ette, seisatas seal üürikeseks, avas siis lauda ukse ja vaatas siis, nagu tahaks ta lehmalt milleski nõu küsida või lohutust leida. Aga see magas rahulikult, ei tõusnud üleski, sest ta teadis, et praegu pole ei sööki ega jooki loota, on ju südaöö. Juss vaatas natukese aega magavat lehma ja kuulis selgesti, kuidas see mäletses, sulges siis ukse, ronis lauda otsast üle aia, kus ta oma kätt kriimustas, ilma et ta seda oleks märganud, läks lähedale kuuse alla, millel üks oks oli nii madalas, et ta ulatus seda kikivarbaile tõustes puutuma. Siin võttis ta pükstelt nööritüki, millel alles silmus otsas oli. «Eks olnud hea, et ta jätsin,» mõtles Juss silmuse kohta, «nüüd on valmis, pole tarvis teha.» Nõnda mõeldes sidus ta nööri otsa kuuseoksa, pistis pea silmusesse ja tõmbas jalad kõverasse. Sealt Madis ta koidikul leidiski, kui ta tahtis kuusikusse minna jumala asjade üle järele mõtlema.

Aga kõik panid pärast väga imeks, et kuidas see küll nõnda võis sündida, sest Jussi jalad puutusid ju rippudes maha. Kuidas võis silmus nõnda kokku joosta?

«Küll vanakuri selle eest hoolitseb, et silmus kinni jookseb,» seletas saunatädi, «seo nöör kas või aja tugiteiba külge. Tema sulle silmusegi kaela paneb, või siis inime ise niisukese teoga toime saab, liiatigi veel Jussi-sugune mees. Tema ei teind ju kärbselegi kurja.»

Kui Madis vastu algavat koidupuna Jussi rippuvat kuju nägema ärkas, jäi ta esiteks ammuli suuga vahtima, nii et piip maha kukkus, ja karjatas siis: «Juss!» Nüüd pöördus ta kannapealt ümber, jättis mahakukkunud piibu sinnapaika ja ruttas tuppa tagasi. Tema liigutused ja nägu olid niisugused, et eit, kes juba kambris oli käinud ja Jussi leidnud vajaka olevat, kohe aimas ja omakorda karjatas: «Juss!»

Polnud parata, Madis pidi jalamaid peresse minema. Esiteks tahtis eit minna, aga vanamees ütles:

«Sina ehmatad oma kisaga pererahva ära, ma lähen parem ise.»

Nõnda jäi eit üksinda sauna. Ja ehk küll Vargamäe sauna uksi kunagi polnud lukutatud ega riivitatud, ometi lükkas eit nüüd sisemisele uksele riivi ette ja surus selja kõvasti vastu ust, nagu tahaks sealt keegi sisse tikkuda. Niisuguse hullu hirmu ajas Juss poodult saunatädile peale, ehk küll teda elavalt kogu Vargamäel peaaegu mikski ei pandud. Sai tõeks Vargamäe saunas targa sõna, et peab kartma surnuid, mitte elavaid.

Peres polnud hirm poodud Jussi pärast väiksem kui saunas. Hääletu, tumm hirm! Ainult peremees ise, kes alles magamast ärkas, suutis viimaks öelda:

«Või siis nüüd enda, hull, üles poond.»

Need sõnad vabastasid nagu kogu maja kangestusest. Joosti uksest välja ja mööda mäge alla sauna poole — Mari poolpaljalt ees, teised tagantjärele. Andreski mõtles esiteks minna, aga kui ta oma jalga liigutada katsus, siis tundis ta, et parem on teda mitte liigutada, sest muidu läheb teine ehk veel käest hukka, hakkab mädanema. Nõnda jäigi ta tagakambrisse sängi pikutama ega võtnud üldisest jooksust osa.

Kui Mari Jussi nägi, karjus ta kohe:

«See on sama nöör, mis seekord heinamaalgi!»

Teised ei mõistnud Mari sõnu ja see ei andnud nende kohta ka mingit seletust, nagu oleks ta nad määranud ainult iseendale ja surnud Jussile.

Sauna-Jussi surm oli mitte ainult Vargamäel, vaid kogu ümbruskonnas suureks sündmuseks. Andrese ja Pearu vahele langes ta tumeda varjuna paljude aastate kestel, võib-olla eluotsanigi. Juba esimesel kokkupuutumisel ütles Andres Pearule teiste kuuldes:

«Said oma lõõpimise palga kätte: sauna-Juss poos enda ülesse.»

Ja Pearu kas ei osanud või ei tahtnud vastata, aga ta vaikis.

Mari oli kui tapetud. Piim kadus rinnast tilgatumaks. Lastele pidi hakkama lehmapiima andma. Õnneks lüpsis peres kaks lehma, nii et piima jätkus pere ja ka Mari lastele.

Mari esimene mõte oli: kui võiks oma pea samasse silmusesse pista, kus oli Jussilgi! Kui võiks sama nööri samasse kuuseoksa siduda, siis oleks kõik möödas!

Aga iga kord äratas teda neist mõtteist laste kisa ja nutt. Raske oli öelda, mõjus nõnda ainult ta oma laste häälitsemine või hakkas südamesse kinni ka pere laste karjumine. Üks oli kindel: niipea kui ta kuulis laste häält või tundis nende puudutamist, kadus tal kohe silmist ainiti tühjusesse sihitud pilk ja silmi tulid selle asemele ikka pisarad. Need tõid pisut nagu kergendust.

Andres ei lausunud millestki sõna, lamas ainult sängis, haige jalg siruli, või istus toolil, midagi nokitsedes. Unustas Mari midagi tegemata, siis laskis ta tüdrukul teha. Seda märgates oli Maril tundmus, nagu annaks peremees talle märku, et temal oleks aeg minna. Aga nüüd polnud Maril enam paika, kuhu pugeda. Külmas saunakambris lamas Juss ja ootas puusärki.

Jälle tuli Meistri-Ants Vargamäe Eesperesse surnukirstu tegema, aga aidalakka laudade järele ei roninud nüüd peremees ise, vaid sinna läks Meistri-Ants ühes sulasega.

«Kukkusin jala, mädandi, katki, hoian seda, et halvaks ei läheks, muidu mõni teab mis teeb teine,» seletas peremees Meistri-Antsule.

Ei olnud nüüd ka enam sellest juttu, kas puusärk Jussile ka meeldib ja kas ta vett peab; tehti ilma igasuguse arutuseta, nagu poleks sellel, kellele ta tehakse, tema kohta midagi ütlemist. Samuti puudusid Meistri-Antsul ka hõbenarmad ja punnpõskedega tiibinglid läikivail plekitükkidel. Ei topitud nüüd vorsti ega sõtkutud saia. Sealiha-käntsakadki jäeti ahju panemata, nagu oleks see kõigil

meelest ununud. Need olid tõesti kurvad matused, kus polnud kellelgi vähematki rõõmu.

Juss maeti laupäeval. Peale oma inimeste olid matusel veel Hundipalu Tiit ja Aaseme Aadu, et oleks, kes aitaksid puusärki tõsta ja hauda kinni ajada, sest Andrese enda jalg oli ikka alles haige. Aga juba käis ta longates tuba mööda ja toa ümber. Matusepäeva hommikul pani ta enese riidesse ja sõitis Jussi maha viima.

Juss maeti meelega laupäeval, et poleks võõraid pealt vaatamas, sest Juss maeti surnuaia taha puude alla, maeti ilma kirikukellalöömiseta, ilma õpetaja ning isegi ilma köstriisanda lugemise ja laulmiseta. See oli Marile kogu õnnetuse kurvem külg. Juss oli ju ikkagi tema mees ja tema laste isa, ja nüüd peab ta matma nagu looma! Ei ole nii suur õnnetus surra kui autult surra.

Küll oli Mari ise õpetajat palumas käinud ja lõpuks kõigest loobunud, ainult ühest mitte: et Jussile lubataks lüüa ühegi kellaga, aga õpetaja oli kui jää ja raud, ei lubanud.

Nõnda siis sõitis Juss üsna vaikselt oma viimsel teekonnal, polnud isegi puutelgedega vankrite loginat kuulda — oli ju lumetee. Ja kui jõuti sinnamaale, kus mõisapõllul surnuvoorid peatusid, et valge riidega kellalööjale kirikutorni märku anda, siis sõideti Jussiga peatumata edasi, sest polnud ju kellelegi midagi lehvitada. Ei olnud üldse põhjust kiriku juurde minna, vaid sõideti otseteed surnuaiale. Aga isegi sellest viimsest jumalaarmust, õnnistatud ja pühitsetud maast, pidi Juss ilma jääma.

Ometi oli keegi, kes halastas: see oli Vargamäe Andres. Sest kui puusärk oli juba hauda lastud ja köied välja tõmmatud ning kui mehed mulla pealeajamiseks labidad haarasid, võttis Andres taskust palveraamatu, tegi selle lahti, paljastas oma pea ja ütles laulusõna ette. Sauna-Mari oli ikka laulda armastanud ja oskas kõiki viise, mis kirikus lauldi, aga täna ei saanud ta piiksugi teha, nii hirmus suur valu oli tal äkki kurgus. Suur valu suure rõõmu pärast! Temal polnud kunagi pähe tulnud Andrest paluda, et see Jussi haual loeks ja laulaks. Andres oli seda ise omast peast teinud. Marile tuli see nii ootamata, et tal otse ihuliikmed pehmeks läksid. Ja siis sai tundmus võitu: nüüd on kõik jälle hea. Sellepärast oli nii hea nutta, kui mehed laulsid ja Andres luges. Aga lõpuks ei saanud Mari muidu, kui pidi meestega kaasa laulma, suure häälega nutma ja laulma, nii et mehed õieti ei mõistnudki, kumba Mari tegi.

Kõik arvasid, et Mari nuttis suure kurvastuse pärast Jussi haual, aga ometi polnud see nõnda. Rõõmu pärast tahtis Mari laulda, aga nutt kippus millegipärast kangesti peale. Nõnda laulsid Jussi haual mehed ja ainukese naisena Mari, sest teisi ei olnud. Küll oli tahtnud ka saunatädi tulla vaatama, kuhu see Juss õige pannakse, aga tema ei saanud, pidi jääma perelaste karja.

Pere-Andrese hoole tõttu maeti siis Juss nagu kord ja kohus, ja kuigi keegi võõras oleks surnuaiast mööda läinud ja laulu kuulnud, siis oleks ta ehk ainult seda imestanud, miks küll laupäeval surnut

maetakse, aga tal poleks mõttessegi tulnud, et lauldakse surnuaia taga, mitte aia sees.

Mari oli mõelnud, et niipea kui ta Jussi on maha viinud, läheb ta perest ära — läheb kogu Vargamäelt minema, niipea kui ta endale ulualuse kuulanud. Aga Andrese lugemine ja laulmine Jussi haual tõi tema meeltesse muutuse. Ta sõitis ühes temaga Vargamäele tagasi ja äraminek ei tulnud tal enam pähegi. Mingisugune ähmane või uimastav tuimus võttis tema üle võimust. Ja kui siis peremees ise mõne päeva pärast Mariga tema minekust juttu tegi, küsides, tahab ta edasi jääda või lahkuda, siis ei vastanud Mari midagi, hakkas ainult nutma.

«Ega ma sind ei aja, ää seda mõtle,» ütles Andres talle siis. «Mul oleks muidugi parem, kui sa jääd, võiks rahuliku südamega kodust ära minna, maja sinu hooleks jätta. Aga ma mõtlesin, et kui ehk sa ise, siis . . .»

Aga Mari ise polnud midagi arvanud, tema ei teadnud üldse enam midagi. Sauna ümbrust ja saunakambrit kartis ta, mujale aga polnud minna oma kahe lapsega.

«Noh, eks elame siis edasi, aeg annab arutust,» lausus peremees. Ja et asjad ühel pool oleksid, toodi Mari lehmgi alt üles ja mahutati pere lauta.

XX

Algas harilik argipäevaelu. Olnud tormi järel tundus Vargamäel nii vaikne. Polnud nagu kellelgi siin muud huvi ega muret, kui aga kodus loomade talitamine, tubade toimetus, vokkide vuristamine, lõngade haspeldamine ja kerimine ning kangaste kudumine, ikka ühest poolööst teise poolööni.

Ainukeseks vahelduseks oli kirikuskäimine. Nüüd sõidavad Andres ja Mari sootuks vaikselt, nagu istuksid nad saanis, seljad vastakuti. Tõeliselt ei lähegi nad kiriku pärast, vaid surnuaia ja selle taguse pärast, sest ühes puhkab ju Krõõt ja teises Juss. Kirik on kõrvaline asi, muidu moepärast rääkida, sest Andres pole kunagi suur kiriku sõber olnud ja Mari võõrdus temast Jussi matuste pärast.

Nõnda siis ajab Andres hobuse surnuaia väravasse ja paneb talle seal heinavõrgu ette. Ise lähevad nad Mariga, kuni üks astub väravast sisse ja teine pöördub aiaäärt mööda kaugemale puude alla. Lumi on sügav, Mari sumab põlvini sees, aga sellest pole midagi, sest ta pani endale kahed villased sukad kodus jalga.

Kulub tükk aega, siis tulevad mõlemad jälle saani juurde tagasi. Andres võtab hobusel heinavõrgu eest, nad istuvad peale ja sõidavad kodu poole tagasi, sõna lausumata, nagu nad olid tulnudki. Peaaegu kunagi ei peatu Vargamäe Andres nüüd kõrtsi juures ega astu sinna sisse.

Juba enne liikus Vargamäel vähe inimesi, aga nüüd liigub veel vähem, eriti talvel, kui teed käivad silmalt üle soode ja rabade. Oli

tundmus, nagu hoiduksid kõik meelega Vargamäest eemale. Tuli vahetevahel mõni sitsikaupmees oma kelgu või kandamiga ja kaltsukaupmees kausikoormaga. — — —

Oodati kevadet.

Kevad tuligi, aga siis algasid uued hädad ja uued mured, nii et Andresel perenaise küsimus üsna näis ununevat. Kevadel hakkasid kemplemised Pearuga. See oli küll talvel leppimas käinud, aga seda polnud rohkemaks tarvis kui ainult armulauale minemiseks kirikusse. Juba esmaspäeva hommikul pärast kirikuskäimist mõtles mees teisi mõtteid, mõtles mehiseid mõtteid: kuidas üleaedse krundile vett paisutada, soosilla kõrvale auke kaevata, põlluteele kive veeretada, piiril aedu lõhkuda, põllupeenraid üles künda, naabri karjapoissi kimbutada, tema sulasega riielda või ükskõik missugust vingerpussi mängida, et üleaedset ärritada ja teda kohtukäimisele hukutada.

Varsti oldigi sealmaal, et protsessiti küll kraavide, küll loomade, küll tee, küll teesillutamise, küll põllupeenarde pärast. Kord oli üks kaebaja, kord teine. Kel õigus, kel kõverus, võis vanajumal mõista, mitte maapealne kohus. Aga rukkilõikuse ajal juhtus niisugune asi, et iga inimene tahes või tahtmata pidi mõistma: Pearu on oma üleaedse vastu kelmistüki teinud või vähemalt temale kahju sünnitanud. Kohus kahtles küll hulk aega, aga ka tema ühines viimaks harilikkude surelikkude arvamisega. Oli nimelt nõnda, et kui Andres ühel ööl keset rukkilõikust kustki voorist koju tuli, leidis ta Pearu, kes joobnult vankris magas, hobusega oma rukkist. Seda nähes ruttas Andres koju, äratas sulase ja tüdruku, laskis ka sauna-Madise alt üles kutsuda ning nõnda neljakesi läksid nad Pearut vaatama. Võis ainuke arvamine olla: Pearu pidi olema meelega hobuse teelt kõrvale juhtinud ja temaga läbi odra sõitnud, et üleaedse küpsesse rukkisse pääseda, kus ta ei sasinud hobuse ja vankriga niipalju kasvavat rukist, kui lõhkus valmis hakke. Tunnistajate päralejõudmisel norutas hobune keset Eespere rukist, ohjad ratta ümber, kuna Pearu ise vankris õndsa und näis magavat.

Kui asi kõigile üsna selgeks oli tehtud, saatis Andres üleaedse eide järele, et las ise toob oma vanamehe tema rukkist välja, näeb asja ometi oma silmaga, teab, kel õigus, kel ülekohus. Nõnda see sündiski: teisepere eit ise sõidutas oma vanameest läbi üleaedse rukki ja odra teele ning mööda teed koju, endal silmad vett täis, nagu oleks ta surnumatja. Katsus teine vanameest äratadagi, aga sel oli uni kui tina.

Lepitusest ja kahjutasust ei räägitud ei perenaisega ega hiljem ka Pearu endaga, sest üleaedsed ei rääkinud teineteisega üldse mujal kui kohtukulli ees või kõrtsileti ääres, nii-öelda avalikus paigas. Vargamäel võis vastastikku ainult sõimelda ja teineteist näägutada.

Nagu ikka, nõnda oli Pearul ka seekord oma mõjuv vabandus: ta olnud purjus, hobune läinud omapead, tema enda raskesti magades. Selle vabanduse võttis kohuski arvesse, sest joomine on ju

ülemuse poolt mitte ainult lubatud, vaid ka seatud ja viin ise on jumala armuand kurbadele rõõmustuseks. Seega ei võiks viinastunu uneski midagi kuriteolist olla.

Aga Andres tegi tunnistajate varal tõenäoliseks, et Pearu ei võinud siis magada, kui ta läbi odra tema rukkisse sõitis ja seal kuivad, eelmisel päeval tehtud hakkjalad maha ajas, vaid tema pidi siis tingimata ärkvel olema ja ise hobust ohjadest juhtima, kui tal kedagi teist kaasas polnud, kes seda võis teha, kuna ta hiljem ära läks ja Pearu sinnapaika jättis. Alles siis, kui hakid juba olid maha aetud, pidid olema ohjad ratta alla lastud, sest hobuse omapead minnes oleks see vististi ammu enne sündinud ja siis oleksid hakid jäänud maha ajamata ning raske kahju sündimata.

Mis aga puutub sellesse, et joomine on ülemuse, s. t. jumala asemikkude poolt lubatud ja seatud ning et viin on jumala armuand kurbadele rõõmustuseks, nagu auväärt kohus arvab, siis oli Andres sellega üsna nõus. Aga tema nõrga arusaamise järgi oli Pearu kallist jumala armuandi kurjasti tarvitanud — ligimese kahjuks. Sest mis sünniks, kui tema, Vargamäe Andres, ja ka kõik teised valla peremehed enese Pearu eeskujul purju jooksid ja siis vastastikku üksteise küpse rukki läbi sõidaksid ning hakkjalad maha ajaksid? Andrese arvates poleks seegi soovitav, kui igaüks oma rukkis purjus peaga nõnda sasiks ja oma hakkjalad nõnda purustaks, rääkimata võõra vara raiskamisest. See ei võiks enam kuidagi jumala armuanni ja tema armunõuga kokku käia.

Lõpuks kaldus ka auväärt kohus arvamisele, et üldine rukkisasimine purjus peaga, olgu omal või võõral põllul, ei võiks mitte jumala armunõu olla, sest kirjutatud on: kel on, sellele peab antama, ja rukkisasimine ning hakkide purustamine pole mitte andmine, vaid võtmine. Nõnda sai Pearu raskema karistuse, kui ta alguses oli kartnud. Muidugi Andrese arvates oli seegi vähe, nagu ta väheseks pidas oma kahjutasugi. Aga polnud parata, kohtukullile pidi alla heitma.

Pärast kohut läksid üleaedsed kõrtsi. Mis ühes ütlemata oli jäänud, sellest võis teises vabalt rääkida. Viinaklaasi juures sobis jutt üldse paremini kui kohtukulli ees, sest siis polnud vaja vastaspoolt kuulata, võis korraga karjuda, niipalju kui rinnast häält tuli. Nõnda oli asi mõlemale palju selgem, sest igaüks kuulis ainult ühte arvamist.

Üks asi oli ometi olemas, mille kohta Pearu oleks tahtnud oma vastase arvamist kuulda, nimelt: kuidas sattus tema küll läbi odra naabri rukkisse ja ajas seal tema hakid maha? Pearu ei suutnud kuidagi uskuda, et hobune ise nõnda oleks heast-paremast teelt kõrvale pöördunud ja mööda vilja läinud ümber kolama. Ta oli ju ennegi küllalt vankris maganud, aga hobune polnud kunagi muud teinud, kui mööda teeservi süües lõpuks koju läinud. Üsna purju jäädes julges Pearu naabrimehelt minna seletust küsima, aga see

vastas mitteteadmisega, sest tema leidnud ju ainult Pearu omast rukkist, see on kõik.

«Siis oled sina niisama rumal nagu minagi,» ütles Pearu, kuigi ta oma sõnu ise ei uskunud, sest tema arvates pidi Andres asjast rohkem teadma kui tema.

Andrest tabasid Pearu sõnad õigesse kohta: tema tahtis ikka Pearust targem olla. Sellepärast vastas ta üleaedsele:

«Kes siis oma tarkust teisele õpetab.»

Ise muigas kavalalt.

«Sa siis tead, kuda ma sinu rukkisse sain?» küsis Pearu.

«Tean või ei tea, sinu ninale ma seda ikkagi ei kirjuta,» vastas Andres iseteadvalt.

«Mis sa maksu tahad, kui ütled?» küsis Pearu. «Võta kümme rubla! ... Säh, kakskümmend viis!»

«Pane juurde,» ütles Andres, «ega minu tarkus nii odav ole.»

«No kolmkümmend!» karjus Pearu.

Kõrtsmik laskus rinnuli letile. Kogu kõrts oli pinevil.

«Litsid mehed need Vargamäe omad,» ütles kõrtsmik ja laskis hammaste vahelt lirtsti üle leti põrandale, ärplejate jalge ette.

«No võta raha!» karjus Pearu.

«Hea küll,» ütles Andres viimaks, «kolmekümne eest ma ütlen. Aga sina ei tohi kellelegi edasi öelda, kohtulaua ees ka mitte.»

«Pea, pea!» hüüdis Pearu ja katsus joobnud peaga mõtelda. «Ei, sellega põle ma nõus,» ütles ta siis. «Sina võid minu rahaga teha, mis tahad, ja mina teen sinu sõnadega, mis mina tahan: lasen kas kiriku kantslist maha ütelda või kiriku ukse ette paplisse lüüa, et kõik teaksid, mis sõnade eest Oru Pearu Mäe Andresele kolmkümmend rubla maksis.»

«Üks ta mats puhas!» hüüdis Andres nüüd. «Tee, mis tahes, lase või lauluraamatusse üles panna.»

«Kas kuulete, mehed, ja sina, kõrtsmik, seal leti taga: Mäe Andres ütleb mulle siin kõrtsileti ees, kuda mina sain tema rukkisse, ja mina võin sellega teha, mis tahan.»

«Anna raha kõrtsmiku kätte, muidu pärast petad, sind pole uskuda,» ütles Andres.

Pearu andis raha ja kõrtsmik võttis selle vastu. Nõnda oli nüüd kõik korras, oodati ainult, millal Andres oma uudise ilmutab. Aga äkki astus see Pearu juurde, pani oma suu tema kõrva äärde, käe ette varjuks, et teised midagi ei kuuleks, ja sosistas nõnda midagi. Pearu polnud sugugi ette valmistatud, et ta nii ruttu Andrese saladuse teada saab. Aga niipea, kui ta selle oli kuulnud, karjus ta:

«Sa pidid ju kõvasti, et kõik kuulevad!»

«Seda kaupa ei olnd,» vaidles Andres vastu. «Kõrtsileti ääres, kõigi ees, nõnda oli meie kaup ja nõnda mina tegingi. Kõik kuulsid meie kaupa.»

Tõusis üldine kisa ja kära. Kõik olid muidugi arvanud, et Andres pidi ütlema oma saladuse valjusti, nii et ka teised kõrtsilised

kuuleksid, aga kõik mäletasid ka seda, et valjusti või salaja ütlemisest kauba sees juttu ei olnud. Tõusis küsimus: kuidas otsustada? Pearu nõudis kõrtsmikult raha tagasi, Andres keelas andmast, sest tema oli ju oma saladuse Pearule öelnud.

Kõrtsmik irvitas.

«Litsid mehed need Vargamäe omad,» kiskus ta läbi hammaste ja sülitas alla oma jalge vahele põrandale, sest teisel pool letti oli praegu niisugune liikumine, et sinna sülitada mingit võimalust ei olnud.

«Mina pidasin kaubast kinni,» seletas Andres. «Kui Pearu tahab, võin talle oma sõnu korratagi ja pangu ta nad siis lauluraamatusse, löögu paplisse või lasku õpetajat kantslist maha kuulutada. Aga seda ütlen ma sulle, Pearu, et kui sa oma sõnu tunnistajate suu läbi ei või kinnitada või kui sina mind avalikult laimama hakkad, siis annan su kohtusse, seda pea meeles.»

Kõrts möirgas.

«Pearu on sees!» hüüti mitmelt poolt.

Aga asi polnud veel otsustatud. Raha seisis alles kõrtsmiku käes. Pearu lubas kohtusse kaevata, kui see Andresele välja antaks.

«Ole ikka mees, Pearu,» rääkis kõrtsmik. «Kõrtsil kõrtsi õigus, kohtul kohtu õigus. Oled asja kõrtsis alustanud, siis lõpeta ta leti ees, ära poe temaga kohtukulli ette. Kui muidu ei saa, las teised otsustavad, kuulake ise Andresega pealt. Ütleme nõnda, et kõrtsilett on kohtulaud ja mina sellel laual kulliks. Mehed, vaadake ise, kas mina kõlban kohtukulliks?»

«Kõlbad, kõrtsmik!» hüüdsid mehed naerdes.

Nõnda siis algas kohtumõistmine Vargamäe meeste riiuasja üle kõrtsileti ees, kus peal seisis kohtukullina kõrtsmik rõõtsakil. Aga juba asja-arutuse algul rääkis Andres oma kavalad sõnad, öeldes:

«Kõrtsmik ja kõrtsilised, mina seda Pearu raha ei tahagi, mul omalgi teda, niipalju kui kulub. Kui teie see kolmkümmend rubla minule peaks mõistma, siis jätan ma ta kõrtsmiku kätte ja tema andku selle raha eest igaühele, mis keegi soovib. Jooge ennast kas või käpuli maha, kui aga sellest rahast jätkub.»

Need sõnad tõid asjasse kohe selguse. Varsti mõistsid kõik ühes kõrtsmikuga, et Andres on kaubast kinni pidanud. Kui Pearu kaotas, siis polnud selles keegi muu süüdi kui tema ise: miks tegi ta nii halva kauba.

«Ka Pearu ise võib oma raha eest juua,» ütles Andres peale otsuse väljakuulutamist.

Vastuseks oli üldine hirnumine.

«Sinu, sea mollile ma ei tule,» vastas Pearu ja tellis kõrtsmikult omal arvel. Aga sel polnud esiotsa aegagi tema tellimist täita, tal oli tähtsamat teha: kogu kõrtsile anda.

Kõik jõid rõõmu pärast, Pearu üksi aina kurvastuse ajel, sest nii õnnetut päeva polnud tal mil ega mil ajal olnud: ta kaotas kohtus ja sai kõrtsis teiste naeruks. Andres oli ta nii ühel kui ka teisel pool lihtsalt üle löönud. Pearu oli ikka arvestanud tema ausust ja tõe-

armastust, aga nüüd leidis ta korraga, et Andres on «krutskid» täis nagu temagi.

Seda pani Pearu oma üleaedsele väga pahaks. Tema arvates pidi mees ikka olema, mis ta on, aga mitte nõnda, et ükskord nii ja siis jälle naa. Oleks Andres algusest saadik krutskitega tulnud, siis oleks Pearu ennast teadnud hoida, aga tema usaldas Andrest ja nõnda sündis see, mis täna oli sündinud. — — —

XXV

Mariga esimese lapse saanud, tundus Andresele, nagu algaks ta oma elu uuesti. Ometi oli Vargamäel alles kõik vana. Uued kambridki polnud enam kuigi uued ja neid ei tulnud enam keegi uudishimus vaatama, sest leidus ju ümbruskonnas talusid, kus juba uuemad, suuremad ja valgemad eluruumid olid kui Vargamäe Andresel — nii ruttu veeres aeg ja muutus elu.

Talus sibas nüüd seitsmehingeline lapsekari: Krõõdalt kolm tütart — Liisi, Maret, Anna — ja poeg Andres; Marilt poeg Indrek ja peale selle veel Jussi lapsed — Juku ja Kata. Nõnda siis võis selle poolest Andrese süda üsna rahul olla: Vargamäele tulles oli ta lapsi tahtnud, ja neist polnud, jumal tänatud, puudu.

Andrese ja Krõõda ning Jussi ja Mari lapsed, olgu pojad või tütred, olid kõik tublid ja terved. Tulid küll vahetevahel haigused — sest kus siis lastelises peres ilma selleta saab —, aga need raputati nagu halb uni ihuliikmeist. Ainult kõhast, kurjast, ei saadud igakord nii kergesti lahti ja siis oli kuulda, nagu raiutaks Vargamäe Eesperes aina puid. Peamureks oli — et jätkuks, mis lastele hamba alla panna, sest suud jahvatasid neil hommikust õhtuni. Mõni ajas isegi südaööl silmad asemel lahti ja painas emalt süüa.

Ainuke, kes oleks nagu teisiti loodud, on väike Indrek kiigus. Aga küllap hakkab ehk temagi viimaks kaela kandma, las aga Mari turgutab teda. Et see väike kõige nääpsukesem on, siis paistab vahel, nagu ei näekski Mari teisi lapsi, aina hoolitseb aga Indreku eest. Ongi temaga suurem häda kui teistega nii vanalt on olnud. Ikka on teine pirin, nagu oleks tal midagi viga või puudu, ei anna teine õieti rahu ei ööl ega päeval.

Liisi, kes peab teda kiigutama ja hoidma, ning Maret, tema abiline, on poisist surmani tüdinud, sest ta ei rahuldu ju millegagi, sea teda nii või teisiti. Ehk kui ta veel otseteed karjuks, siis oleks teine asi, sest siis tuleks ema. Aga ei, ta on ainult rahutu, kögiseb ja piriseb. Ja et lapsest silmapilgukski vabaneda, ei jää Liisil ja Maretil nii mõnigi kord muud pääseteed, kui peavad teda vahetevahel näpistama — mitte väga kõvasti, sest siis jäävad märgid järele, aga ikkagi peab, muidu ei saa kuidagi. Näpistamist kannatab aga Indrek naeruväärt vähe, nagu arvavad Liisi ja Maret, kes ainuüksi on pühendatud lapsehoidmise ametisaladustesse. Kussuta ja äiuta teda niipalju kui tahad või lase kiigu vibu otsal kas või

vastu lage käia, nii et laps aina hüppab, see midagi ei aita, ikka lõugab teine, kui pisutki teda näppudega puudutada.

Iga kord, kui laps nõnda lõugama hakkab, ilmub ema, võtab lapse väheks ajaks oma sülle ja vabastab hoidja, kes pistab silmapilk minema, nagu oleksid tal kurjad vaimud kannul.

«Ää sa kaugele jookse, mul on sind varsti tarvis!» hüüab Mari hoidjale järele, aga vaevalt paneb see neid sõnu tähele. Kaua peab ta pärast hoidjat hõikama, enne kui see tuleb.

Hoidjal on vaheajal hirmus palju tähtsat toimetada. Eelkõige peab ta tulist ja tuhat mööda tänavat alla koplisse kupatama, sest seal on laste ühine majapidamine, millest osa võtab ka karja-Atu. Seal on murul kogu Vargamäe oma põldude, niitude, saarte, soode ja rabadega. Jõgigi jookseb kuski vinta-vänta, aga see on sügav ja pehmete, kõikuvate kallastega, nii et temast peab eemale tõrjuma loomad ja lapsed.

Koplid ja tänavadki on seal laste Vargamäel. Ei puudu ka piirid, kupitsad, ristikivid, kraavid ja soosillad. Elab seal kaks perekonda, meie- ja teisepere, kes alatasa on riius ja vihavaenus. Häda sellele sarve- või kabjakandjale, kes julgeb üle piiri minna teisepere krundile, kohe on kinnivõtmine, kohtukäimine, trahvimaksmine — kasetohust valmistatud rahadega, ümmarguste ja nurgelistega, millel numbrid peal ja kõik.

Loomi on aga mõlemas peres päratu hulk ning nii mõnedki neist ajavad aedu maha või kargavad kraavi. Aiaajamiseks on kõige maiam suur kirju sõnn, muudkui möirgab teine aga Atu, Liisi või Mareti suu läbi, ammub, vajutab rinnaga aiale ja see langeb kokku, nagu oleks ta tõepoolest ainult lepapilbastest tehtud. Sauna küüt, see sinder, on kange üle kraavide hüppama, nagu polekski teine õige kariloom, vaid elus kits. Isegi jõgi ei pea teda, ujub läbi, nina aga teisel vee peal ja puhutab.

Sellest teab karja-Atu otse imeasju jutustada. Tema'p see meistergi on, kes on asutanud kopli suure kivi äärde murule kogu selle tibatillukese Vargamäe meie- ja teiseperega. Tema tehtud on hooned (suvise keedukoja moodi), karjaaiad, tänavad, mets karjamaal, kased heinamaal. Tema meistriteosed on ka kõik need pudulojused, sõra- ja kabjakandjad, kes ammuvad, möirgavad, määgivad ja hirnuvad laudas, karjaaias, tallis, tänaval ja metsas, aga ikka Atu enda, Mareti või Liisi suu läbi. Ühel hobusel ja suurel härjal on isegi jalad all ning linased sabad taga. Need on kopli-Vargamäe au ja uhkus. Aga need ei taha muidu hästi püsti seista, kui peab jalad maa sisse vajutama. Seda peab aga parajasti tegema, muidu tulevad loomadel jalad alt ära, kui neid hakatakse maa seest välja tõmbama. Õiget mõõtu tunneb ainult Atu, pisut ka Liisi, aga Maret paneb loomad ikki nõnda seisma, et jalad kõik otseti maa sisse jäävad, kui looma tahad liigutada.

Peaaegu iga päev, kui Atu karjaga metsast tuleb, koliseb tal uusi loomi taskuis ja leivakotis — kõik aina suursugused mõisapullid ja peened sõiduhobused, kes elavad toredates tallides. Neid viimaseid

ehitab Atu lõunaajal, kui kari kodus. Küll käsib perenaine temal natukeseks magama heita, sest muidu ei saa teda hommikul kuidagi lakast maha, aga pole parata, poisil ei jätku aega magamiseks: kogu kopli-Vargamäe ootab korraldajat, ehitajat, kavatsejat. Liisist-Maretist või Annist kui tütarlastest pole suurt asja, sest neil puudub arusaamine tõsisest «rehnutipidamisest». Juku on aga selleks liiga väike. Nõnda lasub karja-Atu õlgadel kogu suur mure, mis on seda suurem, et mõnikord nagu laastav keerdtorm Vargamäest üle käib, olgu Liisi ja Mareti kurja vallatuse või mõne rõngasnina näol. Siis tuleb kõik uuesti ehitada ja ainult Atu teab, kui suurt vaeva see nõuab.

Niisugune on see tähtis paik, kuhu lapsehoidja nii tulist ja tuhat lippab. Peab järele vaatama, mis on uut kavatsetud, uut tehtud. Issand jumal! Kui ometi aega oleks koplis istuda, Atu meisterdatud loomi karjatada, lehmi lüpsta, sõnne sarvipidi kokku lasta, hobuseid jooksutada ja talveks neile heina teha! Aga enne kui veel õieti saad tööle hakatagi, kostab juba hüüdmine, kord-korralt ikka kõvemini, ikka käskivamalt ja kurjemalt. Ei aita muu, kui jäta kogu töö ja toimetus jumala hooleks ja katsu, et jällegi saad lapse juurde.

See on hirmus, kui vähe on kõigil arusaamist kopli-Vargamäe rõõmudest ja muredest. Ükski ei pane neid mikski. Kõik arvavad, et nende asjad on hoopis tähtsamad — et nende asjad on ainukesed tõsised ja tähtsad asjad. Aga Liisi ja Maret lohutavad end sellega, et ükskord saavad ka nemad suureks ja siis teevad nad, mis süda kutsub: mängivad kas või päevad otsa, kogu suve koplis Vargamäed ega lase endid kellestki segada, mingu päris-Vargamäe kas või tükkideks. Nad teevad siis koplisse suure, suure Vargamäe, võtavad poole koplit tema alla, teevad talle tugeva aia ümber — muidugi ühes karja-Atuga —, nii et sead, lambad ega veised enam sinna tallama ei pääse, ja istutavad siis sinna päris juurtega puud, ainult väiksemad kui harilikud puud.

Aga nüüd pole parata, peab minema, kui ema hüüab, ehk küll süda sees aina valutab. Ööselgi vahel on Liisil ja Maretil rind täis kuuma tuska oma kopli-Vargamäe pärast, nagu oleks see neil tõeliselt olemas. Sellepärast on nii raske jännata tüütavalt piriseva Innuga.

Mari isegi tundis, et Indrekuga oli raskem kui teiste lastega. Andres ja Kata väsisid õhtuks sedavõrd, et nad jäid magama, nagu oleks neile rondiga pähe löödud, suuremaist lastest rääkimata. Nõnda lamasid nad hommikuni, kus silmaluugid uuteks askeldusteks avanesid.

Indrekul oleks nagu linnu-uni. Öö jooksul ärkab ta mitu korda ja äratab ka Mari, sest temalgi oleks nagu linnu-uni. Vaevalt saab laps ennast liigutada, ilma et ema seda kohe kuuleks. Ometi peab hommikul õigel ajal jalul olema, sest kari ootab väljalaskmist, majatöö tegemist. Ja kui oleks veel endine töö! Aga Vargamäel töö aina kasvab. Krõõdal oli kolm last kaelas, neljas juba tappis

ta. Maril on neid seitse karjatada ja kasida. Ainuke õnn, et kahest vanemast hakkab juba abi saama, lühendavad emal nii mõnegi jalatäie.

Õhtuti tunneb Mari mõnikord, et luud-liikmed polekski nagu tema luud-liikmed. Ainult hommikul peab nad tahes või tahtmata omaks tunnistama, nad asemelt kokku korjama ja uuesti ikkesse panema — käima aida ja lauda, keldri ja kaevu, kartuli- ja kapsaaia vahet.

Töö on kasvanud ka Andresel, kuigi ligi kümneaastane rähklemine jõudu pole kasvatanud, ennem kahandanud. Peremehe piht oleks nagu pisut juba vimma tõmbunud. Kui Krõõt hauast võiks tõusta ja vaadata, siis ütleks ta vististi, et Vargamäele tulles Andresel niisugust pihta ei olnud.

On kasvanud suude hulk nii toas kui ka laudas, nõudes aina pea- ja kõhuvarju. Pole muud kui roogi uut põldu ja puhasta rägust uut niitu, muidu pole varsti ei toas ega laudas enam midagi suhu ega silma pista. Andres teebki nii ühte kui teist, on seda teinud kogu aja Vargamäel.

Alguses tegi ta seda nagu mingisuguse eesmärgiga või unistuse teostuseks, nüüd teeb ta seda juba nagu mõnda harjumust või paratamatut tarvidust — ta ei või teisiti. Ta on sattunud nagu mingisse nõiakeerdu ja siin tallab ta ringi nagu orav rattal puuris.

Kasvab põllu- ja heinasaak, peab loomi juurde muretsema, muretseb ta aga neid juurde, siis tekib varsti vajadus suurema saagi järele, olgu põllul või heinamaal. Nõnda vahetpidamata ja lõpmata. Kasvata kõik kas või kümne- ja sajakordseks, ikka keerled endises nõiaringis. Niipea kui puudutad käega maamulda, avanevad arvamatud võimalused, ainult tööd, tööd, muidu ei sünni midagi.

Andres ei suuda kõike teha, mis Vargamäe temalt loomulikult nõuab, seda mõistab ta ligi kümneaastase rähklemise järel. Vaevalt suudaks seda noor Andreski, kui ta astuks vana Andrese jälgedesse. Üht tahaks ta ometi: muuta sood loomakandvaks. Tänini pole ta veel sinnamaalegi saanud, sest ikka alles ronivad lehmad tümas ja kisuvad oma jalgu mudast, nagu hoiaks mõni soovaim neil kümne küünega sõrgadest kinni.

Andres usub alles oma jõudu ja tulevikku, sest elatakse suurel majandusliku tõusu ajajärgul. Põllusaaduste hinnad kerkivad ja nõudmine nende järele kasvab. Viinavabrikud nõuavad aasta-aastalt ikka suurema hooga kartuleid ja need kasvavad head. Mehed, kes ei karda kartulikasvatamisega oma põldusid liiga kurnata, saavad oma kohtadest nii palju raha, et kaotavad ise aru ja ajavad selle ka teistel segi.

Andres on tänini kartuliga ettevaatlik olnud. Tema arvab, et kartul aina võtab põllult, aga ei anna midagi tagasi. Aga pikkamisi saab üldine rahahimu ka temast võitu.

«Kui katsuks õige mõne aasta kartulitega,» ütleb ta Marile,

«saaks hulga raha, maksaks mõisavõla kinni, siis alles oleks omas talus pärisperemees.»

Aga need, kel taskud olid krabisevat paberit pungil täis, unustasid sagedasti kohavõlad ja elasid nagu mingisuguses muinasilmas. Raha pidi ju igavesti voolama, sest ikka ajas mõisnik viina ja ikka pidi põld niisama hästi kartuleid kasvatama, pole muud kui vea viinakeldrisse ja võta ülalt häärberist raha.

Meestel olekski äkki nagu tiivad külge kasvanud, ei saanud ega saanud kuidagi kodus püsida ja tööd teha või tööväsimusest puhata. Sõideti mööda laatu ümber, sest need olid ainukesed suured pidupäevad. Vedeldi päevade ja nädalate kaupa mööda kõrtse, sest need olid ainukesed lõbupaigad. Löödi raha peale kaarte, ärbeldi rahaga.

Pühapäeviti seisis kiriku juures kõrtsiesine hilja ööni hobuseid täis. Mõnel oli heinavõrk ees, mõni könutas niisama, närides ajaviiteks lasilapuud. Aga peaaegu igal vankril kössitas eideke, olgu noor või vana, ja ootas meest, kes ajas kõrtsis ühiskondlikke asju: lällas leti ääres või seisis keset põrandat, viinaklaas käes.

Kogu kõrts kõmas üldisest vaidlemisest, ärplemisest ja lõõpimisest. Suitsu tõttu, mis oli kibe ja vänge nagu viingi klaasis, ei küündinud silm ühest toa otsast teise. Talvel külmaga katsusid ka eided kõrtsi pugeda, aga nii mõnegi rinnad ei pidanud meeste piibusuitsule kuigi kaua vastu: eided hakkasid läkastama ja vesiste silmadega ruttasid nad õue tagasi.

Kõige suuremad pidupäevad kõrtsis olid kevadtalvel, kui mõisast kartulite eest raha kätte saadi. Hoidku jumal siis mõnd sulasmeest, saunataati või vaest peremeest kõrtsileti ääres mõne rikkaga kõrvu sattumast!

«Mis sa ka reagid, sul põle ju raha,» öeldi talle silmapilk, ja varsti tõmmati rahapungad taskust ning virutati letile.

Oru Pearugi oli üks neist, kes palju kartuleid maha tegi ja mõisast palju raha sai. Parajate «semlakkidega» kokku juhtudes sõitis ta vahel päevade kaupa mööda ümberkaudseid kõrtse ümber, jõi, ärples ja riidles, kui vastasest muidu võitu ei saanud. Tema suurus ja mõju aina kasvasid ja tema kuulus pisut nagu kõrgemasse ringkondagi. Andres ei olnud tema kõrval «seltskondlikult» midagi, sest tema käis harva kõrtsis ja joomisega ei teinud ta suurt tegemist. See aga oli paratamatu vaesuse märk, sest iga mees pidi jooma, kui tal jätkus selleks raha.

Kui nad Andresega kõrtsileti ees kokku sattusid, läks nende vahel kohe vastastikune nöökamine ja vedamine lahti. Sõnakad mehed olid nad mõlemad ja sellepärast saadi neist palju nalja. Et Pearu kurss viimasel ajal sedavõrd oli tõusnud, siis hakkas ta Andresega samuti rääkima, nagu ta seda oli teinud nende naabruse algul.

«Tahad, ma maksan su, sandi, kinni, mine Vargamäelt ära,» ütles Pearu kord Andresele.

«On sul siis nii kole palju raha?» küsis Andres.

«Ikka rohkem kui sinul, könnil,» vastas Pearu uhkelt. «Tule, paneme välja, kui mees oled.»

«Sinusuguse mehega ei maksa mul hakatagi,» lõõpis Andres vastu.

«Sina, könn!» hüüdis Pearu põlglikult. «Või minuga ei maksa hakatagi? Tule lagedale! Tule jaanipäisele jääle! Sa arvad, et kui sul rammu rohkem, et siis ka raha.»

«Ütlesin juba, et ei maksa sinusugusega jännata, kui paremaid mehi ei ole,» kordas Andres üsna rahulikult, nagu oleks tal tõepoolest jumal teab kui raske rahapung taskus. Ometi oli tema suurustamine ainult sõjakavalus, sest juba alguses oli ta Hundipalu Tiidule märku andnud, et see tuttavailt raha kokku ajaks ja salaja tema kätte toimetaks. Niipea kui Tiit oma ülesande oli täitnud, muutis Andres kohe tooni.

«Kui su paberikrossid taskus nii väga kihelevad, eks tule siis välja, katsume, kes on vägevam, Mäe või Oru,» ütles Andres viimaks nagu pahaselt.

«Krossid!» hüüdis Pearu ja virutas katariina letile. «Pane kõrvale!» käskis ta Andrest.

See võttis oma rahakoti ja otsis sealt sajalise välja. Silmapilk virutas Pearu esimesele katariinale teise peale. Andres tegi sedasama ja nüüd oli tema oma sajaliste tagavara läbi. Pearu mürtsatas kolmanda sajalise letile, ja kui Andresel kohe polnud panna, ütles Pearu: «Oled könn mehe kõrval, tunnistajaks terve kõrts.»

«Pea ikka, pea,» vastas Andres rahulikult, «mul peab kusagil veel tagavaraväge olema.»

«Tule välja, kui mees oled!» karjus Pearu.

Andres pusis ja otsis ning mehed ümberkaudu naersid, sest suurem hulk arvas, et Andres teeb Pearuga muidu nalja. Lõpuks aga võttis Andres ometi taskust rahakoti, tegi selle lahti, otsis sealt sajalise ja pani ta kolmandaks teiste sajaliste juurde letile. Pearu tõmbas rahakotist neljanda sajalise: sedasama tegi ka Andres. Nüüd läks asi juba põnevaks niihästi ärplejail enestel kui ka pealtvaatajail. Pearu silmad välkusid juba valgelt: temal oli veel üksainus sajaline tagavaraks. Andres aga ei teadnudki, kui palju tema kotis veel raha on, sest kott polnud ju oma.

«Tule aga lagedale, mis sa kõmmeldad seal,» hüüdis ta Pearule, kui see oma viimase sajalise letile virutamisega viivitas. «Püksid sõeluvad juba tusti? Kevadel lähed magasiaita?»

Pearu pani viienda katariina virna otsa. Viienda virutas ka Andres ja ütles:

«Tule veel, kui mees oled!»

Nüüd pani Pearu juba kahekümneviielise.

«Könn!» karjus Andres ja virutas kuuenda sajalise teiste peale.

Kogu kõrts aina rõkkas imestusest, ainult Hundipalu Tiit ja mõned teised naersid heasüdamlikult.

Pearu oli löödud. Ta hakkas oma raha letilt korjama. Andres suurustas. Aga sel silmapilgul avanesid saksakambri uksed ja

lävele ilmus Kassiaru Jaska, — kahe koha omanik, hobuseparisnik, mõisale härgade ja vilja ostja —, kes laskis oma naist emandaks hüüda ja kunagi perega ühes lauas ei söönud. Ta oli Pearuga suur sõber ja alles täna hiljuti istusid nad üheskoos saksakambris.

Kõik pöördusid Kassiaru poole. Ta ei lausunud sõnagi, seisis saksakambri lävel — palja jalu, igas varbavahes krabisev tuliuus katariina. Peale selle olid tal ka sõrmede vahed sajaliste ja väiksemate rahadega täis topitud.

Kui kõik olid küllalt Kassiaru imetlenud, astus see pikkamisi ja pühalikult saksakambri lävelt letikambrisse. Mehed andsid talle aupaklikult teed. Valitses surmlik vaikus. Mõned olid endal piibunosudki suust võtnud, nagu mõtleksid nad kirikusse astuda või nagu tahaks kirik korraks ka kõrtsi tulla vaatama, et mis siin tehakse.

Kassiaru Jaska astus pikkamisi suure toa läveni, nagu tahaks ta ka sinna minna ennast näitama, aga ometi ei läinud ta sinna, kas suure pori pärast põrandal või mõnel muul põhjusel, kes seda teab. Suure toa lävel pöördus Jaska ümber ja läks saksakambri poole tagasi — särgiväel, jalgu mööda põrandat vedades ja kätega imelikult vehkides, et uusi paberrahasid võimalikult kuuldavalt krabisema panna.

Veel tükk aega peale seda, kui Kassiaru Jaska saksakambrisse kadus, valitses kõrtsi suures toas ja letikambris vaikus. Keegi ei pannud enam Vargamäe mehi tähele. Nemad olid mõlemad löödud ja seisid nagu kaks könni leti ees.

Pearu pistis oma raha kotti, jättis välja ainult kümnerublase paberi, süütas selle lambil põlema ning pani siis piibule tuld, popsides teist seni, kuni kõik raha oli põlenud. Siis läks ta Jaska järel saksakambrisse ja tegi seda niisuguse näoga, nagu oleks ta üksipäini kõrtsis: kõik muu on tuhk ja tolm, mille peale ei maksa aevastadagi.

Ka Andres pani oma raha kotti ja pistis selle tasku. Võõra raha toppis ta teise kotti ja hüüdis siis valjusti:

«Hundipalu, säh, võta oma raha, anna meestele tagasi, sa tead, kelle see on!»

Alles nüüd mõistsid kõik, et Vargamäe Andres oli lõõpinud, kuna aga Pearu tõeliselt oli ärbelnud. Ja ei teadnud, kellest rohkem pidada, kas Pearust, kes kümnerublasega piipu süütab, või Andresest, kes oskab nii rumalat nalja heita. Aga vist olid kõik kõrtsilised kõrtsmikuga ühes nõus, kui see üle leti sülitada lirtsas ja läbi hammaste kiskus:

«Litsid mehed need Vargamäe omad!»

Kassiaru Jaska nime ei tihanud keegi suhu võtta. Kõrtsmik vaikis temast, nagu oleks ta mõni puutumatu pühadus, mis pühitseb kõrtsigi jumala meelepäraseks asutiseks.

Äkki avanes saksakambri uks ja lävele ilmus Oru Pearu. Ka tema oli nüüd vestiväel ja kapukates.

«Kõrtsmik!» hüüdis ta.

Viivitamata kuulas kõrtsmik käsku ja läks saksakambri uksele.

«Anna kõrtsile toop viina!» kostis saksakambrist Kassiaru Jaska hääl.

«Minu poolt pool!» hüüdis Pearu.

Kõrtsmik läks leti taha tagasi ja teatas pühaliku näoga:

«Kassiaru isand laseb kõrtsile toop viina anda ja Oru Pearu poole.»

Nagu nõiaväel võtsid mehed piibud hambust ja pühkisid suud.

Kõrtsmik kallas viina klaasidesse ja mehed hakkasid rüüpama. Vähe oli neid, kes leti äärde ei läinud. Nende väheste seas olid ka kõrvenurga mehed — Vargamäe Andres ja Hundipalu Tiit.

Aga veel polnud viin otsas, kui Pearu uuesti ukselävele ilmus kõrtsmikku kutsuma. Ja kui see leti tagant jällegi saksakambri uksele ilmus, kostis seest:

«Kõrtsile toop viina!»

«Minu poolt pool!»

Veel suurema hooga hakkas kõrtsmik klaase täitma, mehed veel suurema hooga rüüpama.

Aga natukese aja pärast kordus endine mäng, jällegi kostis saksakambrist:

«Kõrtsile toop viina!»

«Minu poolt pool!»

Viina voolas ojana ja kisa kasvas kõrtsis iga silmapilguga.

Natukese aja pärast avanes saksatoa uks ja sealt astusid letikambrisse Kassiaru Jaska ja Oru Pearu, mõlemad vestiväel, käed püksitaskuis, särgirinnad lahti, kust paistis Jaskal lihav ja roosa ihu, Pearul kõhnavõitu ja karvane. Nõnda ilmusid saksakambriisandad eeskõrtsi end pisut «luhtitama», kõndides kõrvu, silmad maas ja kõrvad kurdid ümbrusele, nagu oleksid nad ihuüksi rahvaga täidetud kõrtsis. Ainult isekeskis vahetasid nad mõne tähtsa ja tarviliku sõna, aga see puudutas aina peeni asju — hobuseparistamist, härgade ostmist, võiduajamist ja muud niisugust «rehnutipidamist».

«Kuradi vänged mehed!» kiitsid kõik nagu ühest suust, kui Jaska ja Pearu uuesti saksakambrisse kadusid, kus istusid ainult suured ja peened mehed: mõisa antvärgid ja teised, nagu vallatalitaja ja peakohtumees, kelle käes on võim ja õigus.

Võis olla kella poole kaheteistkümne paiku, kui kõrtsmik jällegi saksakambrisse nõuti. Kui ta sealt välja tuli, hüüdis ta tüdrukut, aga tuli sulane.

«Kus on Maali?» küsis kõrtsmik. «Toogu õled sisse, saksad soovivad puhkama heita.»

Neid sõnu võis kogu kõrts kuulda, nii valjusti öeldi nad.

«Kas mina ei võiks tuua?» küsis sulane.

«Kui on öeldud, et õled toogu Maali, siis toob ka Maali,» vastas kõrtsmik kurjalt. «Sina mine tee sakste hobused rakkest lahti ja anna neile härjapeaheinad ette ning kaeru nii palju, kui nad söövad.»

Muidugi ei mõelnud keegi saksatoas veel magamisele, õled lasti ainult peenuse pärast sisse tuua. Peenusena mõistis seda ka kogu kisatsev ja käratsev kõrts. Eriti saadi sellest aga alles siis aru, kui kõrtsmik käskis meestel eestoas vagusi olla, sest sakstel ei tule muidu uni peale. Nüüd algas kogu kõrtsis salajutt üksteisele kõrva sisse, olgugi nii valjusti, et ruum aina kõmas, aga sest polnud ühti, sest saksad salajuttu ei võinud ju kuulda.

Oru Pearu tuli koju alles esmaspäeva õhtuks ja siis oli seal suur kisa ja kära, nagu oleks ta terve kõrtsi ühes rahvaga Vargamäele toonud. Aga polnud seal muud rahvast kui ta oma eit lastega, kes puges lõpuks lakka pelgu, ja sulane, kes tuli Eesperesse, et siin oodata, kuni peremees magama jääb.

Järgmisel hommikul hüüdis Pearu, kui ta nii mõnedki head lonksud oli peaparandust võtnud:

«Vanamoor, mu kapukad!»

Naine otsis kapukad soojamüüri august ja viis nad mehele. Aga see viskas nad eidele vastu vahtimist ja karjus uuesti:

«Minu kapukad!»

Eit korjas uuesti kapukad üles ja andis mehele kätte. Nüüd sai Pearu hirmus vihaseks. Ta viskas tagakambri uksest välja niihästi eide kui ka kapukad, ise aga karjus endiselt:

«Minu kapukad, lambasihver!»

Eit arvas, et vanamees on hulluks läinud. Aga sulane tundis «rehnutti», tema teadis, kuidas kõrtsitüdruk Kassiaru Jaskale peab kapukad kätte viima. Sellepärast küsis ta perenaiselt valge taldriku, pani kapukad sinna peale, andis taldriku perenaise kätte ja ütles:

«Anna nõnda!»

See meeldis Pearule: ta võttis kapukad vastu ja ütles eidele:

«Minu kallis vanamoor, õnnistatud olgu sinu ihusugu, sest sina austad ja armastad oma vanameest, et sinu käsi hästi käib ja sina kaua elad maa peal.»

Aga juba natukese aja pärast pidi tagakambris uus häda olema, sest Pearu möirgas sängis metsalisena ja pildus lõpuks oma kalli vanamoori ühes kapukatega välja, sest see ei osanud ju vanamehele kapukaid õieti jalga tõmmata.

Jälle pidi sulane perenaisele appi astuma, sest Kassiaru Jaska kaudu teadis ta, kuidas peened peremehed elavad ja kuidas neid peab teenima.

«Perenaine, pane kirikukindad kätte, mine siis,» õpetas sulane.

Ei aidanud eidel muu, kui pidi aita jooksma, sealt punasekirjud kirikukindad võtma ja need kätte ajama. Nüüd võis ta oma kallile vanamehele jalga tõmmata kapukad, mis haisesid magusalt vene saabaste määrdetõkatist ja rasvast. Ainult punasest pudelist pidi ta veel rüüpama, siis sai ta niisama peeneks, nagu oli tema vanameeski. Varsti hakkavad nad nüüd oma lastega iselauas sööma, et vaja poleks enam sulase ja tüdrukuga ühel pannil või

ühes silgukausis sõrmitseda ega supilusikaga ühes ning samas vaagnas solistada.

Aga Oru perenaisele teeb vanamehe peenus muret, tema ei saa sellest hästi aru, sest tema on ju sauniku tütar ja temal on orja hing, nagu vanamees talle vahel ütleb. Ka ei tea ta, mida peaks ta sulasele ja tüdrukule muud lauale panema kui iseendale, oma vanamehele ja lastele. Võiks ehk ainult nõnda teha, et «perele» annaks kolmanda, iseendale võtaks teise nädala leiba, sest värsket ei raatsiks ka ise süüa, kulub palju. Aga silku peaks samuti sööma nagu peregi ja silgusoolvesi peaks ikkagi kartulitorkeks jääma, sest ega ometi selle asemel või hakata rasvaga jahukastet tegema. Samuti pole ka ühtepuhku seapekki pannil säristada, muidu ei jätku ehk perele üheks korrakski nädalas. Piimaga on talvel muidugi suur pikk vahe, aina lõrbi haput kalja suutäiele peale rüübata.

XXXII

Vanad inimesed uskusid Vargamäel ja ka mujal ümberringi, et ilmas valitseb mingisugune jumalik tasakaal. On talv pehme, siis jääb suvi viluks. Ikaldab mõni aasta vili või hein, siis on loota varsti peale seda haruldast saaki, juhtub mõni aasta haruldane saak, siis ole valmis ikaldust vastu võtma. Sellepärast hoiatati alati lapsi suure naerulagina eest, sest sellele peab paratamatult järgnema nutukisa.

Seda viimast aga ei uskunud ei noored vargamäelased, ämmasoolased, hundipalulased ega üldse noored, ükskõik kus väljamäel nad keset lagedat sood rõõmutsesid ja kilkasid. Sellevastu tundsid nad paratamatult, et kui vanade näod aasta-aastalt murelikumaks muutuvad, siis nende näod peavad samal määral rõõmsamaks muutuma, sest muidu kaob ilmast vanade eneste poolt tähelepandud jumalik tasakaal. Rõõmul ja õnnel on maailmas oma osa, ja kui nad kaotavad pesapaiga ühes kohas, peavad nad ulualust leidma teises. Rõõm ja õnn on kui rändajad linnud, kes kardavad sügist ja tõttavad kevadele vastu.

Nõnda sündis rõõmu ja õnnega ka Vargamäel. Ikka enam ja enam taandusid nad vanadest ja ikka enam hakkasid nad hoiduma noorte poole. Ja ei olnud Andresel viimaks enam peaaegu midagi, mis oleks temale rõõmu valmistanud.

Aastate jooksul olid tal tekkinud põldudele pikad kiviaiad ja suured kivivared. Veel kümme aastat tagasi oleks ta võinud neid nähes rõõmu pärast hõisata ja Vargamäe mändide all tantsida, nagu tantsis Taavet millalgi seaduselaeka ees. Aga nüüd tegi see teda ainult nukraks, sest ta tundis, et tema ülekeev jõud ja tööihk lööb kahanema, kuna aga kivikari põllul alles nõnda tihedalt seisab, nagu polekski kiviaiad ja kivivared siit võetud, vaid kuskilt mujalt siia veetud.

Kraavide kaevamine oli juba peaaegu seisku jäänud, või kuigi seda tehti, siis jäi mõni vana puhastamata, mis ehk veel tarvili-

kum oleks olnud kui uue kaevamine. Aga sood solisesid alles sügisel ja kevadel ning keset suvegi raskema vihmaga, nii et kehakatel lehmadel raske oli läbi pääseda. See polnud küll enam kurekarjamaa, nagu alguses, aga ega ta veel päris loomadegi karjamaa olnud.

Heinamaid oli ta paljude aastate jooksul aina laastanud ja silunud, aga ikka veel pidas ta võitlust võseriku ja mätastega; ikka veel pidi ta korraliku niitmise asemel vikatiga aina ropsima, nagu peksaks ta ussi mätaste ja küngaste vahel. Hõre loog kadus auklikku maasse, nii et temast vaevalt midagi riisumisel kätte saadi. Andrese jõud kahaneb, aga mätastel ja võserikul näib ta aina hoogu võtvat. Enne oli nagu Andres pealetungija, tõrjus nad kaugele tagasi, aga nüüd algab nende rünnak. Andres arvab, tema silm näeb veel seda, et võserik tungib sinnasamasse tagasi, kus ta oli Andrese Vargamäele tulles.

Andres ehitas endale uued kambrid, enda arvates suured ja valged, aga ligi paarikümne aastaga oleksid nad nagu sootuks väikeseks ja pimedaks jäänud. Igal pool ümberringi leidub juba suuremaid ja valgemaid. Isegi Orul on nad seda, sest Pearu ehitas omad hiljem. Õieti öelda tahaks ja peaks Andres endale jällegi uued kambrid ehitama ja nüüd juba rehetoast ja rehealusest lahus, aga praegu ei jätku selleks jõudu, võib-olla ei jätku eluajalgi.

Ainult karjalaudad on veel niisugused, nagu nad ehk tänapäev Vargamäel olema peavad. Aga sellestki pole mingit tulu, sest uute karjalautadega ei tulnud karjapidamisse uut õnne, nagu Mari kindlasti oli lootnud. Küll käivad karjalautade uksed nüüd samuti lukku nagu aidadki, aga ikka kisuvad lammaste kaelad kevadeks rõngasse, lehmad löövad mullikaile oma teravad sarved makku, nii et soolikad välja tulevad, ja vana emis magab või sööb ise oma põrssad ära, nagu oleks ta äkki aru kaotanud. Nüüd pole Maril enam kahtlust, miks see kõik nõnda on: igal pool tunneb ta Jussi sõrme ja see röövib tema südamest rõõmu, samuti nagu ta põgeneb Andrese hingest halli kivikarja, ummistunud kraavide ja pealetungiva võseriku ees.

Vargamäel näis nüüd kõike — vilja, heina, loomi, riistu, raha — rikkalikumalt olevat kui varemalt, aga kel oli sest kasu? Oli sellest kellelgi kergem? Võis siin keegi hinge tagasi tõmmata? Võis seda teha Andres isegi oma valutavate ja kangestunud liikmetega? Elas ta tänapäev lahedamalt kui viisteist, kakskümmend aastat tagasi? Seda ei uskunud Andres ise ega uskunud teisedki. Veel tänapäevani polnud kõik kohavõlg tasutud, veel tänapäev polnud ta seega Vargamäe pärisperemees, sest ikka oli raha kuhugi mujale rohkem vaja kui kohavõla tasumiseks.

Ainult ühes asjas tunti nagu midagi, mida varem ei olnud: teiste kohaomanikkude eeskujul pidas Andres endal sõiduhobust tallis, kelle parema ninaesise pidi ehk tööruikade suust nälpama. Aga seegi Vargamäe au ja uhkus osutus enam ristiks kui kergenduseks ja mugavuseks. Väsinud hobustega oli põlluvaheteedel ja soosilda-

del palju mõnusam ronida kui noore söödetud loomaga, kel kaerad torkisid kintsus. Temaga sõites ei võinud ohje naise ega laste kätte anda, nagu ei võinud seda teha teisedki kohaomanikud, kel trallisid täissöödetud loomad aiste vahel, vaid ta pidi kõigi soosildade põrutuse ja peksmise ise läbi kannatama. Muidugi talvel seda häda ei olnud, aga siis tulid teised. Kõige kangema külmaga pidid ohjad aina pingul olema, nii et ei saanud mahti piipugi panna. Aina trt-trt-trt, trt-trt-trt, nagu oleksid sa mõni mõisakutsar või edev ja uhke perepoeg-peiupoiss. Ometi pole sa ei see aga teine, oled ainult vana ja väsinud Vargamäe Andres või Hundipalu Tiit, kes tahaks pühapäevalgi lasta oma kangeid käsi pisut puhata.

Isegi kiriku juures on noore loomaga häda, eriti kui ta on täkk. Nii mõnigi uhke kohaomanik ei pääse kunagi jumalakotta, sest kuna õpetaja altari ees talitab või kantslis jutlust ütleb, seisab tema valvurina oma üle kihelkonna kõige kangema ja «röögatuma» täku juures, tuues nõnda temale ohvriks oma magusa uinaku, mida ta oleks võinud kirikus teha, ja ka oma hingeõnnistuse. Needki mehed, kes kirikusse läbevad minna, ei saa seal aga jumalasõna tähele panna, vaid kuulatavad aina kikkis kõrvul, kas nad ehk oma täku karjumist ei kuule, nii et õigel ajal teaks välja minna teda taltsutama. Õpetaja hääl on hüüdjaks hääleks kõrbes, aga oma täku hääl lõikab igale mehele südamesse ja paneb hinge värisema, nagu puhutaks Jehoovale pasunaid mitte kirikus, vaid väljas lasipuu küljes, kangvaljad peas ja rauad suus.

Muidugi kogu selle täkkude jumaldamisel pidi oma õndsus olema, aga Vargamäe Andres ja tema kaasaegsed ei tundnud seda hästi. Kümmekond aastat varem, siis ehk oleksid nad seda teisiti maitsenud, nüüd aga maitsesid seda ainukestki tõsist elumõnu ja eluedu noored.

Kui Andres ja Mari ise kirikust tulles mõisa maa peal lasksid tulisel loomal «lillutada», siis võisid nad kergesti kõva lumekänkariga hobuse kabja alt vastu vahtimist saada, nii et tuli ja vesi silmast ühekorraga purskasid, aga muud suuremat ega ülevamat ei tundnud nad sellest mitte kui midagi. Tegid aga Liisi või Maret niisuguse «lillutamise» kaasa, siis käis neil külm tuul südame alt läbi, nagu millalgi karja-Matul, kui see Jõessaares pikkade kaskede latvadega vibutades ülalt maha laskis. Südame all aina kõditav puhang, nii et tunned seda küünarnukkides ja sääremarjadeski, südames endas aga pisut valu ja pitsitust, mis ajab huulile õnnenaeratuse. Nõnda oleksid noored võinud «lillutada» kas või pool eluiga ja poleks tundnud sealjuures ei külma ega nälga, vaid aina rõõmu.

Niisugune imelik vahe oli vanade ja noorte elul mitte ainult tulise hobusega kirikuteel «lillutades», vaid kogu askeldustes vanal Vargamäel. Millal see pööre oli sündinud või miks ja kus ta oli sündinud, seda ei teadnud keegi, saadi ainult aru, et see on sündinud kogu Vargamäe ja kõrvenurga silma alla. Ühed olid jäädavalt

midagi kaotanud, teised leidnud — kui kauaks? Selle üle ei murdnud õnnelik leidja pead.

Andresele ja Marile olid kõik Vargamäe nurgad täis töö, vaeva, mure, kurbuse ja meelepaha jälgi, noored aga nägid siin, kui mitte alati, siis vähemalt ajutigi aina rõõmu ja unistuste pühi paiku. Laulud aina helisesid Vargamäe aasadel ja nurmedel ning naeru ja kilkamist kostis igast toanurgast ning kolgast. Pasunat puhuti, nagu oli puhutud ainult Matu päevil, sest Matu ise oli Andrest ja Indrekut õpetanud nõnda puhuma. Tema ise oli neid õpetanud sileda lepa koorest ja helisevast pedakast pasunat «õieti» tegema. Huilgamist oli heledail kevade- ja suveõhtuil niisugust kuulda, nagu oli Vargamäel kuuldud ainult alguses karja-Eedi suust, kes nuttis millalgi õueväravas, kui mööda läksid kirikulised nelipühade esimesel pühal.

Aga nüüd ei nutnud enam keegi nõnda õueväravas kirikuliste silme all, ainult Indrek istus vahel haopinu taga või soos mättal päikese paistel, nagu oleks tal juba midagi kallist kaotsi läinud. Tema'p see oligi, kes oskas endise karja-Eedi viisil huilata, kuigi ta teda kunagi polnud kuulnud. Iseendast hakkas ta soos mättal nõnda huilgama, kui Andres puhus pasunat, nii et koer nina vastu taevast tõstis ja ulgus. Indrekul oleksid nagu sõrmilised kurgus, nõnda lullitas ta oma häälega. Andres ei mõistnud sellest kuigi suurt lugu pidada, sest kui tema oma pika pedakase pasuna otsa puuoksale pani ja täie hingega puhus, siis polnud Indreku hääle lullitamist kuuldagi. Ometi oli lõpuks nõnda, et Indreku lullitamine äratas naabrite karjastes rohkem huvi kui Andrese tugev tuututamine.

Aga kanged mehed olid nad mõlemad, kumbki omaette, seda teadsid nad ise ja teadsid ka teised. Andres ehitas endale Jõessaarde eluhooned ja karjalaudadki, kõik lepapuust ja koerakaelanurkadega, nagu ta seda nägi jõe ääres küünidel. See nõudis palju aega ja vaeva, aga Andres ei hoolinud sellest. Indrek tegi samal ajal ahju, korsten peal ja kõik, pole muud, kui pane aga tuli sisse ja kohe tuleb korstnast suitsu kui molliga. Ahju ette tegi ta viimaks pliidigi, mille «kivist raud» küttes nii palavaks läks, et seal peal võis kartuleid küpsetada, mis oli kõige magusam roog kogu Vargamäe Jõessaares. Sülitamisel aina särtsus kohe see kivist pliidiraud. Ent siis kukkus Andres piipusid tegema, totad lepast ja varred angervaksast või koerõispuust. Toredaid piipe vorpis ta teha, suitseta nendega sambla ja lepalehtede asemel kas või päris tubakat. Ja suitsetada võis Andres nagu mees muistegi, neelas suitsu alla ja kõik, ning laskis ta läbi nina välja. Vahel harva ainult pani see ta läkastama. Aga Indrek tegi nüüd kuueküljelise kasetohust karbi, kuhu sisse ühes samblaga võis paigutada maamesilase pesa. Kui peale seda karbil auk sulgeda, siis ei pääsenud mesilased enam välja, pirisesid ainult sees, ja nõnda võis neid enesega kaasas kanda ning viia, kuhu süda kutsub.

Neid ja muid niisuguseid asju tegid Andres ja Indrek metsas

teineteise võidu ja neil oli suur rõõm kõike seda teha. Aga nende mõlema rõõm kasvas ehk veel suuremaks, kui sel kevadel, kus Andres neljateistkümne aastaseks sai, isa otsustas ilma sulaseta läbi ajada. Võõrast tüdrukut polnud juba mitu aastat kaubeldud, sest Liisi ja Maret olid selle asemele astunud.

Küll arvas Mari, et Andres on täielikuks tööpoisiks alles nõrk, aga isa oli poja kohta teisel arvamisel.

«Mis ta seal karjaski logeleb,» ütles ta. «Puhub ainult pasunat ja kraapleb teiste poistega. Ehk kui nad kahekesi seal hästi läbigi saaks, aga seda ka ei ole.»

«Eks ta nüüd see ole,» lausus Mari. «Kardan ainult, et ta tööga enda ära katkestab.»

«Ega ta mõni peru sälg ole, keda ei või enneaegu aiste vahele panna,» vastas Andres. «Inimesel inimese aru, eks ta tee jõudu mööda.»

«Tema aru või kedagi,» arvas Mari.

«Küllap kasvab ka aru,» ütles Andres ja andis poisile sahakured kätte.

Poisi rõõm oli muidugi suur: tõusis ta ju karjapoisist tööpoisiks, kel on pühapäevad vabad. Aga kerge polnud tal alguses mitte, pidi tõepoolest üle jõu tegema, nagu Mari oli kartnud. Pidid katkestama end tööga kõik kolm — Liisi, Maret ja Andres — vananeva isa kõrval.

«Oleks sa ometi suilisegi võtt,» arvas Mari hiljem veel kord. «Tapate endid tööga kõik ära, noorest nõrgakesed ja vanast väetikesed.»

«Põle veel ühtegi looma tööga tapnud, kuis ma siis seda iseendaga ja oma lastegagi teen,» vastas Andres.

Mari oleks tahtnud Andresele meelde tuletada, mis see millalgi Krõõdast ja tema surmast rääkis, ja oleks tahtnud talle öelda, et ta teeb Krõõda lastega sedasama, mis ta Krõõda endaga tegi, aga ta ei julgenud. Selle asemel ütles ta mehele:

«Sa hoiad oma loomi mõnikord rohkem kui iseennast ja oma lapsi.»

«Seda peabki tegema,» vastas Andres. «Seda peab igaüks tegema, muidu ei saa.»

Ja kui ta natukese aega oli mõelnud, lisas ta nagu Mari lohutuseks juurde:

«Eks näe, kui muidu ei jõua, siis peame päilist.»

Aga Mari teadis, et päilise võtmine on nigerik asi, sest kibedal tööajal pole teda igakord saadagi. Andres isegi näis seda mõistvat, sest ta ütles natukese aja pärast iseenda ja teiste troostiks:

«Ega see asi tänavu änam nii hull olegi, Liisi ja Maret on ju jällegi mõlemad aasta vanemaks saand.»

See oligi ainuke tõsine lohutus kõigile, ka Liisile ja Maretile. Nemad isegi tundsid endid juba päris täiskasvanuina, sest mõlemad olid juba leerist läbi. Ei peetud ümberkaudu enam ainustki tantsupidu, kuhu poleks Vargamäe Liisit ja Maretit kutsutud. Igal

vainul, kus tuldi kiige alla kokku ja kus hüürgas lõõtsmoonik videvikust puhteni või pühapäeva õhtupoolikul, helises ka Liisi ja Mareti laul või naer, kargles nende jalg, kas või üürikesekski, kui rohkem polnud võimalik. Ja võimalust selleks oli sagedasti väga vähe.

Juba Krõõda surm oli Vargamäe Andrese hingele teatud sünguse pitseri vajutanud ja pärastised sündmused aina süvendasid seda mõju. Lohutust polnud aga kuskilt leida. Mida ta alguses oli Marilt lootnud, see jäi tulemata, sest Jussi surm vaevas selle hinge. Ei jäänud Andresel muud üle, kui pöördus ikka sagedamini pühakirja lugemisele. Isegi Pearuga kohutkäimine lükkas teda nagu Piibli poole. Kuna ta siin ilmas otsitavat õigust ei leidnud, siis pidi seda andma vähemalt tulevane elu. Seal pidi Andrese õigus särama kui päike.

Aga oli veel teine põhjus Piibli juurde pöördumiseks: kahtlus. Andres kahtles mõnikord oma õiguses, oma õiguse mõistmises. Ja õigusest õiget arusaamist läks ta jumalalt nõudma, tema püha sõna pidi Andrese vaimu valgustama. Valgustaski. Andres mõistis ikka selgemalt, et temal on õigus, mitte Pearul. Aga kui ta ometi oma õigust ei suutnud Pearu vastu maksma panna, siis kippus talle mõnikord peaaegu meeleheide peale. Mis aitas tema piiblilugemine ja vaimuvalgustus, kui Pearu elas oma pimeduses niisama hästi ja paremini? Kas tõesti on see õige, et maailmas valitsevad mitte valgustatud, vaid pimedad? Aga milleks siis see pühakiri ja vaimuvalgus?

Oli aegu, kus Andrest tabas üks nurjumine teise järel. Siis ei leidnud ta rahu ööl ega päeval. Nii mõnigi kord tundis Mari ta öösel asemel ärgates vajaka: lamp põles laual ja Andres istus laua ääres Piiblit lugedes. Nõnda kõneles ta oma jumalaga, sest kellegi teisega polnud tal seda teha: ta tundis ennast ilmas üksildasena — olid ju lapsed alles noored, naine aga hingeliselt võõras. Oma jumalaga kõnelemisel sai Andrese meel nii mõnigi kord härdaks — Mari kuulis teda tasakesi nutvat. Niisuguseil korril oleks Mari hea meelega tahtnud oma mehe juures olla, temale lähedal seista, tema härdusest osa võtta.

Õine jumalaga kõnelemine tegi Andrese noorte rõõmudele, lõbudele ja naljadele ikka võõramaks. Seetõttu tekkis Vargamäel mingisugune ümberpöördud maailm: seni kui askeldati siin palgalistega, käisid siin pidutsemas, tantsimas ja ringmänglemas võõrad, aga kui hakkasid kiljuda ja karelda tahtma juba omad lapsed, siis ei tohtinud need seda minna tegema võõrassegi kohta. Ja kui Mari, Liisi ja Mareti võõrasema oleks isa eeskujul talitanud, siis oleksid tütarlapsed pidanud kas või aru kaotama ja puhtast tantsuhimust hukka minema. Aga tema tegi teisiti, sest tema oli Liisi ja Mareti nõus.

Sest ajast saadik, kui ta tütardega ühel õhtul haopinu taga oli lepingu teinud, ajas ta nendega asju oma käe peal ja sagedasti Andrese tahtmise vastu. Kerge ei olnud see mitte, eriti tütarde täis-

kasvanuks saades. Ei olnud Mari meelest hirmsamat asja, kui Andres, võõrad või Krõõt hauas võiksid temale millalgi ette heita Liisi ja Mareti raiskuminekut hooletu järelevalve tõttu. Aga siiski ei võinud ta muidu, kui pidi nad üks ja teine kord külla pillerkaarile laskma isa salaja, temale tütarde mineku ettekäändeks täie teadmisega valetades.

«Te näete, misukest pattu ma teie pärast teen,» rääkis Mari vahel tütardele ja pühkis põllenurgaga oma silmi, «hoidke siis endid, et teiega midagi ei juhtu. Oleks ma veel teie oma ema, aga ma olen ju võõras.»

«Ära karda, ema,» lohutasid teda Liisi ja Maret, «me oleme ju kahekesi, kes siis meile midagi saab teha. Ja Oru Joosep ning Karla on ka meie nõus, nii et...»

«Jumal, jumal küll, et isa seda teada ei saaks!» palus Mari korduvalt.

«Ei ta saa,» kinnitasid tütarlapsed, «niipea ta ei saa, meie hoiame. Ja kui ta kord saab, siis ehk oleme juba läind.»

«Mis siis küll minust saab!» ohkas Mari.

«Mis siis sina sinna võid parata või mis võime meiegi,» ütlesid tütred.

«Ma olen nii hirmus palju teie pärast isale valetand,» hädaldas Mari.

«Valeta veel, emakene,» palus Maret ema kätt silitades. «Muidu ei saa ju, mis teha.»

«Jah, ega muidu küll ei saa,» arvas ka Liisi.

Mari nuttis ainult. — — —

XXXVI

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Joosepi ja Liisi pulmad olid lihtsad ja tagasihoidlikud. Kõik püüdsid näo teha, nagu puuduks neil tõsine pulmatuju. Mäe Andres polnud sel ajal koduski, sest pulmapäeva reede lõunal rakendas ta vana mära vankri ette, et omakseid vaatama minna, kes elasid mõnikümmend versta eemal.

«Viimased ilusad ilmad, seal tarvis ära käia,» ütles ta Marile, kui ta õuest välja sõitis, nagu oleks tal sõiduks tõepoolest tungiv tarvidus. Üle õla tagasi vaadates lisas ta juurde: «Enne esmaspäeva õhtut põle mind vaja oodata, mul on seal toimetamist.»

Sellest pidi ainult mõistma: Andres ei tahtnud ise pulma minna, aga teisi ei tahtnud ta ka selles takistada, sellepärast läks ta tülist eest ära. Kõigil pääseski Mäel nagu hing lahti, kui vana Andres väljamäelt alla oli sõitnud. Joosti kilgates sauna juurde, mindi õhtul Orulegi, nagu poleks naabrite vahel vaenu ega midagi.

Pearu aina muheles õlleankrute ümber, sest ta tundis, et tema oli

praegu võidumees: Andres oli põgenema löödud, Pearu üksi askeldab siin, nagu oleks kogu väljamägi tema päralt. — — —

Vargamäe sauna jäid Liisi ja Joosep hilise sügiseni, kuni pakilised välised tööd olid mööödas. Siis sõitsid nad ühel vihma uitsetaval päeval Vargamäelt alla ja Liisi otsustas oma südames, et tema ei too oma jalga siia enam mitmelsetmel aastal. Pisarad kurgus, kinnitas ta iseendale seda. Aga pisarad silmis, pidi ta oma sõnad juba järgmisel kevadel sööma, nii et tõeks pidi saama saunaonu sõna, kui see talle prohvetlikult oli kuulutanud: see tuleb sul kätte, see tuleb sul ruttu kätte.

Joosepi onul olid lahedad eluhooned, rehetoast lahus. Tema andis noorpaarile talveks ühe toa tarvitada. Siin sündis Joosepi ja Liisi esimene lapski, sündis teise toanurgas, nagu oleks ta vabadiku poeg. Nimeks pandi talle pühas ristimises Joosep, sest nõnda tahtis Liisi. Järgmisel kevadel asusid noored juba oma tallu. Siis tuli Joosep Vargamäele, ja kui ta siit lahkus, oli tal kaasas hobune, paar sarvlooma, mõni lammas ning muud kribukrabu, mida Pearu ise läks appi ära viima, et vaadata, kuhu tema poeg elama asub. Ja saatus tahtis, et kui Oru rahvas loomadega Mäe väravast mööda läks, siis mullikas enda lahti kiskus ja Mäe õue jooksis. Joosep tuli teda taga ajama ja sai siin lehmamullika juures oma kalli äiapapaga kokku, teretas teda nagu kord ja kohus, pakkus talle jumalagajätuks kätt ning soovis head ja õnnelikku elu Vargamäel, sest tema läheb nüüd ära. Andres mängis küll ükskõikset ja osavõtmatut, aga kui Joosep oma koliga Vargamäelt oli alla läinud, ei saanud ta muidu, kui pidi Marile ütlema:

«Sa peaks ikka ka Liisile midagi kaasa andma.»

Need sõnad pistsid kui pussiga Mari vaevatud südamesse ja tema hing kihvatas suures valusas rõõmus. Küllap ta juba mõistis, mis Andres mõtles, kui ta Marile ütles et tema peaks Liisile midagi kaasa andma! Mis või kes oli Mari, et tema pidi hoolitsema Liisile kaasaandmise eest? Mari oli ju Liisile võhivõõras. Mari oli nagu kogu Vargamäele võhivõõras, ehk olgu siis, et tal oli siin tegemist olnud Jussiga. Ehk ei olnud tal õiget egoistlikku ema-armastustki iseoma laste vastu just sellepärast, et ta oli Vargamäel võhivõõras. Ja siis tema oli see, kellele Andres ütles, et Liisile oleks pidanud midagi kaasa andma.

Aga Mari teadis väga hästi, et Andrese enda süda lõi nõrkuma, nähes, kuidas Joosep lahkus Vargamäelt. Ometi ei tahtnud ta enda nimel midagi teha, sest ta oli ju Liisi oma katuse alt minema peksnud ja mitmel korral lausa päeva ajal kinnitanud, et ta teda oma lapseks enam ei pea. Nõnda oli ta tänini talitanud ja mõtles ka edaspidi talitada, ainult süda tundis millegipärast teisiti.

Mari ei saanud alguses sõnagi suust, vaatas virvendaval pilgul Andresele otsa. Aga see ei tahtnud, et Mari temale nõnda otsa vaataks, ja ta pööras silmad kõrvale ning ütles, nagu ajaks ta mõnda tühist juttu:

«Anna talle Kirjak. See on vana Maasiku tõugu, kelle Krõõt kaasavaraks sai, kui me Vargamäele tulime. Temast saab piima ja võid, kui tal aga vähegi ninaesine. Temal on kõige kenamad lehmasarved, ja piima-augud on tal kõhu all suuremad kui ühelgi teisel. Meile enestele seia sohu ei kõlbagi teine hästi, liig raske kehaga ja läheb veel raskemaks, kipub teine sisse jääma, näeb tümas rübeldes asjata vaeva, nii et las ta läheb, kus tal ehk parem. Härjavärsi ja paar lammast talledega võiks ju siin üle suve sööta, kui neil ehk seal, välimaal vähe karjasmaad. Aga ära määra lammastest halvemaid, vali ilusa krubis villaga, eks meile enestele kasva uued. Andres võiks ka sälule päitsed pähe panna, see oskab juba vankri järel küllalt käia, venitas oma kuklapealse juba ära. Suur asi ta ju põle, pika tokerja karvaga teine, aga kust ma paremat võtan. Otsi neile ka aidast midagi kotti, herneid või tangu, see kulub ära. Palju sul veel püülijahu kirstunurgas on, saad ehk pisut ka sealt näpistada, suvel leivakasteks, kartulitorkeks. Mõni neid teab, kuis neil leivajahudegagi. Ehk kuluks ka neid sekka istme alla anda. Meil ehk jätkuks, on ju terigi veel järel, seemne võib ka uudsest võtta või kusagilt laenata... Lihatünn lööb ehk ka ette, suvel soojaga hooligi nii väga sest rasvasest...»

Andres rääkis mõeldes ja peatudes. Aga kui ta viimaks Mari poole pöördus, nagu ootaks ta, mis see ütleb, siis nägi ta, et see seisab sängisamba najal — sealsamas, kus ta oli seisnud sel ööl, mil Andres rääkis oma jumalaga —, seisab ja nutab just niisamuti nagu sel ööl siis. Ja Andresel oli nägu, nagu ei saaks ta millestki aru, kui ta Marile ütles:

«Mis sa siis nüüd nutad? On sul kahju, et oma varanduse pead käest ära andma? Sinuga ei saa viimasel ajal ka kõige tarvilikumat asja läbi rääkida, kui ikka olgu silmad peos.»

«Sa küsid, et kas mul varandusest kahju,» vastas Mari. «Ega see minu varandus ole, et...»

«Mis sa siis nutad?»

«Ma nutan sinu hea südame pärast, Andres,» ütles Mari nüüd.

Andres nõksatas, nagu oleks teda mõni valus hoop tabanud. Siis aga ütles ta, nagu poleks midagi iseäralikku juhtunud:

«Liisil on õigus saada. Tema on õndsa Krõõda esimene laps ja Krõõt tõi ometi varandust Vargamäele kaasa. Tema ei tulnud palja käega, nagu ta siit läks, valged laastud pea all. Ja pealegi oli Liisi ise õige tööinimene, teist niisukest meil ei ole. Andresest ehk saab, kui kasvab. Oli see heinakaarel, rukkivihul või kartulivaol, kellele vandus ta alla või kes sai tema vastu? Ennem jättis tervise, kui lasi mõne teise endast ette. Liisil olid töö peale Krõõda lahtised käed, aga minu ramm, niisuke inimene oli Liisi. Ja sellepärast anna talle, mis meil anda täib, aga ära meid endid sootuks ilma jäta.»

Nõnda ütles Andres ja sellega oli asi korras. Mari pisarate pärast ei lausunud ta ainustki sõna, mida see temalt lootis nagu kevadist jääminekut. Ka lepiti selles kokku, millal Liisi oma kaasa-

varale pidi järele tulema. Ja kui siis vallavoori päev kätte jõudis, läks vana Andres ise sinna juba vara hommikul. Tema seljataga pidi siis Mari antud juhtnööride järgi talitama.

Joosep ja Liisi ilmusid kahekesi ja olid kaasa toonud ka oma poja.

«Tõime ta oma sünnipaika vaatama,» ütles Liisi.

«Sa ei lubanud ju oma lastele kunagi Vargamäed näidata,» ütles Maret.

«Ta on ju alles nii rumal, ei tea veel midagi, sellepärast,» seletas Liisi vastu, ise aga tundis väga hästi, et juba hakkab ta oma sõnu sööma, mis ta Vargamäest oli rääkinud. Aga täna ei hoolinud ta sellest. Kord-korralt hoolis ta sellest ikka vähem, kui ta nägi, mis ja kui palju isa temale oli käskinud kaasavaraks anda. Isa võis ju andes rääkida õigusest, aga Liisi tundis seda ainult kui armastust, sest et tema ise oli õppinud juba armastama.

Ning kui ta lõpuks Vargamäelt hakkas alla minema, kuhu omaksed jäid pisarsilmil talle järele vahtima, siis läks ta niisuguse tõnniga, nagu polnud siit läinud veel keegi. Liisile näis äkki, nagu oleks siin iga koht ja nurk nii armas, nagu pole seda miski kusagil. Ja tema ise oleks tahtnud siin kõigile olla armas, et kõik mõtleksid temast ainult head, nagu oli seda lubanud teha jalutu saunaonu, kes andis talle virvendaval pilgul käe jumalagajätmiseks. Oleks nüüd isa kodus olnud, siis oleks ehk Liisi oma lapsega tema jalge ette langenud, tema põlvede ümbert kinni võtnud ja mitte enne tõusnud, kui ka temaga oleks kõik hea olnud.

Aga midagi niisugust polnud võimalik, sest isa oli läinud kuskilt kaugelt telliskive tooma ja käis praegu võib-olla oma kangete jalgadega kivikoorma kõrval, nukker ja endasse süvenenud. Sellepärast polnud Liisil võimalik muud teha, kui surus oma väikest poega vastu rindu ja läks suure-suure tõnniga Vargamäelt alla.

XXXIX

— — — Vargamäe Andresel pole küsimus ainult vanemas pojas, vaid ka Indrek erutab tema meeli. Juba rukkilõikuse ajal sai ta teada, et see mõtleb sügisel kirjutaja juurest ära minna — linna edasi õppima. Kirjutaja püüdvat küll poissi kinni hoida, aga ei midagi, see kibeleb ikkagi minema.

Muidugi, selles kõiges pole midagi iseäralikku, sest Indrek on niikuinii Vargamäele kadunud. Ometi tahaks Andres millegipärast, et poeg kirjutaja juurde edasi jääks, kas või senikski, kui vanem vend kroonust välja tuleb.

Mari kaldub sinnapoole, et Indrek peaks linna minema, kui ta aga minna saab, sest temal on linnast hoopis teistsugune ettekujutus kui isal. Tema on ainult üks kord suuremas linnas käinud ja kui ta tema peale tagasi mõtleb, tunneb ta ikka pisut hirmu, mida saadab mingisugune suuruseaimus. Mõelda, et Indrek elaks seal, kus Marile endale tuli hirm peale, on kiusatuslikult veetlev.

Tol ainumal korral, kui Mari linnas käis, seisis nende hobune kuski suure ja kõrge maja ees, millel oli mitu rida aknaid. Mari istus tükk aega maja ees vankril ja vahtis pärani silmil vahetpidamata, ometi ei jäänud tal meelde, kui palju oli majal kordi ja aknaid. See on talle tänapäevani tõenduseks, et neid pidi olema hirmus palju, sest muidu oleks pidanud nende arv talle meelde jääma. Ja kui ta nüüd mõtleb, et tema Indrek võiks mõne niisuguse maja uksest sisse ja välja käia, ilma et tal oleks põrmugi hirmu, siis ei ole Maril muud tahtmist, kui et las ta läheb ja käib ja las kõik näevad ja teavad, kuidas tema Indrek käib ja kuidas tal pole põrmugi hirmu seal käies.

Sellepärast siis, kui Indrek sügise poole ühel pühapäeval tuli ja isale otseteed ütles, et tema läheb nüüd kirjutaja juurest ära, läheb linna, nagu ta juba varemalt oli kavatsenud, tuli Mari südamesse suur rõõm, kuna Andres millegipärast kurvaks sai. Aga imestada polnud selles midagi, sest Vargamäel oli ikka nõnda olnud, et kui rõõm tuli kellegi südamesse, siis lahkus ta mõne teise südamest, sest Vargamäel ei jätkunud rõõmu korraga kõigi südamete tarvis, nii vähe oli teda jumalast jagatud siia soode ja rabade keskele. Kui rõõmutsesid vanad, siis nutsid noored, kui aga naersid noored, siis pühkisid silmi vanad, nagu leinaksid nad oma laste nuttu. Kui kilkasid naised, siis kannatasid mehed, aga kui maitsesid mehed õnnejoovastust, siis ägasid naised, nagu oleksid nad kadedad oma laste isade õnne peale. Andres oli Vargamäel vähemalt üks kord südamest rõõmustanud — kui Krõõdal sündis poeg, aga siis oli Krõõt kohe surnud ja ise surmale naeratanud, mida nähes Andres kivi äärde läks ja nuttis, nagu oleks tal kahju, et Krõõt korraga siin Vargamäel sai südamest naeratada. Niisugune imelik asi oli Vargamäe inimestega ja nende rõõmudega ning kurbusega.

Mis Andrest praegusel silmapilgul eriti valusalt puudutas, oli see, et Indrek ei tule isalt küsima minemiseks luba, arvamist ega nõu, vaid teatab lihtsalt: tema läheb, nagu poleks enam kellelgi tema kohta midagi ütlemist. Isa tahaks pojale mõista anda, kui väga ta alles vanema inimese juhtimist vajab, ja ütleb sellepärast:

«Kirjutaja on sulle ju palka juurde pand.»

«Ükskõik, see ei aita,» vastab Indrek, nagu räägiks isa tühiseid sõnu: isa ise tunneb, nagu oleks ta poja meelest tühiseid sõnu rääkinud. Ometi küsib ta pojalt:

«Mis see siis aitab? On sul linnas parem koht teada?»

«Ei ole,» vastab poeg endisel toonil. «Ma ei otsigi kohta, tahan kooli minna või muidu edasi õppida.»

«On sul siis nii palju raha?» pärib isa ikka suurema imestusega. «Ega ilma rahata kooli võeta.»

«Ega mul suurt ole ühtigi,» vastab poeg. «Ainult pisut. Mõtlesin küsida, et ehk sina saaksid mind natuke aidata. Pärast, kui palka hakkan saama, maksaksin ära.»

Isa oli peaaegu jahmatanud. Kunagi pole võinud ta arvata, et tema enese poeg temaga nii asjalikult-võõralt võiks rääkida. Ind-

rekust on mõne aastaga uus inimene saanud, nagu polekski ta Vargamäel sündinud ja kasvanud. — — —

Imelik meeleolu valitses Vargamäel Indreku lahkumisega. Selles oli nagu rõõmu, aga oli ka seletamatut kurbust. Vana Andres liikus sõnakehvana, ema nähti siin-seal silmi pühkivat. Miks? Sellest ei saanud ükski aru. Mari isegi õieti mitte. Tema ise oli Indreku linnaminekut tahtnud ja oli Andresele ühes Hundipalu Tiiduga korranud, et las ta läheb, kui ta tahab, ega ta enam mõni tita ole, et ta minna ei või. Aga nüüd liikus ta ometi nukra näoga Vargamäe eluhoonetes oma laste silmade all.

Muidugi, imeks ei pannud seda Vargamäel keegi, sest ununenud olid need ajad, kus Vargamäe praegune perenaine veel naerdes ja lauldes aida ja lauda vanet käis ning vokiratast tallas. Noorematel lastel oli oma emast niisugune mälestus, et kui nad selle järgi üldse ema üle oleksid pidanud otsustama, siis oleksid nad aru pidamata öelnud: emad ei rõõmutse ega naera kunagi; emad on nagu viletsad veoloomad, kes vaevalt suudavad oma koormale vastu saada — ägades ja ohkides, mis ei kõida kellegi tähelepanu, nii väga ollakse sellega harjunud. Oli nagu jumalast seatud püha kord Vargamäel, et ema kõnnib ikka nukra, isa tõsise ja tusase näoga, kuna aga laste suust kostab aina naerukisa ja muretu vada, niipea kui nad kuski silmapiirgukski ninad kokku pistavad.

Ümberkaudu ei tehtud Vargamäe Indreku sõidust suurt väljagi. Ainult Hundipalu Tiit, Indreku ristiisa, kuuldes asjast, tuli otseteed selleks Vargamäele, et oma ristipojaga rääkida ja temale sõiduks oma õnnistust anda. Tiit kõneles Indrekuga vanemate juuresolekul ja ta rääkis temaga kui täie mehega: niisugune lugupidamine oli Tiidul hariduse vastu.

«Ega see palju põleks olnd, kui Vargamäe oma sugurahvale ühegi suurkooli haridusega mehe oleks and,» ütles Tiit Andresele, korrates seega oma armast ja kulunud mõtet, mis oli tal vana juba mõnikümmend aastat. Aga Tiit kordas oma mõtet ikka veel, nagu oleks see mõni haruldane, suur ja julge mõte.

«Ega see Hundipalulegi liiga põleks olnd,» vastas Andres nagu vabandades ja vastu vaieldes.

«Muidugi, ega see põleks olnd,» oli ka Tiit ise nõus ja silitas oma laia halli, peaaegu juba valget habet. «Seda ma mõtlesingi, kui Hundipalu ostsin, et ühe poja saadan ikka suurkooli, aga . . .»

«Aga põle saat ühti,» ütles nüüd Mari.

«Põle saat ühtigi,» kordas Tiit ja laskis käe üle oma suure palja pealae ning silmade käia. «Põle saat ühtigi,» kordas ta siis ja ohkas. «Põle saat mina ega keegi teine, ka sina, Andres, mitte, aga mina uskusin, et sina saadad.»

«Ma ju nüüd saadan,» ütles Andres.

«See põle ju see,» vaidles Tiit vastu. «Indrek on nüüd liiga vana, kuhu ta veel pääseb.»

«Küllap pääsen, ristiisa,» ütles Indrek.

«Usud sa siis tõesti, et pääsed?» küsis Tiit.

«Küll näete, et pääsen,» kinnitas Indrek.

«Kas või suurkooli?» küsis Tiit nagu õnnenaeratusel.

«Kas või sinna, kui aga tahan,» arvas Indrek.

Indreku vastused mõjusid Tiidusse nõnda, et tal tõepoolest mõned pisarad habemesse langesid. Andres ja Marigi nägid, et see nõnda oli. Ja liigutatud meelil ning värisevail käsil võttis ta rahakoti taskust, otsis sealt kaks kümnelist paberraha ja ulatas need Indrekule, öeldes:

«Minu poolt teerahaks, ristiisalt ristipojale.»

Ja kui Indrek vastuvõtmisega viivitas, ütles Tiit:

«Võta nüüd võta, küllap see sul tarvis läheb.»

Raha nähes läks ka Mari süda härdaks ja nõnda pidi ta mõlemad käed põllega silmile tõstma.

Jumalaga jättes hoidis Tiit ristipoja kätt tükk aega pihus ja ütles:

«Mine ja saa meheks. Aga ära tee nõnda nagu minu pojad. Õpi rohkem kui nemad, siis jääd ehk kodumaale, nii et sust ka sugurahvale kasu oleks. Seda soovib sinu ristiisa... Oled küll õppimisega pisut hiljaks jäänd, aga anna pihta, küllap jõuad. Näe, meie sinu isaga põle küllalt pihta and ja sellepärast põle ka seda saand, mida tahtsime.»

Viimastest sõnadest ei saanud Indrek hästi aru, sest kuidas pidid siis tema isa ja ema ning ristiisa veel pihta andma, kui nad juba nüüdki on tööga kõik enneaegu vanad ja hädised. Seda enam aga mõistis Andres, mida mõtles Hundipalu Tiit oma sõnadega. Tema mõistis, et Tiidu sõnad olid nukrad sõnad Andresele, Marile ja Tiidule endale.

Kui Tiit oleks tahtnud lausa avameelselt rääkida, nii et Indrek teda oleks mõistnud, siis oleks ta öelnud:

«Armas ristipoeg! Anna pihta ja saa õnnelikuks. Näe, meie sinu isa ja emaga oleme küll pihta and, aga õnnelikuks põle me saand. Ja nüüd oleme vanad.»

Aga Tiit ei öelnud nõnda, sest tema nägi tänast päeva rõõmupäevana, mida mured ei pea tumestama. Rõõmsana ta Vargamäelt Hundipalu poolegi läks, sest tal oli tundmus, nagu poleks ta mitte päris asjata elanud.

Pisut seda tundmust oli Vargamäe Andreselgi, sest temale torkas äkki pähe, et mis oleks, kui Indrekust saaks ükskord õpetaja, kes ütleks rahvale kantslist jutlust — kes ütleks jutlust kodukiriku kantslistki, nii et seda kuuleksid vargamäelasedki, kuidas ütleb jutlust nende Indrek.

Maril olid omad mured ja mõtted: kas poeg linnas küllalt süüa saab? kas seal veel kodukootud riided kõlbavad? kas sünnivad veel selga panna ema kootud pleegitud linased särgid või peab tegema peenemast riidest? Ja ta tegi ning toimetas, keetis ja küpsetas ning pidas üksinda ja Indrekuga üheskoos aru, kuhu ja kuidas kõik panna ning mahutada.

Indrek ise ei muretsenud millegi pärast, tema süda ujus aina minekuröömus. Suu vaikis, aga süda helises. Isegi Vargamäelt alla sõites ei tundnud ta muud kui hüplevat kergust hinges. Aga kui nad jõudsid vend Andresega Võlla väljamäele, kust Indrek nagu loomusunnil tagasi vaatas Vargamäe kõrgemal tipul kasvavate vanade pedakate poole, siis oli rinnus äkki midagi kuuma ja valusat, nagu oleks seal midagi lõhki kärisenud. Seda kuumust ja valu polnud Indrek kunagi varem tundnud; sest see oli Vargamäe vanade mändide kuumus ja valu, kui nad jäid ilma Indrekuta sinna kõrgele tuule kätte ühes kõige muuga, mis oli Vargamäel ilusat ja armast.

Vendadel polnud teel teineteisele midagi iseäralikku öelda, nagu polnud neil seda varemaltki. Ja kuigi nad oleksid katsunud öelda, siis vaevalt oleksid nad teineteist õieti mõistnud, sest nende sisemus oli samuti erinev nagu nende välimuski. Üks suur ja tugev, kes murrab läbi oma laia ja kõrge rinna ning võimsate käsivartega, teine pikavõitu, kõhn ja peaaegu nääpsuke, kel raske oma peadki kanda. Silmad mõlemal sinakashallid. Andresel heledamad ja avameelsemad, Indrekul tumedamad ja pisut nagu liiga pealuu sees, raskete kulmude ja laugude all, mis kipuvad silmi ülearu katma, andes neile nõnda endassesüvenenu, mõtlikkuse, tagasihoidlikkuse ning unistava ilme. Ühel pea püsti, isegi seljas, teisel piht juba praegu nagu vimmas, rind nõgus, õlanukid ettepoole, pea longus. Naermisel moonduvad Indreku suure suu jooned peaaegu nutuliselt, kuna aga Andrese naeruilmes leidub ainult võltsimatut ja tagasihoidmatut röömu. Kehaliselt on Andres suurendatud isa, hingeliselt ei kuulugi ta nagu oma vanemate kilda, sest röömus avameelsus puudub niihästi isal, kui puudus ka õndsal emal. Indrek oleks nagu välimuselt ja ka sisemuselt läinud Andrese emasse, sest tema nõrgavõitu keha ja tema hingelist nukrust pole ei isal ega ka emal.

Nõnda sõitsid kaks venda kas vaikides vaksali poole või rääkisid üsna ükskõikseist asjust. Kui Indrekul sõidupilet juba käes, ütles Andres:

«Mina lähen kuu poolteise pärast kroonu, nii et . . .»

«Nojah, ega siis tea, millal jälle . . .» vastas Indrek.

See oligi nende lahkumiskõne enne jumalagajätmist.

Kui kodus küsiti, kuidas Indrek minema saanud, vastas Andres:

«Mis siis ikka — istus peale ja läks, rongist põlnd varsti haisugi järel.»

Nõnda oli Vargamäel üks võsu jällegi vähem ja kellelgi ei tulnud mõttesse, et tema veel kunagi siia kui oma eluasemele võiks tagasi tulla. — — —

IV

«Nüüd on vanakurat ise lahti!» kirus Vesiroos, kui ta mõne päeva pärast astus Indreku kabinetti, kus kogu oma raske kehaga laskus sohvale, mille ta ise kord tütrele oli ostnud ühes maja ja kõigega, mis seal sees. «Mõistad sa, väimeespoeg, sinu äiapapa on läbi!»

Rääkija nägu kiskus virilalt viltu ja kortsu, nagu katsuks ta naeratada või hoiaks kramplikult nuttu tagasi.

«Sul on, väimeespoeg, ikka ka mõnikord nutti,» rääkis Vesiroos natukese aja pärast edasi, kui Indrek tema esimestele sõnadele midagi ei vastanud, «aga kas sina võisid kunagi uskuda, kas või silmapilgukski, et inimesed teevad minu ükskord puhtaks? Et omad sõbrad teevad su puhtaks!»

«Kui teevad, siis ikka sõbrad, mitte vaenlased, sest need ei pääse ju sulle ligi,» ütles Indrek, et üldse midagi öelda ja küsimusest endast targu kõrvale põigelda.

«Aga mis see siis nõnda on? Mis kulduura see on? Mis täieline Eesti vabariik see on?» küsis Vesiroos arusaamatuses ja vahtis jõllitades Indrekule otsa, silmavalged kui vereklomp.

Indrek kehitas ainult õlgu.

«Mõistad sa seda vana Kõögatsit» — nõnda nimetas Vesiroos oma kallimat sõpra Kõögertali — «tema on aegsasti oma kaks maja eide nimele kirjutanud, ja teistel majadel on nii rängad obligatsioonid, et pangad pühkigu suu puhtaks. Obligatsioonid on muidugi Kõögatsi oma taskus. Ja minule, oma paremale sõbrale, sellest mitte mõhkugi!»

«Tema arvas muidugi, et sina toimid enesestki mõista samuti,» ütles Indrek nüüd.

«Aga ei!» hüüdis Vesiroos nagu haavunult vastu. «Mina tegin nagu õige ja aus eesti mees kunagi. Vürtspoodki pole mul eide nimel, nii et sellegi võivad haamri alla ajada, ning siis oleme eidega paljamad kui kunagi varem.»

«Aga see maja siin jääb ju ikka,» ütles Indrek.

«See pole ju minu,» vastas Vesiroos nagu üllatatult.

«Minu ta ka ei ole,» katsus Indrek naljatada.

«Mehe sõna?!» hüüdis Vesiroos ja pidi peaaegu oma raske kere sohvalt üles hoobama.

«Iseenesestki mõista,» kinnitas Indrek. «Maja on Karini nimel ja mina ei taha oma mõju siin kuidagi maksma panna. Kõik oleneb Karinist.»

«Tead, väimeespoeg, aga seda poleks ma sinust mitte uskunud,» ütles Vesiroos liigutatult ja langes sügavamalt sohvale. Tema veretavad silmavalged kilasid niiskelt. «Karin on hea laps, temal on pehme süda, tema pärast ei tee ma endale muret.»

«Mis siis Kõögertal ise kogu kupatusest ütleb,» küsis Indrek, et juttu teisale viia. «Kas oled temaga rääkinud?»

«Tema? Tema süüdistab pankasid ja valitsust. Ütleb: mis pagana täieline Eesti vabariik see on, kui esteks antakse sulle laenu, aga pärast enam ei anta? Kui esteks antakse kas või rohkem kui tahad, ning siis korraga mitte teragi? Aga kuis siis äri ajada, kui ei anta enam laenu, ütleb ta, sest tema ei ole see loll, kes oma vaevaga teenitud kopikad paneks ärisse. Milleks peaks tema riskeerima, ega temal seda äri ega kaupa vaja ole, vaid rahval. Noh, siis rahvas andku ka raha. Rahvas ja pangad! Ning valitsus! Kelle kuradile kogu seda kremplit vaja, kirub ta, kui üks ettevõtlik inimene ei saa laenugi, kui just hädasti vaja. Võtku nüüd rahvas ja pangad ning valitsus ise ja jätkaku tema suurt äri, katsugu, kas saavad sellega toime, kui ei anta enam laenu. Tema, Kõögertal, laiendanud oma tegevuse üle kogu maa, tema käsi ulatanud Stokholmi, Berliini ja Pariisigi — Berliinis ja Pariisis on tal ju majad —, aga küllap näis, mis need pangad ja valitsus tema ettevõttega peale hakkavad. Muidugi, ütleb ta, nüüd on karsoss! Sest ei rahvas, pangad ega valitsus oska nii suures ettevõttes kõrvugi liigutada. Seal pole seda nutti, mis on siin — koputab ta enesele otsaette. Aga oleks temale antud veel paarkümmendki närust miljonit laenu, kinnitab tema, ja soodustused, nagu ühel õigel rahvatööstusel peavad olema, siis ütleb ta, oleks kogu Eesti poole aasta pärast näinud, mis mees on õieti vana Kõögertal. Ja mis on rahvale või valitsusele mõnikümmend miljonit! Aga näe, ei antud, ja nõnda tuligi siis kõik. Aga Kõögertal ütleb, et tema süda on puhas ja tema uni rahulik. Küsisin siis temalt, et mis siis mina pean nüüd tegema? Aga tema vastab, nagu poleks tema asigi: igaüks katsub, kuidas saab. Igalühel omad mured. Kuis nii, ütlen mina, sina teed pankroti ja mina pean maksma? Eksid, va vennas, vastab tema, mitte Samuel Kõögertal ei tee pankrotti, vaid virma «Kõögertal ja Kompanii». Kui nii, siis tasu mu kahjud, ütlen mina. Miks siis mina pean seda tasuma, mis teised sulle kahju teinud? küsib tema nüüd niisukese näoga, nagu oleks mul arust puudu ja ajaks sellepärast lolli juttu. Aga sina ju petsid minult allkirjad välja, kui sa ise olid omadega juba ammugi läbi! hüüan mina nüüd juba südametäiega, sest ma hakkasin aimama, mis mees ta õige on. Selle peale vastab tema aga rahulikult: olid tobe, kui lasksid end petta. Loll saab kirikuski peksa. See oli sinu viimane mehe- ja sõbrasõna? küsisin ma nüüd, et tema südant puudutada, aga tema, tõbras, vaatab mulle otseteed silma sisse ja ütleb — pange hästi tähele, mis ta ütleb —, ütleb: Kõögertal oli Vesiroosile mitte sõber, vaid ainult ärisõber, nii et meie vahekorrad on puhtad. Nüüd aga oli minu kannatusel lõpp. Ta ei jõudnud veel oma molu kinni panna, kui mina laualt kivist tuhatoosi võtsin ja ühes paberossiotstega lartsti! otse näkku laksin, nii et punane kali taga. Ma oleksin ta sealsamas vagaks teinud, aga teised, kuradid, tulid oma ninadega vahele. Siiski, sain niigi palju talle anda! Paar kuldhammast peab ta ikkagi suhu juurde panema.»

«Aga selle eest võib ta sinu istuma panna,» ütles Indrek.

«Mulle on see ükskõik, nüüd on see mulle ükskõik,» ütles Vesiroos lootusetult, ja uuesti vajus tema raske keha kössi, kuna ta jutustuse ajal oli pinevalt sirgu tõusnud. «Mina olen kui aus mees vanaks saanud» — need sõnad rääkis ta suure veendumusega, nii et Indrek vaatles teda huvitatult, mõeldes tema mitmekesisele äritegevusele sõjaajal ja selle järelaastail — «ja kui nüüd eesti rahvas ja vabariigi valitsus lubab, et keegi kelmiköögerdis tuleb ja mu puupaljaks röövib, siis lähen ma parema meelega sulide hulka istuma, kui et veel ausate kaabakate seas elan.»

Neile sõnadele järgnes kestev vaikus. Alles tüki aja pärast hakkas Vesiroos uuesti rääkima. Ta arutas lähemat minevikku ja kahetses, et polnud kuulanud Indreku nõuannet, kui see oli hoiatanud Köögertalile uusi allkirju andmast.

«Teadsid sina juba siis, et tema on niisuke kaabakas?» küsis Vesiroos.

«Mitte just,» vastas Indrek, «aga ma kartsin seda.»

«Miks sa siis minule sellest ei rääkinud, ma poleks ehk siis allkirju andnud?»

«Mul olid omad põhjused vaikimiseks,» ütles Indrek.

«Ja nõnda lasksid mu pea silmusesse pista,» lausus Vesiroos etteheitvalt. «Aga mis põhjused need siis olid, et sa vaikisid?»

«Neist ei tahaks ma praegu rääkida,» vastas Indrek kõheldes, nagu otsiks ta jalaga teed.

«Mis siis nüüd enam on!» ütles Vesiroos. «Nüüd on niikuinii kõik läbi. Mis mõte oleks veel vaikida. Pealegi, milleks seda minu eest varjata.»

«Esiteks pole veel kaugeltki kõik läbi,» tahtis Indrek seletama hakata, kuid Vesiroos pistis kärsitult vahele:

«Kuis nii, pole veel kõik läbi?»

«Arvad sa siis, et Köögertal jätab sellega? Usud sina, et temal pole tarvilikul pool oma poolehoidjaid, kes sokutavad ja kombineerivad uued miljonid tema uude ettevõttesse, mille ta avab kellegi teise nimel? Tead, asi võib isegi nii pööraselt lõppeda, et sinagi saad tema kaudu uuesti jalad alla.»

«Peale seda, kui mina oma käega tal hambad kurku äigasin?» imestas Vesiroos.

«Ta laseb ju sinu enda rahaga kuldsed asemele panna,» muigas Indrek vastu.

Vesiroosi paksuhuuleline ja habemetüügastikuga ümbritsetud suu kiskus nagu naerule.

«Sina tahad mind ainult trööstida,» ütles Vesiroos natukese aja pärast. «Mina ei saa enam kunagi jalgu alla.»

«Ega sest polekski kasu,» arvas Indrek.

«Kuis nii, poleks kasu?» küsis Vesiroos haavunult.

«Sa kaotaksid ikkagi kõik,» vastas Indrek.

«Miks siis?» päris Vesiroos üllatatult.

«Köögertal kaotab lõpuks ka kõik,» seletas Indrek vastuse ase-

mel. «Tema jõuab varsti sinnasamasse, kus sinagi. Küll sa näed. Näed oma silmaga. See olgu sulle trööstiks.»

«See olekski suureks trööstiks,» ütles Vesiroos peaaegu liigutatud meelel. «Ja tead, väimeespoeg, kui see tõesti nõnda sünniks, nagu sina ütled, siis oleks kindel, et maa peal maksab õigus. — Aga ma ei saa siiski aru, miks Kõögertal mulle tingimata järele tuleb,» lausus ta natukese aja pärast.

«Ah miks?» kordas Indrek nagu aru pidades ja ütles siis iga sõna toonitades: «Aga sellepärast, et tema pole ärimees, vaid äritseja. Lihtsalt spekulant! Äriline röövik, kes elab teiste verest ja mahlast. Tema ise on tühi nagu väljapigistatud sidrun. Veel tühjem! Nagu kuivanud käsn! Niisuke on ta! Kogu see äritseja kupatis oma enamuses on samasugune ja sellepärast peab ta paratamatult põhja minema. Need on ellujäänud marodöörid, revolutsiooniaegsed verekaanid, kes end teiste kulul täis imenud ja nüüd pakatavad . . .»

«Siis olen ka mina üks neist kaanidest?» küsis Vesiroos nagu ähvardavalt ja ajas enda sohvalt üles.

«Peaaegu, kallis äiapapa, kui otsekohene olla,» vastas Indrek piinlikult kõheldes, et ta oli enda unustanud. Aga lõpuks ometi oli tal hea meel ja pisut nagu kergendatud tundmuski.

Vesiroos langes uuesti sohvale kössi, nagu tahaks ta tema vedrudesse kaduda. Ta vahtis pärani pilgul Indrekule otsa ja tema silmavalged olid verisemad kui kunagi varem. Silmis oli külm, tardunud veri.

«Aga lamajat ei lööda enam, ütleb vene vanasõna,» rääkis Indrek vabandavalt Vesiroosi veretavaisse silmisse vahtides.

«Minu eit ütleb mulle ikka, et tema sind pisut pelgab, nüüd ma mõistan, miks see nõnda on,» rääkis Vesiroos ja pööras silmad kõrvale. «Tähendab, eit tundis, et sa arvad midagi ja vaikid. Jah, temal on peenike nina, minu eidel nimelt. Aga Karin on minusse, sellepärast ta kippus kangesti sinule. Mina keelasin küll, aga tema ei võtnud kuulda. Tema ka kardab pisut sind.»

Vesiroos pööras uuesti oma verevad silmad Indreku poole.

«Ei, kallis äiapapa, mitte Karin ei karda niipalju mind kui mina teda,» vastas Indrek vaikselt ja vahtis Vesiroosile mõtlikult vastu. Selles näos ei liikunud ainuski lihas, nagu ei puutuks asi põrmugi temasse. Ta pööras ainult silmad kõrvale ja rääkis nagu endamisi:

«Aga lapsed sind ei karda, seda ütleb eit alati.»

«Ema on hea inimene,» lausus Indrek.

Vesiroos pööras uuesti silmad tema poole ja vahtis talle peaaegu mõttetult otsa. Indrekul hakkas pisut jube. Aga siis tuli Vesiroosi näoilmesse elu tagasi ja ta rääkis:

«Aga siiski ei saa ma aru, mis õigusega sina minule seda ütled? Sina nimelt!»

«Muidugi,» oli Indrek alistuvalt nõus, «mul pole selleks mingit õigust. Ma oleks pidanud vaikima.»

«Ei, siiski parem, et ütlesid, nüüd ma tean. Siis sina arvad tõesti,

et mina olin oma varanduse ülekohtuga saanud ja et sellepärast läkski kõik nõnda?» küsis Vesiroos.

«Nii täpne ja korras pole maailmas õigusemõistmine mitte,» arvas Indrek. «Sõjas hukkus nii palju süütuid ja pääses nii palju ülekohtusi, et kui selle peale mõelda, siis võib aru kaotada. Aga igal asjal on oma aeg. Mis oli võimalik sõjapäevil ja revolutsioonis, see ei kõlba enam praegu — muud ei midagi. Kuid Köögertalid talitavad, nagu kestaks sõda täie hooga edasi. Selles on nende süü ja sellepärast läheb kõik, nagu ta minema peab.»

«Nii et minul ei maksagi end enam liigutama hakata,» ütles Vesiroos. «Olen õigusega läbi ja pean põhja jääma. Ainuke tröost, et varsti tuleb ka Köögertal ühes kõigi teistega järele, eks? Nii arvad sina?»

Indrek ei vastanud. Ta kehitas ainult pisut õlgu ja vaatas kõrvale.

«Eksid, armas väimeespoeg!» hüüdis Vesiroos, kui Indrekult vastust ei tulnud. «See kõik on ainult raamatute järele nõnda, mida sina loed. Aga raamat pole elu. Minulgi hakkas tagurpidi minema just siis, kui sina hakkasid minu äriraamatutega jändama.»

«Vastuoksa,» tähendas Indrek, «enne hakkas sul halvasti minema ja siis alles mina soovitasin raamatupidamist.»

«Vale!» hüüdis Vesiroos. «Äpardusi ja sissesilksatusi oli mul ka varemalt, sest ega siis kõik otsad või täie ette minna, kus siis selle raha ots, mis inimene ilmas kokku ajaks. Aga niipea kui tulid raamatud, siis polnudki enam muud kui sissesilksatused. Pane tähele, mis ma sulle ütlen: raamatutarkus ja -õigus ei kõlba elu tarvis. Siin maksab hea nina nagu minu eidel: sina vaikid, aga tema tunneb — hea nina ja oma töö ja vaev. Ja ilma töö ja vaevata pole mina midagi saanud. Mitte midagi, kas kuuled! Mitte niigi palju kui küüne all musta. — Sinu äiapapa lööb igal pool läbi, niisuke mees on tema. Lööb läbi iseoma töö ja vaevaga. Teine asi mõni Köögats! Sel olgu muidugi semlakid valitsuses ja pankades, see muidu ei saa. Sest mis on niisugune Köögatsike? Varas, röövel — muud mitte midagi. Varastab valitsust ja röövib eesti rahvast. Mina olen ometi täiseestlane ja minu tegi ta puhtaks. Aga kelle olen mina puhtaks teind? Kelle? Ütle ükski inimene, kui tead. Nimeta! Ära häbene! Aga sa ei tea kedagi, sest ei ole ju kedagi. Vesiroosil pole keda kuraditki vaja, ei panka ega vabariigi valitsust. Ja siin pole enam mingit vabariiki, vaid puhas isevalitsus, Vesiroos keisriks troonil, kes hoiab ohjad pingul peos. Ja ühte ütlen ma: Vesiroos hakkab uuesti peale, Vesiroos näitab veel sinule ja kõigile Köögatsitele, kes on Vesiroos. Sina ütled minule: teiste veri. Aga millest sina ise kõik need aastad oled nõnda elanud? Kas oma närusest palgast, mis sa teenid? Raamatute lugemisest? Ei, mu armas väimeespoeg, see on olnud minu, Vesiroosi töö ja vaev, minu veri! Kas kuuled, minu veri!»

«Sul on täiesti õigus,» oli Indrek nõus, «ja seepärast mina poleks pidanudki oma arvamist avaldama.»

«Ei, vaid sa oleks pidanud oma arvamist avaldama mulle enne, kui sa said mu väimeheks, siis oleks sa olnud täismees,» vastas Vesiroos.

«Siis mul veel polnudki seda arvamist,» seletas Indrek.

«Taga targemaks asi ikka läheb!» hüüdis Vesiroos. «Nii et tuleb välja, et mina ise, minu eit ja minu tütar ning võib-olla ka tütre lapsed, kogu mu sugukond on sinus selle arvamise kasvatanud?»

«Nii et tuleb välja,» kordas Indrek alistunult nõus olles. Ja kui Vesiroos jäi talle pärani silmi otsa vahtima, lisas Indrek juurde: «Võimalik ka, et seda on raamatud ja teised inimesed teind.»

«Raamatud, raamatud, raamatud!» kinnitas Vesiroos. «Nemad on kõiges süüdi. Pealegi oled omale ameti valinud, kus ka ainult raamatutega tegemist. Nõnda võib hoopis aru kaotada.»

«On kuis on,» ütles Indrek Vesiroosi jutu vahele, «sa võid mind hukka mõista, kui tahad; ühte tahaksin sinult siiski paluda.»

«Lase kuulda, väimeespoeg, lase kuulda,» rääkis Vesiroos kõrgendatud häälel, nagu poleks tal pankrotiga tegemist ega midagi. «Aga kui see palve sul ka kusagilt raamatust on, siis pea ta parem omale, mina raamatupalveid ei armasta.»

«Ei, vaid — kas see kogu meie rääkimine ei võiks ainult meie kahe vahele jääda, nii et naised jääksid mängust välja, seda tahtsin sinult paluda,» ütles Indrek.

«Üsna õige!» oli Vesiroos nõus. «See meeste asi, meeste jutt, naistel pole sellega asja, muidu läheb veel pirr lahti. Minu eit ei tea õieti veel sedagi, et temal pole enam vana vürtspoodigi. Lasen teda rahus elada mõnedki päevad. Las kosutab närve. Karinil on aga ammugi hais ninas, näen seda tema näost.»

Sel silmapilgul kõlises välisukse kell.

«Seal ta ise vist ongi,» tähendas Indrek.

«Hunt tuleb ikka sinna, kus tast räägitakse,» vastas Vesiroos.

«Härra on omas toas?» kostis Karini hääl esikust.

«Jah, papa ja vanapapa!» vastasid lapsed nagu ühest suust.

«Teie minge Tiina juurde, mul on papaga rääkimist,» ütles Karin lastele.

«Mina tahan ka papa tuppa tulla,» kiunus Tiki.

«Ei, ei, ei! Praegu mitte,» ütles Karin ja katsus juba uksekäerauda.

«Nüüd läheb lahti,» ütles Vesiroos Indrekule. «Ole mulle abiks.»

VI

Järgnevad päevad polnud Karinit peaaegu näha ega kuulda — kodus nimelt. Äriasjad ja seltskondlikud kohustused, nagu ta ise ütles, röövisid temalt kogu aja. Hommikuti magas ta enamasti keskpäevani, ja kui ta tõusis, oli tal alati pöörane rutt, et õigeks ajaks kohvikusse jõuda. Sest ennem võis trammile või raudteerongile hilineda kui kohvikusse, seda teadis Karin niisama hästi kui iga teinegi seltskonnaproua: kohvikusse hilineda tähendas nii-öelda

oma seisusest loobumist, rongile hilinemine seevastu ei tähendanud midagi muud kui ainult hilinemist.

«Lapsed väsitavad ära,» kurtis Karin kohvikus sõbrannadele. «Eriti viimasel ajal. Nad hakkavad mul hirmsasti närvide peale.»

«Arushaadav!» hüüdis proua Meeli, rõhutades tugevasti sõna kolmandat silpi, ja lõi seejuures lõua nõksti! allapoole, nii et ta muidu ei saanud oma kaaskõnelejale otsa vaadata, kui pidi silmad hästi ülespoole keerama — silmaterad kadusid peaaegu värvitud ripsmete alla ja silmavalged pääsesid kogu oma mõjuga maksvusele. Proua Meeli oli nimelt kaks välismaareisi oma mehega kaasa teinud ja sealt selle kena võtte ühes toonud, mis pidi tähendama ilmsüütust. Et aga meil oli neid vähe, kes olid välismaal käinud, siis ei teatud, mis oli ilmsüütus, ja sellepärast peeti proua Meelit tema pilgu pärast kas luuleliseks või eksalteerituks[1], mis tähendaks lõpuks ühte ja sedasama. «Aga minu Loolu ei hakka mulle phõrmugi närvide peale,» jätkas proua Meeli. «Thema on tõepoolest üks fhääga mõistlik khoer. Theie ei või omale ettegi kujutada, khui mõistlik.»

«Lapsed võivad õrna närvidega inimese otse hulluks ajada,» ütles proua Horst asjatundlikult, kuigi avalikud kohustused polnud tal võimaldanud ühtegi last kasvatada. Nagu öeldu kinnituseks vajutas ta oma paberossiotsa tuhatoosis kägarasse kokku, nii et ainult pisitilluke suitsujuga pääses väriseva halli leegina sellest energilisest muljumisest. «Näe, Saksamaal ja Ungaris, ei mäleta hästi, kus see oli, lehest lugesin, igatahes kusagil vanal kultuurimaal, on üks ema iseoma käega oma kolm last ära tapnud ja siis ka iseendale silmuse kaela pand. Mis te arvate, teeb üks naisterahvas seda nalja pärast!»

«Oo, armuline proua!» hüüdis ajakirjanik Sutt, kes tuli sel silmapilgul siia lauda, sest prouadega lobisedes kogus ta seltskondlikke uudiseid. «Selleks ei vaja me enam välismaa eeskuju. Kindlasti! Nõnda on kõige soodsam, sest siis ütlevad kõik advokaadid ja kohtunikud, et mis see vaene tüdruk pidi siis tegema, tal polnud ju meest, kes muretseks välisvaluutat.»

Seda öelnud, välgutas Sutt oma prilliklaase kordamööda kõigile lauasistujaile, nagu küsides: noh, kuidas meeldis? ja võttis siis asjalikult oma taskuraamatu, et sinna midagi tähendada. Oma pika ja sihvaka kasvu, puhtaks aetud valge näo ja lühikese piibuga hambus peeti teda väga mõjuvaks, isegi elegantseks, hoolimata tema pisut lamedast ninast, paksuhuulelisest suust, kollastest hammastest ja pisikestest silmadest. — — —

«Küll olete teie kuri ja häbemata,» ütles Karin, kellele Sutt imponeeris, sest ta oskas väga nooblilt piipu hammaste vahel hoida. Nõnda suitsetavad ainult välismaalased, oli proua Meeli tema kohta öelnud, ja see pidi ometi asja tundma.

«Härra Sutt tahab teravmeelne olla,» tähendas proua Horst, kes

[1] Eksalteerima — vaimustama, üles ärritama.

hindas mehes üle kõige vaimu ja kes ei võinud anduda tegelikule lapsekasvatusele just sellepärast, et lapsel pole veel vaimu, vaid ainult hing, nagu ta ütles.

«Kuis nii?» küsis Sutt piipu toppides. «Perekonnad on harilikult kolmeliikmelised — mees, naine ja . . .»

«Majasõber,» ütles proua Itam, «nii arvate teie.»

«Eksite!» hüüdis Sutt, nagu kõneleks ta kogu kohvikule.

«Tasa, tasa!» vaigistasid prouad mitmelt poolt korraga peaaegu värisevate südametega, sest jutt oli kaldunud ainuhuvitavale alale. Sutt pistis täistopitud piibu hambu, laskus rinnuli lauale, nii et pea ulatus naiste peade ligi, mis ka kummardusid ettepoole, ja ütles saladuslikult:

«Mitte majasõber, vaid koer. Kolm perekonna liiget: mees, naine ja koer. Majasõber on Prantsusmaal, Eestis on selle asemel koriseva kõhuga peni. Sellepärast arvataksegi tulumaksus laste peale nii väikene summa.»

«Kuis nii sellepärast?» küsis proua Horst arusaamatuses.

«Väga lihtsalt,» vastas Sutt ja puhus suitsu lakke, «seltskonnas on mõte liikuma pandud, et naiste toa- ja sülekoerad võetaks ühes lastega tulumaksus arvesse, s. t. nende heaks arvatakse teatud summa tulust maha. Seaduseprojekt esitatakse riigikogule lähemal ajal. Nii et koerad ja lapsed kui perekonnaliikmed üheõiguslikeks, siis pole kellelgi nurisemist, olgu perekonnas mees, naine ja laps või mees, naine ja koer. See on selleks, et oleks rohkem abielusid loorberipuude ja mirdipärgadega.»

«The võite ironiseerida, nii palju kui tahate, aga minu Loolu on thõepoolest mõistlikum kui nii mõnigi laps,» ütles nüüd proua Meeli ja laskis oma ilmsüütu või luulelise pilgu Sutil viibida.

«Teil on peaaegu õigus, armuline proua,» vastas Sutt, «sest viimasel ajal on Eestis peeneks kombeks, et lapsed on köögis teenijatega ja koerad saalis härrastega. Ümbrus mõjub.»

«See pole sugugi nii,» ütles Karin ägedalt.

«Armuline proua, teie mõtlete ebapeeni perekondi,» lausus Sutt ja vedis piipu.

«Kas te ei ütleks, härra Sutt, mitu last teil omal on?» küsis proua Horst.

«Kõigepealt peab mehelt küsima, mitu naist tal on,» vastas Sutt. «Sest kui mehel on palju naisi, siis ei või temalt ometi keegi enam lapsi nõuda.»

«No näete,» ütles proua Horst nüüd, «nõnda ütlevad kõik mehed ja peavad laste asemel mitu naist ülal.»

«Pole parata, seltskond kohustab,» lausus Sutt alistunult. «Igal korralikul abielumehel peab vähemalt ükski kõrvalhüpe olema, muidu satub ta iseomagi naise naeru alla, teistest seltskonnainimestest rääkimata.»

«Härra Sutt, te olete vist millalgi õnnetult armastanud,» ütles proua Itam oma maheda häälega paitavalt ning kaastundlikult ja ulatas oma paberossiotsa üle laua proua Horstile, paludes: «Ole

pai, kustuta ära, sinu käes käib see nii hästi. Mina kohe ei saa. Kodus kustutab mul mees. Mina suitsetan, tema kustutab. Samuti kui kahekesi kalalgi: mina õngitsen, tema paneb sööda ja võtab kala otsast ära. Mul jooksevad judinad seda nähes üle selja. Paberossiotsaga samuti.» Seda kõike rääkis ta nii kenasti ja veenvalt, et kui laua ümber oleksid istunud noormehed, siis oleksid armuleegid tõusnud suitsutiinesse õhku, aga naiste silmist välgatas ainult tuld ja jõhker targutaja Sutt küsis nöökivalt:

«Aga kes teil kanu tapab?»

«Seda ma ei tea,» vastas proua Itam. «Aga kui ma oma meest paluksin, siis teeks ta seda hea meelega. Siiski, kuis jäi teie õnnetu armastusega? Teie ei vastanud mulle esiteks?»

«Mina armastan ikka õnnetult,» ütles Sutt.

«Praegu ka?» küsis proua Meeli.

«Praegu ka,» kinnitas ajakirjanik ja vaatas proua Itamile tungivalt silma.

«Te vaesekene!» lausus see paitavalt ja jättis oma sinised rõngassilmad vastupuiklematult mehe vaadelda, nagu valdaks teda südamlik kaastundmus.

«Siis õnnetu armastuse pärast polegi teil lapsi,» muigas proua Horst ajakirjanikule ja saavutas üldise naeru.

«Just!» kinnitas Sutt. «Sest mõelge ometi, milline tragöödia: mina arvan, et armastus tähendab lapsi, aga naised arvavad, et armastus tähendab autot.»

«Oh jaa!» ohkas proua Meeli südamest, nii et kogu laudkond purskas naerma.

«Näete ja kuulete,» ütles Sutt ja tõusis lauast, vabandades ametikohustustega.

Naised omasoodu jäädes näppisid juttu siit ja sealt, aga ära minna ei raatsinud ükski niipea, kuigi õhk oli kohvikus vintske, et keeruta kas või kõit.

Räägiti viimasest ooperietendusest teatris, kuid siin koondus peaaegu kõigi huvi ühisesse tulipunkti: kuidas olid istunud meesnäitlejail püksid? Karin mäletab, et tema polnud sellest ükskord põrmugi aru saanud, mispärast teda siis nimetatud lapseks. Nüüd polnud ta enam niisugune laps.

Räägiti ka tulevaist pidudest ja sellest, kust ja millise kleidi endale keegi tellib ning mis see maksma minevat. Imestati, kust üks või teine proua selle hirmsa raha välja võtab, mis ta oma tualettidele kulutab, ja viibati salakesi allikaile.

Meeste rahaallikate kallal nii väga pead ei murtud, isegi siis mitte, kui mõni peen noorhärra kurameeris tões ja vaimus kellegi rahatuusa tüseda teisepoolega.

«Mis ta, vaene poiss, peab siis tegema,» öeldi noorhärra kohta vabandavalt, «ta on ju, teate, preili N. järele kui hull, ja sel käib peigmees ülikoolis, kus värvid nõuavad palju raha.»

Iga tulijat ja minejat lasti pilkudega nagu kadalippu joosta. Tundus, nagu ootaksid kõik midagi harukordset, aga, nagu ikka, ei

tulnud midagi. Tulid harilikud ja igapäevased inimesed, keda nähtud kuni tüütuseni. Tuli muu seas ka kunstnik Mägar, kes jäädvustas oma pintsliga seltskonnaliikmeid, eriti mõjuvate daamide ja nende tütarde «maisi olendeid», nagu ta ise oma tegevust nimetas.

Temal kui kunstnikul on seltskonnas üpris hea «mark» ja tema vaated ning põhimõtted leidsid suurt poolehoidu. Tema arvas nimelt — eriti kui asi puutus «kogu olendisse» —, et mitte ilme pole nii väga tähtis, isegi mitte sarnasus, vaid ilu. Pilt olgu ilus. Sest ilu on pildi paratamatu nähtus, kõik muu juhuslik: kunst peab ju ilutsema. Ilme olgu inimeses, seletas Mägar, mitte pildis, sest ilme on üürike, pilt igavene. Aga kõige mõttetum olevat ilmet otsida veel sellises pildis, mis maalitud ilmetu inimese järgi, sest pilt peab olema loomutruu.

Loomutruu ja ilus, nii et tal oleks jäädav väärtus. Aga mitte kõik inimesed pole nii ilusad, et neil oleks jäädav väärtus. Sellepärast siis mitte ainult ei või, vaid isegi peab inimest pildis pisut ilustama, et ta saaks kui mitte just päris igaveseks, siis natukenegi igaveseks. Nii et kui majaproual olid jämedad jalad ja suuremad käed kui igavikule ja ilule sobiv, siis oli Mägar valmis proua jalgu maalima preili jalgade järgi ja preili jalgu ümmardaja jalgade järgi, nagu olud seda nõudsid.

Ei tähendanud midagi, et mõned imestasid, kuidas küll nii peened jalad suudavad kanda selliseid tüsedaid «olendeid». Mägar jäi üsna rahulikuks ja ütles, et, kallid suguvennad, oodake vähemalt sada aastat ja tulge siis küsima ning seletama. Sest mis tähendab kunstis täna? Ega ometi selleks maksa lõuendit määrida, et arvestada tänast maitset või arusaamist. Tema, Mägar, mõtlevat vähemalt tuhat aastat maalides ette.

Seega olid kõik nõritsemised kõrvaldatud. Ainult kujur Soobik, kes nägi «olendeid» aina igaveses kivis, mitte aga «ehvemäärses» värvis, tähendas kord filosoofilise halvakspanuga:

«Tuhande aasta pärast pole Mägari lõuendist räbalatki järel, sellepärast ükskõik, kuidas ta neid tänapäev määrib.»

Ent selles filosoofias ei nähtud niipalju vastuväidet kui ametivennalikku võistlust ja kadedust.

Sellele mehele saatsidki meie prouad nüüd oma kutsuvad pilgud, oodates teda oma lauda.

Aga Mägarit pilkudega kutsuda oli kaunis täbar, sest ta kandis prille, hoidis silmad maateral ja liikus nii paksus suitsuvinas, et palavamgi pilk takerdus sinna nagu päikesekiir tihedasse uttu. Ometi õnnestus lõpuks see, mida nii väga sooviti.

«Rääkige midagi pikantset,» palusid prouad Mägarilt, sest nende arvates pidi kunst kui ka kunstnik olema pikantne.

«Kannatust, mu armulised,» vastas Mägar iseteadvalt ja jäi oma tooli taha seisma, et pühkida prille. Pealegi, nõnda pidid kõik teda tähele panema ja nägema, kuidas tema seisab ümbrusest kõrgemal.

Kui Mägar lõpuks prillid ette sai ja toolile istus, laskis ta oma silmad prouade nägudel ümber käia ja ütles imestades:

«Kogu meie kultuur ja kunst koos!»

«Mis te sellega mõtlete?» küsis proua Itam maheda häälega.

«Jumala eest!» imestas Mägar edasi. «Ainult minusugune asjatundja näeb, kus lõpeb loodus ja algab kunst.»

«Härra kunstnik, teie lähete kohe häbematuks,» ütles proua Horst.

«Ei sugugi,» vaidles Mägar vastu. «Mina olen tõepoolest veendunud, et kui meil iseseisvuse ajal üldse keegi ilusate kunstide alal midagi on teinud, siis just meie naised. Milline maalilikkus! Oleme tõusnud otse euroopalikule tasapinnale. Sest pidage meeles: mina ei kuulu nende kilda, kes arvavad, et inimene ei tohi enese ilustamiseks midagi teha. Ennast ilustada tähendab — ennast lähendada igavikule.»

«Minu mees ütleb, et näojumestus ja käsiküür — nõnda nimetab ta maniküüri — olevat sama hea kui pihil- ja laualkäimine,» tähendas Karin.

«Üsna õige,» kinnitas Mägar. «Sest milleks käiakse pihtimas ja laual? Et saada igaveseks, eks. Ja mille kaudu? Hinge kaudu. Aga inimene võib enda igavestada ka ilu kaudu, sest ilu on samuti igavene nagu hingki. Seda on meie daamid aimanud loomusunniliselt. Sellepärast pole ime, kui kirikud kipuvad tühjaks jääma: mehed palvetavad börsil, naised mani- ja pediküüril, ripsmete ja huulte värvimisel. See on uus usk, usk värvide ja ilusate kunstide igavikku, lühidalt — võõbatud igavikku. Nõnda läheneme uuesti loodusele ja loomale, kellest kristlik ebakultuur meid eraldanud. Sest öelge ometi, mu daamid, miks ei tohi õige kultuurinimene end värvida, kui seda teeb iga metslane, loom ja taimgi? Tummad kaladki muudavad värvi, kui saabub igaviku silmapilk, s. t. kudemine, mis tähendab sigitust, aga inimene ei või? Kultuurinimene ei tohi? Miks siis mitte? tahaksin teada. Või on veel kusagil mõni hull, kes arvab, et meie ei kuulu loomariiki? Euroopas ei kahtle selles enam keegi. Ainult Ameerikas mõni. See on seepärast, et seal leidub veel Darwini järelkäijaid, kes õpetas, et inimene on arenenud loomast. Tõepoolest on aga tõde vastupidine: inimene arenes jumalast, loom inimesest, taim loomast, muld taimest, kivi mullast, nagu telliskivigi saadakse savist. Ja ongi loomulik, et mitte arutu loom ei pea püüdma inimese poole, vaid aruga inimene looma poole, et oleks ühine jumala tapatall.»

«Ma palun mitte tapmisest rääkida,» lausus Karin.

«Aga kuidas siis saab loomanahku värvida, kui ei tapa?» küsis proua Meeli.

«Teil on täiesti õigus,» ütles Mägar. «Inimest võib elusalt värvida, aga looma ei saa, sest temal pole aru. Loom ei mõista, et värv on igavikupasun. Ainult ühes tuleb ka inimesel arust puudu: tema arvab, et igavikku võib värvida ainult näos. Aga uskuge, mu daamid, see on eksitus, eriti teie suhtes.»

Nende sõnadega tõusis kunstnik lauast, et siirduda mujale, sest

tal oli ka teiste laudade juures õiendamist, kus istus daame. Teda huvitasid eriti kas üsna noored tüdrukud, kelles võis sütitada uudishimu ilusate kunstide vastu, või küllaldaselt juba eluröõme maitsenud daamid, kes ihkasid uusi elamusi. Kõik, mis kordub, muutub igavaks, aga Mägar kinnitas, et kunst ei kordu kunagi, ja sellepärast leidus nii mõnigi, kes läks seda kunsti vaatama, mis ei kordu kunagi.

Kui inimpere sai juba hõredamaks ja õhk tubakasuitsust pisut lahedamaks, tahtsid ka meie prouad lahkuda. Aga viimasel silmapilgul tähendas proua Horst:

«Näe, isand Pilu istub alles oma paigal.»

Kogu laudkonna pilgud pöördusid teatud nurka. Ja et seal alles tõepoolest istus kirjanik Pilu, siis jäid ka meie prouad veel istuma, et mitte lahkuda ühes äriilma esindajatega, kel polnud kunagi aega millessegi süveneda. Neil oli ju aega ja nemad võisid süveneda, nagu vaimsed harrastajad kunagi.

«Töötab, vaeseke,» lausus proua Itam kaastundlikult.

«Jah, tema ütles mulle kord,» seletas proua Meeli, «et temal ei tule muidu kuidagi mõtteid, kui peab nägema enda ees karja mõttetuid nägusid. Mina panin seda siis naljaks, aga kes teab, ehk rääkis ta ometi tõtt. Keegi seletas mulle, et mõned luuletajad nuusutavad mädamune, kui tahavad luuletada.»

«Mädand õunu ikka,» parandas proua Horst.

«Ei, mädamune,» vaidles proua Meeli vastu, «ma mäletan seda kindlasti.»

«Härra Pilu ütles mulle kord, et tema mõtted tulevad vanade kollaste saabaste haisust,» seletas nüüd Karin, et näidata — ka temal on vaimsetest harrastustest aimu. Aga teised pidasid tema sõnu kas pilkeks või naljaks ja sellepärast rääkis ta edasi: «Tõsi jutt, just nõnda ütles ta mulle. Vanu kollaseid saapaid pole vaja nii sagedasti puhastada kui musti, aga sagedane saabaste puhastamine peletab mõtted, sest nemad on kui kärbsed — armastavad mustust ja raibet. Ta ütles veel midagi, aga seda ei või korrata.»

«Miks mitte, kallis?» küsis proua Itam.

«See on ropp, sellepärast,» seletas Karin.

«Palun, ütle, ma tahan seda kuulda,» mangus proua Meeli ja vaatas Karinile oma ilmsüütu või luulelise pilguga otsa.

«Roppu ei ole, on ainult pikantne,» arvas proua Horst.

Nüüd kaldus vaidlus ainest pisut kõrvale, nimelt: kas vänge võib olla ka pikantne? Kogu lahkheli lõpetas proua Itam, kes ütles oma pehme häälega:

«Kallid, milleks vaielda, kas vänge või pikantne. Te olete ju kõik ühes nõus: peab olema midagi haisvat, muidu ei saa mõelda ega luuletada. Sellepärast minu mees ütlebki, kui tahan lugeda mõnda eesti raamatut: lemmik, ära seda puutu, see haiseb.»

Selle otsusega tõusti lauast. Aga kirjanik Pilu töötas oma nurgas täie hooga edasi, lastes ainult harva pilgu kohvikus ümber lennata, et sealt tabada, mis tabada on. Muidugi, proua Meelile rää-

gitud põhjus kohvikus töötamiseks oli ainult teravmeelne nali. Aga tõeline tuum seisis selles, et Pilu arvates kirjanik on ühiskondlik loom, nagu iga teinegi inimene, ja tema tegevus on ühiskondlik tegevus, nagu vekslile allkirja nõutaminegi. Kui nüüd teised ühiskonnaloomad on hakanud oma asju ajama kohvikutes, siis peab seda tegema ka kirjanik, mille õilsaks eeskujuks olevat kogu Euroopa. Ei ole paremat vastumürki vaimuinimese individualistlikule eraldumisele kui kohvikus töötamine: nõnda muutud tõeliseks ühiskonnaloomaks kogu oma olemusega. Pealegi arvas Pilu, et olevat võimatu seltskonnast ja seltskonnale kirjutada, kui pole midagi haisvat nina all.

1932.

TÕDE JA ÕIGUS V

XXX

Andresel oli veel ainukene soov siinilmas: näha oma silmaga, kuidas võhivõõrad inimesed tulevad Vargamäe jõe äärde ja hakkavad siin midagi tegema, hakkavad mõõtma, sihti ajama, vaiu lööma — Andres ei teadnud õieti, mis nad hakkavad tegema. Sest jõe allalaskmine pole see, mis kraavikaevamine Vargamäe soos. Siin pole muud, kui hakka välja alt kaevama ja kaeva edasi, kuni ots on jões, ning kui vesi jääb kuhugi peatuma, siis tee kraav pisut sügavamaks, nii et vesi oleks kaevates järjest kannul. Nõnda kaevas oma kraavid vana kadunud sauna-Madis ja praegu kaevab just niisama ka Indrek, ainult selle vahega, et siis nimetati kraave Madise, nüüd Indreku nime järele.

Juba mitmel-setmel korral oli Andres ainult selleks jõe äärde läinud ja seal tüki maad mööda pehmet ja õõtsuvat pinda tampinud, et otsida oodatavaid võhivõõraid inimesi. Ja iga kord, kui ta tuli tühjalt tagasi, oli tal valus pettumustunne südames, nii et igaüks oleks võinud sellest näha, kui noor on alles Andrese süda. Aga tema vanad ihuliikmed olid hirmus väsinud, nagu igatseksid nad igavest puhkust. Andrese noor süda sellepärast ehk kippuski nii väga jõe äärde vaatama, et vanad ihuliikmed ihkasid puhkust. Kui Indrek seda isa kärsitust nägi, arvas ta, et vanainimene muutub uuesti lapseks, kel pole püsivust oodata. Ja ta katsus teda lohutada, öeldes:

«Küll nad juba tulevad, ära karda.»

«Ma kardan tõesti, et minu vanad silmad neid enam ei näe,» vastas Andres.

«Näevad küll, isa, ära tühja muretse,» rääkis Indrek.

Aga Andres oli endiselt ärevuses ja viskles öösiti rahutult asemel, kuna Indrek samal ajal norises ehtsat kraavimehe und. Hommikul kaebas isa Indrekule:

«On see vanainimese elu ka hull, et enam und ei ole. Ei saa ju end enam kuidagi hästi ära väsitada. Laps, see jookseb päevad

otsa ühtesoodu ümber, noor inimene teeb tööd, aga mis on vanal peale hakata. Joosta ei saa, jalad ei võta vedu, tööd ei jäksa ka enam teha, sest keha on nõrgaks jäänd, no kuidas sa saad enese tublisti ära väsitada, nii et uni magusaks läheks. Ainult surm väsitab veel vanainimese nõnda, et uni läheb magusaks.»

«Las näed varsti selle jõeasja ära, nii et su süda rahu saab, küll siis läheb uni jälle magusaks,» rääkis Indrek.

«Vanast-peast ei lähe uni enam nii magusaks, kui oli lapsepõlves ja noores eas,» seletas Andres. «Ei mina aru saa, milleks jumal selle nõnda on seadnud. Nüüd mul oleks aega magada kas või ööd ja päevad kokku, aga pole und, ükskord tahtsin kõigest väest magada, kuid siis polnd aega. Nõnda on see inimese elu.»

«Jah! just nõnda on ta,» kinnitas Indrek. «Täissöönul pole isu ja nälginul pole toitu — ning hädas on mõlemad.»

Nõnda targutasid nad inimese maise saatuse üle ja ootasid, et jõega hakataks midagi tegema, nagu oleks need kaks asja teineteisega lähedases ühenduses. Ja kui vana Andrese noor süda oli peaaegu vähemagi kannatuse ning usu kaotanud, et Vargamäe jõega veel midagi sünnib, nii et tema seda oma silmaga näeks, just siis tuli teade, et mehed ongi juba jõe ääres, kuid Vargamäest tükk maad allpool.

Järgmisel päeval Indrek kraavile ei läinud, vaid ta otsustas isa seltsis jõe äärde minna, kes kibeles juba varasest hommikust saadik, et saaks aga sinna, nagu võiks ta hiljaks jääda. Aga Indreku pealekäimisel lahkusid nad alles kella kümne paiku kodunt. Jalgtee viis neid läbi madala ja tiheda sookasestiku. Esiteks astus Indrek aegamööda ees, pikad kummsaapad jalas, ja isa tuli tätsates järele, kepp käes. Kuid varsti kaebas ta:

«Indrek, sa käid nii kärmesti, et mina ei jõua sulle järele, kuuled, mis mu rinnad teevad.»

Jah muidugi, Indrek kuulis väga hästi, kuidas isa rinnad lõõtsutades karjusid, aga ta oli sellega nii harjunud, et ei pannud seda tähelegi. Isa sõnade tõttu jäi ta seisatama ja ütles:

«Sa mine õige ette, las mina tulen järele, siis pole karta, et me teineteisele liiga teeme.»

Nõnda siis hakkasidki nad minema, isa oma kõvera kepiga ees ja Indrek oma pikkade kummisaabastega järel. Aga kui nad jõe äärde jõudsid, polnud kuskil ainustki inimhinge näha. Nad istusid oma küüni nurgaotsale, et puhata ja aru pidada.

«Peab allapoole minema, ei muu aita,» ütles Indrek.

«Peab minema jah, mis muud,» kinnitas isa, tõusis jalule ja hakkaski astuma. Aga ei kestnud kuigi kaua, siis hakkas ta kaebama väsimust. Indrek võttis tal käe alt tugevasti kinni, püüdes teda toetada, aga sellest polnud kuigi suurt kasu. Pidi jällegi puhkama, pidi iga natukese aja tagant puhkama, sest maapind oli pehme ja õõtsuv, käimiseks äärmiselt raske. Kui nad jälle kord puhkuseks kuhugi küüni juurde läksid, ütles Indrek:

«Isa, mul tuli hea mõte: ma võtan su kukile.»

«Kas sa siis jäksad siin pehme maa peal,» kahtles isa.

«Katsume. Tule siia, ma aitan su küünisuu peale, siit on hea kukile võtta.»

Nõnda siis sündiski: Indrek pani isa küünipalgile istuma ja võttis ta sealt endale kaksiti selga. Nõnda hakkasid nad minema.

«Ega minust ju enam midagi kanda ole,» rääkis Andres, «liha on kehalt juba sootuks ära kuivand.»

«Pole vigagi,» vastas Indrek kandes, «üksi luudest-kontidestki saab paras noos. Kui ma poleks aasta otsa enne kraavi kaevanud, siis ma poleks suga kuhugi läinud.»

«Kas siis tunned, et jõudu on juba juurde tulnd?» küsis isa.

«Hoopis teine mees kohe,» vastas Indrek ja astus täiel sammul edasi, et kiiremini eesmärgile läheneda kui tänini. Kui nad nõnda olid ümber eelseisva suurema jõekääru jõudnud, ütles isa:

«Vaata, Indrek, seal allpool paistavad nagu inimesed, kas ehk ongi nemad.»

Indrek jäi seisatama, ajas end pisut sirgemaks ja pea püsti, muidu silm ei võtnud kaugemale.

«Nemad jah!» ütles ta natukese aja pärast. «Aga seal on ju palju rahvast.»

Ja nagu oleks ta seisatamisest uut jõudu saanud, astus ta veel kiiremalt edasi. Lähemale jõudes selgus, et suurem hulk inimesi olid samuti uudishimulised pealtvaatajad nagu Indrek ja Andreski. Mehed tahtsid igaüks oma silmaga näha, mis mõeldakse jõega nende heinamaa kohal teha. Kas jäetakse ehk mõni jõekäär uue ja vana jõe vahele?

Muude seas paistsid siin silma ka Oru Karla ja Kassiaru Nõmmann. Viimase ümber keerleski peaasjalikult meestesumm. Oli eemale kaugele kuulda, kuidas Kassiaru seletas, et asjast poleks ehk üldse asja saanud, kui mitte tema oma käppa poleks külge pannud ega oma head sõna öelnud. Nüüd olevat asi enam kui kindel ja tuleval kevadel hakkab tema töödega peale. Kuis nii tema, Kassiaru?

«Aga vaadake, mehed,» seletas Kassiaru, «mina ei kõlksuta ainult sõnu, vaid asun otsekohe tööle. Selle asjaga on muidugi suur tüli ja raske vastutus, aga keegi peab ikkagi selle oma peale võtma. Ja mis mõte oleks asja lasta võõraste kätte minna. Nagu meil enestel ei oleks mehi, kes selle tööga toime saab. See on ju meie oma asi, see on peaaegu minu oma asi, sest kui mina oma sõna poleks öelnd, mõni teab, kas sest asjast üldse asja oleks saand. Maavalitsus oleks võinud ta kevadel igatahes kas või kümne aasta peale edasi lükata. Aga nüüd on mehed siin ja asi kindel, sest kõik läheb esimeses järjekorras. Tuleval kevadel on nii mõnelgi mehel leib hooletu, kui ta oskab ja viitsib labidat liigutada. Mina ise lasen Vargamäe jõe alla, mina oma poegadega . . .»

Nõnda rääkis Kassiaru meestesummale, mille läheduses seisid ka Indrek ja Andres. Aga kui viimane seda kuulis, ütles ta pojale:

«Mis sa lased tast nõnda kelkida, eks sa anna talle teada, kes on Vargamäe jõe õiged allalaskjad.»

«Arvad sina, isa, et mind veel keegi kuulab või usub, kui Kassiaru on ettevõtja ja kui tema käes on rahakott,» ütles Indrek. «Lõpuks ei olegi see nii tähtis, kes see jõesüvendaja on, peaasi, et ta süvendatakse.»

Aga Andres oli teisel arvamusel. Tema noor süda langes sees peaaegu ära ja muutus silmapilkselt vanaks, kui ta nägi ja kuulis, mis tema ümber sündis. Seesama Kassiaru, kes mängis Andrese ehitatud Vargamäe eluhoonetes kõik omatrumbid välja, et asja nurja ajada, suurustab nüüd nendesamade meeste ees, et tema ongi see asja algataja ja teostaja, ning mehed kuulavad vaikides tema tühje sõnu, nagu oleksid nad äkki kõik kaotanud mälu ja aru. Isegi Indrek kuulab Kassiaru Nõmmanni loba nagu mõnda jumalasõna.

See mõjus Andresesse nõnda, et kui tal oleks jõudu olnud, siis oleks ta Indreku ja kõik teisedki siia paika jätnud ja sõnalausumata koju tagasi läinud, aga ta tundis, et vaevalt läheb ta täna siit oma jalaga Vargamäele, vähemalt mitte tervet teed. Sellepärast seisis ta nukralt Indreku kõrval edasi, muutudes tõsiseks ja tummaks. Aga kui Indrek nägi, kuidas Kassiaru hooplevad sõnad mõjusid isasse, ütles ta temale:

«Isa, kas siis niisuke asi sinule sugugi nalja ei tee?»

«Mis asi?» küsis Andres arusaamatuses vastu.

«Aga ikka see Kassiaru ja need mehed, kes teda kuulavad,» seletas Indrek.

«Mis nali see siis on?» imestus isa meelepahaga.

«No ikka on,» vastas Indrek. «Näed, kui imelikult asjad on seatud: üks teeb, teine suurustab. Ja mis veel kõige kenam: kolmandad kuulavad ja vaatavad seda pealt ning lähevad suurustajaga, mitte tegijaga. Tähendab, suurustaja ja tema kambamehed haistavad saaki, ei muud midagi. Sest ega siis ometi niisukest leidu, kes enam ei mäletaks, mis Kassiaru talvel meil rääkis. Aga nüüd on hoopis teine laul. Sellest teen ainult ühe järelduse: meie asi peab kindel olema. Sest ilmas pole kindlamaid pooldajaid kui isikliku kasu ihkajad. Kassiaru on nähtavasti hakanud ka takka lükkama. Minul pole siin muud kasu kui aga ainult see, et kas ma saan selle asja liikuma või mitte. Ja ma sain. Sain mehed talvel kokku, sain Kassiaru lõmmi lüüa ja saan sinule, isa, enne surma näidata, et sinu kõige suurem soov läheb täide. Sinul, isa, ei ole ju ka enam sellest asjast mingit muud kasu, kui et ainult tead, et lõpuks ometi sünnib see. Mille pagana pärast ei või sa siis ühes minuga nende inimeste üle naerda, kes suurustavad ja kiitlevad ning lõmitavad oma isiklikkude pisikeste kasude pärast? Meil pole ju neid pisitillukesi isiklikke kasusid, ja meie võime naerda inimeste väikluse üle. Kui meie asjast mõtleme, siis ikka kogu jõgikonda, aga nemad hoiavad küünte ja hammastega igaüks oma soo- või niidulapikesest kinni. Meie suurest asjast teevad nemad pisitillukese sääseaevas-

tuse ning kehklevad ja kiitlevad sealjuures pealegi. Kui Hundipalu Tiit oleks seda kuulnud ja näinud, siis oleks ta tingimata oma laia lõuaga naernud.»

«Arvad sina tõesti, et Hundipalu Tiit oleks võind naerda?» küsis Andres.

«Aga muidugi,» vastas Indrek, «miks ei oleks ta pidanud inimeste väikluse üle naerma.»

Indrek ja Andres seisid hulk aega kahekesi, aga lõpuks söandasid ometi mõned mehed Kassiaru juurest ära tulla nendega juttu ajama. Keegi Urvaküla meestest teadis rääkida, et Kassiaru tahtvat jõe süvendamise kellegi teisega kahasse oma kätte võtta, sest tema hankivat oma poegadele nõnda tööd. Koolitanud teine neid kangesti, raisanud palju raha, teinud koha peale võlgu ja nüüd pole poegi kuhugi panna, saada kas metsa puid lõikama või pane sohu kraavi kaevama. Aga seda ju Kassiaru au ei luba. Tema au ei luba sedagi, et poisid ühes sulaste ja tüdrukutega põllul tööd teeksid. Jõe süvendamine on peenem ja puhtam, sest siin käi kepp käes, ja vaata ainult, mis teised teevad. Nõnda olevat selle kange Kassiaru asjad: pankrot hakkab kallale tikkuma.

«Nii et kui lõvil jäävad kihvad ja küüned nüriks, siis hakkab ta kõige valjemini möirgama,» ütles Indrek.

«Jah, kott tolmab ikka kõige hullemini, kui hakkab tühjaks saama,» lausus Urvaküla mees.

See jutt rabas Andrest sama tugevasti kui esiteks Kassiaru Nõmmanni suurustaminegi. Mis hull see siis selle poegade koolitamisega on, et nemad pärast seda enam tööd ega teenistust ei leia? Kaevab ehk ka Indrek lõpuks ainult sellepärast Vargamäel kraavi, et temal enam kuhugi pole minna, et tema haridust ja oskust enam keegi ei vaja? Ta ehk ainult ei taha oma otsekohest häda avaldada, kartes sellega teda, Andrest, kurvastada, sest temal olid ju Indreku koolitamisega kõige imelisemad lootused ja unistused.

Hiljem kahekesi jäänud, Andres ei saanud kuidagi kiitlevat Kassiaru ja tema poegi unustada ja viis jutu uuesti nendele, et kuulda Indreku arvamust, kelle kukil ta parajasti istus, sest nad olid juba koduteel.

«Kuidas see siis nüüd on?» rääkis Andres peaaegu hingeldades, sest temal oli Indreku kukil ehk raskem istuda kui sel teda kanda. «Terve minu eluea rääkisid kõik, et kes koolitud, sel on kergem elu, ja nüüd korraga: kes on koolitud, see mingu kraavi kaevama või jõge puhastama. Kes selle nõnda on teind?»

«Arvad sina, isa, et kraavikaevamine on see kõige raskem?» ähkis Indrek vastu, hoidudes küsimuse otsesest vastamisest kõrvale.

«Raskem ikka kui kooli- või kirikuõpetajal,» arvas Andres. «Mina uskusin, et sinust saab midagi niisukest — et mina harin mullapõldu, sina hakkad hingepõldu harima, sest milleks muidu sind koolitada.»

«Isa, hingepõld on raskem harida kui Vargamäe kivirägastik ja soo,» rääkis Indrek lõõtsutades. «Vargamäel suudad kümne aastaga

rohkem kui hingepõllul tuhandega, see on inimsoo eluvanne. Inimene ei suuda iseendagi hingepõldu harida, veel vähem teiste oma.»

Neid sõnu kuuldes oli Andres tükk aega tumm, nagu mõtleks ta iseoma ja teiste hingepõldude üle järele. Viimaks rääkis ta:

«Mina olen liiga kauaks siiailma jäänd. Kui katsusin sind koolitada, siis uskusid ise ja uskus ka Hundipalu Tiit, et teen suurt asja, aga nüüd tõstad sa Vargamäe soomuda ning teisedki koolitud mehed tulevad Vargamäele soomuda tõstma. Minu suur töö on tühjaks saand, sest soomuda oskasid sa ilma koolitagi tõsta. Pearul oli Vargamäel õigus, nagu ütles juba õnnis Tiit, mitte minul.»

«Aga Pearu ütles mulle viimati Jõessaare all otse vastupidi: sinul olla Vargamäel õigus, mitte temal,» seletas Indrek.

«Ütles Pearu tõesti seda?» küsis Andres.

«Just seda ütles ta, kui istus minu ees päikesepaistel,» kinnitas Indrek.

«Siis ei tea ma tõesti enam, mis arvata õndsast Hundipalu Tiidust või kadunud Pearust,» ütles Andres ohates, ja tal hakkas veel kord südamest kahju, et ta polnud kohe Pearu surisängile läinud, kui Helene teda nii ilusasti kutsus. Aga ta lohutas end lõpuks usuga, et küllap see sündis jumala tahtmist mööda, sest miks muidu ta laskis Andresel jõesüvendamisest kuulda alles pärast Pearu surma. Jumal talitas Pearu surmatunnil samuti nagu tema eluajal: ta muretses tema eest, nagu ta muretses Andresegi eest. Jumal kartis, et kui Andres oleks oma suure rõõmuga pääsenud Pearu surisängile, siis poleks ta suutnud oma suud pidada ja oleks lahkujale rääkinud asjust, mis oleksid talle ainult kurbust ja meelehärmi toonud. Aga seda jumal ei tahtnud. Tema laskis Pearu surra rõõmsas usus ja kindlas lootuses, et Vargamäe jõega ei sünni midagi, kuna ta Andresele samal ajal andis poja, kes võttis ta kukile ja viis veel enne surma oma silmaga vaatama, et jõega sünnib tingimata midagi. Nõnda võisid nad mõlemad oma jumalat kiita ja tänada.

Kogu pika tee tagasi Andres arutas endamisi jumala õiglasi seadmisi ja mõtles Pearu ning tema sõnade üle vaikides järele.

Indreku mõtted ajasid samal ajal oma rada. Nemad jätkasid endist arutlust kergest ja raskest. Kas on kergem ennast kanda lasta või teist kanda? Kas on mõtet teist kanda või ennast kanda lasta? Hea küll! Tema kannab oma nõtra isa ja see kandis kord teda, kui ta oli alles väetike. Tähendab — tugevam kannab nõrgemat. Aga maailmas on aina vastupidi: nõrgem kannab tugevamat. See maksab üksikute inimeste, kihtide, rahvaste ja rasside kohta ja seda peetakse kultuuriks. Kultuur on see, kui istud nõrgema kukil. Nii et kultuur on midagi röövtaime taolist, mis elab teisest taimest. Ning ometi usuvad kõik edu ja inimsoo paremat tulevikku kultuuri nimel. Ja kui see ei teostu, siis ütlevad targad inimesed, kes juhivad rahvaste saatust: kultuuri puudus! Mõistate? Ükski inimene, kiht, rahvas või rass ei istu veel küllalt kindlasti mõne teise

inimese, kihi, rahva või rassi kukil, sellepärast ei teostu inimsoo parem tulevik.

Nõnda arutas igaüks omaette, olgu kandja või kantav. Aga kui nad jõudsid oma heinamaale küüni juurde, tahtis Andres pisut Indreku kukilt maha, sest ta mõtles siin natukene päikesepaistel istuda ja puhata ning siis oma jalaga tasakesi minema hakata, sest läbi soo viiv jalgtee oli palju kõvem ja parem vanainimese jalale astumiseks kui pehme samblane jõeäär. Ja kui nad nõnda seal küüni ees istusid, küsis Andres Indrekult, mis sünnib tema arvates Oru suure jõekääruga.

«See jääb tingimata uue ja vana jõe vahele,» ütles Indrek.

«Aga siis saab ju Oru jõe allalaskmisest palju rohkem kasu kui Mäe ja ometi on tema selleks hulga vähem teind. Õieti öelda, ta pole midagi teind, on ainult vastu olnd, sest et meie asja üles võtsime,» seletas Andres.

«Jah, nii see siinilmas ikka on,» rääkis Indrek: «ühel on tegemise rõõm, teisel saamise rõõm. Õnnetud on need, kes ei tee midagi ja kes ei saa midagi, päris õnnelikud need, kes teevad midagi ja kes maitsevad oma tegude vilja. Meie oleme teinud, isa, ja sellest rõõmust aitab meile.»

«Indrek, täna sa räägid ja oled minuga, nagu ei kunagi varem,» ütles Andres liigutatud meelel.

«Isa, ma olen nii rõõmus, et sa oma silmaga võisid näha, kuidas inimesed on juba jõe kallal tööl, sellepärast,» seletas Indrek.

Jällegi vaikis isa tükk aega, nagu mõtleks ta Indreku sõnade üle järele. Siis ütles ta:

«Päikesepaistel tuleb nii hea unerammestus peale, kui ometi võiks nüüd natukeseks ajaks pikali visata.»

«Ma aitan su küüni,» ütles Indrek, «ja ronin ise järele, sest minulegi kulub pisut puhkust.»

«Ma arvan ka,» vastas isa, «sest see päratu maa, mis sa mind seljas kandsid . . .»

«Kõva teega poleks see ju suur asi, aga mööda pehmet jõeäärt . . .»

Lause jäi pooleli, sest Indrek hakkas isa küüni upitama, ja kui see sees, ronis ta ka ise järele.

«Ah kui hea!» ohkas Andres oma vanu konte pehmeil ja lõhnavail heintel sirutades. «Tahaks ühes jumalamehega öelda: Issand, nüüd lased sa oma sulase rahus minna, sest mu silmad on su õnnistust näind.»

Nende sõnadega Andres uinus magama. Indrek lamas tükk aega pärani silmil ja vahtis läbi palgipragude jõevee virvendust ja lendlevaid pääsukesi, kes toitsid häälitsedes oma poegi. Mingisugused rohud lõhnasid heintes otse uimastavalt. Kas nende või väsimuse mõjul ka Indrek uinus magama, ilma et ise oleks seda enne märganud, kui avas virgudes silmad. Ta pidi olema üsna tüki aega maganud, sest päike oli juba üsna madalale langenud. Isa magas alles

rahulikult edasi ja nii vaikselt, et Indrek ei kuulnud tema hingamistki.

«Ära väsis teine, vaeneke,» lausus Indrek endamisi ja otsustas teda veel natukene magada lasta. Aga kui päike hakkas juba teisel pool jõge kasvava padriku varju vajuma, arvas ta, et pole parata, nüüd peab ta äratama. Esiteks hakkas teda tasakesi hüüdma, ja kui see ei aidanud, siis kõvendas ta häält. Aga kui isa ka seda ei kuulnud, hüüdis ta hoopis valjusti, nii et seda oleks võidud isegi teisel pool jõge kuulda, ning lisas siis:

«Magab nagu surmaund!»

Ja nii kui ta mõttetult need sõnad oli öelnud, sähvatas tal tõepoolest mõte, et mis siis, kui isa ongi surnud. Selle mõttega tõusis ta tasa, tasa heintelt, nagu tahaks ta seda kellegi salaja teha, ja läks käpuli ronides isa juurde, et teda puudutada. Ta pani oma käe tema käsivarrele ja katsus teda liigutada, ning talle tundus, et keha oleks nagu jahtunud ning peaaegu kange: surm pidi olema saabunud juba tüki aja eest, võib-olla kohe, niipea kui ta heintele heitis.

Indrek ajas end põlvili, nagu mõtleks ta palvetama hakata. Aga ei, ta põlvitas muidu niisama, nagu poleks tal praegusel silmapilgul midagi targemat teha. Ta vahtis lahkunu rahulikku nägu ja katsus meelde tuletada, kas ta ehk uinumise silmapilgul midagi iseäralikku ei märganud. Nõnda näis talle äkki, nagu oleks ta alguses kohe imestunud, kuidas isa nii vaikselt magama jääb, ei norinat ega rasket hingamist, nagu see oli kodus sängis. Siis Indrek pani selle värskete heinte ja suure väsimuse arvele, aga nüüd ta teadis, et see oli surm. Ta hakkas lõpuks isegi seda uskuma, nagu oleks ta kerget ohet kuulnud, ilma et oleks teadnud sellele mingit tähelepanu pöörata.

Kui ta küllalt oli nõnda põlvitanud ja endamisi arutanud, küsis ta lõpuks: mis nüüd? Peab ta isa siia jätma ja kärmesti koju jooksma, et abi tuua? Ja muidugi, kärmesti koju! Kähku kargas ta küünist välja ja hakkas minema. Aga juba mõne sammu järele jäi ta seisatama. Tal tuli uus mõte. Õige! Nõnda on parem! Ta pöördus küüni juurde tagasi. Ei, ei! Ta ei jäta isa üksinda siia. Enne oleks ju pime, kui nad tagasi jõuavad, ja korraga näis talle kõige võimatum just see, et isa lamaks üksi surnult siin küünis pimedas lõhnaval heinal.

Ta hakkas alt küünisuu eest hagu ära kiskuma. Kuivad lehed krabisesid valjusti ja panid Indreku alguses võpatama. Aga ta harjus sellega peagi ja töötas edasi. Kui haod kõrvaldatud, ronis ta ülemisest avausest küüni ja hakkas alumist suud heintest vabastama. Ta töötas palavikulise ähmiga, nagu kardaks ta kuhugi hilinemist.

Kui heinad olid sedavõrd suu eest ära, et inimene pääses sealt välja minema, võttis Indrek isa ja tõstis ta küünisuu peale, nii et väljas seistes ulatuks ta kätte saama. Siis kargas ülalt august välja ja läks isa sülle võtma. Aga enne kui ta seda jõudis teostada, tõusis küsimus: mis saab küünisuuga? Jätab ta tema lahti või paneb

hagudega uuesti kinni, et oleks kõik korras? Aga kuhu paneb ta seniks isa, kui ta jändab hirmsasti krabisevate hagudega (talle tundus kuivade lehtede krabin tõepoolest hirmsana)? Küüni äärde maha? Aga sealt pole teda nii hea sülle võtta kui küünisuu pealt. Jah, sealt pole nii hea, sellepärast siis, las need hirmsasti krabisevad oksad jääda täna, kus nad on, ta tuleb paneb nad homme ette. Aga kui ta oli juba isa sülle võtnud, siis mõtles ta ometi oma endise mõtte uuesti ümber, pani isa küüni ees lokkavale rohule ja mattis küünisuu nagu kord ja kohus kinni. Siis ronis ta veel küünigi ning ajas ka heinad endiselt suu peale vastu hagu tagasi, nii et oleks kõik täiesti endine — et oleks kõik täiesti korras, mõtles ta, ilma et oleks endale aru andnud, milleks oli vaja veel kord küüni ronida.

Aga isa aseme jättis ta puutumata ja see seisis kuni talveni, kus heinad küünist koju veeti. Karjapoiss oli küll seda aset sügisel vaatamas käinud, aga mitte puutunud, sest tema ei julgenud üldse küüni minna, vahtis ainult avauselt, seistes rinnuli pealmisel palgil. Poisile oli see surma küün, pealegi veel vanainimese surma küün, mis on palju halvem, kui oleks mõne lapse surma küün. Sest laps ei muutu peale surma kunagi kurjaks, vaid aina paremaks, aga vanainimene muutub. Ka Andres võib muutuda peale surma kurjaks, kuigi polnud eluajal poisile öelnud ainustki halba sõna. Nõnda arvas karjapoiss, kui ta vahtis palgil rinnuli olles vana Andrese aset heintel.

Indrek oli lõpuks oma tööga valmis, võttis isa maast sülle ja hakkas minema. Aga vaevalt oli ta teinud mõned sammud, kui ta jäi peatuma. Kus on isa kepp? Kuhu see jäi? Selle tahtis ta ju puusärki kaasa, sest see olnud viimaseil aastail tema truu seltsimees. Andres pole kunagi oma vanu hobuseid laadale viinud ega neid võõrastele inimestele tappa ja taga ajada müünud, nõnda ei taha ta ka, et tema kepp jääks teiste vintsutada. Jumal teab, kuhu nad ta viskavad või mis nad temaga teevad. Kepil on Andrese oma lõigatud kirjad peal, neid kirju ei taha ta teiste kätte jätta.

Indrek pöördus küüni juurde tagasi, pani isa endisele paigale rohu peale ja ronis küüni kepi järele. See lamas heintel sootuks nähtaval paigal, pealegi veel isa aseme kõrval, kuidas ta küll temale kohe silma ei puutunud? Aga ükskõik, kui ei puutunud, siis ei puutunud, nüüd ta võtab tema ära. Aga kuhu ta kepi paneb? Tal on ju ainult kaks kätt ja nendega hoiab ta isa. Mõnikord oleks inimesele nii hädasti rohkem käsi vaja. Kepile head paika otsides märkas ta äkki, kui lühikene see on. Jah, isa kepp oli imelikult lühikene. Tähendab, nõnda olid aastad ta kössi vajutanud, aastad ja töö ning vaev, otsustas Indrek. Sest varemalt oleks isa pikemat keppi vajanud, tingimata pikemat, ainult, et siis ta üldse ei vajanud teda ning kui hakkas vajama, siis kohe lühemat.

Indrek katsus keppi kõverat otsa pidi alla tasku pista, aga sealt võis ta ära kaduda, ilma et ta ise seda märkaks. Rinnataskus oleks tal sobiv paik, kuid siin jääb ta kõva kaikana isale ette, kui Indrek selle sülle võtab. Muidugi, Indrek mõistab väga hästi, et isal pole

enam millestki sooja ega külma, aga ometi otsib ta kepile paremat paika. Lõpuks pistab ta tema kõverat otsa pidi põuetasku ja nüüd on ta süda rahul: paks kuub on kõval kepil padjaks peal, nii et isal pole nurisemist, ja Indrek ise tunneb kogu tee käega, kas kepp on veel alles või mitte.

Ta võttis isa uuesti maast sülle ja hakkas minema ning nüüd ei pöördunud ta enam tagasi. Aga äkki tundis ta, et surnult oli isa palju raskem kanda kui elavalt. Surnud on üldse raskemad kui elavad, mõtles Indrek. Aga siis unustas ta selle raskuse, sest ta pani tähele, et pilved hommikupoolses taevas kumasid leegitsevas punas ja roosas. Millised võivad nad küll veel olla õhtu pool loojeneva päikese ümbruses? mõtles Indrek, nagu oleks ta sellest väga huvitatud, aga ei pöördunud ometi ümber lääne poole vaatama, nagu aitaks talle sestki punast, mis kumas idas. Aga kui ta oli suure tüki teed ära käinud, istus ta mättale käsi puhkama, sest need kippusid väsima, ja nüüd pöördus ta silmadega sinnapoole, kust ta oli tulnud, nagu tahaks ta näha, kas ehk keegi pole ta kannul, ning ta nägi, et loojeneva päikese mail polnud ainustki pilveraasu, lõõmas ainult puhas õhtune taevas. Sellepärast kumavadki nii väga hommikupilved, mõtles Indrek, nagu sünniks see tõesti sellepärast.

Aga kui ta haaras oma koorma põlvilt uuesti kätele ja pöördus jällegi hommiku poole, olid pilved juba oma endise kiirgava sära kaotanud ja kadusid halli, pruuni ja violetivarjundeisse, nagu tahaksid nad olla saabuva öö esimesed ennustajad. Ja Indreku silmade ette ilmus äkki õine tume taevas oma lugematu hulga tähtedega ja nende all kari inimesi kohmetute ja nõutute nägudega, astudes tummalt palja päi selle järele, kes kannab inimest kätel ja loeb ise midagi joobnud käriseval häälel. Nägemus oli nii selge ja masendav, et Indrek tundis, nagu oleks temagi praegu pisut joobnud, sest ka tema kannab inimest kätel ja kõnnib taaruval sammul mööda soist jalgteed mätaste ja põõsaste vahel, pea kohal küll mitte tähed, kuid selja taga kumendav taevas.

Aga nagu see nägemus ootamatult ilmus, samuti ta ka kadus, nagu poleks teda kunagi olnudki. Ja tema asemele tuli teine, mis sama selge ja masendav: vilets tütarlaps nuuksub südantlõhestavalt kaltsuhunnikul, Indrek põlvitab tema juures ja katsub kaasa nutta ning siis saab tütarlaps rõõmsaks ning viskab oma peened käsivarred Indrekule ümber kaela — ta tunneb nagu praegu veel neid käsivarsi oma kaelal — ja Indrek võtab tema viletsa ning nuuksumisest tuksatava keha ümbert kinni.

Miks need kaks nägemust kõrvuti ja miks just praegu? Ah jaa! Siis räägiti ju inimesest, räägiti igavesest inimesest, aga Indrek kohtas seda igavest inimest nuuksuva tütarlapsena, kel polnud jalgu all. Ning siis rääkis ta jumalast, rääkis tema ingleist ja Õnnistegijast ning usust, mida tal endal ei olnud. Jah, seda tegi ta, et lohutada viletsat. Ka praegu on tal tegemist inimesega, keda kannab kätel. On see inimene igavene? Kes vastab? Aga kindlasti on ta inimene, kes elas ja võitles. Ja nüüd on ta surnud. Aga Ind-

rekul ei ole kahju, mitte põrmugi ei ole tal kahju, ainult lõpmata hell tundmus on rinnas, et ta kannab seda kätel, kes oli kord inimene ja kes tahtis olla igavene.

Niisama paljuke oligi siis veel järele sellest igavesest inimesest!

PÕRGUPÕHJA UUS VANAPAGAN

IX

Ükskord ütles Ants Jürkale, ta ostku oma talu päriseks.

«Pole nii palju raha,» vastas see.

«Kunst pole rahaga osta, vaid rahata,» seletas Ants.

«Jalgratta ostsin rahata, aga see läks all nässu ja välja pidin teise ikka maksma.»

«Põrgupõhja pole jalgratas, et läheks nässu. Ja välja maksta pole teda ka tarvis, tema tasub enda ise.»

«Kuis nii?» küsis Jürka arusaamatuses.

Ja Ants seletas Jürkale, kuidas ta võib oma Põrgupõhja osta kas sootuks ilma rahata või üsna tühise summaga, mille võib ka tema, Ants, laenata, kui Jürkal endal seda ei ole. Ja Ants käis Jürkale seni peale, kuni see nõustus omanikuks hakkama. Ainult üks küsimus huvitas teda veel:

«Kas kohaomanik saab ennem õndsaks kui rentnik?»

«Aga muidugi,» vastas Ants. «Kui oled rikkam, saad kiriku vöölmündriks ja siis oled juba pooleldi õnnis.»

«Hea küll, siis ma ostan Põrgupõhja ära,» ütles Jürka. Aga natukese mõtlemise järel küsis ta:

«Kas mõni saab veel hõlpsamini õndsaks kui kiriku vöölmünder?»

«Seda on raske öelda, väga raske.»

«Aga kui kirjutada teistele õigeid tunnistusi?»

«Tead, Jürka, nendega, kes kirjutavad ja kõnelevad, on tänapäev täbar lugu, sest asju ajavad ju mammonamehed ja tapameistrid. Pealegi, millalgi vaim mõjutas võimu, nüüd sünnib vastupidi, aga kuidas saada vaimust õndsaks, kui mammon juhib võimu ja võim vaimu?»

Neist sõnadest ei saanud Jürka küll midagi aru, aga Antsu kõnetooni tõttu arvas ta võivat öelda:

«Nii et maad tosida ja sõnnikut vedada on õndsam?»

«Õndsam isegi kui teistele pattusid andeks anda, sest seal on ikka kilbiks mitte teod, vaid kombed, palved ja kullatud rist.»

«Küllap vist,» lausus Jürka.

Ja et tal enesel nõutavat sissemaksusummat ei olnud, siis laenas ta selle Antsult. Nõnda kasvasid ta kohustused Antsu vastu uuesti. Aga see lohutas teda, öeldes, et sest pole midagi, sest nüüd ta ju töötab iseendale, oma Põrgupõhjale. See on tema, tema laste ja lastelaste pärisomandus igavesest ajast igavesti. Muidugi, see

paneb Jürkale suuremad kohustused, ta peab nüüd Põrgupõhja eest hoopis teisiti hoolitsema kui rentnikuna, ta peab teda parandama — kraavitama, laastama, torutama. Selleks peab ta ise ja kogu tema perekond kahekordselt töötama. Aga võib lasta ka teisi teha. Selleks on raha vaja. Ja raha leidub, ega tema pole ilmast otsas. Ants teadis, kuidas võib raha saada, kui oled kohaomanik: odavaprotsendiline laen, mis eriliselt määratud maaparandamiseks. Ka selle muretses Jürka Antsu näpunäidete järgi, sest sellest ajast saadik, kus see oma nõuandmisega vabastas ta politsei küüsist, uskus Jürka teda pimesi.

Aga kui Jürkal oli maaparanduslaen käes, ütles Ants talle:

«Tead, Jürka, mul tuli hea mõte: kas sul maksabki seda raha sinna Põrgupõhja matta.»

«Aga kuhu siis?»

«Selle üle peaks hästi järele mõtlema, kas ehk pole mõnda kasulikumat paika, kuhu see summa pista. Ütleme, kui ehitaks temaga maja.»

«Põrgupõhja või?»

«Miks siis just Põrgupõhja?»

«Aga kuhu siis?»

«Seda tuleks kaaluda. Sest raha on antud ju maaparanduseks, seda peab meeles pidama.»

«Nii et maja ei tohi ehitada?»

«Ega hästi ei tohi. Ja kui sa siiski tahaks ehitada, siis peaks selle ehitama kellegi teise nimele, mõistad? Nii et näiteks sinu maja, aga minu nimel. Muidugi, sa peaks enne hästi järele mõtlema, kas sa minu nimel tahad ehitada. Sest mina olen sind küll mitmest hädast välja aidanud, aga ikkagi pole naljaasi oma maja teise mehe nimele ehitada. Pettus poleks see mitte, sest maja hakkaks ju sisse tooma, ja selle, mis sisse tuleb, võiks siis maaparandusse panna, nii et nõnda saaks maad veel paremini parandada kui muidu.»

«Aga kui tuleb välja, et . . .»

«Ära karda, midagi ei tule välja, kui maja on minu nimel, küll mina juba seisan sinu eest. Ainult üks on nõnda kindel: maja hakkab kasu tooma ja sina lähed päev-päevalt rikkamaks, nii et võid lõpuks Põrgupõhjale käega lüüa.»

«Ei, mulle meeldib Põrgupõhjal.»

«Noh, kui meeldib, siis jääd sinna, rikkana on ka seal hea elada.»

«Ainult eit kurdab, et lutikad teevad lastele liiga.»

«Ah mis tühja!» lõi Ants käega. «Lutikas on koduloom ja konti pole ta veel kellelgi rikkunud.»

«Seda minagi,» lausus Jürka.

Nõnda arutades valmis Antsul ja Jürkal kaval plaan, kuidas ehitada maaparanduslaenu abil maja poeruumiga teelahkmele, kus on elav liikumine. Ja et keegi ei võiks Jürkat süüdistada laenu kurjasti tarvitamises, ehitati maja Antsu nimele. Asi oli seda usutavam ja tõenäolisem, et maja ehitati Antsu krundile ja et Ants oli jõukas ning nõukas mees. Et aga laenusummast nii suure maja ehitami-

seks ei jätkunud, nagu Ants seda kavatses ja soovitas, siis pidi tema ise tahes-tahtmata raha juurde muretsema, sest ega siis ehitust võinud pooleli jätta.

«Ka mina laenan,» seletas Ants Jürkale, «nii et kogu sinu maja ehitame laenatud rahaga, ja mina saan sest ainult niipalju, et maja on minu nimel.»

Aga kui maja valmis sai ja majja elanikud asusid, nii et Jürka lootis üüriraha saada, siis selgus, et Ants pistis üürid esiotsa oma taskusse.

«Kuis nii, maja on ju minu?» ütles Jürka üllatatult.

«See'p see ongi, et maja on sinu,» rääkis Ants. «Iseasi, kui maja oleks minu, aga ta ei ole ju. Sest maja on tõepoolest sinu, ainult et sul polnud nii palju raha, nagu maja ehitamine nõudis, nii et ülejäänud summa pidin mina muretsema — pidin laenama, sest maja oleks muidu pooleli jäänud ja sinu maaparanduslaen oleks kaotsi läinud. Noh, ja nüüd nõutakse minult seda raha tagasi, mis ma sinu maja ehitamiseks laenasin. Aga kust on mul see raha võtta või miks peaks mina ta kusagilt võtma, kui ta on pandud sinu maja sisse? Sinu maja sai selle raha ja tema peab ka tasuma niihästi kapitali kui protsendid. Selge, eks?»

Muidugi, Jürka sai väga hästi aru, et kui maja oli raha võtnud, siis pidi ta tema ka tagasi maksma.

«Aga kes maksab mulle mu maaparanduslaenu?» küsis ta.

«Ikka maja, kes muu,» seletas Ants, «ainult selle vahega, et esteks saan mina oma raha ja protsendid ja pärast alles sina, sest maja on ju sinu, sina oled omanik, nii et sina võid oodata. Omanikul on kerge oodata, sest temal on maja, minul pole aga midagi.»

Ja Jürka ootas kuid ning isegi aastaid, aga majast rahasaamine temani ei ulatunud, sest ikka oli veel Antsul saada, ja mis sellest üle jäi, see läks maja parandamiseks.

«Maja peab samuti parandama nagu maadki,» seletas Ants Jürkale, «ja täna jumalat, et mina su maja eest hoolitsen, muidu oleksid pidanud juba uut laenu tegema, et teda korras hoida. Üldse on maja pidamine väga keeruline ja kulukas töö, poleks midagi imestada, kui me temaga nii või teisiti uppi läheme.»

«Kuis nii uppi? Sa ju ise ütlesid, et hakkab kasu tooma ja . . .»

«Ütlesin . . . Muidugi ütlesin, aga ma ei teadnud siis, mis ma ütlesin, sest ma polnud siis veel ühtegi maja pidanud. Aga ära karda, pole viga, küll mina sul asjad jutti ajan.»

Jürka jäi lootma Antsule ja lootis seni, kui hakati maaparanduslaenu tagasi nõudma. Nüüd selgus, et Jürka oli saadud laenuga väga vähe oma maid parandanud. Kuhu ta raha pannud? Jürka ei mäletanud, sest Ants oli õpetanud teda nõnda vastama. Aga Jürkat pinniti edasi ja lõpuks, et ükskord rahu saada, seletas ta:

«Laenuga ehitasin maja.»

«Kuhu?»

«Antsu maa peale teelahkmele.»

Aga kui mindi järele kuulama, siis leiti, et see on Antsu, mitte Jürka maja.

«See on minu maja, ainult Antsu nimel,» kinnitas Jürka.

«Kuidas siis sinu maja, kui Antsu nimel?» päriti.

«Nii et minu maja, aga Antsu nimel.»

Kuulati Ants üle, aga see muigas.

«Leidsite paraja, kelle juttu uskuda,» ütles ta. «Ta ju räägib, et ta on Vanapagan ja et on tulnud maa peale õndsaks saama, Peetruse poolt tunnistus taskus. Kui tal eit suri ja laip kaduma läks, siis pidi see ju otseteed põrgu põgenema. Sulane põles tal ühes küüni ja heintega ära, tema aga kinnitas, et põletaja olnud tema, sest sulane löönud tiivaripsu tema eidega. Miks te neid jutte tõsiselt ei võta? Igaüks saab aru, et siin pole midagi aru saada ja et Jürkaga on lugu pisut teisiti kui teiste inimestega. Mitte et mina oleks temalt midagi saanud, vaid mina olen temale aina andnud, ja seda mitte omakasu pärast, vaid et ka mina tahan õndsaks saada, nagu Põrgupõhja Vanapagangi. Mina käin aastas kaks korda laual ja kirikus on mul oma istekoht.»

See oli kõik, mis Antsul öelda oli, ja igamees teadis, et siin polegi rohkem öelda. Aga kui Jürka ometi oma kinnitusest ei loobunud, et Antsu teelahkmel on tema maja, sest et see tema maaparanduslaenuga on ehitatud, siis pidas Ants seda enese laimamiseks ja kaebas Jürka kohtusse. See oli parajasti Antsu juures tööl, kui toodi kohtukutse.

«Mis tunnistus see on?» küsis Jürka käskjalalt.

«See on tunnistus, et pead kohtusse minema,» seletas see.

«Heldene aeg, miks?»

«Oled Antsu laimand, sellepärast.»

«Ei või olla.»

«Miks siis ei või olla, kui paberil seisab.»

«See on võltsitud, kindlasti on, sest . . .»

«Kindlasti ei ole.»

«Aga minul oli võltsitud tunnistus.»

«See pole ju üldse tunnistus, vaid paljas kutse, milleks seda võltsida.»

«Aga mina ei ole Antsu laimand. Ants on minu sõber.»

«Seda küsitakse kohtus Antsult, kas oled laimand või ei.»

«Nii et Ants tuleb siis ka kohtusse?»

«Kuis siis muidu.»

«Noh, siis pole midagi karta. Ants mind hätta ei jäta.»

Küll katsus Jürka Antsuga enne kohtupäeva kokku saada, aga see polnud kunagi kodus või tal polnud põrmugi aega, sest ta askeldas kas oma asjadega või tal oli Jürka maja juures tegemist. Isegi kohtus ei näinud Jürka Antsu, sest selle eest esines asemik, usaldusmees. See tegi asja Jürka meelest juba kahtlaseks, aga parata polnud enam midagi, pidi leppima sellega, mis tuli. Pealegi, mis siis ikka võis tulla, sest Jürka polnud oma teada kellelegi kurja või kõverust teinud. Asja arutaminegi algas hoopis lihtsalt

ja viisakalt, ei ühtegi valju sõna ega ähvardust, nagu oli olnud politseis. Kohtunik luges midagi vaikse häälega, ja kui oli lõpetanud, küsis:

«Kaebealune, kas tunnistate end süüdi?»

Jürka vaatas ringi, et kellega see nüüd räägitakse, aga siis selgus, et just tema enesega, sest tema oligi kaebealune ja Ants kaebaja. Ja kui kohtunik oli talle seletanud, milles teda süüdistatakse, ja lõpuks küsis, kas ta end selles süüdi tunnistab, süü omaks võtab, vastas ta lühidalt:

«Ei.»

«Nii et te kinnitate endiselt, et Antsu teelahkmele ehitatud maja on teie oma.»

«Minu oma.»

«Aga miks peate seda maja omaks, kui ta on Antsu maa peal ja Antsu nimel?»

«Ta on minu maaparanduslaenuga ehitatud.»

«Kes võib seda tunnistada?»

«Ants, sest tema sai raha.»

«Teisi teadjaid või tunnistajaid ei ole teil?»

«Ei ole.»

«Ants ütleb, et see, mis teie majast ja tema ehitamisest räägite, on laim, ja nõuab teie karistamist.»

«See on vale. Ants on minu sõber, miks ta siis mind tahab karistada, kui ta minu rahaga maja ehitab.»

«Kuidas see siis tuli, et tegite maaparanduslaenu ja ehitasite maja?»

«Ants andis nõu, ütles, et on kasulik, saan rikkaks.»

«Miks te siis Antsu maa peale läksite ehitama?»

«Aga kuhu siis? Põrgupõhja või?»

«Kas või Põrgupõhja.»

«Seal pole ju inimesi.»

«Oleks tulnud suvitajad.»

«Suvitaja kardab karu nagu minu eitki, ei julge marjule ega seenele minna.»

«Noh, aga nüüd Ants ütleb, et maja on tema ja tema rahaga ehitatud.»

«Maja on minu, aga Antsu nimel.»

«Miks Antsu nimel, kas te ei seletaks?»

«Sest et maaparanduslaen, Ants ütles.»

«Sellepärast, et maaparanduslaen, peab Antsule maja ehitama, mis?»

«Mitte Antsule, vaid Antsu nimele.»

«Aga see on ju üks ja seesama.»

«Kuis nii? Maja on ju minu, ainult Antsu nimel, mitte et Antsu nimel ja ka Antsu.»

«Kuidas te siis oma raha nõnda ilma milletagi Antsu kätte usaldasite anda?»

«Aga kui Ants on mu sõber?»

«Mis ta kui sõber teie heaks on teinud?»
«Päästis mu politsei käest.»
«Kuidas?»
«Õpetas õieti valetama.»
«Õieti valetama?» imestas kohtunik.
Asi läks aina huvitavamaks ja kohtus selgus veel kord seesama, mida oli kuuldud juba politseis ja õpetaja juures: lugu Vanapaganast, kes on tulnud maailma, et inimesena õndsaks saada.
Antsu asemikul polnud laimu tõendamiseks vaja palju vaeva näha. Tunnistajate ülekuulamine oli asjata, sest kaebealune ise võttis laimu kui tõsiasja õigeks, ainult et end süüdi ei tunnistanud. «See tuleb sellest,» rääkis Antsu esindaja, «et kaebealusel on raske teatud kriminaalset tõsiasja siduda süütundega. Üldse on kaebealusel puudulik taip inimese väärtusest ja aususest. Olles ristiinimene ja käies kirikus küll armulaual, küll muidu niisama, tahab ta ometi samal ajal olla Vanapagan. See on pisut vähem ja ka pisut rohkem, kui lubab endale harilik surelik. Midagi peab selles inimeses olema paigast nihkunud, vaimult ja hingelt muidugi. Kaebaja, kõigile tuntud ja lugupeetud jõukas kodanik, edumeelne ja riigitruu seltskonnategelane, kiriku vöörmünder, ammuaegne bridžiharrastaja ja esimese grammofoni omanik kihelkonnas, on kaebealuse sõber, nagu see seda ise kohtu ees kinnitab, aga ometi ei kõhkle ta oma sõbrale pori pildumast. See ajab peaaegu arvamisele, et kaebealune pole oma tegude eest üldse vastutav. Aga kuna teisest küljest on teada, et kaebealune on kohaomanik ja paljude laste isa ning et ta on oma naist ja lapsi kaitstes isegi karuga käsitsi kokku läinud, siis peab ometi otsusele tulema, et tal vastutustunne ometi on olemas, kuigi ehk piiratud määral. Nõnda oleks seaduse ja õiguse kohus talle kergendatud karistusega mõista anda, et kui oma lapsi kaitstakse karu vastu, siis oma sõbra laste isa ausale nimele ei tohi samal ajal autut varju heita.»
Jürka kuulas, nii et suured higiojad jooksid tal mööda nägu alla, aga ometi ei saanud ta mõhkugi aru. Millest küll räägitakse, kui räägitakse nii pikalt ja ilusasti, mõtles ta endamisi. Oli täiesti võimatu, et see käis tema asja kohta. Sest mis oli sellest rääkida? Tema andis raha, Ants ehitas maja, see oli kõik. Miks ehitas? Sest et ta oli tema sõber. Kes seda ei usu, see ei saa sellest ka aru.
Kohtunik ilmus uuesti. Kästi püsti tõusta. Jürka tõusis ka, sest tema käsule vastu ei hakka, kuigi ta sagedasti aru ei saa, milleks need käsud on. Kohtunik luges midagi kiiresti ette. Jürka kõrvu hakkasid ainult lõpuks valjemalt, aeglasemalt ja selgemalt häälda-tud sõnad.
«... kaheks päevaks aresti tingimisi aastase katseajaga.»
«Kes? Mis?» lausus Jürka arusaamatuses, aga kaugemale ta ei jõudnud, sest kusagilt ilmus Ants oma asemikuga ja mõlemad soovisid talle naeratades õnne.
«Sain su päästa,» ütles Ants. «Täna tegid hästi, kui ütlesid, et oled Vanapagan, kohtunikul tulid kohe teised silmad pähe.»

Ikka veel ei saanud Jürka millestki aru, aga kui Ants võttis tal käe alt kinni, viis ta välja oma vedruvankri juurde ja käskis sinna peale istuda, et üheskoos koju sõita, siis taipas ta, et kõik on hästi, ju kui on tõepoolest hästi, eks ole siis üsna ükskõik, kuidas ta on. Kui nad olid jõudnud juba põldude vahele, ütles Jürka:

«Lahke mees see kohtusaks, küsib ilusti ja . . .»

«Kohtusaks on lahke, aga seadus tõre, see ei mõista nalja. Vähe puudus, et oleksid sisse kukkunud.»

«Kuis nii, sisse kukkunud?» imestas Jürka.

«Noh, kui oleks selgunud, et oled maaparanduslaenuga maja ehitanud.»

«See selgus ju, ma ju ütlesin kohtusaksale.»

«Ta ei uskunud, kui ütlesid.»

«Naljakas! Ise küsib, aga kui ütled, siis ei usu. Mis ta siis küsib?»

«Seadus nõuab. Kohtunik käib seaduse järele.»

«Ah siis seadus nõuab, et kohtunik ei tohi uskuda?»

«Seadus nõuab.»

«Kes niisuguse seaduse on teind?»

«Inimesed ise. Seadus nõuab, et peab olema tunnistaja, kui midagi ütled.»

«Miks nad siis sinult ei küsind?»

«Arvad sa, et mina oleks neile öelnud? Et mina oleks neile sinu vastu tunnistanud, et sina panid maaparanduslaenu maja alla? Et mina oleks sinu teinud nii-öelda kroonuraha vargaks. Ei, sõber, sa ei tunne mind veel, kui seda arvad. Ja pea meeles, mis ma sulle ütlen: meiesugused könnid, nagu sina ja mina, meie ei tohi üldse kätt kroonuraha külge pista, seda võivad ainult need, kel vägi ja võimus; meie peame sellega leppima, et lööme iseendid vastastikku üle, kui saame mõne tohmani haneks püüda. Sellepärast võetagu mul või pea otsast, ikkagi ei tunnista, et sina näppasid maalaenu ja ehitasid maja.»

«Kuis siis näppasin?»

«Aga muidugi näppasid, kui anti maaparanduseks, aga sina ehitasid maja. Seaduse ees on see kuritegu ja toob karistuse.»

«Ei ju toonud.»

«Ei toonud sellepärast, et mina ei tunnistanud. Ja tunnistamisest pääsesin ainult nõnda, et ütlesin: sina laimad mind.»

«Aga ei laimand ju.»

«Muidugi ei laimanud, sest milleks sõber sõpra peaks laimama. Aga ma ei saanud ju kohtusaksale muidu sind rahanäppamisest puhtaks pesta, kui pidin ütlema, nagu oleksid laimand.»

«Nii et valetasid?»

«Aga mis sinna parata, kui meid muidu ei usuta. Inimene on ju niisuke, et valeta talle kas või kõige hullem asi ette, kohe usub, aga katsu tõtt rääkida — kahtleb, pinnib, uurib, nõuab tunnistajaid. Nüüd, jumal tänatud, oled sa kahtluse alt ära, ja üsna kerge vaevaga: ainult kaheks päevaks pulkade taha, ja sedagi tingimisi.»

«Jumala eest, mitte ei saa aru, mis see on,» ütles Jürka pead raputades.

«See on päris lihtne. Pane tähele: mina ütlesin kohtusaksale, et sina laimad mind, ja et see oli vale, siis saks uskus, sest tal olid tunnistajad. Laimata aga ei tohi, selle eest on karistus. Aga et sa laimasid esimest korda, siis kohtusaks tegi karistuse kergeks — kaheks päevaks kinni, ja et meie oleme sõbrad, siis määras karistuse tingimisi — istuma lähed ainult siis, kui laimad mind aasta jooksul uuesti. Lihtne, eks?»

«Aga ma pole sind ju laimand.»

«Muidugi ei ole, ja istuma ei lähe ka, nii et kõik on korras, võime rahuliku südamega koju sõita.»

«Aga miks me siis kohtusse läksime?»

«Et tõendada — sina pole maaparanduslaenu näpand.»

«Ja kohtusaks usub nüüd?»

«Nüüd ta usub.»

«Noh, kui usub, siis saab ka aru.»

TAMMSAARE MÕTTEID

Kodanlikust kultuurist ja poliitikast

...Noorsugu läheb eelistatud kultuuri kodumaale haridust saama või ta läheb sinna palgalisena, enamasti aga ilma palgata teenima, nagu see meil teatud ringkonnis viisakaks kombeks, millega uhkustatakse. Loetakse kirjandust, kas algkeeles või tõlkes. Aga suuruke saab nende abinõude mõju olla, arvestades massi, rahvast, mitte aga mõnda üksikut doktorit või preilit, kes on rahuldavalt tundma õppinud, kuidas kasitakse mõnes maailmalinnas heitunud tahma...

Inglise kultuuriga ilmub igavene piip, prantsuse kultuuriga kleidilõige ja lõhnaõli. Kultuur moekarjena ja lõhnaõlina on huvitavam ja mugavam kui kultuur teadusena või kunstina...

...Venes on ju vaime, mis pool aastasajandit mõjustanud kui mitte kogu maailma, siis vähemalt kogu Euroopat. Kui Euroopal, kelle ees aina konutame, oli Venelt midagi head õppida, miks siis mitte meil...

1936.

*

Euroopa kultuurile kiitust hõisates unustasime, et Euroopa juba aastasajad teisi ilmajagusid kõige haletsevamalt on kurnanud ja inimesest sagedasti vähem lugu pidanud kui sule- ja sarvekandjatest, sest viimaseid peab ju kasvatama, toitma, inimene aga muretseb ise endale ülespidamise.

Euroopa kultuur teeb kõik kalliks, ainult inimene läheb odavamaks.

Ärgem kiidelgem oma haigemajade ja heategevusega, sest heategevus haiseb juba ammugi halvasti ja haigemajad on ainult jõukatele kättesaadavad.

Kultuur on ikka kurnamist tähendanud ja mida suurem kultuur, seda intensiivsem kurnamine, vaadelge seda põllupidamises või tööstuses.

Kultuur on ikka tapariistade täiendamist tähendanud ja on ikka laiemaid ringkondi tapma õpetanud, pühendades ja suursugustades tapmist usu, kõlbluse ja õigusega.

Me uskusime vendlust, armastust ja palju teisi ilusaid sõnu, mida tarvitavad kaunikeelsed tapameistrid, valades kõigest jõust suurtükke ning ehitades drednoote[1].

— —

Euroopa kultuur on midagi niisugust, millest üle peab jõudma, kui tahetakse maksmas näha armastuse, õigluse ja inimlikkuse põhimõtteid ja paleusi, millest nii odaval vaimustusel kõneldakse.

1919.

*

Vaim on saanud loiuks, lõdvaks ja müüdavaks, vaim ei vaja enam niipalju tõde kui kasu, selles on häda. Kes unistab teistsugustest aegadest, see unistagu teistsugusest vaimust, see on peaasi.

Millalgi vaim mõjutas võimu, aga nüüd juhib mammon võimu ja võim vaimu.

1937.

Sõda on kõige kindlam rahu pant.

Kas mäletate, mis ajast saadik Euroopa riikide tasakaalust ja sõjariistus rahust hakati jutlustama? Sõjariistad pidid aitama rahu ja vendlust sobitada ning seda alal hoida. Imelik, miks rootslased Nobeli rahu-auhinda ammugi Krupile pole andnud? Sest kui sõjariistad rahu alal hoiavad, siis on tema oma suurtükkidega kõige mõjuvam rahuaate mees.

1914.

*

Kes kannatab sõja läbi kõige rohkem?

Väike, vaene, lihtne inimene; see, kes peost suhu elab ja kel sagedasti peos midagi pole, mida suhu panna. — — —

Kes kannatab sõja läbi kõige vähem?

Enamasti ikka jõukas, rikas, miljonär, miljardär.

1915.

---

[1] Drednoot (dreadnought) — suur lahingulaev.

Ameerika elulaadist

Sõda (1775—83) lõppes asumaa võiduga ja ameeriklased olid nüüd vabad ja iseseisvad. Aga imelik! Mehed, kes kodumaalt välja rändavad, sest et neid seal rõhutakse, ja kes mõõk peos oma vabadust kaitsevad uuel kodumaal, on ise orjaperemehed. Sest juba 1619. aastal tuleb esimene laev neegritega Ameerika randa, s. t. varsti peale selle, kui esimesed inglased siia asunud, ja neid veetakse kaubana...

Huvitav on, kuidas needsamad mehed, kes oma vabadust sõjariistaga kaitsesid, neegrite orjust õigustada püüdsid. Nad ütlesid: neeger olevat «jumala sõrme läbi orjaks määratud», orjus olevat loodusseadustega pühendatud, tarvitseb ainult neid seadusi õieti silmas pidada, siis on nad, nagu jumala mõtlemine ikka, ilusad looduse muutumatus korras. Inetu aga olevat see loomuvastane püüe, et inimeste seadused jumala seadustele vastu seatakse, misläbi inimesed kurjast kirest otstarbetus vaevas asjata erevile aetakse, nagu võidaks kõikteadja tööd parandada.

Aga vaimne tasapind paneb mõtlema, pead vangutama. Seal puuduvat teadus, kirjandus, muusika ja kujutavad kunstid, seal puuduvat sõna tõsises mõttes kultuur... Tänini on ta koduses elus ikka hoolimata ja halastamata talitanud, oli see kokku puutudes loodusega, metsloomadega või pärismaalastega. Peaasi, kui aga eesmärgile jõuti ja eesmärk oli äri omakasu. Ameerika miljardäri halvakspanev ükskõiksus seaduse vastu on liig üleüldiselt tuntud.

1916.

*

Lehed tõid teate, Ameerikas müüdavat töölisi enampakkumisi — haamri alt. Esimest, teist ja viimast korda, kes pakub rohkem?...

Paljuke on sest aega, kui Inglise laevad Aafrika randa purjetasid, kus nad neegritega täis kiiluti, keda Ameerikasse sõidutati orjaturule müümiseks! Või paljuke on sellest aastaid, kus meie esiisad neljajalgsete vastu vahetati. Mis siis ime, kui sinnapoole üürikeseks tagasi langetakse. Seepärast: kui keegi tahab elava kauba, s. t. valgete mees- ja naisorjadega hangeldamise vastu võitlema hakata, siis hakaku ta kuningakodadest peale, sest seal on inimest palju sagedamini ostetud ja müüdud kui kusagil mujal. Kus puudub kuningakoda, seal pööratagu vastavate võimude poole ja ärgu hoolitagu sellest, kas keegi end vürstiks, presidendiks, hertsogiks, krahviks või mõneks muuks suurnikuks peab.

Aga ma kardan, et igaüks, kes asjal õigest otsast peale hakkab, olgu see meil või mujal, tunnistatakse riigi ja ühiskonna aluste õõnestajaks, tunnistatakse kõlbluse ja kombluse vastaseks. Asjal ei tohi kunagi õigest otsast peale hakata. Sellekohaseid näiteid on ajaloos küll.

1921.

*

Aga kõige silmatorkavamaks näiteks selle kohta, missugust mõju püsimata ühiskondlik ja ärielu kunsti ja kirjanduse peale avaldab, on vaba Ameerika. Seal on kunst ja kirjandus päris ilmumata jäänud. Tegelik aktiivsus on seal elumõte, kunst ja kirjandus on ainult lõbustuseks ja ajaviiteks väsinud poliitikamehele, tüdinud miljardärile või igavust tundvale preilile-prouale. Kunsti ja kirjandusega tehakse tegemist ainult moe pärast. Kõik on sentimentaalne, vesine, puritaanliselt eblakas, maitsetu või kriminaalne.

1914.

SISUKORD

Anna Haava

Nõmmelill 3
Ei saa mitte vaiki olla 3
Esimese lume ajal 4
Ei tule luule tuulest 4
Mõõk ühes, piibel teises käes 4
Kandimees 5
Valitud kunst 5
Kui puhus mu katusekambri tuul 6

Juhan Liiv

Vari 7
Nõia tütar 22
Ei laula! 42
Laulikutele 42
Emale 43
Omakasu 43
Kes meeldida tahab 44
Rändaja 44
Kui tume veel kauaks ka sinu maa 45
Eile nägin ma Eestimaad! 45
Meel paremat ei kannata! 46
Tulen, tulen! 46
Üks suvepäev 46
Mets 46
Nõmm 47
Tali 47
Külm 47
Valik sententse 47

Eduard Vilde

Külmale maale 49
Mahtra sõda 73
Uuel teel 121
Seadusemees 130
Minu esimene business 142
Punane viir 147
Pisuhänd 151

Ernst Peterson-Särgava

Tulge appi! 171
Oheliku-onu jõulunägemine 203

August Kitzberg

Räime-Reeda kümme kopikat 216
Libahunt 219
Kauka jumal 238

Otto Münther

Üks nendest 266

Juhan Lilienbach

Lagunev müür 279
Veevoog 279
Meie tahame elada 280
Meie püüe 280
Koor ja sisu 281
Ajamuutused 281

«Kunstnikule» 281
Ilma isamaata 281
Tõsiisamaalastele 282
Algus ja lõpp 282
Marutõbi 282
Ei kustu 282

Vassili Mõlder
Suguvend 283
Minu püüded 286
Minu lapsepõli 286
Eluvarjud 287
Kandimehe kevadelaul 289
Meil on isamaa 289

Eessaare Aadu (J. Anvelt)
Räästaalused 291

Villem Buk
Oktoober 296
Proletaarne revolutsioon 297
Detsember 297
Peremeestele 298

Viktor Kingissepp
Ilukirjandus kihutusabinõuna 299

Friedebert Tuglas
Kätkilaul 302
Väike Illimar 303

Anton Tammsaare
Kõrboja peremees 327
Tõde ja õigus I 354
Tõde ja õigus IV 419
Tõde ja õigus V 431
Põrgupõhja uus Vanapagan 441
Tammsaare mõtteid 449

ЭСТОНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА.
ХРЕСТОМАТИЯ ДЛЯ X КЛАССА.
На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Pedusaar.
Tehniline toimetaja K. Einberg.
Korrektorid P. Hiie ja M. Sepp.

Ladumisele antud 30. IV 1957. Trükkimisele antud 5. VI 1957.
Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 28,25. Arvutuspoognaid 33,34.
Trükiarv 3500. MB-04160. Tellimise nr. 3082.

Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk 2.

Hind rbl. 5.10

Rbl. 5.10

A-21615I

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00380495 4